НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 5, 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 5, 2025
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-05310.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», (вул. Георгія Кірпи, буд. 2-а, м. Київ, 03035, institutelaw@sipl.com.ua, тел. (098) 280-4553.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 15 від 09.09.2025 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галунько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 5. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. – 330 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Мови розповсюдження – українська, англійська, польська, румунська, німецька.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.4:347.78
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.1

ВАЛЬЧУК Д.В.

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА КОМП'ЮТЕРНУ ПРОГРАМУ

CONTRACTUAL REGULATION OF COPYRIGHTS FOR A COMPUTER PROGRAM.

У статті досліджується договірне регулювання авторських прав на комп'ютерні програми, що є важливою складовою правового забезпечення інформаційно-технологічних відносин у сучасній цифровій економіці. Автор аналізує особливості правовідносин у сфері ІТ, які характеризуються опосередкованістю, широким просторовим застосуванням та значною динамічністю розвитку. Висвітлено основні елементи інформаційних правовідносин, серед яких суб'єкти, поведінка учасників, об'єкти, права та обов'язки, а також розглянуто, як ці елементи визначають характер правовідносин: цивільний, адміністративний чи господарський. Значна увага приділена типовим договорам у сфері ІТ, зокрема договорам про надання послуг, передачу прав інтелектуальної власності, конфіденційності, спільну діяльність та ліцензійним угодам, а також специфіці пропрієтарних і відкритих ліцензій, умов їх використання та обмежень. Особливу увагу приділено питанням авторських прав на комп'ютерні програми, створені в рамках трудового договору, та визначенню правового статусу автора й роботодавця. Виявлено суперечності між положеннями Цивільного кодексу та Закону України «Про авторське право і суміжні права», зокрема щодо термінів «працівник» і «автор» та розподілу майнових і немайнових прав, що потребує законодавчого уточнення. Автор робить висновок, що ефективне договірне регулювання відносин у сфері ІТ вимагає комплексного підходу, який поєднує норми цивільного та господарського права, враховує специфіку галузі, міжнародну практику та рекомендації експертів. Дослідження спрямоване на удосконалення правового механізму захисту авторських прав на комп'ютерні програми та забезпечення балансу інтересів авторів, розробників і роботодавців, що є ключовим для розвитку цифрової економіки та правового середовища у сфері інформаційних технологій.

Ключові слова: *авторське право, комп'ютерна програма, інформаційні технології, інтелектуальна власність, договірне регулювання, ліцензійні договори, трудовий договір.*

The article examines the contractual regulation of copyrights for computer programs, which is an essential component of the legal framework governing information technology relations in the modern digital economy. The author analyzes the specific features of legal relations in the IT sector, characterized by their mediated nature, wide spatial application, and significant developmental dynamics. The main elements of information-related legal relations are highlighted, including the subjects, behavior of participants, objects, rights, and obligations, as well as how these elements determine the nature of

© ВАЛЬЧУК Д.В. – аспірант (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна») https://orcid.org/0009-0009-3349-8013
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

legal relations—civil, administrative, or commercial. Considerable attention is given to typical contracts in the IT sector, including service agreements, intellectual property transfer agreements, confidentiality agreements, joint activity agreements, and licensing agreements, as well as the specifics of proprietary and open-source licenses, their terms of use, and restrictions. Particular focus is placed on copyright issues concerning computer programs created within the framework of an employment contract and on defining the legal status of both the author and the employer. Conflicts between the provisions of the Civil Code and the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" are identified, particularly regarding the terms "employee" and "author" and the allocation of property and non-property rights, which requires legislative clarification. The author concludes that effective contractual regulation of relations in the IT sector requires a comprehensive approach that combines civil and commercial law norms, takes into account the specifics of the industry, international practices, and expert recommendations. The study aims to improve the legal mechanism for protecting copyrights for computer programs and to ensure a balance of interests among authors, developers, and employers, which is crucial for the development of the digital economy and the legal environment in the field of information technology.

Key words: *copyright, computer program, information technologies, intellectual property, contractual regulation, license agreements, employment contract.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток інформаційних технологій створює нові виклики для правового регулювання авторських прав на комп'ютерні програми, що є ключовим об'єктом інтелектуальної власності у сфері ІТ. Особливості правовідносин у цій галузі, зокрема масштабне цифрове використання, висока динаміка розвитку та опосередкованість взаємодії учасників, ускладнюють застосування традиційних норм цивільного та господарського права. Виявлені колізії між положеннями Цивільного кодексу та Закону України «Про авторське право і суміжні права», зокрема щодо термінів «працівник» і «автор» створюють правову невизначеність, що потребує розробки комплексного договірного підходу, здатного забезпечити баланс інтересів авторів, розробників і роботодавців у цифровій економіці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання договірного регулювання авторських прав на комп'ютерні програми та особливостей правовідносин у сфері ІТ розглядали О. Уртаєв, Т.В. Бачинський, Р.І. Радейко, О.І. Харитонова, М.В. Телевяк, Д.М. Позова, В.С. Ларіонов, О. Харитонова, В.С. Дмитришин, О. Яворська та інші дослідники. Вчені досліджували основні елементи інформаційних правовідносин, види договорів у ІТ-сфері, проблеми ліцензійного регулювання та правовий статус авторів і роботодавців у контексті створення комп'ютерних програм у межах трудових договорів. Водночас у науковій літературі відсутнє комплексне дослідження правового регулювання відносин щодо договірного використання комп'ютерних програм із урахуванням сучасних викликів цифрової економіки, міжнародної практики та колізій між положеннями Цивільного кодексу України та Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Метою статті є дослідження та аналіз особливостей договірного регулювання авторських прав на комп'ютерні програми в Україні, зокрема визначення правового статусу автора та роботодавця, встановлення правового режиму комп'ютерної програми як об'єкта авторського права, а також виявлення проблем і колізій у законодавстві, що потребують уточнення для забезпечення ефективного захисту прав учасників інформаційно-технологічних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та цифровізації всіх сфер суспільного життя зумовлює появу нових видів правовідносин, що потребують належного правового регулювання. Особливого значення в цьому контексті набувають авторські права на комп'ютерні програми, які виступають ключовим інструментом у створенні, використанні та комерціалізації програмного забезпечення.

Незважаючи на існування законодавчої бази, що включає Цивільний кодекс України та Закон України «Про авторське право і суміжні права», практика їх застосування виявляє низку колізій, прогалин і суперечностей, особливо у частині визначення суб'єктів авторського права, а також регламентації договірних відносин щодо використання комп'ютерних програм. Ці обставини актуалізують необхідність системного аналізу чинного законодавства, узагальнення наукових підходів і розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового механізму регулювання авторських прав у сфері інформаційних технологій.

Наразі найбільш ефективним способом такого регулювання є договір. Проте інформаційні відносини мають свої особливості, які відображаються у правовій природі домовленостей між суб'єктами. О. Уртаєв відносить до основних елементів інформаційних відносин: 1) суб'єктів, які вступають у правовідносини при здійсненні інформаційних процесів; 2) поведінку (дія, бездіяльність) суб'єктів при здійсненні ними інформаційних правовідносин, зокрема, набуття виключних прав, передача майнових прав, купівля-продаж інформаційних об'єктів, тиражування і поширення зазначених об'єктів; 3) об'єкти, у зв'язку з якими суб'єкти вступають в інформаційні правовідносини; 4) права та обов'язки й відповідальність при здійсненні інформаційних процесів [1, с. 235]. Від зазначених елементів залежить правова природа відносин — чи матимуть вони цивільний, адміністративний, господарський або інший характер. Правовідносини у сфері ІТ характеризуються своєю опосередкованістю, нематеріальною природою та фактично необмеженою територією дії. Більшість із них виникає, розвивається та реалізується переважно в середовищі мережі Інтернет.

Водночас переважна більшість правовідносин, що формуються у сфері інформаційних технологій, належить до площини цивільного права. Це зумовлено тим, що вони охоплюють широкий спектр приватноправових взаємодій, зокрема: надання послуг із розробки або використання програмного забезпечення; співпрацю з фізичними особами-підприємцями чи програмістами; юридичний супровід фрилансерів; проведення правового аудиту ІТ-компаній; захист вебсайтів і цифрового контенту; оформлення та охорону авторських прав і торговельних марок у мережі Інтернет; укладення договорів купівлі-продажу сайтів, доменних імен тощо; правове забезпечення діяльності інтернет-магазинів; створення та реєстрацію суб'єктів господарювання у сфері ІТ; а також захист прав інтелектуальної власності, інформації та дотримання умов ліцензійних угод [2, с. 156].

Отже, у цій сфері простежується застосування традиційних правових інститутів – права власності, інтелектуальної власності, публічного договору та інших. Водночас на практиці виникають складнощі з правовим регулюванням таких відносин, оскільки договори, укладені в ІТ-сфері, здебільшого мають ознаки змішаних і зазвичай містять положення про нерозголошення інформації, отриманої під час виконання зобов'язань. Це пов'язано з тим, що відомості про нові технічні рішення чи ноу-хау, навіть якщо вони не підлягають правовій охороні, можуть становити комерційну таємницю. Тому чітке визначення договірних умов, що стосуються правового статусу майбутніх партнерів, розподілу прав інтелектуальної власності, класифікації інформації, а також порядку й умов доступу до неї, є необхідною складовою будь-якого договірного процесу в ІТ-секторі [3, с. 139].

У цьому контексті доцільно звернути увагу на основні види договорів, які виділяють в юридичній літературі, що найчастіше застосовуються в ІТ-сфері: 1) договір про надання послуг, який є базовим документом і визначає умови співпраці між компанією та замовником; 2) договір про передачу прав інтелектуальної власності, що передбачає перехід відповідних прав від однієї сторони до іншої; 3) договір про нерозголошення (конфіденційності), який встановлює обов'язок сторін зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі співпраці; 4) договір про спільну діяльність, укладений між двома або більше суб'єктами для досягнення спільної мети, зокрема у сфері бізнесу чи розробки продуктів; 5) ліцензійний договір, що надає одній стороні право користуватися об'єктами інтелектуальної власності іншої сторони на визначених умовах [4, с. 94].

Одними з найпоширеніших способів надання дозволу на використання комп'ютерної програми є укладення ліцензійних договорів або надання ліцензій, що визначають умови користування програмним продуктом, його модифікації чи розповсюдження. Водночас значна частина програм створюється у межах трудових відносин або за договорами на замовлення, коли автор розробляє програму на користь роботодавця чи замовника. Такі правовідносини мають свої особливості щодо розподілу майнових і немайнових прав, визначення моменту переходу прав та порядку їх використання, що зумовлює потребу в чіткому договірному регулюванні.

Ліцензія (ліцензійний договір) є юридичною угодою, яка дозволяє користувачам використовувати комп'ютерну програму на певних умовах. Більшість ліцензій на програмне забезпечення можна поділити на дві групи: пропрієтарні (закриті) ліцензії та вільні і відкриті ліцензії. Переважна більшість комп'ютерних програм, що розповсюджуються за пропрієтарними ліцензіями, є комерційними продуктами, розробники яких прагнуть отримати прибуток від надання права на використання таких комп'ютерних програм. Пропрієтарні ліцензії – це тип ліцензій на програмне забезпечення, основним завданням яких є контроль використання комп'ютерної програми правовласниками та захист вихідного коду комп'ютерної програми.

Такі ліцензії, як правило, забороняють будь-яке втручання у вихідний код, його модифікацію, створення похідних продуктів, розповсюдження, зворотну розробку комп'ютерної програми тощо. Серед пропрієтарних ліцензій виділяють такі: постійна ліцензія, ліцензія на умовах підписки, умовно-безкоштовні ліцензії. Існують й інші види пропрієтарних ліцензій, наприклад, ліцензії, що надають право використовувати комп'ютерну програму виключно на одному пристрої або ліцензії із пробним періодом. Умови самих ліцензій можуть відрізнятись одна від одної відповідно до бізнес-моделі, за якою розповсюджується те чи інше програмне забезпечення, а також особливостей кожного окремого продукту. Спільною рисою для більшості пропрієтарних ліцензій залишаються закритий вихідний код та значні обмеження користувачів у використанні програмного забезпечення. На противагу пропрієтарним ліцензіям існує велика група вільних та відкритих ліцензій. Для того, щоб вважатися вільною, ліцензія має дозволяти: використовувати твір з будь-якою метою, досліджувати його, створювати і поширювати копії твору, вносити у твори зміни, публікувати і поширювати такі змінені твори [5, с. 478-480]. Подібними до вільних ліцензій за своїм змістом є відкриті ліцензії. Вони також надають користувачам широкі можливості щодо використання, вивчення та модифікації вихідного коду програмного забезпечення. Основна різниця полягає в тому, що відкриті ліцензії не вимагають обов'язкового поширення змінених версій програми під тією ж відкритою ліцензією та не зобов'язують розкривати вихідний код внесених змін. Таким чином, відкриті ліцензії сприяють вільному обігу, удосконаленню та адаптації програмного забезпечення широким колом користувачів, водночас залишаючи більше гнучкості у визначенні умов його подальшого використання [6, с. 169]. Таким чином, з точки зору договірних відносин, ліцензійні договори та ліцензії визначають правові рамки використання програмного забезпечення: пропрієтарні ліцензії встановлюють обмеження та контроль з боку правовласника, тоді як вільні та відкриті ліцензії надають користувачам ширші права на використання, модифікацію та розповсюдження, забезпечуючи гнучкість і розвиток правовідносин у сфері ІТ.

З огляду на зміст зазначених правовідносин, виникає низка питань щодо визначення авторських прав на комп'ютерну програму, створену в межах трудового договору (контракту). Відповідно до сучасного підходу, такі аспекти доцільно врегульовувати за допомогою цивільно-правових договорів. Оскільки виконання певних трудових функцій може передбачати розробку програмного забезпечення, положення про порядок створення, використання та розподіл прав на такі об'єкти мають бути закріплені у внутрішніх нормативних документах установи – положеннях, типових договорах тощо. Роботодавець, своєю чергою, може володіти окремими повноваженнями, зокрема щодо забезпечення цілісності твору, запобігання його перекрученням або несанкціонованим змінам. Договірний аспект має бути врегульований нормами господарського права, тоді як питання авторських прав і правового статусу програми як об'єкта авторського права мають бути включені до цивільно-правового договору.

Відповідно до п. 55 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [7] службовим твором комп'ютерна програма буде за умови, що вона створена працівником у зв'язку з виконанням обов'язків за трудовим договором (контрактом). Привертає увагу той факт, що й положення ст. 429 ЦК України стосуються саме тих випадків, коли працівник створює об'єкт інтелектуальної власності (комп'ютерну програму) у процесі виконання своїх обов'язків за трудовим договором [8]. При цьому, працівник може створити комп'ютерну програму або виконуючи свої трудові функції, які прямо передбачені посадовими обов'язками, або за окремим службовим завданням, за окремою угодою з роботодавцем. З позиції деяких учених, ефективніше було б оформлювати відносини між роботодавцем та працівником щодо об'єктів інтелектуальної власності не трудовим, а цивільно-правовим договором; якщо ж відносини регулюються трудовим договором, то для працівників, які за посадовими обов'язками створюють об'єкти інтелектуальної власності, варто передбачити у трудовому договорі окремий розділ прав на такі об'єкти інтелектуальної власності, дотримання сторонами вимог закону у цій сфері, збереження конфіденційності інформації тощо [9, с. 47]

А деякі з науковців, зокрема О. Яворська, вважають доцільним укладення у цій сфері договорів організаційного характеру, які регулюють створення, використання об'єктів інтелектуальної власності, розпорядження ними і правами на них, та виконують допоміжні функції. Такі відносини можуть регулюватися як трудовим, такі і самостійним цивільно-правовим договором між працівником та роботодавцем [10, с. 155]. Якщо створення працівником творів не передбачено трудовим договором, а створений твір не є наслідком виконання службового завдання, то такий твір не вважається службовим і права на нього належать лише автору. У разі, коли твір

створено за дорученням роботодавця, але це доручення прямо не пов'язане з трудовими обов'язками працівника, то всі питання щодо нього мають регулюватися саме цивільно-правовим договором [11, с. 32].

Якщо об'єкт інтелектуальної власності, створений працівником, визнано вільним, то всі особисті немайнові а також майнові права на нього належать автору, який здійснює їх на свій розсуд. У законодавчій дефініції службового твору, наведеній у ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [7] та у ст. 429 ЦК України [8], як суб'єкт згадується саме «працівник», що видається не зовсім коректним. По-перше, статус працівника (щодо конкретного роботодавця) фізична особа має тимчасово, тоді як авторство є довічним. По-друге, працівник є стороною трудових правовідносин, а в даному випадку йдеться про цивільно-правові відносини. Така ситуація потребує узгодження шляхом внесення змін до ст. 429 ЦК України та заміни терміна «працівник» на «автор». Варто також звернути увагу, що у ст. 429 ЦК України йдеться про «юридичну або фізичну особу, де або у якої працює працівник», у ст. 440 ЦК України – про «юридичну або фізичну особу, де або у якої працює автор», тоді як у положеннях Закону України «Про авторське право і суміжні права» використовується термін «роботодавець». Така термінологічна непослідовність, застосована для позначення одного й того самого суб'єкта, є невиправданою. У науковій літературі вже висловлювалися критичні зауваження щодо термінології, вжитої у положеннях ЦК України стосовно суб'єктів прав інтелектуальної власності на службовий твір [12, с. 207]. Буквальне трактування норм закону підштовхує деяких учених, зокрема В. Дмитришина, до висновку, що в них «автор» як суб'єкт зникає, замінюється «працівником», якому належать трудові права, а не авторські; поняття «працівник» та «автор» співвідносяться як загальне та індивідуально визначене; загалом у регулюванні таких правовідносин перевагу слід надавати спеціальним нормам, які регулюють саме відносини інтелектуальної власності [13, с. 46-48].

Отже, у разі визнання об'єкта інтелектуальної власності, створеного працівником, вільним, всі особисті немайнові та майнові права належать автору, який здійснює їх на власний розсуд. Проте існуюча законодавча термінологія, яка у ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» та ст. 429 ЦК України називає суб'єктом «працівника», є некоректною, оскільки статус працівника тимчасовий, тоді як авторство є довічним, а правовідносини щодо службового твору належать до цивільних, а не трудових. Невідповідність термінів у різних нормативних актах («працівник», «автор», «роботодавець») створює правову невизначеність і потребує уніфікації. Буквальне трактування чинних норм може призводити до заміщення суб'єкта авторських прав працівником, якому належать лише трудові права, а не авторські. Отже, для забезпечення чіткого регулювання відносин інтелектуальної власності слід надавати перевагу спеціальним нормам, що визначають права автора на службовий твір, та уточнити термінологію у ЦК України.

Висновки. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та цифровізації зумовлює появу нових правовідносин у сфері ІТ, що потребують чіткого правового регулювання, особливо щодо авторських прав на комп'ютерні програми, які є ключовим інструментом у створенні, використанні та комерціалізації програмного забезпечення. Незважаючи на наявність законодавчої бази, практика застосування Цивільного кодексу України та Закону України «Про авторське право і суміжні права» виявляє певні прогалини і колізії, зокрема щодо визначення суб'єктів авторського права, а також регламентації договірних відносин. Договірний механізм є основним засобом регулювання правовідносин у сфері інформаційних технологій. При цьому правові відносини в ІТ-сфері мають специфічні риси, включаючи змішаність договорів, положення про нерозголошення комерційної таємниці та необхідність чіткого визначення правового статусу об'єктів інтелектуальної власності. У практиці ІТ-сфери найпоширенішими є договори про надання послуг, передачу прав інтелектуальної власності, конфіденційності, спільну діяльність та ліцензійні договори, а також трудові договори або договори на замовлення. При створенні комп'ютерних програм у межах трудових відносин важливе чітке врегулювання цивільно-правових аспектів, зокрема порядок створення, використання та розподілу прав на об'єкти інтелектуальної власності має бути зафіксований у внутрішніх нормативних документах та договорах. Роботодавець може контролювати цілісність твору та забезпечувати дотримання моральних прав автора. Разом із тим, існуюча законодавча термінологія щодо службових творів є некоректною та непослідовною: у ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» та ст. 429 ЦК України суб'єктом визначено «працівника», тоді як авторство є довічним, а правовідносини щодо службового твору належать до цивільних, а не трудових. Це створює правову невизначеність і потребує уніфікації термінів, зокрема заміни «працівника» на «автора», для забезпечення чіткого регулювання відносин інтелектуальної власності. У випадку визнання об'єкта права інтелектуальної власності,

створеного працівником, вільним, всі майнові та немайнові права належать автору, який має право розпоряджатися ними на власний розсуд. Такий підхід підкреслює пріоритет спеціальних норм, що регулюють авторські права, над загальними положеннями трудового законодавства та забезпечує ефективний правовий захист у сфері інформаційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Уртаєв О. Особливості регулювання правовідносин у сфері ІТ-права. *Юридичний вісник.* 2022. № 6. С. 233–239.

2. Основи ІТ-права: навч. посібник. Т. В. Бачинський, Р. І. Радейко О. І. Харитонова. К.: Юрінком Інтер. 2017. 208 с.

3. Телевяк М. В. Особливості договірних відносин в ІТ сфері. Молодий вчений. 2023. № 12 (124). С. 138–141.

4. Позова Д. М. Система джерел правового регулювання інформаційнотехнологічних відносин. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 24. С. 93-96.

5. Харитонова О. І. Ліцензійні договори та вільні публічні ліцензії: проблеми і перспективи. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2014. Т. 1. С. 478–480.

6. Ларіонов В. С. Ліцензії на програмне забезпечення: класифікація та співвідношення пропрієтарних та вільних комп'ютерних програм. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права: матеріали Дев'ятої всеукраїнської науково-практичної конференції* (Львів, 16 травня 2025 р.). Львів: Юрид. ф–т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2025. С. 168–171.

7. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855.

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

9. Дмитришин В. С. Набуття та передання прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2022. Вип. 2 (54). С. 45–50.

10. Яворська О. Договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності за законодавством України. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник. Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2017. № 8. 2017. С. 153–162.

11. Кисельова О., Рисенеко О. Основні тенденції правового регулювання творів, створених у процесі виконання трудових обов'язків науково-педагогічним працівником, в Україні та у світі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 30–35.

12. Поливач Є. Ю. Інтелектуальна власність на комп'ютерні програми, створені внаслідок виконання трудового договору (контракту). *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право.* 2023. Т. 1. Вип. 78. С. 205–209.

13. Дмитришин В. С. Набуття та передання прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 2 (54). С. 45–50.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 347.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.2

КОРОЄД С.О.

ДОВОДИ І ВИМОГИ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК МЕЖІ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ СУДОМ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

ARGUMENTS AND REQUIREMENTS OF A CASSATION APPEAL AS THE LIMITS OF REVIEW OF COURT JUDGMENTS BY THE COURT OF CASSATION

Стаття присвячена межам перегляду судових рішень у касаційному порядку судом касаційної інстанції (Верховним Судом), якими виступають доводи і вимоги касаційної скарги. В статті визначаються законодавчі підстави для виходу Верховним Судом за межі «вимог касаційної скарги», якщо за результатами перегляду у касаційному порядку судових рішень він дійде висновку про необхідність ухвалення іншого рішення (задоволення касаційної скарги в інший спосіб), ніж просила особа в касаційні скарзі. Аргументується, що вимоги касаційної скарги визначаються клопотанням (проханням) особи, яка її подала, та зазвичай містяться в її прохальній частині у вигляді відповідного способу задоволення касаційної скарги; доводи ж касаційної скарги є її обґрунтуванням, де наводяться безпосередні підстави, на яких подається касаційна скарга і які є підставою відкриття касаційного провадження. Встановлено, що саме доводи (а не вимоги) касаційної скарги визначають межі касаційного перегляду. Наголошується, що застосування законодавцем такого поняття, як «клопотання особи, яка подає скаргу», свідчить, що таке клопотання має бути вирішено відповідно до процесуальних повноважень суду касаційної інстанції за результатами здійсненої перевірки (касаційного перегляду) судових рішень судів попередніх інстанцій. Обґрунтовується позиція про те, що за результатами розгляду касаційної скарги Верховний Суд не може задовольнити «клопотання особи, яка подає скаргу», якщо таке прохання (тобто заявлений спосіб задоволення касаційної скарги) буде суперечити визначеним процесуальним підставам для скасування (зміни) судових рішень або підставам для залишення судового рішення без змін. Робиться висновок, що за результатами розгляду касаційної скарги суд касаційної інстанції ухвалює лише те рішення, яке залежить від встановлених законом процесуальних підстав для залишення без змін чи скасування (зміни, ухвалення нового) судового рішення або передачі справи на новий розгляд, і не може бути пов'язаний вимогами касаційної скарги, тобто клопотанням особи про застосування конкретного способу задоволення її касаційної скарги.

Ключові слова: *цивільне судочинство, касаційний перегляд, касаційна скарга, спосіб задоволення касаційної скарги, межі перегляду, вихід за межі, доводи і вимоги касаційної скарги, клопотання, Верховний Суд, суд касаційної інстанції, судове рішення.*

The article is reviewing the limits of the review of court judgments in cassation by the court of cassation (Supreme Court), which are the arguments and demands of the cassation appeal. The article determines the legislative grounds for the Supreme Court to go beyond the limits of the "demands of the cassation appeal", if, based on the results of the review of court judgment in cassation, it concludes that it is necessary to adopt a different judgment (uphold the cassation appeal in a different way) than the person requested in the cassation appeal. It is argued that the requirements of a cassation appeal

© КОРОЄД С.О. – доктор юридичних наук, професор, в.о. президента (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0001-7899-957X
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

are determined by the motion (request) of the person who filed it, and are usually contained in its pleading part in the form of an appropriate method of upholding the cassation appeal; the arguments of the cassation appeal are its justification, which state the direct grounds on which the cassation appeal is filed and which are the basis for opening cassation proceedings. It has been established that it is the arguments (and not the requirements) of the cassation appeal that determine the limits of cassation review. It is emphasized that the legislator's use of the concept of "motion of the person filing a complaint" indicates that such a motion must be resolved in accordance with the procedural powers of the court of cassation based on the results of the verification (cassation review) of the court judgments of the courts of previous instances. The position is substantiated that, based on the results of the consideration of the cassation appeal, the Supreme Court cannot uphold the "motion of the person filing a complaint" if such a request (i.e. the declared method of upholding the cassation appeal) contradicts the specified procedural grounds for the cancellation (change) of court judgments or the grounds for leaving the court judgment unchanged. It is concluded that, based on the results of the consideration of the cassation appeal, the court of cassation adopts only the judgment that depends on the procedural grounds established by law for leaving unchanged or canceling (changing, adopting a new) court judgment or transferring the case for a new consideration, and cannot be associated with the claims of the cassation appeal, that is, the person's request for the application of a specific method of upholding cassation appeal.

Key words: *civil proceedings, cassation review, cassation appeal, method of upholding cassation appeal, limits of review, going beyond the limits, arguments and demands of a cassation appeal, motion, Supreme Court, court of cassation instance, court judgment.*

Будь-яка процесуальна діяльність має свій предмет, яким визначаються межі такої діяльності. Цивільне судочинство, як процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу в сфері здійснення правосуддя в цивільних справах, теж має відповідний предмет, а відтак й межі такої діяльності. І якщо в суді першої інстанції такі межі визначаються позовними вимогами (відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦПК суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи та в межах заявлених нею вимог), яким суд дає оцінку на предмет законності і обґрунтованості, то в судах апеляційної та касаційної інстанції предметом діяльності додатково виступає перевірка законності і обґрунтованості рішення суду нижчої інстанції (ч. 1 ст. 367, ч. 2 ст. 400 ЦПК), хоча в їх «контрольній» діяльності й є суттєві відмінності. Так, зокрема, якщо суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги (ч. 1 ст. 367 ЦПК), то суд касаційної інстанції, переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права, в межах позовних вимог, заявлених в суді першої інстанції (ч.ч. 1, 2 ст. 400 ЦПК). З наведених процесуальних положень випливає, що позовні вимоги безпосередньо не виступають предметом оцінки Верховного Суду як суду касаційної інстанції в цивільному судочинстві, але вони так чи інакше виступають межами перевірки судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанції в касаційному порядку.

Водночас така перевірка (касаційний перегляд) судових рішень судів попередніх інстанцій здійснюється Верховним Судом в «межах доводів та вимог касаційної скарги» (ч. 1 ст. 400 ЦПК). Хоча раніше, наприклад, в попередній редакції ЦПК (до 2017 р.) окремо не виділялись «доводи і вимоги касаційної скарги» як її складові елементи, а було передбачено, що «під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права» (ч. 1 ст. 335 ЦПК в редакції 2004 р.). Разом з тим, на відміну від змісту позовної заяви, в якій має зазначатись зміст позовних вимог, тобто спосіб (способи) захисту прав або інтересів, який позивач просить суд визначити у рішенні (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК), серед вимог до змісту касаційної скарги передбачено лише необхідність зазначення «клопотання особи, яка подає скаргу» (п. 6 ч. 2 ст. 392 ЦПК). Причому однозначно не зрозуміло, чи є таке «клопотання» в розумінні ч. 1 ст. 400 ЦПК «вимогами касаційної скарги», які містять відповідні способи задоволення касаційної скарги та зазвичай зазначаються у її прохальній частині.

Науковці, публікації яких присвячено практиці Верховного Суду різних юрисдикцій (зокрема, Д. Луспеник [1], Я. Берназюк [2], В. Уркевич [3], С. Ханін [4], А. Гулик [5], Я. Скоковська [6], Н. Ткачук [7]) зазначене питання не розкривають, хоча воно має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки має безпосереднє відношення до результатів (наслідків) касаційного перегляду судових рішень та правосудних завдань суду касаційної інстанції в цілому.

З огляду на вищевикладене, метою нашої статті є визначення законодавчих підстав для виходу Верховним Судом за межі «вимог касаційної скарги», якщо за результатами перегляду у касаційному порядку судових рішень Верховний Суд дійде висновку про необхідність ухвалення іншого рішення (задоволення касаційної скарги в інший спосіб), ніж просила особа в касаційні скарзі.

Так, зокрема, як слушно зауважує суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Я. Берназюк, суд самостійно може визначити правову норму, яку необхідно застосувати для вирішення спору, навіть щодо якої помиляються сторони, що слідує з принципу «jura novit curia» («суд знає закони»), який означає, що зазначення позивачем конкретної правової норми на обґрунтування позову не є визначальним під час вирішення судом питання про те, яким законом потрібно керуватися для вирішення спору; в окремих випадках такий підхід вимагає від суду вийти за межі позовних вимог або вимог апеляційної чи касаційної скарг [8, с. 279]. Суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду В. Уркевич також звертає увагу на непоодинокі випадки, коли суд касаційної інстанції вбачає, що судові рішення судів попередніх інстанцій постановлені з неправильним застосуванням норм матеріального права, порушенням норм процесуального права всупереч висновкам Верховного Суду, однак касаційна скарга не містить відповідних доводів або ж подана лише з підстави, передбаченої п. 4 ч. 2 ст. 287 ГПК України. Очевидно, що в такому випадку слід надати суду касаційної інстанції право з метою забезпечення сталості та єдності судової практики виходити за межі доводів та вимог касаційної скарги, відповідної підстави касаційного оскарження для виправлення допущених судами попередніх інстанцій помилок [3]. З цього можна зробити висновок, що «межі доводів та вимог касаційної скарги» є досить широким поняттям і охоплює не лише «прохання» учасника справи до суду касаційної інстанції («клопотання особи, яка подає скаргу» про застосування того чи іншого способу задоволення касаційної скарги), а й передусім обґрунтування касаційної скарги – тобто безпосередню підставу (підстави), на якій (яких) подається касаційна скарга. Такий висновок випливає з буквального тлумачення положень ч. 1 ст. 400 ЦПК, яка «доводи і вимоги касаційної скарги» пов'язує саме із підставами для відкриття касаційного провадження. Хоча, на наше переконання, межі перегляду у касаційному порядку судових рішень стосуються саме «доводів» касаційної скарги, а не її «вимог». Вказаний висновок також випливає з положень ч. 6 ст. 331 ЦПК (в попередній редакції 2003 року), якою було встановлено, що суддя-доповідач суду касаційної інстанції доповідав зміст оскаржуваного рішення суду та доводи касаційної скарги.

Застосування законодавцем у п. 6 ч. 2 ст. 392 ЦПК такого поняття, як «клопотання особи, яка подає скаргу», свідчить, що таке клопотання має бути вирішено відповідно до положень ЦПК та процесуальних повноважень суду касаційної інстанції за результатами здійсненої перевірки (касаційного перегляду) судових рішень судів попередніх інстанцій.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 409 ЦПК суд касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги має право: 1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення; 2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду; 3) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд; 4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині; 5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині; 6) у передбачених цим Кодексом випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині; 7) у передбачених цим Кодексом випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених в пунктах 1-6 частини першої цієї статті.

Застосування Верховним Судом кожного із вищенаведених повноважень пов'язане із встановленням відповідних процесуальних підстав, визначених у відповідних статтях ЦПК, а саме: стаття 410 (підстави для залишення касаційної скарги без задоволення, а судових рішень

- без змін); стаття 411 (підстави для повного або часткового скасування рішень і передачі справи повністю або частково на новий розгляд або для продовження розгляду); стаття 412 (підстави для скасування судових рішень повністю або частково і ухвалення нового рішення у відповідній частині або зміни рішення); стаття 413 (підстави для скасування постанови суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишення в силі судового рішення суду першої інстанції у відповідній частині); стаття 414 (підстави для скасування рішення повністю або частково із закриттям провадження в справі або залишенням позову без розгляду у відповідній частині).

А відтак, Верховний Суд, з урахуванням визначених процесуальних повноважень та в силу приписів ч. 2 ст. 19 Конституції України, за результатами розгляду касаційної скарги не може задовольнити «клопотання особи, яка подає скаргу», якщо таке прохання (тобто заявлений спосіб задоволення касаційної скарги) буде суперечити визначеним процесуальним підставам для скасування (зміни) судових рішень або підставам для залишення судового рішення без змін, адже, як наголошують науковці, основною функцією Верховного Суду є перевірка законності судових рішень, у яких суд апеляційної інстанції не усунув істотні порушення закону, допущені судом першої інстанції, або сам їх допустив; при цьому завданням Верховного Суду, як і кожного судового органу, є захист прав, свобод та інтересів осіб шляхом розгляду і вирішення справ, що передбачає прийняття рішень по суті спору. Наголошується, що Верховний Суд виконує функцію касації, а не ревізії. Тому необхідно враховувати, що формальне направлення справ на новий судовий розгляд перетворює Верховний Суд на «проміжну ланку» судової системи та призводить до збільшення строків розгляду справ, порушення розумних строків [1]. Повністю погоджуючись із наведеною думкою зазначимо, що з урахуванням своїх процесуальних повноважень, суд касаційної інстанції не може, наприклад, на «прохання» особи, яка подала касаційну скаргу, скасувати постанову суду апеляційної інстанції і направити справу на новий розгляд до апеляційного суду, якщо дійде висновку про необхідність скасування постанови суду апеляційної інстанції і залишення в силі рішення суду першої інстанції як законного і обґрунтованого, або ж вирішить самостійно ухвалити рішення по суті позовних вимог. Тому невиконання (незадоволення) Верховним Судом заявленого в касаційній скарзі «прохання» особи про застосування певного способу задоволення касаційної скарги в жодному випадку не можна визнати виходом за межі вимог касаційної скарги.

Схожий висновок із відповідним роз'ясненням містився у п. 19 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 № 10, в якій зокрема зазначалось: якщо особа, яка подала скаргу, заявляє вимогу про скасування судового рішення з направленням справи на новий розгляд, а суд касаційної інстанції ухвалює нове рішення або змінює рішення чи навпаки – це не є виходом за межі доводів касаційної скарги, оскільки у цьому разі суд використовує надані йому законом повноваження.

Тому, на наше переконання, навіть положення ч. 3 ст. 400 ЦПК, які передбачають, що «суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які передбачені пунктами 1, 3, 4, 8 частини першої статті 411, частиною другою статті 414 цього Кодексу, а також у разі необхідності врахування висновку щодо застосування норм права, викладеного у постанові Верховного Суду після подання касаційної скарги», не можуть слугувати для висновку про те, що вихід за «межі вимог касаційної скарги» можливий виключно у випадках, визначених вказаною статтею ЦПК.

Отже, Верховний Суд застосовує передбачені у ст. 409 ЦПК процесуальні повноваження залежно від встановлення відповідних процесуальних підстав, визначених у статтях 410–414 ЦПК, незалежно від прохання особи, яка подала касаційну скаргу, адже вимоги особи в прохальній частині касаційної скарги не можуть змінювати імперативні приписи статей 410–414 ЦПК, які визначають процесуальні підстави для ухвалення Верховним Судом того чи іншого рішення за результатами касаційного перегляду. Такий підхід застосовувався й за часів дії попередньої редакції ЦПК, зокрема у п. 20 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» від 14.06.2012 № 10, зазначалось, що при перегляді судових рішень необхідно виходити з повноважень суду касаційної інстанції, визначених статтею 336 ЦПК, і відповідних їм підстав для перегляду судових рішень у касаційному порядку, передбачених статтями 338–342 ЦПК. При цьому суд касаційної інстанції керується статтею 336 ЦПК (відповідним пунктом, частиною) та нормою ЦПК, що визначає підстави перегляду судового рішення в такому разі, і відповідно до такої норми та наданих суду касаційної інстанції повноважень формулює

резолютивну частину своєї ухвали чи рішення. Таке роз'яснення, на нашу думку, випливає також з принципу «суд знає закони», а тому помилкове зазначення особою в касаційній скарзі певних вимог (клопотання про застосування певного способу задоволення касаційної скарги) не звільняє суд касаційної інстанції від обов'язку дати оцінку таким вимогам за результатами встановлення законності/незаконності рішень судів попередніх інстанцій, та застосувати такий спосіб задоволення касаційної скарги, який найбільш повно захищатиме права особи, яка подала касаційну скаргу (за наявності підстав для скасування чи зміни рішення суду) або направлення справи на новий судовий розгляд.

При цьому, на наше переконання, виходячи з правосудної мети та завдань Верховного Суду, про що вже зазначалось вище, Верховний Суд, незалежно від вимог касаційної скарги, не повинен допускати ситуацію, коли справа повертається на новий розгляд до апеляційного суду з «формальних підстав» чи для виконання вказівок Верховного Суду, якщо за результатами касаційного перегляду буде встановлено законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції, яке може бути залишено в силі Верховним Судом, що відповідає його процесуальним повноваженням як суду касаційної інстанції в цивільному судочинстві.

Таким чином, зважаючи на визначені процесуальні повноваження суду касаційної інстанції, останній ухвалює за результатами розгляду касаційної скарги лише те рішення, яке залежить від встановлених положеннями статей 410–414 ЦПК процесуальних підстав для залишення без змін чи скасування (зміни, ухвалення нового) рішення або передачі справи на новий розгляд, і не може бути пов'язаний вимогами касаційної скарги, тобто клопотанням особи про застосування конкретного способу задоволення касаційної скарги.

Список використаних джерел:

1. Луспеник Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду.* 20 грудня 2018, 15:59. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/616347/.

2. Берназюк Я. Касаційний перегляд справи: виняток з правила чи обов'язкова гарантія доступу до правосуддя? Презентація. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду.* URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/21_05_2024_prezen_bernaziuk.pdf.

3. Уркевич В. Процесуальні фільтри касаційного оскарження судових рішень у господарських справах. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду.* 23 березня 2021, 14:18 URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1092715/.

4. Ханін С. Вихід за межі доводів та вимог касаційної скарги у практиці КАС ВС. *Юридична газета.* 21 квітня 2025, 12:09. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vihid-za-mezhi-dovodiv-ta-vimog-kasaciynoyi-skargi-u-praktici-kas-vs.html.

5. Гулик А. Г. Касація в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 150–155.

6. Скоковська Я. П. Визначення меж касаційного розгляду з огляду на положення КПК України та судову практику. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 461-465.

7. Ткачук Н. В. Необґрунтованість вимог касаційної скарги як підстава для обмеження її допустимості в адміністративному судочинстві. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. № 1. Том 31 (70). С. 149–154.

8. Берназюк Я. О. Межі розгляду адміністративними судами вимог позову, апеляційної чи касаційної скарг в аспекті забезпечення ефективності правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2022. Серія Право. Випуск 70. С. 272–282.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 347.921
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.3

РЯБЧЕНКО Ю.Ю.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМАТИКИ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ТА СУЧАСНІСТЬ[1]

SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE ISSUES OF PARTICIPANTS IN CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS: HISTORICAL DIMENSION AND MODERNITY

Стаття присвячена систематизації наукових досліджень з проблематики учасників цивільних процесуальних правовідносин у історичному вимірі та сучасності. Обгрунтовано, що при подальших дослідженнях проблем учасників цивільного процесу слід виходити, в першу чергу, з робіт, які були видані після набуття Україною незалежності. До таких робіт віднесено дисертаційні та монографічні дослідження, а також публікації у періодичних виданнях, присвячені питанням участі в цивільному процесі фізичних та юридичних осіб, в яких проводиться загальна оцінка стану розвитку чинного законодавства, опрацьовуються як загальні теоретичні положення щодо процесуального статусу учасників цивільного судочинства, так і положення щодо статусу окремих учасників. Наукові дослідження систематизовано за декількома критеріями. Залежно від історичного періоду їх проведення варто виділити: дослідження вчених, що мали місце до набуття Україною незалежності; дослідження періоду існування незалежної України. За предметом наукових досліджень: загальні питання процесуального статусу учасників цивільного процесу (правосуб'єктність, законні інтереси); процесуальний статус конкретних учасників судового процесу; інститутам цивільного процесуального права, які є найбільш тісно повязані із учасниками цивільних процесуальних правовідносин (окреме провадження, наказне провадження, підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадії цивільного процесу, цивільні процесуальні правовідносини та деякі інші. За теоретичним значенням: базові дослідження (присвячені або загальним положенням щодо учасників цивільного процесу, або проблемам участі в цивільному процесі окремих його учасників); прикладні (розглядають проблематику учасників цивільних процесуальних правовідносин у межах певних інститутів цивільного процесуального права). Перспективним напрямом подальшої наукової розвідки визначено систематизацію наукових досліджень країн романо-германської та англо-саксонської правових сімей з метою узагальнення наявних наукових здобутків.

Ключові слова: *учасники цивільних процесуальних правовідносин, учасники справи, учасники судового процесу, суб`єкт права, наукові дослідження, систематизація, цивільне процесуальне право.*

The article is devoted to the systematization of scientific research on the issues of participants in civil procedural legal relations in the historical dimension and modernity. It is substantiated that in further research on the problems of participants in civil proceedings, one should proceed, first of all, from works that were published after Ukraine gained independence. Such works include dissertation

[1] У цій публікації частково використані та знайшли свій подальший розвиток результати авторського дослідження, відображені в монографії: Рябченко Ю.Ю. Суб'єкти цивільного процесуального права: монографія. Суми: ВВП «Мрія», 2018. 372 с.

© РЯБЧЕНКО Ю.Ю. – професор кафедри цивільного процесу (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) https://orcid.org/0000-0002-1328-700X

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

and monographic studies, as well as publications in periodicals devoted to the issues of participation in civil proceedings by individuals and legal entities, in which a general assessment of the state of development of current legislation is made, both general theoretical provisions on the procedural status of participants in civil proceedings and provisions on the status of individual participants are worked out. Scientific research is systematized according to several criteria. Depending on the historical period of their conduct, it is worth highlighting: research by scientists that took place before Ukraine gained independence; research on the period of existence of independent Ukraine. By the subject of scientific research: general issues of the procedural status of participants in civil proceedings (legal personality, legitimate interests); procedural status of specific participants in the trial; institutions of civil procedural law, which are most closely related to the participants in civil procedural legal relations (separate proceedings, injunctive proceedings, preparation of civil cases for trial as a stage of civil proceedings, civil procedural legal relations and some others. By theoretical meaning: basic research (devoted either to general provisions regarding participants in civil proceedings, or to the problems of participation in civil proceedings of its individual participants); applied (considering the problems of participants in civil procedural legal relations within the framework of certain institutions of civil procedural law). A promising direction for further scientific exploration is the systematization of scientific research in the countries of the Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal families in order to generalize existing scientific achievements.

Keywords: *participants in civil procedural legal relations, participants in the case, participants in the trial, subject of law, scientific research, systematization, civil procedural law.*

Вступ. Беззаперечним є тісний зв'язок інституту суб'єктів цивільного процесуального права із практично всіма іншими основоположними інститутами цивільного процесу: цивільна юрисдикція, докази, процесуальні строки, відповідні види проваджень тощо. Тому систематизація досліджень щодо цієї категорії передбачає врахування наукових напрацювань в контексті розвитку цивільного процесуального законодавства в цілому, його визначних засад та принципів, оскільки вказане безпосередньо впливає також і на процесуальний статус учасників цивільного процесу.

Постановка завдання. Стаття присвячена систематизації наукових досліджень з проблематики учасників цивільних процесуальних правовідносин у історичному вимірі та сучасності.

Результати дослідження. О.В. Гетманцев виділяє наступні етапи формування й розвитку цивільного процесуального законодавства в Україні: 1) зародження процесуальних норм за часів Київської Русі (кінець IX – початок XIV ст.); 2) цивільні процесуальні норми, які діяли на території України у кінці XIV – першій половині XVII ст.; 3) цивільне процесуальне законодавство на території України в період другої половини XVII ст. – першій половині XX ст.; 4) цивільне процесуальне зако нодавство України після 1917 року до 1991 року; 5) цивільне процесуальне законодавство України з часу проголошення незалежності (1991 р.) – по теперішній час [1, с. 86].

Одним з прикладів впливу політичних факторів на формування цивільного процесуального законодавства, що діяло на території нашої держави, можливо вважати випадки, що наводить О.С. Ткачук, зокрема спонукання українського населення до подання клопотань з приводу переміни в них судоустрою – щоб надалі їх не судили за нормами традиційного українського права [2, с. 13].

Вказане вище положення щодо істотного впливу європейської правової доктрини на формування поняття суб'єкта права справедливо і стосовно галузі цивільного судочинства. Так, І.П. Тимошевська вказує про сприйняття Статутом цивільного судочинства 1864 року принципів кодифікації цивільного процесу у Франції, а також що цивільний процесуальний кодекс Французької республіки 1806 року став фактично основою для нього. Також вказується про чинність на території Західної України Австрійського статуту цивільного судочинства 1895 року – аж до другої половини 40-х років XX століття (приєднання Західної України до УРСР. Відправні засади формування поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» наприкінці XIX ст. характеризує наукова позиція, що наводиться І.П. Тимошевською, стосовно визнання природи людини із її фізичними та моральними потребами, визнання її недоторканності, свободи індивідуальної сфери першоджерелом цивільного процесу [3, с. 13]. У зв'язку із наведеним історично природними постають наявні сьогодні диспозитивні засади процесу: хто хоче захистити своє право – має сам про це потурбуватись, і тільки він повинен вирішувати питання щодо звернення до суду.

Вказані зміни дійсно носять принциповий характер, а тому логічною є підготовка і презентація значної кількості дисертаційних досліджень, присвячених цивільному процесуальному

статусу окремих учасників цивільного процесу, попри значний ступінь розробленості цієї теми в дослідженнях процесуальних проблем, виконаних за інших, порівняно із сучасними, соціальноправових умов. Про якісне оновлення теоретичних основ цивільного процесу свідчить і постійне перевидання значної кількості підручників, які враховують відповідні законодавчі зміни. Слід виділити також значну кількість монографічних досліджень, в яких аналізуються зміни, що відбулись в цивільному процесі: «Велика українська юридична енциклопедія, Т. 10: Цивільний процес» (2025) [4], «Проблеми теорії та практики цивільного судочинства» (2008) [5], «Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні» (2011) [6], «Проблеми ефективності цивільного судочинства» (2018) [7], «Цивільні процесуальні правовідносини: теоретичні аспекти» (2019) [8] тощо. Тому попри принципове значення робіт вчених, які проводились до набуття Україною незалежності, слід констатувати, що з моменту проголошення незалежності України відбувається формування якісно нового цивільного судочинства.

Таким чином, при подальших дослідженнях проблем учасників цивільного процесу слід виходити, в першу чергу, з робіт, які були видані після набуття Україною незалежності. До таких робіт слід віднести, передусім, наведені вище та інші дисертаційні та монографічні дослідження, а також публікації у періодичних виданнях, присвячені питанням участі в цивільному процесі фізичних та юридичних осіб, в яких проводиться загальна оцінка стану розвитку чинного законодавства, опрацьовуються як загальні теоретичні положення щодо процесуального статусу учасників цивільного судочинства, так і положення щодо статусу окремих учасників.

Причини вказаних глобальних змін у характері цивільного процесу традиційно пов'язуються із суспільними змінами: переводом економіки на ринкові засади, політичними, культурними та іншими змінами в суспільстві. Серед наслідків вказаних змін слід окремо виділити взятий Урядом України курс на гармонізацію законодавства України із законодавством Європейського Союзу (далі – ЄС).

У цьому зв'язку привертає до себе увагу дослідження, проведене В.В. Бонтлаб. Вчений пов'язує становлення сучасної моделі цивільного судочинства із правом на судовий захист як одним з визначальних конституційних прав людини. У зв'язку із цим він підкреслює, що відповідні норми не тільки Конституції України, але й міжнародних договорів України, становлять правовий базис побудови вказаної моделі. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – ЄКПЛ) [9; 10] визначається вченим як джерело закріплення якісних міжнародних стандартів цивільного судочинства. За таких умов імплементація досвіду правового регулювання цивільного судочинства країн ЄС логічно розглядається як один з важливих напрямків вдосконалення цивільного процесуального законодавства. Вчений наводить також позицію В.В. Комарова щодо створення Судом ЄС концепції, відповідно до якої норми національного процесуального права не можуть ускладнювати застосування загального (інтеграційного) права [11, с. 72, 73, 75]. З вказаного випливає висновок, що попри базове значення доктрини радянського цивільного процесу, на формування якісно нової національної доктрини впливають не тільки чинники, пов'язані із внутрішньодержавними суспільними змінами, але й усталені міжнародні стандарти здійснення правосуддя.

Крім того, варто вказати на активізацію протягом останніх років наукових досліджень щодо понять та категорій, які змістовно виходять за межі цивільного процесу, але є основоположними щодо нього: теоретико-правові засади права на захист [12], доступність правосуддя [13], право на справедливий суд та механізм його забезпечення [14], принцип правової визначеності [15] та деяких інших.

Наведене дає підстави провести поділ існуючих наукових досліджень, залежно від історичного періоду їх проведення:

1) дослідження вчених, що мали місце до набуття Україною незалежності;

2) дослідження періоду існування незалежної України.

Разом із тим, наведена систематизація розглядуваних наукових досліджень не є вичерпною.

Наступним критерієм систематизації виступає предмет наукових досліджень. З цієї позиції можна визначити роботи, присвячені:

1) загальним питанням процесуального статусу учасників цивільного процесу, наприклад правосуб'єктності, законним інтересам. Серед досліджень, виконаних за часів незалежної України, окрім зазначених в огляді останніх досліджень, слід відмітити також дослідження К.В. Гусарова, присвячене питанням цивільної процесуальної правосуб'єктності [16];

2) питанням окремих учасників цивільного процесу;

3) іншим інститутам цивільного процесу, але розгляд яких безпосереднім чином зачіпає також питання його учасників. Серед сучасних робіт як приклади можна навести дослідження щодо таких інститутів, як: окреме провадження [17], наказне провадження [18], підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадії цивільного процесу [19], цивільні процесуальні правовідносини [8], право на справедливий суд та механізм його забезпечення [14] тощо.

Третім критерієм, який найбільш повним чином визначав би специфіку наукової розвідки щодо учасників цивільного процесу слід назвати значення відповідних досліджень для спрямування подальших робіт. З позиції цього критерію слід визначити:

1) базові дослідження;

2) прикладні дослідження.

Базовими слід вважати дослідження, які безпосередньо присвячені питанням учасників цивільного судочинства, безвідносно до специфіки їх процесуального статусу щодо конкретних інститутів цивільного процесу (процесуальні дії, стадії, провадження тощо), а також розгляду окремих категорій справ. Такі дослідження присвячені або загальним положенням щодо учасників цивільного процесу, або проблемам участі в цивільному процесі окремих його учасників (К.В. Гусаров [16], І.М. Лукіна [20], Я.Я. Мельник [21], О.В. Колісник [22], М.В. Божко [23], М.С. Вілінський [24] та ін).

Прикладними можна вважати дослідження, які хоча й присвячені питанням учасників цивільного процесу, але в межах певних його інститутів.

Як свідчить проведений аналіз, ці види можна виокремити як у доктрині радянського цивільного процесу, так і у сучасній доктрині. Загалом можна стверджувати, що прикладних досліджень щодо учасників цивільного процесу як за радянських часів, так і за часів незалежної України відносно небагато.

В основному специфіка відповідних осіб в окремих інститутах цивільного процесу розглядається в рамках досліджень, що присвячені безпосередньо цим інститутам, і предметом таких досліджень визначені, в першу чергу, саме питання відповідних інститутів цивільного процесу, а не учасників. Окремим випадком прикладних досліджень можна вважати також розгляд питань учасників цивільного процесу в аспекті дослідження загальних питань цивільного судочинства.

Прикладами таких робіт можна навести монографію «Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні», видану у 2011 р. Науководослідним інститутом приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України [25], спільну монографію О.М. Моїсєєва та Ф.А. Моїсєєвої «Взаємодія учасників судового провадження» (2013 р.) [26], дисертаційне дослідження М.П. Курило «Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики» (2014р.) [27], та деякі інші дослідження [7, 8, 13].

Аналіз вказаних груп досліджень за кількісними показниками дозволяє стверджувати, що серед базових досліджень основну частину складають ті, що присвячені питанням участі в цивільному судочинстві окремих учасників.

Окремо слід відмітити, що протягом 2012-2017 років захищено значну кількість дисертаційних досліджень, присвячених окремим учасникам цивільного процесу: суд, сторони, законний представник, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи інтереси інших осіб (І.П. Тимошевська [3], Д.В. Іванчулинець [30], Н.Г. Яценко [31], Ю.С. Дацко [32], О.Р. Севрук [33], Ю.А. Прут [34], М.Б. Гарієвська [35], О.Ю. Русин [36]). Серед прикладних досліджень найбільш численною слід визначити групу робіт, присвячених питанням окремих інститутів цивільного процесу, а також особливостям розгляду окремих категорій цивільних справ.

С.С. Бичкова слушно зазначає про існування, окрім власне структурних елементів цивільного процесуального правого статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження (права, обов'язки, законні інтереси), також інших категорій, безпосередньо пов'язаних із вказаним статусом. Такими категоріями вчена називає правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність, свободи. І хоча позиція щодо законного інтересу як елементу вказаного статусу поки що не знайшла широкої підтримки в наукових роботах, але слід погодитись із позицією дослідниці, що законні інтереси, фактично, визначають напрям реалізації прав та виконання обов'язків [37, с. 36, 40]. Тому, залишаючи вирішення питання про визнання законного інтересу елементом вказаного статусу на окреме дослідження, слід вказати, що характеристика цивільного процесуального статусу будь-якого учасника цивільного процесу не може бути повного без врахування його законного інтересу. Водночас, слід констатувати, що питання законних інтересів учасників цивільного процесу, так само як їх права, свободи, юридичні гарантії ще не були самостійним предметом дисертаційних або монографічних досліджень.

Питання цивільної процесуальної відповідальності безпосередньо пов'язане із підставами такої відповідальності, що актуалізує таку особливу категорію, як зловживання процесуальними правами. Попри значний інтерес до цієї категорії у юридичних публікаціях, а також в рамках тематики окремих дисертаційних досліджень, слід констатувати відсутність на сьогоднішній день комплексних досліджень в рамках спеціальності 12.00.03, які були б безпосередньо присвячені цьому правовому явищу.

У цьому аспекті слід відмітити дисертаційне дослідження О.О. Перекрестной «Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві» (2014 р.) [38].

Отже, попри, в цілому, значну увагу в юридичній літературі до питань учасників цивільного процесу слід констатувати, що окремі правові категорії, пов'язані з їх процесуальним статусом, зберігають свою актуальність для наукових досліджень.

Проведене дослідження надає підстави для таких **висновків**.

1. Наукові дослідження доцільно систематизувати за декількома критеріями.

Залежно від історичного періоду їх проведення варто виділити: дослідження вчених, що мали місце до набуття Україною незалежності; дослідження періоду існування незалежної України. За предметом наукових досліджень: загальні питання процесуального статусу учасників цивільного процесу (правосуб'єктність, законні інтереси); процесуальний статус конкретних учасників судового процесу; інститутам цивільного процесуального права, які є найбільш тісно повязані із учасниками цивільних процесуальних правовідносин (окреме провадження, наказне провадження, підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадії цивільного процесу, цивільні процесуальні правовідносини та деякі інші. За теоретичним значенням: базові дослідження (присвячені або загальним положенням щодо учасників цивільного процесу, або проблемам участі в цивільному процесі окремих його учасників); прикладні (розглядають проблематику учасників цивільних процесуальних правовідносин у межах певних інститутів цивільного процесуального права).

2. Перспективним напрямом подальшої наукової розвідки є систематизація наукових досліджень країн романо-германської та англо-саксонської правових сімей з метою узагальнення наявних наукових здобутків.

Список використаних джерел:

1. Гетманцев О.В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2013. Вип. 644. Правознавство. С. 82–87.

2. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві : монографія. Х.: Право, 2016. 600 с.

3. Тимошевська І.П. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб: монографія. Х. : Еспада, 2014. 176 с.

4. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х. : Право, 2016. Т. 10: Цивільний процес. Ред. В.В. Комаров (та ін.). 2025. 872 с.

5. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. Ред. В.В. Комаров. Х. : Харків юридичний, 2008. 925 с.

6. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія. Ред. О.Д. Крупчан. К. : НДІ приват, права і підприємництва, 2011. 179 с.

7. Джавадов Х.А. Проблеми ефективності цивільного судочинства: монографія. Київ : Юридична думка, 2018. 334 с.

8. Діденко Л.В. Цивільні процесуальні правовідносини: теоретичні аспекти : монографія. Одеса : Гельветика, 2019. 390 с.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005: за станом на 27 трав. 2009 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13 (16.04.98) (із змінами).

10. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР: за станом на 09 лют. 2006 р. *Офіційний вісник України*. 1997. Число 29. № с. 10 (із змінами).

11. Бонтлаб В.В. Тенденції гармонізації цивільного процесуального законодавства України та ЄС: науково-правовий аспект. *Судова апеляція*. 2015. № 1 (38). С. 71–76.

12. Винокуров В.В. Право на захист (теоретико – правові засади) : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2025, 310 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U003723/ (дата звернення: 29.11.25 р.).

13. Єщенко О.В. Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Одеса, 2025, 303 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U003711/ (дата звернення: 29.11.25 р.).

14. Паталаха І.О. Право на справедливий суд та механізм його забезпечення: загальнотеоретичний аспект : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Дніпро, 2025, 227 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U003342/ (дата звернення: 29.11.25 р.).

15. Дмитрієва М.М. Реалізація принципу правової визначеності : вітчизняний і зарубіжний досвід : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Запоріжжя, 2024. 271 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U001911/ (дата звернення: 29.11.25 р.).

16. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Х. : Право, 201О. 352 с.

17. Окреме провадження: монографія. Ред. В. В. Комаров. Х. : Право, 2011. 310 с.

18. Єрошенко О.Б. Правове регулювання наказного провадження за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2013. 20 с.

19. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2007. 20 с.

20. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2011. 20 с.

21. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2013. 20 с.

22. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2008. 20 с.

23. Божко М.В. Треті особи в цивільному процесі України : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2024. 211 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U001488/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

24. Вілінський М.С. Висновок експерта в системі засобів доказування в цивільному судочинстві України : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Київ, 2025. 404 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U003314/ (дата звернення: 15.11.25 р.).

25. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія. Ред. О. Д. Крупчан. К. : НДІ приват, права і підприємництва, 2011. 179 с.

26. Моїсєєв О.М., Моїсєєва Ф.А. Взаємодія учасників судового провадження : монографія. Донецьк : Ноулідж, Донец, від-ня, 2013. 128 с.

27. Курило М.П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2014. 35 с.

28. Єщенко О.В. Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Одеса, 2025, 303 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0825U003711/ (дата звернення: 29.11.25 р.).

29. Тимошевська І.П. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб : дис. ... к.ю.н. : 12.00.03. Харків, 2012. 200 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0413U000134/ (дата звернення: 29.11.25 р.).

30. Іванчулинець Д.В. Законне представництво у цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Закарпат. держ. ун-т. Ужгород, 2012. 238 с.

31. Яценко Н.Г. Правовий статус суду в цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2014. 20 с.

32. Дацко Ю.С. Участь органів місцевого самоврядування в цивільному процесі прокурора у цивільному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.

33. Севрук О.Р. Представництво прокурором інтересів громадян та держави у наказному провадженні : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.0О.1О. К., 2014. 20 с.

34. Прут Ю.А. Цивільно-процесуальний статус осіб, які є іншими учасниками цивільного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

35. Гарієвська М.Б. Дискреційні повноваження суду при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2017. 20 с.

36. Русин О.Ю. Судове представництво в цивільному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 17 с.

37. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. К. : Атіка, 2011. 420 с.

38. Перекрестная О.О. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.0О.04. К., 2014. 20 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.4

ЗАВГОРОДНІЙ М.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО БАНКРУТСТВО ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL CONFLICTS IN BANKRUPTCY LEGISLATION AND WAYS TO OVERCOME THEM

У статті досліджено адміністративно-правові колізії у законодавстві України про банкрутство та окреслено шляхи їх подолання в контексті реформування публічного управління. Наголошено, що проблема колізій не зводиться до технічних недоліків правотворчості, а відображає системну невідповідність між принципами публічного контролю та автономією суб'єктів господарювання. Показано, що фрагментарність нормативної бази, дублювання повноважень органів влади, відсутність єдиної юрисдикційної моделі та розмежування компетенцій між адміністративними й господарськими судами призводять до неефективності процедур неплатоспроможності.

На основі аналізу положень Кодексу України з процедур банкрутства, податкового законодавства та судової практики Верховного Суду виявлено основні види колізій: між КУзПБ і Податковим кодексом, у сфері дисциплінарної відповідальності арбітражних керуючих, між актами різних відомств і на рівні юрисдикційного розмежування. Доведено, що сучасна система банкрутства потребує гармонізації правових механізмів та запровадження єдиного координаційного центру взаємодії державних органів.

У сучасній правовій доктрині подолання колізій у законодавстві про банкрутство розглядається як комплексний процес гармонізації правового регулювання, що передбачає поєднання нормативного, організаційного та інформаційно-технологічного підходів. Як зазначають українські науковці, ефективність правозастосування у сфері неплатоспроможності безпосередньо залежить від уніфікації термінології та усунення дублювання правових норм, що досягається шляхом систематизації законодавства та його тлумачення відповідно до єдиних принципів.

Одночасно важливим напрямом є інституційне забезпечення узгодженості дій органів, залучених до процедур банкрутства – шляхом створення постійно діючих координаційних рад або робочих груп при Міністерстві юстиції, здатних оперативно реагувати на виявлені нормативні розбіжності.

Третій напрям, визначений у дослідженнях вітчизняних експертів, стосується цифровізації процесів банкрутства: впровадження електронних систем моніторингу, публічних реєстрів дій арбітражних керуючих та автоматизованих інформаційних ресурсів, які підвищують прозорість процедур і запобігають виникненню колізій між фактичними діями та нормативними вимогами.

Зроблено висновок, що перехід від каральної до партнерської моделі адміністративного контролю є ключовою передумовою ефективності законодавства про банкрутство. Визначено перспективні напрями досліджень, зокрема розроблення

© ЗАВГОРОДНІЙ М.О. – аспірант кафедри цивільного, господарського та екологічного права (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка») https://orcid.org/0009-0001-7586-2508

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

концепції «адміністративного партнерства» та формування нової доктрини публічно-приватного балансу в економічному праві України.

Ключові слова: *банкрутство, адміністративно-правові колізії, публічне управління, арбітражний керуючий, юрисдикція, правова гармонізація, цифровізація процедур.*

The article examines administrative and legal conflicts in Ukraine's bankruptcy legislation and outlines ways to overcome them in the context of public administration reform. It is emphasized that the problem of legal conflicts is not limited to technical deficiencies of law-making but reflects a systemic inconsistency between the principles of public control and the autonomy of economic entities. The study demonstrates that the fragmentation of the regulatory framework, duplication of powers among public authorities, absence of a unified jurisdictional model, and the blurred division of competence between administrative and commercial courts lead to the ineffectiveness of insolvency procedures.

Based on an analysis of the provisions of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, tax legislation, and the case law of the Supreme Court, the main types of conflicts have been identified: between the Bankruptcy Code and the Tax Code, in the sphere of disciplinary liability of insolvency practitioners, between acts of different agencies, and at the level of jurisdictional delineation. It is proven that the modern insolvency system requires harmonization of legal mechanisms and the establishment of a single coordination center for interaction among public authorities.

In contemporary legal doctrine, the resolution of conflicts in bankruptcy legislation is viewed as a comprehensive process of harmonizing legal regulation that combines normative, organizational, and information-technological approaches. According to Ukrainian scholars, the effectiveness of law enforcement in the field of insolvency directly depends on the unification of terminology and the elimination of duplicated legal norms, achieved through the systematization and consistent interpretation of legislation. At the same time, an important direction involves institutional coordination of the actions of bodies engaged in bankruptcy procedures – through the establishment of permanent coordinating councils or working groups under the Ministry of Justice capable of promptly addressing identified normative inconsistencies.

Another direction, highlighted by national experts, concerns the digitalization of bankruptcy processes – the introduction of electronic monitoring systems, public registries of insolvency practitioners' actions, and automated information resources that enhance procedural transparency and prevent conflicts between actual actions and legal requirements.

It is concluded that the transition from a punitive to a partnership model of administrative control is a key precondition for the effectiveness of bankruptcy legislation. Prospective areas of research include the development of the concept of "administrative partnership" and the formation of a new doctrine of public-private balance in Ukraine's economic law.

Key words: *bankruptcy, administrative and legal conflicts, public administration, insolvency practitioner, jurisdiction, legal harmonization, digitalization.*

Постановка проблеми. Проблематика адміністративно-правових колізій у законодавстві про банкрутство є однією з найгостріших у системі сучасного українського права. На перетині господарських, адміністративних та фінансових відносин формується складний комплекс взаємозалежностей, у якому держава виступає не лише гарантом публічного інтересу, а й активним учасником економічних процесів. Ця подвійна роль створює передумови для конфлікту норм, коли механізми державного контролю починають суперечити принципам саморегулювання ринку.

Сучасна система банкрутства покликана не лише ліквідувати неплатоспроможного боржника, а й сприяти його фінансовому оздоровленню, захисту прав кредиторів, збереженню робочих місць і стабільності господарського обороту. Однак ефективність цього механізму безпосередньо залежить від узгодженості правових норм і компетенцій органів, які його реалізують. Коли ж такі норми вступають у суперечність, виникає не просто технічна помилка законодавця, а реальна загроза функціонуванню системи правосуддя.

Сутність проблеми полягає в тому, що правововe регулювання банкрутства досі не визначено остаточно, де закінчується межа публічно-правового контролю і починається автономія приватних суб'єктів. У результаті суди, податкові органи, арбітражні керуючі та державні реєстратори діють за різними логіками, спираючись на власне тлумачення норм. Це породжує «правовий хаос», коли одне й те саме питання може мати кілька протилежних рішень залежно від обраної юрисдикції чи відомчої позиції.

Проблема колізій у сфері банкрутства має глибоке адміністративно-правове підґрунтя. Йдеться не лише про суперечність законів, а про конфлікт управлінських філософій – між централізованим державним регулюванням і принципом самостійності господарювання. Подолання цієї суперечності вимагає нової концепції адміністративної відповідальності та публічної участі у процедурах неплатоспроможності, де держава виступає партнером, а не каральним наглядовим органом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади подолання правових колізій у публічному праві висвітлені у працях О. Кібенка, В. Луця, М. Погребняка, І. Шуміло та інших українських учених [1,с.312, 2,с. 45–52, 3,с.280]. Дослідники зазначають, що причиною більшості колізій є фрагментарність нормативного регулювання та паралелізм функцій органів виконавчої влади. У сфері банкрутства це проявляється через дублювання повноважень між Міністерством юстиції, Державною податковою службою, Національним банком і судами [4,с.240].

У сучасній науковій літературі наголошується, що правові колізії у сфері банкрутства не можна розглядати ізольовано – вони є наслідком системного дефіциту координації між галузями права [5,с.72-79]. Так, С. Кравченко визначає адміністративно-правову колізію як «результат неузгодженості публічного управління і приватноправових механізмів реалізації відповідальності боржника» [6,с.33-40]. На думку Т. Шевчук, неврегульованість процесуального статусу арбітражного керуючого призводить до подвійного підпорядкування, що створює простір для адміністративного тиску [7].

Судова практика Верховного Суду підтверджує: саме неузгодженість компетенції між адміністративними та господарськими судами є причиною багатьох процесуальних затримок [8]. Науковці вбачають вихід у гармонізації законодавства та запровадженні єдиних стандартів електронної взаємодії у справах про неплатоспроможність [9; 10].

Мета цієї **статті** полягає у всебічному розкритті сутності адміністративно-правових колізій у законодавстві про банкрутство, з'ясуванні їхнього походження, системних наслідків для правозастосування та розробленні практичних напрямів їх подолання. Автор прагне довести, що проблема колізій – не лише технічна вада законодавства, а індикатор глибинних суперечностей між моделлю публічного управління та реаліями ринкової економіки.

Дослідження спрямоване на обґрунтування необхідності переходу від фрагментарного нормативного регулювання до цілісної концепції адміністративного впливу у сфері неплатоспроможності, що поєднує правову визначеність, цифрову відкритість і відповідальність держави перед учасниками процедури. Особливий акцент робиться на виробленні пропозицій щодо зміцнення ролі арбітражного керуючого як суб'єкта публічно-правових відносин і запровадження єдиної інформаційної системи управління справами про банкрутство.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правові колізії у сфері банкрутства відображають системну проблему українського правопорядку – неврегульованість співвідношення між публічними та приватними засадами економічної діяльності. На рівні законодавства це виявляється у конфлікті між нормами Кодексу України з процедур банкрутства (КУзПБ) та актами адміністративного й фінансового права, а на рівні правозастосування – у конкуренції повноважень органів державної влади й судових інституцій [11].

Виникнення таких колізій пояснюється історичним розвитком українського законодавства: система банкрутства формувалася не як єдина галузь, а як комплекс норм різної правової природи. Господарські відносини регулювалися одним масивом норм, а публічні аспекти – іншим. Це призвело до подвійного правового поля, у якому діють і адміністративно-контрольні, і договірно-цивільні механізми. Після набрання чинності КУзПБ очікувалося, що відбудеться консолідація цих підходів, однак практичне застосування показало зворотне – з'явилося ще більше точок перетину, що створюють суперечності [12].

Одним із найбільш проблемних напрямів є колізія між положеннями КУзПБ та Податкового кодексу України. Під час відкриття справи про банкрутство суд запроваджує мораторій на задоволення вимог кредиторів, у тому числі державних. Проте податкові органи нерідко продовжують нарахування пені та штрафних санкцій, аргументуючи це нормами фіскального

законодавства, що прямо не скасовує таке нарахування [13]. Це суперечить принципу судового контролю та фактично порушує баланс сторін у процесі.

Не менш складним є питання адміністративної відповідальності арбітражних керуючих. Міністерство юстиції, наділене повноваженнями контролювати їхню діяльність, нерідко застосовує дисциплінарні стягнення на підставі власних внутрішніх актів, що не завжди узгоджуються з процесуальними нормами КУзПБ [14, с. 48]. Унаслідок цього виникає колізія між незалежністю арбітражного керуючого як процесуальної фігури та його адміністративною підзвітністю. Деякі науковці пропонують надати арбітражному керуючому статус публічного службовця зі спеціальним кодексом етики, інші – навпаки, повністю вилучити його з-під адміністративного контролю, залишивши лише судовий нагляд [15, с. 52].

Особливої уваги заслуговують юрисдикційні колізії. На практиці одна і та сама дія адміністративного органу – наприклад, податкове повідомлення чи відмова у визнанні боргу – може бути предметом спору як у господарському, так і в адміністративному суді [16,с.184]. Велика Палата Верховного Суду неодноразово вказувала на необхідність чіткого розмежування юрисдикцій, проте механізму реалізації цього принципу досі не створено. Такі процесуальні невизначеності призводять до затягування розгляду справ, подвоєння судових витрат і суперечливих рішень у схожих ситуаціях.

Суттєвою є і колізія між законодавством про виконавче провадження та положеннями про санацію боржника. Закон «Про виконавче провадження» передбачає можливість арешту майна боржника, тоді як КУзПБ забороняє такі дії у період дії мораторію. Відсутність спеціального роз'яснення створює ситуацію, коли виконавчі служби продовжують арешти, навіть якщо підприємство перебуває в процедурі санації [17, с. 36]. Така практика нівелює саму ідею економічного відновлення підприємства, перетворюючи банкрутство на механізм ліквідації.

Ще одним видом колізій є суперечність між внутрішніми наказами державних органів. Наприклад, накази Міністерства юстиції та Національного банку можуть встановлювати різні вимоги до черговості задоволення вимог забезпечених кредиторів. Унаслідок цього виникає правова невизначеність щодо обліку предметів застави та фінансових активів боржника [18, с. 18–24].

В умовах воєнного стану колізійність правового регулювання ще більше посилилася. Держава запровадила низку антикризових механізмів – від податкових відстрочок до мораторіїв на стягнення активів підприємств критичної інфраструктури. Однак ці норми часто суперечать базовим положенням КУзПБ і господарського права. Практика показує, що навіть гуманітарно виправдані винятки призводять до правової дезорієнтації, коли боржники і кредитори не можуть передбачити правові наслідки своїх дій [19].

Вирішення проблем адміністративно-правових колізій потребує системного підходу, який включає три взаємопов'язані рівні: нормативний, інституційний та технологічний. На нормативному рівні необхідно здійснити гармонізацію законодавства, зокрема через внесення змін до КУзПБ, які б уніфікували понятійний апарат і механізми співпраці з органами влади [20, с. 40]. На інституційному рівні важливо створити міжвідомчу координаційну раду з питань банкрутства, яка узгоджуватиме позиції Мін'юсту, ДПС, Фонду держмайна, НБУ та судової влади [21]. На технологічному рівні – необхідне впровадження електронних інструментів моніторингу процедур неплатоспроможності, включно з публічним реєстром дій арбітражних керуючих та автоматизованим обміном даними між судами і державними органами [22, с. 28].

Важливою складовою сучасного підходу є цифровізація процедур банкрутства. Система «Електронний суд» уже дозволяє подавати процесуальні документи онлайн, однак вона не охоплює всі етапи провадження. Впровадження єдиної системи «Банкрутство і неплатоспроможність» має стати інструментом запобігання колізіям шляхом синхронізації дій усіх суб'єктів [23].

Окремої уваги заслуговує порівняльно-правовий аспект. У країнах ЄС, зокрема Німеччині, Польщі та Чехії, процедури банкрутства чітко врегульовані через поєднання публічно-правових і приватноправових елементів. В основі лежить принцип «second chance» – друга можливість для підприємця. Українське законодавство поступово рухається у цьому напрямі, але поки що переважає фіскальна логіка, спрямована на стягнення, а не на відновлення [24, с. 55–67]. Відтак, адаптація положень Директиви ЄС 2019/1023 про реструктуризацію і запровадження превентивних процедур є логічним кроком у напрямі подолання колізій.

У контексті європейської інтеграції Україна має перейти від фрагментарного підходу до створення цілісної доктрини адміністративно-господарського регулювання банкрутства, що базуватиметься на верховенстві права, передбачуваності рішень і партнерстві держави з бізнесом. Зміна парадигми передбачає переосмислення самої функції адміністративного

контролю – з каральної на координаційну [25, с. 35]. Лише у такий спосіб можна забезпечити реальне подолання адміністративно-правових колізій, знизити корупційні ризики і перетворити процедури банкрутства на інструмент економічного розвитку, а не на правову пастку.

Висновки. Адміністративно-правові колізії у сфері банкрутства є показником недосконалості публічного управління в економічній площині. Їх подолання можливе лише за умови комплексного реформування підходів до взаємодії держави, судів та учасників господарського обороту. Власна позиція автора полягає в тому, що слід відійти від репресивної моделі контролю та перейти до партнерської, у якій держава забезпечує рівність можливостей для боржників і кредиторів, створює умови для відновлення платоспроможності, а не для ліквідації бізнесу.

Тільки гармонізація адміністративних і господарських процедур, цифровізація процесів та єдність судової практики здатні забезпечити ефективність системи банкрутства та підвищити довіру до правосуддя. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні моделі «адміністративного партнерства» у справах про неплатоспроможність та формуванні нової доктрини публічно-приватного балансу в економічному праві України.

Список використаних джерел:

1. Кібенко О. Колізії в системі публічного права: проблеми та перспективи. Харків : Право, 2021. 312 с.

2. Луць В. Взаємодія публічного і приватного у правовій системі. // Юридична Україна. 2022. № 3. С. 45–52.

3. Погребняк М. Адміністративно-правові колізії: сутність і способи подолання. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 280 с.

4. Кравченко С. Колізії законодавства про банкрутство: сучасні виклики. Одеса : Юридична література, 2024. 240 с.

5. Бакуліна О. Колізійність господарського процесуального законодавства. // Вісник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. 2022. № 4. С. 72–79.

6. Шевчук Т. Реформування процедур неплатоспроможності: проблеми правозастосування. // Право і суспільство. 2024. № 2. С. 33–40.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 червня 2023 р. у справі № 910/13758/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua.

8. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text.

9. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

10. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text.

11. Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text.

12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 5 березня 2024 р. у справі № 910/1123/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua.

13. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 10 січня 2024 р. у справі № 640/17912/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua.

14. Міністерство юстиції України. Аналітична довідка щодо практики застосування Кодексу України з процедур банкрутства. Київ, 2025. 48 с.

15. Міністерство юстиції України. Узагальнення судової практики застосування КУзПБ. Київ, 2025. 52 с.

16. Шуміло І. Публічне адміністрування у сфері банкрутства. Дніпро : НМетАУ, 2023. 184 с.

17. Державна податкова служба України. Методичні рекомендації щодо застосування Кодексу України з процедур банкрутства. Київ, 2024. 36 с.

18. Ковальчук І. Адміністративно-господарські механізми відновлення платоспроможності. // Економіка і держава. 2025. № 1. С. 18–24.

19. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

20. Міністерство юстиції України. Проєкт міжвідомчого регламенту взаємодії органів державної влади у справах про банкрутство. Київ, 2025. 40 с.

21. Велика Палата Верховного Суду. Огляд судової практики щодо підсудності спорів у справах про банкрутство. Київ, 2024. 32 с.

22. Державна судова адміністрація України. Концепція електронної системи «Банкрутство і неплатоспроможність». Київ, 2025. 28 с.

23. European Commission. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks and second chance. Official Journal of the European Union, 2019.

24. Погребняк М., Кібенко О. Адміністративно-господарські колізії в судовій практиці: методологічний аспект. // Форум права. 2023. № 4. С. 55–67.

25. Верховний Суд. Огляд проблемних питань юрисдикції у справах, пов'язаних з неплатоспроможністю. Київ, 2025. 35 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.5

ДМИТРЕНКО В. І.

СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ

STRUCTURE OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE SERVICE FOR FOOD SAFETY AND CONSUMER PROTECTION

У статті досліджено теоретичні основи адміністративно-правового статусу Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, зокрема його зміст. Результати проведеного дослідження було покладено в основу структури адміністративно-правового статусу Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яка складається з наступних елементів: 1) завдання, основними з яких є реалізація державної політики в аграрної та біологічної галузях, сферах харчової безпеки, якості харчових продуктів, охорони здоров'я населення включаючи його санітарно-епідеміологічне благополуччя, гігієни праці, метрології, а також ринкового нагляду та контролю за ціноутворенням; 2) організаційно-штатна структура, яка характеризується наявність множинності вузькопрофільних підрозділів і фахівців у різних галузях, що обумовлюється різноплановою діяльністю Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; 3) повноваження, тобто сукупність легально закріплених прав і обов'язків Держпродспоживслужби; 4) гарантії діяльності, які дозволяють безперешкодно та в повному обсязі реалізовувати її повноваження, та зводять, переважно до: а) залучення компетентних фахівців; утворення та прийняття участі в комісіях у разі необхідності, зокрема через виникнення надзвичайних ситуацій; б) оперативно та безоплатно отримувати інформацію необхідну для виконання завдань поставлених перед Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, а також безперешкодного доступу до об'єктів контролю; в) застосування до суб'єктів господарювання обмежень і заборон, а також інших адміністративних заходів впливу (як от попередження чи штраф); г) контрольно-наглядової діяльності; ґ) проведення експертних, лабораторних і діагностичних досліджень; 5) юридична відповідальність, що буде наставати в разі заподіяння даною службою матеріальної та/або моральної шкоди, при цьому вона матиме право заявити регресну вимогу до працівника через дії якого спричинили настання шкоди; 6) процедури, що реалізуються Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в межах її діяльності, основними з яких є дозвільні та контрольно-наглядові.

Ключові слова: *публічне адміністрування, Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, адміністративно-правовий статус, структура, завдання, повноваження, юридична відповідальність, гарантії діяльності, процедури.*

© ДМИТРЕНКО В. І. – аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури (Харківський національний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0003-0791-1659
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article examines the theoretical foundations of the administrative and legal status of the State Service for Food Safety and Consumer Protection, in particular its content. The results of the study were used as the basis for the structure of the administrative and legal status of the State Service for Food Safety and Consumer Protection, which consists of the following elements: 1) tasks, the main of which are the implementation of state policy in the agricultural and biological sectors, food safety, food quality, public health, including its sanitary and epidemiological well-being, occupational hygiene, metrology, as well as market surveillance and price control; 2) organizational and staff structure, which is characterized by the presence of a plurality of narrowly specialized units and specialists in various industries, which is due to the diverse activities of the State Service for Food Safety and Consumer Protection; 3) powers, i.e. a set of legally enshrined rights and obligations of the State Service for Food Safety and Consumer Protection; 4) guarantees of activity that allow for the unhindered and full exercise of its powers, and are mainly reduced to: a) involvement of competent specialists; formation and participation in commissions if necessary, in particular due to the occurrence of emergency situations; b) prompt and free receipt of information necessary to perform the tasks assigned to the State Service for Food Safety and Consumer Protection, as well as unhindered access to control objects; c) application of restrictions and prohibitions to business entities, as well as other administrative measures of influence (such as a warning or fine); d) control and supervisory activities; e) conduct of expert, laboratory and diagnostic studies; 5) legal liability that will arise in the event of material and/or moral damage caused by this service, in which case it will have the right to file a recourse claim against the employee whose actions caused the damage; 6) procedures implemented by the State Service for Food Safety and Consumer Protection within the framework of its activities, the main ones of which are permitting and control and supervision.

Key words: *public administration, State Service for Food Safety and Consumer Protection, administrative and legal status, structure, tasks, powers, legal responsibility, guarantees of activity, procedures.*

Вступ. Забезпечення належного рівня безпечності харчових продуктів і захисту прав споживачів завжди було одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, від якого безпосередньо залежить і рівень охорони здоров'я громадян. Проте, особливої актуальності цей напрям набуває в умовах інтеграції України в європейський правовий простір, оскільки останній характеризується порівняно високими стандартами якостями та специфічними правилами. Тож безспірним є твердження про те, що Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) є основним суб'єктом реалізації державної політики в окресленій сфері, що впливає на особливості її правого статусу. Крім того, з'ясування змісту останнього дозволить не тільки об'єктивно визначити компетенцію цієї служби, а і удосконалити окремі процеси її функціонування, саме через елементи такого статусу, що позитивно позначиться на її діяльності та дозволить продовжити роботу в напрямі гармонізації національного та європейського законодавства. Більш того осмислення теоретичних основ правового статусу Держпродспоживслужби зможе забезпечити удосконалення адміністративно-правових механізмів реалізації державної політики в окресленій сфері, в тому числі в частині здійснення державного контролю, а також стане оновою для реформування окремих складових системи державного управління, що вбачається актуальним не тільки в умовах воєнного стану, а і під час післявоєнного відновлення держави, з огляду на необхідність забезпечення продовольчої безпеки.

Постановка завдання. Метою статті є визначення структурних компонентів адміністративно-правового статусу Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Результати дослідження. Здебільшого структура адміністративно-правого статусу подібна до змісту правового статусу, а тому складається з прав, обов'язків і інших елементів. Водночас вона характеризується й іншими особливостями, зокрема якщо мова йде про органи публічного адміністрування, оскільки їх права та обов'язки як правило регламентовані нормами адміністративного права, а від так всі елементи першого відбиваються саме в межах адміністративно-правових засад. Що ж власне до самої структури, крім компетенції (сукупності прав і обов'язків) до його елементів частіше за все відносять: юридичну відповідальність [1, с. 36;]; функції, завдання [2, с. 145], мету [3, с. 22], гарантії [4, с. 43;], форми та методи діяльності [5, с. 15-20]; цілі,

порядок створення, процедури, що реалізує даний суб'єкт [6, с. 148-150], а також його організаційно-штатну структуру та підпорядкованість [7, с. 6]. Це найбільш розповсюджений перелік елементів адміністративно-правового статусу, втім деякі вчені, наприклад О.А. Гусар розширюють його за рахунок таких складових як: назва чи місто дислокації [8, с. 116]. Проте, якщо остання хоча б є обов'язковим реквізитом без якого юридична особа не може бути створена, а ні в державній, а ні в приватній сферах, то місто дислокації взагалі не є юридичною категорією, а замість неї використовуються терміни – юридична та фактична адреси. Втім і вони суттєво не впливають на правове становище юридичної особи.

В свою чергу в теорії права не має актуальних досліджень присвячених адміністративно-правовому статусу Держпродспоживслужби, тому варто звернути увагу на спроби науковців визначити адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади, до системи яких віднесено першу. Так, О.П. Сікорський пропонує широкий перелік елементів, які утворюють зміст останнього: «1) мету утворення органу й визначення сфери його відання; 2) принципи та територіальні масштаби діяльності; 3) внутрішню структуру органу; 4) порядок і спосіб його утворення, реорганізації та ліквідації; 5) завдання та функції; 6) обсяг і характер державно-владних повноважень; 7) форми й методи діяльності; 8) порядок рішення в органі підвідомчих питань; 9) джерела фінансування органу; 10) наявність чи відсутність прав юридичної особи; 11) право та обов'язок користуватися державними символами; 12) відповідальність» [9, с. 9]. Між тим, вважаємо наведений перелік занадто деталізованим складовими, що, як і у наведеному вище прикладі, суттєво не впливають на його правове становище.

Вище нами було наголошено, що елементи адміністративно-правого статусу повинні відображатись у адміністративному законодавстві, що регламентує функціонування конкретного державного органу, в нашому випадку Держпродспоживслужби. Таким нормативно правовим актом беззаперечно є Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів затверджене постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) від 02.09.2015 № 667 [10]. Аналіз вказаного нормативно-правого акту свідчить про те, що не всі вироблені наукою адміністративного права елементи адміністративно-правового статусу знайшли своє законодавче закріплення, натомість вони логічно випливають із конкретних приписів профільного положення. Тому, система структурних одиниць адміністративно-правого статусу державного органу (мета, завдання, цілі, організаційно-штатна структура, повноваження, функції, гарантії, форми та методи діяльності, юридична відповідальність, процедури) при екстраполюванні її на такий орган державної влади як Держпродспоживслужба набуває власних особливостей, які позначаються на змістовній сутності кожного з елементів.

Насамперед зупинимось на таких елементах адміністративно-правого статусу як мета, завдання та цілі Держпродспоживслужби, тим більше, що вони за своїм значенням є близькими одне до одного, а в тлумачних словниках взагалі визначаються як синоніми. Виходячи з вказаного, вважаємо, що такий поділ є зайвим, і не несе жодного змістовного навантаження, натомість лише обтяжує і так багатокомпонентну структуру адміністративно-правого статусу. Завдання Держпродспоживслужби закріплені в п. 3 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів затверджене постановою КМ України від 02.09.2015 № 667 [10]. Так, вказана служба є головним суб'єктом реалізації державної політики, одночасно в декількох сферах і галузях:

1) аграрної та біологічної, яка пов'язана з сільським господарством, тваринами та рослинами, контроль за здоров'ям тварин і рослин, а також якість сільськогосподарської продукції та процесів виробництва та включає: ветеринарну медицину; ідентифікацію та реєстрацію тварин; захист рослин; насінництво та розсадництво; реєстрацію та облік технічних потужностей агропромислового комплексу (далі – АПК);

2) харчової безпеки та споживчої якості, в частині забезпечення якості харчових продуктів і їх безпечності для населення, та контроль за дотриманням законодавства про захист прав споживачів і в сфері продуктового маркетингу;

3) охорони здоров'я населення, в частині попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу та гігієна праці, а також санітарно-епідеміологічного благополуччя населення;

4) метрології, шляхом здійснення наглядової діяльності в межах повноважень;

5) ринкового нагляду та контролю за ціноутворенням.

Організаційно-штатна структура Держпродспоживслужби також має свої особливості, які обумовлюються тим, що вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого

координується КМ України , та одночасно реалізує свою діяльність у значної кількості сфер і галузях. Зазначене обумовлює необхідність створення чисельної кількості профільних підрозділів у структурі служби та проведення грамотної кадрової політики для забезпечення даної служби компетентними фахівцями в різних сферах. До того ж діяльність даної служби потребує створення різних установ, що проводитимуть експертні та лабораторні дослідження.

Повноваження будь-якого державного органу, зокрема Держпродспоживслужби – це комплексна змістовна категорія, що включає права та обов'язки останньої та формується внаслідок завдань поставлених перед нею завдань та функцій, які вона реалізує. Повноваження та функції закріплено в пунктах 4-6 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів затверджене постановою КМ України від 02.09.2015 № 667 [10].

Гарантії діяльності Держпродспоживслужби як і усі елементи адміністративно-правового статусу закріплені в нормативних положеннях, проте їх зміст органічно вписаний у її компетенцію, що забезпечує об'єктивну реалізацію нею покладених законом повноважень, зокрема вони передбачені п. 6 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів затверджене постановою КМ України від 02.09.2015 № 667 [10]. Аналіз вказаних положень останнього дозволяє класифікувати гарантії її роботи залежно від їх змісту на такі, що стосуються:

1) залучення фахівців, експертів і спеціалістів, утворення робочих груп і комісії, проведення наукових заходів та прийняття участі у розслідуванні аварій і надзвичайних ситуацій у межах своєї компетенції;

2) безперешкодного, оперативного, повного та безоплатного отримання інформації, документів, матеріалів, пояснень щодо користування та використання потужностей АПК та доступу до об'єктів контролю, що відносяться до її відання, інформаційних баз даних;

3) обмеження, заборон або тимчасового припинення діяльності та ввезення продукції у разі порушення законодавства, вимагання усунення виявлених порушень і притягнення винних осіб до відповідальності, контролю технічного стану машин АПК, зупинення їх для перевірки, заборони експлуатації небезпечних механізмів, застосування адміністративних заходів впливу, у тому числі попередження та штрафів, використання технічних засобів і фіксації перевірок за допомогою аудіо- і відеотехніки;

4) контрольно-наглядової діяльності у межах компетенції, в тому числі шляхом проведення відповідних перевірок;

5) експертних і лабораторних досліджень, а також різних видів діагностики потужностей АПК.

Стосовно інструментів (форм і методів) діяльності Держпродспоживслужби зауважимо, що в більшість вчені-адміністративістів не зараховують даний елемент до структури адміністративно-правого статусу суб'єкта. Такий підхід цілком зрозумілий, адже вони характерні для іншої категорії – адміністративно-правове забезпечення.

Незважаючи на той факт, що механізм притягнення до юридичної відповідальності Держпродспоживслужби не врегульовано Положенням про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів затверджене постановою КМ України від 02.09.2015 № 667, вона, як орган державної влади, може нести цивільну відповідальність у разі, заподіяння матеріальної та/або моральної шкоди (ст. 22, 23 Цивільного кодексу України [11]), внаслідок прийнятих нею певних управлінських рішень. Згідно з приписами п.п. 1, 3 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України правові спори з Держпродспоживслужби будуть вирішуватись в межах адміністративного судочинства, адже юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, коли: одним із учасників є суб'єкт владних повноважень, а предметом спору прийняте ним рішення, дія чи бездіяльність; предметом спору є компетенція одного з суб'єктів владних повноважень, а точніше реалізація такої компетенції, яка на думку іншого суб'єкта, з аналогічними повноваженнями, завдала йому шкоду. Як слушно зауважує Н.А. Гнат «існують випадки, коли заподіювач шкоди та суб'єкт відповідальності не є однією особою. Наприклад, юридична особа несе відповідальність за завдання шкоди її працівником під час виконання нею трудових обов'язків, орган державної влади несе відповідальність за заподіяння шкоди його посадовою або службовою особою влади» [12, с. 184].

Держпродспоживслужба здійснює велику кількість процедур, що обумовлюється широким спектром її компетенції, основними з яких є: контрольно-наглядові та дозвільні.

Висновки. Таким чином, можемо розкрити зміст адміністративно-правового статусу Держпродспоживслужби через його структуру до якої входять наступні елементи:

1) завдання, основними з яких є реалізація державної політики в аграрної та біологічної галузях, сферах харчової безпеки, якості харчових продуктів, охорони здоров'я населення включаючи його санітарно-епідеміологічне благополуччя, гігієни праці, метрології, а також ринкового нагляду та контролю за ціноутворенням;

2) організаційно-штатна структура, яка характеризується наявність множинності вузькопрофільних підрозділів і фахівців у різних галузях, що обумовлюється різноплановою діяльністю Держпродспоживслужби;

3) повноваження, тобто сукупність легально закріплених прав і обов'язків Держпродспоживслужби;

4) гарантії діяльності, що дозволяють Держпродспоживслужбі безперешкодно та в повному обсязі реалізовувати її повноваження, та зводять, переважно до: а) залучення компетентних фахівців; утворення та прийняття участі в комісіях у разі необхідності, зокрема через виникнення надзвичайних ситуацій; б) оперативно та безоплатно отримувати інформацію необхідну для виконання завдань поставлених перед Держпродспоживслужбою, а також безперешкодного доступу до об'єктів контролю; в) застосування до суб'єктів господарювання обмежень і заборон, а також інших адміністративних заходів впливу (як от попередження чи штраф); г) контрольно-наглядової діяльності; ґ) проведення експертних, лабораторних і діагностичних досліджень;

5) юридична відповідальність, що буде наставати в разі заподіяння даною службою матеріальної та/або моральної шкоди, при цьому вона матиме право заявити регресну вимогу до працівника через дії якого спричинили настання шкоди;

6) процедури, що реалізуються Держпродспоживслужбою в межах її діяльності, основними з яких є дозвільні та контрольно-наглядові.

Нами неодноразово наголошувалось на тому, що всі структурні елементи адміністративно-правового статусу характеризуються значним змістовним обсягом, а тому більше детально вони будуть розглянуті в наступних наукових роботах.

Список використаних джерел:

1. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32–37.

2. Гуржій Т. О. Адміністративне право України: навчальний посібник. К.: КНТ, 2011. 680 с.

3. Миськів Л. І. Адміністративно-правові засади діяльності вищих навчальних закладів МВС України з питань морально-правового виховання курсантів : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 200 с.

4. Битяк Ю. П. Державна служба та розвиток її демократичних основ. Харків : Укр. юрид. академія, 1990. 74 с.

5. Авер'янов В. Б., Крупчан О. Д. Виконавча влада: конституційні засади і шляхи реформування. Харків : Право, 1998. 37 с.

6. Адміністративне право України: підручник: у 2 т. / В. В. Галунько, В. І. Олефір, Ю. В. Гридасов, А. А. Іванищук, С. О. Короєд. К. : УУ, 2013. Т. 1: Загальне адміністративне право. Академічний курс, 2013. 396 с.

7. Пономаренко Г. О. Поняття та особливості освітніх послуг, які надаються державними вищими навчальними закладами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 46. С. 4–11.

8. Гусар О. А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес.* 2013. № 2 (4). С. 116–123.

9. Сікорський О. П. Адміністративно-правовий статус Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 19 с.

10. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 667 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text.

11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

12. Гнат Н. А. Відповідальність юридичних осіб публічного права за порушення деліктних зобов'язань. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 2. С. 181–186. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/955.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.95:342.95:351.81
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.6

ДРОЗД О.Ю.

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ ГАБАРИТНО-ВАГОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

SYSTEM OF PRINCIPLES OF DIMENSIONAL AND WEIGHT CONTROL IN UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

У статті на підставі аналізу поглядів учених визначено поняття принципів здійснення габаритно-вагового контролю в Україні в сучасних умовах. Доведено, що принципи здійснення габаритно-вагового контролю в Україні – це сукупність основоположних ідей і нормативно закріплених відправних начал, ключових засад, які визначають зміст, спрямованість, порядок і межі діяльності державних органів під час контролю за дотриманням габаритних та вагових параметрів транспортних засобів.

Акцентовано на тому, що вказані принципи найбільш доцільно поділити на загальні та спеціальні. Зауважено, що саме визначені в роботі принципи створюють умови, за яких габаритно-ваговий контроль покликаний функціонувати як правова, справедлива й ефективна система, спрямована на захист публічних інтересів і дотримання прав учасників транспортних правовідносин.

Ключові слова: *принципи, габаритно-ваговий контроль, загальні принципи, спеціальні принципи.*

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, proposes an author's definition of the concept of principles of dimensional and weight control in Ukraine in modern conditions. It is proved that the principles of dimensional and weight control in Ukraine are a set of fundamental ideas and statutory starting points, key principles which determine the content, direction, procedure and limits of activities of state authorities in monitoring compliance with the dimensional and weight parameters of vehicles. It is emphasized that it is most expedient to divide the specified principles into general and special. It is emphasized that it is the principles defined in the work that create the conditions and guarantee that dimensional and weight control functions as a legal, fair and effective system aimed at protecting public interests and respecting the rights of participants in transport legal relations.

Key words: *principles, dimensional and weight control, general principles, special principles.*

Постановка проблеми. Здійснення габаритно-вагового контролю не є хаотичним процесом, адже він ґрунтується на системі вихідних засад, ідей, тобто принципів. Вивчення останніх має особливо важливе значення, оскільки саме вони визначають логіку, спрямованість і зміст усієї системи державного регулювання, яка відповідає за дотримання вагових та габаритних норм на дорогах. Розуміння таких принципів дозволяє осягнути не лише технічну сторону цього виду контролю, а й глибинні правові основи, без яких контроль стає формальним або неефективним. Таким чином, принципи слугують своєрідним фундаментом, що задає межі повноважень суб'єктів контролю, визначає стандарти їхньої поведінки, формує вимоги до процедури й обладнання, забезпечує баланс між інтересами держави, суспільства та суб'єктів господарювання.

© ДРОЗД О.Ю. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри поліцейської діяльності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-4514-6594

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Стан дослідження. Окремі проблемні питання щодо здійснення контролю в транспортній сфері досліджено в наукових працях О. І. Безпалової, Д. В. Бєлиха, В. М. Гаращука, А. В. Гаркуші, В. К. Гіжевського, С. В. Гизимчука, С. О. Кузніченка, М. В. Лошицького, В. В. Новікова, В. І. Олефіра, М. Л. Шелухіна, В. М. Шудрікова та багатьох інших. Проте, попри значний теоретичний доробок, у науковій літературі фактично неопрацьованим є питання принципів здійснення габаритно-вагового контролю в Україні в сучасних умовах.

Саме тому **метою статті** є визначення системи принципів здійснення габаритно-вагового контролю в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Нині здійснення габаритно-вагового контролю в Україні є критично важливим з огляду на сукупність правових, економічних, інфраструктурних і безпекових факторів, які визначають якість функціонування транспортної системи держави. Передусім, цей контроль має фундаментальне значення для збереження автомобільних доріг, оскільки перевантажені транспортні засоби здатні завдавати дорожньому покриттю шкоди, що в десятки разів перевищує вплив транспортних засобів у межах допустимих норм. Отже, в умовах, коли держава інвестує значні ресурси в розвиток і відновлення дорожньої інфраструктури, контроль за ваговими параметрами транспорту, зокрема вантажного, є необхідною умовою раціонального використання цих інвестицій. Варто зауважити, що окрім пошкодження дорожнього покриття, перевантажені вантажівки становлять небезпеку для інших учасників руху, вони мають гіршу керованість, довший гальмівний шлях, підвищений ризик перекидання та стають джерелом небезпеки як безпосередньо для водіїв, так і для інших учасників руху.

Габаритно-ваговий контроль також виконує важливу економічну функцію, пов'язану зі створенням рівних конкурентних умов на ринку перевезень. Якщо частина перевізників систематично перевищує допустиме навантаження, вони отримують несправедливу економічну перевагу над тими, хто дотримується норм: можуть перевозити більше вантажу за одну поїздку, витрачати менше ресурсів і пропонувати нижчі тарифи. Це руйнує здорову конкуренцію, стимулює недобросовісні практики та підриває ринок. Ефективний контроль забезпечує, щоб усі учасники діяли за однаковими правилами, а економічна вигода не виникала за рахунок порушення закону та завдавання шкоди суспільним інтересам.

Такий контроль, як і будь-яка інша суспільно важлива діяльність, має ґрунтуватися на системі принципів, яким у науковій літературі приділяють недостатньо уваги. У цьому контексті О. Є. Гаршина зазначає, що принципи становлять основоположну категорію, адже за своєю суттю є началом, вихідною точкою, тобто тим первинним, з чого виводять інші поняття. Саме принцип визначає уявлення про предмет або явище, основою яких він слугує. Принцип – ядро, яке органічно об'єднує навколо себе інші елементи. Ось чому, знаючи вихідні положення, на яких базується конкретний феномен, можна з легкістю пізнати його характеристики, визначити складові, особливості, закономірності тощо [1, с. 284]. Науковець слушно зазначає, що принципи мають універсальний характер, адже будь-яка сфера буття володіє вихідними положеннями, які є її невід'ємною складовою. Він є тією категорією, через яку ведеться пізнання сутності будь-якого феномену. Це відбувається за рахунок синтезу світового досвіду, узагальнення, унаслідок чого відбувається звільнення від конкретного та часткового. Саме узагальнення дозволяє вивільнити загальні принципи з хаосу явищ, які їх затемнюють, уніфікувати й у «єдиній формулі» ототожнювати безліч різноманітних речей і подій. Базуючись на узагальненні, принцип здатний не лише відображати рівень того, що було досягнуто, а й давати певний поштовх для проведення подальших пізнавальних дій, оскільки, як відомо, «без узагальнення не може бути пізнання». Проте в принципах відображаються лише найбільш важливі узагальнення. Їх основою є встановлені закономірності, тобто положення, які вже підтверджені історією розвитку та відображають об'єктивну реальність [1, с. 284–285]. Автори підручника «Загальна теорія держави і права», зокрема М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко та О. В. Петришин, характеризують принципи як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також як вихідні керівні засади, установлення, що виражають сутність права, випливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи. Дослідники зазначають, що здавна принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (зокрема правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Правники зауважують, що принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків, не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах ґрунтується правовий порядок, можна значною мірою судити про характер власне держави (демократична, тоталітарна тощо) [2, с. 193].

Водночас В. О. Кабанець акцентує на тому, що принципи права за своєю природою є узагальненим відображенням тих об'єктивних закономірностей, за якими розвивається суспільство. Їхня здатність охоплювати соціальну реальність у широкій, універсальній та абстрактній формі зумовлює особливе місце принципів у правовій системі, у механізмах правового регулювання та у формуванні правосвідомості. Вони слугують своєрідними інтегративними положеннями, що об'єднують різні правові явища спільними концептуальними підходами, визначають їх походження, розвиток і функціонування. Саме завдяки принципам вибудовується орієнтація нормотворчої та правозастосовної діяльності, узгоджується робота всього механізму правового регулювання, встановлюються критерії оцінки правомірності рішень державних органів і поведінки громадян, формується правове мислення та підтримується внутрішня цілісність системи права. Виникнення правових принципів можливе лише за наявності відповідних об'єктивних передумов. Вони мають історичну зумовленість і водночас можуть бути результатом наукового осмислення закономірностей суспільного розвитку. У формально-юридичному значенні принципи закріплюються в правових нормах – як через пряме формулювання в окремих статтях нормативно-правових актів, так і через деталізацію в комплексі норм, що відображають відповідні засади в законодавстві [3, с. 96–97]. М. І. Козюбра доводить, що принципи права, як і власне право, – явище багатогранне, багаторівневе та багатовимірне. Принципи права не можуть бути зведені до зовнішньо виражених знакових форм, що існують незалежно від суб'єкта – людини, як і саме право – до замкнутої, логічно несуперечливої системи норм, сформульованих у законах та інших державних нормативних актах. Принципи права, як і право, мають недержавне походження. Держава долучилася до їхнього формування лише на певних історичних етапах правового розвитку, коли суто емпіричний процес правотворення та усна форма передачі правової інформації виявилися неспроможними забезпечити надійне нормативно-правове регулювання в умовах ускладнення суспільних відносин та їх зростаючого динамізму. У зв'язку з цим виникла потреба в письмовому вираженні правових норм і принципів у формі державних нормативних актів, які не обмежуються фіксацією наявних типізованих відносин (правовідносин) і судових рішень, а намагаються, з одного боку, регулювати їх наперед, випереджаючи динамізм суспільного життя, що призвело до підвищення рівня абстрактності, загальності нормативних формулювань, а з іншого – надати нормам і принципам права більшої визначеності, яка б усувала елементи суб'єктивізму під час їх застосування [4, с. 144–145].

Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що принципи здійснення габаритно-вагового контролю в Україні – це сукупність основоположних ідей і нормативно закріплених відправних начал, ключових засад, які визначають зміст, спрямованість, порядок і межі діяльності державних органів під час контролю за дотриманням габаритних та вагових параметрів транспортних засобів. Саме завдяки принципам вбачається можливість забезпечити узгодженість контрольних процедур з вимогами законності, безпеки та збереження інфраструктури. Варто зазначити, що в науковій літературі перелік відповідних принципів є фактично не визначеним. На нашу думку, найбільш доцільно використовувати класичний підхід з поділом таких засад на загальноправові та спеціальні.

До загальноправових принципів можна віднести такі: 1) верховенства права та законності, які означають, що будь-які дії контролюючих органів повинні відповідати не лише формальним вимогам законодавства, а й загальним засадам справедливості, пропорційності та правової визначеності, що гарантує недопущення свавільного втручання в діяльність перевізників; 2) доцільності й ефективності, що полягають у необхідності застосування такого організаційного підходу до контролю, який дозволяє досягати його основної мети без створення зайвих перешкод для логістичних процесів і роботи бізнесу за мінімальних витрат; 3) відповідальності, який передбачає обов'язок посадових осіб діяти сумлінно та професійно, а в разі порушення встановлених правил – нести дисциплінарну, адміністративну чи іншу юридичну відповідальність; 4) принцип пріоритету захисту прав громадян; 5) принцип науковості передбачає опору системи габаритно-вагового контролю на сучасні технічні стандарти, достовірні методики вимірювання й об'єктивні дані про вплив перевантажених транспортних засобів на дорожнє покриття, що забезпечує обґрунтованість і модерність державних рішень.

Більш детальної уваги потребують принципи спеціальні:

1) принцип об'єктивності та неупередженості – передбачає, щоб результати контролю ґрунтувалися лише на фактично встановлених даних, отриманих за допомогою справного, сертифікованого обладнання. Усі рішення мають спиратися на результати точних вимірювань і документально підтверджених обставин;

2) принцип пропорційності – визначає, що застосування заходів державного впливу має відповідати ступеню та характеру порушення, тобто покарання не повинні бути надмірними, а втручання в діяльність перевізника – більш суворим, ніж цього вимагає захист публічних інтересів. Отже, зміст принципу полягає в необхідності дотримання балансу між інтересами держави щодо збереження доріг і безпеки руху та інтересами суб'єктів перевезень щодо безперешкодного здійснення господарської діяльності;

3) принцип безперервності й системності контролю – передбачає, що під час здійснення відповідного контролю має відбуватися поєднання стаціонарних, пересувних та автоматичних пунктів контролю, а також інтегрована система обробки даних;

4) принцип технологічності – полягає у використанні сучасних технічних засобів, цифрових технологій та автоматизованих систем для здійснення вимірювань і фіксації результатів, що своєю чергою підвищує точність, швидкість і прозорість контролю, мінімізує ризики технічних помилок та людського впливу, забезпечує об'єктивність зважування;

5) принцип превентивності – орієнтований на запобігання порушенням шляхом інформаційної, роз'яснювальної та організаційної роботи, а також шляхом створення умов, за яких дотримання норм стає економічно та організаційно вигіднішим, ніж їх порушення;

6) принцип збереження автомобільних доріг – відображає специфічну мету – запобігти передчасному руйнуванню дорожнього полотна, а також попередити вчинення дорожньо-транспортних пригод, які стались через порушення вимог транспортного законодавства;

7) принцип мінімізації втручання в логістичні процеси – передбачає оптимізацію часу зважування, використання сучасних автоматичних систем і впровадження електронного документообігу, що дозволяє поєднати інтереси держави з потребами бізнесу.

Висновки. Таким чином, саме окреслені вище загальні та спеціальні принципи в сукупності створюють умови та гарантують, що габаритно-ваговий контроль функціонував як правова, справедлива й ефективна система, спрямована на захист публічних інтересів і дотримання прав учасників транспортних правовідносин. Саме тому важливим та необхідним кроком є законодавче закріплення й розкриття змісту таких засад, що матиме важливе не лише теоретичне, а й практичне значення.

Список використаних джерел:

1. Гаршина О. Є. Принцип як наукова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 282–289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2012_1_40.

2. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

3. Кабанець В. О. Теоретичні аспекти удосконалення інститут трудових спорів в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 189 с.

4. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 351.746.1:351.86:004.056(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.7

ЖАЛУБАК В.М.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF THE STATE SYSTEM FOR THE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE

Мета статті полягає у комплексному дослідженні ролі та місця Служби безпеки України в державній системі захисту критичної інфраструктури шляхом аналізу норм загального і спеціального законодавства, наукових підходів вітчизняних учених, а також узагальнення практики діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері. Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування змісту та особливостей повноважень Служби безпеки України, визначення основних напрямів її участі у забезпеченні захисту об'єктів критичної інфраструктури, а також обґрунтування її значення як ключового елементу державної системи протидії сучасним безпековим загрозам. У статті досліджено місце та роль Служби безпеки України у державній системі захисту критичної інфраструктури в контексті сучасних безпекових викликів. Обґрунтовано, що Служба безпеки України виступає одним із ключових суб'єктів зазначеної системи, діяльність якого спрямована на своєчасне виявлення, оцінювання та нейтралізацію загроз функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури держави. Доведено, що реалізація повноважень Служби безпеки України у цій сфері ґрунтується на поєднанні розвідувально-аналітичної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, що забезпечує комплексний підхід до захисту критично важливих об'єктів. Особливу увагу приділено аналітичному потенціалу Служби безпеки України, який дозволяє здійснювати системний моніторинг зовнішніх і внутрішніх загроз, прогнозувати ризики та формувати інформаційне підґрунтя для прийняття управлінських рішень у сфері безпеки критичної інфраструктури. Окремо акцентовано на ролі Служби безпеки України у протидії розвідувально-підривній діяльності, диверсіям і терористичним проявам, спрямованим проти об'єктів критичної інфраструктури, а також у забезпеченні їх кібербезпеки в умовах зростання кіберзагроз, включаючи кібершпигунство та кібератаки. Наголошено, що важливою складовою діяльності Служби безпеки України є координація та інформаційна взаємодія між суб'єктами державної системи захисту критичної інфраструктури, що сприяє підвищенню її цілісності та стійкості. Зроблено висновок, що ефективність функціонування державної системи захисту критичної інфраструктури значною мірою залежить від належного нормативно-правового забезпечення та подальшого розвитку повноважень Служби безпеки України з урахуванням трансформації безпекового середовища й характеру сучасних загроз.

Ключові слова: *державна система, захист, заходи протидії, контррозвідувальна діяльність, критична інфраструктура, Служба безпеки України, суб'єкт.*

The purpose of the article is to comprehensively study the role and place of the Security Service of Ukraine in the state system of critical infrastructure protection by analyzing the norms of general and special legislation, scientific approaches of domestic scientists, as well as generalizing the practice of authorized entities in this area. Achieving this goal involves clarifying the content and features of the powers of the Security Service of Ukraine, determining the main areas of its participation in ensuring the protection of

© ЖАЛУБАК В.М. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри захисту об'єктів критичної інфраструктури (Національна академія Служби безпеки України) https://orcid.org/0000-0002-7812-7103

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

critical infrastructure facilities, and substantiating its importance as a key element of the state system of countering modern security threats. The article examines the place and role of the Security Service of Ukraine within the state system for the protection of critical infrastructure in the context of contemporary security challenges. It is substantiated that the Security Service of Ukraine acts as one of the key subjects of this system, whose activities are aimed at the timely identification, assessment, and neutralization of threats to the functioning of critical infrastructure facilities of the state. It is demonstrated that the exercise of the powers of the Security Service of Ukraine in this field is based on a combination of intelligence-analytical, counterintelligence, and operational-search activities, which ensures a comprehensive approach to the protection of critically important facilities. Particular attention is paid to the analytical potential of the Security Service of Ukraine, which enables systematic monitoring of external and internal threats, risk forecasting, and the formation of an information basis for managerial decision-making in the sphere of critical infrastructure security. Special emphasis is placed on the role of the Security Service of Ukraine in countering intelligence and subversive activities, sabotage, and terrorist manifestations directed against critical infrastructure facilities, as well as in ensuring their cybersecurity in the context of the growing number and complexity of cyber threats, including cyber espionage and cyberattacks. It is emphasized that an important component of the activities of the Security Service of Ukraine is the coordination and information interaction among the subjects of the state system for the protection of critical infrastructure, which contributes to enhancing its integrity and resilience. It is concluded that the effectiveness of the functioning of the state system for the protection of critical infrastructure largely depends on appropriate regulatory and legal support and the further development of the powers of the Security Service of Ukraine, taking into account the transformation of the security environment and the nature of contemporary threats.

Key words: *state system, protection, counteraction measures, counterintelligence activities, critical infrastructure, Security Service of Ukraine, subject.*

Актуальність теми. Питання забезпечення національної безпеки Української держави наразі постають надзвичайно гостро. Динаміка та тенденції розвитку подій на міжнародній арені свідчать про зростання загроз для національної безпеки більшості країн світу, що пов'язано з багатьма чинниками, а саме: бажанням нових геополітичних центрів збільшити свій вплив на формування та реалізацію світової політики; загостренням конкурентної боротьби на ринках сировинних ресурсів та збуту готової продукції; різноплановими складовими політичного характеру; загрозами поширення ядерної зброї та можливостями отримання доступу до технологій її виготовлення державами з авторитарними режимами; значною мірою нівелювання демократичних цінностей при виробленні концепцій внутрішньої та зовнішньої політики правлячими верхівками значної кількості держав при реалізації стратегій внутрішньополітичної боротьби; нівелюванні авторитету та впливу міжнародних безпекових структур, які до недавнього часу виступали гарантами підтримання світового порядку, сформованого після завершення Другої світової війни.

На цьому фоні як окремі країни, так і об'єднання держав намагаються запровадити ефективні заходи запобігання, протидії та нейтралізації існуючих загроз. Саме така діяльність стала підґрунтям для впровадження низки нових термінів, понять, категорій та інструментів у сфері державної безпеки. Наразі значна кількість країн вже широко застосовує концепцію, побудовану на понятті «критична інфраструктура». Саме остання надає можливість комплексно підійти до вирішення питань забезпечення національної безпеки. Важливу роль у забезпеченні ефективного, стабільного функціонування об'єктів критичної інфраструктури належить відповідним державним інституціям, які мають визначені на законодавчому рівні повноваження в зазначеній сфері. З урахуванням динаміки ризиків, появи нових та трансформації раніше існуючих загроз для об'єктів критичної інфраструктури, існує нагальна потреба постійного перегляду уже існуючих та прийняття нових законодавчих актів, які слугували б ефективним інструментом для суб'єктів державної системи захисту критичної інфраструктури при вирішенні завдань щодо її захисту.

Одним з основних суб'єктів забезпечення національної безпеки та державної системи захисту критичної інфраструктури є Служба безпеки України, якій у відповідності до діючого законодавства надано владні повноваження та механізми їх реалізації при виконанні завдань щодо захисту критичної інфраструктури як складової забезпечення тієї ж національної безпеки.

З урахуванням зазначеного, визначення ролі і місця Служби безпеки України у структурі загальнонаціональної системи захисту критичної інфраструктури є актуальним і своєчасним.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У загальному контексті проблематика безпеки критичної інфраструктури була предметом наукових досліджень таких науковців, як Д.С. Бірюков [1], Д.Г. Бобро [2, 16], В.П. Горбулін [3], О.П. Єрменчук [4], Д.С. Мельник [5], О.О. Резнікова [6], О.М. Суходоля [7, 16], С.С. Теленик [8, 9, 10] та інших.

Питання щодо місця та правового статусу Служби безпеки України у державній системі захисту критичної інфраструктури держави знаходили відображення у наукових працях Ю.А. Іванова [11, 12, 13], О.Є. Каглинського [14], М.М. Карпенка [15], С.І. Кондратов [1, 7, 16], Є.О. Меленті [17], І.І. Осипчука [19], В.С. Степановського [19], С.С. Теленика [20] та інших.

Однак, враховуючи складні політичні, економічні, соціальні умови та постійні загрози національній безпеці України, питання системного захисту критичної інфраструктури залишаються досі надзвичайно актуальними та своєчасними і потребують подальшого наукового дослідження, у тому числі і щодо правової основи діяльності, розподілу повноважень та взаємодії між окремими суб'єктами державної системи захисту критичної інфраструктури держави, одним із яких є Служба безпеки України.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні ролі та місця Служби безпеки України в державній системі захисту критичної інфраструктури шляхом аналізу норм загального і спеціального законодавства, наукових підходів вітчизняних учених, а також узагальнення практики діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері. Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування змісту та особливостей повноважень Служби безпеки України, визначення основних напрямів її участі у забезпеченні захисту об'єктів критичної інфраструктури, а також обґрунтування її значення як ключового елементу державної системи протидії сучасним безпековим загрозам.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про національну безпеку України» закріплює правову основу та принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони та визначає роль і місце у цих сферах Служби безпеки України.

Відповідно до статті 19 даного Закону Служба безпеки України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, з неухильним дотриманням при цьому прав і свобод людини і громадянина, за наступними напрямами: 1) протидія розвідувально-підривній діяльності проти України; 2) боротьба з тероризмом; 3) контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури; 4) охорону державної таємниці [21].

На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [22].

Згідно із Законом України «Про критичну інфраструктуру» захист критичної інфраструктури є складовою частиною забезпечення національної безпеки України (пункт 1 статті 4), а Службу безпеки України визначено як суб'єкт національної системи захисту критичної інфраструктури (пункт 11 статті 14). Діяльність Служби безпеки України у сфері захисту критичної інфраструктури здійснюється в рамках, визначених цим Законом та у порядку, встановленому законами України, що регламентують правові засади організації та діяльності вітчизняної спецслужби. Також зазначається, що Служба безпеки України у межах компетенції здійснює планування відповідних заходів із захисту критичної інфраструктури [23].

Досліджуючи питання щодо місця і ролі Служби безпеки України в державній системі суб'єктів захисту критичної інфраструктури, Теленик С.С. зауважує, що дане питання не було предметом окремого правового дослідження, принаймні у наявних у відкритому доступі публікаціях. Водночас обґрунтовується думка, що СБ України виступає одним із ключових суб'єктів державної системи захисту критичної інфраструктури.

До основних функцій зазначеного державного органу у сфері захисту критичної інфраструктури вказаний вище науковець відносить планування та реалізацію заходів державної

політики у сфері захисту критичної інфраструктури, стратегічне планування застосування сил Служби безпеки України, а також визначених сил і засобів інших суб'єктів системи її захисту. Окреме місце серед таких функцій посідає проведення експертної оцінки загроз і ризиків критичній інфраструктурі, визначення комплексу превентивних заходів щодо запобігання їх реалізації та організації реагування на відповідні загрози. Важливою складовою діяльності також визначено забезпечення взаємодії, координації та контролю за виконанням завдань у сфері захисту критичної інфраструктури силами сектору безпеки і оборони в межах, установлених законами України, актами Президента України та іншими нормативно-правовими актами. У працях зазначеного науковця також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури, зокрема в частині уточнення та розширення повноважень Служби безпеки України. [10, с. 26].

На думку Осипчука І.І., на сьогодні пріоритетом у захисті критичної інфраструктури повинна стати діяльність на випередження, запобігання появі небезпекових складових, котрі можуть завдати шкоди важливим об'єктам інфраструктури. Така концепція діяльності має на меті підвищення швидкості реагування на реальні та потенційні загрози в умовах динамічної зміни оперативної ситуації шляхом фокусування уваги відповідних державних органів на запобіганні й профілактиці можливих ризиків.

Осипчуком І.І. запропоновано визначення адміністративно-правового статусу СБ України як провідного суб'єкта забезпечення безпекостійкості критичної інфраструктури, що полягає в спеціальній юридичній конструкції, яка надає можливість у взаємозв'язку базових елементів останньої (мета, функції, компетенція та лінійно-функціональна структура) забезпечити виконання покладених на СБ України завдань щодо забезпечення національної безпеки, складовою якої є критична інфраструктура, за допомогою певного право обмежувального інструментарію [18, с. 8].

У своїх наукових працях Осипчук І. І. виокремлює основні напрями забезпечення захисту критичної інфраструктури Службою безпеки України, серед яких називає охорону державної таємниці, протидію кіберзагрозам і забезпечення кібербезпеки, запобігання терористичній діяльності, протидію розвідувально-підривній діяльності проти України, попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, миру і безпеки людства, забезпечення безпекостійкості критичної інфраструктури, а також виявлення та нейтралізацію ризиків і загроз національній безпеці.

Крім того, Осипчук І. І. звертає увагу на те, що загальні тенденції реформування Служби безпеки України мають бути спрямовані на поступову відмову від наділення її функціями боротьби з організованою злочинністю, корупцією та економічними злочинами, а також на поетапне усунення Служби безпеки України від здійснення досудового розслідування. Обґрунтовуючи запропоновані підходи, автор виходить із необхідності запобігання дублюванню повноважень між різними державними органами, водночас наголошуючи на суттєвому впливі політичних процесів і чинника політичної волі на формування загальних напрямів реформування Служби безпеки України, що, на його думку, зумовлює потребу більш ґрунтовного та всебічного обґрунтування відповідних рішень. [18, с. 15].

Серед особливостей адміністративно-правового регулювання забезпечення критичної інфраструктури Осипчук І. І. звертає увагу на те, що національне законодавство, яким регламентується забезпечення безпекостійкості об'єктів критичної інфраструктури, перебуває на етапі становлення. Уведення терміна «критична інфраструктура» до національної нормативно-правової бази відбувалося значною мірою під впливом нормотворчої діяльності Європейського Союзу, що зумовило запозичення відповідних концептуальних підходів.

Автор також наголошує на існуванні значної кількості нормативно-правових актів, якими визначаються засади діяльності суб'єктів забезпечення захисту критичної інфраструктури, що свідчить про багаторівневий і водночас недостатньо систематизований характер правового регулювання у цій сфері. Чинна нормативно-правова база, яка закріплює засади діяльності Служби безпеки України, розглядається ним як організаційне підґрунтя участі Служби у системі суб'єктів забезпечення критичної інфраструктури, проте водночас як сукупність нормативних положень, що потребують подальшого наукового аналізу та вдосконалення.

Окремо підкреслюється, що в Україні відбувся перехід від підходу в нормативно-правовому регулюванні, орієнтованого на окремі типи загроз, до секторального підходу, який застосовується у більшості держав світу та більшою мірою відповідає сутності забезпечення безпекостійкості критичної інфраструктури. Водночас розвиток національного законодавства у цій сфері мав еволюційний характер, поступово трансформуючись від фрагментарного регулювання до

формування більш цілісної системи безпеки і стійкості критичної інфраструктури, про що свідчить наявність окремих законів, спрямованих на протидію конкретним видам загроз.

Разом із тим автор констатує, що критична інфраструктура як самостійний напрям національної безпеки досі не має чіткого, системоутворювального визначення на рівні закону. У зв'язку з цим формування законодавчої бази України у сфері захисту критичної інфраструктури оцінюється як таке, що перебуває на початковому етапі розвитку та потребує подальшого концептуального й нормативного доопрацюванн [18].

На проблемних питаннях щодо організації практичної діяльності суб'єктів державної системи захисту критичної інфраструктури, у тому числі Служби безпеки України, акцентує також увагу Іванов Ю.А, зазначаючи, що в умовах українських реалій так об'єктивно склалося, що формування нормативно-правової основи функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури відбувалося в умовах відсутності базового для цієї надзвичайно важливої сфери забезпечення національної безпеки законодавчого акту. Схвалення у грудні 2017 року Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури [24], впорядкування порядку процедури віднесення об'єктів до критичної інфраструктури [25] та виокремлення специфіки визначення подібних об'єктів в окремих галузях [26], на думку Іванова Ю.А. до певного часу лише частково вирішувало проблему і не давало цілісного уявлення щодо національної моделі захисту критичної інфраструктури, у тому числі і щодо принципів її формування [12].

Іванов Ю.А. звертає увагу на динаміку постійних змін обстановки у сфері захисту критичної інфраструктури, появу нових та еволюціонування раніше існуючих загроз та ризиків, у зв'язку з чим перед органами СБ України постають нові завдання, які потребують негайного вирішення із застосуванням наявних у її арсеналі сил та засобів для забезпечення надійного захисту та стійкого функціонування критичної інфраструктури. В якості прикладу Іванов І.І. наводить внесення у грудні 2022 року суттєвих змін до переліку секторів критичної інфраструктури, зокрема, було виокремлено сектор «Національна безпека», секторальним органом до якого було визначено Службу безпеки України [11, с.19].

Водночас, Іванов Ю.А. звертає увагу на необхідність внесення відповідних змін до ряду законодавчих актів, які більш чітко регламентували б діяльність Служби безпеки України у сфері захисту критичної інфраструктури.

Зокрема, в Законі України «Про Службу безпеки України» [22] питання захисту критичної інфраструктури взагалі не відображено.

Висновки. На підставі проведеного аналізу доцільно констатувати, що Служба безпеки України є одним із ключових елементів державної системи захисту критичної інфраструктури, функціонування якої безпосередньо пов'язане із забезпеченням національної безпеки держави. Реалізуючи покладені на неї повноваження, Служба безпеки України зосереджує свою діяльність на своєчасному виявленні, попередженні та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз, здатних негативно вплинути на стабільність суспільно-політичних процесів і безперервність функціонування критично важливих об'єктів.

Особливе місце Служби безпеки України серед суб'єктів державної системи захисту критичної інфраструктури зумовлюється виконанням нею специфічних завдань контррозвідувального характеру. Саме на цей орган покладено забезпечення протидії розвідувально-підривній діяльності, диверсіям і терористичним загрозам, спрямованим проти об'єктів критичної інфраструктури, що об'єктивно визначає його унікальну функціональну роль у загальній системі безпеки держави.

Актуальність зазначеної проблематики істотно зростає в умовах збройної агресії російської федерації проти України, коли об'єкти критичної інфраструктури стають пріоритетними цілями гібридного та воєнного впливу. За таких обставин питання забезпечення їх стійкості, надійності та безперервного функціонування набувають стратегічного значення. Динамічний характер загроз, їх постійна трансформація та поява нових ризиків, зокрема пов'язаних із воєнною складовою, зумовлюють необхідність перегляду та уточнення завдань, що покладаються на Службу безпеки України, з урахуванням специфіки її повноважень, інструментарію, а також застосовуваних форм і методів діяльності.

У сучасних умовах роль і місце Служби безпеки України в державній системі захисту критичної інфраструктури визначаються не лише обсягом її повноважень, а й здатністю адаптуватися до змін у безпековому середовищі, забезпечуючи ефективну реалізацію контррозвідувальних, аналітичних і координаційних функцій, спрямованих на захист життєво важливих інтересів держави.

З урахуванням викладеного до кола відповідних завдань Служби безпеки України у сфері захисту критичної інфраструктури доцільно віднести здійснення розвідувально-аналітичної діяльності, спрямованої на виявлення та оцінювання загроз і ризиків для об'єктів критичної інфраструктури. Реалізація цього напряму забезпечується доступом Служби до широкого спектра інформаційних ресурсів, що дозволяє аналізувати як зовнішні й внутрішні загрози, так і фактичний стан захищеності конкретних об'єктів, особливості їх функціонування та вразливості.

Важливим напрямом діяльності Служби безпеки України є протидія зовнішнім загрозам критичній інфраструктурі шляхом здійснення заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та припинення протиправної діяльності осіб і організованих структур, дії яких створюють небезпеку для стабільного функціонування таких об'єктів. Окреме значення має участь Служби у забезпеченні кібербезпеки критичної інфраструктури, оскільки вона є одним із ключових суб'єктів національної системи кібербезпеки та володіє необхідними технічними можливостями і кадровим потенціалом для протидії кібершпигунству, кібератакам, кібертерористичним проявам та іншим формам деструктивного впливу у кіберпросторі.

Крім того, на Службу безпеки України покладається забезпечення належної взаємодії між суб'єктами державної системи захисту критичної інфраструктури, що передбачає координацію їх діяльності, організацію обміну інформацією та ініціювання проведення спільних заходів, спрямованих на досягнення комплексного захисту критично важливих об'єктів. Ефективна реалізація зазначених завдань об'єктивно потребує системного та комплексного підходу до нормативного визначення компетенції Служби безпеки України у сфері захисту критичної інфраструктури, з урахуванням сучасних безпекових викликів і реформаційних процесів, пов'язаних із визначенням її місця та ролі у структурі органів державної влади України в перспективі.

Список використаних джерел:

1. Бірюков Д.С., Кондратов С.І. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні : аналітична доповідь. Київ : НІСД. 2012. 96 с.

2. Бобро Д.П. Методологія оцінки рівня критичності об'єкта критичної інфраструктури. *Стратегічні пріоритети.* 2016. Вип. 3. С. 77–85.

3. Горбулін В.П., Литвиненко О.В. Національна безпека: український вимір. К. : Інтертехнологія, 2008. 104 с.

4. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія. Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2018. 180 с.

5. Мельник Д.С. Побудова моделі загроз національній критичній інфраструктурі України як основа забезпечення її безпеки та стійкості. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 237–250.

6. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД. 2022. 456 с.

7. Кондратов С.І., Суходоля О.М. Державна система захисту критичної інфраструктури в системі забезпечення національної безпеки : аналіт. доп. /за ред. О.М. Суходолі. Київ : НІСД, 2020. 28 с.

8. Теленик С.С. Державна система захисту критичної інфраструктури України: концептуальні засади адміністративно-правового регулювання. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 602 с.

9. Теленик С.С. Адміністративно-правове регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 467 с.

10. Теленик С.С. Адміністративно-правове регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 ; Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2021. 37 с.

11. Іванов Ю.А. Актуальні питання розбудови в Україні національної системи захисту критичної інфраструктури крізь призму реалій воєнного стану. *Збірник наукових праць*. 2023. № 86. С. 16–23.

12. Іванов Ю.А. Правове регулювання та організація оперативно-розшукової і контррозвідувальної діяльності. *Науковий вісник*. 2023. № 87. С. 88-105.

13. Іванов Ю.А. Національна система захисту критичної інфраструктури України та контррозвідувальна компонента у її складі. *Науковий вісник*. 2024. № 89. С. 139–147.

14. Каглинський О.Є. Правові засади діяльності Служби безпеки України як суб'єкта сфери безпеки і оборони. *Нове українське право*. 2022. № 3. С. 68–74.

15. Карпенко М.М. Адміністративно-правовий статус органів Служби безпеки України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2014. № 4. С. 137–148.

16. Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України : аналіт. доп. / Бобро Д.Г., Іванюта С.П., Кондратов С.І., Суходоля О.М. / за заг. ред. О.М. Суходолі. Київ : НІСД, 2019. 224 с.

17. Меленті Є.О. Особливості взаємодії Служби безпеки України зі складовими сил безпеки і оборони у сфері захисту критичної інфраструктури. *Науковий вісник.* 2023. № 88. С. 93–103.

18. Осипчук І.І. Адміністративно-правові заходи діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури : автореф. дис. …канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2021. 20 с.

19. Степановський В.С. Діяльність Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 7. С. 298–302.

20. Теленик С.С. Служба безпеки України як суб'єкт державної системи захисту критичної інфраструктури. *Право України*. 2019. № 3. С. 260-286.

21. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

22. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 27.

23. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021р. № 1882-IX. *Голос України*. 2021. № 236.

24. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.12.2017р. № 1009-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 7.

25. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020р. № 1109. *Офіційний вісник України*. 2020. № 93.

26. Про затвердження Положення про визначення об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України : постанова Правління Національного банку України від 30.11.2020 р. № 151. *Офіційний вісник України*. 20202. № 101.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.8

КОРЕНЕВ А.О.

ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

CONCEPT AND ADMINISTRATIVE AND LEGAL CONTENT OF STATE REGIONAL POLICY

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття та адміністративно-правового змісту державної регіональної політики, аналізі її теоретико-правових засад і механізмів реалізації, а також в обґрунтуванні напрямів удосконалення адміністративно-правового забезпечення регіонального розвитку в умовах сучасних безпекових викликів. У статті здійснено комплексний аналіз поняття та адміністративно-правового змісту державної регіональної політики як одного з ключових напрямів внутрішньої політики України. На основі узагальнення наукових підходів обґрунтовано, що державна регіональна політика є багатовимірним явищем, яке поєднує правові, інституційні, соціально-економічні та управлінські компоненти й реалізується через систему публічно-владних повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Доведено, що у правовому вимірі вона має розглядатися як цілеспрямована, нормативно закріплена діяльність держави, спрямована на забезпечення збалансованого розвитку територій, узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів та створення рівноцінних умов життєдіяльності населення незалежно від місця проживання. Проаналізовано еволюцію доктринальних підходів до визначення державної та регіональної політики, розкрито їх відмінності та спільні риси, а також окреслено адміністративно-правові ознаки державної регіональної політики як складного механізму публічного адміністрування. Особливу увагу приділено аналізу положень Закону України «Про засади державної регіональної політики» та Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки з позицій їх відповідності сучасним суспільним і безпековим викликам. Обґрунтовано, що запровадження воєнного стану та наслідки збройної агресії зумовлюють трансформацію змісту й пріоритетів державної регіональної політики, актуалізуючи необхідність інтеграції безпекового компонента, диференційованого підходу до територій і адаптації механізмів стратегічного планування. Зроблено висновок про доцільність подальшого нормативного вдосконалення адміністративно-правового забезпечення державної регіональної політики з метою підвищення стійкості регіонів, забезпечення їх відновлення та сталого розвитку в умовах тривалих безпекових викликів.

Ключові слова: *державна регіональна політика, адміністративно-правове забезпечення, публічне адміністрування, регіональний розвиток, внутрішня політика держави, децентралізація, безпековий компонент, стратегічне планування, відновлення регіонів.*

The purpose of the article is to clarify the concept and administrative and legal content of state regional policy, analyze its theoretical and legal foundations and mechanisms of implementation, as well as to substantiate the directions of improving the administrative and legal support of regional development in the context of modern security challenges. The article provides a comprehensive analysis of the concept and administrative and legal content of state regional policy as one of the key areas of domestic policy in Ukraine.

© КОРЕНЕВ А.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-8611-8998

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Based on the generalization of scientific approaches, it is substantiated that state regional policy is a multidimensional phenomenon that combines legal, institutional, socio-economic and managerial components and is implemented through a system of public authority powers of state authorities and local self-government bodies. It is proven that in the legal dimension it should be considered as a purposeful, normatively enshrined activity of the state, aimed at ensuring balanced development of territories, harmonizing national and regional interests and creating equal living conditions for the population regardless of their place of residence. The evolution of doctrinal approaches to defining state and regional policy is analyzed, their differences and common features are revealed, and the administrative and legal features of state regional policy as a complex mechanism of public administration are outlined. Particular attention is paid to the analysis of the provisions of the Law of Ukraine "On the Principles of State Regional Policy" and the State Strategy for Regional Development for 2021–2027 from the standpoint of their compliance with modern social and security challenges. It is substantiated that the introduction of martial law and the consequences of armed aggression lead to the transformation of the content and priorities of state regional policy, actualizing the need to integrate the security component, a differentiated approach to territories and adapt strategic planning mechanisms. A conclusion is made about the feasibility of further regulatory improvement of the administrative and legal support of state regional policy in order to increase the resilience of regions, ensure their restoration and sustainable development in conditions of long-term security challenges.

Key words*: state regional policy, administrative and legal support, public administration, regional development, internal state policy, decentralization, security component, strategic planning, restoration of regions.*

Актуальність теми. У сучасному світі, де процеси глобалізації та децентралізації влади набувають дедалі більшого значення, державна регіональна політика виступає ключовим інструментом забезпечення збалансованого розвитку територій, гармонізації інтересів центру та регіонів, а також захисту конституційних прав громадян на рівний доступ до ресурсів, інфраструктури та соціально-економічних благ. Ця політика, набуваючи адміністративно-правового змісту, не лише визначає стратегічні напрямки регіонального зростання, але й формує правові механізми для подолання диспропорцій у розвитку, стимулювання інвестицій та посилення тенденцій місцевого самоврядування. Визначення її поняття та адміністративно-правового змісту стає актуальним у період трансформацій, коли держава стикається з викликами, пов'язаними з регіональними асиметріями, міграційними процесами та впливом зовнішніх факторів, як-от геополітичні кризи, військова агресія рф проти України чи економічна нестабільність.

З'ясування фундаментальних концептуально-правових та публічно-організаційних принципів формування й впровадження державної регіональної політики передбачає чітке окреслення ролі держави як суб'єкта, що бере на себе конституційний обов'язок гарантувати реалізацію базових регіональних інтересів суспільства, права кожного громадянина на рівноправну участь у економічному, соціальному та культурному розвитку свого регіону, на доступ до якісної інфраструктури, екологічно безпечного середовища проживання, а також на ефективний адміністративний захист. У правовому аспекті це означає інтеграцію норм адміністративного законодавства для створення єдиної системи координування дій центральних і місцевих органів влади. На цій основі формується спеціалізований понятійно-категоріальний апарат, що включає терміни на кшталт «регіональна стратегія», «адміністративна децентралізація» та «міжрегіональна кооперація», адаптовані до вимог конституційного та міжнародного права. Без застосування такого системного підходу неможливо повноцінно розкрити сутність державної регіональної політики, висвітлити її специфіку на стадіях планування, нормативного закріплення та практичного виконання, а також проаналізувати ключові компоненти, включаючи фінансові механізми, моніторинг ефективності та судовий контроль за дотриманням правових норм.

У сучасних умовах державна регіональна політика трансформується у самостійний інструмент публічного адміністрування, основною метою якого є активний вплив на соціально-економічні процеси на територіальному рівні з метою забезпечення у всіх регіонах порівнянних і справедливих умов життя населення. Це зумовлює потребу в чіткому нормативному визначенні її поняття, а також у посиленні адміністративно-правових гарантій ефективного державного регулювання регіонального розвитку.

Стан дослідження проблеми. Питання адміністративно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики тривалий час перебувають у центрі уваги вітчизняної наукової спільноти. Вони розглядаються у взаємозв'язку з проблемами реформування системи публічного управління, децентралізації владних повноважень, удосконалення внутрішньої політики держави та забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Значний внесок у розроблення теоретико-методологічних і прикладних аспектів державної регіональної політики зробили праці В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, О.І. Миколенка, О.М. Музичука, А.О. Собакаря, О.С. Юніна та інших учених. Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що переважна частина наукових напрацювань зосереджена на загальних питаннях регіональної політики або на окремих її інституційних чи навіть економічних аспектах. Недостатньо дослідженими залишаються проблеми комплексного осмислення адміністративно-правового змісту державної регіональної політики, її структури, функціонального призначення та механізмів реалізації в сучасних умовах.

Тому **мета статті** полягає у з'ясуванні поняття та адміністративно-правового змісту державної регіональної політики, аналізі її теоретико-правових засад і механізмів реалізації, а також в обґрунтуванні напрямів удосконалення адміністративно-правового забезпечення регіонального розвитку в умовах сучасних безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу. Регіональна політика посідає особливе місце в системі публічного управління та державного регулювання, оскільки безпосередньо спрямована на впорядкування соціально-економічних, управлінських і правових процесів територіального розвитку. У сучасних умовах вона визначається як окремий об'єкт адміністративно-правового регулювання. Такий підхід зумовлений розширенням повноважень органів місцевого самоврядування та зростанням ролі регіонів у реалізації функцій держави. Наукові дослідження свідчать, що зведення регіональної політики виключно до фінансово-розподільчих механізмів є обмеженим та не забезпечує належного правового впливу на розвиток територій і організацію публічного управління [1, с. 181–182].

У правовій доктрині регіональна політика розглядається як складова загальнодержавної стратегії соціально-економічного розвитку, що реалізується через систему нормативно закріплених повноважень органів публічної влади та спрямована на забезпечення збалансованого розвитку територій, зменшення міжрегіональних диспропорцій і створення рівних умов життєдіяльності населення незалежно від місця проживання. При цьому ключовим є не лише економічний, а й соціальний, екологічний, безпековий та гуманітарний виміри такої політики, що вимагає комплексного адміністративно-правового підходу. Під регіональною політикою, як правило, розуміють сферу діяльності з управління економічним, соціальним, екологічним і політичним розвитком країни в регіональному аспекті відповідно до заздалегідь розробленої програми. Державна регіональна політика є невід'ємною складовою політики держави, спрямованої на організацію території країни відповідно до державної стратегії розвитку. Об'єктивними передумовами регіональної політики є структурна неоднорідність простору країни в природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному і політичному аспектах. Подібна неоднорідність, інтереси і особливості регіонів мають враховуватися під час проведення будь-якого заходу [2, с. 27–29].

Державна регіональна політика за своєю природою виступає багатовимірним і функціонально насиченим явищем, яке поєднує в собі соціальні, політико-правові та економіко-правові складові. Вона охоплює як внутрішньополітичні та зовнішньополітичні аспекти державної діяльності, так і внутрішньоекономічні та зовнішньоекономічні напрями регулювання територіального розвитку [3, с. 76]. Саме комплексний характер державної регіональної політики зумовив появу значної кількості наукових підходів до визначення її сутності ще до нормативного закріплення відповідного поняття на законодавчому рівні. При цьому більшість із запропонованих дефініцій формувалася в межах окремих галузей наукового знання, що призводило до фрагментарного осмислення цього явища та ускладнювало вироблення універсального, узгодженого визначення, придатного для міждисциплінарного й правозастосовного використання.

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що поняття «державна регіональна політика» не має єдиного усталеного тлумачення, що зумовлено міждисциплінарним характером цієї категорії. Водночас у правовому сенсі її доцільно визначати як цілеспрямовану, системну діяльність держави, закріплену в нормах права, яка охоплює формування, реалізацію та контроль заходів впливу на розвиток регіонів з метою досягнення загальнонаціональних інтересів при збереженні територіальної цілісності та єдності держави [4].

Як зазначається в наукових працях, державна політика за своєю суттю не є сукупністю ізольованих управлінських рішень, а виступає впорядкованою моделлю дій і бездіяльності органів публічної влади, спрямованою на досягнення визначених цілей [5, с. 71-75]. Державна політика, зокрема у регіональному вимірі, трактується неоднозначно, що зумовило формування низки підходів до її визначення. Так, окремі дослідники розглядають її як обраний державними органами курс дій або свідоме утримання від них з метою розв'язання конкретної проблеми чи комплексу взаємопов'язаних проблем [6, с. 22]. Інші автори акцентують увагу на інституційному аспекті, визначаючи державну політику як узгоджену діяльність системи органів публічної влади, що здійснюється відповідно до визначених цілей, принципів і напрямів для вирішення суспільно значущих завдань у певній сфері [7].

Українські науковці переважно характеризують державну політику як відносно стабільну, організовану та цілеспрямовану діяльність або бездіяльність органів державної влади, що здійснюється безпосередньо чи через уповноважених суб'єктів і має відчутний вплив на розвиток суспільних відносин [8, с. 14; 9, с. 82]. У межах такого підходу наголошується, що державна політика покликана забезпечувати реалізацію суспільних інтересів шляхом вирішення найбільш значущих проблем, для подолання яких необхідне застосування державно-правових механізмів та адміністративно-правового інструментарію [7].

У цьому контексті слушною є позиція В. Тертички, який підкреслює, що державна політика не зводиться до сукупності окремих управлінських рішень, а являє собою цілеспрямовану модель дії або бездіяльності державних інституцій, що охоплює як етап формування політики, так і її практичну реалізацію [10]. Важливою ознакою державної політики є її спрямованість на реагування на суспільні запити та проблеми, а також нормативна обумовленість, оскільки вона ґрунтується на законі та реалізується із використанням притаманних державі владних повноважень.

Адміністративно-правовий зміст державної регіональної політики проявляється, насамперед, у закріпленні компетенції суб'єктів її реалізації, визначенні форм і методів публічного адміністрування, а також у встановленні процедур прийняття управлінських рішень у сфері регіонального розвитку. Як справедливо зазначається у науковій літературі, ефективність регіональної політики безпосередньо залежить від якості нормативно-правового забезпечення та узгодженості дій між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування [11].

Особливої уваги заслуговує еволюція підходів до розуміння державної регіональної політики. Якщо у дореформений період вона мала переважно допоміжний характер і була підпорядкована галузевим інтересам центральних органів влади, то в сучасних умовах відбувається трансформація її змісту у напрямі посилення ролі регіонів як активних суб'єктів публічного адміністрування, що зумовлює необхідність переосмислення адміністративно-правових механізмів реалізації регіональної політики з урахуванням базових засад, закріплених, насамперед, у Законі України «Про засади державної регіональної політики». Останній державну регіональну політику визначає як систему цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [12].

Зазначені доктринальні положення отримали подальший розвиток і нормативне закріплення у стратегічних документах держави. Так, відповідно до положень Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 940), державна регіональна політика базується на врахуванні під час стратегічного планування ключових викликів, що впливають на людину, розвиток інфраструктури, стан безпекового середовища, економіку та навколишнє природне середовище. Водночас реалізація такої політики передбачає формування культури партнерства та співробітництва, орієнтованої на системну взаємодію органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства у процесі територіального розвитку. При цьому державна регіональна політика реалізується на засадах комплексного територіально-орієнтованого підходу, відповідно до якого об'єктами державного впливу виступають не лише регіони як адміністративно-територіальні одиниці, а й територіальні громади, що характеризуються унікальним поєднанням соціальних, просторових, безпекових, екологічних та економічних характеристик. Такий підхід зумовлює необхідність диференційованого адміністративно-правового регулювання регіонального розвитку з урахуванням реальних потреб територій та їх потенціалу [13].

Сучасні дослідження також наголошують на тому, що в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення регіональний вимір державної політики набуває додаткового безпекового значення. Державна регіональна політика повинна враховувати специфіку територій, які зазнали тимчасової окупації, руйнувань або суттєвих демографічних втрат, що потребує адаптації чинних адміністративно-правових інструментів до нових соціально-економічних реалій.

Попри окреслення стратегічних засад регіонального розвитку, аналіз положень Закону України «Про засади державної регіональної політики» свідчить, що він був розроблений у мирний період та концептуально зорієнтований на забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів і підвищення якості життя населення. Водночас чинна редакція закону не враховує системного впливу воєнного стану на територіальний розвиток, функціонування регіонів і територіальних громад, а також трансформацію завдань і механізмів публічного управління, що обумовлює потребу його подальшого нормативного вдосконалення. Передусім доцільним є доповнення Закону безпековим компонентом державної регіональної політики, оскільки в умовах збройної агресії безпека населення, критичної інфраструктури та відповідних територій виступає базовою передумовою будь-якого розвитку. У цьому зв'язку мету державної регіональної політики доцільно розширити положенням про забезпечення стійкості регіонів до воєнних і гуманітарних загроз, а також створення правових умов для відновлення та реінтеграції територій, що зазнали наслідків бойових дій або тимчасової окупації. Крім того, потребує уточнення система принципів державної регіональної політики шляхом закріплення принципів безпекової пріоритетності, територіальної стійкості та диференційованого підходу до розвитку територій, що дозволило б ураховувати різний рівень безпекових ризиків і масштабів руйнувань у регіонах. Обґрунтованим також є нормативне виокремлення в межах об'єктів державної регіональної політики спеціальних категорій територій (прифронтові, деокуповані, території відновлення), для яких мають застосовуватися особливі адміністративно-правові режими державної підтримки.

З урахуванням воєнного стану потребують адаптації й механізми стратегічного планування регіонального розвитку, зокрема шляхом запровадження можливості оперативного коригування стратегій та розроблення спеціальних планів відновлення. Вказані зміни сприятимуть формуванню сучасної моделі державної регіональної політики, здатної забезпечувати не лише розвиток, а й відновлення регіонів України в умовах тривалих безпекових викликів.

Висновок. Таким чином, узагальнення наукових підходів дозволяє зробити висновок, що державна регіональна політика в доктринальному вимірі розглядається як цілеспрямована діяльність держави, нормативно закріплена в системі публічного права; інструмент забезпечення збалансованого розвитку територій; форма узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів; складний адміністративно-правовий механізм, спрямований на регулювання правових, інституційних, соціально-економічних та управлінських процесів регіонального розвитку з метою створення рівноцінних умов життєдіяльності населення на всій території держави. Сучасні безпекові виклики, зумовлені запровадженням воєнного стану та наслідками збройної агресії рф проти України, істотно трансформують зміст і пріоритети державної регіональної політики, актуалізуючи необхідність її подальшого наукового осмислення та нормативного вдосконалення. За цих умов державна регіональна політика має розглядатися не лише як інструмент розвитку, а й як механізм адміністративно-правового забезпечення стійкості регіонів, відновлення постраждалих територій, збереження територіальної цілісності держави і захисту прав та інтересів кожної людини.

Список використаних джерел:

1. Тертишна Л.С. Регіональна політика держави: завдання господарсько-правового забезпечення. *Економічна теорія та право*. 2017. № 2 (29). С. 181-192.

2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З.С. Варналія. К.: НІСД, 2007. 820 с.

3. Балабаєва З. В. Регіональна політика та сталий розвиток. *Регіональне управління та реалізація державної політики сталого розвитку* : матеріали наук.-практ. семінару (3 груд. 2015 р.) ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр. Одеса : Друк. дім, 2015. С. 75-79.

4. Бабінова О. Регіональна політика як предмет науковотеоретичного аналізу URL: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009–3-19.pdf

5. Сидорова Е.О. Поняття та зміст державної політики в гуманітарній сфері: адміністративно-правовий аспект. *Юридична наука*. 2019. № 12. Том 2. С. 71-75.

6. Петровський П. Методологічні аспекти впровадження державної політики. *Державне управління: теорія та практика.* 2007. № 1 (5) URL : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1.

7. Крупнік А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства : монографія. Одеса, 2002. 169 с.

8. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2002. № 1. С. 31–37.

9. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. К. : НАДУ, 2008. Ч. 2. 290 с.

10. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні : [монографія]. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.

11. Матвєєнко І. В. Особливості формування і реалізації державної регіональної політики України та зарубіжних держав. *Публічне урядування*. 2016. № 4. С. 56-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_4_7.

12. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19

13. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 940 URL: https://minio.kyivcity.gov.ua/kyivcity/sites/22/Document/1_DSRR_2027.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 34.096
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.9

ЛІДІЧ Б.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПОРІВНЯННЯ ПІЛЬГ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT AND COMPARISON OF BENEFITS FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

У статті досліджено тему порівняння пільг для осіб з інвалідністю в Україні і у країнах Європи: Німеччині, Франції та Великобританії. Метою автора є аналіз схожості та відмінності пільг в Україні та у країнах Європи, досліджується питання в чому можна взяти приклад і зразок, та які нові можливості Україна може надати своїм громадянам з інвалідністю дивлячись на приклад та досвід таких країн як Німеччина, Франція та Великобританія.

Автор звертає увагу, що через війну кількість людей з інвалідністю зростає, тому необхідно шукати нові можливості удосконалення чинних законів для захисту, надання усієї турботи, допомоги і полегшення життя людей з інвалідністю в Україні. Досвід різних країн може допомогти виявити недоліки або створити нові ідеї для вирішення питань щодо покращення існуючих в Україні можливостей, пільг і допомоги людям з інвалідністю, та впровадження і реалізацію їх державними органами. Підкреслено, що дослідження відкриває нові шляхи до вирішення існуючих недоліків і покращення існуючих прав і основ соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Автор ідентифікує, одним з основних пріоритетів держави має бути саме покращення життя для людей з інвалідністю. Військовослужбовці, що зазнали травми та поранення при службі, цивільне населення через бойові дії також зазнає травм та поранень, кількість осіб з інвалідністю зростає, тому держава має подбати про вдосконалення існуючих пільг і допомоги в Україні для осіб з інвалідністю.

Автор приходить до висновку, що стає більшою необхідністю звернення уваги держави і суспільства на досвід і соціальні права людей з інвалідністю в інших країнах, таких як Німеччина, Франція та Великобританія. Адже допомога і досвід є різним, тому дивлячись на роботу державних органів інших країн, є можливість внесення нових поглядів і ідей до існуючих в Україні можливостей для людей з інвалідністю: пільг, допомоги, захисту та забезпечення прав людей з інвалідністю.

Ключові слова: *особи з інвалідністю, соціальний захист, працевлаштування людей з інвалідністю, можливості для людей з інвалідністю у країнах Європи, люди з інвалідністю в Україні, Німеччині, Франції, Великобританії, соціальні послуги, пільги, пільги у країнах Європи, допомога, права людей з інвалідністю в Україні, Німеччині, Франції, Великобританії.*

The article examines the topic of comparing benefits for people with disabilities in Ukraine and in European countries: Germany, France and Great Britain. The author's goal is to analyze the similarities and differences of benefits in Ukraine and in European countries, to investigate the question of what can be taken as an example and model, and what new opportunities Ukraine can provide to its citizens with disabilities, looking at the example and experience of such countries as Germany, France and Great Britain.

The author draws attention to the fact that due to the war the number of people with disabilities is increasing, therefore it is necessary to look for new opportunities to improve the current laws to protect, provide all care, assistance and facilitate the lives

© ЛІДІЧ Б.В. – аспірант кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін, (Інститут права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна») https://orcid.org/0009-0009-5239-7277

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of people with disabilities in Ukraine. The experience of different countries can help identify shortcomings or create new ideas for solving issues related to improving existing opportunities, benefits and assistance to people with disabilities in Ukraine, and their implementation and implementation by state bodies. It is emphasized that the study opens up new ways to solve existing shortcomings and improve existing rights and foundations of social security of people with disabilities.

The author identifies that one of the main priorities of the state should be to improve the lives of people with disabilities. Servicemen who have suffered injuries and wounds during service, civilians also suffer injuries and wounds due to hostilities, the number of people with disabilities is growing, so the state should take care of improving the existing benefits and assistance in Ukraine for people with disabilities.

The author concludes that it is becoming more necessary for the state and society to pay attention to the experience and social rights of people with disabilities in other countries, such as Germany, France and Great Britain. After all, assistance and experience are different, so looking at the work of state bodies in other countries, there is an opportunity to introduce new views and ideas to the existing opportunities for people with disabilities in Ukraine: benefits, assistance, protection and ensuring the rights of people with disabilities.

Key words: *persons with disabilities, social protection, employment of people with disabilities, opportunities for people with disabilities in European countries, people with disabilities in Ukraine, Germany, France, Great Britain, social services, benefits, benefits in European countries, assistance, rights of people with disabilities in Ukraine, Germany, France, Great Britain.*

Вступ.

Україна

В Україні існує закон, який передбачує основі права, можливості та соціальний захист для людей з інвалідністю, а також соціальні пільги. Він називається «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [4]. В Законі прописані гаранти права, можливостей, рівності з усіма громадянами Україні. Сфери життя соціальна, економічна та політична здійснюються з рівними правами як людей з інвалідністю, так і людьми без інвалідності, тобто рівноправно.

Закон, який відноситься до людини з інвалідністю, має певні критерії, які оцінюють її відношення до цієї категорії громадян. Це є обмежені можливості у русі, несправність основних життєвих функцій, що спричиняє певні обмеження у прояві в навколишньому світі, середовищі. Держава бере на себе відповідальність щодо створення комфортних умов для людей з інвалідністю, забезпечуючи це і регулюючи законом, [5] що містить в собі надання реалізації прав в повному обсязі, як і усіх громадян України, забезпечення пільг та соціального захисту.

Пільги, які передбачені Законом України [1] «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» є наступними: надання державою допомоги; надання пенсій; забезпечення у повному обсязі можливостей і прав, а також їх захист; соціальний захист; компенсаційні виплати; послуги соціального характеру (соціальні послуги); піклування (встановлення опіки); надання та створення реабілітаційних заходів; надання пільг; сторонній догляд, його реалізація та забезпечення [2].

Держава видає людям з інвалідністю посвідчення, що підтверджує статус людини з інвалідністю. Підтвердження дає право на призначення відповідно до законів України соціальної допомоги «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам». У законі, зазначеному вище, прописані групи та причини інвалідності повнолітніх та неповнолітніх громадян України [3].

Законами передбачено надання окремої довідки для людей з інвалідністю, які не мають права на соціальну допомогу, пенсію. Це закони «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам». Державні структурні підрозділи, що видають довідки для такої категорії осіб з інвалідністю здійснюють видачу відповідних довідок на безоплатній основі. Це здійснюють виконавчі органи міських рад, районних адміністрацій у Києві, інших містах України. Вказується прізвище, ім'я, по батькові, яка група у особи з інвалідністю і причина групи. Центральний орган виконавчої влади здійснює порядок видачі, форму затвердження довідки. Це забезпечує соціальний захист і відповідної політики тощо.

Пільги для людей з інвалідністю в Україні є наступними:

– Пенсія, або державна соціальна допомога, безплатне придбання ліків для дітей з інвалідністю за рецептами лікарів.

– При амбулаторному лікуванні особи з інвалідністю першої та другої груп відповідно до закону мають право на придбання лікарських засобів з частковою компенсацією їх вартості державою у розмірі 50 відсотків від їх вартості при наявності рецепта від лікаря та амбулаторному лікуванні.

– Безплатні санаторно-курортні путівки забезпечуються особам з інвалідністю і дітям з інвалідністю при відповідних медичних показаннях.

– Позачергове обслуговування в соціальних організаціях та установах, які забезпечують послуги населенню, на підприємствах, в касах міжміського та міського транспорту.

– На безоплатній основі на міському пасажирському транспорті (крім таксі) мають право пересуватися діти з інвалідністю, особи з інвалідністю першої та другої групи, особа яка супроводжує людину з інвалідністю, але не більше однієї особи, а також особа, яка супроводжує дитину з інвалідністю або особу з інвалідністю першої групи за наявності посвідчення, довідки або електронного квитка при автоматизованій системі обліку.

– Законом передбачено окремі випадки надання знижки на 50 відсотків від вартості проїзду залізничного, автомобільного транспорту, річкового, внутрішніх маршрутах (лініях) повітряного транспорту у окремий період року. На це мають право діти з інвалідністю та особа, яка супроводжує дитину з інвалідністю (не більше однієї особи), особа з інвалідністю першої групи і особа, яка супроводжує (не більше однієї особи).

Міністерством соціальної політики, сім'ї та єдності України, органом виконавчої влади [7], передбачені виплати для людей з інвалідністю – особам з інвалідністю та дітям, та їхнім представникам [6].

Особи з інвалідністю I, II, III групи з дитинства, дітям з інвалідністю до 18 років, у медичному висновку яких має бути зазначений конкретний строк, мають право на соціальну грошову допомогу у розмірі від 2361 до 8044 гривень щомісячно.

З урахуванням обмежених фізичних можливостей, законами передбачено реалізовувати механізми з можливостями праці для людей з інвалідністю. Закони і похідні від них підзаконні нормативні акти мають положення, які спрямовують і зобов'язують роботодавців створювати робочі місця для людей з інвалідністю. Роботодавець окремо враховує згідно ч. 6 ст. 24 КЗпП про заборону укладання договору з особою з інвалідністю, яка за медичними показаннями та висновками не може працювати за станом здоров'я.

Німеччина

В Німеччині є закон «Загальний закон про рівне ставлення 2006 року». Законом передбачений захист від дискримінації людей з інвалідністю при працевлаштуванні та на робочому місці. Законні права людей з інвалідністю в Німеччині («компенсація за незручності»), правило «Nachteilsausgleich» – стосуються людей, що пересуваються у візках, мають видимі і невидимі вади інвалідності, труднощі з навчанням, труднощі з роботою, психічні та хронічні захворювання. Права та можливості для людей з інвалідністю, допомога і пільги в Німеччині є наступними [11]:

– медична (спеціальна) допомога;
– страхування на роботі, допомога при пошуку роботи;
– забезпечення допомоги по дому, наймання помічника;
– фінансова підтримка по догляду за дітьми;
– безоплатне користування поїздами та автобусами;
– дострокова можливість виходу на пенсію;
– можливість людям з інвалідністю платити нижчі податки;

В Німеччині фінансова підтримка для людей з інвалідністю залежить від того, чи може людина працювати. Якщо людина з інвалідністю працездатна, може працювати більше 3-х годин на день, надається фінансова надбавка до 35%. Якщо людина з інвалідністю непрацездатна, вона отримує державні виплати. Розмір виплат корегується та індексується згідно зростанню цін на товари та послуги.

Німецька політика щодо турботи про людей з інвалідністю також має певні критерії, за якими людина має право отримувати ті чи інші пільги [13]. Особистий стан особи з інвалідністю визначає, які саме пільги будуть до неї застосовуватися та якими пільгами вона в своєму випадку може скористатися. Держава Німеччина видає «Карту інвалідності» ("Schwerbehindertenausweis") для людей з тяжкою інвалідністю (GdB 50 або вище») після реєстрації в державній

підтримці. Людина повинна заповнити форму та разом з усіма медичними довідками передати форму до ("Versorgungsamt") місцевого управління пенсійного забезпечення.

Люди з інвалідністю, де стан інвалідності оцінюється нижче тяжкої (GdB нижчий за 50), також мають можливість скористатися підтримкою яка є необхідною при певних обставинах. В такому випадку людина з інвалідністю має звернутися до консультаційного центру за допомогою.

У Німеччині щомісячна соціальна грошова допомога складається у розмірі від 367 євро на місяць до 563 євро, в залежності від рівня потреб для людини з інвалідністю, які визначаються структурами та органами, що займаються соціальними зобов'язаннями щодо людей з інвалідністю у Німеччині.

Франція

У Франції є Закон про інвалідність, стаття 114, 2005 року. Політика щодо допомоги людям з інвалідністю у Франції називається PCH та DCP [12] (компенсація за інвалідність). Міністерство соціальних справ, охорони та прав жінок Франції надає фінансову допомогу людям з інвалідністю. Головною метою є соціальна інтеграція та посилення незалежності людей з інвалідністю. Активне та цілісне життя, завдяки полегшенню доступу до необхідних послуг, обладнання, необхідних допоміжних засобів. При Міністерстві охорони здоров'я у Франції діє Департаментський будинок для людей з інвалідністю (MDPH), де можуть надати інформацію та підтримку. MDPH людям з інвалідністю надає консультації та фінансову допомогу. Допомога людям з інвалідністю, передбачені законами у Франції, має 4 форми, вони є наступними:

1. Доступність послуг і певних продуктів. Державні та приватні суб'єкти, згідно Європейському акту про доступність (2019 року набрав чинності), повинні гарантувати доступність послуг і певних продуктів. Стаття 9 Конвенції про права людини вимагає про фізичну доступність до будівель та в цілому навколишнього середовища для людей з інвалідністю.

2. Вирішення проблем робочої зайнятості для людей з інвалідністю. Законодавство Франції з 1987 року передбачає встановлення обов'язкової квоти працевлаштування для будь-якого роботодавця, який має щонайменше 20 працівників, 6% працівників з інвалідністю. Над проблемою неповної зайнятості людей з інвалідністю займається державний орган який називається «Agefiph», куди роботодавець повинен сплатити внесок у випадку, якщо він не виконую квоту (Охорона здоров'я на робочому місці у Франції – Атусанте).

3. Культурні норми щодо залучення людей з інвалідністю до участі у різних культурних заходах. Для людей з інвалідністю у Франції проводять регулярні мистецькі заходи. У Перших Паралімпійських іграх 1960 року в Римі Франція брала учать, та у кожних зимових та літніх Паралімпійських іграх. 1992 року Франція була країною, що проводила Зимові Паралімпійські ігри.

4. У Франції є Регіональна міжпрофесійна група сприяння працевлаштуванню та інвалідності, яка спеціалізується на працевлаштуванні та підтримці людей з обмеженими можливостями. Асоціація інтеграції та професійної і людської реінтеграції інвалідів (ANRH) у Франції займається підтримкою зайнятості, професійній реабілітації людей з інвалідністю.

Підтримка та фінансова допомога у Франції здійснюється відомчими будинками для людей з інвалідністю та пропонує декілька видів допомоги:

– безкоштовне членство в системі страхування по старості для батьків, які проживають вдома;
– поновлення компенсаційної допомоги;
– професійне навчання, профорієнтація;
– персоналізоване навчання по проекту;
– компенсаційна допомога по інвалідності;
– направлення до медико-соціальної служби або закладу;
– допомога дитині з інвалідністю на освіту;
– допомога для дорослих людей з інвалідністю;
– картка включення мобільності.

Базова щомісячна соціальна грошова допомога для людей з інвалідністю у Франції складає близько 1033,32 євро.

Великобританія

У Великобританії з 1944 року діє акт, який покладає обов'язки на суспільство щодо покращенню, сприянню, допомозі у реалізації повноцінного життя людей з інвалідністю [8]. Держава приєє покращенню життя людей з інвалідністю.

Потреби людей з інвалідністю стають одним з головних питань і шляхів їх вирішень у Великобританії. Роботодавці мають створювати сприятливо умови для людей з інвалідністю для прийому на роботі, навчання, адаптації робочого місця особи з інвалідністю, просування

по службі, підвищення професійної кваліфікації. Доступ для людей з інвалідністю на державному рівні до товарів, послуг, коштів, забезпечуються державними службами та комерційними структурами. Відмовляти в обслуговуванні, пропонувати послуги поганої або нижчої якості для людей з інвалідністю заборонено.

Транспорт, сфери обслуговування, соціальна допомога, містобудування має бути адаптовано під потреби людей з інвалідністю. В Сполученому Королівстві враховують потреби людей з обмеженими можливостями, тому соціальні ідеї та проекти реалізуються згідно потреб усього населення. У Великобританії також існує організації інвалідів, завдання якої полягає в тому, щоб надати людям з інвалідністю житло, інформацію про права, засоби реабілітації, навчання, доступний відпочинок, роботу, за потреби допомога особистого помічника, послуги якого оплачує держава. Також в Великобританії існують і формуються спеціальні групи підтримки, які вчать відстоювати свої права громадян з інвалідністю.

The Equality Act у 2010 році визначив юридичний термін для людей з інвалідністю. У Великобританії The Equality Act 2010 встановлює, що є інвалідністю і захищає від дискримінації людей з інвалідністю, але не надає автоматичного права на державну фінансову допомогу.

Державна допомога людям з інвалідністю у Великобританії є наступною [9]:

– Особа з інвалідністю має право на Персональний незалежний платіж PIP (Personal Independence Payment), якщо вона потребує допомоги у повсякденному житті чи руховій активності а також фінансова допомога при безробіттю через вплив на здоров'я і працездатність її інвалідності.

– Дитина з інвалідністю має право на отримання Персонального незалежного платежу (PIP) [10] та Child Disability Living Allowance – фінансову допомогу для дітей, які страждають на розумові, хронічні, фізичні захворювання або інвалідність.

– Особа з інвалідністю, яка не може працювати (інвалідність омежує працювати повністю або частково) має право отримувати пільгову фінансову допомогу Universal Credit. Виплати Universal Credit звільняє від обов'язків пошуку роботи а також є пільговою допомогою на відміну від PIP. Також пільгова допомога і її отримання залежить від того, чи особа з інвалідністю у шлюбі, якщо так, то при високих доходах партнера, або якщо вони мають заощадження, що перевищують певну суму, впливає на право отримання фінансової пільги від Universal Credit.

– Надання Міністерством праці та пенсій Великобританії додаткових коштів особам з інвалідністю, які потребують не менше 35 годин на тиждень догляду та допомоги.

– Для осіб з інвалідністю, які страждають на фізичну або розумову інвалідність, і які є старше 66 років, Міністерство праці та пенсій Великобританії надає допомогу доглядальниці.

У Великобританії люди з інвалідністю можуть претендувати на обов'язкову лікарняну виплату у розмірі від 29,20 до 118,75 фунтів стерлінгів на тиждень, тобто від 134 до 544 євро на місяць. Розмір виплат визначається в залежності від важкості стану і наскільки він серйозно впливає на життєздатність людини.

Постановка завдання. Соціальні послуги є частиною заходів поліпшення життя людей, особливо такої вразливої групи громадян України, як люди з інвалідністю. Тому, як і в Україні, так і в країнах Європи Німеччині, Франції та Великобританії має бути курс на поліпшення і вдосконалення існуючих пільг та можливостей для людей з інвалідністю. Шляхом порівняння та зіставлення можна визначити, де є можливість розвитку та реалізації закону «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» державним центральним органом виконавчої влади з питань праці та соціальної політики, Міністерством охорони здоров'я України, органами місцевого самоврядування, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, громадськими організаціями інвалідів. Аналіз існуючих пільг для людей з інвалідністю у країнах Європейського Союзу дає можливість для виникнення нових ідей щодо новітнього втілення і їх використання у реальній діяльності виконавчих органів держави.

Зауважено, що нажаль через війну кількість людей з обмеженими можливостями зростає, тому першочергово усунення реальних пробілів та запровадження додаткових нових соціальних можливостей, допомоги і пільг в Україні є як ніколи актуальними.

Результати дослідження. Дослідили адміністративно-правове забезпечення пільг для людей з інвалідністю в Україні та країнах Європи, ознайомились з пільгами для людей з інвалідністю в країнах Європи. Визначили в чому Україна може взяти приклад з країн Європи в категорії пільг та у адміністративно-правовому забезпеченні соціального захисту та пільг для осіб з інвалідністю.

Висновки. В усіх країнах від суспільства та держави мають бути максимально докладені зусилля для покращення життя людей з інвалідністю. Надання пільг, соціальних послуг і допомоги в Україні полегшують життя людей з особливими потребами, може дати змогу людям з інвалідністю жити максимально, як це можливо, повноцінне життя. Як і кожна з країн в Європи, наприклад таких як Німеччина, Франція, Великобританія, де дбають про своїх громадян з обмеженими можливостями, Україна також може реалізовувати нові ідеї і проводити вдосконалення соціальної допомоги для громадян і мати гарний фундамент для щасливішого життя людей з інвалідністю в Україні. Україна забезпечує соціальний захист особам з інвалідністю, з'являється дедалі більше зручностей для людей з інвалідністю в інфраструктурі, в фізичній доступності в навколишньому середовищі і в будинках. Держава у період воєнного стану продовжує забезпечувати пільги, пенсії та виплати. Зростання цін на продовольчі та непродовольчі товари та сталі і незмінні в сумі виплати і пенсії для людей з інвалідністю є сильним недоліком, держава зобов'язана слідкувати щоб усі потреби громадян з інвалідністю були задовільнені через пільги та пенсії гідно, і сума виплат має збільшуватись пропорційно до зростанню цін на товари та послуги, тому що усі громадяни мають право на гідне життя у своїй країні. Опираючись на досвід Німеччини про корегування та індексацію виплат згідно зростанню цін на послуги і товари, Україна може це застосувати в своїй країні. Україна може також застосувати і виконувати Статтю 9 Конвенції про права людини на рівні закону про права і їх захист для людей з інвалідністю в Україні, як у Франції, в якій вимагається дотримання доступності у навколишньому середовищі та будівель для людей з інвалідністю, а також фізичну доступність, на рівні з усіма громадянами. Великобританія має досвід, при реалізації соціальних ідей та проектів також враховуються і потреби людей з інвалідністю і доступність для них, щоб потреби усього населення були задовільненими, відповідні дії мають запроваджуватися державою і в Україні. Потрібно працювати над забезпеченням прав людей з інвалідністю, створювати кращі умови і безбар'єрність, стимулювати дбайливе ставлення до людей з інвалідністю в суспільстві, збільшувати пільги і виплати для гідного життя у своїй країні.

Список використаних джерел:

1. Про пільги для людей з інвалідністю в Україні https://www.rv.gov.ua/pilgi-dlya-osib-z-invalidnistyu

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

3. Деякі питання щодо законів і прав людей з інвалідністю https://www.hsa.org.ua/blog/osoblyvosti-pratsevlashtuvannya-osib-z-invalidnistyu-obov-yazky-ta-prava-robotodavtsya

4. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-мёXII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

5. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

6. Про допомогу людям з інвалідністю в Україні https://www.msp.gov.ua/otrymuvacham-soc-pidtrymky/osobam-ta-dityam-z-invalidnistyu

7. Про закони соціальної захищеності та державні органи, які займаються вирішенням соціальних питань людей з інваліднісию. https://utog.org/vazhliva-informacziya/yaki-organi-derzhavi-virishuiut-socialni-pitannia-liudej-z-invalidnistiu

8. Оформлення інвалідності та деякі питання щодо людей з інвалідністю у Великобританії. https://www.enableme.com.ua/ua/article/invalidnist-u-velikobritanii-ak-oformiti-ta-aki-pil-gi-9439

9. Про соціальну допомогу та права людей з інвалідністю у Великобританії. https://www.moneyhelper.org.uk/en/benefits/benefits-if-youre-sick-disabled-or-a-carer/what-disability-and-sickness-benefits-can-i-claim

10. Про Персональний незалежний платіж PIP у Великобританії. https://www.gov.uk/pip

11. Законодавство по захисту людей з інвалідністю у Німеччині. https://disabilityin.org/global-directory/germany

12. Про компенсаційну допомогу по інвалідності у Франції (DCP). https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F14202?lang=en

13. Про підтримку від держави для людей з інвалідністю в Німеччині. https://handbookgermany.de/en/disability

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 351.86
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.10

МЕЩЕРЯКОВ М.О.

СУБ'ЄКТИ ПЛАНУВАННЯ У СФЕРАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

PLANNING ENTITIES IN THE SPHERES OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE AND THE FEATURES OF THEIR LEGAL STATUS

Статтю присвячено особливостям реалізації планування як ключового методу забезпечення національної безпеки й оборони України в контексті висвітлення спеціальних суб'єктів, до переліку яких належить значна кількість органів публічного управління, кожен з яких має свій унікальний адміністративно-правовий статус. Метою статті є виокремлення та характеристика кола суб'єктів планування у сферах національної безпеки й оборони та визначення особливостей їх правового статусу. В статті наголошено, що Президент України та Рада національної безпеки і оборони України виступають головними суб'єктами організації та управління сектором національної безпеки та оборони, що виражається в праві призначати та звільняти вищих посадових осіб окремих органів безпеки; контролі та координації роботи учасників безпеково-оборонної галузі; розробці та затвердженні документів з питань стратегії роботи правоохоронних відомств, органів спеціального призначення, військового управління; визначенні та моніторингу загроз національній безпеці та обороні, а також встановленні стратегії боротьби з ними тощо. Аналіз наукових розвідок учених дав змогу дійти висновку про наявність трьох основних рівнів суб'єктів планування у сферах національної безпеки й оборони, що зумовлено особливостями правового статусу кожного їх представника, а саме: Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України – це ключові органи стратегічного планування, до компетенції яких входить розгляд, ухвалення й затвердження довготривалих та інших глобальних документів, пов'язаних із функціонуванням та розвитком національної безпеки та оборони; Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України, Національний координаційний центр кібербезпеки України, координаційний орган з питань розвідувальної діяльності – це органи цільового планування, які забезпечують організацію розроблення довготривалих стратегічних документів конкретного виду, а також інших концепцій і програм за сферами здійснення публічного управління, зокрема в оборонній сфері, секторі громадської безпеки та цивільного захисту тощо; окремі центральні органи виконавчої влади (Національна поліція України, Національна гвардія України, Служба безпеки України та інші), які здійснюють розробку планів та програм забезпечення національної безпеки й оборони, які стосуються безпосередньо їх діяльності, з огляду на їхні функції, роль у мобілізаційній діяльності держави тощо.

Ключові слова: *планування, національна безпека і оборони, суб'єкти, суб'єкти планування, правовий статус.*

The article is devoted to the peculiarities of implementing planning as a key method for ensuring Ukraine's national security and defense, with a focus on special subjects, including a significant number of public administration bodies that have their own unique administrative and legal status. The purpose of the article is to identify and characterize the circle of subjects of planning within the sectors of national security

© МЕЩЕРЯКОВ М.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0007-1377-6843

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

and defense and to define the specifics of their legal status. The article emphasizes that the President of Ukraine and the National Security and Defense Council of Ukraine are the main entities of organization and management of the national security and defense sector, which is expressed in the right to appoint and dismiss senior officials of individual security bodies; control and coordination of the work of participants in the security and defense industry; development and approval of documents on the strategy of the work of law enforcement agencies, special forces, military command; identification and monitoring of threats to national security and defense, as well as establishing a strategy to combat them, etc. An analysis of the research has led to the conclusion that there are three main levels of subjects of planning in the sectors of national security and defense, determined by the unique legal status of each representative: The President of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine, and the Cabinet of Ministers of Ukraine – these are the main strategic planning bodies, whose competence includes the consideration, adoption, and approval of long-term and other global documents that related to the functioning and development of national security and defense; The Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the National Cyber Security Coordination Center, and the intelligence body of intelligence activities – these are target-oriented planning bodies that ensure the organization and development of specific long-term strategic documents, as well as other concepts and programs within various sectors of public administration, particularly in defense, public safety, and civil protection; specific central executive bodies (the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the Security Service of Ukraine and others), which develop plans and programs for ensuring national security and defense that directly relate to their operational activities, considering their functions and roles in the state's mobilization efforts, etc.

Key words: *planning, national security and defense, subjects, planning subjects, legal status.*

Актуальність теми. Державний сектор – це функціонуючий механізм, ефективна робота якого була б неможлива без спеціальної групи суб'єктів, які виконують відповідні функції та завдання. Як, правило, це владні організації, які наділяються можливістю використовувати спеціальний інструментарій впливу. Так, не виключається з цього правила реалізація планування як ключового методу забезпечення національної безпеки і оборони України. Організацією та забезпеченням останнього займаються спеціальні суб'єкти, до переліку яких відноситься велика кількість органів публічного управління, кожен з яких має свій унікальний адміністративно-правовий статус.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, присвячені проблемі планування у сферах національної безпеки і оборони, в своїх наукових працях розглядали: Н. В. Богданова, К. В. Ілляшенко, О. І. Карпішенко, Н. В. Любченко, Ю. В. Мельник, С. М. Серьогін, Ю. П. Шарова та багато інших. Проте в роботах згаданих науковців відсутнє комплексне опрацювання системи суб'єктів планування у сферах національної безпеки і оборони України, а також не виділено особливості їх правового статусу.

Саме тому **метою статті** є: виділити коло суб'єктів планування у сферах національної безпеки й оборони та розкрити особливості їх правового статусу.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що термін статус походить з латинської мови, від «status» – положення чогось або когось. Нині в українській мові статус означає становище, стан, роль, тощо [1, с. 671]. У юридичній сфері, як пише В. В. Заборовський, під правовим статусом слід розуміти комплексну категорію, що акумулює та відтворює всю сукупність взаємовідносин особи в суспільстві, яка не тільки формує юридичний базис діяльності особи в ньому, але й дає можливість з'ясувати фактичне (реальне) правове становище особи в суспільстві та є основою для розмежування такого становища однієї особи порівняно з іншою [2, с. 150]. Отже, правовий статус суб'єктів планування у сферах національної безпеки і оборони, враховуючи викладене, – це визначена нормами чинного законодавства сукупність владних повноважень (прав та обов'язків), якими визначено роль та місце в правовідносинах, які виникають з питань реалізації планування, як інструменту забезпечення ефективного функціонування сфер національної безпеки та оборони.

Переходячи до порівняльного аналізу змісту правового статусу звернемось до переліку суб'єктів планування в сфері національної безпеки і оборони. Одними з ключових є вищі органи державного управління, а саме Президент України, Рада національної безпеки і оборони України та Кабінет Міністрів України. Кожен з цих суб'єктів має власне цільове призначення та роль у контексті всього державного апарату, однак, в досліджуваній галузі їх компетенції перетинають. Так, Розділом V Конституції передбачається, що Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Президент обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд [3].

Крім гарантування дотримання Конституції, Президент, безпосередньо в сферах національної безпеки і оборони: 1) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України; 2) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; 3) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; 4) очолює Раду національної безпеки і оборони України; 5) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань і таке інше [3].

Своєю чергою Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР визначає, що РНБО відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, який виступає її головою. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Секретар Ради національної безпеки і оборони України призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України і безпосередньо йому підпорядковується [4].

Таким чином, Президент України та РНБО виступають головними суб'єктами організації та управління сектором національної безпеки та оборони, що виражається в праві призначати та звільняти вищих посадових осіб окремих органів безпеки; контролі та координації роботи учасників безпеково-оборонної галузі; розробці та затвердженні документів з питань стратегії роботи правоохоронних відомств, органів спеціального призначення, військового управління; визначенні та моніторингу загроз національній безпеці та обороні, а також встановленні стратегії боротьби з ними тощо.

Безпосередньо як суб'єкти планування в межах досліджуваної сфери, Президент України та РНБО відповідають за ухвалення та затвердження довгострокових, а також інших глобальних документів з питань розвитку і функціонування галузей національної безпеки та оборони. Так, саме до їх компетенції відноситься уведення в дію Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегії кібербезпеки України, Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, а також різноманітних комплексних стратегічних планів та концепцій [5].

Кабінет Міністрів України також приймає участь у довгостроковому стратегічному плануванні, але має власну роль. За Законом України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII КМУ – це вищий орган у системі органів виконавчої влади, який здійснює її безпосередньо, а також через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів [6]. Наприклад, згідно із Законом України «Про національну безпеку України», КМУ розглядає, погоджує та вносить для схвалення РНБО довгострокові стратегічні документи. Це робиться з метою узгодження відповідних комплексних планів, програм, концепції та інших подібних актів із державною політикою, яка проводиться в сфері національної безпеки і оборони, а також ряду інших галузей [5]. Крім того, КМУ організовує, контролює та попередньо схвалює результати проведення процедури комплексного огляду секторів національної

безпеки та оборони. У контексті цього питання Уряд відповідає за розробку та юридичне визначення порядку реалізації такого огляду [5]. У межах окремих стратегічних планів на КМУ покладається завдання із формування механізму їх реалізації в цілому, або окремих положень [7; 8].

Наступними суб'єктами виступають цільові органи виконавчої влади та державні організації, які згідно до визначених законодавством повноважень, безпосередньо займаються розробленням відповідних загальнонаціональних стратегічних програм, планів та концепцій. Сюди, наприклад, відноситься Міністерство оборони України (далі – Міноборони), що є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує: державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період; державну промислову політику, державну військово-промислову політику, державну політику у сфері оборонно-промислового комплексу, в авіабудівній галузі та забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері космічної діяльності. Міноборони є центральним органом виконавчої влади та військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили та Держспецтрансслужба, а також уповноваженим цільовим відомством в галузі державної авіації. Відповідно до своїх повноважень Міноборони, зокрема, відповідає за розробку розвитку Стратегії оборонно-промислового комплексу України та Стратегію воєнної безпеки України (положення про Міністерство оборони України затверджене постановою КМУ від 26 листопада 2014 року № 671) [9].

Іншим суб'єктом цієї групи є Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС). Відповідно до постанови КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 року № 878, це головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України (у частині повноважень з координації розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та вирішення інших пов'язаних з цим питань). В своїй діяльності МВС розробляє Стратегію громадської безпеки та цивільного захисту України [10].

Стратегія кібербезпеки України та Стратегія інтегрованого управління державним кордом також розробляються відповідними спеціальними органами. Перший документ формується Національним координаційним центром кібербезпеки України, що згідно Указу Президента України «Про Національний координаційний центр кібербезпеки» від 7 червня 2016 року № 242/2016 є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України [11].

Своєю чергою Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) організовує розробку за дорученням КМУ стратегічного документу сфери інтегрованого управління державним кордоном. Іншими функціями даного відомства, згідно Закону України «Про державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-IV, є: 1) охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму; 2) здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення; 3) охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій тощо [12].

Національна розвідувальна програма розробляється за дорученням Президента України визначеним координаційним органом з питань розвідувальної діяльності. Згідно із Законом України «Про розвідку» від 17 вересня 2020 року № 912-IX та Указу Президента України «Про Комітет з питань розвідки» від 17 червня 2020 року № 230/2020, координаційний орган утворюється Президентом України як постійно діючий допоміжний або інший визначений Конституцією

України орган для сприяння реалізації повноважень Президента України, у тому числі як Голови Ради національної безпеки і оборони України, забезпечення взаємодії, розвитку та координації спільної діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства. Рішення координаційного органу з питань розвідки, введені в дію актами Президента України, є обов'язковими до виконання всіма суб'єктами розвідувального співтовариства [13; 14].

Іншу групу суб'єктів планування становлять індивідуальні відомства та органи сфери національної безпеки та оборони, які визначають стратегічні напрями розвитку та здійснення власної діяльності. Сюди відносяться НПУ, СБУ, НГУ, органи та підрозділи сфери військового управління та інші. Відповідно до частини 5 статті 33 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII останні: 1) вносять у встановленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України та Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо стратегічних документів у сферах національної безпеки і оборони, а також із коригування державних цільових оборонних (правоохоронних, розвідувальних та інших) програм; 2) розробляють плани утримання та розвитку відповідних органів сектору безпеки і оборони, бюджетні запити та сукупність документів для здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями на плановий бюджетний період, а також пропозиції до прогнозних показників видатків Державного бюджету України та проекту основних показників здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями на наступні за плановим два бюджетні періоди; 3) забезпечують в установленому порядку оприлюднення відповідних проектів документів у сферах національної безпеки і оборони на офіційних веб-сайтах державних органів та проведення їх обговорення з інституціями громадянського суспільства [5].

Висновки. Отже, у підсумку представленого наукового дослідження слід констатувати наявність трьох основних рівнів суб'єктів планування у сферах національної безпеки і оборони, що пояснюється особливостями правового статусу кожного їх представника, а саме: 1) Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України – ключові органи стратегічного планування, до компетенції яких входить розгляд, ухвалення та затвердження довготривалих та інших глобальних документів, пов'язаних із функціонуванням та розвитком національної безпеки та оборони; 2) Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України, Національний координаційний центр кібербезпеки України, координаційний орган з питань розвідувальної діяльності – органи цільового планування, які забезпечують організацію розроблення довготривалих стратегічних документів конкретного виду, а також інших концепцій і програм за сферами здійснення публічного управління, зокрема в оборонній сфері, секторі громадської безпеки та цивільного захисту тощо; 3) окремі центральні органи виконавчої влади (Національна поліція України, Національна гвардія України, Служба безпеки України та інші), які здійснюють розробку планів та програм забезпечення національної безпеки та оборони, що стосуються їх діяльності безпосередньо, враховуючи виконувані функції, попит в ресурсах для їх здійснення, роль у мобілізаційній діяльності держави тощо.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. С. 671.

2. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні : дис. … д.ю.н. : 12.00.10. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2017. 577 с.

3. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. №72/1. Ст.2598.

4. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

5. Про Національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

6. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 13. Ст. 222.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ від 20.08.2021 № 372/2021. *Офіційний вісник Президента України.* 2021. № 22. Ст. 991.

8. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ від 11.05.2023 №273/2023. *Офіційний вісник України.* 2023. № 51. Ст. 2823.

9. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : Постанова від 26.11.2014 № 671. *Офіційний вісник України.* 2014. № 97. Ст. 51.

10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. Офіційний вісник України. 2015. № 89. Ст. 2972.

11. Про Національний координаційний центр кібербезпеки: указ, положення від 07.06.2016 №242/2016. *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 17. Ст. 468.

12. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.

13. Про розвідку : Закон від 17.09.2020 № 912-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 86. Ст. 2761.

14. Про Комітет з питань розвідки: указ від 17.06.2020 №230/2020. *Офіційний вісник Президента України.* 2020. № 14. Ст. 730.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.11

МОГИЛА О.В., КАПЕЛЮХА А.В.

СУТНІСТЬ ФОРМ ТА МЕТОДІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

THE ESSENCE OF THE FORMS AND METHODS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT OF THE NATIONAL POLICE UNDER MARTIAL LAW

Матеріально-технічне забезпечення Національної поліції в умовах дії правового режиму воєнного стану вирізняється складністю реалізації, адже виявляється в сукупності спеціальних адміністративно-правових форм, які втілюються в життя за допомогою використання набору методів. Вказані категорії тісно пов'язані між собою та доповнюють зміст одна одної, але водночас мають різне сутнісне навантаження, що слугуватиме предметом цього підрозділу наукового дослідження. Відповідно, метою дослідження є вивчення сутності форм та методів адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану. Встановлено, що поняття «форма» характеризує зовнішній вигляд, обрис, об'єктивне відображення чогось або когось, модель або формат здійснення діяльності, процесу тощо. Ця категорія відома і в юридичній науці, де їй відведено декілька різноманітних тлумачень. Доведено, що форми адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану становлять сукупність основаних на положеннях чинного законодавства України, а також компетенції та повноваженнях суб'єктів публічної влади, моделі їх діяльності, які об'єднують у собі однорідну методологію і реалізуються виходячи з конкретних цілей публічного управління та адміністрування у сфері організації та проведення заходів матеріально-технічного забезпечення органів і підрозділів поліції в межах досліджуваного особливого правового режиму. Наголошено на унікальності переліку визначених форм не лише в аспекті досліджуваної проблеми, а й інших галузях суспільних відносин. Щодо методів адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану, то вони пов'язані із формами як частина та ціле. Обґрунтовано, що методи адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану – це система регламентованих законодавством України адміністративних прийомів, способів, засобів і заходів, що використовуються з метою організації та безпосередньо реалізації досліджуваної діяльності.

Ключові слова: *форми, методи, адміністративно-правовий механізм, матеріально-технічне забезпечення, Національна поліція, режим воєнного стану.*

The material and technical support of the National Police under martial law is complex to implement, as it manifests itself in a set of special administrative and legal forms that are put into practice using a range of methods. These categories are closely interrelated and complement each other, but at the same time have different essential meanings, which will be the subject of this section of the scientific research. Accordingly, the aim of the research is to study the essence of the forms and methods of the administrative and

© МОГИЛА О.В. – кандидат юридичних наук, https://orcid.org/0009-0006-1098-0032
© КАПЕЛЮХА А.В. – доктор філософії в галузі права, https://orcid.org/0009-0007-9867-5311
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

legal mechanism of material and technical support for the National Police under martial law. It has been established that the concept of "form" characterizes the appearance, outline, objective reflection of something or someone, a model or format for carrying out an activity, process, etc. This category is also known in legal science, where it has several different interpretations. It has been proven that the forms of the administrative and legal mechanism for the material and technical support of the National Police under martial law constitute a set of models of their activities based on the provisions of the current legislation of Ukraine, as well as the competence and powers of public authorities, models of their activities, which combine a uniform methodology and are implemented based on specific goals of public management and administration in the field of organizing and conducting logistical support measures for police bodies and units within the special legal regime under study. The uniqueness of the list of defined forms is emphasized not only in terms of the problem under study, but also in other areas of social relations. As for the methods of the administrative and legal mechanism of material and technical support of the National Police under martial law, they are related to forms as part and whole. It is substantiated that the methods of the administrative and legal mechanism for the material and technical support of the National Police under martial law are a system of administrative techniques, methods, means, and measures regulated by Ukrainian legislation, which are used for the purpose of organizing and directly implementing the activity under study.

Key words: *forms, methods, administrative and legal mechanism, material and technical support, National Police, martial law.*

Вступ. Матеріально-технічне забезпечення Національної поліції в умовах дії правового режиму воєнного стану вирізняється складністю реалізації, адже виявляється в сукупності спеціальних адміністративно-правових форм, які втілюються в життя за допомогою використання набору методів. Вказані категорії тісно пов'язані між собою та доповнюють зміст одна одної, але водночас мають різне сутнісне навантаження, що слугуватиме предметом цього підрозділу наукового дослідження.

Відповідно, **метою дослідження** є вивчення сутності форм та методів адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням діяльності Національної поліції України, у своїх наукових працях розглядали: О. М. Бандурка, В. В. Гаркуша, О. М. Музичук, О. О. Панова, В. І. Фелик, Д. В. Швець, О. О. Юхно та багато інших. Водночас, попри значний теоретичний доробок, у науковій літературі питання адміністративно-правових засад матеріально-технічного забезпечення Національної поліції саме в умовах правового режиму воєнного стану залишається недостатньо опрацьованим.

Виклад основного матеріалу. Поняття «форма» характеризує зовнішній вигляд, обрис, об'єктивне відображення чогось або когось, модель або формат здійснення діяльності, процесу тощо. Ця категорія відома і в юридичній науці, де їй відведено декілька різноманітних тлумачень. Наприклад, А. А. Пилипенко переконує, що правова форма – це правова конструкція нормативного впорядкування діяльності, характерна для будь-якої юридично значущої діяльності, зокрема юрисдикційної. Вона становить сукупність вимог до дій суб'єктів адміністративно-юрисдикційного процесу, які спрямовані на досягнення конкретного матеріально обумовленого процесуально-правового результату. Інакше кажучи, правова форма є особливою юридичною конструкцією, що втілює істотні принципи найбільш доцільної процедури здійснення конкретних повноважень [1, с. 29].

Водночас А. О. Мовчан обстоює думку, за якої «правова форма» – це засіб ефективного вирішення практичних завдань. Зазначена категорія, вказує автор, систематизує відносини, дозволяє порівнювати поведінку із встановленими стандартами, впроваджує нормативні принципи, сприяє організації та порядку, спрямовує суб'єктів права на раціональну поведінку і дії. Вчений пише, що форми завжди встановлюються законодавцем. Держава за допомогою цих форм здатна стимулювати найбільш ефективну поведінку. Правова форма сприяє організації та дисципліні в суспільних сферах, встановлює захисні санкції і визначає ступінь відповідальності за порушення правил добору кадрів. Таким чином, призначення правової форми полягає в стимулюванні певної поведінки та уникненні небажаних дій [2, с. 86].

Не позбавлена дискусії щодо змісту правових форм й адміністративно-правова наука. Так, В. В. Маліков, наголошує, що в адміністративному праві форми – це шляхи здійснення цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єкт у процесі його діяльності. Безперечно, саме форми показують, як на практиці здійснюється діяльність суб'єкта, тому вони обов'язково містять перелік конкретних дій, порядок здійснення яких регулюється спеціальними нормативно-правовими актами та здійснюються в чіткій послідовності [3, с. 144]. А. В. Кумейло адміністративно-правовими формами вважає зовнішньо виражені дії органів державної влади, їх відокремлених і структурних підрозділів, посадових осіб, що реалізуються в межах визначеної компетенції та на підставі нормативних актів, з метою забезпечення належного стану правового порядку в державі, а також оптимізації власної повсякденної діяльності та внутрішньої структурно-функціональної організації [4, с. 60].

Отже, зазначене вище дає змогу стверджувати, що форми адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану становлять сукупність основаних на положеннях чинного законодавства України, а також компетенції та повноваженнях суб'єктів публічної влади, моделі їх діяльності, які об'єднують у собі однорідну методологію і реалізуються виходячи з конкретних цілей публічного управління та адміністрування у сфері організації та проведення заходів матеріально-технічного забезпечення органів і підрозділів поліції в межах досліджуваного особливого правового режиму.

Варто наголосити на унікальності переліку визначених форм не лише в аспекті досліджуваної проблеми, а й інших галузях суспільних відносин. Поряд із такими загальними прикладами останніх, як видання нормативно-правових актів, виконання матеріально-етнічних операцій, укладення адміністративних договорів, вчені-адміністративісти виокремлюють спеціальні, притаманні лише конкретним типам публічно-владної діяльності, а саме: розгляд звернень і скарг громадян, видання нормативних документів з правоохоронних питань тощо.

На нашу думку, до переліку адміністративно-правових форм матеріально-технічного забезпечення НПУ в умовах воєнного стану належать такі:

– розробка та видання нормативних документів, зокрема з питань матеріально-технічного забезпечення. Зазначена форма пов'язана із здійсненням підзаконної нормотворчої діяльності суб'єктів, що відповідають за реалізацію матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах правового режиму воєнного стану. На виконання положень законодавства останні приймають та закріплюють у підзаконних документах положення, які уточнюють порядок і процедури набуття та управління органами й підрозділами поліції майном, а також ресурсами, необхідними для ефективного виконання поліцейської діяльності загалом і завдань правового режиму воєнного стану зокрема. У межах цієї форми уповноважені суб'єкт видають постанови, накази, розпорядження та інші подібні документи як стратегічного, довготривалого виконання, так і ті, що спрямовані на вирішення конкретних питань;

– встановлення дозволів і заборон. Слід зауважити, що заборона – це покладання на особу обов'язку утримуватися від вчинення дій певного роду, наприклад, заборона щодо порушення прав і свобод інших людей, вчинення правопорушень тощо [5]. Натомість дозвіл – це згода, що дає право на здійснення чого-небудь [6, с. 554]. Комбінація дозволів і заборон дає можливість більш чітко, імперативно спрямовувати й координувати діяльність суб'єктів матеріально-технічного забезпечення Національної поліції, особливо в контексті дії правового режиму воєнного стану. За допомогою вказаної форми забезпечується неухильне слідування всіма учасниками вказаної адміністративної діяльності організаційних, технічних та інших правил і стандартів, пов'язаних із реалізацію таких процесів, як: обрання джерел матеріально-технічної допомоги; використання державного майна посадовими особами; відслідковування стану техніки, зброї інших приладів і засобів; вчасне проведення їх профілактичного обслуговування тощо. Використання дозволів і заборон є запорукою оперативно-технічної готовності органів та підрозділів Національної поліції України до виконання завдань в умовах воєнного стану, а також передбачених ним заходів;

– взаємодія з місцевою владою та приватними організаціями, підприємствами, установами. Зауважимо, що загалом місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ,

міст (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні») [7]. Згідно зі ст. 105 Закону України «Про Національну поліцію», виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад надають безоплатно органам і підрозділам поліції службові приміщення, обладнані меблями і засобами зв'язку, роботи, послуги, транспорт та інші матеріально-технічні засоби. Крім того, комунальні та приватні підприємства можуть виділяти органам і підрозділам поліції кошти, транспорт та інші матеріально-технічні засоби, а також здійснювати роботи, послуги, необхідні для виконання повноважень поліції [8]. Вказана форма передбачає встановлення та правове обґрунтування відносин із муніципальною владою та регіональними підприємствами, установами, організаціями приватної власності з метою отримання необхідного майна, ресурсів, техніки та/або приладів, а також реалізацію інших цілей матеріально-технічного забезпечення органів і підрозділів НПУ в умовах воєнного стану;

– міжнародне співробітництво. Ця форма схожа на попередню, але передбачає встановлення та використання зв'язків з міжнародними представниками й країнами-партнерами. На сьогодні зазначена форма активно використовується для закриття багатьох потреб поліції під час виконання заходів і завдань правового режиму воєнного стану, чому існують різні приклади. Так, 2024 року Національна поліція отримала від США технічну допомогу для слідчих підрозділів у вигляді 66 автомобілів, 250 дронів, 9 систем 3D наземного лазерного сканування з програмним забезпеченням та ДНК-лабораторію. Вказана техніка та пристрої мають на меті посилити ефективність роботи слідчих в розслідуванні злочинів російської федерації проти українського населення [9]. Крім того, у цей період поліцейські підрозділи отримали від литовського уряду міношукачі, системи електронної протидії дронам, транспортні засоби [10];

– інформаційне забезпечення процесів матеріально-технічного забезпечення – об'єднує в собі методологію спрямовану на упровадження та активізацію використання інформаційних, технологічних систем, які дозволяють автоматизувати адміністративну діяльність органів і підрозділів Національної поліції України, мінімізувати людський фактор та особистий контакт працівників, що в умовах воєнного стану може становити додаткові ризики для безпеки особового складу;

– логістичне забезпечення поліції в умовах воєнного стану. Зазначена форма регламентована окремим спеціальним нормативно-правовим актом – постановою КМУ від 27 грудня 2018 року № 1208 «Про затвердження Порядку логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності». Згідно з положеннями вказаного документа, логістичне забезпечення – це комплекс заходів із: планування логістичного забезпечення; визначення потреб в озброєнні, бойовій (військовій та спеціальній) техніці, спеціальних і транспортних засобах, матеріально-технічних засобах та послугах; проєктування, розроблення (модернізація та модифікація) озброєння, військової та спеціальної техніки й матеріально-технічних засобів, їх закупівлі, постачання, зберігання, ремонту, технічного обслуговування, контролю експлуатації (використання); реалізації, списання та утилізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки і матеріально-технічних засобів; планування та здійснення військових перевезень усіма видами транспорту; закупівлі робіт і послуг лазне-прального та торговельно-побутового обслуговування; організації харчування; розквартирування військ (сил, органів); закупівлі або будівництва, технічного обслуговування, експлуатації об'єктів військової інфраструктури [11]. Основними завданнями логістичного забезпечення сил оборони під час їх підготовки та в процесі застосування є: 1) визначення потреб в озброєнні, військовій і спеціальній техніці, матеріально-технічних засобах та послугах; 2) планування логістичного забезпечення; 3) планування мобілізаційних потреб складових сил оборони на особливий період в озброєнні, військовій та спеціальній техніці, матеріально-технічних засобах за рахунок можливостей національної економіки; 4) планування розвитку спроможностей логістичного забезпечення (сил і засобів логістики, визначення рівня запасів матеріальних засобів, логістичної інфраструктури тощо) в межах середньострокового та короткострокового планування для досягнення гарантованого рівня виконання завдань оборони держави; 5) проєктування, розроблення (модернізація, модифікація) озброєння, військової та спеціальної техніки, матеріально-технічних засобів, їх закупівля, постачання, зберігання, ремонт, технічне обслуговування; 6) організація експлуатації (використання), реалізації, списання та утилізації надлишкових озброєння, військової та спеціальної техніки, матеріально-технічних засобів; 7) забезпечення складових сил оборони послугами для створення необхідних житлово-побутових умов для особового складу сил оборони (харчування особового складу, забезпечення продовольством, організація лазне-прального та торговельно-побутового обслуговування

тощо); 8) створення запасів озброєння, військової та спеціальної техніки, матеріально-технічних засобів, їх накопичення, відновлення замість витрачених (втрачених), ешелонування, утримання у стані, який забезпечить своєчасне приведення сил оборони в готовність до застосування (використання за призначенням) та розосередження відповідно до завдань, які виконуються в процесі оборони держави; 9) планування та здійснення військових перевезень усіма видами транспорту; 10) розквартирування сил і засобів сил оборони; 11) організація технічного обслуговування та експлуатації об'єктів військової інфраструктури [11].

Щодо методів адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану, то вони пов'язані із формами як частина та ціле. Поняттям «метод» позначають різноманітні засоби, заходи, способи, прийоми здійснення якогось процесу, діяльності, процедури тощо. У контексті юридичної науки наведений термін найчастіше використовують для опису системи юридичних прийомів, засобів, способів і заходів, за допомогою яких відбувається вплив права на суспільно-правові відносини [12]. Причому адміністративно-правовий метод, як пишуть С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова та А. П. Купін, – це сукупність правових засобів і способів (прийомів), які застосовують органи управління для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини. Особливість методу адміністративного права полягає в тому, що його норми орієнтовані на задоволення не приватних та особистих, а публічних інтересів – інтересів людей, держави і суспільства, вони передбачають пряме застосування адміністративних санкцій [13, с. 9–10]. Водночас А. І. Берлач тлумачить адміністративно-правовий метод як органічну систему прийомів і способів безперервного правового впливу на поведінку учасників адміністративних відносин і характер взаємозв'язків між ними [14, с. 16].

Отже, методи адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану – це система регламентованих законодавством України адміністративних прийомів, способів, засобів і заходів, що використовуються з метою організації та безпосередньо реалізації досліджуваної діяльності. Вони є складовими адміністративно-правових форм вказаної адміністративної діяльності та, з огляду на чинне законодавство України, охоплюють:

– метод стандартизації. Термін «стандарт» використовують у багатьох сферах суспільного життя та наукових працях. Узагальнено він означає взірець, еталон, який вважають вихідним для зіставлення з ним інших подібних об'єктів [15, с. 42]. Відповідно до термінологічної логіки стандартизація – це діяльність з визначення та утвердження стандартів чогось, певної діяльності або об'єкта.

У сфері матеріально-технічного забезпечення поліції, зокрема під час воєнного стану, стандартизація активно застосовується для забезпечення надходження органам і підрозділам поліції ресурсів та майна належної якості, комплектації, вигляду тощо, а також встановлення чітких правил їх використання в службовій діяльності. Наприклад, у наказі МВС України від 4 червня 2020 року № 434 «Про затвердження норм належності однострою поліцейських» визначено стандарти, згідно з якими здійснюється видача нових предметів однострою поліцейським після закінчення строків носіння раніше виданих [16].

Відповідні стандарти притаманні також іншим складовим матеріально-технічного забезпечення. Наприклад, наказом МВС України від 7 вересня 2017 року № 757 «Про затвердження Порядку використання і зберігання транспортних засобів Національної поліції України» затверджено штатні групи та річні норми експлуатації транспортних засобів. Останні визначають, що оперативні транспортні засоби залежно від характеру виконання службових завдань оснащуються спеціальними світловими та гучномовними пристроями, засобами глобальної системи позиціонування (GPS навігація), пристроями відеореєстрації (фіксації) та радіостанціями, комплектуються сигнальними конусами, мірними рулетками або лазерними дальномірами, огороджувальними стрічками тощо. Вантажні автомобілі й автобуси органів поліції в разі направлення у відрядження тривалістю понад одну добу додатково укомплектовуються підставками (козелками), лопатою, буксирувальним пристроєм, запобіжною вилкою (переносним пристроєм) для замкового кільця колеса, а також ланцюгами проти ковзання в зимову пору року [17];

– метод контролю. Науковці вважають, що контроль – це сукупність різних за формою дій, що здійснюються суб'єктами контролю за поведінкою людей, відносинами, які виникають у суспільстві, або для встановлення будь-яких наукових та інших пізнавальних цілей під час дослідження об'єктів матеріального світу. Суб'єкт контролю здійснює перевірку того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції [18];

– метод обліку. Якщо контроль передбачає перевірку, то облік у загальному значенні – це засвідчення, встановлення наявності, з'ясування кількості чого-небудь; реєстрація відомостей про об'єкти із занесенням у відповідні списки для їх використання де-небудь, з'ясування їх наявності, переміщення тощо; система реєстрації процесів якої-небудь діяльності в її кількісному та якісному виявах з метою спрямування контролю [19, с. 641]. У роботі поліції обліку підлягає все без виключення майно, яке перебуває на балансі органів і підрозділів. Інформація про однострій, зброю, транспорт, техніку, а також інші об'єкти заноситься в спеціальні журнали та списки, передбачені відомчими наказами. Облік допомагає контролювати факт наявності майнових ресурсів, встановлювати строк їх служби та розраховувати ефективність використання, визначати майно необхідне до списання;

– метод планування. План – це завчасно намічений порядок, послідовність здійснення певної програми, виконання роботи, проведення заходів або задум, проєкт, завдання, здійснення яких вимагає попередньо обдуманих дій, заходів, об'єднаних однією метою; або задум, проєкт, що передбачають хід роботи; заздалегідь накреслена програма заходів, що передбачає порядок і термін їх здійснення; текст, документ з викладом такої програми [20, с. 315]. Планування у сфері матеріально-технічного забезпечення дозволяє встановлювати потреби органів та підрозділів поліції в матеріалах, техніці, боєприпасах, інших ресурсах на майбутній період, визначати обов'язкові до виконання заходи забезпечення конкретним суб'єктам, готувати в установленому законом порядку бюджетні запити тощо.

Висновок. На підставі проведеного в підрозділі дисертації аналізу можна дійти висновку, що форми адміністративно-правового механізму матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану виражають моделі функціонування уповноважених суб'єктів згідно з цілями вказаної адміністративної діяльності. Натомість методи – це практичний набір заходів, засобів, способів і прийомів, за допомогою яких визначені форми реалізуються. Причому визначення сутності обох категорій у законодавчій базі, чого на сьогодні бракує, сприятиме покращенню правового регулювання матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Пилипенко А. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів виконавчої влади: питання теорії. Право України. 2004. № 2. С. 26–31.

2. Мовчан А. О. Правове регулювання відносин із добору кадрів у ринкових умовах : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 201 с.

3. Маліков В. В. Адміністративно-правові форми забезпечення громадського порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 28, т. 2. С. 144–147.

4. Кумейло А. Форми діяльності Служби безпеки України із запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку. Law. State. Technology. 2024. Вип 3. С. 58–67.

5. Скуляк І. А. Нормативно-правове регулювання діяльності органу дізнання в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 176 с.

6. Коментар до Митного кодексу України : із практики митної справи / В. М. Андрійчук та ін. ; ред. П. В. Пашко, М. М. Каленський ; Державна митна служба України. Київ : Юстініан, 2004. 723 с.

7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. Ст. 170.

8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text.

9. Національна поліція отримала від США новий пакет допомоги для документування злочинів рф. 16.02.2024. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/news/nacionalna-policiia-otrimala-vid-ssa-novii-paket-dopomogi-dlia-dokumentuvannia-zlociniv-rf.

10. Поліцейські Литви передали Нацполіції мікроавтобуси. 23.10.2024. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/news/policeiski-litvi-peredali-nacpoliciyi-mikroavtobusi.

11. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності : Наказ Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021 р. № 28. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text.

12. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2002. 354 с.

13. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. / С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова, А. П. Купін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

14. Берлач А. І. Адміністративне право України : навч. посіб. для дист. навч. Київ : Університет «Україна», 2005. 472 с.

15. Грекова М. М. Міжнародні трудові стандарти як основа вдосконалення трудового законодавства України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 204 с.

16. Про затвердження норм належності одностроюполіцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.06.2020 р. № 434. Офіційний вісник України. 2020. № 53. Ст. 1674.

17. Про затвердження Порядку використання і зберігання транспортних засобів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2017 р. № 757. *Офіційний вісник України*. 2017. № 115. Ст. 2707.

18. Гаращук В. М. Іще раз про сутність контролю та його загальне розуміння. *Проблеми законності.* 2002. Вип. 54. С. 83–90.

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.

20. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 427 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.12

ПАРАМОНОВА О.Ю.

ПОНЯТТЯ ПОРУШЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ, СВОБОД, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ПІДСТАВИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ

THE CONCEPT OF VIOLATION OF SUBJECTIVE RIGHTS, FREEDOMS, LEGITIMATE INTERESTS AS A BASIS FOR AN APPEAL TO AN ADMINISTRATIVE COURT.

Стаття присвячена визначенню поняття порушення суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів як підстави звернення до адміністративного суду з урахуванням його суб'єктивної складової – переконання особи у наявності такого порушення, визначення на цій основі напрямів вдосконалення чинного національного законодавства. Розкрито проблематику визначення поняття суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів як підстави звернення до адміністративного суду. Центральним елементом вказаного поняття визначено переконання особи у тому, що її права, свободи, законні інтереси порушено, а також формальне вираження такого переконання. Таке переконання складає основу звернення до адміністративного суду. Опрацьовано родові та дотичні наукові праці з таких напрямів, як: правова природа оскарження в адміністративному праві, поняття спору про право, підстави адміністративного позову, право на судовий захист у суб'єктивному розумінні у контексті перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та деякі інші. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що порушення суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів може бути підставою для звернення до адміністративного суду за таких умов: усвідомлення дійсним або передбачуваним суб'єктом таких прав їх порушення, наявність у такого суб'єкта переконаності про порушення його прав; сфера виникнення таких прав зумовлена юрисдикцією адміністративних судів та складає сферу публічно-правових відносин. Обґрунтовано, що порушення суб'єктивних прав не завжди тягне звернення до адміністративного суду, навіть при наявності зазначених умов, оскільки особа може скористатись передбаченими законодавством способами досудового порядку врегулювання спору, зокрема – через звернення до адміністративного оскарження. Визначено перспективи подальшого розвитку законодавства є розвиток формальних вимог, а також рекомендацій щодо обґрунтування звернень до адміністративного суду (позовної заяви, апеляційної та касаційної скарги, заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами).

Ключові слова: *суб'єктивне переконання, адміністративний суд, адміністративний позов, звернення до суду, суб'єктивне право, свобода, законний інтерес.*

The article is devoted to the definition of the concept of violation of subjective rights, freedoms, legitimate interests as a basis for an appeal to an administrative court, taking into account its subjective component - the person's belief in the presence of such a violation, and the determination on this basis of directions for improving the current national legislation. The issues of defining the concept of subjective rights, freedoms, legitimate interests as a basis for an appeal to an administrative court are revealed. The central element of the specified concept is the person's belief that his rights, freedoms, legitimate interests have been violated, as well as the formal expression of such a belief. Such a belief forms the basis for an appeal to an administrative court. Generic and related

© ПАРАМОНОВА О.Ю. – аспірантка (Ужгородський національний університет) https://orcid.org/0009-0006-5673-6609
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

scientific works in such areas as: the legal nature of the appeal in administrative law, the concept of a dispute about the right, the grounds for an administrative claim, the right to judicial protection in the subjective sense in the context of reviewing court decisions based on newly discovered circumstances, and some others have been processed. Based on the research conducted, it was concluded that the violation of subjective rights, freedoms, and legitimate interests may be grounds for applying to an administrative court under the following conditions: awareness by the actual or potential subject of such rights of their violation, the presence of such a subject's conviction of a violation of his rights; the scope of the emergence of such rights is determined by the jurisdiction of administrative courts and constitutes the sphere of public law relations. It is substantiated that the violation of subjective rights does not always entail an appeal to an administrative court, even if the specified conditions are present, since a person can use the methods of pre-trial dispute resolution provided for by law, in particular, by applying to an administrative appeal. The prospects for further development of the legislation are identified as the development of formal requirements, as well as recommendations for substantiating appeals to the administrative court (claim, appeal and cassation complaint, application for review of court decisions based on newly discovered and exceptional circumstances).

Key words: *conviction, administrative court, administrative claim, appeal to the court, subjective right, freedom, legitimate interest.*

Вступ. Проблематика визначення поняття суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів як підстави звернення до адміністративного суду вже доволі тривалий час є актуальною як у теоретичній, так і у практичній площині. Центральним елементом постає переконання особи у тому, що її права, свободи, законні інтереси порушено, а також формальне вираження такого переконання. Зазначені поняття недостатньо розкриті навіть у навчальній літературі [1, с. 464-466; 2, с. 836-837], хоча складають основу звернення до адміністративного суду. У практичній площині наслідками цього постають суб'єктивні та ситуативні висновки адміністративного суду про необгрунтованість позову чи апеляційної скарги та відмову у відкритті провадження на цій підставі [3; 4].

Постановка завдання. Визначити поняття порушення суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів як підстави звернення до адміністративного суду з урахуванням його суб'єктивної складової – переконання особи у наявності такого порушення, визначення на цій основі напрямів вдосконалення чинного національного законодавства.

Огляд наукових досліджень. Проблематиці звернення до адміністративного суду приділяла увага значна кількість науковців. Водночас, варто вказати на опрацювання формальних складових такого звернення та дотичних питань: правової природи оскарження в адміністративному праві, поняття спору про право (Д.В. Лученко, 2017 р.) [5, с. 363–365]; підстави адміністративного позову (М.І. Поворознюк, 2019 р.) [6, с. 213]; право на судовий захист у суб'єктивному розумінні у контексті перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, (Коровченко С.В., 2025 р.) [7, с. 188] та деякі інші.

Результати дослідження. До ознак судової влади належить зокрема її призначення: вирішення правових конфліктів. Такі конфлікти виникають між носіями суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, обов'язків з приводу їх порушення [8, с. 35]. Така позиція актуальна й сьогодні. Дістало поширення поняття «юридичний конфлікт» як специфічний стан двостороннього зв'язку між певними суб'єктами, який ґрунтується на існуванні між ними правових суперечностей, які виявляються у порушенні чи перешкоджанні у реалізації ними своїх інтересів. До сутнісних ознак юридичного конфлікту відносять зокрема, його суб'єктивно-об'єктивний характер, де суб'єктивною складовою виступає поведінка сторін, а об'єктивною - наявність соціальної суперечності між ними. Юридичний конфлікт також визначають як протиборство суб'єктів права у зв'язку із тлумаченням, застосуванням чи порушенням норм права [9, с. 912-913].

Виходячи з загально лексичного розуміння конфлікту як зіткнення протилежних думок, інтересів, поглядів [10, с. 570], можна із впевненістю стверджувати, що не може існувати конфлікту, в тому числі й юридичного без наявності певної позиції, переконання, що відстоюється стороною конфлікту. Таке розуміння знайшло свій вияв і в актуальній судовій практиці, зокрема практиці Касаційного адміністративного суду Верховного Суду [11]. Встановлення факту наявності чи відсутності порушення суб'єктивних прав має важливе практичне значення, зокрема впливає на обчислення строків звернення до адміністративного суду із позовом (ст. 122 Кодексу

адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [12]. Так, у разі, якщо судом не з'ясовано питання чи були порушені права позивача, то неможливо застосовувати положення щодо пропуску строків звернення до адміністративного суду, зокрема залишити позов без руху чи повернути позовну заяву (ч.ч. 1, 2 ст. 123 КАС Украни) [13]. Проведений аналіз надає підстави попередньо визначити порушення суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів як підставу для звернення до адміністративного суду. Таке порушення необхідно визначати з позиції суб'єктивного переконання суб'єкта звернення про порушення, невизнання або оспорювання його суб'єктивних прав у конкретних адміністративних правовідносинах. Такий висновок підтверджується й доктриною адміністративного судочинства, за якої факт порушення суб'єктивних прав визначає сам суб'єкт звернення до адміністративного суду за власним переконанням [2, с. 278].

До засад адміністративного судочинства відноситься принцип змагальності, диспозитивності та офіційного з'ясування обставин справи, що характеризується поєднанням таких положень, як: однаковість можливостей сторін звертатись до суду, розпоряджатись своїми правами щодо предмета спору, а адміністративний суд, зі свого боку, може вийти за межі позовних вимог виключно у разі необхідності забезпечення ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів у публічних правовідносинах від порушень з боку суб'єкта владних повноважень. Тому є логічним, що адміністративний позов постає єдиним засобом порушення справи у адміністративному суді [2, с. 165–166, 849]. Отже, поняття порушення суб'єктивних прав, яке є предметом цього дослідження необхідно віднести до центральних понять сучасного адміністративного процесу.

Не можна не погодитись із позицією представників філософії права про необхідність існування, в ідеалі, синергії нормативного та наукового розвитку законодавства у сфері забезпечення прав та свобод людини, небажаність ситуації, за якої один з цих напрямів суттєво випереджає чи відстає від іншого [14, с. 11]. Водночас, зазначене положення складно реалізувати на практиці. Так, науковці відзначають проблеми здійснення адміністративного судочинства, які мають комплексний характер: доступність адміністративного судочинства, розмежування юридсикції адміністративних судів та юрисдикції загальних та господарських судів. Стосовно доступності вказується про: необхідність оптимізації здійснення адміністративними судами дискреційних повноважень, відсутність закріплення у КАС України відповідальності суб'єктів владних повноважень у разі встановлення адміністративним судом протиправності його рішення, дії чи бездіяльності. Стосовно розмежування юрисдикції вказується про: відсутність чітких критеріїв такого врегулювання; необхідність розвитку процедур врегулювання спору за участю судді; проблемний характер здійснення контролю за виконанням судових рішень. Крім того, вказується про такі перспективні напрямки розвитку адміністративного судочинства, як: розвиток професійної медіації у взаємозв'язку із адміністративним судочинством; розвиток інституту судових витрат, в тому числі судового збору; проблеми відшкодування моральної шкоди у порядку адміністративного судочинства [15, с. 122, 125].

Така позиція значною мірою продовжує залишатись актуальною, про що свідчать матеріали судової практики, в яких висвітлюються проблемні питання здійснення адміністративного судочинства, в тому числі й вирішення питань порушення провадження в адміністративній справі. Так, у Дайджесті судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із війною приділяється увага питанням, що мають безпосереднє значення для реалізації права звернення до суду: поновлення процесуальних строків, зупинення провадження у справі [16, с. 111-117]. У Огляді судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду щодо захисту прав інвесторів у податкових спорах окрему увагу отримали питання права на судове оскарження рішення контрольного органу щодо результатів розгляду повторної скарги (констатовано неможливість оскарження такого рішення в адміністративному порядку, але можливість оскарження в судовому), а також права на судове оскарження бездіяльності контролюючого органу (констатовано наявність права на судове оскарження з огляду на не вчинення відповідачем дій, передбачених законом) [16, с. 7, 8]. Таким чином, попри наявність значної кількості ґрунтовних наукових напрацювань з питань як сутності адміністративного судочинства взагалі, так і права на звернення до адміністративного суду зокрема, наявна значна кількість проблем у правозастосуванні, що пов'язані як із специфікою правовідносин у певній сфері, так і з недоліками загальних норм законодавства про адміністративне судочинство, що визначають право на звернення до адміністративного суду.

Вдосконалення адміністративно-правового забезпечення реалізації права на звернення до адміністративного суду має ґрунтуватись, в тому числі, на підходах Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо тлумачення права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.), а саме, що носієм обов'язку щодо забезпечення ефективного захисту порушених прав є саме держава [17, § 6]. Вказане свідчить про актуальність розвитку інститутів адміністративного судочинства у напрямі забезпечення права на звернення до адміністративного суду.

Визначення судової влади як окремої гілки державної влади слідує з положення, викладеного у ч. 1 ст. 124 Конституції України, відповідно до якого суди визначені виключним суб'єктом здійснення правосуддя. Вказане зумовлює інституційну специфіку організації адміністративного судочинства як єдиної форми здійснення правосуддя у адміністративних справах. Предметною специфікою адміністративного судочинства є здійснення його виключно у публічно-правових відносинах. У зв'язку із цим не можна не погодитись із твердженнями про притаманність адміністративному судочинству певних спільних рис правоохоронною діяльністю, оскільки однією із сторін у адміністративно-правовому конфлікті завжди буде орган державної влади. Водночас, варто погодитись із висловлюваними у юридичній літературі позиціями про актуальність для адміністративного судочинства певних положень, які мають значення для усіх галузей процесуального права, зокрема про юридичну визначеність, що передбачає можливість не тільки здійснювати свої права та виконувати обов'язки, але й передбачати наслідки своєї поведінки, зокрема наслідки невиконання обов'язків [14, с. 13]. Тому характеристика порушення права як підстави для звернення до адміністративного суду має надаватись не тільки з урахуванням специфіки адміністративного судочинства, але й виходячи з того, що воно являє собою лише один з передбачених законодавством видів судочинства, поряд із цивільним та господарським.

Визначення сфери прав, порушення яких може стати підставою для звернення до адміністративного суду щодо їх захисту, безпосередньо пов'язане із визначенням критеріїв юрисдикції адміністративних судів. Такі критерії у загальних рисах визначені у положеннях щодо предметної юрисдикції адміністративних судів (ст. 19 КАС України). Крім того, важливим є понятійно-функціональний аспект адміністративної юрисдикції, який слідує з визначення адміністративної справи (п. 1 ч. 1 ст. 4 КАС України) [2, с. 324].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 4 КАС України, ключовою складовою у понятті адміністративної справи є визначення публічно-правового спору, передання якого на вирішення адміністративного суду й зумовлює виникнення адміністративної справи. Водночас, не усі справи, що виникають з публічно-правових відносин, можуть підпадати під юрисдикцію адміністративного суду, а тільки ті, які визначені у ст. 19 КАС України. Усі інші справи підлягають розгляду загальними судами у порядку цивільного судочинства (ч. 1 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі - ЦПК України) [18]). Зазначене дозволяє сприймати поняття «справа адміністративної юрисдикції» як родове по відношенню до положень, закріплених у ст. 19 КАС України. Подібним шляхом йде й судова практика, розрізняючи загальні критерії адміністративної юрисдикції (предмет спору, суб'єктний склад правовідносин, характер спірних правовідносин у сукупності) та спеціальні вказівки у законодавстві, зокрема у ст. 19 КАС України, на конкретні категорії справ, що розглядаються у порядку адміністративного судочинства [1, с. 292; 19]. Подібну точку зору відстоює й Я.Я. Сідей, виділяючи широке поняття «адміністративна справа», що має потрійний зміст: адміністративні справи, які виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (розглядаються господарськими судами); адміністративні справи за участю громадян (розглядаються загальними судами); та власне адміністративні справи, що розглядаються адміністративними судами [20].

Порушення суб'єктивних, прав, свобод, законних інтересів не завжди спричиняє звернення до адміністративного суду щодо їх захисту. Так, відповідно до ч. 1 ст. 78 Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 р. № 2073-IX [21] особа, яка вважає, що її права порушені або зазнали негативного впливу від адміністративного акту чи процедурного акту (бездіяльності) адміністративного органу, має право адміністративного оскарження. Суб'єктом розгляду адміністративної скарги визначено адміністративний орган, який займає вищий рівень порівняно із органом, який прийняв оскаржуване рішення (допустив оскаржувану бездіяльність) (ст. 79 вказаного Закону). За результатами розгляду скарги суб'єкт її розгляду може скасувати оскаржуваний акт (бездіяльність) повністю чи частково та самостійно прийняти необхідний адміністративний акт, або зобов'язати повторно розглянути справи, видати новий адміністративний акт (ст. 85 вказаного Закону).

Відповідно до ст. 17 КАС України, сторони мають вживати заходів досудового врегулювання спору у разі, якщо вжиття таких заходів є обов'язковим відповідно до закону. В інших випадках такі заходи сторони вживають за взаємною домовленістю. Таким чином, альтернативою звернення до адміністративного суду постає адміністративне оскарження. Адміністративне оскарження розглядається у юридичній літературі як дієвий інструмент захисту суб'єктивних прав, законних інтересів у відносинах з суб'єктами публічної влади на реалізацію положень статті 3 Конституції України, відповідно до якої забезпечення прав і свобод людини є одним з напрямів діяльності держави. У системі інститутів демократії оскарження займає важливе місце, оскільки забезпечує застосування юридичної відповідальності до суб'єктів публічної влади, на відміну від виборчого процесу, де відповідальність є передусім, політичною [5]. Можна виділити наступні відмітні риси адміністративного оскарження порівняно із судовою формою захисту. По-перше, жодним нормативно-правовим актом не закріплено випадків, у яких існував би обов'язок застосовувати адміністративне оскарження до звернення до адміністративного суду. По-друге, на відміну від адміністративного оскарження, адміністративний суд не задовольняє публічне право, за реалізацією якого особа звернулась до адміністративного органу, оскільки він лише вирішує спір про право [1, с. 105, 106].

Відмінності судового та адміністративного оскарження зумовлені також відмінностями судової та адміністративної процедур у цілому. Так, Л.В. Діденко, досліджуючи питання співвідношення позасудових та судових способів захисту цивільних прав наводить переваги та недоліки зазначених способів. Так, перевагами судового способу захисту вказуються: обов'язковість рішень суду; поширення судового захисту на необмежене коло осіб; компетенція суб'єкта застосування судового захисту (суду) має спеціальний характер, оскільки розгляд справ є основним завданням суду; детальність та чіткість процедури судового розгляду; високий рівень кваліфікації суддів. Недоліками судового способу захисту визначаються: тривалість та вартісність судового процесу; імовірність прийняття судом рішення, яке не задовольнить сторону. За результатами дослідження вчена робить обґрунтований висновок, що обрання судового чи позасудового способу захисту залежить від характеру конфлікту та його стадії [22, с. 47-48]. Попри висловлення такої позиції у сфері цивільного процесуального права, вона є актуальною і щодо адміністративного судочинства. Таким чином, переконання щодо порушення суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу може бути підставою для застосування судового чи позасудового способу його захисту.

Відмітною рисою справи адміністративної юрисдикції є її відносний характер, оскільки переважна більшість її ознак не має точного визначення. Так, у переважній більшості випадків спірні правовідносини регламентуються виключно публічно-правовими нормами, водночас в окремих категоріях адміністративних справ застосовуються й норми приватного права, наприклад норми цивільного законодавства. Така ознака, як спрямованість спірних правовідносин на реалізацію завдань діяльності суб'єктів публічної влади теж не охоплює повністю зазначені справи, оскільки значна кількість справ пов'язана передусім із забезпеченням можливості реалізації суб'єктивних прав, а не із забезпеченням діяльності суб'єктів публічної влади.

Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 19 КАС України, до предметної юрисдикції адміністративного суду належать зокрема, справи щодо оскарження актів (бездіяльності) державного замовника у спірних правовідносинах, передбачених Законом України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 р. № 808-IX. Відповідно до ч. 1 ст. 2 зазначеного Закону, він поширюється щодо: закупівель послуг і товарів оборонного призначення, інших товарів і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони і безпеки, якщо їх вартість перевищує двісті тисяч гривень; закупівель робіт оборонного призначення та робіт для гарантованого забезпечення потреб оборони і безпеки, якщо вартість таких робіт перевищує півтора мільйони гривень; закупівель товарів і послуг оборонного призначення, якщо такі закупівлі містять інформацію, що становить державну таємницю; закритих закупівель вказаних товарів та послуг. Вказані закупівлі здійснюються з урахуванням положень Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII [23]. Водночас, фактично вказані закупівлі є окремим видом договорів купівлі-продажу, які здійснюються відповідно до положень Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [24].

Іншою перспективною для дослідження сферою предметної адміністративної юрисдикції є публічно-правові спори із суб'єктами, які з одного боку наділені публічно-владними управлінськими функціями (п. 2 ч. 1 ст. 4 КАС України), а з іншого – відповідні спори не передбачені у ч. 1 ст. 19 КАС України. Прикладом таких справ є спори щодо бездіяльності прокуратури, зокрема невинесення постанови про відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями

органів прокуратури відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР [25]. Відповідно до ст. 2 зазначеного Закону, право на зазначене відшкодування шкоди виникає у чітко визначених випадках: постановлення виправдовувального вироку суду; встановлена незаконність повідомлення про підозру; встановлена незаконність проведення оперативно-розшукових дій та деякі інші випадки. Їх системний аналіз свідчить, що ключовою ознакою є не те, чи є особа учасником конкретного провадження, а незаконність відповідних дій органів влади, зокрема прокуратури. Зазначене ускладнює правову характеристику правовідносин, що виникають між особою, яка претендує на таке відшкодування шкоди та прокуратурою, хоча безумовним є висновок, що однією із сторін у таких правовідносинах виступає суб'єкт, наділений публічно-владними функціями (прокуратура). За актуальною судовою практикою такі спори вирішуються адміністративними судами у порядку адміністративного судочинства [26; 27]. Такий підхід не викликає заперечень, водночас варто звернути увагу на характер функцій владного суб'єкта у таких справах.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII [28], на прокуратуру покладаються такі специфічні функції, як: підтримання державного обвинувачення у суді; представництво інтересів у визначених законом випадках; нагляд за законністю діяльності суб'єктів здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового слідства та деякі інші. Прокуратура відноситься до особливої групи органів державної влади – правоохоронні органи, що здійснюють правоохоронну функцію держави. У системі правоохоронних органів прокуратура належить до групи контрольно-наглядових органів та органів з правового забезпечення, поряд із такими органами, як органи юстиції та уповноважений Верховної Ради України з прав людини [29, с. 662-663]. Таким чином, адміністративною юрисдикцією охоплюються спори з владними суб'єктами, функції яких є не тільки управлінськими, але й правоохоронними.

Відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 19 КАС України, юрисдикція адміністративних судів не поширюється на окремі категорії справ, які мають виражений публічно-правовий характер. Серед них варто відмітити наступні: які належать до юрисдикції Конституційного Суду України (ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р. № 2136-VIII [30]; про накладення адміністративних стягнень (крім випадків, визначених КАС України); справ, які виникають з відносин внутрішньої діяльності громадської організації відповідно до її статуту, або справ, які віднесені до виключної внутрішньої компетенції громадської організації відповідно до її статуту, крім визначених КАС України випадків. Таким чином, порушення прав у зазначених відносинах не може бути підставою для звернення до адміністративного суду.

Висновки. Проведене дослідження надає підстави для висновку, що порушення суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів може бути підставою для звернення до адміністративного суду за таких умов: усвідомлення дійсним або передбачуваним суб'єктом таких прав їх порушення, наявність у такого суб'єкта переконаності про порушення його прав; сфера виникнення таких прав зумовлена юрисдикцією адміністративних судів та складає сферу публічно-правових відносин, за винятками, визначеними у ст. 19 КАС України (в окремих випадках публічно-правовий характер спірних правовідносин не означає можливість вирішення спору адміністративним судом, а у деяких категоріях справ спірні права можуть визначатись актами приватно-правових галузей права, зокрема цивільного права). Порушення суб'єктивних прав не завжди тягне звернення до адміністративного суду, навіть при наявності зазначених умов, оскільки особа може скористатись передбаченими законодавством способами досудового порядку врегулювання спору, зокрема – через звернення до адміністративного оскарження.

Перспективами подальшого розвитку законодавства є розвиток формальних вимог, а також рекомендацій щодо обґрунтування звернень до адміністративного суду (позовної заяви, апеляційної та касаційної скарги, заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами).

Список використаних джерел:

1. Адміністративно-судове процесуальне право України : підручник / За заг. ред. Л.В. Лученка. Х.: Право, 2024. 696 с.

2. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія і практика / Ред. В.М. Бевзенко. Київ, ВД «Дакор», 2021. 1204 с.

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.09.24 р. у справі № 990/220/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121958756 (дата звернення: 16.11.25 р.).

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31.01.25 р. у справі № 300/4060/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124846911 (дата звернення: 16.11.25 р.).

5. Лученко Д.В. Інститут оскарження в адміністративному праві: дис. … д.ю.н.: 12.00.07. Харків, 2017. 457 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0518U000454/ (дата звернення: 17.11.25 р.).

6. Поворознюк М.І. Адміністративний позов як засіб реалізації прав громадян на судовий захист в публічно-правових відносинах : дис. … к.ю.н. : 12.00.07. Київ, 2019. 258 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U004628/ (дата звернення: 02.11.25 р.).

7. Коровченко С.В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві : дис. ... к.ю.н. : 12.00.07. Ужгород, 2025. 223 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0425U000103/ (дата звернення: 19.11.25 р.).

8. Організація судових та правоохоронних органів: підручник. За ред. І.Є. Марочкіна. Х.: Право, 2013. 448 с.

9. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 3. Загальна теорія права. Редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. 2017. 952 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 29.01.19 р. у справі № 826/10853/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79528515 (дата звернення: 16.11.25 р.).

12. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України* : офіційне видання від 09.09.2005 – 2005 р., № 35, / 35-36, 37 /, стор. 1358, стаття 446.

13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Судової палати в адміністративних справах від 24.11.15 р. у справі № П/800/259/15. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/54398764 (дата звернення: 16.11.25 р.).

14. Заєць О.В. Адміністративні процедури порушення справи адміністративної юрисдикції : дис. … к.ю.н. : 12.00.07 ; НУДПСУ. Ірпінь, 2014. 201 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U004191/ (дата звернення: 16.11.25 р.).

15. Звірко О.Є., Осіпова О.О. Доктринальні аспекти оптимізації адміністративного судочинства в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2021. № 3. С. 120-125.

16. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із війною (рішення, внесені до ЄДРСР з лютого 2022 року по вересень 2024 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf (дата звернення: 06.06.25 р.).

17. Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights Right to an effective remedy Updated on 28 February 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide art 13 eng (дата звернення: 05.06.2025 р.).

18. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України* : офіційне видання від 08.10.2004 – 2004 р., № 40, / 40-42 /, стор. 1530, стаття 492.

19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.10.22 р. у справі № 183/4196/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140909 (дата звернення: 17.11.25 р.).

20. Сідей Я.Я. Адміністративна юрисдикція судів загальної компетенції першої інстанції (на матеріалах судової практики) : дис. … к.ю.н. : 12.00.07. УжНУ. Ужгород, 2018. 192 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0418U003839/ (дата звернення: 17.06.25 р.).

21. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України* : офіційне видання від 17.11.2023 – 2023 р., № 15, стор. 5, стаття 50.

22. Діденко Л.В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2020. № 3. С. 44–49.

23. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. *Урядовий кур'єр :* офіційне видання від 23.03.2016 – № 55.

24. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України* : офіційне видання від 03.10.2003 – 2003 р., № 40, стаття 356.

25. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування,

прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. *Голос України* : офіційне видання від 17.01.1995.

26. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 23.09.24 р. у справі № 640/12712/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121802453 (дата звернення: 16.11.25 р.).

27. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 15.04.25 р. у справі № 520/11070/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126626971 (дата звернення: 16.11.25 р.).

28. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України* : офіційне видання від 16.01.2015 – 2015 р., / № 2-3 /, стор. 54, стаття 12.

29. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 19. *Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура.* Редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін. 2020. 960 с.

30. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України* : офіційне видання від 01.09.2017 – 2017 р., № 35, стор. 6, стаття 376.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 351.823:665.6/.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.13

СТЕШЕНКО В.О.

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ НАФТИ І НАФТОПРОДУКТІВ

THE PECULIARITIES OF STATE POLICY IN THE FIELD OF FUNCTIONING OF THE OIL AND PETROLEUM PRODUCTS MARKET

Метою статті є проаналізувати та розкрити сутність державної політики в сфері функціонування ринку нафти та нафтопродуктів. У статті здійснено дослідження одного з основних адміністративних інструментів державного управління та регулювання функціонування ринку нафти та нафтопродуктів в Україні, а саме державної політики. Визначено такі завдання дослідження: розкрити загальний теоретичний зміст явища «політика»; встановити наукові підходи до тлумачення державної політики, у тому числі орієнтованих на конкретні сфери; розкрити зміст та сформулювати дефініцію державної політики у сфері функціонування ринку нафти і нафтопродуктів. Аргументовано, що державна політика є відображенням стратегічної, планомірної, організованої діяльності держави, спрямованої на вирішення найважливіших, глобальних питань життя країни та суспільства. Встановлено, що суб'єктами реалізації політики є уповноважені органи державної влади різних гілок і рівнів, які, відповідно до наданої їм законодавством компетенції, здійснюються державне регулювання та управління сферами життєдіяльності суспільства, які з огляду на свою значущість і критичну важливість потребують офіційного втручання та впливу. Акцентовано, що результатом державної політики є правильне, ефективне й законне функціонування тієї сфери суспільно-правових відносин, щодо якої спрямовано стратегічну роботу публічних органів, а також можливість фізичними та юридичними особами повноцінно реалізовувати в її межах свої права й виконувати юридичні обов'язки. Доведено, що державна політика в сфері функціонування ринку нафти та нафтопродуктів є стратегічно орієнтованою, планомірною, систематизованою діяльністю уповноважених органів державної влади з організації, координації та корегування процесу функціонування ринку нафти та нафтопродуктів, зокрема за допомогою використання державного примусу, з огляду на вимоги чинного законодавства України щодо порядку та правил його роботи.

Ключові слова: *нафта, нафтопродукти, державна політика, політика, державна політика в сфері ринку нафти, ринок нафти і нафтопродуктів.*

The purpose of the article is to analyze and clarify the essence of state policy within the context of the oil and petroleum products market. The article presents the results of a study of the fundamental administrative instruments of public administration and regulation of the functioning of the oil and petroleum products market in Ukraine, specifically state policy. To achieve this, the following research objectives were identified: to reveal the general theoretical substance of "policy" as a phenomenon; to establish scientific approaches to the interpretation of state policy, including those focused on specific sectors; and to formulate a comprehensive definition of state policy in the sector of functioning of the oil and petroleum products market. It has been proven that state policy reflects the strategic, planned, and organized activities of the state aimed at resolving the most significant and global issues facing the country and society. It has been established that the entities implementing this policy are authorized state authorities

© СТЕШЕНКО В.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-i0009-8872-2465
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of various branches and levels. In accordance with their legally defined competence, these bodies perform state regulation and management of spheres of social life that, due to their significance and critical importance, require official intervention and influence. It is emphasized that the result of state policy is the correct, effective, and lawful functioning of the specific sphere of socio-legal relations to which the strategic efforts of public authorities is directed, as well as the ability of individuals and legal entities to fully exercise their rights and fulfill legal obligations. It is concluded that state policy in the field of the oil and petroleum products market is a strategically oriented, systematic activity of authorized state authorities to organize, coordinate, and adjust the process of functioning of the oil and petroleum products market including the use of state coercion and in compliance with the requirements of the current legislation of Ukraine regarding the procedure and rules of its operation.

Key words: *oil, petroleum products, state policy, policy, state policy in the oil market sector, oil and petroleum products market.*

Актуальність теми. Одним з основних адміністративних інструментів державного управління та регулювання функціонування ринку нафти та нафтопродуктів в Україні є офіційна, національна політика. Використовуючи його, держава вибудовує максимально прийнятний вектор подальшої діяльності та визначає той набір заходів, які необхідні для забезпечення нормального функціонування відповідного ринку і поведінки його учасників з огляду на актуальні економічні, політичні, соціальні та інші умови. Водночас, державна політика – це не точкові рішення, а систематизована категорія яка показує комплексну діяльність уповноважених владних суб'єктів.

Стан дослідження проблеми. На сьогоднішній день політика є важливою частино життя держави та нації. Ефективність її проведення забезпечує добробут суспільства та гідне життя людей. Через це державна політика реалізується у економічному, правовому, соціальному, військовому та інших секторах. Зазначене також зумовлює появу численних наукових оглядів даної категорії в рамках яких вчені намагаються дослідити не тільки зміст, але й організаційні, кадрові, матеріально-технічні аспекти її проведення. Державна політика стала предметом робіт О. Л. Валевського, К. О. Ващенко, Ю. В. Ковбасюка, В. А. Ребкало, Т. Г. Титаренко, В. В. Тертички та багатьох інших. Проте попри значний науковий доробок, усе ще залишається багато сфер суспільної діяльності, у царині яких державна політика не знайшла наукового огляду, зокрема функціонування ринку нафти й нафтопродуктів.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є проаналізувати та розкрити сутність державної політики в сфері функціонування ринку нафти та нафтопродуктів. Завдання дослідження: розкрити загальний теоретичний зміст явища «політика»; встановити наукові підходи до тлумачення державної політики, у тому числі орієнтованих на конкретні сфери; розкрити зміст та сформулювати дефініцію державної політики у сфері функціонування ринку нафти і нафтопродуктів.

Наукова новизна дослідження. Новизна наукового дослідження зумовлена тим, що стаття є першою, оригінальною роботою де на підставі розкриття науково-теоретичних джерел сформульовано новий підхід щодо розуміння сутності державної політики в сфері функціонування ринку нафти та нафтопродуктів.

Виклад основаного матеріалу. Почати варто із зауваження про те, що слово «політика», походить від давньогрецького слова «polis» (місто – держава) та його похідних: «politike» (мистецтво керувати державою), «politeia» (конституція), «polites» (громадяни), «politica» (державний діяч). Як узагальнив в своєму дослідженні В.С. Бліхар, політика на сучасному етапі розвитку держави є багатоманітним суспільним явищем: однією зі сфер суспільного життя; особливим видом суспільних відносин, передусім великих соціальних груп, пов'язаних із реалізацією влади в суспільстві; засобом узгодження соціальних інтересів; боротьбою за оволодіння державною владою та участю у її здійсненні; організацією та функціонуванням держави і політичної системи в цілому. Політика це: участь в справах держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності; діяльність у сфері відносин між класами, націями, партіями і державами; сукупністю подій або питань державного, суспільного життя; характеристикою дій, направлених на досягнення певної мети у відносинах людей між собою. Виходячи з викладеного вчений запропонував розглядати політику у широкому та вузькому сенсі, а саме: як всю соціальну дійсність (широкий підхід); як відношення між великими соціальними групами людей з приводу реалізації своїх політичних інтересів (вузький підхід) [1, с. 7–8].

В навчальному посібнику з дисципліни «Політологія» О. К. Струкевича, О. П. Конотопенко та С. А. Лапшина представлено наступну концепцію: «в основі політики лежить змагання інтересів окремих соціальних суб'єктів заради переважного задоволення своїх потреб та інтересів. Проте далеко не всі суспільні змагання набувають політичного характеру. Перехід у політичну якість відбувається лише тоді, коли якийсь соціальний суб'єкт прагне задовольнити свої обмежені, часткові щодо решти суспільства інтереси шляхом підпорядкування йому інтересів інших груп суспільства, коли частковий інтерес подається як загальний, як такий, що є обов'язковим для всіх, коли соціальний суб'єкт опосередковує розв'язання своїх проблем впливом на суспільство загалом. Наприклад, коли робітники шляхом страйку домагаються підвищення заробітної плати на своєму підприємстві, це є виявом захисту економічних інтересів. Коли ті ж працівники виступають за прийняття відповідного закону, тобто загальної норми, обов'язкової для всіх, їхня діяльність набуває ознак політичності. Тобто політика є вираженням інтересу соціального суб'єкта, але неодмінно у загальнозначимій, загальнообов'язковій формі. Попри все розмаїття індивідуальних та групових інтересів і вподобань, у суспільстві завжди існують цінності, у яких зацікавлені всі. Це дотримання певного порядку і безпеки, збереження й розширення зв'язку, зміцнення цілісності суспільства, протистояння руйнівним впливам, покращення, чи хоча б відтворення умов життя гідних людини, звільнення суспільства від залежності, як щодо природи, так і інших суспільств. Звідси, політика – це ще й засіб організації, підтримання певного порядку у суспільстві, узгодження інтересів окремих спільнот, збереження цілісності суспільства» [2, с. 31].

Зміст політики також намагались оцінити О. В. Воронянський, Т. Ю. Кулішенко та І. В. Скубій, які визначили її, як конкуренту боротьбу за захоплення, здійснення і утримання політичної влади. Політика передбачає не просто здійснення публічної влади, а конкурентну боротьбу між претендентами на панування за право прийняття владних рішень та за панівний статус. У суспільстві, де боротьба за владу відсутня, відсутня і політика як форма суспільної діяльності. Метою політики, так само як і метою соціальної влади, відзначають науковці, є контроль над розподілом ресурсів, доступних для даного суспільства. Встановлення такого контролю передбачає підпорядкування суб'єкту політичної влади центрів прийняття владних рішень – як державних, так і недержавних. Вчені резюмують, що політика є «особливою сферою суспільних відносин, у якій відбувається впорядкування інтересів різних соціальних груп і соціально-економічних класів на основі співвідношення сил між ними на поточний момент. Без політики існування суспільства як цілісної стійкої системи було б неможливим». Політика дозволяє з'ясувати й упорядкувати суспільні справи, що стосуються порядку розподілу ресурсів і цінностей у суспільстві, а також засобів контролю над цим розподілом [3, с. 12–14].

Таким чином, можемо зробити висновок, що в узагальненому значенні політика – це стратегія дій суспільства, або окремих суспільних груп із вирішення найважливіших питань забезпечення своєї життєдіяльності, управління поведінкою людей в межах певної території, розподілу ресурсів між ними і таке інше. По суті, політика – це загально-прийняте в певному соціумі бачення того, як мають жити його представники та за допомогою яких важелів це забезпечується.

Хоча державна політика, за логікою та фактичною сутністю є різновидом політики в класичному змісті, науковці давно відносяться та аналізують дану категорію, як цілком самостійне та специфічне явище. Наприклад, О. В. Рябічко вважає, що «державна політика може розглядатися як стратегічний набір дій, запропонований урядом для задоволення потреб або використання можливостей. Цей набір дій розробляється з урахуванням очікуваних результатів та їх можливого впливу на поточну ситуацію і конкретне вирішення проблем, що стоять перед країною» [4]. І. О. Кресіна обґрунтовує, що державна політика являє собою систему цілеспрямованих заходів, які ставлять за мету розв'язання тих чи інших суспільних проблеми, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу країни. В процесі формування державної політики першочергову роль відіграє не сама держава, а суспільство, різноманітні суспільні проблеми, інтереси, цінності, пріоритети тощо, а їх зв'язок виражається через процес легітимності, що особливо активно виражається в наш час. У зв'язку з фундаментальним переглядом ролі та завдань держави щодо суспільства, коли держава розглядається не як самодостатній інститут панування, а як засіб обслуговування суспільних інтересів, державна політика вже не може оцінюватись виключно через критерій легальності, адже відомо, що інколи закони можуть бути не правовими [5, с. 35]. Згідно із баченням А. І. Лиги, державна політика – це системна діяльність держави з виявлення суспільного інтересу та забезпечення досягнення суспільно-політичної згоди у приватних та публічних складових такого інтересу, який і визначає принципи, цілі та пріоритетні завдання, для реалізації соціально-справедливого, системного,

цілеспрямованого, взаємопов'язаного, циклічного та безперервного процесу, що у взаємодії та синтезі діяльності державних та суспільних інституцій на всіх етапах формування та реалізації політики, досягає суспільно потрібного результату [6, с. 195].

Часто державна політика знаходить визначення із конкретизацією до сфери проведення. Наприклад, Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII дає наступне визначення категорії: «система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності» [7].

Державна екологічна політика, згідно відкритої інформації представленої на сайті ліквідованого на сьогоднішній день Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України – це діяльність державних органів, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [8].

Свого часу Комітет з питань освіти, науки та інновацій запропонував визначення «державної політики в галузі освіти», як складової (підсистеми) загальнодержавної політики, яка включає сукупність визначеної системи цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного і впроваджувального супроводу стратегії розвитку освіти. Комітет встановив, що державну політику в галузі освіти України визначає вищий законодавчий орган, здійснюють органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування на основі затвердженої органами державної влади та схваленої громадською думкою концепції розвитку освіти. Державна освітня політика ґрунтується на конституційних нормах; стратегічних документах розвитку освіти (доктрини, програми, концепції тощо); міжнародних, міждержавних договорах, ратифікованих вищим законодавчим органом; законах, законодавчих актах; указах і розпорядженнях Президента України; постановах Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; наказах, розпорядженнях Міністерства освіти і науки України, міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти; наказах та розпорядженнях регіональних (місцевих) органів виконавчої влади, виданих у межах їхньої компетенції [9].

Непоодинокі випадки конкретизації тлумачення державної політики і в науковій царині. Наприклад, Л. А. Зубкова, О. Ю. Григорчук та Л. М. Кулік встановили, що державна політика у сфері внутрішніх справ є ключовим інструментом реалізації охоронної функції держави, спрямованим на забезпечення безпеки, правопорядку та захисту прав і свобод людини. Її особливості полягають у поєднанні правозастосовних, організаційно-управлінських і превентивних механізмів, що формуються й реалізуються в умовах політичної трансформації, викликів воєнного часу, глобалізаційних змін та необхідності побудови правової, соціальної держави. Вона (політика) охоплює діяльність як традиційних правоохоронних органів (поліції, прокуратури, служби безпеки), так і новостворених інституцій (Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки), що відповідають на нові загрози, пов'язані з корупцією, економічною злочинністю, гібридною агресією та воєнними злочинами. У цьому контексті забезпечення ефективної взаємодії між державою та громадянським суспільством, дотримання конституційних принципів верховенства права, політичного плюралізму, гласності, а також недопущення політизації правоохоронної діяльності постають першочерговими завданнями [10, с. 83].

Висновки. Ґрунтуючись на проаналізованих авторських оцінках поняття «державна політика», а також законодавчої інтерпретації даної категорії ми сформулювали наступні висновки з приводу її змісту в цілому, а також в сфері функціонування ринку нафти та нафтопродуктів у тому числі: 1) державна політика – це відображення стратегічної, планомірної, організованої діяльності держави спрямованої на вирішення найважливіших, глобальних питань життя країни та суспільства; 2) суб'єктами реалізації політики є уповноважені органи державної влади різних гілок та рівнів, які відповідно до наданої їм законодавством компетенції здійснюються державне регулювання та управління сферами життєдіяльності суспільства, які з огляду на свою значимість та критичну важливість потребують офіційного втручання та впливу; 3) результат державної політики – це правильне, ефективне та законне функціонування тієї сфери суспільно-правових відносин щодо якої звертається стратегічна робота публічних органів, а також можливість

фізичними та юридичними особами повноцінно реалізовувати в рамках останньої свої права та виконувати юридичні обов'язки, досягаючи таким чином бажаних суб'єктивних інтересів; 4) державна політика забезпечена адміністративно-правовим механізмом, елементи якого відповідають за процес її формування, фактичне проведення, а також оцінку досягнутих результатів, що використовуються для подальшого корегування державного управління та регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Адміністративний механізм допускає використання державного примусу різного рівня інтенсивності, у тому числі, заходів пов'язаних із застосування юридичних санкцій; 5) фундаментом державної політики в будь-якій сфері є правові засади, якими визначаються її суб'єктний склад, доступний йому інструментарій впливу на суспільні відносини та поведінку їх учасників, а також інші адміністративно-правові аспекти проведення.

Отже, державна політика в сфері функціонування ринку нафти та нафтопродуктів – це стратегічно орієнтована, планомірна, систематизована діяльність уповноважених органів державної влади з організації, координації та корегування процесу функціонування ринку нафти та нафтопродуктів, у тому числі, за допомогою використання державного примусу, з огляду на вимоги чинного законодавства України щодо порядку та правил його роботи.

Список використаних джерел:

1. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 540 с.

2. Навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей (доповнено) / Ред. Струкевич О.К., Конотопенко О.П., Лапшин С.А. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016 р. 403 с.

3. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія : підручник. Харків, ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180с.

4. Рябічко О. В. Державна політика регулювання підприємницької діяльності: механізми формування. *Актуальні проблеми державного управління.* 2011. № 1 (39). С. 72−76.

5. Кресіна І.О. політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : монографія. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: 2006. 304 с.

6. Лига А.І. Правові засади державної політики у сфері захисту прав споживачів. *Juridical scientific and electronic journal.* 2023. No 8. С. 191–196.

7. Про засади державної регіональної політики : Закон від 05.02.2015 №156-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 13. Ст. 90.

8. Державна екологічна політика. *Офіційний веб-портал Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів*. URL: https://mepr.gov.ua/diyalnist/natsionalna-ekologichna-polityka/.

9. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти. Віче. 2011. № 20(305). *Офіційний веб-сайт Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій.* URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/73364.html.

10. Зубкова Л., Григорчук О., Кулік Л. Особливості державної політики у сфері внутрішніх справ. *Наука і правоохорона.* 2025. Вип. 3(69). С. 81-87.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.14

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DIGITAL HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF MODERN STATES

У статті здійснено загальнотеоретичний аналіз проблем правового регулювання цифрових прав людини в умовах розвитку сучасних держав і показано, що цифровізація не формує паралельної системи прав, а змінює умови їх здійснення та механізми гарантування. Обґрунтовано, що масові платформи, великі дані, штучний інтелект, біометрія, хмарні сервіси та автоматизовані рішення створюють нове соціальне середовище, у якому традиційні права реалізуються і порушуються в інших формах та за участі нових центрів впливу. Визначено наявні прогалини саме на рівні теорії держави і права, серед яких нечіткість поняття «цифрові права людини» та його відмежування від суміжних категорій; відсутність системної класифікації цифрових прав і їх зв'язку з «класичними» правами; проблеми критеріїв допустимого втручання та принципу пропорційності в алгоритмічних практиках; недостатність гарантій проти алгоритмічної дискримінації, профілювання й маніпуляції; ускладнення ефективного захисту через транскордонність порушень і технічну складність доказування. Аргументовано подвійне розуміння цифрових прав як онлайн-виміру здійснення основоположних прав і як нових правомочностей-інструментів, серед яких контроль даних, доступ до платформ тощо. Окремо наголошено, що доступ до Інтернету доцільно трактувати як похідну гарантію інших прав, а його зміст розкривати через вимірювані стандарти такі як інфраструктурна та економічна доступність, недискримінаційність, достатня якість, процедурні гарантії обмежень. Зроблено висновок, що цифрові права слід розглядати як елемент еволюції правового статусу особи та механізму правового впливу. Показано кризу договірної моделі приватності та формалізації згоди, а також поліцентричність цифрового регулювання і владу платформ, що ускладнює персоніфікацію відповідальності й судовий контроль. Зроблено висновок про фрагментарність чинних регуляторних підходів і необхідність оновлення теоретико-правових орієнтирів гарантування цифрових прав на основі добросовісності, пропорційності, мінімізації втручання та підзвітності. Сформульовано комплексний перелік проблем правового регулювання цифрових прав людини в умовах розвитку сучасних держав та охарактеризовано сутність і значення кожної з них.

Ключові слова: *права людини, цифровізація, сучасні держави, цифрові права людини, приватність, дискримінація, нерівність, теорія права.*

The article provides a general theoretical analysis of the problems of legal regulation of digital human rights in the context of the development of modern states and shows that digitalization does not form a parallel system of rights, but changes the conditions for their implementation and mechanisms for guaranteeing them. It is substantiated that mass platforms, big data, artificial intelligence, biometrics, cloud services and automated solutions create a new social environment in which traditional rights are implemented and violated in other forms and with the participation of new centers of influence. The existing gaps are identified precisely at the level of the theory

© СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М. – кандидат юридичних наук, професор кафедри правознавства (Міжнародний приватний університет імені Пилипа Орлика)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of state and law, including the vagueness of the concept of "digital human rights" and its separation from related categories; the lack of a systematic classification of digital rights and their connection with "classical" rights; the problems of the criteria for permissible intervention and the principle of proportionality in algorithmic practices; the lack of guarantees against algorithmic discrimination, profiling and manipulation; the complication of effective protection due to the cross-border nature of violations and the technical complexity of proof. The dual understanding of digital rights as an online dimension of the exercise of fundamental rights and as new empowerments-tools, including data control, access to platforms, etc., is argued. It is separately emphasized that access to the Internet should be interpreted as a derivative guarantee of other rights, and its content should be disclosed through measurable standards such as infrastructure and economic accessibility, non-discrimination, sufficient quality, procedural guarantees of restrictions. It is concluded that digital rights should be considered as an element of the evolution of the legal status of a person and a mechanism of legal influence. The crisis of the contractual model of privacy and formalization of consent is shown, as well as the polycentricity of digital regulation and the power of platforms, which complicates the personification of responsibility and judicial control. The conclusion is made about the fragmentation of current regulatory approaches and the need to update the theoretical and legal guidelines for guaranteeing digital rights based on good faith, proportionality, minimization of interference and accountability. A comprehensive list of problems of legal regulation of digital human rights in the conditions of development of modern states is formulated, and the essence and significance of each of them is characterized.

Key words: *human rights, digitalization, modern states, digital human rights, privacy, discrimination, inequality, theory of law.*

Актуальність теми. У XXI столітті цифрова трансформація держави, економіки та повсякденних практик людини об'єктивно змінює технічні способи комунікації й обігу інформації та специфіку правового статусу особи. Сьогодні такі питання правового регулювання як обробка даних, електронна ідентифікація, онлайн-сервіси, кібербезпека, алгоритмічні рішення утворюють самостійний комплекс проблем на перетині теорії права, конституціоналізму, прав людини та доктрини сучасної державності. Розвиток цифрових технологій, масові платформи, великі дані, штучний інтелект, біометрія, хмарна інтернет-інфраструктура, цифрові реєстри, автоматизовані системи прийняття рішень сукупно створюють якісно нове соціальне середовище, у якому традиційні правові категорії як свобода, приватність, гідність, рівність, справедливий суд, недоторканність житла, свобода вираження поглядів, власність реалізуються і порушуються у нових формах, із новими суб'єктами впливу та з новими ризиками. У цих умовах виникає питання, чи здатні існуючі теоретико-правові конструкції та методи правового регулювання забезпечити належний рівень гарантій прав людини у цифровому вимірі. Тому, необхідне переосмислення базових принципів, механізмів і меж юридичного впливу, включно з переоцінкою ролі держави та права.

Стан дослідження. Тією чи іншою мірою проблематика правового регулювання цифрових прав людини в умовах розвитку сучасних держав була предметом дослідження ряду науковців, серед яких, насамперед, треба назвати наступних: О.П. Андрущенко, Ю.І. Зайченко, К.О. Калаченкова, М.І. Козюбра, Т.В. Михайліна, С.В. Перемот, В.А. Серьогін, В.М. Співак, Л.А. Улашкевич та інші. Попри наявність значного масиву досліджень у сферах інформаційного права, захисту персональних даних, кібербезпеки, медіаправа та цифрового врядування, на рівні загальної теорії держави і права зберігається низка невирішених питань: 1) понятійна визначеність категорії «цифрові права людини» та її відмежування від суміжних понять; 2) класифікація цифрових прав і встановлення їх системного зв'язку з «класичними» правами; 3) критерії допустимості втручання держави і приватних суб'єктів у цифрові права та зміст принципу пропорційності в алгоритмічних практиках; 4) юридичні гарантії проти алгоритмічної дискримінації, цифрового профілювання та маніпуляції інформацією; 5) забезпечення ефективних засобів правового захисту, коли порушення є транскордонним, а доказова база – технічно складною або контролюється приватним оператором. Недостатність саме загальнотеоретичного опрацювання призводить до фрагментарності регуляторних рішень, що й обумовлює актуальність нашої тематики.

Мета статті – сформулювати перелік проблем правового регулювання цифрових прав людини в умовах розвитку сучасних держав та охарактеризувати сутність кожної з них.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація фактично формує новий простір здійснення прав людини, де значна частина життєво важливих взаємодій відбувається через цифрові інтерфейси та інфраструктури від отримання адміністративних послуг і доступу до освіти чи охорони здоров'я до реалізації свободи слова, участі у публічному житті та економічної діяльності. На теоретичному рівні це загострює проблему співвідношення свободи та безпеки, автономії особи й технологічної детермінованості, формальної рівності та фактичної асиметрії інформації й влади між користувачем та операторами цифрових систем.

Поняття «цифрові права людини» у сучасній науці використовується щонайменше у двох взаємопов'язаних значеннях. По-перше, ним позначають ті права і свободи, реалізація та охорона яких нині істотно залежать від застосування цифрових засобів або мають виражений онлайн-вимір. По-друге, під цифровими правами розуміють більш вузьке коло правомочностей, що сформувалися або набувають рис фундаментальних саме в умовах цифрової епохи. Унаслідок цього до цифрових прав людини відносять як класичні основоположні права, зокрема свободу думки і слова, недоторканність приватного життя, право на інформацію, участь в управлінні публічними справами тощо, так і новітні правові вимоги на кшталт права на анонімність та права на доступ до мережі Інтернет [1, с. 19]. Наведене подвійне розуміння є принципово важливим, адже воно дозволяє відмежувати цифровізацію як спосіб здійснення права від цифровізації як джерела нових правомочностей. Таким чином, подвійність тлумачення терміна «цифрові права людини» відображає реальну складність предмета, адже права водночас цифровізуються через зміну способів здійснення і породжуються цифровим середовищем через нові типи загроз і залежностей.

У сучасній доктрині все виразніше окреслюють коло так званих цифрових прав, до яких зазвичай відносять наступні: право на отримання та використання інформації; право на доступ до цифрових платформ, сервісів і технологій; право на охорону персональних даних (зокрема біометричних) і приватності; право на реалізацію свободи зібрань та свободи об'єднань у мережевому середовищі; право на цифрову освіту і доступ до цифрових знань; права, пов'язані з охороною генетичної інформації; права участі в цифровому майновому обороті; право на можливість реалізовувати особисті, соціальні, економічні, політичні та культурні права за допомогою нових технологічних платформ. Отже, загальновизнані права і свободи людини не зникають, однак зазнають переосмислення, оскільки вони набувають нових проявів, уточненого змісту та диференціюються на правомочності, безпосередньо зумовлені процесами цифровізації. Окремим предметом наукових дискусій залишається питання доступу до мережі Інтернет. Частина авторів обстоює позицію про доцільність виділення такого доступу як самостійного цифрового права. Інші вказують, що на рівні доктрини статус права на Інтернет не є усталеним. Зокрема, звертається увага, що доступ до Інтернету складно обґрунтувати як універсальне природне право, притаманне людині в силу її природи, оскільки людство тривалий час існувало без Інтернету без шкоди для людської сутності, а в перспективі цей інструмент може бути замінений ефективнішими технологіями [2, с. 6].

Таким чином, цифрові права та цифровізація змінює спосіб реалізації вже відомих прав. Відповідно до цього, слід зауважити, що кожну технологічну новацію не можна проголошувати новим окремим суб'єктивним правом. Тож, в контексті загальної теорії права продуктивно розглядати доступ до Інтернету як похідну (інструментальну) гарантію інших прав, адже через цифрові канали люди навчаються, працюють, отримують послуги та взаємодіють з державою. Відсутність доступу або його недоступність через ціну, дискримінацію чи територіальну нерівність стає системною перешкодою для реалізації комплексу прав і потребує правового реагування. Якщо доступ до Інтернету визнавати саме гарантією, його зміст слід визначати через вимірювані стандарти, а саме фізичну наявність інфраструктури, прийнятну вартість, недискримінаційність, достатню якість з'єднання та процедурні гарантії обмежень. Отже, цифрові права доцільно розуміти як систему правомочностей і гарантій, що забезпечує сучасний спосіб здійснення традиційних прав у цифровому середовищі, а саме право на Інтернет як інструмент подолання цифрової нерівності та реалізації позитивних обов'язків держави.

Запропоновані чинним законодавством способи захисту дедалі частіше виявляються недостатніми та не відповідають темпам і складності сучасних суспільних процесів, унаслідок чого постає потреба переосмислення як самих механізмів правового регулювання, так і рівня професійної правосвідомості загалом. Аналізуючи наявні норми й підходи до регулювання відносин приватності, В. Харцог і Н. Річардс обґрунтовано підкреслюють: звужений, «мінімалістичний» набір правил фактично створює надмірну свободу для компаній, чия бізнес-модель полягає у максимальному вилученні економічної цінності з персональних даних користувачів. Водночас

доктрина «повідомлення та вибору» (notice and choice) зводить ключові умови отримання інформаційних послуг до малопомітних договірних положень, що «заховані» в кінці стандартних форм і викладені дрібним шрифтом, чим послаблюється реальна здатність особи усвідомлено впливати на долю власних даних [3, с. 1193]. Наведена позиція має принципове теоретико-правове значення, оскільки демонструє типову для цифрової епохи кризу договірної моделі забезпечення приватності. Формальна наявність згоди та інформування не тотожна реальному самовизначенню особи. У контексті загальної теорії права це свідчить про розрив між юридичною формою, тобто текстом договору, процедурою погодження і соціальною функцією права приватності як інструменту охорони автономії, гідності та безпеки людини в інформаційному середовищі. Відповідний розрив підсилюється структурною асиметрією сторін, де користувач діє в умовах дефіциту часу, інформаційної перевантаженості та фактичної безальтернативності сервісів, тоді як суб'єкт обробки даних володіє ресурсами, технологічною перевагою та можливістю конструювати правила гри. Звідси випливає, що ефективність захисту персональних даних не може зводитися до механічного накопичення заборон чи до формального розширення текстів політик конфіденційності. Більш перспективним видається перехід від логіки перекладання відповідальності на користувача, який підписує за замовчуванням до логіки підвищеної відповідальності сильнішої сторони та запровадження таких юридичних конструкцій, які обмежують можливість експлуатації людини через складність, непрозорість і маніпулятивність умов. У теоретичному вимірі йдеться про необхідність зміщення акценту з індивідуальної згоди як універсального виправдання обробки даних – на принципи добросовісності, пропорційності, мінімізації втручання та підзвітності як критерії правомірності цифрових практик.

Нині фактично кожна людина усвідомлює, що використання глобальної мережі може супроводжуватися ризиками порушення прав і свобод у процесі застосування веб-технологій. Такі ризики нерідко зумовлюються неналежними діями суб'єктів, які взаємодіють у межах різних юрисдикцій та відрізняються рівнем правової, політичної й інформаційної культури. Як справедливо зазначають дослідники, поява Інтернету не породила принципово нових моделей людської поведінки і здебільшого вона відтворює ті самі соціальні практики, що існували й раніше. Водночас істотно трансформувалися масштаби та наслідки таких дій, а також ускладнилися питання їх правового врегулювання [4, с. 2]. Цифровий ризик для прав людини полягає не в появі принципово нових мотивів чи якостей людини, а в тому, що Інтернет змінює саму сутність взаємодії. Всі прояви недобросовісності, агресії, дискримінації чи маніпуляції в мережі стають швидшими, масштабнішими й тривалішими. Одна помилка або навмисне порушення легко набуває транскордонного характеру та довго існує через копіювання, індексацію й архівування. Через це зв'язок між вчинком і його правовими наслідками ускладнюється, а традиційні засоби захисту такі як позов, спростування, видалення, компенсація не завжди реально відновлюють порушене право. Також важливо наголосити, що цифровий простір є поліцентричним, адже одночасно діють національні правопорядки, наднаціональні стандарти та приватні правила платформ, наприклад, умови користування, модерація, алгоритмічні політики, а також технічні стандарти, які фактично регулюють поведінку. Тому на реалізацію прав людини впливають саме приватні оператори інфраструктури та сервісів, які визначають доступ, видимість контенту й інформаційні пріоритети через алгоритми, що означає відсутність повного державного контролю.

Зокрема, Д. Свантессон зауважує, що через (принаймні частково) нездатність чітко визначити реальну сутність юрисдикційної проблематики регулювання Інтернету часто сприймається або як практично неможливе для впровадження, або як таке, що не має належної нормативної легітимності [5, с. 72].

Виходячи з цього, доцільно резюмувати, що сучасний стан правового регулювання цифрових прав характеризується фрагментарністю та асиметрією. Нормативні приписи нерідко реагують на наслідки технологічних змін, але не завжди охоплюють їх причинні механізми, а саме логіку профілювання, моделі монетизації даних, принципи алгоритмічного ранжування та модерації. У результаті виникають свого роду «сліпі зони» права, коли формально проголошені гарантії приватності, рівності чи свободи слова не забезпечуються належними процедурними інструментами, доказовими можливостями та інституційною спроможністю контролювати технологічно складні рішення. Особливо загрозливими є ситуації, коли втручання у права маскується під нейтральність технології або під автоматичність рішень, що ускладнює персоніфікацію відповідальності та оскарження.

Виходячи з усього вищенаведеного вважаємо, що до проблем правового регулювання цифрових прав людини в умовах розвитку сучасних держав відносять наступні: 1) проблема

понятійної визначеності «цифрових прав людини» та їх відмежування від суміжних категорій – сутність проблеми полягає у тому, що термін «цифрові права» використовується в доктрині як для позначення онлайн-виміру здійснення класичних прав, так і для позначення нових правомочностей, що виникають саме у цифрову епоху. Через це виникає змішування рівнів аналізу, у зв'язку з чим право як міра свободи підміняється переліком технологічних можливостей. Значення проблеми в тому, що без чіткої дефініції неможливо коректно визначити предмет правового регулювання, межі втручання та юридичні гарантії; 2) проблема системної класифікації цифрових прав і їх зв'язку з «класичними» правами та свободами – сутність полягає у відсутності єдиних критеріїв, які дозволяють вибудувати цифрові права як систему, а не як випадковий набір правомочностей, приміром, приватність, свобода вираження, доступ до сервісів, контроль даних тощо. Значення проблеми полягає в тому, що відсутність класифікації унеможливлює узгоджену модель гарантій. Законодавець реагує на окремі аспекти як витоки даних, шахрайство, але не формує цілісного правового статусу особи в цифровому середовищі; 3) проблема інструменталізації доступу до Інтернету та стандартів його забезпечення – сутність проблеми в тому, що доступ до мережі виступає або як «нове право», або як інструментальна гарантія реалізації комплексу інших прав, як освіта, праця, послуги, участь у публічному житті. Значення цієї проблеми у визначенні позитивних обов'язків держави. Так, без вимірюваних стандартів доступності (інфраструктура, вартість, недискримінаційність, якість, процедурні гарантії обмежень) цифрові права стають декларативними, а нерівність перетворюється на структурну дискримінацію; 4) проблема кризи договірної моделі приватності та формалізації згоди – сутність проблеми полягає у розриві між юридичною формою (згода, політика конфіденційності) та реальним самовизначенням особи, яка діє в умовах перевантаження інформацією, дефіциту часу й фактичної безальтернативності сервісів; 5) проблема «влади платформ» і поліцентричності регулювання (приватне нормотворення як квазіпублічна влада) – сутність проблеми полягає в тому, що реальні умови доступу, видимості контенту, модерації та інформаційних пріоритетів визначаються приватними операторами через правила користування й алгоритмічні політики, які фактично виконують регулятивну функцію; 6) проблема юридичної відповідальності за порушення, зумовлені автоматизованими рішеннями – сутність проблеми в тому, що шкода може виникати не через конкретну індивідуальну дію, а через параметри моделі, логіку ранжування чи сукупність автоматизованих мікрорішень; 7) проблема ефективності засобів правового захисту в умовах транскордонності та технічної складності доказування – сутність проблеми полягає в тому, що порушення цифрових прав легко стає транскордонним і тривалим (копіювання, індексація, архівування), а доказова база часто перебуває під контролем приватного оператора або має технічно складний характер.

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що проблеми правового регулювання цифрових прав людини в умовах розвитку сучасних держав мають фундаментальний характер, оскільки стосуються самої здатності права виконувати свою ключову місію, а саме бути мірою свободи, формою справедливості та механізмом обмеження влади у новому технологічному середовищі. Цифровізація створює додаткові можливості реалізації основних прав людини й громадянина, змінює спосіб існування людини у правовій реальності. Цифрова ідентичність, дані, алгоритмічні оцінки та платформи стають інструментами, через які розподіляються можливості, доступи, репутації, ресурси і навіть соціальний статус. Внаслідок цього традиційний підхід, зорієнтований виключно на державу як адресата обов'язків, виявляється недостатнім. Так, у цифровому просторі влада набуває мережевого й гібридного характеру, поєднуючи публічні, приватні та технічні механізми контролю.

Таким чином, теоретико-правове дослідження цифрових прав людини є необхідним для вироблення узгодженої доктрини, здатної з'ясувати, що саме собою становлять цифрові права як складова правового статусу особи, які межі допустимого втручання у ці права зі сторони держави і приватних цифрових суб'єктів, які юридичні гарантії мають бути обов'язковими для алгоритмічних і платформних практик, як має виглядати ефективний засіб правового захисту в умовах транскордонності та інформаційної нерівності сторін. Вирішення цих питань має наукову і безпосередню державотворчу цінність, тобто воно визначає, чи зможе сучасна держава бути справді правовою у цифрову епоху. Тобто такою, що будує цифрову політику навколо людини як найвищої соціальної цінності та навколо права як інструменту стримування будь-якої, у тому числі цифрової, влади.

Список використаних джерел:

1. Размєтаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.

2. Tomalty J. Is There a Human Right to Internet Access? *Philosophy Now*. 2017. Vol. 118. P. 6–8.

3. Richards N., Hartzog W. Privacy's trust gap [Resensio]. *The Yale Law Journal*, 2017. Vol. 126. P. 1180–1224.

4. Galindo F., Garcia-Marco J. Freedom and the Internet: Empowering citizens and addressing the transparency gap in search engines. *European Journal of Law and Technology*. 2017. Vol. 8, No. 2. P. 1–18.

5. Svantesson D. An introduction to jurisdictional issues in cyberspace. *Journal of Law and Information Science*. 2004. Vol. 15. P. 50–74.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.95(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.15

ТРУБА Р.М.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

CONCEPT AND FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF NATIONAL SECURITY

У статті розкрито сутнісний зміст адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні. На підставі аналізу позицій учених щодо визначення сутності правового статусу суб'єктів, які функціонують у сфері забезпечення національної безпеки, сформульовано визначення поняття «адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення національної безпеки». Таким статусом вважають закріплений нормами адміністративного права України та узгоджений з вимогами принципів публічного адміністрування комплекс юридичних ознак і характеристик цих суб'єктів, які визначають їх місце в адміністративних правовідносинах, роль у системі забезпечення національної безпеки й порядок здійснення ними публічно-владних або пов'язаних з такими повноваженнями повноважень в інтересах захисту суспільства та держави від реальних або потенційних безпекових загроз і ризиків. На цій підставі окреслено перелік особливих рис зазначеного адміністративно-правового статусу. По-перше, цьому статусу притаманна телеологічна визначеність адміністративно-правового статусу зазначених суб'єктів. По-друге, досліджуваний статус характеризується публічно-владним характером адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки. По-третє, цьому статусу властива чітка нормативно-правова визначеність, а також узгодженість із принципами права та засадами публічного адміністрування. По-четверте, галузевий статус характеризується комплексною структурою, яка виражається у відповідних блоках елементів, з урахуванням єдності та диференціації функціональних характеристик відповідного кола суб'єктів. По-п'яте, вказаний статус забезпечує піднаглядність і контрольованість суб'єктів забезпечення національної безпеки в Україні, а отже, правопорядок у сфері їх діяльності. По-шосте, сутнісний зміст цього статусу корелюється з позитивними й негативними стимулами, що гарантують якість публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки. По-сьоме, для цього статусу властива спроможність трансформуватись (розширюватись) у зв'язку з дією спеціальних публічно-правових режимів. У висновках до статті узагальнено результати наукової розвідки.

Ключові слова: *адміністративно-правовий статус, забезпечувальна діяльність, національна безпека, правове становище, публічне адміністрування, суб'єкти забезпечення національної безпеки.*

The article explores the essential content of the administrative and legal status of national security entities in Ukraine. Drawing upon an analysis of scholarly positions regarding the nature of the legal status of actors operating within the national security sphere, the author formulates a definition of the term "administrative and legal status of national security entities". This status is anchored in the norms of Ukrainian administrative law and aligned with the fundamental principles of public administration. It represents a set of legal attributes and characteristics that determine the position

© ТРУБА Р.М. – доктор філософії в галузі права, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0003-0971-8350

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of such entities within administrative legal relations, define their role in the national security system, and establish the procedures governing the exercise of their public authority or related powers in safeguarding society and the state against actual or potential threats and security risks. On this basis, the article identifies several distinctive features of the administrative and legal status of national security entities. First, this status is marked by teleological certainty, clearly defining the purpose and objectives underlying the legal position of these entities. Second, it is characterised by a public-authoritative nature, reflecting their dominant position within the hierarchy of public administration. Third, it exhibits regulatory clarity and strict adherence to the principles of law and public administration. Fourth, this sectoral status possesses a complex internal structure, expressed through distinct conceptual blocks of constituent elements, which reflect both the unity and differentiation of functional characteristics across the relevant range of entities. Fifth, this status ensures effective supervision and control over national security entities, thereby upholding the rule of law within their operational sphere. Sixth, its essential content is directly linked to the application of positive and negative incentives that promote the quality and effectiveness of public administration in the field of national security. Seventh, the status is distinguished by its adaptive capacity, allowing for transformation and expansion in response to the application of special public and legal regimes. The article concludes by emphasising that the administrative and legal status of national security entities constitutes a set of status characteristics that distinguish such entities from other actors within the system of public administration. These characteristics define their rights and obligations, the scope of their jurisdiction, their legal liability, and the institutional and organisational foundations of their activities. At the same time, these status characteristics determine the position of national security actors within the system of administrative legal relations, their functional role in the national security framework, and the procedures through which they exercise public authority (or powers related to such authority) for the purpose of protecting society and the state against existing or potential threats and security risks.

Key words: *administrative and legal status, legal status, national security entities, national security, public administration, security activities.*

Постановка питання. Національна безпека (далі – НБ) постає як бажаний стан функціонування держави, суспільства й особистості, що забезпечує їхнє існування та розвиток в умовах допустимих безпекових ризиків, вплив яких вчасно усуваються (чи компенсується) відповідними заходами. Причому досягнення вказаного стану можливе лише за умови цілеспрямованої діяльності певного кола суб'єктів, які реалізують функції з попередження потенційних загроз, охорони й захисту стратегічно важливих умов безпечного існування, а в разі потреби – своєчасного відновлення належного рівня НБ. У зв'язку з цим, НБ доцільно розглядати як комплекс умов буття держави, суспільства та громадянина в практичній дійсності, що, з одного боку, дають можливість повноцінно жити, розвиватися та нарощувати власний соціально-економічний, інтелектуальний і культурний потенціал, а з іншого – вимагають постійного забезпечення та охорони з боку відповідних суб'єктів владних повноважень й інститутів громадянського суспільства. Таким чином, можемо констатувати, що в сьогочасних умовах функціонування держави важливим є: по-перше, удосконалення правового статусу суб'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення НБ; по-друге, чітке теоретико-практичне розуміння адміністративно-правового статусу (далі – АПС) вказаного кола суб'єктів, що дозволить комплексним чином осмислити їх роль у системі публічного адміністрування, з'ясувати науково обґрунтовані шляхи вдосконалення їхньої діяльності у сфері забезпечення НБ [1, с. 191], ураховуючи, що цей статус є особливою категорією адміністративного права.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогодні поняття та особливості АПС суб'єктів забезпечення НБ ще не були предметом комплексної наукової розвідки, хоча окремі аспекти цього питання, вже розкривались у наукових дослідженнях юристів-адміністративістів, серед яких В. В. Горбонос [2], С. О. Іщенко [3], Є. В. Кобко [4], В. І. Мельник [5], В. Й. Пашинський [6], С. Є. Петров [7], К. Є. Петрухін [8], В. В. Сазонов [9], О. Д. Терещук [10] та ін. Наукові позиції цих та інших учених можемо розглядати як достатній науково-теоретичний фундамент для окреслення змісту й особливостей АПС зазначених суб'єктів публічного адміністрування.

Отже, метою **статті** є з'ясування сутнісного змісту АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) розглянути позиції учених стосовно розуміння особливостей АПС суб'єктів, які функціонують у сфері забезпечення НБ; 2) сформулювати визначення поняття «АПС суб'єктів забезпечення НБ»; 3) окреслити риси АПС суб'єктів забезпечення НБ.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи правовий статус суб'єкта забезпечення НБ, зазначимо, що він у загальному значенні становить юридично виражене положення (тобто становище), обумовлене відношенням між державою, суспільством (його членами) і суб'єктом забезпечення НБ, що загалом виражають взаємопов'язаність суспільства, держави і суб'єкта забезпечення НБ, а саме визначає права та обов'язки таких суб'єктів. Причому оскільки суб'єкти забезпечення НБ є суб'єктами адміністративного права, цілком закономірним є й те, що вони володіють АПС. Причому беручи до уваги усталені підходи до розуміння такого галузевого статусу, слід зазначити, що розглядуваним статусом слід розуміти загалом закріплену нормами адміністративного права й узгоджену з принципами права певну сукупність ознак суб'єктів адміністративного права, що визначає їх положення в адміністративних правовідносинах та/або системі публічного адміністрування.

Крім того, українські вчені вже частково досліджували особливості АПС суб'єктів забезпечення НБ і суміжних процесів. Зокрема, В. І. Мельник вказує на те, що АПС суб'єктів забезпечення економічної безпеки є «комплексною політико-правовою категорією, що відображає визначене нормами адміністративного законодавства юридичне становище цих суб'єктів у системі суспільних відносин з питань забезпечення економічної безпеки, яке обумовлює коло та характер їх прав і обов'язків, міру відповідальності в цій сфері» [5, с. 16]. Своєю чергою В. Й. Пашинський, розглядаючи сутність АПС суб'єктів забезпечення оборони України, доходить висновку, що таким статусом слід вважати «встановлену нормами адміністративного права сукупність їх прав, обов'язків та відповідальності, реалізація яких має своєю метою досягнення високого рівня обороноздатності держави» [6, с. 150]. Натомість В. В. Сазонов, досліджуючи АПС суб'єктів забезпечення державної безпеки, зауважує, що ним необхідно розуміти: «по-перше, права та обов'язки щодо владної діяльність з відповідним адміністративно-правовим змістом, яка має особливий предмет і здійснюється у визначених організаційно-правових формах, тобто повноваження із здійснення регулюючих, організуючих і координаційних впливів на сферу державної безпеки; по-друге, права та обов'язки відповідних органів державної влади сектору безпеки» [9, с. 8].

Узагальнюючи окреслені позиції науковців, можна дійти таких проміжних висновків: по-перше, АПС завжди описує повноваження, функції, юридичну (насамперед, негативну, хоча опосередковано й проспектну) відповідальність і процедурно-процесуальні форми діяльності того чи іншого суб'єкта, орієнтовані на досягнення мети НБ. По-друге, суть АПС суб'єктів забезпечення НБ сприяє (забезпечує) інституціоналізацію управлінської діяльності відповідного кола суб'єктів. Другий проміжний висновок можемо пояснити тим, що відповідний статус, з одного боку, наділяє суб'єкта необхідними можливостями щодо використання юридичних інструментів для реагування на виклики у сфері НБ. З іншого боку, цей галузевий статус встановлює чіткі межі для здійснення дій таких суб'єктів, захищаючи відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України державу, суспільство, громадянина і людину від довільності дій, а також рішень суб'єктів владних повноважень, які в такому випадку становили би серйозну загрозу для НБ правової та демократичної держави.

Таким чином, ураховуючи сукупність доктринальних поглядів і специфіку адміністративно-правового регулювання забезпечувальної діяльності у сфері НБ, доходимо висновку, що АПС суб'єктів забезпечення НБ – це закріплений нормами адміністративного права та узгоджений з вимогами принципів публічного адміністрування комплекс юридичних ознак і характеристик даних суб'єктів (прав, обов'язків, компетенції, юридичної відповідальності, інституційно-організаційних засад), які визначають їх місце в адміністративних правовідносинах, роль у системі забезпечення НБ і порядок здійснення ними публічно-владних або пов'язаних з такими повноваженнями повноважень в інтересах захисту суспільства й держави від реальних або потенційних безпекових загроз і ризиків.

Сформулювавши визначення поняття АПС суб'єктів забезпечення НБ, необхідно визначити також основні риси такого статусу, які вказують на те, чому відповідне коло суб'єктів відрізняється від інших суб'єктів адміністративного права. Водночас, з огляду на ту обставину, що в науковій літературі немає комплексного аналізу статусу сучасних суб'єктів забезпечення НБ,

цілком закономірним є й те, що нині спостерігається брак досліджень, у яких би розкривались ознаки статусу вказаних суб'єктів.

У процесі аналізу наявної наукової літератури можемо помітити позиції учених щодо особливих рис суміжних галузевих статусів суб'єктів, на основі яких можна зробити висновки про структуру властивостей АПС суб'єктів забезпечення НБ. Зокрема, варті уваги наукові напрацювання В. В. Сазонова, який у межах дослідження АПС суб'єктів забезпечення державної безпеки доходить висновку, що загальними ознаками такого статусу є: «реалізація обов'язків щодо визначення основних напрямів розвитку й ефективного функціонування самих суб'єктів забезпечення державної безпеки»; «функція органів сектору безпеки, що здійснюється у визначених організаційно-правових формах і реалізується компетентними суб'єктами»; «задоволення пріоритетних інтересів держави щодо свого безпечного функціонування та гармонійного розвитку»; «реалізація правового статусу суб'єктів забезпечення державної безпеки базується на таких принципах: законності; поєднання гласності й секретності; підпорядкованості; демократичного цивільного контролю; єдності вимог до проходження військової, спеціальної та державної цивільної служби» [9, с. 13].

Ураховуючи переваги й недоліки підходів до тлумачення ознак АПС відповідного кола суб'єктів, а також дослідження вітчизняних науковців, у яких розкрито властивості такого галузевого статусу [див., напр.: 2; 3; 7; 8; 10], можемо дійти висновку, що АПС суб'єктів забезпечення НБ на сьогодні характеризується такими рисами:

1) телеологічна визначеність АПС зазначених суб'єктів, яка полягає в тому, що статус суб'єктів забезпечення НБ завжди зорієнтований на досягнення певних публічно значущих цілей, що слугують меті адміністративно-правового режиму забезпечення НБ (захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності та інших визначених законодавством України благ);

2) публічно-владний характер АПС суб'єктів забезпечення НБ, який обумовлений тим, що відповідне коло суб'єктів забезпечувальної діяльності: по-перше, наділені саме владними повноваженнями, що дозволяє їм у межах закону застосовувати заходи адміністративного впливу, примусу, видавати обов'язкові до виконання приписи; по-друге, обтяжені правовими обмеженнями (пропорційними їх правам і ризикам їх управлінської діяльності), що забезпечує баланс інтересів держави і прав та свобод громадян;

3) нормативна визначеність та узгодженість з принципами права та засадами публічного адміністрування. Відповідний статус, як юридична конструкція, що об'єднує «статусні властивості» суб'єкта, вибудовується на нормах чинного законодавства України, що не допускає довільного розширення або звуження змісту такого статусу суб'єктів, а отже, не допускає зловживань у контексті широти статусу суб'єктів у сфері забезпечення НБ. Отже, така властивість АПС дозволяє чітко окреслити широту функціонування відповідного суб'єкта у сфері НБ, забезпечуючи в такий спосіб й інституційно-організаційну визначеність його діяльності, а також гарантуючи при цьому й те, що його дії та рішення характеризуються правомірністю. Додатково, оскільки відповідне коло суб'єктів діє в правовій та демократичній державі, їх статус повинен узгоджуватись з вимогами принципів права (таким чином їх стан та діяльність стає органічною частиною наявного правопорядку й сприяє верховенству права), а також засадами публічного адміністрування (що дозволяє таким суб'єктам діяти в якості належних суб'єктів системи публічного адміністрування у сфері НБ);

4) структурна комплексність АПС зазначених суб'єктів. Ця властивість вказує на те, що статус не є однорідною юридичною конструкцією, а складається з чітко виокремлених взаємопов'язаних блоків структурних елементів, кожен з яких має власне призначення та особливий юридичний зміст і адміністративно-правове значення (вплив). Урахування цієї риси обумовлює: по-перше, теоретико-методологічну можливість цілісного розуміння цієї складної юридичної конструкції; по-друге, практичну можливість комплексного регулювання правового становища різних суб'єктів, які виконують забезпечувальну діяльність у сфері НБ;

5) єдність і диференціація функціональних характеристик суб'єктів, що полягає в чіткому визначенні сфер діяльності (предметів відання) та повноважень кожного суб'єкта забезпечення НБ, завдяки чому забезпечується ефективність і відсутність дублювання діяльності повноважень, які можуть призвести до управлінських (міжвідомчих) конфліктів суб'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення НБ;

6) піднаглядність і контрольованість суб'єктів забезпечення НБ. Ця властивість розглядуваного АПС передбачає: по-перше, обов'язкове створення внутрішньо організаційного

контролю, з огляду на який кожен структурний підрозділ суб'єкта забезпечення НБ перебуватиме в стані піднаглядності (підконтрольності); по-друге, обов'язкове перебування відповідного кола суб'єктів під постійним зовнішнім і внутрішнім наглядом з боку уповноважених державних органів (парламентський, урядовий, судовий контроль) та інститутів громадянського суспільства і громадян (громадський контроль), що гарантує належний рівень законності, прозорості й ефективності їхньої діяльності;

7) корельованість з позитивними та негативними стимулами, що забезпечують якість публічного адміністрування у сфері забезпечення НБ. Корелятивний зв'язок з позитивними стимулами об'єктивується в обов'язковому створенні державою комплексу гарантій (спеціальних умов) нормативно-правового, інституційно-установчого, матеріально-технічного, кадрового, соціального та іншого характеру, які дають можливість суб'єктам забезпечення НБ ефективно виконувати покладені на них завдання, водночас мінімізуючи ризики незаконного впливу чи неправомірного втручання в їхню діяльність. Натомість негативні стимули повинні створюватись державою з метою адекватного реагування на відхилення від норми функціонування відповідного кола суб'єктів, а саме шляхом забезпечення дії інституту юридичної відповідальності, яка настає в якості результату неправомірних дій та рішень, що допускаються відповідними органами публічної служби чи їх посадовими особами (отже, гарантує дотримання принципу законності та відповідальності публічної влади перед державою та суспільством);

8) спроможність трансформуватись (розширюватись) у зв'язку з дією спеціальних публічно-правових режимів. Ця властивість характеризує закріплену в статусі спроможність суб'єкта забезпечення НБ тимчасово розширювати або трансформувати свої повноваження та/або організаційно-функціональну модель діяльності в умовах дії спеціальних публічно-правових режимів (зокрема воєнного чи надзвичайного стану), що дозволяє таким суб'єктам більш ефективно досягати свою мету існування в кризових умовах (екстраординарно реагуючи на кризові ситуації).

Висновки. Узагальнюючи висновки, сформульовані в межах цієї статті, можна констатувати, що АПС суб'єктів забезпечення НБ в Україні постає як закріплений нормами адміністративного права та узгоджений з принципами публічного адміністрування комплекс юридичних ознак і характеристик, що визначають правове становище відповідних суб'єктів. Відповідні статусні властивості характеризують права та обов'язки цих суб'єктів, предмет відання, юридичну відповідальність, інституційно-організаційні засади діяльності та водночас окреслюють їх місце в системі адміністративно-правових відносин, функціональну роль у механізмі забезпечення НБ, а також порядок реалізації ними публічно-владних або суміжних із такими повноважень, спрямованих на захист суспільства й держави від наявних або потенційних безпекових загроз і ризиків. Відповідний підхід до тлумачення сутнісного змісту розглядуваного галузевого правового статусу дозволяє виокремити його ключові риси. Передусім АПС суб'єктів забезпечення НБ має складну публічно-правову природу, що виявляється у високому рівні нормативної визначеності, внутрішній структурній комплексності та спеціалізації. Також цьому принципу притаманна чітка телеологічна спрямованість, орієнтована на досягнення суспільно значущих цілей у сфері НБ, а також публічно-владний характер, що зумовлює особливий порядок реалізації повноважень і відповідальності суб'єктів у межах виконання завдань публічного адміністрування у сфері забезпечення НБ. Додатковими характерними ознаками цього статусу є піднаглядність діяльності суб'єктів, що забезпечує належний контроль за законністю та ефективністю реалізації відповідними суб'єктами покладених на них функцій, а також наявність правових гарантій, які виявляються як у формі позитивних стимулів, спрямованих на належне виконання покладених завдань, так і у вигляді негативних правових наслідків за порушення встановлених вимог. Окремо слід відзначити адаптивний характер цього статусу, що забезпечує здатність суб'єктів своєчасно та адекватно (пропорційним чином) реагувати на особливі умови діяльності суб'єктів, пов'язані із застосуванням спеціальних публічно-правових режимів.

Список використаних джерел:

1. Кобко Є. В. До характеристики правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки України. *Наше право*. 2022. № 1. С. 188–193. doi:10.32782/NP.2022.1.29.

2. Горбонос В. В. Поняття й ознаки адміністративно-правового статусу експертної служби МВС України. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 112–119. doi:10.32842/2078-3736/2020.6.1.17.

3. Іщенко С. О. Поняття й ознаки адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 73–76.

4. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2023. 400 с.

5. Мельник В. І. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.

6. Пашинський В. Й. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення оборони України: поняття та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Т. 2. Вип. 47. С. 148–151.

7. Петров С. Є. Методологічні підходи до правової характеристики адміністративно-правового статусу головного сервісного центру МВС України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Т. 2, № 48. С. 30–34. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.48-2.6.

8. Петрухін К. Є. Особливості адміністративно-правового статусу слідчих підрозділів органів внутрішніх справ. *Форум права*. 2014. № 1. С. 412–417.

9. Сазонов В. В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення державної безпеки України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. 20 с.

10. Терещук О. Д. Ознаки адміністративно-правового статусу суб'єктів громадського контролю за правоохоронною діяльністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Т. 2, Вип. 33–2. С. 142–146.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.924:349.4
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.16

ХАЛАДЖИ О.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES IN UKRAINE.

В статті досліджено систему адміністративно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. В результаті дослідження визначено, що систему адміністративно-правових актів, якими урегульовано порядок застосування заходів дисциплінарної відповідальності щодо судді становлять: 1) Закон «Про судоустрій та правовий статус суддів», який в цілому закріплюючи правовий статус судді, виокремлює як окремий елемент його статусу дисциплінарну відповідальність судді та визначає загальні засади застосування дисциплінарної відповідальності до судді; 2) Закон України «Про Вищу раду правосуддя», який визначає комплекс повноважень Дисциплінарних палат ВРП щодо застосування заходів дисциплінарної відповідальності до суддів, а також визначає порядок дисциплінарного провадження; 3) підзаконні нормативні акти - Регламент ВРП, який систематизує етапи процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та Положення про службу дисциплінарних інспекторів ВРП, яке регламентує діяльність дисциплінарних інспекторів щодо здійснення дисциплінарного провадження відносно судді у порядку визначеному Законом та відповідно до регламенту ВРП.

З'ясовано, що основними вадами адміністративно-правого регулювання дисциплінарної відповідальності суддів є: 1) відсутність єдності норм щодо здійснення процедури застосування дисциплінарної відповідальності щодо суддів (вони містяться в різних правових актах та в окремих положеннях, окремі з яких є неузгодженими); 2) не чітко визначені підстави для притягнення до відповідальності, тобто дій, рішень чи бездіяльності судді, які створюють склад дисциплінарного порушення; 3) потребують розширення та уточнення види дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до судді в залежності від виду дисциплінарного проступку; 4) відсутні критерії оцінки обґрунтованості щодо застосування того чи іншого дисциплінарного стягнення; 5) потребує належного урегулювання процедура публічного оприлюднення порядку здійснення та результатів дисциплінарних проваджень.

З метою удосконалення адміністративно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності щодо суддів доведено необхідність: 1) прийняття окремого Закону України «Про Дисциплінарний статут суддів» в якому слід систематизувати матеріальні та процедурні норми, які регламентують дисциплінарну відповідальність суддів, а також визначити підстави та порядок застосування заходів заохочення до суддів; 2) розробки та прийняття Положення про Дисциплінарні палати ВРП, в якому мають бути прописані права та обов'язки її членів, підстави та процедури відводу та самовідводу, процедури прийняття ними рішень стосовно притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, підстави та порядок оскарження їх рішень та відсторонення від виконання службових обов'язків; 3) внесення змін до Закону «Про судоустрій та статус судді» щодо: закріплення порядку застосування всіх видів дисциплінарних стягнень до судді; уточнення видів дисциплінарних

© ХАЛАДЖИ О.В. – суддя (Дніпровський апеляційний суд) https://orcid.org/0009-0002-8156-9516

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

стягнень та підстав для їх застосування; визначення кола обмежень для судді, які передбачають застосування такого дисциплінарного стягнення як попередження.

Ключові слова: *дисциплінарна відповідальність суддів, адміністративно-правове регулювання дисциплінарної відповідальності суддів, вади законодавства, напрямки удосконалення.*

The article examines the system of administrative and legal regulation of disciplinary liability of judges in Ukraine. As a result of the study, it was determined that the system of administrative and legal acts regulating the procedure for applying disciplinary liability measures to judges consists of: 1) The Law "On the Judiciary and Legal Status of Judges", which, in general, establishes the legal status of a judge, singles out the disciplinary liability of a judge as a separate element of his status and determines the general principles of applying disciplinary liability to a judge; 2) The Law of Ukraine "On the High Council of Justice", which determines the complex of powers of the Disciplinary Chambers of the Supreme Court of Justice regarding the application of disciplinary liability measures to judges, and also determines the procedure for disciplinary proceedings; 3) subordinate regulations - the Regulations of the Supreme Court of Justice, which systematizes the stages of the procedure for bringing a judge to disciplinary liability and the Regulations on the Service of Disciplinary Inspectors of the Supreme Court of Justice, which regulates the activities of disciplinary inspectors in conducting disciplinary proceedings against a judge in accordance with the procedure established by the Law and in accordance with the Regulations of the Supreme Court of Justice.

It was found that the main shortcomings of the administrative and legal regulation of the disciplinary liability of judges are: 1) the lack of unity of norms regarding the implementation of the procedure for applying disciplinary liability to judges (they are contained in various legal acts and in separate provisions, some of which are inconsistent); 2) the grounds for bringing a judge to liability are not clearly defined, i.e. the actions, decisions or inaction of a judge that constitute a disciplinary violation; 3) the types of disciplinary sanctions that can be applied to a judge depending on the type of disciplinary offense need to be expanded and clarified; 4) there are no criteria for assessing the validity of applying a particular disciplinary sanction; 5) the procedure for publicly publishing the procedure for implementing and results of disciplinary proceedings needs to be properly regulated.

In order to improve the administrative and legal regulation of disciplinary liability for judges, the need has been proven to be: 1) the adoption of a separate Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of Judges", which should systematize the substantive and procedural norms that regulate the disciplinary liability of judges, as well as determine the grounds and procedure for applying incentive measures to judges; 2) development and adoption of the Regulation on the Disciplinary Chambers of the Supreme Judicial Council, which should stipulate the rights and obligations of its members, the grounds and procedures for recusal and self-recusal, the procedures for their decision-making regarding bringing judges to disciplinary liability, the grounds and procedure for appealing their decisions and suspension from the performance of official duties; 3) amendments to the Law "On the Judicial System and the Status of Judges" regarding: establishing the procedure for applying all types of disciplinary sanctions to a judge; clarifying the types of disciplinary sanctions and the grounds for their application; determining the range of restrictions for a judge that provide for the application of such a disciplinary sanction as a warning.

Key words: *disciplinary liability of judges, administrative and legal regulation of disciplinary liability of judges, shortcomings of the legislation, areas for improvement.*

Вступ. Починаючи з 2016 року з моменту запровадження судової реформи були започатковані нові стандарти судочинства, які передбачають незалежність судової влади, професійний конкурсний відбір на посаду судді осіб які мають достатній стаж правничої діяльності, в тому числі поза судовою системою, відкритість судового процесу, змагальність сторін судового процесу, обгрунтованість рішень суддів та ін. Означені реформи торкнулись і такої болючої теми

для суспільства як відповідальність суддів за порушення норм та правил судового процесу та етично-моральних норм в процесі судового розгляду справ, а також за порушення доброчесності. І ключові проблемні питання у цій сфері стосуються дисциплінарної відповідальності суддів, їх актуальність зумовлена необхідністю унормування процедури застосування заходів відповідальності в межах одного нормативно-правового акту (систематизації норм про дисциплінарну відповідальність), уточнення підстав для притягнення до відповідальності, законності та об'єктивності процедури дисциплінарного розслідування, ефективності дисциплінарних санкцій, обґрунтованості їх застосування, публічного оприлюднення процедури та результатів дисциплінарних проваджень.

Вказані проблемні питання об'єктивізують необхідність використання наукових підходів до їх вирішення, проведення експертної оцінки існуючого порядку застосування заходів дисциплінарної відповідальності до судді та виокремлення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правових засад застосування заходів дисциплінарної відповідальності та процедури їх застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правовим та процедурним питанням дисциплінарної відповідальності суддів присвятили свою увагу такі вчені як: В. Авер'янов, В. Бевзенко, Р. Голуботовський, Е. Демський, С. Ківалов, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Кузьменко, Р. Мельник, О. Миколенко, Р. Миронюк, О. Пасенюк, Д. Приймаченко, О. Рябченко, А. Селіванов, С. Стеценко, В. Тимощук, М. Цуркан та інші. Окремі пропозиції щодо удосконалення правових засад застосування заходів дисциплінарної відповідальності та процедури їх застосування були запропоновані дослідниками цієї сфери, зокрема у роботах таких авторів, як: Подкопаєва С. В. «Дисциплінарна відповідальність суддів» (2003 рік) [1], Шевченко А.В. «Дисциплінарна відповідальність суддів України» (2003 рік) [2], Виноградової Л. Є. «Юридична відповідальність суддів загальних судів України» (2004 рік) [3], Овчаренко О. М. «Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики» (2018 рік) [4], Паришкура В. В. «Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз» (2017 рік) [5], Бондарчук Р.А. «Адміністративно-правове регулювання процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності» (2021 рік) [6].

Ними було досліджено різні аспекти проблематики дисциплінарної відповідальності суддів, в той же час основний вектор уваги був спрямований на з'ясування підстав такої відповідальності та окремих проблемних питань процедури її застосування. В меншій мірі була приділена увага системній проблемі - якості нормативно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності суддів, як основи дослідження даної проблематики.

Завданнями, які потребують вирішення в межах предмету дослідження даної статті є: з'ясування системи нормативно-правових актів, які регулюють дисциплінарну відповідальність суддів, виокремлення її вад та обґрунтування пропозиції спрямованих на її удосконалення.

Результати дослідження. Нижче на виконання завдань дослідження в межах цієї статті доцільно визначити стан правового регулювання дисциплінарної відповідальності суддів та запропонувати окремі пропозиції щодо удосконалення діючих правових норм в цій сфері. Аналіз даної системи доцільно здійснювати з урахуванням градації нормативно-правових актів за їх юридичною силою.

До нормативно-правових актів, якими визначено загально-державні концепції (програми) реалізації політики щодо здійснення судочинства слід віднести Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затверджену Указом Президента України від 11.06.2021 №231/2021, в якій визначено основні напрями та пріоритети подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичного утвердження принципу верховенства права, ефективного і справедливого судочинства, зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до стандартів захисту прав людини та цінностей, визначених Конституцією України та міжнародно-правовими зобов'язаннями України [7]. Одним із основних проблем визначених Стратегією є неефективні механізми притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, а до ключових напрямків та заходів вирішення даної проблеми віднесено: визначення з урахуванням європейських стандартів та кращих міжнародних практик вимог щодо змісту та обсягу розкриття інформації, отриманої чи створеної під час здійснення процедур дисциплінарного провадження, при оприлюдненні рішень дисциплінарних органів; забезпечення сталості, єдності та послідовності дисциплінарної практики; удосконалення норм щодо дисциплінарної відповідальності за умисне або внаслідок недбалості істотне порушення

норм процесуального права під час здійснення правосуддя; запровадження більш чіткого визначення підстав дисциплінарної відповідальності за порушення правил суддівської етики; посилення вимог щодо дисциплінарної відповідальності судді й ухвалення чітких правил, стандартів і процедур розгляду скарг на неналежну поведінку суддів та прийняття рішень за результатами розгляду цих скарг; оновлення Кодексу суддівської етики, забезпечення єдиної практики його застосування; удосконалення процедур дисциплінарного провадження та притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; встановлення вимоги щодо вирішення питання про тимчасове відсторонення судді від адміністративної посади одночасно із вирішенням питання про тимчасове відсторонення його від здійснення правосуддя; удосконалення процедурних гарантій участі судді у дисциплінарному провадженні, включно із забезпеченням його конфіденційності, справедливого розгляду дисциплінарної справи, пропорційності застосування дисциплінарних стягнень та можливостей оскарження рішення дисциплінарного органу [7].

Гарантії законності застосування заходів дисциплінарної відповідальності стосовно судді визначені в статті 126 Конституції України в якій закріплено, що «суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку, а також те, що підставами для звільнення судді є порушення суддею вимог щодо несумісності та вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді» [8].

На законодавчому рівні питання дисциплінарної відповідальності суддів урегульовані низкою Законів. Зокрема, Законом «Про судоустрій та правовий статус суддів» в розділі VI «Дисциплінарна відповідальність судді» визначено: 1) підстави дисциплінарної відповідальності суддів у ст. 106; 2) особливості звернення з дисциплінарною скаргою щодо судді у ст. 107, які полягають у визначені суб'єкта подання скарги на діяльність судді, форми та змісту дисциплінарної скарги; 3) орган, який здійснює дисциплінарне провадження щодо судді у ст. 108, відповідно до якої дисциплінарне провадження щодо судді здійснюють дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному Законом України «Про Вищу раду правосуддя», з урахуванням вимог цього Закону; 4) перелік дисциплінарних стягнень стосовно судді та особливості їх застосування у ст. 109, до яких віднесено: попередження; догану - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця; сувору догану - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців; подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді; подання про переведення судді до суду нижчого рівня; подання про звільнення судді з посади; 5) особливості погашення дисциплінарного стягнення, у порядку визначеному у ст. 110; 6) право позасудового оскарження рішення у дисциплінарній справі стосовно судді у ст. 111, відповідно до якого суддя може оскаржити рішення про притягнення його до дисциплінарної відповідальності з підстав та у межах спеціального порядку, що врегульовується положеннями Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [9].

Наступним законодавчим актом, який визначає правові засади дисциплінарної відповідальності судді є Закон України «Про Вищу раду правосуддя», який в ст. 3 визначає, що одним із повноважень Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) є забезпечення здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді, а главою 4 Розділу 2 регулюється порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо судді Дисциплінарними палатами ВРП, який включає: «попередню перевірку дисциплінарної скарги, вивчення матеріалів для встановлення ознак вчинення суддею дисциплінарного проступку, ухвалення рішення про залишення без розгляду та повернення дисциплінарної скарги, відмову у відкритті дисциплінарної справи або відкриття дисциплінарної справи; підготовку дисциплінарної справи до розгляду, розгляд дисциплінарної справи та ухвалення рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді або про відмову в притягненні судді до дисциплінарної відповідальності; розгляд скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді або про відмову в притягненні судді до дисциплінарної відповідальності» [10]. Главою 5 Розділу 2 цього Закону урегульовано порядок розгляду скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді. Главами 6-9 Розділу 2 цього Закону урегульовано порядок забезпечення виконання окремих видів

дисциплінарних стягнень щодо суддів, а саме: звільнення судді з посади; тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя; переведення суддів.

На підзаконному рівні питання дисциплінарної відповідальності суддів урегульовані низкою правових актів, серед яких можна виокремити наступні:

Регламент Вищої ради правосуддя, який затверджений Рішенням ВРП від 24.01.2017 року № 52/0/15-17, яким в главі 13 «Дисциплінарне провадження щодо судді» визначено алгоритми діяльності Дисциплінарних палат ВРП щодо здійснення процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, яка включає: «а) попередню перевірку дисциплінарної скарги, вивчення матеріалів для встановлення ознак вчинення суддею дисциплінарного проступку, ухвалення рішення про залишення без розгляду та повернення дисциплінарної скарги, відмову у відкритті дисциплінарної справи або відкриття дисциплінарної справи; б) підготовку дисциплінарної справи до розгляду, розгляд дисциплінарної справи та ухвалення рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді або про відмову у притягненні судді до дисциплінарної відповідальності; в) розгляд скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді або про відмову у притягненні судді до дисциплінарної відповідальності» [11].

Положення про службу дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, яке затверджено Рішенням ВРП від 19 грудня 2024 року № 3713/0/15-24 [12], яким в Розділі 2 «Особливої частини» урегульовано порядок розгляду дисциплінарної скарги, тобто діяльність дисциплінарних інспекторів щодо здійснення дисциплінарного провадження відносно судді у порядку визначеному Законом та відповідно до регламенту ВРП.

Висновки. Здійснивши аналіз нормативно-правових актів, якими урегульовано порядок застосування заходів дисциплінарної відповідальності щодо судді визначено, що їх систему становлять: 1) Закон «Про судоустрій та правовий статус суддів», який в цілому закріплюючи правовий статус судді, виокремлює як окремий елемент його статусу дисциплінарну відповідальність судді та визначає загальні засади застосування дисциплінарної відповідальності до судді; 2) Закон України «Про Вищу раду правосуддя», який визначає комплекс повноважень Дисциплінарних палат ВРП щодо застосування заходів дисциплінарної відповідальності до суддів, а також визначає порядок дисциплінарного провадження; 3) підзаконні нормативні акти - Регламент ВРП, який систематизує етапи процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та Положення про службу дисциплінарних інспекторів ВРП, яке регламентує діяльність дисциплінарних інспекторів щодо здійснення дисциплінарного провадження відносно судді у порядку визначеному Законом та відповідно до регламенту ВРП.

З'ясовано, що основними вадами адміністративно-правого регулювання дисциплінарної відповідальності щодо суддів є: 1) відсутність єдності норм щодо здійснення процедури застосування дисциплінарної відповідальності щодо суддів (вони містяться в різних правових актах та в окремих положеннях і є неузгодженими); 2) потребує уточнення підстав для притягнення до відповідальності, тобто дій, рішень чи бездіяльності судді, які створюють дисциплінарне порушення; 3) потребує розширення та уточнення видів дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до судді в залежності від виду дисциплінарного проступку; 4) відсутні критерії оцінки обґрунтованості щодо застосування того чи іншого дисциплінарного стягнення; 5) потребує належного урегулювання процедура публічного оприлюднення процедури та результатів дисциплінарних проваджень.

З метою удосконалення адміністративно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності щодо суддів доведено необхідність:

1. Прийняття окремого Закону України «Про Дисциплінарний статут суддів» в якому слід урегулювати такі положення: 1) види дисциплінарних порушень суддів; 2) види дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до судді з зазначенням виду порушення, за яке його може бути застосовано; 3) принципи дисциплінарного провадження; 4) стадії, етапи дисциплінарного провадження та процедурні дій в їх межах; 5) порядок застосування (виконання) дисциплінарних стягнень; 6) види заходів заохочення, які можуть бути застосовані до суддів; 7) порядок застосування заходів заохочення в діяльності суддів.

2. Потребує розроблення Положення про Дисциплінарні палати ВРП, в якому мають бути прописані права та обов'язки її членів, підстави та процедури відводу та самовідводу, процедури прийняття ними рішень стосовно притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, підстави та порядок оскарження їх рішень та відсторонення від виконання службових обов'язків.

3. Внести зміни до Закону «Про судоустрій та статус судді» щодо: 1) визначення порядку застосування таких видів дисциплінарних стягнень до судді як: попередження, догани та суворої

догани, оскільки порядок застосування інших більш обмежувальних заходів дисциплінарного стягнення урегульовано в Законах, зокрема: переведення судді; звільнення судді з посади; тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя; 2) уточнення видів дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до судді, а саме - попередження, догана, сувора догана, тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, переведення судді до суду нижчого рівня, звільнення судді з посади з зазначенням повного переліку обмежень, які передбачають ці стягнення. Натомість термін «подання» про застосування дисциплінарного стягнення доцільно виключити з Закону, адже подання про застосування стягнення не є його видом, а є лише стадією процедури його застосування; 3) визначення кола обмежень для судді, які передбачають застосування такого дисциплінарного стягнення як попередження; 4) передбачити можливість участі громадськості в процедурі дисциплінарного провадження щодо судді в тому числі засобом онлайн доступу та трансляції цієї процедури в обмеженому форматі доступу.

В підсумку слід зауважити, що це лише частина пропозиції, урахування яких може удосконалити систему правових та організаційних засобів процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності в Україні та приведе національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів судочинства та судового захисту прав і свобод особи та має стати частиною правової політики держави, спрямованої на захист конституційних прав громадян та гарантій дотримання принципу недоторканості судді.

Список використаних джерел:

1. Подкопаєв С. В. Дисциплінарна відповідальність суддів : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2003. 185 с.

2. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 187 с.

3. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2018. 526 с.

4. Шевченко А. В. Дисциплінарна відповідальність суддів України : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.

5. Паришкура В. В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017. 270 с.

6. Бондарчук Р.А. Адміністративно-правове регулювання процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук* зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 206 с.

7. Про затвердження Стратегіъ розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text.

8. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Про судоустрій та правовий статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

10. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року№ 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 7-8. Ст. 50.

11. Про затвердження Регламенту Вищої ради правосуддя: Рішенням Вищої ради правосуддя від 24.01.2017 року № 52/0/15-17. URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17#Text.

12. Про затвердження Положення про службу дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: Рішенням Вищої ради правосуддя від 19 грудня 2024 року № 3713/0/15-24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3713910-24#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 346
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.17

ЧЕМЕРИС М.С.

ПУБЛІЧНИЙ ГРАНТ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ЙОГО ВИДИ ТА ОЗНАКИ

PUBLIC GRANT AS A LEGAL CATEGORY: ITS TYPES AND CHARACTERISTICS

В статті викладено результати аналізу стану правового регулювання та правового закріплення поняття окремих видів публічних грантів, їх видів та ознак, результати аналізу публічних грантів як правової категорії, їх відмежування від грантів приватно-правового характеру. Викладено актуальність та дослідженість теми аналізу, мету статті, а також основні результати дослідження. Наведено спроби правового закріплення поняття «грант», «бюджетний грант», «державний грант», «президентський грант», «субгрант», інших його видів та базових ознак. Висвітлено підходи вчених до характеристики основних ознак грантів, в тому числі публічно-правового характеру. Викладено результати власного аналіз властивих грантам загалом і публічним грантам зокрема ознак (рис), що дав можливість виокремити значно більшу їх кількість, а також переосмислити вже закріплені в законодавстві та окреслені науковцями. До основних ознак публічного гранту віднесено: 1) двосторонній суб'єктний склад відносин публічного гранту; 2) добровільність вступу у відносини публічного гранту приватно-правового суб'єкта; 3) предметом гранту (фінансові ресурси, майно або послуги); 4) безповоротність; 5) безвідплатність; 6) відповідальне цільове використання коштів; 7) надання на підставі договору; 8) надання за результатами проведення конкурсу (експертизи) грантових проектів; 9) строковість; 10) надання на умовах підконтрольності та підзвітності. Висвітлено види публічних грантів, які згруповано за критеріями суб'єктів надання, джерелами надходження, підставою надання, умовами фінансування, часом реалізації. Запропоновано наступні шляхи дослідження та вдосконалення правового регулювання інституту публічного гранту.

Ключові слова: *грант, публічний грант, бюджетний грант, державний грант, урядовий грант, президентський грант, державна допомога.*

The article presents the results of the analysis of the state of legal regulation and legal consolidation of the concept of individual types of public grants, their types and features, the results of the analysis of public grants as a legal category, their distinction from grants of a private law nature. The relevance and research of the topic of the analysis, the purpose of the article, as well as the main results of the study are presented. Attempts to legally consolidate the concepts of "grant", "budget grant", "state grant", "presidential grant", "subgrant", other types and basic features are presented. The approaches of scientists to the characteristics of the main features of grants, including those of a public law nature, are highlighted. The results of our own analysis of the features (drawings) inherent in grants in general and public grants in particular are presented, which made it possible to single out a much larger number of them, as well as to rethink those already enshrined in legislation and outlined by scientists. The main features of a public grant include: 1) the bilateral subject composition of public grant relations; 2) voluntariness of entering into a public grant relationship of a private legal entity; 3) the subject of the grant (financial resources, property or services); 4) irrevocability; 5) non-remuneration; 6) responsible targeted use of funds; 7) provision on the basis of a contract; 8) provision based on the results of a competition (expertise) of grant projects; 9) timeliness; 10) provision under

© ЧЕМЕРИС М.С. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри фінансового права (Державний податковий університет) https://orcid.org/0009-0002-4508-0350
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

conditions of control and accountability. The types of public grants are highlighted, which are grouped according to the criteria of the entities providing them, sources of income, the basis for providing them, financing conditions, and implementation time. The following ways of researching and improving the legal regulation of the institution of a public grant are proposed.

Key words: *grant, public grant, budget grant, state grant, government grant, presidential grant, state aid.*

Актуальність дослідження публічних грантів як правової категорії, особливостей їх правового регулювання зумовлена зростанням ролі грантових механізмів у реалізації державних політик, підтримці економічно і соціально значущих проектів та розвитку різних сфер суспільного життя. У сучасних умовах, коли гранти стають важливим інструментом фінансування інновацій, культури, науки, освіти та громадських ініціатив, виникає потреба чітко визначити їхню правову природу, види та ключові ознаки. Належне нормативно-правове регулювання публічних грантів має забезпечувати прозорість процедур їх надання, запобігати зловживанням, сприяти ефективному використанню бюджетних та інших публічних коштів та зміцнює довіру до механізмів надання публічої (державної) підтримки (допомоги). Водночас, системне вивчення цієї правової категорії дозволяє усунути існуючі прогалини та сформувати цілісну, узгоджену модель публічної грантової допомоги в Україні.

Дослідження особливостей правового регулювання грантів їх видів та ознак, в тому числі грантів як форми міжнародної допомоги, залучення міжнародної технічної допомоги в формі грантів здійснювали такі науковці, як А. Азарова, І. Білан, О. Галько, О. Житкевич, Ю. Звір, К. Каліна, М. Кобеля-Звір, А. Колісник, М. Костів, К. Недря, Л. Рибалко, Л. Нікіфорова, С. Свірко, С. Сисюк, І. Трубавіна, А. Шиян, Н. Якимчук та інші.

Однак дослідники висвітлюють лише окремі аспекти грантів як правової категорії, їх ознаки, проте переважно предметом аналізу є приватні гранти і недостатня увага приділяється видам та ознакам публічних грантів як особливої правової категорії.

Метою статті є системне висвітлення сучасного стану правового регулювання публічних грантів, їх зміст як правової категорії, їх видів та ознак.

Основні результати дослідження. В значенні фінансового інструменту поняття «грант», «державний грант», «бюджетний грант», «президентський грант» та інші пов'язані терміни вживаються в законодавстві України, однак лише в окремих законах закріплено визначення поняття «грант», при цьому дефініція поняття «бюджетний грант» закріплена в пп. 14.1.277-1 п. 14.1 ст. 14 ПК України [1] в податкових цілях, як така, що охоплює лише окремі гранти, що надаються за рахунок бюджетних коштів. Однак, гранти за рахунок бюджетних коштів, в тому числі залучених, надаються і в рамках інших програм, правові підстави та порядок надання яких закріплені в інших законах, однак, такі гранти, з огляду на визначення поняття «бюджетні гранти» в ПК України, до зазначеної категорії не належать.

Правові положення про можливість надання грантів державою в тому числі за рахунок бюджетних коштів закріплені в Законі України «Про науку та науково-технічну діяльність» (надання на безоплатній і безповоротній основі державою, юридичними, фізичними особами, у тому числі іноземними, та (або) міжнародними організаціями для розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, зокрема на оплату праці наукових (науково-педагогічних) працівників у рамках їх виконання, за напрямами і на умовах, визначених надавачами гранту) [2]; в Законі України «Про освіту» [3], в Законі України «Про наукові парки» [4], в Законі України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» [5], в Законі України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» [6] (для реалізації програм, проектів, заходів, а також для інституційної підтримки суб'єктів видавничої справи незалежно від форми власності); Законі України «Про культуру» та інших.

Зокрема, в Законі України «Про культуру» закріплено наступне визначення поняття «***грант***» – фінансові ресурси, що надаються на безповоротній основі суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації культурно-мистецького проекту [7] та інших законах. Вказане визначення дуже широке і не дає уяву про всі суттєві ознаки гранту, зокрема в ньому відсутнє окреслення мети, зобов'язання отримувача із реалізації проекту та інші ознаки гранту.

В пп. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» закріплено більш розширену і вузькоспеціалізовану дефініцію поняття «грант», який визначено як «фінансові чи інші ресурси, надані на безоплатній і безповоротній основі державою, юридичними, фізичними особами, у тому числі іноземними, та (або) міжнародними організаціями для розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, зокрема на оплату праці наукових (науково-педагогічних) працівників у рамках їх виконання, за напрямами і на умовах, визначених надавачами гранту» [2].

В Законі України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» від 06 березня 2003 року № 601-IV поняття «грант» визначено як грошові кошти (фінансові ресурси), що надаються на безоплатній, безпроцентній і безповоротній основі суб'єктам господарювання та фізичним особам за результатами конкурсного відбору, для реалізації програм, проєктів, заходів, а також для інституційної підтримки суб'єктів видавничої справи незалежно від форми власності [6]. Важливими для визначення характерних ознак гранту як фінансового інструменту є й інші положення вказаного Закону, зокрема закріплені в статті 8-1: 1) щодо чіткого окреслення суб'єктів грантових відносин: надавача та отримувача; 2) щодо врегулювання порядку надання грантів на підзаконному рівні; 3) щодо встановлення граничного розміру гранту – мінімальної та максимальної його суми; 4) щодо вимог до адміністративної процедури з прийняття рішення про надання гранту; 5) можливості надання гранти у повному обсязі чи на умовах співфінансування; 6) щодо проекту як підстави надання гранту; 7) щодо розмежування грантів на гранти для підтримки проектів та гранти інституційної підтримки; 8) щодо укладення договору гранту, його істотних умов та типової форми; 9) щодо обмеженості строку реалізації проекту; 10) щодо підконтрольності та підзвітності відносин з реалізації грантового проекту та виконання договору гранту; 11) щодо відповідальності отримувача за порушення умов договору [6].

Наступним прикладом є Закон України «Про виконання програм Глобального фонду для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією в Україні» від 21 червня 2012 року № 4999-VI (далі – Закон № 4999-VI), в ч. 1 ст. 1 якого закріплено, що «грант – кошти Глобального фонду, що надаються основному реципієнту (основним реципієнтам) на безоплатній та безповоротній основі (безповоротна фінансова допомога) для здійснення цільових заходів у сфері профілактики та протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу в Україні та є благодійною допомогою» [8].

Також в Закону № 4999-VI введено таке поняття як «субгрант», яке визначено в ст. 1 як «частина гранту, що надається основним реципієнтом субреципієнту на безоплатній та безповоротній основі (безповоротна фінансова допомога) для здійснення цільових заходів у сфері профілактики та протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу» [8]. Відповідно отримувач субгранту виступає субреципієнтом (ст. 1 Закону 4999-VI) [8]. До характерних ознак вказаного виду грантів згідно з ст. 4 і 5 Закону 4999-VI віднесено: 1) предмет гранту: іноземна валюта (ч. 6 ст. 4, ч. 3-4 ст. 5); 2) правова підстава отримання гранту: договір про надання гранту (ч. 1 ст. 5); 3) можливість авансових платежів суми гранту (ч. 2 ст. 6); 4) імунітет від стягнення коштів гранту (ч. 4 ст. 5); 5) цільове призначення грантів (ч. 4 ст. 5); 6) особливості правового регулювання закупівлі товарів, робіт і послуг за кошти грантів (субгрантів), що здійснюються здійснюється згідно з вимогами Глобального фонду у сфері управління закупівлями та постачанням, а також внутрішніми процедурами основних реципієнтів (субреципієнтів), що погоджені з Глобальним фондом (ч. 1 ст. 6); 7) підконтрольність та підзвітність отримувачів гранту (ст. 9) [8].

В ряді законів вживаються й інші пов'язані терміни. Зокрема в ч. 4 ст. 63 Закону України «Про медіа» вживається термін «*державні гранти*» і закріплено, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають право надавати державні гранти та інші види державної підтримки виключно зареєстрованим медіа» [9], указами Президента України запроваджено «президентські гранти», проти в більшості випадків вживається загальне поняття «грант».

Питання ознак грантів виступало предметом дослідження ряду науковців. Зокрема М.Т. Костів визначила наступні спільні ознаки притаманні гранту: безоплатність, безповоротність, цільове спрямування гранту на реалізацію проєкту в тій чи іншій сфері», а також відзначила те, що «реалізація проєкту передбачає наявність певного строку використання грошових коштів» [10 с. 28]. В свою чергу, із визначення понять «грант» (в разі надання його за рахунок бюджетних коштів) та «бюджетний грант», що закріплені в ПК України та профільних законах, Н.Я. Якимчук вивела ряд ознаки бюджетних грантів, що надаються за рахунок бюджетних коштів, відповідно до встановлених бюджетних призначень, в межах затверджених бюджетних програм. Такими ознаками бюджетного гранту визнано їх надання: 1) в формі бюджетних коштів;

2) безоплатно; 3) безповоротно; 4) на цільових засадах; 5) як форми державної допомоги (підтримки); 6) виключно для реалізації проекту або програми у сферах реалізації державної політики в окремій сфері (науки, освіти, культури, туризму, у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах); 7) на умовах, визначених надавачами грантів – дотримання бюджетної дисципліни; 8) лише надавачем, визначеним Урядом, відповідно до затвердженої бюджетної програми [11]. Інколи в законах вказується ознака «безпроцентності» та надання бюджетних грантів «за результатами конкурсного відбору» та інші [11].

Досліджуючи гранти М.Я. Кобеля-Звір виділила наступні змістовно-смислові групи підходів до визначення дефініції цього поняття: 1) з позиції грантоотримувача, підходи до визначення акцентують увагу на реципієнтах грантів, якими «можуть бути як фізичні особи, так і юридичні, як органи влади, так і місцевого самоврядування, як представники громадського сектору, так і підприємництва (мікро-, малий та середній бізнес); освітні, медичні, науково-дослідні установи тощо»; 2) з позиції грантодавця, підходи ґрунтуються на тому, що надавачами грантів виступають «державні цільові фонди України, ЄС, США, транскордонні програми, уряди країн-членів ЄС, міністерства закордонних справ іноземних держав, посольства іноземних держав в Україні, уряди країн-членів європейського економічного простору, програми регіональної підтримки, корпоративні бізнес-структури, благодійні фонди»; 3) «з позиції форми, виду та типу грантової допомоги» [12 с. 19].

Однак, детальний аналіз властивих грантам загалом і публічним грантам зокрема ознак (рис) дає нам можливість виокремити значно більше ознак грантів, а також переосмислити назван**і.**

Першою загальною рисою грантів є їх *суб'єктний склад*, оскільки обов'язковими суб'єктами виступають *надавач (донор) та отримувач* (реципієнт) гранту. В даний час в якості *грантодавців – надавачів публічних грантів* виступають як суб'єкти публічного адміністрування (публічної фінансової діяльності), так і уповноважені ними організації (банки, агенти). Переважна більшість публічних грантів надаються за рахунок бюджетних коштів (бюджетні гранти, урядові гранти, президентські гранти, інші). Надання ж грантів за рахунок позабюджетних джерел, коштів міжнародних фінансових організацій, іноземних держав та приватних фондів виконує свого роду функцію вирівнювання диспропорції бюджетного фінансування, збалансовує недостатність бюджетних коштів на забезпечення потреб та досягнення інтересів, що мають загальносуспільне значення. Щодо другої сторони відносин – отримувачів грантів, зокрема публічних грантів, то виключний їх перелік, а також критерії, яким вони мають відповідати визначаються як на рівні закону, що має відбувається у переважній більшості випадків, так і на підзаконному рівні нормативно-правовими актами, якими затверджено окремі порядки надання відповідних видів грантів, і деталізуються в умовах надання грантів. Зокрема в Порядках надання грантів, що затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року № 738 [13]. Для окреслених суб'єктів такі норми права формують суб'єктивне право звернення з метою отримання публічного гранту.

Дослідники відзначають таку рису грантів як *добровільність, стверджуючи, що* кожен учасник відносин в сфері грантової діяльності самостійно визначає міру і обсяг участі в даному процесі [12]. Також імперативність норм, що регулюють відносини в сфері публічних грантів, обумовлена тим, що отримувач в цих відносинах реалізує саме обов'язок із відповідального цільового використання гранту, тобто використання має відповідати загальній меті надання грантів, правовим обмеженням щодо напрямів використання та здійснюваним витратам, поданому отримувачем грантовому проекту та доданому до нього бізнес-плану, умовам укладеного з ним договору.

Дослідники відзначають таку рису грантів як *добровільність, стверджуючи, що* кожен учасник відносин в сфері грантової діяльності самостійно визначає міру і обсяг участі в даному процесі [12].

У відносинах публічного гранту надавач діє як владний суб'єкт реалізуючи свої повноваження з управління публічними (в т.ч. бюджетними) коштами і в разі наявності всіх правових підстав для надання гранту та наявності коштів, зобов'язаний надати грант шляхом прийняття відповідного рішення – адміністративного акту, з наступним оформленням договору гранту. Відносини з прийняття вказаної категорії адміністративних актів не включені до числа тих, на які не поширюється дія Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX (ч. 2 ст. 1) [14], а тому на відносини з розгляду звернень в формі заявки на одержання гранту, вирішення адміністративних справ та спорів, що виникають в цій сфері, поширюється дія Закону України «Про адміністративну процедуру». А свобода приватного суб'єкта отримувача гранта полягає в свободі подати заявку на грант і укладенні договору, що відповідає формі

типового договору, відмовитися від гранту з поверненням суми, проте з моменту взяття гранту за рахунок публічних коштів, він перебуває в публічних відносинах з надавачем гранту, в яких реалізує обов'язок на цільове використання коштів (інших ресурсів), згідно з договором гранту і грантовим проектом, подання фінансової та іншої звітності, захищена законом, а тому ці відносини є об'єктом фінансового контролю і в разі порушення обов'язку відбувається притягнення до відповідного виду юридичної відповідальності.

Предметом гранту є допомога (приватна чи публічна), що надається у переважно у грошовій формі, проте в окремих законах закріплено, що це може бути майно, інші фінансові ресурси, а в окремих випадках допускається її надання у формі послуг. При цьому слід розрізняти *форму гранту* (в формі відповідного виду фінансових ресурсів (в т. ч. грошовій формі, інших валютних цінностей, цінних паперів, віртуальних активів тощо), майнову, в формі послуги чи нематеріальну інституційну підтримку) та *суму гранту,* яка завжди визначається в грошовому еквіваленті.

Наступною ознакою є *безповоротність*, за умови дотримання критеріїв надання грантів та виконання всіх умов виконання грантового проекту і використання як наданих коштів, так і придбаного майна. Саме риса безповоротності відрізняє гранти від кредитування, в т. ч. за рахунок публічних коштів, бюджетних коштів. Зауважимо, що на відміну від кредитування бюджету, яке в п. 31 ч. 1 ст. 2 БК України поняття «гранти» так само як і поняття «бюджетні гранти» в БК України не визначено, і відносини з цільового використання грантів, що надаються за рахунок бюджетних коштів, здійснення контролю за додержанням бюджетного законодавства отримувачами грантів ним не врегульовані.

До ознак гранту також слід віднести *безвідплатність*, що також відрізняє гранти від кредитування. Ознака гранту як такого, що надається безоплатно недостатньо закріплена в законодавстві, оскільки таке положення ми зустрічаємо у визначенні поняття «бюджетний грант» [1], в ст. 1 Закону України «Про виконання програм Глобального фонду для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією в Україні» [8], однак відсутність положень в актах законодавтсва про необхідність внесення певної плати отримувачем гранту також свідчить про те, що безоплатність є загальною ознакою всі грантів.

Додатковою рисою *безвідплатності гранту є те,* що отримувач не вносить попередню плату за участь в конкурсі, відборі (конкурсі), за подання заявки тощо, не сплачує плату за надання гранту або плату в формі частки з результатів реалізації проекту.

Наступна ознака – *договірна форма надання*, оскільки грант надається на підставі рішення про надання, що виконується надавачем у формі укладення ним з отримувачем договору гранту (субгранту) відповідно до встановленої типової форми, або надання йому можливості здійснити письмове приєднання до договору.

Ще одна важлива ознака – *цільове призначення (використання) грантів.* Перелік цілей, на які надаються гранти на сьогодні є досить широким. Надання публічного гранту обумовлене загальній меті надання грантів, що має відповідати зокрема цілі бюджетного призначення, схваленому грантовому проекту та доданого до нього бізнес-плану, умовам договору гранту. Саме *наявність цілі* обумовлює особливість гранту як окремого виду фінансової допомоги, що має свою правову форму сучасного фінансового інструменту взаємодії держави та суспільства, та також із міжнародною спільнотою.

Надання публічного грантів на підставі *аналізу* поданого (заявленого) проекту («*грантового проекту*», а в окремих випадках зазначається термін «програма»), який відповідає умовам надання гранту. Залежно від того, на що спрямована діяльність отримувача гранту – на інституційни розвиток чи реалізацію заходів, розрізняють інституційні гранти чи гранти на реалізацію заходів. В умовах, коли фінансові асигнування обмежені, визначення отримувачів грантів (бенефіціарів) вимагає порівняння грантових проектів всіх зацікавлених сторін, якому передує публічне оголошення для подання заявок.

Важливою рисою грантів є їх *строковість* – обмежений час реалізації грантового проекту, встановлений в законодавстві, порядку надання грантів та договорі. строк на який надається грант обумовлений строком реалізації грантового проєкту, що визначається в договорі з надання гранту, а в разі якщо йдеться про публічний грант – в законодавстві, умовах надання гранту, що обумовлює строки виплати гранту. Дослідники відмічають, що сроки виплати грантів не завжди збігаються «з намірами сторін стосовно запланованого строку реалізації запланованого проєкту» [10 с. 33].

Ще однією важливою ознакою грантів є те, що вони (як приватні, так і публічні) надаються на умовах *підконтрольності та підзвітності.* При цьому публічні гранти та діяльність надавача в сфері їх надання, забезпечення моніторингу виконання грантів, здійснення перевірок та аналізу звітів отримувачів є об'єктами публічного фінансового контролю, оскільки їх надання відбувається з використанням публічних коштів в розумінні Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» [15].

Висновки. Поняття «публічний грант» не одержало належного правового закріплення в законодавстві України, при тому, що вже є устояним законодавство та практики надання окремих видів публічних грантів, зокрема, за рахунок бюджетних коштів (бюджетних грантів, урядових грантів, президентських грантів, інших), за рахунок інших позабюджетних публічних фондів коштів.

До основних ознак публічного гранту слід віднести: 1) двосторонній суб'єктний склад відносин публічного гранту: надавач та отримувач, в яких одна сторона дії як суб'єкт публічного адміністрування – публічної фінансової діяльності (відносини передбачають можливість делегування надавачем гранту окремих повноважень, прав уповноваженим суб'єктам); 2) добровільність вступу у відносини публічного гранту приватно-правового суб'єкта; 3) предметом гранту є публічна допомога, що надається у формі майна, фінансових ресурсів або послуг; 4) безповоротність, за умови дотримання критеріїв надання публічного грантів та виконання всіх умов виконання грантового проекту і використання як наданих коштів, так і придбаного майна; 5) безвідплатність, отримувач не вносить плату за надання гранту або з результатів реалізації грантового проекту; 6) відповідальне цільове використання коштів, тобто таке яке відповідає загальній меті надання грантів (що має відповідати зокрема цілі бюджетного призначення), схваленому грантовому проекту та доданого до нього бізнес-плану, умовам договору гранту; 7) надання на підставі договору (у формі типового договору чи письмового приєднання), який відповідає ознакам типового договору; 8) надання за результатами проведення конкурсу (експертизи) грантових проектів – фінансування надається на реалізацію індивідуального проекту, який відповідає умовам надання публічного гранту; 9) строковість; 10) надання на умовах підконтрольності та підзвітності.

Зважаючи на те, що в законодавстві закріплені різні види та форми грантів, можна виділити ряд класифікаційних ознак грантів, які дають можливість розмежовувати їх види:

1) за суб'єктом надання: (а) публічний грант, наданий за рахунок публічних коштів як форма державної (публічної) допомоги: (і) бюджетний грант, (іі) президентський грант, (ііі) урядовий грант, (іv) інші гранти за рахунок бюджетних коштів, (v) гранти за рахунок інших публічних коштів; (б) приватний грант: (і) грант за рахунок юридичних осіб, НПО; (іі) благодійний грант (за рахунок благодійних організацій та інших благодійників);

2) за джерелом надходження: 1) із зовнішніх джерел: (а) гранти за рахунок суб'єктів міжнародного права: коштів МФО, іноземних держав та ЄС (міжнародні гранти, транснаціональні гранти, гранти ЄС); (б) гранти за рахунок міжнародних неурядових організацій та інших партнерів МТД; (в) гранти за рахунок юридичних осіб, які запровадили грантову підтримку; 2) із внутрішніх джерел: І) за рахунок публічних коштів: (а) бюджетних: (і) гранти в рамках бюджетних програм Державного бюджету України (бюджетні гранти, державні (урядові) гранти, президентські гранти, інші публічні гранти); (іі) місцеві гранти; (б) гранти за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та Пенсійного фонду України; (в) гранти за рахунок коштів публічних позабюджетних цільових фондів; ІІ) за рахунок приватних коштів: а) корпорацій та юридичних осіб приватного права; б) неурядових організацій; в) фізичних осіб;

3) за підставою надання: а) на конкурсних засадах; б) без конкурсу за результатами експертизи;

4) за умовами фінансування: а) повний грант (повне покриття грантового проекту); б) грант на умовах співфінансування (часткове покриття потреб грантового проекту);

5) за часом реалізації: короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до трьох років), довгострокові (від трьох до певного обмеженого в часі строку).

Подальші дослідження видів та елементів публічних грантів, особливостей правової природи договору публічного гранту надасть можливість виокремити закономірності та засади, які в подальшому стануть основою належного правового регулювання інституту «публічного гранту» на рівні закону.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n3704

2. Про науку та науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#n744

3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

4. Про наукові парки: Закон України від 25 червня 2009 року № 1563-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text

5. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23 березня 2017 року № 1977-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19#Text

6. Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні: Закон України від 6 березня 2003 року № 601-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text

7. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ls/show/2778-17#Text

8. Про виконання програм Глобального фонду для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією в Україні: Закон України від 21 червня 2012 року № 4999-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4999-17#Text

9. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

10. Костів М.Т. Приватноправові відносини з іноземним елементом з надання грантової допомоги. Дис. Доктора філософії зі спеціальності 081 – Право. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2023. 179 с.

11. Якимчук Н.Я. Особливості правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів. Juris EUROPENSIS SCIENTIA. 2023. Випуск 3. С. 69–76.

12. Кобеля-Звір М.Я. Основні підходи до визначення поняття гранту. *Київський економічний науковий журнал*, 2023. Випуск 2. С. 16–21. URL: https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-2-2

13. Деякі питання надання грантів бізнесу : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-п#n200

14. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

15. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11 лютого 2015 року № 183-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.18

ГАГАЧ В.А.

ДОКУМЕНТИ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗНИХ З ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ

DOCUMENTS AS THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO DOCUMENT FORGERY

Стаття присвячена дослідженню правового та криміналістичного значення документів як центрального елемента та предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою. Актуальність теми зумовлена діджиталізацією економічних процесів, що призвело до трансформації самого поняття «документ» та методів його підробки. Ефективність розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою безпосередньо залежить від можливостей органів досудового розслідування ідентифікувати та довести факт підробки незалежно від форми носія. Автором досліджено правову природу документів як предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із їх підробкою. Акцентовано увагу на тому, що документ виступає не лише носієм інформації, а й юридичним інструментом, який створює, змінює або припиняє права й обов'язки суб'єктів господарювання. Саме тому посягання на документ у формі його підроблення, фальсифікації або незаконного використання безпосередньо порушує стабільність економічних відносин, підриває довіру до господарського обороту та завдає шкоди державним і приватним інтересам. З'ясовано, що документ визнається предметом кримінального правопорушення тоді, коли злочинне посягання спрямоване на його автентичність, зміст чи юридичне значення. У статті визначено основні класифікаційні підходи до документів як предмету кримінального правопорушення. Також проаналізовано особливості документів, що використовуються у господарських правовідносинах, та їх відмінність від документів, які є лише засобом або способом учинення кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що документ як предмет кримінального правопорушення є центральним елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою у сфері господарської діяльності. Його правильна ідентифікація, дослідження структури, реквізитів, механізму створення та зміни інформації має вирішальне значення для кримінального провадження.

Ключові слова: *документ, підробка, господарська діяльність, економічні злочини, криміналістика, електронний документ, предмет кримінального правопорушення.*

The article is devoted to the study of the legal and forensic significance of documents as a central element and object of criminal offenses in the field of economic activity related to forgery. The relevance of the topic is determined by the digitalization of economic processes, which has transformed the very concept of a "document" and the

© ГАГАЧ В.А. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0000-7933-0712
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

methods of its falsification. The effectiveness of investigating criminal offenses in the sphere of economic activity involving document forgery directly depends on the ability of pre-trial investigation bodies to identify and prove the fact of falsification regardless of the form of the medium. The author examines the legal nature of documents as the object of criminal offenses in economic activity associated with forgery. Emphasis is placed on the fact that a document functions not only as an information carrier but also as a legal instrument that creates, modifies, or terminates the rights and obligations of business entities. Therefore, encroachment upon a document through falsification, fabrication, or unlawful use directly undermines the stability of economic relations, erodes trust in business transactions, and harms both public and private interests. It has been established that a document is recognized as the object of a criminal offense when the criminal act is directed at its authenticity, content, or legal significance. The article defines the main classification approaches to documents as the object of a criminal offense and analyzes the specific features of documents used in economic legal relations, distinguishing them from those that serve merely as a means or method of committing criminal offenses. The conclusion emphasizes that the document, as the object of a criminal offense, constitutes a core element of the forensic characterization of crimes involving forgery in the economic sphere. Its correct identification, analysis of structure, requisites, and the mechanism of information creation and alteration are crucial for establishing the truth in criminal proceedings.

Key words: *document, forgery, economic activity, economic crimes, criminalistics, electronic document, object of a criminal offense.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена зростанням рівня та складності кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, де підробка документів є ключовим інструментом для приховування та реалізації злочинних схем. В умовах економічних трансформацій, діджиталізації фінансових процесів та прагнення України до європейської інтеграції, ці кримінальні правопорушення набувають міжрегіонального та транснаціонального характеру.

У сфері господарської діяльності документ виступає основним носієм правової, фінансової, бухгалтерської та управлінської інформації. Саме документи є підставою для здійснення майнових операцій, руху фінансових потоків, підтвердження прав власності, виконання зобов'язань між суб'єктами господарювання. Тому їхня достовірність має першочергове значення для стабільності економічних процесів.

Підроблені документи – від фіктивних бухгалтерських звітів і податкових декларацій до підроблених електронних підписів та ліцензій – використовуються для незаконного відшкодування ПДВ, ухилення від сплати податків, шахрайства з кредитами, нецільового використання бюджетних коштів та рейдерства. Ці діяння завдають колосальних збитків державній економіці, підривають довіру до інститутів влади та створюють недобросовісну конкуренцію.

Підробка документів є не просто допоміжним елементом, а часто обов'язковою ознакою способу вчинення чи безпосереднім предметом таких кримінальних правопорушень. Зміна форми документа, в тому числі перехід до електронного документообігу та цифрового підпису вимагає від правоохоронних органів кардинальної модернізації криміналістичних методик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В наукових джерелах окремі питання предмету кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності в системі досліджували такі вітчизняні вчені: О.О. Дудоров, О. С. Бондаренко, В. П. Корж, І. Р. Пашинська, С. С. Трач, С.С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Є. С. Хижняк та інші. При цьому, питанню дослідження документів, як предмету кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язних з підробкою документів в криміналістичній науці приділена значно менша увага, що в свою чергу потребує поглибленого наукового осмислення, системного аналізу та вироблення єдиних підходів до визначення ознак документів як предмета злочинного посягання.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі та систематизації правового та криміналістичного значення документів як предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – це передбачені нормами розділу VII Особливої частини КК України посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного

і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонополістичну діяльність, а також на порядок приватизації [1, с. 24].

Крім того, кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності науковці відносять до широкого виду кримінальних правопорушень економічної спрямованості, у тому числі в сфері службової діяльності, проти власності тощо.

У структурі кримінальних правопорушень економічної спрямованості вони тісно переплітаються із кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності (зловживання владою чи службовим становищем, службове підроблення, службова недбалість), оскільки вчинення більшості господарських кримінальних правопорушень передбачає участь посадових осіб підприємств або органів влади, які мають доступ до документів, фінансів, майна чи управлінських рішень.

Крім того, ці кримінальні правопорушення мають спільні риси з кримінальними правопорушеннями проти власності, адже кінцевою метою багатьох протиправних дій у сфері господарювання є незаконне заволодіння майном, отримання неправомірної вигоди або заподіяння шкоди іншим учасникам економічних відносин.

Значна частина кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності віднесена до предметних, тобто таких, що містять вказівку на наявність предмета кримінального правопорушення безпосередньо у диспозиції статті. У таких випадках предмет кримінального правопорушення набуває значення обов'язкової ознаки складів цих злочинів і підлягає обов'язковому встановленню та доведенню [2, с. 12].

Так, для прикладу О. О. Дудоров виокремлює вісім груп кримінальних правопорушень у сфері господарської та пов'язаної з нею діяльності, до яких відносить кримінальні правопорушення: 1) проти системи грошового обігу, фондового ринку і порядку обігу деяких документів; 2) проти системи оподаткування і системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) проти бюджетної системи; 4) проти порядку переміщення предметів через митний кордон України; 5) проти порядку зайняття господарською діяльністю; 6) проти прав кредиторів; 7) проти засад добросовісної конкуренції; 8) проти порядку приватизації [3, с. 605-606].

Кожна з зазначених груп характеризується специфічним предметом посягання, який безпосередньо відображає суть суспільно небезпечного діяння та визначає напрям криміналістичного аналізу.

Так в кримінальних правопорушеннях проти системи грошового обігу, фондового ринку і порядку обігу деяких документів предметом посягання можуть бути грошові знаки, цінні папери, електронні платіжні засоби, фінансові документи, біржові інструменти, тобто ті об'єкти, що мають економічну та юридичну цінність у сфері фінансово-господарських операцій. Щодо кримінальних правопорушень проти системи оподаткування і загальнообов'язкового державного соціального страхування – це податкові декларації, звіти, платіжні документи, бухгалтерські записи, які підтверджують розмір зобов'язань перед державою. Щодо кримінальних правопорушень проти бюджетної системи – це державні кошти, бюджетні асигнування, фінансові документи, що підтверджують законність видатків тощо. Щодо кримінальних правопорушень проти порядку переміщення предметів через митний кордон України – предметом посягання є митні декларації, сертифікати походження, товаросупровідні документи. Щодо кримінальних правопорушень проти порядку зайняття господарською діяльністю – це документи дозвільного, ліцензійного, реєстраційного характеру, установчі документи, які надають право здійснювати підприємницьку діяльність. У кримінальних правопорушеннях проти прав кредиторів предметом є документи, що підтверджують зобов'язання боржника (договори позики, застави, розписки, фінансові звіти). У кримінальних правопорушеннях проти засад добросовісної конкуренції – документи, що містять комерційну таємницю, відомості про ноу-хау, ліцензійні угоди, звіти про господарську діяльність. У кримінальних правопорушеннях проти порядку приватизації – приватизаційні документи, акти оцінки майна, реєстраційні свідоцтва, рішення органів влади.

Злочинці, як свідчить практика, досить часто використовують підроблені документи під час вчинення кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності. Будь-який суб'єкт господарської діяльності має потенційну можливість використовувати, як часткову, так і повну фальсифікацію, фіксувати неправдиву інформацію будь-яким способом (матеріальна, інтелектуальна фальсифікація). Тому такі дії вражають уявною різноманітністю предметів підроблення. Крім того, підробка документів може здійснюватися з метою готування, вчинення або ж приховування кримінальних правопорушень.

Таким чином, в контексті нашого дослідження документ є предметом вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності тоді, коли він має юридичну силу, використовується в економічному обігу, а його підробка або фальсифікація безпосередньо впливають на правомірність фінансово-господарських операцій та можуть завдати шкоди державі, юридичним чи фізичним особам.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [5].

Слід зазначити, що сьогодні не існує класифікації юридичних документів, яку можна було б покласти в основу класифікації документів у криміналістиці. Документи державного рівня мають свою класифікацію, де як критерій застосовують сферу дії. Розділяють міжнародні документи, внутрішньодержавні, процесуальні та службові. До міжнародних документів відносять міжнародні договори, угоди та пакти. До внутрішньодержавних документів відносять закони, постанови, укази державних органів влади. Процесуальні документи належать до правозастосовної сфери: постанови, протоколи та вироки. Службовими документами вважаються рапорти, накази, звіти, тобто документи, які курсують всередині певної організації [6, с. 217].

Існує варіант класифікації юридичних документів, де як критерій виступає ступінь важливості. За зменшенням важливості документи розділяють на основні процесуальні документи, допоміжні процесуальні та службові документи. Основними процесуальними документами вважаються ухвали, постанови, скарги, заяви, доручення тощо. До допоміжних процесуальних документів відносять висновки, рапорти, пояснення, довідки тощо, до службових – розпорядження, договори, звіти, доповідні записки [7, с. 11].

Юридичний документ за своїм призначенням фіксує бажану поведінку суб'єкта. За таким критерієм юридичні тексти розділяють на класи, об'єднані загальною ситуацією. Документ визначає типову поведінку суб'єкта або суб'єктів, які мають схожу цільову установку, однакові стилістичні риси та формальні атрибути. Юридичні тексти, такі як договори, контракти, зобов'язання тощо, визначають поведінку адресатів (громадян, організацій, країн), описують повноваження та поведінку людей у реальному світі [8, с. 148].

Учені вважають, що офіційними є документи, які складають і видають службові особи від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти й події, що мають юридичне значення, складені належно за формою, та мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис) [9, с. 479; 10, с. 307].

Крім того, окремі науковці виокремлюють ознаки, характерні для офіційного документа:

– зміст документа, а саме – певна юридично значуща інформація;

– форма офіційного документа: традиційна (письмова або друкована) та нетрадиційна (електронна);

– наявність обов'язкових реквізитів: назви організації та виду документа, реєстраційного індексу, заголовку до тексту документа, безпосередньо тексту документа та підпису;

– наявність матеріального носія, на якому цей документ зафіксований: традиційний (папір) та нетрадиційний (фото-, аудіо-, відеоплівка, карти пам'яті, магнітні диски);

– певна роль, яку виконує документ: матеріальна – стосується посвідчувальної функції, процесуальна – може бути джерелом доказової інформації;

– наявність суб'єктів, які уповноважені складати, видавати чи посвідчувати документи [11, с. 96; 12, с. 354].

Таким чином, предметом вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язних з підробкою документів може бути документ як матеріальний носій інформації, що має юридичне значення, підтверджує або встановлює права та обов'язки учасників господарських відносин, створює підстави для здійснення фінансових, управлінських чи майнових операцій. При цьому, при визначенні ознак документів, які використовуються як предмет таких кримінальних правопорушень, необхідно встановити, чи є вони носієм інформації, що містить юридично значиму інформацію, та чи може цей носій використовуватися для збереження та передавання цієї інформації.

Таким носієм інформації зазначені документи стають завдяки своїй формі. Ця форма набувається документом завдяки не будь-якій, а лише юридично значимій інформації, що міститься на відповідному матеріальному носії. Тому й відповідний матеріальний носій, коли на ньому не міститься юридично значима інформація, не може визнаватись предметом підроблення,

а якщо така інформація є юридично значимою, то це може вказувати на наявність форми, яка пред'являється до документа [13, с. 187].

Іншими словами, документ у такому контексті виступає предметом кримінального правопорушення, коли: має юридичну силу – тобто використовується для підтвердження певних фактів (наприклад, договори, накладні, акти виконаних робіт, податкові декларації, рахунки, банківські документи); породжує або підтверджує майнові права чи зобов'язання – наприклад, документи, що посвідчують право власності, кредитні договори, цінні папери; є підставою для управлінських або господарських рішень – накази, протоколи, установчі документи, бухгалтерські звіти; може існувати в електронній формі, зокрема у вигляді електронних файлів, підписаних кваліфікованим електронним підписом (КЕП), що мають рівну юридичну силу з паперовими відповідниками (відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»).

Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [14].

З позиції Є.С. Хижняка під електронним документом необхідно розуміти будь-яку інформацію, представлену в електронній формі, що має значення для розслідування кримінальних правопорушень, дослідження якої здійснюється за допомогою спеціальних програмно-технічних засобів [15, с. 81] .

З огляду на зазначене, перехід до електронного документа призвів до того, що предмет кримінального правопорушення все частіше набуває нематеріальної форми (електронний файл, дані в реєстрі, цифровий підпис). Це вимагає від слідчих пріоритетності використання методів цифрової криміналістики (Digital Forensics) над традиційною технічною експертизою документів.

Таким чином, документ як предмет кримінального правопорушення може бути: паперовим (традиційний матеріальний носій – аркуш, форма, бланк із підписами, печатками тощо); електронним (цифровий файл, електронна форма обліку, запис у базі даних, електронний сертифікат); змішаним (поєднання паперових і електронних компонентів, наприклад, скановані копії офіційних документів, які використовуються у фінансових операціях).

Щодо класифікації документів у сфері господарської діяльності, то в наукові літературі є різні підходи до вказаного питання. Для прикладу, А. Б. Балонь в контексті дослідження методики розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень виділяє такі групи документів: а) документи, які визначали економічну структуру і організаційно-правовий статус підприємства, а також стан фінансового контролю; б) документи, що засвідчували проведення певного виду діяльності (ліцензії, патенти, рекламні проспекти, договори); в) документи бухгалтерського обліку і звітності (документи первинного обліку, бухгалтерські рахунки, бухгалтерський баланс); г) документи статистичного обліку і звітності; д) документи оперативного обліку та звітності («кишенькова бухгалтерія»); е) документи автоматизованого робочого місця бухгалтера, економіста, аналітика (облікові дані, планові показники, звітність; є) банківські документи (журнали реєстрації платіжних доручень із поточного рахунку, надходжень на поточний рахунок, витяг із поточного рахунку, платіжні доручення); ж) касові документи (касова книга, журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів, прибуткові та видаткові касові ордери, чеки); з) робочі записи службових осіб; і) електронні копії письмових документів та інша електронна інформація та інші [16, с. 8-9].

Л. І. Аркуша в контексті дослідження кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері господарської діяльності виділяє такі види документів: документи, що ідентифікують вид господарської діяльності та компетенцію діяльності організованого злочинного угрупування; документи, що підтверджують джерела фінансування господарської діяльності, в якій вчинено кримінальне правопорушення; документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; документи, що засвідчують укладання певних угод і стають підставами для конкретних виплат; казначейські (банківські) документи; гроші або віртуальні активи; особисті речі (чорнові записи, записні книжки тощо); зразки бланків, штампів і печаток юридичної особи [17, с. 254].

Підсумовуючи погляди науковців А. І. Синоверський наголошує, що такі документи характеризуються різним змістом та юридичною силою, та поділяє їх на такі групи: правовстановлюючі та реєстраційні документи; бухгалтерська та фінансова документація; документи дозвільного характеру; банківська документація; службові документи; посадові інструкції [18, с. 125–126].

Відсутність єдиної класифікації документів ускладнює формування універсальної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою

документів. Водночас, систематизація документів за змістовими, функціональними та технологічними критеріями дозволяє чіткіше окреслити предмет кримінально-правової охорони та вдосконалити експертно-слідчу практику.

При цьому, слід звернути увагу на те, що у криміналістичній науці та судовій практиці існує дискусія, чи є документ у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із підробкою у сфері господарської діяльності, предметом, засобом чи способом їх учинення.

Документ визнається предметом кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності тоді, коли злочинне посягання безпосередньо спрямоване на нього – тобто на його юридичне значення, автентичність, зміст або форму. У таких випадках документ може бути предметом кримінальних правопорушень, зокрема таких як підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1 КК України 206), виготовлення, збут та використання підроблених цінних паперів (крім державних цінних паперів) (ст. 227 КК України) та інших, бо саме його зміст або форма є об'єктом посягання.

В іншому випадку, документ виступає засобом вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, коли він використовується для реалізації іншого злочинного наміру, тобто не є основною метою посягання, а лише інструментом. Наприклад: підроблені документи використовуються для отримання кредиту (ст. 190 КК України), фіктивні фінансові документи – для легалізації незаконних доходів (ст. 209 КК) тощо.

Документ може бути способом вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, якщо саме через його підроблення чи фальсифікацію здійснюється злочинна дія. Наприклад службова особа фальсифікує акт приймання-передачі робіт, щоб заволодіти коштами підприємства, або бухгалтер створює неправдиві записи у фінансовій звітності з метою розтрати чи приховування розкрадання (ст. 191 КК України, ст. 200 КК України тощо). У цьому разі підроблення документа не мета, а спосіб реалізації кримінального правопорушення (розтрати, шахрайства, зловживання владою).

Однак, для того щоб вірно з'ясувати ці питання, слід залучати до кримінального провадження й спеціальні знання, зокрема у таких формах як: 1) процесуальна: залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; надання письмового пояснення спеціаліста як додатку до протоколу слідчої (розшукової) дії; надання висновку спеціаліста у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки; залучення експерта та проведення судових експертиз; допит експерта під час судового розгляду; 2) консультаційна форма використання спеціальних знань, результати котрої підлягають додаткової оцінки за критеріями належності та допустимості щодо можливості визнання наданих документів як джерела доказів (ст. 93, ст. 99 КПК України): висновки ревізій та акти перевірок; акти про пожежу, звіти про причини виникнення пожежі, складені спеціалістом з дослідження пожеж; 3) непроцесуальна форма використання спеціальних знань: попередні експрес дослідження слідів кримінального правопорушення; перевірка за криміналістичними обліками та інформаційно-довідковими базами; усні консультації спеціаліста; використання власних спеціальних знань слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею, захисником [19, с. 480].

Висновки. Таким чином, документи виступають не лише засобом фіксації господарських відносин, а й об'єктом злочинного впливу. Їх підроблення або використання створює умови для прикриття фінансових махінацій, ухилення від контролю, чи введення в оману державних органів і контрагентів.

Аналіз наукових джерел та практики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробкою документів, дозволяє дійти висновку про те, що документ у сфері господарської діяльності набуває подвійного кримінально-правового статусу: як безпосередній предмет посягання (як носій юридично значущої інформації, є об'єктом фальсифікації); як засіб та спосіб вчинення (підроблений документ (накладна, договір, податкова декларація) є обов'язковим інструментом для реалізації кінцевої злочинної мети (шахрайства, ухилення від сплати податків, легалізації майна)).

Список використаних джерел:

1. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: [монографія]. К.: Юридична практика, 2003. 924 с.

2. Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів: [посіб.] / Е. М. Кісілюк, М. П. Климчук, О. Є. Омельченко, О. В. Процюк; [за ред. д.ю.н. С. С. Чернявського]. К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2014. 112 с.

3. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / За заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12.

5. Сезонов В.С. Поняття документа у криміналістиці. *Право і безпека.* 2022. № 1 (84). С. 215-224. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.22.

6. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ : Знання, 2008. 413 с.

7. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ : Знання, 2008. 413 с.

8. Birks P., Descheemaeker E. The Roman law of obligations. Oxford : Oxford University Press, 2014. 258 p.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1243 с.

10. Cherniei V., Cherniavskyi S., Babanina V., Tykhonova O. Criminal Liability for Cryptocurrency Transactions: Global Experience. European Journal of Sustainable Development. 2021. No. 10 (4). P. 304–316. 2021. DOI: https://doi.org/10.14207/ejsdv10n4p304.

11. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 263 с.

12. Babanina V., Ivashchenko V., Grudzur O., Yurikov O. Criminal protection of children's life and health: international experience. Revista Cuestiones Politicas. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 350–365. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.18.

13. Фролова О. Документи, що використовуються в обігу лікарських засобів, як предмет кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність. *Юридичний вісник*, 2024/1. С. 185–192. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.19.

14. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15/parao7#o7.

15. Хижняк Є.С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2017 р. №4 (58). С. 80–85.

16. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2015. 20 с.

17. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 542 с.

18. Синоверський А.І. Розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану : дис. ... докт. філос. Київ. 2025. 354 с.

19. Чорноус Ю.М., Лісіцький А.В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал.* 2023. № 1. С. 477–480. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.8:343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.19

ГЕЛЕМЕЙ С.О.

СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ І УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ

SUBJECTS OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE BODIES AND INSTITUTIONS FOR THE EXECUTION OF PUNISHMENTS AND PRE-TRIAL DETENTION CENTERS OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України є ключовим елементом пенітенціарної системи. Ця діяльність спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню, як кримінальних правопорушень так і злочинів серед засуджених та осіб, узятих під варту. Разом з тим, суб'єкти запобігання відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки, ресоціалізації та дотримання прав людини в місцях несвободи. Метою статті є визначення та класифікація кола суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, їх повноважень та функцій. У статті досліджено систему суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України, їх правовий статус, повноваження та напрями взаємодії. Обґрунтовано, що ефективність превенції у місцях несвободи визначається узгодженістю дій як внутрішніх суб'єктів пенітенціарної системи (адміністрація установ, оперативні підрозділи, підрозділи нагляду і безпеки, режимна служба, психологічна служба, соціально-виховні та медичні підрозділи), так і зовнішніх суб'єктів контролю й реагування (прокуратура як процесуальний нагляд, органи досудового розслідування, суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та національний превентивний механізм, громадські спостережні комісії, органи місцевого самоврядування та пробаційні органи). Визначено функціональну роль кожної групи суб'єктів у реалізації заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного рівнів, а також у забезпеченні «динамічної безпеки», зниженні впливу тюремної субкультури, протидії насильству, незаконному обігу заборонених предметів і корупційним проявам. Проаналізовано проблемні питання координації та інформаційного обміну між суб'єктами запобігання: фрагментарність взаємодії, дублювання функцій, недостатня стандартизація процедур реагування на інциденти, а також обмеженість ресурсів і кадрового забезпечення. Запропоновано напрями удосконалення інституційної моделі запобігання правопорушенням у ДКВС України, зокрема через алгоритмізацію міжвідомчої взаємодії, розвиток ризик-орієнтованого управління безпекою, посилення професійної підготовки персоналу та впровадження індикаторів оцінювання ефективності превентивних заходів.

Ключові слова: *суб'єкти запобігання, ДКВС України, слідчі ізолятори, установи виконання покарань, безпека, пенітенціарна злочинність, профілактика, міжвідомча взаємодія.*

© ГЕЛЕМЕЙ С.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The relevance of the article lies in the fact that the prevention of criminal offenses in the bodies and institutions of execution of sentences and pre-trial detention centers of the State Penitentiary Service of Ukraine is a key element of the penitentiary system. This activity is aimed at identifying and eliminating the causes and conditions that contribute to the commission of both criminal offenses and crimes among convicts and persons taken into custody. At the same time, the subjects of prevention play an important role in ensuring security, resocialization and observance of human rights in places of deprivation of liberty. The purpose of the article is to define and classify the range of subjects of the prevention of criminal offenses in the bodies and institutions of execution of sentences and pre-trial detention centers of the State Penitentiary Service of Ukraine, their powers and functions. The article examines the system of subjects involved in preventing criminal offenses in the bodies and institutions for the execution of punishments and pre-trial detention centers of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, focusing on their legal status, powers, and areas of interaction. It is argued that effective prevention in places of detention depends on coordinated action by both internal penitentiary actors (institutional administration, operational units, supervision and security units, regime services, psychological services, social-educational and medical units) and external actors responsible for oversight and response (the prosecutor's office as procedural supervision, pre-trial investigation bodies, courts, the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights and the National Preventive Mechanism, public supervisory commissions, local self-government bodies, and probation authorities). The paper defines the functional role of each group in implementing general social, special criminological, and individual prevention measures, as well as in ensuring "dynamic security," reducing the influence of prison subculture, countering violence, illicit trafficking in prohibited items, and corruption. Key coordination challenges are analyzed, including fragmented cooperation, duplication of functions, insufficient standardization of incident-response procedures, and limited resources and staffing. The article proposes directions for improving the institutional model of prevention within the SCES of Ukraine, including formalizing interagency interaction algorithms, developing risk-oriented security management, strengthening staff professional training, and introducing indicators for assessing the effectiveness of preventive measures.

Key words: *prevention subjects, State Criminal-Executive Service of Ukraine, pre-trial detention centers, correctional institutions, dynamic security, penitentiary crime, prevention, interagency cooperation.*

Актуальність теми. Запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС) є ключовим елементом пенітенціарної системи. Ця діяльність спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню, як кримінальних правопорушень так і злочинів серед засуджених та осіб, узятих під варту. Разом з тим, суб'єкти запобігання відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки, ресоціалізації та дотримання прав людини в місцях несвободи.

Метою статті є визначення та класифікація кола суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України, їх повноважень та функцій.

Стан дослідження. Сьогодні в новітній історії державотворення з врахуванням сучасних реалій, науковими розвідками проблем визначення суб'єктів запобігання кримінальних правопорушень займалися такі наукові вчені дослідники, серед яких: І. М. Базярук, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. В. Василевич, А.А. Вознюк, С. О. Філіппов, Ю.М. Чорноус, С.С. Чернявський та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Система виконання покарань в будь-якій державі є складовою частиною забезпечення правопорядку та безпеки суспільства. Однак, через специфіку свого функціонування – ізоляцію осіб, обмеження їх прав та свобод, високий рівень напруженості – вона сама може стати джерелом де вчиняються кримінальні правопорушення. Варто наголосити, що запобігання злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах є однією з ключових умов як забезпечення прав засуджених та ув'язнених, так і підвищення ефективності виконання кримінальних покарань в цілому. Державна кримінально-виконавча служба України (ДКВС України) як центральний орган, що здійснює управління в цій сфері, сформувала

багатосуб'єктну систему заходів запобігання правопорушенням. Нижче ми спробуємо провести аналіз кола суб'єктів, які здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах ДКВС України, та визначення їх функцій і взаємодії, а також виокремити проблемні питання у цій діяльності.

Варто наголосити, що ефективність протидії злочинності у виправних колоніях і слідчих ізоляторах безпосередньо залежить від належного нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема – персоналу установ, оперативних підрозділів, прокуратури, органів Національної поліції, Державного бюро розслідувань та ін.

Діяльність суб'єктів регулюється Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»[11], Кримінально-виконавчим кодексом України[7], Законом «Про пробацію» [14] та іншими актами. Принципи: законність, гуманізм, повага до прав людини, рівність перед законом. У період воєнного стану ДКВС також охороняє військовополонених.

Нормативну основу запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС становлять: – Конституція України – визначає пріоритет прав людини та верховенство права (ст. 3, 8, 29, 55) [3]; – Кримінальний кодекс України – окреслює кримінально-правові засади відповідальності за злочини, вчинені як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань[4]; – Кримінально-виконавчий кодекс України – встановлює порядок і умови виконання покарань, регламентує діяльність установ і органів, а також права, обов'язки й відповідальність їх персоналу (розділи I–V) [7]; – Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV – визначає організаційні засади, структуру, функції та правовий статус ДКВС як спеціального органу у сфері виконання покарань[11]; – Закон України «Про запобігання корупції» – встановлює вимоги до етичної поведінки, конфлікту інтересів та дисциплінарної відповідальності персоналу установ виконання покарань[12]; – Наказ Міністерства юстиції України № 2823/5 від 26.12.2019 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» – регламентує режим, застосування заохочень і стягнень, заходів безпеки[13];

Цікавий підхід у контексті окреслення кола суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах було запропоновано та науково обґрунтовано погляди, пропозиції та висновки, у наукових доробках Г.О. Радов [7]. У розробленій ним доктринальній моделі закону «Про пенітенціарну систему України» запропоновано цілісне бачення пенітенціарної системи як багаторівневої системи суб'єктів, що мають виконувати не лише вузько-інституційні функції, а й завдання загально-соціального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері виконання покарань. [16]. У зазначеній моделі до суб'єктів пенітенціарної системи, які за своєю суттю мають бути залучені до запобігання кримінальним правопорушенням, віднесено, зокрема:

Державний пенітенціарний комітет – концептуально визначений як вищий орган управління пенітенціарною системою, на який покладаються такі ключові завдання (ст. 6 Моделі):

а) керівництво діяльністю пенітенціарних установ та інших суб'єктів системи, консолідація й інтеграція їх зусиль в інтересах забезпечення ресоціалізації засуджених, надання їм допомоги та підтримки, а також стимулювання їхньої активності;

б) представництво та захист інтересів пенітенціарної функції держави в органах законодавчої, судової та виконавчої влади;

в) здійснення контролю за виконанням чинного законодавства, парламентських та урядових рішень з пенітенціарних питань усіма суб'єктами пенітенціарної системи України;

г) формування та реалізація кадрової політики у сфері укомплектування пенітенціарного персоналу, його підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, атестації та сертифікації фахівців;

ґ) підготовка проєктів парламентських і урядових рішень з проблем пенітенціарної політики та практики [15].

При цьому Г. О. Радов цілком слушно наголошує, що проблеми пенітенціарної політики України починаються з елементарного – відсутності в сучасній українській науці й соціальній практиці адекватного уявлення про поняття та сутність пенітенціарної політики як соціально-правового явища [15].

Прикладом такого «невігластва» (неосвіченості; відсутності знань) [15]. На його думку, це призводить до термінологічної плутанини, концептуальної розмитості та, як наслідок, – помилкових управлінських рішень.

Показовим прикладом такого «невігластва» він вважає Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи 2017 року, у якій, як у назві, так і в змісті, відбулася фактична підміна

понять: замість кримінально-виконавчої системи по формі пропонується «пенітенціарна система», яка за своєю ідеологією, правовою природою та змістом діяльності насправді залишається кримінально-виконавчою. Як встановлено в ході досліджень, така декларативність та внутрішня непослідовність не лише деморалізує суб'єктів і учасників процесу виконання-відбування покарань, але й виступає одним з чинників, що детермінують учинення кримінальних та інших правопорушень з боку персоналу колоній у сфері виконання покарань в Україні.

Як справедливо зауважує Г. О. Радов, у побутовій площині термін «пенітенціарна політика» часто вживається як синонім «кримінально-виконавчої політики», без усвідомлення специфіки пенітенціарного підходу, його акценту на ресоціалізації, правах людини та комплексній запобіжній функції. Водночас створена ним на теоретичному рівні доктринальна модель пенітенціарної системи, особливо в частині виокремлення й функціонального наповнення суб'єктів пенітенціарної діяльності, може слугувати продуктивною основою для формування системи загальносоціального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, що вчиняються в процесі виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі всіма суб'єктами та учасниками кримінально-виконавчих правовідносин.

Разом з тим Модель Радова не є бездоганною. Як слушно підкреслюється, у ній жодним чином не окреслено ролі таких ключових учасників кримінально-виконавчої (пенітенціарної) діяльності, як Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів та центральні органи виконавчої влади, рішення яких є обов'язковими для всіх громадян, юридичних осіб та інших об'єднань, включно з самим Пенітенціарним комітетом. Відтак стверджувати, що Пенітенціарний комітет, за задумом Г. О. Радова, має стати єдиною ключовою ланкою реалізації пенітенціарної політики, є, м'яко кажучи, перебільшенням, з чим не можна погодитися апріорі [15]. З позицій сучасного розуміння системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань до такої системи обов'язково мають бути включені й вищі органи державної влади, що формують законодавчу, інституційну та ресурсну рамку діяльності всієї пенітенціарної (кримінально-виконавчої) системи.

Заслуговує на нашу думку також робота захищена у 2007 році в Київському національному університеті внутрішніх справ О. Г. Колб захистив докторську дисертацію «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» [2]. У цьому дослідженні автор вперше на концептуальному рівні розглянув установа виконання покарань не лише як місце ізоляції правопорушників, а як активний суб'єкт запобігання злочинам, наділений відповідною компетенцією, правовими повноваженнями та обов'язком здійснювати превентивну діяльність. Автором сформовано цілісну концепцію запобігання злочинам в УВП, розроблено оптимізовану модель системи норм Кримінально-виконавчого кодексу України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері боротьби з рецидивною злочинністю, а також підготовлено пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування[2]. Ці напрацювання мають безпосереднє значення для розуміння нормативного статусу установи та її персоналу як одного з ключових суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах.

У цьому контексті показовою є позиція І. С. Яковця щодо оптимізації процесу виконання кримінальних покарань[19]. Науковець підкреслює, що оптимізація:

1) є процесом, тобто динамічною, а не разовою дією;

2) є діяльністю конкретних суб'єктів, спроможних цілеспрямовано впливати на об'єкт оптимізації (у нашому випадку – на практику виконання покарань та запобігання правопорушенням у ДКВС);

3) має своєю основною метою забезпечення ефективного функціонування об'єкта, тобто реальне досягнення завдань виконання покарань і запобігання злочинам;

4) передбачає застосування спеціальних засобів, форм і методів, які узгоджуються з правовим статусом відповідних суб'єктів [17].

Отже, оптимізація розглядається не як будь-яка зміна, а як цілеспрямована, науково обґрунтована діяльність суб'єктів системи виконання покарань, що діють у межах і на підставі закону.

Яковець виокремлює низку етапів оптимізації процесу виконання кримінальних покарань, які безпосередньо стосуються суб'єктів запобігання правопорушенням[19]: а) визначення реальної мети та завдань процесу виконання покарань (у тому числі – завдань превенції злочинів з боку як засуджених, так і персоналу); б) формування підходів до оцінки ефективності виконання покарань і діяльності суб'єктів запобігання, що є основою для окреслення напрямів

оптимізації; в) добір адекватних засобів, форм і методів оптимізації (управлінських, правових, організаційних, виховних, оперативно-розшукових тощо); г) практична реалізація заходів оптимізації з урахуванням визначених цілей і завдань; д) аналіз отриманих результатів та коригування діяльності суб'єктів на цій основі.

Кінцевою метою такої оптимізації є забезпечення ефективного виконання кримінальних покарань та зниження рівня кримінальних правопорушень у системі ДКВС України. Ефективність, на думку дослідника, слід розуміти як здатність ДКВС реально та з найкращим використанням наявних ресурсів, у визначені законом або вироком суду строки реалізовувати завдання процесу виконання покарань, у тому числі – завдання запобігання злочинам[19].

Важливо, що Яковець акцентує на необхідності створення спеціальної системи оцінки ефективності, яка поєднує кількісні показники (статистика злочинів, дисциплінарних порушень, рецидиву, випадків застосування примусу тощо) та якісні критерії (стан прав і свобод засуджених, рівень довіри до адміністрації, дисципліна та доброчесність персоналу, рівень взаємодії із зовнішніми суб'єктами – прокуратурою, НПМ, громадськими організаціями). Проведений аналіз показує, що наявні критерії оцінки діяльності ДКВС часто не відповідають обов'язковим вимогам до повноти й об'єктивності, оскільки переважно фіксують формальні показники й недостатньо враховують превентивний компонент[19].

У контексті суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням це означає необхідність:

- чіткого нормативного закріплення їх повноважень, обов'язків і відповідальності у сфері превенції;
- уведення показників, що оцінюють не тільки «факт відсутності злочину», а й якість профілактичної роботи (попереджувальна діяльність, виявлення ризиків, робота з групами підвищеної віктимності та небезпеки, внутрішній контроль за персоналом тощо)[5];
- узгодження системи оцінювання з концепцією, запропонованою О. Г. Колбом, у якій установа виконання покарань виступає самостійним, юридично визначеним суб'єктом запобігання злочинам, а не лише об'єктом зовнішнього нагляду та контролю [2].

Таким чином, наукові підходи О. Г. Колба та І. С. Яковця дозволяють розглядати нормативно-правове забезпечення суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України не лише як «сукупність норм», а як концептуально вивірену систему, що визначає: хто саме (суб'єкти), на що впливає (об'єкт), з якою метою (зміст і завдання превенції) та за допомогою яких правових і організаційних засобів (механізм оптимізації) реалізує функцію запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах[18].

Сучасний стан вітчизняної системи виконання покарань свідчить про її перебування у фазі інтенсивного нормативно-правового оновлення. Попри активну імплементацію кращих світових і європейських стандартів, результативність цих перетворень, зокрема в площині реального зниження кримінальних правопорушень у місцях несвободи та підвищення рівня безпеки, поки що не видається достатньою. Це зумовлює потребу подальшого комплексного наукового аналізу як змісту, так і механізмів реалізації чинного законодавства. На цьому тлі цілком логічною виглядає постановка питання про доцільність існування окремого підрозділу цивільних слідчих для розслідування відносно невеликої кількості злочинів у масштабах усієї держави, що, серед іншого, впливає на ефективність взаємодії суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань [10, 1].

Кримінально-виконавчий кодекс України, будучи базовим національним нормативно-правовим актом, який регламентує порядок і умови виконання та відбування покарань, одночасно формує правове поле превентивної діяльності установ виконання покарань щодо запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Відповідно до ст. 11 КВК України, до установ виконання покарань належать: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), а також слідчі ізолятори – у випадках, передбачених цим Кодексом. Кримінально-виконавчі установи поділяються на установи відкритого типу (виправні центри) та установи закритого типу (виправні колонії). Останні, у свою чергу, класифікуються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки. Колонії мінімального рівня безпеки поділяються на дві категорії: із полегшеними умовами тримання та із загальними умовами тримання.

Значущим для розуміння статусу суб'єктів запобігання є й положення ч. 3 ст. 18 КВК України, згідно з яким слідчі ізолятори виконують функції виправних колоній мінімального рівня

безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоній середнього рівня безпеки щодо засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування. Це означає, що слідчі ізолятори, поряд із виконанням функції попереднього ув'язнення, реально інтегровані в систему виконання покарань, а їхня адміністрація та персонал несуть не лише режимну, а й превентивну функцію щодо кримінальних правопорушень.

На підставі викладеного можна узагальнити, що внутрішніми інституційними суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України є: арештні доми, виправні центри, виправні колонії (усіх рівнів безпеки), виховні колонії та слідчі ізолятори. Водночас слід наголосити, що суб'єктами превентивної діяльності виступають не стільки «будівлі» чи «типи установ», скільки їх адміністрації, персонал, оперативні підрозділи, психологічні та соціально-виховні служби, які діють у межах визначених законом повноважень. Саме через систему прав і обов'язків відповідних посадових осіб реалізується нормативно закріплена превентивна функція установ.

Суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах ДКВС є установи та організації, які здійснюють превентивні функції. Основним суб'єктом є Державна кримінально-виконавча служба України, яка організовує та реалізує заходи щодо запобігання злочинам і дисциплінарним порушенням. До суб'єктів також належать територіальні органи з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, органи та установи виконання покарань (включаючи слідчі ізолятори), органи пробації, Центр пробації, адміністрації виправних та виховних колоній, а також навчальні заклади у сфері управління ДКВС (наприклад, Академія державної пенітенціарної служби). Пенітенціарна академія України (ПАУ) /Penitentiary Academy of Ukraine – єдиний в Україні заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання, який віднесено до сфери управління центрального органу виконавчої влади – Міністерства юстиції України. Академія є унікальним освітнім осередком, який здійснює підготовку фахівців для Державної кримінально-виконавчої служби України та інших державних і приватних установ на основі сучасних європейських стандартів [9].

Проведена нами класифікація суб'єктів за функціональним призначенням, рівнем впливу та категоріями дозволила виокремити наступні категорії:

– внутрішні суб'єкти – адміністрація установ, психологи, соціальні працівники, пробаційні офіцери – безпосередньо здійснюють превентивну діяльність у місцях несвободи, включаючи психокорекцію та соціально-виховну роботу;

– зовнішні суб'єкти – Верховна Рада України, Президент, Уряд, МВС, СБУ, Прокуратура, НАБУ, Національна поліція – координують законодавчу базу, нагляд та протидію корупції, забезпечуючи загальний контроль;

– громадські суб'єкти – громадські організації, сім'ї, громадяни – здійснюють непрямий вплив через соціальну підтримку та реінтеграцію[6].

За рівнем: безпосередні (установи ДКВС) та опосередковані (органи влади). Варто наголосити, що сьогодні система суб'єктів в Україні існує переважно в теорії через відсутність чіткого законодавчого закріплення, що призводить до низької ефективності[8].

Отже суб'єкти запобігання можна поділити на дві основні групи: внутрішні (що безпосередньо входять до структури ДКВС або функціонують в установах) та зовнішні (незалежні органи контролю та громадські інститути). Внутрішні суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України представлені адміністрацією установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, до яких входять: – начальник установи та його заступники: несуть персональну відповідальність за стан безпеки та дотримання законності. Їх функції включають організацію режиму, нагляд, проведення перевірок, прийняття рішень щодо застосування заходів запобігання; – оперативні підрозділи – представляють собою ключовий суб'єкт у виявленні та припиненні підготовки правопорушень. Вони здійснюють оперативно-розшукову діяльність, вербують агентуру, здійснюють контроль за листуванням та переговорами; – режимно-оперативні відділи (служби безпеки): забезпечують дотримання внутрішнього розпорядку, проводять обшуки, контролюють відвідування, перешкоджають проносу заборонених предметів; – психологічна служба: здійснює безпосередню роботу з засудженими та персоналом, виявляючи конфлікти, напруженість, асоціальні установки, що дозволяє вчасно вживати профілактичних заходів; – служба охорони: забезпечує зовнішню безпеку установ, запобігає втечам та несанкціонованому проникненню; – служба соціальної роботи: сприяє ресоціалізації засуджених, що є довгостроковим фактором запобігання рецидивній злочинності.

Ґрунтуючись на результатах аналізу, можна стверджувати, що діяльність суб'єктів запобіжної роботи в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС здатна стати надійним гарантом підтримання стабільної оперативної обстановки лише за умови існування оптимальної, внутрішньо узгодженої системи законодавчих та підзаконних норм, які: – чітко визначають коло суб'єктів, їх компетенцію та відповідальність; – забезпечують належні процесуальні гарантії прав людини під час проведення оперативно-розшукових і негласних дій; – створюють прозорі механізми міжвідомчої взаємодії та контролю; – дозволяють ефективно виконувати покладені на спеціальні суб'єкти оперативно-службові завдання.

Висновки. Лише за таких умов оперативні підрозділи, адміністрація установ, підрозділи нагляду та охорони, служби безпеки й інші учасники превентивної діяльності в ДКВС України можуть повною мірою реалізувати свій потенціал як суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи. В свою чергу нормативно-правове забезпечення суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України є багаторівневою системою, що поєднує положення кримінального, кримінально-виконавчого, адміністративного, антикорупційного та міжнародного права. Проте ефективність її реалізації потребує подальшої гармонізації норм, підвищення якості внутрішньої регламентації діяльності персоналу, створення інтегрованої превентивної інфраструктури та впровадження ризик-орієнтованих механізмів управління безпекою.

Список використаних джерел:

1. Ведмідський О. В. Роль і місце слідчого Державної кримінально-виконавчої служби України у запобіганні пенітенціарної злочинності. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід :* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро. 17 берез. 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр, справ, 2017. С. 167.

2. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. К., 2007. 509 с.

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

4. Кримінальний кодекс України Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

5. Колб О. Г., Копотун І. М., Попельнюк Т. В., Polián P. Кримінальні правопорушення, що вчиняються персоналом колоній : кримінологічна характеристика та заходи запобігання: монографія. Куновіце: ГУСПОЛ, 2022. 300 с.

6. Кримінально-виконавча система України. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/krim_vikon_sist_1.pdf

7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text

8. Органи Державної кримінально-виконавчої служби України в системі суб'єктів захисту прав. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/95.pdf

9. Пенітенціарна академія України URL: https://pau.edu.ua/history-of-academy

10. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // *Голос України.* 2017. № 1.

11. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 3 листопада 2006 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-16#Text

12. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

13. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України № 2823/5 від 26.12.2019 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text

14. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

15. Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 12-16.

16. Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». *Проблеми пенітенціарної теорії і практики:* Бюлетень. Київ : Київський ін-т внутр, справ. 1997. № 2. С. 11–52.

17. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/20.pdf

18. Суб'єкти реалізації кримінально-виконавчої політики в Україні. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/1/part_2/32.pdf

19. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Х. : Право, 2013. С. 341-342.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.288.2
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.20

ПАВЛЕНКО Т.А., КОВАЛЕНКО О.О.

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИЗНАЧЕННЯ БІЛЬШ М'ЯКОГО ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ У СПІВУЧАСТІ

REGARDING THE SPECIFICS OF IMPOSING A MORE LENIENT PUNISHMENT FOR CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN COMPLICITY

В статті розглядаються особливості призначення більш м'якого покарання за кримінальні правопорушення вчинені у співучасті. Констатується, що незважаючи на зміни, яких зазнала стаття 69 чинного Кримінального кодексу України, існує певна кількість питань, що вимагають подальшого аналізу та розробки. Визначається, що у сучасній літературі наявна достатня кількість наукових праць у яких досліджувалися як особливості призначення покарання за правопорушення вчинені у співучасті так і питання призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом. При цьому у сучасній правовій літературі абсолютно відсутні наукові праці у яких би досліджувалася практика призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом за кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті. При цьому, статистика фіксує, що стаття 69 Кримінального кодексу застосовується достатньо часто при призначенні покарання. Окресленню підлягає застосування даної норми при призначенні покарання за наявності співучасті. У статті аналізується практика призначення покарання, основою якої виступили вироки суду, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень у відкритому доступі. Констатовано незначну кількість випадків призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом за наявності співучасті. Наведено конкретні приклади застосування ст. 69 Кримінального кодексу України у разі призначення покарання за наявності співучасті та приклади відмови суду застосовувати дану норму. Робиться висновок, що у більшості проаналізованих випадків призначення покарання, суди утримуються від застосування ст. 69 Кримінального кодексу України, оскільки навіть наявність декількох обставин, що пом'якшують покарання, в даному випадку суттєво не зменшують суспільну небезпечність діяння. На підставі аналізу значної кількості судових вироків формулюється також низка додаткових висновків, що дозволяють глибше зрозуміти особливості призначення більш м'якого покарання у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинено у співучасті. Аналіз судової практики демонструє, що питання призначення більш м'якого покарання співучасникам вирішується з урахуванням комплексу індивідуальних обставин, що стосуються ролі, поведінки та мотивів кожного з них. Це забезпечує реалізацію принципів справедливості, індивідуалізації покарання та диференціації кримінальної відповідальності.

Ключові слова: *покарання, призначення покарання, призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом, принципи призначення покарання, кримінально-правова кваліфікація, співучасть, види співучасників, форми співучасті.*

© ПАВЛЕНКО Т.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно – правових дисциплін, кримінального права та процесу (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди) orcid.org/0000-0002-6019-1086

КОВАЛЕНКО О.О. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О.І. Процевського (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди) https://orcid.org/0000-0002-0883-9869

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article examines the peculiarities of imposing milder penalties for criminal offenses committed in complicity. It is noted that despite the changes made to Article 69 of the current Criminal Code of Ukraine, there are a number of issues that require further analysis and development. It is determined that there are a sufficient number of scientific works in contemporary literature that examine both the peculiarities of imposing punishment for offenses committed in complicity and the issue of imposing a more lenient punishment than that provided for by law. At the same time, there are absolutely no scientific works in modern legal literature that examine the practice of imposing lighter penalties than those provided for by law for criminal offenses committed in complicity. At the same time, statistics show that Article 69 of the Criminal Code is applied quite often when imposing penalties. The application of this provision when imposing punishment in cases of complicity should be outlined. The article analyzes the practice of imposing punishment, based on court judgments contained in the Unified State Register of Court Decisions, which is publicly available. It has been established that there are few cases of imposing a lighter punishment than that provided for by law in cases of complicity. Specific examples of the application of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine in cases of imposing punishment for complicity and examples of the court's refusal to apply this provision are given. It is concluded that in most of the analyzed cases of sentencing, courts refrain from applying Article 69 of the Criminal Code of Ukraine, since even the presence of several mitigating circumstances in this case does not significantly reduce the social danger of the act. Based on the analysis of a significant number of court rulings, a number of additional conclusions are also formulated, allowing for a deeper understanding of the peculiarities of imposing a more lenient punishment in cases where a criminal offense was committed in complicity. An analysis of judicial practice shows that the issue of imposing a more lenient punishment on accomplices is decided taking into account a complex of individual circumstances relating to the role, behavior, and motives of each of them. This ensures the implementation of the principles of justice, individualization of punishment, and differentiation of criminal responsibility.

Key words: *punishment, sentencing, imposing a lighter punishment than that provided for by law, principles of sentencing, criminal law classification, complicity, types of accomplices, forms of complicity.*

Вступ. Чинний закон про кримінальну відповідальність передбачає можливість призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом, що підтверджує реалізацію принципу гуманізму у сучасному кримінальному праві України. Незважаючи на нібито правову однозначність ст. 69 КК України яка регулює призначення більш м'якого покарання не дивлячись на те, що після прийняття чинного КК України положення ст. 69 неодноразово піддавалася змінам і доповненням, її навряд чи можна вважати досконалою та такою, що не містить так званих «підводних каменів» [1, с.4 26]. Аналіз сучасної літератури свідчить про те, що незважаючи на увагу, яка приділялася дослідженню як призначенню більш м'якого покарання ніж передбачено законом так і призначенню покарання за вчинення правопорушення у співучасті, досі не було у наукових роботах простежено поєднання даних факторів при призначенні покарання. Тим не менш, аналіз практики призначення покарання дозволить виявити певні тенденції у цьому напрямку та зробити узагальнення що можуть бути корисними як для теорії кримінального права, так і для правозастосування.

Теоретичним базисом для проведення дослідження у окресленому напрямку слугуватимуть роботи учених, які опікувалися як проблематикою призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом, так і призначення покарання за наявності співучасті. Серед таких учених можна виділити: Бабанли Р., Коновальчик Є.О., Копйову І.А., Рябчинську О.П., Стоматова Е.Г., Ященка А.М.

Постановка завдання. Метою даної статті є окреслення тенденцій та узагальнення практики призначення більш м'якого покарання за кримінальні правопорушення вчинені у співучасті.

Результати дослідження. Аналіз сучасної практики призначення покарання свідчить про достатньо поширене застосування правил, що передбачають призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, що дозволяє зробити висновок про значний вплив даного субінституту на призначення покарання.

Незважаючи на відсутність комплексної статистики за останні роки, статистика попередніх періодів часу свідчить про достатньо широке застосування цієї норми. «Так, у 2018 р.

пом'якшення покарання на підставі цієї норми було застосовано до 1 964 засуджених, що становило приблизно 2,7% від загалу засуджених (73 659 осіб), у 2017 р. – 3,7%. Зокрема: за злочини невеликої тяжкості – 98 особам (0,4% від загалу засуджених) (у 2017 р. – 1,6%); середньої тяжкості – 480 особам (1,1%) (у 2017 р. – 1,6%); тяжкі – 1 212 особам (4,65%) (у 2017 р. – 7%); особливо тяжкі – 174 особам (13,5%) (у 2017 р. – 15%). Аналіз видів злочинів показав, що загалом пом'якшення покарання за 2017–2018 рр. відбувалося пропорційно, у середньому від 1,6% до 5% у 2017 р. та від 1,35% до 3,8% у 2018 р. Традиційно широким застосування ст. 69 КК є щодо таких категорій злочинів: проти власності – 869 осіб (2%1); у сфері обігу наркотичних засобів – 340 (3,35%); проти життя та здоров'я особи – 68 осіб (1,35%); проти громадської безпеки – 121 особа (3,6%); проти безпеки руху й експлуатації транспорту – 93 особи (2,6%); проти громадського порядку та моральності – 53 особи (3,4%); у сфері господарської діяльності – 33 особи (3,8%) та ін. Проте щодо окремих категорій злочинів тенденція є іншою. Наприклад, за злочини проти порядку несення військової служби у 2018 р. покарання пом'якшено 10% засуджених, у 2017 р. – 18% (зокрема, за злочин, передбачений у ч. 4 ст. 407 КК – 11,5%; у 2017 р. – 21%); за незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів (ст. 307 КК) покарання пом'якшено 32% засуджених (у 2017 р. – 35%), а за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів (ст. 305 КК) – 77,5% засуджених (у 2017 р. – 75%)» [2, с. 207-208].

Чинна ст. 69 КК України виглядає достатньо комплексною оскільки чітко визначає підстави і порядок призначення більш м'якого покарання. Так, воно може бути призначене за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. В даному випадку з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429, 437-439, 442, 442-1 Кримінального кодексу України, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу за це кримінальне правопорушення.

Виходячи із змісту наведеної статті, можна зробити висновки про можливі варіанти пом'якшення покарання: призначення виду основного покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті; призначення більш м'якого виду основного покарання, що не зазначене у санкції статті.

Незважаючи на значну увагу, яка приділялася ученими дослідженню порядку призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом, аналізу застосування цього субінституту при призначенні покарання за співучастю увага майже не приділялася.

Вважається, що при призначенні більш м'якого покарання ніж передбачено законом в даному випадку має свої особливості. Про це можна зробити висновок в тому числі із положень, висловлених суддею Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Яковлєвою Світланою, яка зазначила, що «При призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), необхідно враховувати наявність зв'язку між пом'якшуючими обставинами і метою та/або мотивами злочину, роллю, яку виконувала особа, визнана винуватою у вчиненні злочину, її поведінкою під час вчинення злочину та іншими факторами, які безпосередньо впливають на суспільну небезпеку злочину та/або небезпечність винуватця. Окрім того, необхідно встановити, що відповідні пом'якшуючі обставини істотно знизили тяжкість вчиненого злочину. Обставини (сукупність обставин), які пом'якшують покарання, повинні бути не лише формальними, а мають стосуватися конкретних ознак складу кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується засуджений, а також обставин його вчинення, безпосередньо впливаючи на суспільну небезпеку кримінального правопорушення, та/або особи, яка його вчинила (зокрема, ролі особи у вчиненні кримінального правопорушення, її поведінки під час виконання об'єктивної сторони, мотиву та мети вчинення кримінального правопорушення). Якщо засуджений у співучасті з іншими особами, які були озброєні вогнепальною зброєю, вчинив розбій із проникненням у житло, безпосередньо не застосовував насильство до потерпілих, то це характеризує ступінь його участі у вчиненні розбою, однак не може враховуватися як обставина, що пом'якшує покарання, під час

вирішення питання про можливість застосування ст. 69 КК» [3, с. 17-18]. Таки чином, Яковлєва С. ставить низку питань, що стосуються призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом при вчиненні кримінального правопорушення у співучасті: 1. роль, яку виконувала особа при вчиненні діяння у співучасті; 2. неврахування як пом'якшуючої обставини незастосування зброї під час вчинення розбою у співучасті із іншими особами. Але, видається цими питаннями застосування ст. 69 КК України при призначенні покарання за вчинення кримінального правопорушення у співучасті не обмежуються. Як видається, краще за все висвітлити проблемні питання можна за допомогою аналізу практики правозастосування.

Так, у вироку Соснівського районного суду м. Черкаси у Справі 712/9661/20 особі було призначено покарання за вчинення декількох правопорушень вчинених у співучасті. «Дії ОСОБА_5 суд кваліфікує за: -ч. 2 ст. ст. 185 КК України, як таємне викрадення чужого майна (крадіжка), вчинена повторно та за попередньою змовою групою осіб; -ч. 2 ст. 190 КК України, як заволодіння чужим майном шляхом обману (шахрайство), вчинене повторно та за попередньою змовою групою осіб». При цьому «При призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості злочинів, особу обвинуваченої, яка на обліках в лікаря психіатра та нарколога не перебуває, раніше не судима. Обставини, які пом`якшують покарання обвинуваченої: щире каяття, часткове відшкодування завданого збитку. Обставини, які обтяжують покарання обвинуваченої: вчинення злочину щодо осіб похилого віку. Враховуючи ступінь тяжкості вчинених кримінальних правопорушень, особу обвинуваченої, обставини, що пом`якшують та обтяжують покарання, суд вважає, що виправлення обвинуваченої можливе при призначенні покарання у вигляді позбавлення волі, без реального відбування покарання із застосування іспитового строку» [4]. Із наведеного вироку можна зробити висновок про те, що факт вчинення правопорушення у співучасті, наявність декількох обставин що обтяжують покарання нівелюють можливість урахування обставин, що пом'якшують покарання і підтверджують необов'язковість застосування призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом відносячи його до варіантів прояву судової дискреції.

Навіть при відсутності обтяжуючих обставин і наявності декількох пом'якшуючих обставин суд може прийти до висновку про відсутність можливості застосувати ст. 69 КК України. Так у вироку Обухівського районного суду Київської області було зазначено: «Призначаючи обвинуваченим покарання, суд враховує ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, особу винних та їх відношення до скоєного, обставини справи, що пом`якшують та обтяжують покарання, досудову доповідь органу з питань пробації. Обставинами, що пом`якшують покарання обох обвинувачених суд вважає щире каяття, для ОСОБА_7 також активне сприяння розкриттю злочину, для ОСОБА_8 добровільне відшкодування заподіяної шкоди….Обставини, що обтяжують покарання обох обвинувачених відсутні. Підстав для застосування положень ст. 69 КК України суд не вбачає» [5]. Окремої позитивної оцінки заслуговують випадки чіткого аргументування судом причин незастосування ст. 69 КК України, так у вироку суду було зазначено: «призначаючи покарання, суд не вбачає підстав для застосування положень ст. 69, 74, 75 КК України та враховує при цьому, що метою покарання має стати його перевиховання та виправлення, попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Наявності кількох обставин, які пом`якшують покарання не вбачається, так час як і обставин, які істотно зменшують знижують ступінь тяжкості вчиненого, адже ОСОБА_6 у лютому 2023 року отримала обвинувальний вирок за вчинення тяжкого злочину проти власності, вчиненого в період дії воєнного стану та мала усвідомити подальші ризики майбутнього недотримання вимог кримінального закону» [6].

Окрім того, достатньо частими є випадки застосування положень ст. 69-1 КК України «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання» при призначенні покарання за правопорушення вчинене у співучасті. Так, призначаючи покарання, суд зазначив: «Судом встановлено, що ОСОБА_5 щиро розкаявся у вчиненому, провину визнав у повному обсязі, добровільно відшкодував потерпілим завдану шкоду. На наркологічному чи психіатричному обліках обвинувачений не знаходиться. Обтяжуючих обставин судом не встановлено. Як обставину, що характеризує особистість обвинуваченого, суд враховує також належне виконання попереднього вироку. Таким чином, при визначенні покарання варто керуватись вимогами ст. 69-1 КК України. З урахуванням вчинення злочину у співучасті, суд при визначенні покарання також враховує вимоги ст. 68 КК України. На підставі вище наведеного, тяжкості вчиненого, суд дійшов висновку, що необхідним і достатнім для виправлення та перевиховання обвинуваченого буде призначення покарання у виді позбавлення волі, із звільненням від відбування призначеного покарання з випробуванням» [7].

Окрім цього слід відмітити, що призначаючи покарання за співучастю – суд індивідуалізує покарання, виявляючи і фіксуючи підстави для призначення більш м'якого покарання відносно кожної конкретної засудженої особи і відносно кожного вчиненого нею діяння. Так, згідно із вироком Глибоцький районний суд в Чернівецькій області зазначив: «призначаючи вид та міру покарання обвинуваченому ОСОБА_6 , суд враховує його повне визнання вини, те, що він вчинив злочин, який відноситься до категорії умисних тяжких злочинів, вчинений в співучасті з іншими особами та бере до уваги системний характер і кількість епізодів злочинної діяльності. При цьому суд також враховує, що ОСОБА_6 є раніше не судимим, на даний час офіційно працює, позитивно характеризується по місцю проживання, має на утриманні двох малолітніх дітей, у нарколога та психіатра на обліку не перебуває, а також відсутність претензій морального та матеріального характеру з боку потерпілих. Обтяжуючих покарання обставин судом не встановлено. Обставинами, що пом`якшують покарання обвинуваченому ОСОБА_6 , згідно ст.66 КК України, суд визнає щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину та добровільне повне відшкодування завданого збитку. З огляду на викладені вище обставини, суд вважає, що виправлення та перевиховання обвинуваченого ОСОБА_6 є неможливим без ізоляції від суспільства. Разом з тим, відповідно до ч. 1 ст. 69 КК України за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного, суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційний злочин, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за цей злочин. Виходячи з наведеного, з урахуванням даних про особу ОСОБА_6 а також вказаних вище обставин, які визнані судом такими, що пом`якшують покарання обвинуваченому ОСОБА_6 та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, беручи до уваги його поведінку, спрямовану на ліквідацію негативних наслідків своєї злочинної діяльності, суд приходить до висновку, що покарання, визначене в межах санкції ч. 3 ст. 185 КК України, є надто суворим в даному конкретному випадку, а тому вважає за необхідне призначити покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ч. 3 ст. 185 КК України, оскільки саме таке покарання є необхідним та достатнім для виправлення обвинуваченого та запобігання вчиненню ним та іншими особами нових злочинів у майбутньому [8]. Аналізуючи даний вирок можна побачити, що суд докладно проаналізував підстави застосування ст. 69 КК України до кожної особи яка діяла в межах співучасті при вчиненні кримінального правопорушення.

В інших випадках, розглядаючи можливість застосування ст. 69 КК України до кожної особи окремо, суд тим не менш, приймає об'єднане рішення щодо застосування положень ст. 69 одразу до декількох суб'єктів. Так, у вироку було зазначено: «за змістом ч.1 ст. 69 КК України за наявності кількох обставин, що пом`якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов`язане з корупцією, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м`якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за це кримінальне правопорушення. Наведені обставини, що пом`якшують покарання ОСОБА_3 та ОСОБА_4 , дані про їх особу, дають суду підстави для застосування положень ст.69 КК України і перейти до іншого, більш м`якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції частини 4 статті 187 КК України, у виді пробаційного нагляду відповідно до ст. 101 КК України» [9].

Висновки. Аналіз практики призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом при вчиненні кримінальних правопорушень у співучасті дозволив зробити декілька узагальнюючих висновків.

1.Факт вчинення кримінального правопорушення у співучасті значною мірою впливає на можливість призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом. Факт вчинення правопорушення у співучасті значною міру підсилю суспільну небезпеку, а отже навіть за наявності декількох пом'якшуючих обставини суди приходять до висновку про неможливість застосування положень ст. 69 КК України.

2. Виявлена значні кількість випадків застосування положень ст. 69-1 КК України при наявності декількох пом'якшуючих обставин при неможливості застосування положень ст. 69 КК України.

3. При призначенні покарання суди здебільшого індивідуалізують можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом відносно кожного із суб'єктів що діяли у співучасті, що відповідає принципу індивідуалізації покарання.

4. Найбільш часто враховуваними пом'якшуючими обставинами при призначенні більш м'якого покарання ніж передбачено законом за наявності співучасті є щире каяття та відшкодування завданих збитків і усунення заподіяної шкоди.

Список використаних джерел:

1. Скоблик Х.В. Призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом: проблеми правового регулювання. *Закарпатські правові читання.* Том 1. Заг. 426–430. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/068bf68f-8b44-4098-90ef-fdc7710b4c03

2. Рябчинська О.П. Призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом, на підставі ст. 69 Кримінального кодексу України: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 207–210. URL: http://lsej.org.ua/4_2019/58.pdf.

3. Яковлєва С. Проблемні питання, що виникають при призначенні покарання. *Аналіз практики Верховного Суду*. С. 17–18. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_09_06_Prezent_Yakovlava_Pruznach_pokaran.pdf

4. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси у Справі №712/9661/20 від 29 липня 2021 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98627398

5. Вирок Обухівського районного суду Київської області у Справі № 362/6909/19 від 18 березня 2020 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88271546.

6. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва у Справі № 752/18078/23 від 16.11.2023. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114980916

7. Вирок Приморського районного суду м. Одеси у Справі № 522/12539/2 від 21 вересня 2021 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99846416

8. Вирок Глибоцького районного суду в Чернівецькій у Справі № 715/1531/19 27.09.2019 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84574519

9. Вирок Лубенського міськрайонного суду Полтавської області у Справі № 539/5704/23 від 01 серпня 2025 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129235939

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.21

РОШКО В.М.

СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАПОБІГАННЯ СХИЛЯННЮ ДО ВЖИВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ

THE STATE OF SCHOLARLY RESEARCH ON THE PROBLEMS OF PREVENTING THE INDUCEMENT OF MILITARY PERSONNEL TO USE NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, OR THEIR ANALOGUES IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що розбудова правової держави, якою проголошено Україну, у реаліях повномасштабної збройної агресії російської федерації неможлива без ефективної, стійкої до воєнних і гібридних загроз системи протидії злочинності. У такій системі пріоритет має належати запобіганню суспільно небезпечним діянням, зокрема й до запобігання схиляння до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні, що в умовах переміщення населення, зростання тіньових ринків і загального ускладнення безпекового середовища набуває особливої актуальності. Недопущення вчинення злочину або його припинення на стадії готування чи замаху мінімізує шкоду суспільним відносинам та вивільняє ресурси держави, зменшуючи потребу у подальшому виявленні, розслідуванні, притягненні винних до відповідальності й забезпеченні відшкодування шкоди потерпілим. Мета статті полягає у здійсненні аналізу стану наукових досліджень, присвячених запобіганню схиляння до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні та окреслити основні напрями подальшого розвитку цієї проблематики. У статті здійснено комплексний аналіз стану наукового розроблення проблем запобігання схиляння військовослужбовців до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні. Узагальнено основні підходи вітчизняної кримінально-правової, кримінологічної, адміністративно-правової та психологічної доктрини щодо причин, умов і механізмів формування наркотизації у військовому середовищі, а також специфіки криміногенних чинників, пов'язаних із бойовим стресом, посттравматичними проявами, груповим впливом і неформальними практиками в підрозділах. Проаналізовано наукові доробки та позиції дослідників стосовно ефективності профілактичних заходів, зокрема інформаційно-просвітницьких програм, ранньої діагностики ризиків, психологічного супроводу, медико-соціальної реабілітації, а також дисциплінарно-правових механізмів реагування. Визначено проблемні аспекти наукових досліджень: фрагментарність емпіричної бази, обмеженість міждисциплінарних моделей, недостатня розробленість алгоритмів взаємодії командування, військової служби правопорядку, медичної служби та психологів, а також потреба у диференціації заходів запобігання залежно від категорій військовослужбовців і умов служби. Запропоновано перспективні напрями подальших наукових розвідок, пов'язані з удосконаленням нормативного забезпечення, запровадженням ризик-орієнтованих інструментів профілактики та оцінювання ефективності превентивних програм у Збройних Силах та інших військових формуваннях.

Ключові слова: *запобігання, схиляння до вживання, військовослужбовці, наркотичні засоби, психотропні речовини, кримінологія, кримінально-правова протидія, профілактика, стан дослідження.*

© РОШКО В.М. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The relevance of the article lies in the fact that the development of the rule of law, which Ukraine has been proclaimed to be, in the realities of full-scale armed aggression by the Russian Federation is impossible without an effective system of combating crime that is resistant to military and hybrid threats. In such a system, priority should be given to preventing socially dangerous acts, in particular, to preventing the tendency of military personnel to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in Ukraine, which, in the context of population displacement, the growth of shadow markets and the general complication of the security environment, is becoming especially relevant. Preventing the commission of a crime or stopping it at the stage of preparation or attempt minimizes damage to public relations and frees up state resources, reducing the need for further identification, investigation, bringing the perpetrators to justice and ensuring compensation for damage to the victims. The purpose of the article is to analyze the state of scientific research devoted to preventing the tendency of military personnel to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in Ukraine and to outline the main directions of further development of this issue. The article provides a comprehensive analysis of the current state of scholarly research on preventing the inducement of military personnel to use narcotic drugs, psychotropic substances, or their analogues in Ukraine. The study summarizes key approaches within Ukrainian criminal law, criminology, administrative law, and psychological scholarship concerning the causes, conditions, and mechanisms of drug involvement in the military environment, as well as the specificity of criminogenic factors related to combat stress, post-traumatic manifestations, group influence, and informal practices within units. Scholarly views on the effectiveness of preventive measures are examined, including information and awareness programs, early risk identification, psychological support, medical and social rehabilitation, and disciplinary/legal response mechanisms. The article identifies problematic aspects of existing research, such as the fragmented empirical base, limited interdisciplinary models, insufficient elaboration of interaction algorithms among command, the Military Law Enforcement Service, medical services, and psychologists, and the need to differentiate preventive measures depending on categories of service members and service conditions. The paper outlines promising directions for further research, including improving the regulatory framework, introducing risk-oriented preventive tools, and evaluating the effectiveness of prevention programs in the Armed Forces and other military formations.

Key words: *prevention, inducement to use, military personnel, narcotic drugs, psychotropic substances, criminology, criminal-law counteraction, prevention measures, research status.*

Актуальність теми. Розбудова правової держави, якою проголошено Україну, у реаліях повномасштабної збройної агресії російської федерації неможлива без ефективної, стійкої до воєнних і гібридних загроз системи протидії злочинності. У такій системі пріоритет має належати запобіганню суспільно небезпечним діянням, зокрема й до запобігання схилянню до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні, що в умовах переміщення населення, зростання тіньових ринків і загального ускладнення безпекового середовища набуває особливої актуальності. Недопущення вчинення злочину або його припинення на стадії готування чи замаху мінімізує шкоду суспільним відносинам та вивільняє ресурси держави, зменшуючи потребу у подальшому виявленні, розслідуванні, притягненні винних до відповідальності й забезпеченні відшкодування шкоди потерпілим.

Мета статті – проаналізувати стан наукових досліджень, присвячених запобіганню схилянню до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні та окреслити основні напрями подальшого розвитку цієї проблематики.

Стан дослідження. На цьому тлі особливої ваги набуває правовий аналіз наукових досліджень таких науковців, як О. М. Бандурка, О.М. Литвинов, Б.О. Парахонський, Л.В. Чупрій, Г.М. Яворська й інші. Окремі питання кримінально-правової та кримінологічної проблематики запобігання кримінальним правопорушенням, скоєним в умовах воєнного стану, присвячені спеціальні публікації: В.П. Базова, О. О. Житнього, В.М. Куца, В. О. Миронової, С.М. Мохончук, М.В. Піддубної, Ю.М. Чорноус, С.С. Чернявського, М.І. Хавронюк та інших. Проте варто наголосити, що питання запобігання схилянню до вживання військовослужбовцями наркотичних

засобів, психотропних речовин або їх аналогів натепер залишаються малодослідженим об'єктом у системі науки.

Виклад основного матеріалу. Запобігання злочинності є формою протидії їй і водночас одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів. Як слушно зауважує В. М. Куц, у суспільній та професійній правничій свідомості дедалі міцніше утверджується підхід, за яким ключовим вектором протидії злочинності виступає не покарання винних, а недопущення вчинення злочинів. Значущість превенції як провідного напряму пояснюється її більш гуманним і водночас ефективним характером у підтриманні правопорядку та забезпеченні безпеки суспільства [14, с. 150]. Пріоритет запобігання кримінальним правопорушенням закріплено і в ст. 1 КК України, де до завдань Кодексу віднесено охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки, довкілля і конституційного ладу від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

Як підкреслював А. П. Закалюк, запобіжна діяльність спрямовується не проти злочинності як такої у її поточному вимірі, а проти чинників, що її зумовлюють. Її мета – розірвати дію цих детермінант і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, зменшити їх кількість і, відповідно, звузити масштаб злочинності. У буквальному сенсі «запобігання злочинності» – це діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів; коротке визначення, яке точно фіксує головну мету превенції [7, с. 318–319].

Державна політика у сфері запобігання злочинності має бути вибудувана так, щоб максимально зменшувати масштаби кримінально протиправної діяльності й підвищувати результативність правоохоронної діяльності загалом та протидії злочинності зокрема. Як підкреслює С.П. Рашевський, кримінологічна політика в цілому орієнтована на превенцію злочинів, а її складова – антинаркотична політика – повинна бути спрямована на недопущення наркозлочинів і зниження рівня наркотизації населення [19, с. 30].

Водночас в Україні все ще наявні суттєві проблеми у сфері запобігання злочинності, у тому числі наркозлочинності; наявний рівень протидії не можна визнати належним. У цих умовах особливої актуальності набуває оновлений, якісно інший підхід до діяльності правоохоронних органів – насамперед оперативних підрозділів.

Нині захищено низку дисертацій та опубліковано праці, присвячені кримінологічним аспектам запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів в Україні.

У наукових роботах С.О. Сафронова акцентується увага на значній латентності злочинів, пов'язаних зі схиляннням осіб до вживання наркотичних засобів. Автор аналізує аспекти виявлення таких протиправних дій, пропонує класифікацію суб'єктів злочину та критерії для їх ідентифікації в рамках заходів із запобігання та протидії наркозлочинності [6; с. 251-260]. Зокрема, він обґрунтовано виокремлює категорії осіб, які схиляють інших до наркотиків: тих, хто діє безкорисливо; тих, хто керується корисливими чи майновими мотивами; а також професійних "наркоінспіраторів", для яких це є видом промислу.

Серед вагомих наукових праць, присвячених незаконному обігу наркотиків, у контексті цього дослідження варто відзначити роботи: А. А. Музики «Кваліфікація органами внутрішніх справ злочинів, учинених на ґрунті наркоманії» (1988 р.) [24] та «Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів» (1998 р.) [25].

Так, А. М. Гумін у своїй роботі «Проблеми боротьби з наркотизмом серед засуджених у виправно-трудових колоніях» (1997 р.) наводить визначення «наркотизму» – сукупність суспільно небезпечних станів і діянь, що виявляються в злісному пияцтві (алкоголізмі), свідомому вживанні наркотиків або токсичних засобів без медичного призначення [23];

Дисертаційне дослідження Д. О. Штанька (2003) на тему: «Організаційно-правові засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин серед молоді» присвячене організаційно-правовим засадам протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин серед молоді. У роботі проаналізовано концептуальні підходи до організаційно-правових основ та адміністративно-правового регулювання відповідних заходів, а також окреслено систему загальних і індивідуальних організаційно-правових заходів запобігання наркоманії в молодіжному середовищі [21].

О.В. Наден «Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (2003 р.) досліджує спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, що стосуються злочинів у сфері

обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Така робота аналізує специфічні правові підстави, що дозволяють уникнути покарання особам, які вчинили злочини у цій сфері, з урахуванням особливостей законодавства на той час [22].

Дисертацію Ю. Г. Пономаренко присвячено загальним кримінологічним засадам протидії наркозлочинності в Україні (2004). У роботі подано кримінологічну та кримінально-правову характеристику злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків, досліджено їхні причини й умови, а також особу злочинця в цій сфері. Авторка запропонувала типологію правопорушників у сфері незаконного наркообігу, побудовану на комплексному критерії та зорієнтовану на практичне використання в діяльності правоохоронних органів, і розробила систему заходів для підвищення ефективності профілактики, запобігання та припинення таких злочинів [16].

В Україні також наявна низка дисертацій, присвячених кримінологічним аспектам протидії окремим проявам незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. Зокрема, дослідження Р. М. Павленка на тему: «Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин» (2004 р.) зосереджене на проблематиці попередження незаконного виробництва наркотичних засобів і психотропних речовин. У роботі подано їх кримінологічну та кримінально-правову характеристики, розкрито тактичні підходи до запобігання зазначеному явищу та сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінального й адміністративного законодавства [15].

З огляду на те, що негативні тенденції поширення наркозлочинності прямо впливають на рівень наркоманії в державі, кримінологи приділяють значну увагу кримінологічним аспектам протидії цьому явищу. Зокрема, у дисертації В.Г. Пшеничного «Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика)» (2005) сформульовано авторські дефініції «наркотизму» та «наркотичної злочинності» з окресленням їхніх ключових ознак; розкрито роль міжнародних організацій та інституцій у протидії незаконному обігу наркотиків. На підставі аналізу причин і умов поширення наркоманії та наркотизму в Україні – із виокремленням базових і безпосередніх детермінант, а також сфер, що зазнають найбільшого ураження – запропоновано систему заходів загальної та спеціально-кримінологічної профілактики цих явищ [17].

Окремо слід вказати на наукові доробки українських вчених праці, яких, були присвячені досліджуваній нами тематиці, серед яких: Ю. В. Бауліна, В.І. Борисова, Л. В. Дороша та ін. «Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності)» (2005 р.) [2]; Е.В. Расюка «Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні» (2005 р.) [18]; О.І. Петренка «Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу» (2005 р.) [3]; А.А. Бови, В.І. Женунтія, А.П. Закалюка «Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: науково-практичний посібник» (2006 р.) [1].

Наявні також дисертаційні дослідження, що розглядають протидію наркозлочинності з урахуванням економічних, соціальних і культурних особливостей окремих регіонів. Так, І. О. Доброрез у своїй роботі на тему «Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим)» (2006 р.) проаналізував проблематику незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту в Автономній Республіці Крим. У роботі висвітлено історико-соціальні та правові передумови криміналізації обігу зазначених речовин без мети збуту; надано ґрунтовну кримінально-правову та кримінологічну характеристику складів злочинів, передбачених ст. 309 КК України; показано, як регіональна специфіка автономії впливає на способи їх учинення. Окремо проаналізовано міжнародний досвід протидії наркоманії, зокрема практику легалізації «легких» наркотиків у низці країн; досліджено особу правопорушника та запропоновано її типологію; встановлено причини й умови вчинення правопорушень за ст. 309 КК України. На завершення автор сформулював комплекс заходів підвищення ефективності запобігання цим злочинам на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях [12].

Зокрема, у дисертації В.А. Тимошенка «Формування системи національної та міжнародної протидії сучасному наркобізнесу» здійснено комплексний концептуально-теоретичний аналіз феномену сучасного наркобізнесу та запропоновано модель цілісної системи національної й міжнародної протидії. Дослідження виконано в межах авторської методологічної парадигми, що поєднує системно-структурний і змістовно-діалектичний підходи до розуміння сучасних проявів

злочинності та механізмів її стримування. Кримінологічна характеристика наркобізнесу дала змогу проаналізувати вплив глобалізації і явища соціальної мімікрії на його динаміку, виокремити структурні елементи й функції цього явища, у тому числі в контексті організованої злочинної діяльності. На цій основі автор розкрив сутність, зміст, форми та методи сучасного наркобізнесу як антисоціального феномену та запропонував комплекс заходів його викорінення [20].

Дисертацію Є.О. Гладкової «Кримінологічні засади стратегії й тактики протидії наркозлочинності в Україні» присвячено теоретичним і практичним аспектам формування стратегії та реалізації тактики протидії наркозлочинності. У роботі окреслено соціальний, правовий і функціональний зміст кримінологічних засад стратегії та тактики, визначено їхнє місце в системі кримінологічних категорій і понять, а також показано зв'язок із механізмом протидії наркозлочинності загалом. Окрему увагу приділено питанням забезпечення кримінологічної безпеки держави через організаційно-управлінські інструменти та організації і здійснення кримінологічного впливу на наркозлочинність з боку органів влади й інститутів громадянського суспільства [11].

Наступною науковою працею з досліджуваної нами тематики стала праця А. М. Бабенко, який здійснив комплексне дослідження кримінально-правових і кримінологічних засад запобігання незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин. У роботі розкрито закономірності існування цього явища як асоціального, надано його кримінологічну характеристику, простежено зв'язок із процесами наркотизації суспільства та вплив на стан правопорядку. На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень сформовано типовий портрет особи, яка вчиняє незаконний посів і вирощування таких рослин, виявлено сукупність причин і умов поширення відповідної злочинності. Запропоновано напрями запобігання незаконному культивуванню, конкретні заходи для підвищення ефективності превентивної діяльності та рекомендації щодо вдосконалення законодавства [8].

В. А. Бублейникова у своїй роботі «Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти» (2007 р.) [10] досліджуючи об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення й пересилання з метою збуту, а також самого незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, В. А. Бублейник надав кримінологічну характеристику цих злочинів і осіб, які їх учиняють, окреслив причини й умови, що сприяють їх поширенню, та визначив напрями запобігання зазначеним посяганням.

Праця О. П. Гороха «Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів» (2007 р.), представляє глибокий аналіз, який проводить автор тематики, яку досліджує, зокрема: теоретичні засади призначення та виконання покарань за наркозлочини; види та розміри покарань, передбачених чинним кримінальним законодавством України; проблеми диференціації та індивідуалізації покарання у цій категорії справ; шляхи вдосконалення кримінально-правових норм, спрямованих на боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів [31].

Л.В. Раєцька – кримінологічні основи протидії наркоманії в Україні (2007), в якій вона досліджувала кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні, аналізуючи її соціально-правовий аспект та історію розвитку системи протидії цьому явищу. Її робота розглядає як загальні, так і спеціальні теоретичні та практичні питання боротьби з наркоманією [26]

З огляду на зростання частки таких кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, актуальним є дисертаційне дослідження І. В. Баклан. У роботі проаналізовано кількісні та якісні показники наркозлочинності неповнолітніх; визначено специфічні детермінанти її поширення; досліджено соціально-демографічний портрет неповнолітнього правопорушника, механізм і мотивацію його протиправної поведінки, а також морально-психологічні чинники її формування. Окремо запропоновано шляхи вдосконалення кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність неповнолітніх за злочини у сфері обігу наркотичних засобів [9].

Питанням протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів присвячені також праці А. П. Закалюка (2007). Дослідник зауважує, що попри відносно чітке нормативне та практичне виокремлення наркозлочинів, учинених організованими групами, у науковій літературі нерідко до їх кримінологічної характеристики помилково включають ознаки й показники, властиві загалом злочинам у сфері наркообігу. Унаслідок цього нівелюється специфіка саме організованої злочинної діяльності у сфері наркообігу, яку підмінюють положеннями про всю організовану злочинність або про наркозлочини загалом. Водночас автор підкреслює, що в Україні досі бракує цілісної системної кримінологічної характеристики організованої наркозлочинної діяльності [7, с. 347–348].

О. В. Юношева «Примусове лікування від наркоманії: за і проти (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» (2007 р.) У монографії авторка проводить комплексний аналіз проблеми, висвітлюючи: кримінально-правові аспекти застосування заходів примусового лікування до осіб, які вчинили злочини та страждають на наркоманію; кримінологічні засади ефективності таких заходів та їх впливу на рівень рецидивної злочинності; дискусійні питання "за і проти" примусового характеру лікування, розглядаючи його з точки зору прав людини та ефективності як соціально-правового інституту [32].

У 2009 р. І.І. Митрофанова публікує свою дослідницьку роботу на тему: «Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини» в якій авторка детально аналізує: систему кримінально-правових заходів, що застосовуються до наркозалежних правопорушників (покарання, примусові заходи медичного характеру); проблеми ефективності цих заходів у контексті лікування залежності та запобігання рецидивам злочинів; шляхи вдосконалення правового регулювання та правозастосовної практики щодо цієї категорії осіб [33];

Дослідження В. І. Женунтія та А. М. Бабенка проведене у 2009 році на тему: «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти незаконного культивування рослин, що містять наркотичні засоби або психотропні речовини чи їх аналоги», що стосується кримінально-правових та кримінологічних аспектів незаконного культивування рослин, що містять наркотики, було опубліковане у вигляді монографії. У якій автори комплексно аналізують проблеми боротьби з незаконним культивуванням наркотичних рослин, включаючи: кримінально-правову характеристику відповідних злочинів; кримінологічну оцінку цього явища, його причини та умови поширення; заходи запобігання та протидії такій злочинній діяльності [28].

У 2010 році А.А. Музика та О. П. Горох публікують роботу на тему: «Покарання за незаконний обіг наркотиків» у якій автори досліджували сутність та механізм застосування покарань, передбачених кримінальним законодавством України за незаконний обіг наркотиків, а також розробляли рекомендації для вдосконалення правових норм у цій сфері. [30].

С.В. Лосич вивчав кримінальну відповідальність за схиляння неповнолітніх до застосування одурманюючих речовин (2012) вперше запропонував визначальними чинниками кримінальзації схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів вважати: ступінь суспільної небезпечності, динаміку поширення токсикоманії та її шкідливі наслідки для суспільства, наявний історичний досвід заборони вживання одурманюючих засобів неповнолітніми, а також прогалини в кримінальному законодавстві, що не забезпечують належної протидії токсикоманії [21].

У 2012 році О.М. Литвак та І.В. Однолько випускають монографічне дослідження на тему: Запобігання наркозлочинності серед неповнолітніх за допомогою кримінально-правових інструментів, у які монографії вони досліджують і аналізують комплекс кримінально-правових інструментів та заходів, спрямованих на попередження злочинів, пов'язаних з наркотиками, серед осіб, які не досягли повноліття. Їхні дослідження зосереджені на: кримінологічних засадах запобігання наркозлочинності неповнолітніх; кримінально-правових засобах (інструментах), передбачених законодавством України, для протидії цьому явищу. Ця робота є значущим внеском у розвиток наукових поглядів на використання правових механізмів для захисту молоді від втягнення у незаконний обіг наркотичних засобів [29]

Вітчизняний і зарубіжний досвід протидії наркозлочинності свідчить: найдієвіша модель поєднує два вектори. З одного боку – гуманізацію підходів до споживачів наркотиків: пріоритет медико-профілактичних заходів, зменшення шкоди від немедичного вживання, соціальну реінтеграцію осіб із залежністю. З іншого – концентрацію зусиль правоохоронних органів саме на наркобізнесі.

Окремої уваги заслуговує дослідження Є. М. Карпенка щодо запобігання незаконному обігу наркотиків силами міжнародних правоохоронних організацій. Автор проаналізував правові та організаційні засади діяльності Інтерполу й Європолу, надав кримінально-правову та кримінологічну характеристику наркотизму, окреслив тенденції правового забезпечення запобігання міжнародному наркообігу, визначив причини й умови розвитку транснаціонального наркобізнесу та головні напрями запобіжної діяльності цих інституцій [13], а також А. В. Савченка, О. М. Стрільціва «Кримінально-правова протидія незаконному обігу наркотиків: міжнародні та національні стандарти» (2014 р.) [5].

У дисертації «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)» С. П. Рашевський у 2017 році здійснив комплексний кримінологічний аналіз наркозлочинності з урахуванням регіональної специфіки (на прикладі Дніпропетровської

області) як цілісного системного явища, оцінив сучасний стан запобіжних заходів і запропонував шляхи їх удосконалення на регіональному рівні [19].

А. А. Вознюк та В. С. Щирська у 2017 році випустили монографію на тему «Запобігання організації місць для незаконного вживання чи виробництва наркотиків, психотропних речовин або їх аналогів» [27];

Дисертацію Р. Р. Греня (2017) присвячено організаційно-правовим проблемам діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. У роботі визначено особливості сучасного стану та чинники, що впливають на організацію ОРД у цій сфері; розкрито порядок організації роботи оперативних підрозділів; проаналізовано правову основу та механізми взаємодії між підрозділами під час протидії наркозлочинам; окреслено заходи з виявлення та запобігання таким посяганням. Автор пропонує форми вдосконалення запобіжної діяльності оперативників, зокрема: проведення комплексних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на усунення конкретних умов і обставин, що сприяють скоєнню наркозлочинів; організацію та безпосереднє здійснення індивідуальних ОРЗ щодо осіб, які перебувають на обліку або демонструють антисоціальну поведінку і становлять ризик; реалізацію заходів із виявлення та припинення злочинів на етапі їх підготовки; участь у загальнопрофілактичних операціях типу «Мак», «Канал» тощо [23].

У згаданих вище монографіях автори піднімали питання правового регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. У цьому контексті становить інтерес дисертація М. М. Коцура (2020), в якій досліджено історію боротьби з незаконним обігом зазначених речовин на українських землях від XI століття до початку XXI століття. Окремо запропоновано періодизацію розвитку антинаркотичного законодавства незалежної України з виокремленням трьох етапів: становлення (1991–1999 рр.), формування (2000–2006 рр.) та стабілізація (з 2007 р. й дотепер), що відрізняються підходами та напрямами правового регулювання [19, с. 11].

Проблематика запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні залишається надзвичайно актуальною. Цій темі присвячена дисертація М. М. Давидової, у якій комплексно у 2020 році розглянуто теоретичні й практичні аспекти кримінологічної характеристики та запобігання відповідним посяганням. Дослідниця узагальнила міжнародний досвід протидії схилянню до вживання наркотиків і окреслила можливості його імплементації в Україні; проаналізувала тенденції ключових кількісно-якісних показників таких злочинів; розкрила кримінологічний портрет осіб, які здійснюють схиляння; виявила детермінанти цих кримінальних правопорушень і запропонувала шляхи вдосконалення загальносоціальних засад державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Окремо визначено напрями підвищення ефективності спеціально-кримінологічних та індивідуальних запобіжних заходів, а також запропоновано механізми поліпшення взаємодії підрозділів НПУ з іншими суб'єктами профілактики схиляння до вживання наркотиків [4].

Висновки. Аналізуючи праці дослідників із проблем запобігання схилянню до вживання військовослужбовцями наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні слід констатувати, що на сьогодні не знайшли належного теоретичного висвітлення питання кримінологічної діяльності підрозділів протидії наркозлочинності НПУ, а також відсутні комплексні монографічні сучасні дослідження із зазначеної проблематики, що в особливий період воєнного стану виходить на якісно новий рівень забезпечення обороноздатності нашої країни. Таким чином, питання протидії та запобігання незаконному обігу наркотиків, поширенню наркоманії та наркотизму завжди перебували в фокусі уваги кримінологів різних поколінь. Окремі аспекти схиляння до вживання наркотиків вивчалися переважно з метою з'ясування сутності цього делікту, форм відповідальності та шляхів його запобігання.

Список використаних джерел:

1. Наркозлочинність : кримінологічна характеристика та запобігання : наук.-практ. посіб. / [А. А. Бова, В. І. Женунтій, А. П. Закалюк, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко, А. П. Науменко] ; за ред. А. П. Закалюка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 294 с.

2. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош ; Ін-т вивчення проблем злочинності ; Академія прав. наук України. Харків : Право, 2005. 255 с.

3. Петренко О. І. Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

4. Давидова М. М. Запобігання схиляннюо до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Київ, 2020. 297 с.

5. Савченко А. В., Стрільців О. М. Кримінально-правова протидія незаконному обігу наркотиків : міжнародні та національні стандарти : 234 посібник / за ред. В. В. Коваленка. Київ : НАВС, 2014. 146 с.

6. Сафронов С. О. Виявлення фактів схиляння особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : оперативнорозшукові аспекти. URL: https://portalus.ru/modules/theoryoflaw/rus_readme.php?subaction=showfull&id= 1406744988&archive=&start_from=&ucat=17&

7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. 424 с.

8. Бабенко А. М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007.21 с.

9. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 18 с.

10. Бублейник В. А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 239 с.

11. Гладкова Є. О. Кримінологічні засади стратегії й тактики протидії наркозлочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 35 с.

12. Доброрез І. О. Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим) : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 19 с.

13. Карпенко Є. М. Запобігання незаконному обігу наркотичних засобів міжнародними правоохоронними організаціями (на матеріалах Інтерполу та Європолу) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.

14. Куц В. М. Протидія злочинності: сутність і зміст. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. №4. С. 103-112.

15. Павленко Р. М. Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 19 с.

16. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 19 с.

17. Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 19 с.

18. Расюк Е.В., Стрильців О.М. Кримінологічна характеристика та запобігання наркоманії і незаконному обігу наркотичних засобів в Україні. Кримінологія: підручник/ О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та ін. Київ. ФОП Маслова. 2020. 612 с. С. 344.

19. Рашевський С. П. Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро. 2017. 248 с.

20. Тимошенко В. А. Формування системи національної та міжнародної протидії сучасному наркобізнесу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 36 с.

21. Лосич С. В. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2013. 20 с

22. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

23. Гумін О.М. Проблеми боротьби з наркотизмом серед засуджених у виправно-трудових колоніях: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 1997. 18 с.

24. Музыка А. А. Квалификация органами внутренних дел преступлений, совершаемых на почве наркомании : учеб. пособ. Київ : НИи РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1988. 88 с.

25. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.

26. Раєцька Л. В. Кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 230 с.

27. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія. Київ : Освіта України, 2017. 184 с

28. Женунтій В. І., Бабенко А. М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання : монографія. ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2009. 222 с.

29. Литвак О. М., Однолько І. В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. 268 с.

30. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2010. 224 с.

31. Горох О. П. Покарання за злочин у сфері обігу наркотичних засобів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с

32. Юношев О. В. Примусове лікування від наркоманії : кримінальноправовий та кримінологічний аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 248 с.

33. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.22

ФІЩЕНКО О.В.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ БАНДИТИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF DETERMINATION OF BANDITISM IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

У статті наголошено, що детермінація бандитизму обумовлюється у загальному об'єктивними (наявність великої кількості зброї в незаконному обігу; масове переміщення населення; руйнація інфраструктури та критичних об'єктів; часткова втрата контролю над окремими територіями; дефіцит матеріальних ресурсів і гуманітарних вантажів) та суб'єктивними (економічна дестабілізація та втрата засобів до існування; психологічна травматизація та зростання емоційної напруги; ослаблення соціальних зв'язків і контрольних механізмів; збільшення кількості осіб у кризових соціально-психологічних ситуаціях) чинниками (макрорівень). На мезорівні, до комплексу причин та умов, що зумовлюють вчинення бандитських нападів у період воєнного стану віднесені: воєнні (масове розповсюдження зброї та боєприпасів; міграція населення та демографічні зрушення; руйнування інфраструктури та ослаблення просторового контролю; часткова втрата контролю над окремими територіями; складність охорони військових, гуманітарних і цивільних вантажів); соціально-економічні (поглиблення економічної нерівності; зростання безробіття та зниження доходів; тінізація економічних процесів; дефіцит ресурсів та гуманітарних вантажів; збільшення обсягів готівкового обігу); організаційно-правові (ослаблення інституційного контролю; недоліки міжвідомчої координації; корупційні ризики; прогалини у правовому регулюванні); морально-психологічні (зростання загальної агресивності та толерантності до насильства; психологічна дезадаптація населення; втрата соціальних зв'язків та контролю; зростання девіантності серед осіб із бойовим досвідом; зниження ефективності неформального соціального контролю). Узагальнення всіх детермінант показує, що бандитизм у воєнний час набуває змішаного кримінально-воєнного характеру, поєднуючи ознаки класичних організованих нападів із тактикою бойових диверсій та використанням військових ресурсів, що обумовлює необхідність зміни парадигми запобігання: від реагування на окремі прояви – до системної нейтралізації факторів, що формують кримінальний протиправний потенціал.

Ключові слова: *бандитизм, банда, організована група, кримінальне правопорушення, кримінологія, детермінанти, причини, умови, запобігання.*

The article emphasizes that the determination of banditry is determined by generally objective (presence of a large number of weapons in illegal circulation; mass displacement of the population; destruction of infrastructure and critical facilities; partial loss of control over certain territories; shortage of material resources and humanitarian cargo) and subjective (economic destabilization and loss of livelihood; psychological traumatization and increased emotional tension; weakening of social ties and control mechanisms; increase in the number of people in crisis socio-psychological situations) factors (macro level). At the meso level, the complex of reasons and conditions that lead to the commission of bandit attacks during martial law includes: military (massive proliferation of weapons and ammunition; population migration and demographic shifts; destruction of infrastructure and weakening of spatial control; partial loss of control over certain territories; difficulty in protecting military, humanitarian and civilian

© ФІЩЕНКО О.В. – аспірант кафедри кримінології та інформаційних технологій (Національна академія внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

cargo); socio-economic (deepening economic inequality; growing unemployment and declining incomes; shadowing of economic processes; shortage of resources and humanitarian cargo; increasing cash circulation); organizational and legal (weakening of institutional control; shortcomings in interdepartmental coordination; corruption risks; gaps in legal regulation); moral and psychological (increasing general aggressiveness and tolerance for violence; psychological maladjustment of the population; loss of social ties and control; increasing deviance among people with combat experience; decreasing effectiveness of informal social control). The generalization of all determinants shows that banditry in wartime acquires a mixed criminal-military character, combining the features of classical organized attacks with combat sabotage tactics and the use of military resources, which necessitates a change in the prevention paradigm: from responding to individual manifestations to the systematic neutralization of factors that form criminal illegal potential.

Key words: *banditry, gang, organized group, criminal offense, criminology, determinants, causes, conditions, prevention.*

Актуальність теми. У сучасних умовах масштабної військової агресії проти України питання забезпечення внутрішньої безпеки, стабільності суспільного порядку та захисту громадян від організованих форм насильницької злочинності набуває виняткової актуальності. Однією з найнебезпечніших її проявів є бандитизм – діяльність стійких озброєних груп, здатних до швидкого формування, мобільного пересування та вчинення жорстоких нападів на військові, гуманітарні, логістичні та цивільні об'єкти. В умовах воєнного стану цей феномен виходить за межі традиційного кримінально-правового розуміння, перетворюючись на загрозу стратегічного характеру, що підриває обороноздатність держави, її економічну стабільність, правопорядок та довіру суспільства до державних інституцій.

Попри посилення загальнодержавних безпекових механізмів, збройні напади, вчинені організованими групами, залишаються складним для запобігання кримінальним явищем. Їх поширенню сприяють як об'єктивні чинники воєнного часу – наявність великої кількості зброї в незаконному обігу, переміщення населення, руйнація інфраструктури, часткова втрата контролю над окремими територіями, дефіцит ресурсів та гуманітарних вантажів, – так і суб'єктивні детермінанти, пов'язані з економічною дестабілізацією, зростанням психологічної напруги, ослабленням соціальних зв'язків і збільшенням кількості осіб у кризових ситуаціях.

Тому дослідження структури, змісту та взаємозв'язків детермінант бандитизму в умовах воєнного стану є ключовою передумовою для розроблення ефективної системи запобігання насильницьким організованим формам злочинної діяльності й дозволяє посилювати спроможність сектору безпеки, запобігати формуванню стійких озброєних груп, знижувати ризики нападів на військові, гуманітарні та цивільні об'єкти, а також мінімізувати їхні наслідки для держави, бізнесу та громадян.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам детермінації організованої, корисливо-насильницької злочинності присвячені наукові доробки таких вчених-кримінологів як В. С. Батиргареєвої, В. В. Бедриківського, В. М. Бесчастного, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, О. В. Головкіна, О. М. Джужі, П. С. Єпринцева, А. П. Закалюка, О. М. Литвинова, О. Г. Кулика, М. О. Семенишина та ін. Прикладні напрацювання вказаних та інших учених у розроблення предмету статті є беззаперечним, проте питання детермінації бандитизму в умовах воєнного стану залишилися відкритими.

Виклад основного матеріалу. У науковій кримінологічній літературі, як слушно зауважує О. М. Джужа, термін «детермінанти злочинності» використовується для позначення як причин, так і умов, що зумовлюють виникнення, існування та відтворення кримінальних правопорушень. Причини при цьому трактуються як такі суспільні процеси й явища, що безпосередньо породжують злочинність як свій закономірний наслідок [1, с. 79]. Поряд із цим Н. М. Ярмиш наголошує, що категорія «причинність» має вузьке значення, охоплюючи виключно причинно-наслідкові зв'язки й будучи відмінною від ширшого поняття детермінації, яке включає також умови, фактори, стимули й контексти злочинної поведінки. При цьому, фактор у кримінологічному дискурсі постає як причина, що активізує або стимулює певний процес і впливає на його характерні риси чи особливості [2, с. 35]. Як відзначає Б. М. Головкін, у контексті наслідків злочинної поведінки причина може водночас виступати однією з форм детермінанти, зумовлюючи певний злочинний результат [3]. З позиції системного підходу, наголошує І. Г. Богатирьов,

причини, умови та наслідки становлять ядро детермінаційного процесу, будучи взаємопов'язаними елементами єдиної структури, що включає генезис, контекст і результат у вигляді конкретного злочинного акту [4, с. 95].

Як наголошує П. С. Єпринцев, ключовою сферою дії причин є стадії мотивації, прийняття рішення про вчинення злочину, визначення мети та засобів її досягнення. Натомість умови злочинності проявляються як обставини, що сприяють виникненню та існуванню злочинів, полегшуючи реалізацію злочинного наміру або зменшуючи ефективність контролюючих механізмів. Умови необхідно відрізняти від факторів, що впливають на зміну статистичних показників злочинності, наприклад, демографічних зрушень чи кримінально-правових модифікацій (криміналізації/декриміналізації окремих діянь). Умови самі по собі не породжують злочинність, проте створюють сприятливе середовище для реалізації причинних механізмів у конкретному соціальному та просторово-часовому контексті [5].

У цьому контексті, стверджує С. І. Нежурбіда, кримінологічна детермінація постає одним з базових концептів запобігання кримінальним правопорушенням, оскільки передбачає комплексне вивчення й пояснення тих причин та умов, що сприяють її виникненню, поширенню й відтворенню. Установлення детермінант дає можливість не лише розкрити внутрішній механізм формування протиправної поведінки, а й сформувати науково обґрунтовані стратегії профілактики.

У кримінологічній теорії виділяють кілька підходів до систематизації детермінант відповідного явища. За змістом причини та умови поділяють на соціальні, економічні, психологічні, ідеологічні, політичні, культурно-виховні та організаційно-управлінські – усі ті сфери, що прямо чи опосередковано формують середовище, сприятливе для функціонування стійких озброєних груп [6, с. 273].

Ураховуючи викладене, доцільним є поділ системи причин та умов (криміногенних детермінант), що зумовлюють бандитизм як специфічну форму насильницької організованої злочинності, на три взаємопов'язані рівні.

I) Макрорівень – до них варто віднести детермінанти загальносоціального характеру, які визначають криміногенну атмосферу у країні в цілому та формують підґрунтя для появи й відтворення бандитських угруповань: масштабні економічні, політичні та соціальні трансформації; ослаблення державного контролю внаслідок воєнного стану; мілітаризація суспільства; неконтрольований обіг зброї; переміщення значних мас населення; руйнація інфраструктури; часткова втрата контролю над окремими територіями; дефіцит ресурсів, гуманітарних вантажів і військового майна; зростання міжрегіональних диспропорцій; а також загальне погіршення соціально-психологічного клімату. Такі чинники не спрямовані безпосередньо на формування банд, але створюють умови, за яких насильницькі організовані групи можуть виникати швидше, діяти активніше та залишатися менш помітними для правоохоронної системи.

II) Мезорівень (рівень окремих соціальних груп і злочинних угруповань) – такі стосуються безпосередньо середовищ, у межах яких формуються та функціонують бандитські групи: криміналізація локальних спільнот; існування стійких кримінальних традицій; вплив субкультури насильства; наявність професійного криміналітету й ветеранів бойових дій з бойовим досвідом, які можуть застосовувати навички ведення бою в злочинних цілях; недоліки у діяльності місцевих органів влади й правоохоронних структур; слабкість інститутів громадської безпеки; неконтрольовані або напівлегальні ринки зброї, пального, гуманітарної допомоги чи військових матеріальних цінностей; високий рівень корупції на регіональному рівні. Саме ці чинники підтримують стійкість злочинних груп, забезпечують їм ресурси, інфраструктуру, логістику, «кримінальний авторитет» та можливість розширювати сферу впливу, у тому числі шляхом вчинення збройних нападів.

III) Особистісний рівень (індивідуальна мотивація учасників банд) – безпосередні причини та умови, що визначають мотивацію і поведінку конкретних осіб, які входять до складу бандитських формувань. До них належать: агресивність, толерантність до насильства, прагнення швидкого збагачення; наявність бойового або кримінального досвіду; схильність до ризику; дезадаптація, пов'язана зі стресом війни; алкоголізація або наркотизація; фрустрація; почуття безкарності через завантаженість державних інституцій; психологічна травматизація, викликана бойовими діями чи втратами; індивідуальні цінності антисоціальної спрямованості; особистий конфлікт із законом у минулому. Саме на цьому рівні формується рішення про участь у збройній групі, застосування насильства, збройний напад або інші дії, характерні для бандитизму.

Детермінація бандитизму обумовлюється у загальному об'єктивними (наявність великої кількості зброї в незаконному обігу; масове переміщення населення; руйнація інфраструктури та

критичних об'єктів; часткова втрата контролю над окремими територіями; дефіцит матеріальних ресурсів і гуманітарних вантажів) та суб'єктивними (економічна дестабілізація та втрата засобів до існування; психологічна травматизація та зростання емоційної напруги; ослаблення соціальних зв'язків і контрольних механізмів; збільшення кількості осіб у кризових соціально-психологічних ситуаціях) чинниками (макрорівень).

Інтегрувавши фактори макрорівня детермінації, можна виокремити чотири ключові групи причин та умов, що зумовлюють бандитизм в умовах воєнного стану:

1. Воєнні детермінанти (мезорівень). Воєнний стан [7] створює комплекс глибоких структурних зрушень у сфері безпеки, що прямо впливають на зростання бандитизму. Ключовими чинниками є:

– Масове розповсюдження зброї та боєприпасів. В умовах бойових дій значна частина стрілецької зброї, гранат, вибухових пристроїв та боєприпасів потрапляє в незаконний обіг. За різними оцінками, до 15–20% зброї, яка проходить через фронт, може ставати неконтрольованою, що створює грунт для формування стійких озброєних угруповань [8, с. 153].

– Міграція населення та демографічні зрушення. Масові переміщення населення, внутрішня міграція, тимчасова зміна соціальних ролей і статусів призводять до появи людей у кризових ситуаціях, що підвищує кримінальну вразливість територій. У регіонах з великою кількістю внутрішньо переміщених осіб рівень насильницьких групових злочинів зростав у середньому на 12–18%.

– Руйнування інфраструктури та ослаблення просторового контролю.

– Часткова втрата контролю над окремими територіями. Деокуповані та прифронтові зони є осередками підвищеної криміногенності: низька щільність поліцейських підрозділів, ослаблені механізми державного управління, порушені комунікаційні маршрути.

– Складність охорони військових, гуманітарних і цивільних вантажів. Перевезення готівки, палива, амуніції, медикаментів, гуманітарної допомоги стає особливо ризикованим. Зафіксовано, що до 82% банд сформовано з метою заволодіння саме матеріальними цінностями та валютними коштами, які переміщуються в умовах зниженої охорони.

2. Соціально-економічні детермінанти (мезорівень)

– Поглиблення економічної нерівності. Війна різко збільшує різницю між соціальними групами: частина населення втрачає роботу, житло, заощадження, інша – отримує доступ до бюджетних, військових чи гуманітарних ресурсів. Такий розрив формує середовище соціального напруження.

– Зростання безробіття та зниження доходів. Рівень реальних доходів у 2022–2024 рр. скоротився на 30–45%, що безпосередньо впливає на зростання корисливо-насильницьких злочинів. У регіонах із найвищим безробіттям активність озброєних груп вища на 16–22% [9].

– Тінізація економічних процесів. У період війни значна частина обороту товарів і послуг переходить у тінь, створюючи: високі ризики готівкового переміщення, корупційні канали, можливості для кримінального використання логістики. Встановлено, що понад 40% нападів бандитських угруповань були спрямовані на «тіньові» активи або неофіційні перевезення.

– Дефіцит ресурсів та гуманітарних вантажів. Будь-який дефіцит – пального, медикаментів, продуктів, військового спорядження – автоматично стає об'єктом злочинних посягань. Це стосується як державних, так і волонтерських каналів постачання.

– Збільшення обсягів готівкового обігу. Через перебої в банківській системі частка готівкових операцій у прифронтових регіонах зросла до 60–70%, що робить інкасаторів, водіїв, перевізників особливо вразливими до нападів.

3. Організаційно-правові чинники (мезорівень)

– Ослаблення інституційного контролю. Перевантаження правоохоронної системи, передислокація підрозділів у зону бойових дій, скорочення патрульних маршрутів призводять до «вакууму безпеки». Саме в таких умовах бандитські групи діють найактивніше. На думку М. О. Семенишина, одним із ключових нормативно-правових недоліків, що безпосередньо впливають на рівень корисливо-насильницької злочинності та, зокрема, бандитизму, є відсутність чіткої спеціалізації правоохоронних та контролюючих органів, неналежний рівень міжвідомчої взаємодії та координації, а також недосконаліть системи моніторингу криміногенної ситуації та оцінювання загроз. У результаті цього в діяльності правоохоронних органів виникла інституційна апатія, посилилася корислива мотивація окремих працівників, зумовлена дисбалансом між обсягом службових обов'язків, рівнем ризиків і фактичним матеріальним забезпеченням. У період інтенсивних реформ та структурних змін значна частина кваліфікованих кадрів залишила державну

службу, що, у свою чергу, сприяло проникненню криміналітету в окремі підрозділи, формуванню корупційних зв'язків і зниженню спроможності державних органів ефективно протидіяти організованим озброєним групам. Наслідком цього є підвищення впевненості злочинців у власній безкарності та зниження ризику бути притягнутими до кримінальної відповідальності [10, с. 165].

– Недоліки міжвідомчої координації. У період війни зростає кількість суб'єктів безпекової діяльності (ЗСУ, НГУ, НПУ, СБУ, ДПСУ, ТрО), проте не завжди ефективною є інформаційна взаємодія між ними, особливо щодо: переміщення зброї, охорони вантажів, контролю деокупованих територій.

4. Морально-психологічні чинники (особистісний рівень)

– Зростання загальної агресивності та толерантності до насильства. Війна нормалізує використання сили як «допустимого» засобу вирішення конфліктів. Суспільні опитування фіксують зростання рівня готовності до застосування фізичного насильства на 20–25% [11]. Проведені наукові дослідження В. В. Семененком, підтверджують ці тенденції: лише 31% молоді заявляє про готовність неухильно дотримуватися правових норм; 49% дотримуються закону вибірково; понад 20% фактично ігнорують правові вимоги [12, с. 98]. Такі установки створюють сприятливий ґрунт для легітимації насильства, підкріплюють почуття вседозволеності та формують психологічну готовність до участі в озброєних нападах, особливо в умовах війни, коли суспільна увага до окремих кримінальних проявів знижена.

Важливою детермінантою є деградація моральних орієнтирів, девальвація традиційних цінностей, зростання толерантності до насильства, зброї та кримінальних практик. Як зазначає Б. М. Головкін, лише 44% молоді визнає мораль як реальний регулятор поведінки, тоді як 10% взагалі не сприймають моральні норми як обов'язкові. Отримані науковцем дані свідчать про: 50% молоді толерантні до випадкових або комерційних сексуальних зв'язків, 65% позитивно ставляться до регулярного вживання алкоголю, 35% – до вживання канабіоїдів, 15% допускають вчинення протиправних діянь як спосіб вирішення життєвих проблем, 24% підтримують корупцію як вирішення власних проблем, майже 10% молоді готові вчинити кримінальне правопорушення за винагороду [13, с. 251].

У зоні бойових дій, на деокупованих територіях та серед осіб, травмованих війною, ці показники є значно вищими через руйнування соціальних зв'язків, зниження чутливості до насильства та зростання агресивності. Така деформація моральної свідомості створює психологічний фундамент для залучення до стійких озброєних груп.

Поширення алкоголізму та наркотизації є одним із найбільш криміногенних чинників, що безпосередньо впливає на ймовірність вчинення насильницьких і збройних злочинів. У значній частині бандитських нападів фіксується участь осіб у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. За наявними даними: до 64% корисливо-насильницьких злочинів вчиняються після спільного вживання алкоголю або в умовах аморального способу життя [14, с. 54]. Це формує специфічний тип групової поведінки, коли вживання психоактивних речовин знижує поріг самоконтролю, посилює агресію, полегшує ухвалення рішення про застосування зброї та жорстоких методів впливу на потерпілих.

Особливо небезпечним є зростання наркотизації серед непрацюючої та соціально дезадаптованої молоді – саме з цієї категорії часто вербуються виконавці в озброєні злочинні групи, оскільки вони мають низьку стресостійкість, високий рівень залежності та готовність до ризикованої поведінки [15].

Особливо виразно впливає на схильність до участі у стійких озброєних групах сімейний статус. Кримінологічні дослідження свідчать, що понад половина осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, є неодруженими (незаміжніми). Шлюб і родина мають вагомий запобіжний потенціал, оскільки забезпечують соціальну відповідальність, психологічну прив'язаність, впорядкованість поведінки та стабільність способу життя. Натомість фіктивні шлюбні союзи, неповні родини, низький рівень культурних і правових відносин у сім'ї, авторитарні та насильницькі методи виховання формують у особи деформовані уявлення про насильство, слабку емоційну саморегуляцію та підвищену агресивність [16, с. 28; 17, с. 142–143].

Окремої уваги потребує роль медіа у формуванні моделей поведінки, характерних для бандитизму. Сучасна молодіжна субкультура інтенсивно засвоює зовнішні моделі поведінки, запозичуючи разом із цінностями демократії та свободи також і негативні елементи – культи сили, агресії, збройної влади, «вуличної справедливості», домінування та кримінальної романтики [18, с. 104;19, с. 93].

Узагальнення детермінаційного комплексу бандитизму засвідчило, що такі насильницька озброєна діяльність у воєнний час набуває змішаного кримінально-воєнного характеру, поєднуючи ознаки класичних організованих нападів із тактикою бойових диверсій та використанням військових ресурсів, що обумовлює необхідність зміни парадигми запобігання: від реагування на окремі прояви – до системної нейтралізації факторів, що формують кримінальний протиправний потенціал. Таким чином, детермінація бандитизму в умовах воєнного стану є результатом взаємодії багаторівневих чинників, які не лише підсилюються під впливом збройного конфлікту, а й набувають нових форм, зумовлених постійною мобільністю населення, доступністю зброї, зниженням контролю, зростанням девіантності та ресурсною вразливістю держави. Саме їх комплексне усунення – запорука зниження рівня бандитизму та ефективної безпекової політики України під час війни.

Висновки. Проведений комплексний аналіз детермінант, що впливають на формування та прояви бандитизму в умовах воєнного стану, дозволив встановити, що характер цього злочину детермінується багатовимірною системою чинників – воєнних, соціально-економічних, організаційно-правових та морально-психологічних, – які у своїй сукупності створюють сприятливе середовище для виникнення й активізації стійких озброєних злочинних груп. Встановлено, що воєнні детермінанти мають визначальний вплив: незаконний обіг зброї, який зріс до безпрецедентного рівня та забезпечує злочинним угрупованням доступ до вогнепальної зброї у понад 52% нападів, масові переміщення населення, руйнування інфраструктури та часткова втрата контролю над окремими територіями, які створюють вразливі простори для озброєних посягань. Соціально-економічні детермінанти проявляються у зростанні бідності, нерівності та тінізації економіки, що формує для банд привабливі об'єкти нападів – перевезення готівки, гуманітарні й волонтерські вантажі, військове майно, приватне житло, транспорт; саме такі об'єкти стають мішенню більш ніж у 40% нападів. Організаційно-правові чинники, зумовлені ослабленням інституційного контролю, прогалинами у регулюванні обігу зброї, складністю охорони вантажів та недостатньою координацією між силовими структурами, сприяють підвищенню латентності бандитизму, яка сягає близько 8%, і водночас спричиняють систематичні помилки у кваліфікації злочинів. Особистісні морально-психологічні чинники – підвищення агресивності, фрустрації, посттравматичних розладів, толерантності до зброї й насильства та ослаблення соціальних зв'язків – посилюють готовність окремих осіб до участі в озброєних групах. Саме у період війни зростає частка виконавців із бойовим досвідом, що характеризуються вищим рівнем організованості, рішучості та жорстокості, що знайшло відображення у мінімальній латентності бандитизму, вищій ніж в інших формах насильницької злочинності.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с.

2. Ярмиш Н. Н. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): монографія. Харьків : Право, 2003. 512 с.

3. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24

4. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: В. Д Дакор, 2018. 352 с.

5. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 560 с.

6. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. Збірник наукових праць. Київ : ФОП Маслаков, 2021. 300 с.

7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text

8. Яремчук Р. Л. Типові способи умисних вбивств, вчинених з використанням вогнепальної зброї в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2024. № 4 (30). С. 146–160.

9. Доходи населення. Державна служба статистики. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/dn.htm

10. Семенишин М. О. Кримінологічна детермінація корисливо-насильницької злочинності. *Правовий часопис Донбасу.* 2020. № 1. С. 162–168.

11. Гладкова Є. О. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. №1(15). С. 75–81.

12. Семененко В. В. Кримінологічна характеристика та запобігання грабежам в Україні: дис…канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 291 с.

13. Головкін Б. М. Корисливо-насильницька злочинність в Україні : феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.

14. Чекан Н. В. Особливості детермінації насильницьких злочинів, що вчиняються маргінальними групами. *Colloquium-journal.* 2021. №33 (120). С. 53–57.

15. Протиправна діяльність маргінальних молодіжних угруповань в Україні: поняття, кримінологічна характеристика та запобігання : навч. посіб. / К. В. Агапова, О. Г. Колб, Д. М. Тичина та ін. Ірпінь : Держ. подат. ун-т, 2023. 232 с.

16. Кулик О. Г. Попередження розбійних нападів та грабежів у громадських місцях: метод. рекомендації. Київ : ДНДІ МВС України, 2007. 88 с.

17. Лісніченко Л. В. Кримінологічна характеристика і заходи запобігання грабежам та розбійним нападам : дис…канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 271 с.

18. Костюк О. М. Розвиток особистої культури як спосіб протидії негативному впливу ЗМІ на злочинність. *Держава і право*. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2022. Випуск 91. С. 99–107.

19. Основи соціальної психології : навч. посіб. / за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Міленіум, 2008. 495 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.97:341.45
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.23

ФРАНКІВ В.В.

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

INTERNATIONAL ASPECTS OF COUNTERING THE ILLICIT TRAFFICKING OF WEAPONS COMMITTED BY CRIMINAL ORGANIZATIONS

Актуальність теми зумовлена зростанням масштабів транснаціональної злочинності, ускладненням каналів нелегального переміщення озброєння та підвищеними ризиками витоку зброї в умовах збройних конфліктів. Для України проблема є особливо гострою, оскільки нелегальний обіг озброєння впливає на національну безпеку, формує тіньові кримінальні ринки та створює додаткові умови для функціонування банд і злочинних організацій. Метою роботи є комплексний аналіз міжнародно-правових інструментів і національних механізмів, спрямованих на запобігання незаконному обігу зброї, а також вивчення ролі злочинних організацій у формуванні структурованих каналів нелегальної торгівлі. Методологічну основу становлять порівняльно-правовий, формально-юридичний, структурно-функціональний та системний підходи, що дозволили узагальнити норми міжнародного права, простежити взаємозв'язки між кримінальними мережами та інструментами державного контролю, а також визначити проблеми правозастосування. У статті наголошено, що міжнародно-правове регулювання протидії незаконному обігу зброї становить комплекс норм, що сформувався внаслідок багаторічної практики міжнародних організацій, конвенційних угод, резолюцій та рекомендацій, спрямованих на обмеження доступу недержавних акторів, зокрема злочинних організацій, до зброї та засобів її переміщення через кордони. Незаконний оборот зброї має транснаціональний характер, що зумовлює необхідність глобального підходу та уніфікації правових стандартів. Міжнародні органи й держави розробили низку інструментів, які разом формують універсальну систему запобігання незаконному виготовленню, транспортуванню та застосуванню зброї, включаючи стрілецьку зброю, легкі озброєння, боєприпаси та компоненти. У результаті дослідження встановлено ключові чинники, що ускладнюють протидію незаконному обігу зброї: розгалуженість транснаціональних маршрутів, корупційні ризики, прогалини у національному регулюванні, недостатній рівень технічного оснащення правоохоронних органів та нерівномірність міжнародної координації. Визначено, що організовані злочинні групи відіграють центральну роль у функціонуванні нелегального ринку озброєння, використовуючи фінансові, логістичні та конспіративні механізми для підтримання стійких кримінальних схем.

Ключові слова: *транснаціональна злочинність; нелегальні канали озброєння; злочинні організації; бандитські формування; міжнародна безпека; кримінально-правовий контроль; протидія незаконній зброї.*

The relevance of the topic is determined by the growing scale of transnational crime, the increasing complexity of illicit arms trafficking routes, and the heightened risks of weapons leakage in the context of armed conflicts. For Ukraine, this issue is particularly acute, as the illegal circulation of weapons affects national security, shapes shadow criminal markets, and creates additional conditions for the functioning of gangs and criminal organizations. The aim of the paper is to conduct a comprehensive analysis of international legal instruments and national mechanisms aimed at preventing illicit arms

© ФРАНКІВ В.В. – ад'юнкт відділу аспірантури (ад'юнктури) та докторантури (Національна академія внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

trafficking, as well as to examine the role of criminal organizations in forming structured channels of illegal trade. The methodological framework includes comparative legal, formal legal, structural-functional, and systemic approaches, which made it possible to generalize international legal norms, trace the interconnections between criminal networks and state control instruments, and identify key problems in law enforcement practice. The article emphasizes that international legal regulation of combating illicit arms trafficking is a set of norms that has been formed as a result of many years of practice of international organizations, conventions, resolutions and recommendations aimed at restricting access of non-state actors, in particular criminal organizations, to weapons and means of their movement across borders. Illicit arms trafficking is transnational in nature, which necessitates a global approach and unification of legal standards. International bodies and states have developed a number of instruments that together form a universal system for preventing the illicit manufacture, transportation and use of weapons, including small arms, light weapons, ammunition and components. The study identifies the main factors that complicate counteraction to illicit arms trafficking: the branching of transnational routes, corruption risks, gaps in national regulation, insufficient technical resources of law enforcement agencies, and uneven international coordination. It is established that organized criminal groups play a central role in the functioning of the illegal arms market, using financial, logistical, and conspiratorial mechanisms to support stable criminal schemes.

Key words: *transnational crime; illicit arms channels; criminal organizations; gang formations; international security; criminal law control; countering illegal weapons.*

Актуальність теми. Незаконний обіг зброї залишається одним із найнебезпечніших факторів, що підривають національну та міжнародну безпеку. У контексті зростання діяльності транснаціональних злочинних угруповань, розширення нелегальних каналів постачання та збільшення кількості збройних конфліктів проблема контролю за переміщенням озброєння набуває особливої гостроти. Для України ця тема є критично важливою, зважаючи на ризики витоку озброєння у період воєнного стану, активність організованих злочинних груп та необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними безпековими стандартами. Саме тому комплексне вивчення правових механізмів протидії незаконному обігу зброї та ролі злочинних організацій у цьому процесі набуває значної наукової та практичної актуальності.

Стан дослідження. Питання незаконного обігу зброї та діяльності організованих злочинних груп досліджувалося як у працях міжнародних інституцій (UNODC, INTERPOL, Europol), так і в українській кримінально-правовій доктрині. Значна увага приділяється проблемам кваліфікації злочинів за ст. 263, 255, 257 КК України, однак низка аспектів, пов'язаних із транснаціональним характером обігу озброєння, залишається недостатньо розкритою. Окремі питання, зокрема співвідношення міжнародних стандартів та національних процедур контролю, особливості взаємодії зі світовими правоохоронними структурами, а також роль злочинних організацій у нелегальному ринку озброєння, потребують додаткових наукових узагальнень. Попри наявність різнопланових досліджень, комплексного аналізу міжнародних аспектів протидії незаконному обігу зброї в українському контексті все ще бракує.

Матеріали і методи. У дослідженні використано низку наукових методів, що забезпечили комплексність та всебічність аналізу: порівняльно-правовий, формально-юридичний та структурно-функціональний методи, системний підхід, а також аналіз емпіричних даних.

Виклад основного матеріалу. Особливу небезпеку становить поширення зброї в межах діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, які мають сталу структуру, матеріальні ресурси, власні механізми розвідки, логістики та захисту. Вони нерідко поєднують незаконний обіг зброї з іншими видами злочинності – наркоторгівлею, торгівлею людьми, контрабандою, кіберзлочинністю, відмиванням коштів. Таким чином формуються потужні кримінальні конгломерати, що становлять реальну загрозу державному управлінню та правовому порядку. Саме тому міжнародне співтовариство приділяє особливу увагу регулюванню питань, пов'язаних із незаконним виготовленням, переміщенням, зберіганням та застосуванням зброї, створюючи численні конвенції, протоколи, договори та політичні програми, спрямовані на припинення злочинних ланцюгів. Серед них – Протокол ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї [1], Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [2],

Міжнародний договір про торгівлю зброєю [3], програми ОБСЄ та ЄС, а також регіональні механізми, які забезпечують координацію між правоохоронними органами багатьох країн.

Україна, перебуваючи у ситуації збройного конфлікту та поступової постконфліктної демілітаризації, стикається з особливими ризиками, пов'язаними з можливим витоком озброєння у незаконні канали. Сучасна кримінальна ситуація вимагає більшої уваги до національних норм і процедур контролю, оскільки саме внутрішні правові механізми є визначальними для формування ефективної системи протидії нелегальному обігу зброї [4]. Центральне місце в цьому контексті займає стаття 263 Кримінального кодексу України [5], яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Її значення важко переоцінити, адже саме вона становить основу кримінально-правової боротьби з цим видом злочинності. Водночас доктринальні підходи, судова практика та коментарі до статті 263 демонструють низку проблемних питань, що вимагають глибшого наукового аналізу: склад злочину, питання розмежування обігу та зберігання, критерії незаконності, значення технічних характеристик зброї та особливості доведення умислу [6; 7]. Ці аспекти мають важливе значення для правоохоронної діяльності та узгодження української практики з міжнародними вимогами.

Національне законодавство України поступово адаптується до міжнародних норм, беручи до уваги рекомендації міжнародних інституцій, потребу уніфікації термінології, впровадження електронних реєстрів, удосконалення процедур маркування, контролю та обліку зброї [8]. Паралельно розвивається й міждержавна взаємодія – спільні операції з INTERPOL, Europol, EMPACT, двосторонні угоди, обмін даними [9; 10]. Однак комплексність проблеми потребує поглибленого аналізу всіх правових, інституційних та кримінологічних аспектів, включаючи безпосередню діяльність злочинних груп, які виступають головними «гравцями» на чорному ринку зброї.

У контексті дослідження міжнародних аспектів протидії незаконному обігу зброї важливим є формування чіткої теоретико-правової бази, що дозволяє правильно ідентифікувати ключові поняття та їх взаємозв'язки. Визначення основних термінів створює фундамент для подальшого аналізу правових норм, кваліфікації злочинів та розгляду діяльності організованих злочинних угруповань, які беруть участь у незаконних операціях зі зброєю. Саме від точного розуміння термінології залежить структурованість наукового дослідження та здатність правозастосовних органів правильно оцінювати й запобігати небезпечним явищам. Розмаїття міжнародних документів, національних законів і кримінально-правових доктрин спричиняє певні відмінності у використанні категорій, тому завданням теоретично-правового підходу є зведення їх до узгодженої системи.

Одним із ключових понять є «зброя», що перебуває у фокусі кримінального права, міжнародної безпеки та спеціального технічного регулювання. У міжнародних документах, таких як Протокол ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї [1], зброєю визнаються будь-які переносні пристрої, здатні здійснювати постріл або іншим способом спричиняти ураження за рахунок дії енергії, створюваної вибуховими речовинами. Це означає, що до категорії зброї відносяться не лише вогнепальні зразки, а й інші пристрої, конструктивно призначені для завдання шкоди людині або майну, включно з вибуховими, метальними та спеціальними механізмами. Українське законодавство не містить окремого закону «Про зброю», проте визначення зброї формуються через підзаконні акти, накази МВС та висновки експертів, а також у коментарях до ст. 263 КК України. У широкому значенні зброя – це будь-які предмети, конструктивно призначені для ураження живої чи неживої цілі, тоді як у кримінально-правовому аспекті ключовим є фактична придатність до стрільби, наявність бойових або мисливських ознак та відповідність технічним параметрам. Відсутність єдиного визначення на законодавчому рівні ускладнює судову практику: експерти та суди змушені покладатися на технічні регламенти, відомчі інструкції та висновки балістичних експертиз, що ускладнює єдину практику кваліфікації злочинів, пов'язаних із зброєю.

Не менш важливим є поняття «незаконного обігу зброї», яке охоплює всі форми переміщення, передачі, зберігання, використання, продажу або виготовлення зброї поза межами правового контролю. З міжнародної точки зору, незаконний обіг зброї розглядається як будь-які дії, що порушують встановлені державами або міжнародними угодами правила маркування, реєстрації, транспортування та експорту озброєння. Такий підхід дозволяє охоплювати як фізичне переміщення зброї через кордони без відповідного дозволу, так і її незаконну передачу чи виготовлення всередині держави. В українському праві ці питання регулюються насамперед статтями КК України 263, 263-1, 264, а також низкою адміністративних норм щодо контролю за обігом зброї. Незаконність у цьому контексті визначається не лише відсутністю дозволу чи ліцензії,

а й порушенням спеціального режиму поводження зі зброєю, що охоплює всі етапи її виготовлення, обліку, зберігання, транспортування та передачі іншим особам. Такий підхід дозволяє розглядати незаконний обіг зброї як комплексне правове явище, яке включає кримінально карані дії, адміністративні порушення та порушення режиму контролю, що створюють потенційну загрозу безпеці держави та громадян.

Особливе теоретичне значення має категорія «організована злочинність», оскільки саме вона є основним механізмом існування нелегального ринку зброї. У міжнародному праві визначення цього поняття сформульоване у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [2], де під організованою злочинною групою розуміється структуроване об'єднання трьох або більше осіб, що функціонує протягом певного часу та діє узгоджено з метою вчинення тяжких злочинів, здебільшого для отримання матеріальної чи фінансової вигоди. Це визначення акцентує на стабільності, ієрархічності та координації дій учасників, що дозволяє таким групам підтримувати сталі канали збуту, фінансування й логістики, необхідні для незаконного обігу зброї. Українське кримінальне законодавство містить детальні поняття «організованої групи» та «злочинної організації», які визначають різний рівень внутрішньої організації, дисципліни та розподілу ролей між учасниками. Згідно зі ст. 255 КК України, злочинна організація є більш складним та небезпечним формуванням, оскільки має розгалужену структуру, здатність впливати на інші кримінальні групи та створювати стійкі механізми прикриття своєї діяльності, включно з корупційними зв'язками. У теоретико-правовому вимірі саме такі об'єднання визначають характер і масштаби незаконного обігу зброї, оскільки вони мають фінансові ресурси, інфраструктуру, доступ до нелегальних ринків та можливість налагоджувати транскордонні поставки озброєння, що виходять за межі юрисдикцій окремих держав.

Одним із найбільш небезпечних різновидів організованої злочинності є «бандитизм», який традиційно асоціюється з озброєними групами, що вчиняють насильницькі напади. У ст. 257 КК України бандитизм визначається як створення озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації або окремих громадян, а також участь у такій банді чи вчинення нападів нею. Це визначення відображає характерні ознаки бандитизму: обов'язкову озброєність, наявність стійкої групи осіб, спрямованість на насильницькі дії та мету завдати шкоди чи заволодіти майном. На відміну від ширшого поняття організованої групи, банда завжди передбачає застосування зброї та наявність підвищеної суспільної небезпеки, оскільки її діяльність безпосередньо пов'язана з насильством та загрозою життю людей. У теоретичному аспекті бандитизм є специфічною формою організованої злочинності, яка часто функціонує у тісному зв'язку з незаконним обігом зброї: по-перше, створення банди неможливе без попереднього забезпечення учасників вогнепальною зброєю; по-друге, такі угруповання нерідко самі виступають ланкою у контрабанді та збуті озброєння. Таким чином, бандитизм не лише є споживачем незаконної зброї, а й може відігравати активну роль у її розповсюдженні, що робить його одним із ключових елементів кримінальних ринків озброєння.

Важливим для кримінально-правового аналізу є поняття «транснаціонального злочину», яке охоплює діяння, що здійснюються на території більше ніж однієї держави або мають наслідки, що виходять за межі національних кордонів. У цьому контексті незаконний обіг зброї найчастіше виступає класичним прикладом транснаціональної злочинної діяльності, оскільки зброя може переміщуватися через декілька держав, а її постачальники, посередники та отримувачі перебувають у різних юрисдикціях. Вивчення і протидія такій злочинності вимагає врахування міжнародних правових інструментів, що встановлюють загальні стандарти та обов'язки держав. Серед них – Договір про торгівлю зброєю [3], який регламентує легальний експорт, імпорт та контроль над міжнародними постачаннями озброєння, а також Протокол ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї [1], що визначає критерії криміналізації та механізми співпраці держав у боротьбі з контрабандою. Важливу роль відіграють і регіональні правові документи, зокрема норми Європейського Союзу, ОБСЄ та Ради Європи, які встановлюють правила реєстрації, маркування, обліку та контролю переміщення зброї на території своїх членів. Разом ці міжнародні та регіональні норми формують єдину правову інфраструктуру, що не лише уніфікує підходи до регулювання зброї, а й дозволяє державам обмінюватися інформацією, координувати розслідування та здійснювати спільні заходи протидії транснаціональним каналам нелегального обігу озброєння.

Міжнародно-правове регулювання протидії незаконному обігу зброї становить комплекс норм, що сформувався внаслідок багаторічної практики міжнародних організацій, конвенційних угод, резолюцій та рекомендацій, спрямованих на обмеження доступу недержавних

акторів, зокрема злочинних організацій, до зброї та засобів її переміщення через кордони. Незаконний оборот зброї має транснаціональний характер, що зумовлює необхідність глобального підходу та уніфікації правових стандартів. Міжнародні органи й держави розробили низку інструментів, які разом формують універсальну систему запобігання незаконному виготовленню, транспортуванню та застосуванню зброї, включаючи стрілецьку зброю, легкі озброєння, боєприпаси та компоненти.

Одним із ключових міжнародних документів є Протокол про протидію незаконному виготовленню та обігу вогнепальної зброї [1], їх деталей і компонентів та боєприпасів, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2001 р.). Цей Протокол запроваджує комплексну систему маркування, реєстрації та контролю руху зброї, зобов'язує держави криміналізувати незаконне виробництво й торгівлю, а також посилює співпрацю між правоохоронними органами. Він визнає небезпеку, яку становлять організовані злочинні угруповання, включно з бандитськими формуваннями, що використовують зброю для терору, здирництва, наркоторгівлі та посягань на стабільність держав.

Вагоме значення має й Міжнародна програма дій щодо запобігання, боротьби та викорінення незаконного обігу стрілецької зброї та легких озброєнь у всіх його проявах (Програма дій ООН 2001 р.) [11]. Вона містить універсальні стандарти щодо маркування, ведення державних реєстрів, контролю експортно-імпортних операцій, створення національних координаційних механізмів, а також управління державними складами зброї. Водночас Програма дій наголошує на необхідності запобігання потраплянню зброї в руки кримінальних угруповань та терористичних мереж, вимагаючи від держав створювати дієві системи контролю за каналами витоку, включаючи корупційні та нелегітимні мережі постачання.

Надзвичайно важливим міжнародним актом є Договір про торгівлю зброєю [4], який уперше на глобальному рівні встановив юридично зобов'язуючі стандарти контролю міжнародних передач озброєнь. Договір передбачає оцінку ризиків щодо використання зброї для злочинів, тероризму або діяльності організованих груп. Структури, які мають ознаки бандитизму чи мафіозних організацій, прямо згадуються в положеннях про недопущення передач, що можуть сприяти порушенню міжнародного гуманітарного права чи прав людини. Держави зобов'язані відмовляти в експорті, якщо існує значний ризик, що зброя буде використана для злочинних дій або потрапить до злочинних організацій.

Крім універсальних договорів, важливу роль відіграють регіональні механізми. В Європі діє низка нормативних актів Європейського Союзу, спрямованих на контроль обігу зброї, включаючи Директиву ЄС 91/477/ЄЕС у зміненій редакції 2017 р. [12], яка встановлює стандарти обліку, маркування, контролю обігу та відповідальності за незаконну зброю. У межах ОБСЄ функціонує Документ ОБСЄ про стрілецьку зброю та легкі озброєння, який зобов'язує держави застосовувати прозорі та ефективні механізми контролю експорту та імпорту.

Значний внесок мають також рішення та резолюції Ради Безпеки ООН щодо ембарго на постачання зброї, що виступають інструментами запобігання озброєнню незаконних формувань. Ембарго спрямовані на недопущення потрапляння зброї в регіони з високим рівнем злочинності, де діють організовані кримінальні групи, у тому числі озброєні банди та бандформування. Вони зобов'язують держави перекривати канали нелегального постачання, контролювати фінансові операції та здійснювати митне спостереження.

Національне законодавство України щодо обігу зброї становить важливий елемент системи протидії незаконному обігу озброєння, оскільки забезпечує внутрішньодержавний контроль та регламентацію всіх аспектів виготовлення, зберігання, продажу, передачі, транспортування і використання зброї. В умовах сучасного розвитку криміногенної ситуації, зокрема під впливом діяльності організованих злочинних груп та бандформувань, українське законодавство постійно адаптується до міжнародних стандартів та рекомендацій, зокрема тих, що випливають із Договору про торгівлю зброєю [3], Протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї [1], а також регіональних ініціатив ЄС і ОБСЄ. Важливість національних норм полягає не лише у криміналізації злочинних дій, а й у створенні системи превентивного контролю, що дозволяє запобігати витоку зброї в незаконний обіг.

Ключовим нормативно-правовим актом є Кримінальний кодекс України (КК України) [5], який регламентує кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю. Центральне місце у цій сфері займає стаття 263 КК України, яка передбачає відповідальність за придбання, зберігання, носіння, передачу чи збут зброї без передбаченого законом дозволу або з порушенням встановленого порядку. Стаття охоплює широкий спектр озброєння – від вогнепальної зброї

до бойових припасів та вибухових речовин. Коментарі до ст. 263 підкреслюють, що незаконне поводження з озброєнням включає не лише фізичні дії з предметом, а й умисне створення умов для його використання у злочинних цілях. Особлива увага приділяється наміру особи та її участі у діяльності організованих злочинних груп, що підвищує суспільну небезпеку діяння.

Окрім ст. 263, важливе значення мають і інші статті Кримінального кодексу України, що пов'язані з обігом зброї. Так, ст. 255 КК України визначає поняття «організована група», ст. 255-1 – «злочинна організація», а ст. 257 – «бандитизм». Ці норми дозволяють кваліфікувати злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї, залежно від організаційної структури злочинців, рівня їхньої координації та суспільної небезпеки. Злочини, вчинені в рамках діяльності організованих груп або банд, караються суворіше, оскільки вони становлять загрозу не лише окремим громадянам, а й державній безпеці загалом.

Національне законодавство також передбачає комплексні регламенти щодо цивільного обігу зброї. Правки до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» щодо вдосконалення порядку отримання, декларування та поводження з вогнепальною зброєю [13] визначають види цивільної, мисливської, спортивної та колекційної зброї, порядок її придбання та обов'язкову державну реєстрацію. Особливу увагу приділено ліцензуванню осіб, які здійснюють торговельну чи виробничу діяльність у сфері озброєння, а також контролю за зберіганням та транспортуванням зброї. Такі механізми дозволяють мінімізувати ризики її потрапляння до нелегальних каналів, що часто використовуються злочинними угрупованнями.

Значним елементом національної системи контролю є державний облік і маркування зброї, який передбачає ведення централізованих реєстрів, присвоєння індивідуальних серійних номерів та контроль за переміщенням зброї між власниками, підприємствами та державними установами. Ці заходи забезпечують прозорість і підзвітність, що полегшує розслідування випадків незаконного обігу, виявлення каналів контрабанди та встановлення причетних осіб.

Злочинні організації і банди використовують зброю як інструмент для досягнення економічної та політичної вигоди. Вона необхідна для контролю над територіями, забезпечення «кришування» незаконного бізнесу, ведення рекету, залякування конкурентів та охорони каналів постачання наркотиків або інших контрабандних товарів. Вони створюють складні ланцюги постачання, які включають підпільне виробництво, переробку, контрабанду та збут, а також впроваджують систему конспірації, корупційних зв'язків і фальсифікації документів для прикриття своєї діяльності.

Міжнародне право, зокрема Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [2], визнало такі структури як транснаціональні злочинні організації та закріпило обов'язок держав карати їхні дії і запобігати проникненню незаконної зброї. В рамках цієї конвенції та відповідних протоколів держави зобов'язані криміналізувати участь у таких організаціях, встановлювати відповідальність за створення та керівництво злочинними групами, а також співпрацювати у транскордонних розслідуваннях. В Україні ці положення відображені через ст. 255–257 КК, яка прямо пов'язує організовані групи та банди з протиправними діями, включаючи незаконний обіг зброї, що створює підґрунтя для міжнародної співпраці у сфері протидії злочинності.

Особливу складність становить взаємодія таких організацій із транснаціональними каналами зброї. Злочинні угруповання нерідко формують розгалужені мережі співпраці з посередниками, контрабандистами та корупційними посадовцями в інших країнах, що дозволяє їм ефективно використовувати слабкі ланки у міжнародному контролі над озброєнням. Вони активно залучають нелегальні маршрути – морські, повітряні або сухопутні – через держави з недостатнім рівнем митного та прикордонного контролю. Додатково злочинці застосовують тіньові фінансові механізми, зокрема «відмивання» коштів через офшорні зони, криптовалюти або підставні компанії, що ускладнює встановлення реальних замовників і постачальників зброї. Така багаторівнева система незаконного обігу робить проблему глобальною, тому протидія вимагає не лише вдосконалення внутрішніх норм права, але й тісної міжнародної координації, регулярного обміну розвідданими, участі у спільних операціях, а також швидкого реагування на появу нових контрабандних маршрутів.

Ефективна протидія незаконному обігу зброї неможлива без широкої міжнародної взаємодії, оскільки більшість каналів контрабанди та транскордонних злочинних мереж функціонують одночасно в кількох державах. Провідну роль у координації таких зусиль відіграють міжнародні правоохоронні структури – INTERPOL, Europol та платформа EMPACT, які забезпечують державам доступ до баз даних, спільних операцій, аналітичних інструментів і механізмів оперативного реагування.

INTERPOL відіграє центральну роль у глобальному виявленні незаконної зброї, координуючи держави через свої криміналістичні інструменти та міжнародні операції. Його спеціальна Firearms Programme спрямована на "removing illicit firearms from circulation" – вилучення нелегальної зброї з незаконного обігу (INTERPOL, Firearms Trafficking). Одним із ключових інструментів є системи iARMS (Illicit Arms Records and tracing Management System) та IBIN (INTERPOL Ballistic Information Network), що надають державам можливість ідентифікувати походження зброї, порівнювати балістичні сліди та встановлювати маршрути переміщення [14].

Важливим інструментом є глобальні операції серії Operation Trigger, які проводяться одночасно у десятках держав. Наприклад, операція Trigger-Salvo II (2023) у країнах Азії призвела до 1 700 арештів та вилучення 714 одиниць вогнепальної зброї, комплектуючих і боєприпасів [15]. Аналогічно, операція Trigger IX (2023) у Латинській Америці забезпечила 14 260 арештів та вилучення понад 8 263 одиниць зброї. Ці результати демонструють, що INTERPOL не лише координує інформаційний обмін, а й організовує масштабні практичні заходи проти незаконних ринків озброєння [16].

Ці дані демонструють, що INTERPOL не лише забезпечує інформаційну інфраструктуру, а й проводить практичні операції, які дозволяють одночасно у багатьох країнах вилучати значні обсяги нелегальної зброї, виявляти організаторів каналів і встановлювати маршрути транснаціональних поставок.

Europol працює як головний центр аналітичної підтримки держав Європейського Союзу у сфері незаконного обігу зброї. На платформі організації функціонує аналітичний проект "Weapons & Explosives", який здійснює глибокий аналіз злочинних мереж, зброярських маршрутів та фінансових потоків, пов'язаних з незаконним озброєнням (European Commission, Trafficking Firearms). Завдяки доступу до об'єднаних баз даних і аналітичних методів Europol забезпечує держави-члени інформацією щодо структури кримінальних груп, схем постачання зброї, методів конспірації та участі третіх країн [9].

Практична діяльність Europol включає спільні операції: так, у межах операції Conversus було вилучено 1 621 одиницю зброї та значні обсяги боєприпасів. Офіційні звіти Europol також підтверджують, що агентство здійснює ідентифікацію логістичних маршрутів контрабанди, виявляє структурні зв'язки між злочинними угрупованнями та підтримує держави під час затримання учасників організованих кримінальних мереж [17].

Окрім цього, Europol надає мобільні експертні групи, що виїжджають для підтримки національних поліцій під час великих операцій або обшуків, а також проводить трасування зброї через доступні міжнародні канали. Це дозволяє створити єдиний центр компетенцій, який полегшує виявлення зв'язків між кримінальними епізодами у різних країнах.

Платформа EMPACT (European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats) є багаторівневим механізмом ЄС, спрямованим на боротьбу з найнебезпечнішими кримінальними загрозами, серед яких пріоритетом визначено незаконну торгівлю зброєю. Офіційні документи Єврокомісії підтверджують, що напрям "Firearms" входить до пріоритетів EMPACT 2022–2025, а держави ЄС здійснюють у його межах спільні операції, аналітику та підготовку персоналу (European Commission, EMPACT) [18].

Офіційні документи Європейської Комісії підтверджують, що EMPACT координує: спільні міжнародні операції проти транснаціональних злочинних груп; обмін розвідданими між державами; аналітику кримінальних тенденцій; підготовку правоохоронців та митних служб; розробку стандартів маркування й контролю зброї.

Одним із найбільш показових прикладів є спільні дії JAD SEE 2024, у результаті яких було заарештовано 796 осіб, відкрите 316 кримінальних проваджень, вилучено 442 одиниці зброї. Операція була проведена під координацією ЄС та за участю багатьох держав, що підтверджує реальну практичну ефективність EMPACT як оперативного інструменту [19].

EMPACT дозволяє державам проводити комплексні операції: одночасно боротися зі злочинними групами, наркотрафіком, відмиванням коштів і незаконними каналами зброї, які зазвичай існують у зв'язку. Це створює ефективний регіональний інструмент протидії організованій злочинності.

Україна активно інтегрується у механізми міжнародного контролю над незаконним обігом зброї, що підтверджується офіційними заявами МВС та залученням до операцій EMPACT та Europol. Міністерство внутрішніх справ України та ОБСЄ проводили спільні конференції, присвячені інтеграції України до міжнародної системи боротьби з незаконною зброєю, де наголошено на обміні інформацією, доступі до міжнародних баз, підвищенні кваліфікації персоналу та створенні національного Координаційного центру з протидії нелегальній зброї [20].

Участь у відповідних операціях дозволяє Україні виявляти канали витоку озброєння, розширювати можливості оперативно-розшукової діяльності, а також гармонізувати свої внутрішні норми з європейськими і міжнародними стандартами.

Важливу роль відіграють транскордонні угоди та двосторонні договори між державами. Такі документи створюють чіткі юридичні механізми співпраці, які визначають, яким чином країни обмінюються оперативними даними, затримують підозрюваних, здійснюють конфіскацію та передачу доказів. Договори дозволяють узгодити процедури екстрадиції, що унеможливлює уникнення відповідальності злочинцями шляхом переховування в інших країнах. Крім того, вони відкривають можливість створення спільних слідчих груп – структур, у межах яких правоохоронці різних держав діють як єдина команда. Подібні інструменти особливо важливі у випадках, коли незаконна зброя перетинає кілька кордонів або коли незаконний обіг забезпечується добре організованою мережею злочинців із різних країн.

Суттєвим елементом міжнародного співробітництва є узгодження правових стандартів та процедур розслідування. Універсальні норми, такі як Протокол ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї (до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності) [1; 2] та Договір про торгівлю зброєю [3], встановлюють вимоги щодо маркування, реєстрації, імпорту та експорту озброєння. Вони також зобов'язують держави криміналізувати виробництво та обіг зброї поза контрольними механізмами, що дозволяє уніфікувати стандарти кваліфікації злочинів у різних юрисдикціях. Таке узгодження правових норм дає можливість підвищити якість доказів, уникнути колізій під час міжнародних розслідувань і створити спільний правовий фундамент для переслідування учасників організованих злочинних угруповань незалежно від країни їхнього перебування.

Практика розслідування включає як оперативно-розшукові дії, так і використання сучасних технологій контролю. До таких заходів належать ретельний моніторинг фінансових потоків, які можуть свідчити про купівлю або транспортування зброї, аналіз криптовалютних транзакцій, контроль комунікацій злочинців та співпраця зі структурами, що здійснюють фінансовий нагляд. Важливою складовою є взаємодія митних служб та прикордонних підрозділів з міжнародними аналітичними центрами, які допомагають визначати підозрілі маршрути та прогнозувати можливі переміщення зброї. В Україні правоохоронні органи активно залучають іноземних партнерів до спільних операцій проти міжнародних злочинних груп, особливо тих, що спеціалізуються на контрабанді озброєння, вибухових речовин і комплектуючих.

Ще одним серйозним викликом є транснаціональний характер злочинних організацій, які беруть участь у незаконному обігу зброї. Ці угруповання діють одночасно в декількох країнах, що ускладнює координацію розслідувань та застосування кримінальної відповідальності. Незважаючи на існування міжнародних інструментів, таких як Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [2], механізми правового співробітництва не завжди спрацьовують ефективно через різницю у національних законодавствах, бюрократичні перепони та політичні інтереси держав.

На національному рівні проблемою залишається недосконаліть законодавчого регулювання та прогалини у правовому визначенні ключових понять. Наприклад, хоча ст. 263 КК України регламентує незаконне поводження зі зброєю, відсутність точного визначення деяких видів озброєння та технічних характеристик ускладнює кваліфікацію злочинів у судовій практиці [21; 22]. Крім того, недостатньо врегульовані питання відповідальності за посередництво у незаконних операціях або фінансову підтримку злочинних угруповань, що створює «сірі зони», які активно використовують організовані групи та банди.

Важливою проблемою є недостатній рівень технічного забезпечення та ресурсів правоохоронних органів, що ускладнює оперативне відстеження та вилучення зброї. Брак сучасних аналітичних платформ, технічних засобів контролю за фінансовими потоками та оперативного зв'язку з міжнародними партнерами уповільнює розслідування і робить їх менш ефективними. Це особливо критично при протидії транснаціональним каналам постачання, коли швидкість реагування є ключовим фактором успіху.

Ще одним викликом є корупційні ризики та участь посадових осіб у нелегальних схемах. Організовані злочинні групи та банди часто залучають до своєї діяльності державних службовців, прикордонників, митників та правоохоронців, що дозволяє безперешкодно переміщувати зброю та приховувати сліди злочину. Ця проблема ускладнює міжнародну співпрацю, оскільки ефективність двосторонніх або багатосторонніх угод зменшується, якщо на національному рівні відсутній контроль і прозорість.

Для ефективної протидії незаконному обігу зброї та мінімізації ризиків, пов'язаних із діяльністю організованих злочинних груп і банд, необхідний комплексний підхід, який поєднує політичні, правові та оперативні заходи. На політичному рівні ключовим завданням є посилення державної координації та формування єдиної стратегії боротьби з незаконним обігом зброї. Це передбачає створення міжвідомчих робочих груп, які об'єднуватимуть представників правоохоронних органів, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Міністерства оборони та інших зацікавлених структур [23; 24]. Такі механізми дозволять узгоджено визначати пріоритети, розподіляти ресурси та здійснювати моніторинг виконання заходів у сфері протидії незаконній зброї. Крім того, важливо підтримувати міжнародну політичну координацію з державами-партнерами та організаціями ООН, ЄС, ОБСЄ, INTERPOL та Europol для обміну досвідом і оперативної взаємодії.

Правовий рівень передбачає удосконалення національного законодавства та гармонізацію його з міжнародними стандартами. Необхідно чітко визначити види зброї, порядок її обліку, відповідальність за посередництво у незаконному обігу, а також підвищити рівень відповідальності керівників та організаторів злочинних угруповань. Особливу увагу слід приділити імплементації положень Договору про торгівлю зброєю [3] та Протоколу ООН проти незаконного обігу вогнепальної зброї [1], що дозволить забезпечити уніфіковану кваліфікацію злочинів і створить правові підстави для міжнародної співпраці та екстрадиції. Крім того, важливо забезпечити прозорість та ефективність ліцензійних процедур, реєстрації зброї, маркування та контролю її переміщення.

Оперативні рекомендації спрямовані на підвищення ефективності правоохоронних заходів та розслідувань. До цього належить впровадження сучасних аналітичних платформ для відстеження фінансових потоків і переміщення зброї, активне використання систем трасування та ідентифікації зброї, а також посилення співпраці з міжнародними партнерами у проведенні спільних операцій. Важливим є підвищення професійного рівня кадрів, включно з підготовкою спеціалістів з боротьби з організованою злочинністю, фінансових розслідувань та кібербезпеки, що дозволить ефективно протидіяти складним транснаціональним схемам. Не менш важливо запроваджувати превентивні заходи, такі як контроль за каналами постачання, проведення рейдів та вилучень нелегальної зброї, а також активне залучення громадськості до повідомлення про підозрілі факти [25].

Інтеграція політичних, правових і оперативних заходів створює системний підхід, який дозволяє одночасно запобігати, виявляти та ефективно реагувати на незаконний обіг зброї. Важливо забезпечити, щоб ці заходи були координованими, прозорими та адаптованими до реалій транснаціональної злочинності, а також інтегрованими з міжнародними стандартами і механізмами контролю. Такий комплексний підхід сприятиме не лише зменшенню доступу злочинних організацій та банд до озброєння, а й підвищенню рівня безпеки держави, зміцненню правопорядку та захисту громадян від насильницьких і злочинних проявів.

Національне законодавство України, зокрема ст. 263 КК України, забезпечує кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю та передбачає посилену відповідальність у разі участі у діяльності організованих злочинних груп або банд. Проблеми виникають через складність відстеження нелегальних каналів постачання, технічні та ресурсні обмеження правоохоронних органів, а також корупційні ризики, які дозволяють злочинним угрупованням ефективно функціонувати. Бандитизм та діяльність організованих груп є ключовими суб'єктами незаконного обігу зброї, і саме їхня активність визначає складність та масштаб протидії.

Висновки. Отже, незаконний обіг зброї є складним багаторівневим явищем, яке охоплює як внутрішньодержавні, так і транснаціональні аспекти. Ефективна боротьба з ним потребує поєднання міжнародних правових стандартів, міждержавної координації та вдосконалення національних механізмів контролю. Організовані злочинні групи й банди відіграють ключову роль у функціонуванні нелегального ринку озброєння, що потребує посиленої уваги до їх структури, каналів фінансування та зв'язків з корупційними мережами. Зміцнення міжнародної співпраці з INTERPOL, Europol та EMPACT, удосконалення кримінального законодавства, розвиток аналітичних платформ, а також підвищення професійної підготовки правоохоронців є важливими складовими комплексної стратегії протидії. Результати дослідження свідчать про необхідність подальшого наукового вивчення механізмів впливу злочинних організацій на незаконний обіг зброї та шляхів інтеграції України до глобальної системи безпеки.

Список використаних джерел:

1. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Протокол, міжнародний документ від 31.05.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція, міжнародний документ від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789

3. Міжнародний договір про торгівлю зброєю. LB.ua. 24 грудня 2014 р. URL: https://lb.ua/world/2014/12/24/290386_mezhdunarodniy_dogovor_torgovle.html

4. Хавронюк М. І. Проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права в перспективне кримінальне законодавство України. *Кримінологічні дослідження.* 2023. Вип. 13. С. 291-306.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

6. Позиція щодо незаконного поводження зі зброєю : новина 2023 р. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1779470/

7. Стаття 263 Кримінального кодексу України. *Юридичний портал «ККУ»*. URL: https://kku.com.ua/st-263/

8. З 23 червня в Україні запрацював Єдиний реєстр зброї. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/uk/news/z-23-cervnia-v-ukrayini-zapraciuvav-jedinii-rejestr-zbroyi

9. Trafficking in firearms. European Commission – Home Affairs. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/organised-crime/trafficking-firearms_en

10. MOIA launches the coordination centre to combat illicit arms trafficking. EUAM Ukraine. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/moia-launches-the-coordination-centre-to-combat-illicit-arms-trafficking/

11. UNODC. Firearms Study. 2015. URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Firearms/12-56168_Firearm_booklet_ebook.pdf

12. Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on control of the acquisition and possession of weapons. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021L0555

13. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» щодо вдосконалення порядку отримання, декларування та користування зброєю : Закон України від 20.08.2024 № 3899-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3899-20#Text

14. Firearms trafficking. INTERPOL. URL: https://www.interpol.int/en/Crimes/Firearms-trafficking

15. Illicit firearms: over 1,700 arrested in landmark operation across Asia. 2023. *INTERPOL*. URL: https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2023/Illicit-firearms-over-1-700-arrested-in-landmark-operation-across-Asia

16. Operation Trigger IX nets 14,260 arrests across Latin America. 2023. *INTERPOL*. URL: https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2023/Illicit-firearms-Operation-Trigger-IX-nets-14-260-arrests-across-Latin-America

17. Operation against firearm trafficking. *Europol*. 05.04.2023. URL: https://www.europeanpolice.eu/2023/04/05/europol-operation-against-firearm-trafficking/

18. EMPACT: Fighting crime together. *European Commission – Home Affairs.* URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/law-enforcement-cooperation/empact-fighting-crime-together_en?prefLang=sl

19. 796 people arrested in international operation managed from coordination center set up in Sarajevo. *Sarajevo Times.* URL: https://sarajevotimes.com/796-people-arrested-in-international-operation-managed-from-coordination-center-set-up-in-sarajevo/

20. ОБСЄ та консультивна місія ЄС провели конференцію з протидії незаконному обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/news/mvs-obsje-ta-konsultativna-misiia-jes-proveli-konferenciiu-z-protidiyi-nezakonnomu-obigu-zbroyi-bojepripasiv-ta-vibuxovix-recovin

21. Конституційний Суд України. «Верховний Суд: постанова 2019 року …». *Офіційний сайт Верховного Суду.* 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/627440/

22. Касаційний кримінальний. «Незаконне поводження зі зброєю». *Офіційний сайт Суду*. 2024. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/nezak_povodgenny_zbroeu

23. МВС та ОБСЄ провели експертне обговорення щодо протидії незаконному обігу зброї // *Офіційний сайт Національна поліція України*. 2025. URL: https://npu.gov.ua/news/protydiia-nezakonnomu-obihu-zbroi-mvs-ta-obsie-provely-ekspertne-obhovorennia

24. Протидія незаконному обігу зброї: МВС розпочало кампанію декларування. *Офіційний сайт Міністерство внутрішніх справ України.* 2025. URL: https://mvs.gov.ua/news/protidiia-nezakonnomu-obigu-zbroyi

25. Літошко В. Правове регулювання обігу вогнепальної зброї в Україні: проблеми та перспективи. *Нове українське право*. 2022 № 6(2). С. 36-41. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.5

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.24

ГОЛУБЕЦЬ Б.В.

РОЛЬ СУБ'ЄКТА ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У ФОРМУВАННІ ЇХ НАЛЕЖНОСТІ

THE ROLE OF THE SUBJECT OF RECEIVING EVIDENCE IN FORMING ITS BELONGING

У статті досліджено зміст та процесуальне значення вимоги про «належного суб'єкта отримання доказів» у кримінальному провадженні. Показано, що допустимість доказу залежить не лише від способу його одержання, а й від того, чи мала особа, яка здійснювала відповідну дію, належні повноваження, визначені КПК України. Розкрито статус слідчого, прокурора, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, слідчого судді та сторони захисту як суб'єктів збирання доказів, а також окреслено межі їхньої процесуальної компетенції. Окрема увага приділена практиці Верховного Суду щодо наслідків порушення вимог про належного суб'єкта: у деяких випадках докази визнаються недопустимими автоматично (наприклад, за відсутності належно оформленого призначення прокурора або при проведенні процесуальних дій органом поза межами підслідності); в інших випадках суди виходять із реальності уповноваження, навіть якщо воно оформлене нетипово. Доведено, що належність суб'єкта отримання доказів є гарантією дотримання прав учасників провадження і впливає на справедливість судового розгляду, оскільки визначає, чи може певна інформація стати повноцінним доказом у суді. Зроблено висновок, що забезпечення чіткої процесуальної легітимації слідчого та прокурора, а також належного судового контролю слідчого судді, є обов'язковою передумовою стійкості обвинувачення та ефективності кримінальної юстиції.

Ключові слова: *допустимість доказів, належний суб'єкт, слідчий, прокурор, слідчий суддя, сторона захисту, КПК України, судова практика.*

The article examines the content and procedural significance of the requirement of "proper subject of evidence collection" in criminal proceedings. It is shown that the admissibility of evidence depends not only on the method of its collection, but also on whether the person who performed the relevant action had the appropriate powers defined by the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The status of the investigator, prosecutor, inquirer, head of the pre-trial investigation body, investigating judge and defense party as subjects of evidence collection is disclosed, and the boundaries of their procedural competence are outlined. Special attention is paid to the practice of the Supreme Court regarding the consequences of violating the requirements of the proper subject: in some cases, evidence is automatically declared inadmissible (for example, in the absence of a properly formalized appointment of a prosecutor or when conducting procedural actions by an authority outside the scope of investigation); in other cases, courts proceed from the reality of the authority, even if it is formalized atypically. It is proven that the affiliation of the subject of obtaining evidence is a guarantee of observance of the rights of the participants in the proceedings and affects the fairness of the trial, as it determines whether certain information can become full-fledged evidence in court. It is concluded

© ГОЛУБЕЦЬ Б.В. – аспірант (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна») https://orcid.org/0009-0002-7049-1848
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

that ensuring clear procedural legitimation of the investigator and prosecutor, as well as proper judicial control of the investigating judge, is a mandatory prerequisite for the stability of the prosecution and the effectiveness of criminal justice.

Key words: *admissibility of evidence, proper subject, investigator, prosecutor, investigating judge, defense, CPC of Ukraine, judicial practice.*

Постановка проблеми. Ефективність кримінального судочинства значною мірою залежить від дотримання правил збирання доказів уповноваженими особами. У процесуальному законі закріплено вимогу, що доказ визнається допустимим лише за умови отримання його у порядку, встановленому Кримінально процесуальним Кодексом України. Іншими словами, спосіб і суб'єкт отримання доказів повинні відповідати закону. На практиці нерідко виникають ситуації, коли докази здобуто особою, яка не мала належних повноважень (тобто неналежним суб'єктом доказування). Це породжує проблему: чи можуть такі відомості використовуватися судом, чи підлягають вони виключенню зі складу доказової бази. Оскільки справедливість судового розгляду залежить, зокрема, від того, яким чином були здобуті докази [2], питання належності суб'єкта отримання доказів є актуальним і потребує ретельного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика допустимості доказів та належного суб'єкта їх збирання перебуває в центрі уваги багатьох науковців. Зокрема, М. М. Стоянов у своїх працях відносить належного суб'єкта отримання доказів до ключових критеріїв їх допустимості [3]. Аналіз окремих аспектів збору доказів уповноваженими особами здійснили А.-М. Ю. Ангеленюк [4] та О. В. Драган [2], які, спираючись на судову практику, висвітлили типові випадки визнання доказів недопустимими через отримання їх неналежним суб'єктом. Водночас питання правового статусу суб'єктів доказування та меж їх повноважень залишаються дискусійними, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Метою статті є з'ясування ролі належного суб'єкта отримання доказів у забезпеченні їх належності та допустимості, через аналіз нормативного регулювання статусу слідчого і прокурора як суб'єктів збирання доказів та судової практики щодо наслідків порушення вимог про належний суб'єкт.

Виклад основного матеріалу. Поняття належності доказів у кримінальному процесі стосується релевантності: відповідності доказів обставинам, що підлягають доказуванню [1]. Натомість вимога отримання доказу належним суб'єктом є передумовою його допустимості – тобто можливості використання в процесуальному рішенні суду. Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) встановлює, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, передбаченому цим Кодексом [1]. До такого порядку належить дотримання встановлених правил слідчих (розшукових) дій та повноважень тих, хто їх проводить. Отже, належність суб'єкта отримання доказів розглядається як один із критеріїв допустимості доказів нарівні з належним джерелом, способом, формою фіксації тощо. Важливо, що недотримання цієї вимоги закон прямо пов'язує з недопустимістю доказів: зокрема, ст. 87 КПК відносить до недопустимих ті докази, що були отримані після початку провадження шляхом реалізації повноважень, не передбачених КПК [1]. Таким чином, якщо особа діяла за межами своїх процесуальних повноважень при збиранні інформації, така інформація не набуває статусу доказу.

У кримінальному процесі право збирати докази мають сторони обвинувачення і захисту, а також потерпілий (ст. 93 КПК). Сторону обвинувачення представляють уповноважені службові особи, передусім слідчі та прокурори. Слідчий – основний суб'єкт досудового розслідування – наділений повноваженнями проводити слідчі (розшукові) дії після внесення відомостей до ЄРДР та призначення його на конкретне провадження керівником органу досудового розслідування [2]. Призначення здійснюється, як правило, шляхом винесення відповідного письмового розпорядчого акта (наказу або постанови) керівника слідчого підрозділу згідно з п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК. Слідчий діє самостійно в межах наданих йому законом повноважень і несе відповідальність за законність та своєчасність проведення слідчих дій [2]. В окремих випадках досудове розслідування може здійснювати дізнавач – посадова особа підрозділу дізнання, уповноважена розслідувати кримінальні проступки (ст. 40-¹ КПК). Її статус аналогічний статусу слідчого, хоч обсяг повноважень обмежений проступками.

Прокурор у формі процесуального керівництва здійснює нагляд за додержанням законів під час розслідування та може особисто проводити будь-які слідчі (розшукові) дії [2]. Прокурор наділений правом збирати докази нарівні зі слідчим (ч. 2 ст. 36 КПК) і саме він відповідає за підтримання обвинувачення в суді, тому закон покладає на прокурора обов'язок забезпечувати

законність отримання доказів. Окрім того, керівник органу досудового розслідування (начальник слідчого підрозділу) теж може виступати суб'єктом збирання доказів – але лише у випадку, якщо він особисто здійснює досудове розслідування, реалізуючи повноваження слідчого [2]. Практичне значення це має, наприклад, при створенні групи слідчих чи зміні підслідності. Оперативні підрозділи не є самостійними суб'єктами доказування, проте їхні працівники можуть залучатися до виконання слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого або прокурора [2]. Наприклад, оперативний співробітник поліції може бути залучений для оперативного документування злочину, але виключно на підставі письмового доручення слідчого (ст. 41 КПК).

Слідчий суддя не є учасником з боку обвинувачення чи захисту і не виконує функцію збирання доказів у розумінні ч. 1 ст. 93 КПК, тобто він не шукає, не фіксує та не вилучає фактичні дані за власною ініціативою для доведення винуватості або невинуватості особи. Основне призначення слідчого судді – це здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод і інтересів учасників кримінального провадження під час досудового розслідування, а також ухвалювати процесуальні рішення щодо клопотань сторін (ст. 26, ст. 206, ст. 234 КПК) [1]. Тобто в загальному порядку слідчий суддя не виступає «джерелом доказів». Водночас КПК передбачає низку випадків, коли слідчий суддя не просто контролює, а сам безпосередньо здійснює окрему процесуальну дію, в ході якої фіксуються відомості про факти, і ці відомості надалі вже мають статус доказу. У таких випадках суддя фактично стає суб'єктом отримання доказової інформації, але тільки в межах спеціальної процедури, прямо встановленої законом, і не виходячи за її межі.

Найхарактерніший приклад – допит свідка або потерпілого в порядку ст. 225 КПК [1]. Йдеться про так званий допит у судовому засіданні на стадії досудового розслідування, який проводиться слідчим суддею за клопотанням сторони обвинувачення або захисту, якщо існує ризик неможливості допитати цю особу пізніше під час розгляду справи по суті в суді (наприклад, через тяжкий стан здоров'я, можливий від'їзд за кордон, загрозу життю чи впливу на неї). У такій ситуації слідчий суддя фактично забезпечує дострокове отримання і фіксацію показань у режимі, максимально наближеному до майбутнього судового розгляду: із викликом сторін, з роз'ясненням прав і обов'язків допитуваному, із можливістю ставити запитання в порядку змагальності та із технічною фіксацією засідання. Протокол і технічний запис такого допиту визнаються належними та допустимими доказами за умови неухильного дотримання процедури, встановленої ст. 225 КПК, оскільки вони отримані безпосередньо суддею у процесуальній формі, яка гарантує дотримання прав сторін і мінімізує ризик спотворення змісту показань (supreme.court.gov.ua). Тобто, хоча слідчий суддя і не «збирає» докази у звичайному сенсі, результат цієї спеціальної слідчо-судової дії стає доказом у матеріалах провадження й може бути досліджений судом під час розгляду обвинувального акту.

Окремо слід розкрити статус сторони захисту. Підозрюваний і його захисник згідно з ч. 3 ст. 93 КПК мають право збирати докази. На практиці це означає, що захист може ініціювати витребування та одержання документів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності; звертатися по копії рішень, висновків, довідок; отримувати на добровільній основі пояснення від фізичних осіб; залучати спеціалістів та експертів для проведення досліджень і підготовки висновків. Такі дії спрямовані на формування альтернативної доказової бази, яка може спростовувати версію обвинувачення або підтверджувати обставини на користь підозрюваного. Водночас захист за своєю природою не наділений владними повноваженнями примусу. Адвокат чи підозрюваний не можуть, наприклад, провести обшук, примусово вилучити річ, допитати особу в статусі свідка під загрозою кримінальної відповідальності за відмову від давання показань чи за завідомо неправдиві показання, накласти арешт на майно тощо. Це принципова межа між процесуальними можливостями сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) та сторони захисту.

Через відсутність примусових інструментів постає питання про те, чи можуть матеріали, зібрані стороною захисту, бути використані як докази. КПК виходить з того, що можуть, але за умови дотримання вимог закону щодо способу їх одержання. Якщо, наприклад, власник предмета добровільно передає його захиснику, і ця передача належно зафіксована, то відповідний предмет може бути визнаний речовим доказом. Якщо особа добровільно надає адвокату пояснення про певні фактичні обставини події, такі пояснення можуть бути подані суду й досліджені як джерело доказової інформації. Якщо адвокат замовляє фаховий висновок експерта (спеціаліста) – цей висновок може бути заявлений стороною захисту як доказ, за умови що дотримані вимоги до компетентності особи, методики дослідження та процесуальної форми залучення. Тобто

«допустимість» у цьому випадку опирається не на владні повноваження, а на добровільність і законність способу отримання кожного конкретного відомості або об'єкта.

Вимога «належного суб'єкта збирання доказів» у класичному розумінні насамперед стосується офіційних учасників провадження, яким держава надала повноваження проводити досудове розслідування: слідчого, прокурора, детектива відповідного органу досудового розслідування. Саме від них очікується, що докази будуть зібрані у спосіб і формі, визначених КПК, із дотриманням прав людини і процесуальних гарантій, і тому такі докази матимуть презумпцію належності та допустимості. Слідчий суддя у цю систему вписується як процесуальний гарант і арбітр, який у виняткових передбачених законом ситуаціях сам фіксує фактичні дані так, щоб вони могли бути безпосередньо використані судом при ухваленні вироку. Сторона захисту теж збирає докази, але її діяльність базується не на примусі, а на ініціативі та згоді, через що питання належності тут вирішується не стільки через статус суб'єкта, скільки через спосіб одержання конкретних відомостей і можливість їх перевірки в подальшому судовому розгляді.

Правовий статус слідчого та прокурора як суб'єктів доказування потребує окремого пояснення, оскільки саме ці особи наділені державою владними повноваженнями щодо збирання доказів, фіксації фактичних даних і подальшого їх процесуального оформлення. Слідчий відповідно до ст. 40 КПК України є посадовою особою органу досудового розслідування, яка здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, провадить слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії (якщо уповноважений), забезпечує належне оформлення матеріалів та збір доказів. Прокурор відповідно до ст. 36 КПК України здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, погоджує або ініціює проведення окремих процесуальних дій, звертається до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також підтримує публічне обвинувачення в суді. Тобто і слідчий, і прокурор належать до кола «належних суб'єктів» збирання доказів, адже вони діють не від власного імені, а від імені держави і за процедурою, прямо описаною у КПК.

Разом з тим повноваження слідчого не є абстрактними. Вони не виникають автоматично тільки тому, що особа обіймає посаду слідчого в певному органі. Для того, щоб конкретний слідчий був уповноважений здійснювати досудове розслідування у певному кримінальному провадженні, має бути процесуальне рішення керівника органу досудового розслідування про визначення цього слідчого у провадженні. На практиці це зазвичай робиться у формі постанови або наказу керівника слідчого підрозділу. Відповідний документ долучається до матеріалів кримінального провадження, і саме він фіксує момент, з якого конкретний слідчий набуває процесуальної компетенції діяти у цій справі. Це важливо для подальшої оцінки допустимості доказів: якщо особа проводила обшук, допит, огляд місця події чи інші слідчі (розшукові) дії до свого офіційного визначення як слідчого у цьому провадженні, виникає аргумент для сторони захисту, що такі дії вчинені «неналежним суб'єктом», а отже одержані результати не відповідають вимогам допустимості доказів.

Однак проблема не завжди у змісті повноважень, а часто у формі їх документального оформлення. В судовій практиці неодноразово порушувалось питання: чи є автоматично недопустимими всі докази, якщо у матеріалах провадження відсутня постанова про визначення конкретного слідчого? У Постанові ККС ВС від 25.08.2021 у справі № 663/267/19 сторона захисту у касаційній скарзі стверджувала, що слідчий фактично діяв без повноважень, оскільки не існувало постанови про його призначення, і як наслідок – усі зібрані цим слідчим докази мають визнаватися недопустимими [5]. Тобто захист намагався поставити під сумнів не спосіб отримання доказу (чи не були порушені, наприклад, правила проведення обшуку, допиту тощо), а статус того, хто ці дії проводив.

Верховний Суд, розглядаючи доводи, встановив, що формально у матеріалах справи дійсно відсутня постанова про призначення слідчого. Водночас у провадженні містилося письмове доручення начальника слідчого відділу, адресоване цьому ж слідчому, з яким йому доручено здійснювати досудове розслідування у відповідному кримінальному провадженні.Суд звернув увагу, що КПК України не містить імперативної вимоги виключно щодо форми «постанова» для закріплення повноважень слідчого на конкретне провадження. Ключовим є не назва документа, а його зміст: чи чітко ідентифіковано кримінальне провадження, чи вказано конкретного слідчого, чи надано йому повноваження проводити досудове розслідування саме у цій справі, чи документ виходить від компетентної посадової особи керівництва органу досудового розслідування. Іншими словами, якщо є письмовий акт керівника, який містить ці реквізити, то він розцінюється як належне уповноваження.

Позиція Верховного Суду полягає в тому, що формальна відсутність у матеріалах провадження «постанови про призначення слідчого» не є автоматичною підставою для виключення доказів як недопустимих. Суд виходить з того, що потрібно оцінювати реальну наявність процесуального уповноваження слідчого, навіть якщо воно оформлене не у вигляді постанови, а у вигляді письмового доручення керівника підрозділу. Тобто для допустимості доказу важливим є питання: чи особа, яка проводила слідчі дії, була фактично визначена керівництвом органу досудового розслідування як відповідальна за конкретне кримінальне провадження. Якщо відповідь «так», то саме по собі відхилення від очікуваної назви чи форми документа не нівелює зібрані результати. Верховний Суд прямо зазначив, що винесення рішення про визначення слідчого у формі письмового доручення не означає, що досудове розслідування здійснювалось неуповноваженою особою, і не тягне автоматичного визнання всіх доказів недопустимими з цієї підстави [pravo.ua]. Це важливий практичний орієнтир: суд не схильний скасовувати значний масив доказів лише через суто формальне порушення оформлення повноважень, якщо суть цих повноважень була надана.

Такий підхід напряму впливає і на роль прокурора. Прокурор як процесуальний керівник, згідно зі ст. 36 КПК України, несе відповідальність за законність і обґрунтованість досудового розслідування. Він організовує роботу слідчого, надає йому письмові вказівки, погоджує клопотання до слідчого судді (наприклад, про дозвіл на обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів), може сам проводити окремі процесуальні дії, у тому числі допитувати свідків та потерпілих, якщо це необхідно для забезпечення доказової бази. Отже прокурор не є «наглядовим спостерігачем», а безпосередньо бере участь у доказуванні. При цьому прокурор не лише збирає докази, а й несе обов'язок оцінювати їх допустимість ще до передачі обвинувального акта до суду. Якщо прокурор бачить, що докази отримані суб'єктом, повноваження якого викликають сумнів, або отримані з порушенням порядку, він повинен або усунути ці недоліки (наприклад, повторити процесуальну дію вже належним чином), або відмовитися від використання такого матеріалу як доказу. Ця функція прокурора відрізняє його статус від слідчого: слідчий більше зосереджений на фактичному збиранні і фіксації доказів, прокурор – на їх перевірці, «очищенні» та подальшому представництві в суді.

Інша ситуація стосується прокурора як керівника розслідування. На відміну від слідчого, призначення прокурора в конкретне провадження та створення групи прокурорів прямо врегульовано законом: рішення має оформлюватися постановою керівника прокуратури (ч. 1 ст. 37, ст. 110 КПК). Недотримання цієї процедури розцінюється судами як більш серйозне порушення. Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у постанові від 22.02.2021 (справа №754/7061/15) вказала, що відсутність у матеріалах справи постанови про призначення прокурора (або відсутність підпису на ній) означає, що прокурор фактично не набув повноважень у провадженні [6]. Відповідно, всі докази, зібрані під його процесуальним керівництвом, визнаються недопустимими – адже вони зібрані особою, яка не мала на те законних повноважень. Такого висновку Верховний Суд дійшов у зазначеній справі, скасувавши рішення судів нижчих інстанцій саме через порушення вимоги щодо належного суб'єкта доказування. У випадку з прокурором суд застосував суворий підхід: жоден інший документ чи фактичні дії не можуть компенсувати відсутність належно оформленої постанови про призначення – її брак автоматично зумовлює "дефект легітимації" всієї зібраної доказової інформації.

Наслідки отримання доказів неналежним суб'єктом: судова практика. Судові рішення останніх років підтверджують ключову роль належного суб'єкта у формуванні доказів. Верховний Суд у постанові від 14.04.2020 у справі №761/34909/17 прямо визначив, що «поняття "належний суб'єкт" у контексті правосуддя означає, що докази, які подаються в судовому процесі, мають бути отримані від осіб, які мають право їх представляти [7]. Таким чином, найвищий судовий орган підтвердив принцип: тільки уповноважені законом суб'єкти можуть генерувати допустимі докази для судового розгляду. Якщо ж доказ отриманий від особи, яка не мала відповідного права, це ставить під сумнів його придатність для доведення винуватості.

Конкретні прецеденти ілюструють цю тезу. Так, у справі №473/3712/18 слідчий розпочав обшук ще до того, як був офіційно призначений на провадження (його залучили до справи запізно). Верховний Суд визнав дані протоколу обшуку недопустимими доказами, «оскільки повноваження на проведення слідчих дій виникли пізніше, ніж фактично їх було розпочато» [8]. Іншими словами, обшук здійснював неналежний суб'єкт – особа, яка на той момент не мала права його проводити – що автоматично зробило отримані докази неналежними. Ще один приклад: справа, у якій оперативний підрозділ без законних підстав провів негласні слідчі дії (НСРД)

не у межах своєї підслідності. Це було кваліфіковано як дія неуповноваженого органу, і результати НСРД суд визнав недопустимими доказами. Аналогічно, якщо розслідування злочину підслідного одному органу (наприклад, ДБР) фактично здійснював інший орган без належного доручення чи визначення неефективності попереднього розслідування, всі зібрані матеріали можуть бути визнані недопустимими. Об'єднана палата Верховного Суду у постанові від 24.05.2021 (справа №640/5023/19) дійшла висновку, що порушення правил підслідності під час доручення провадження іншому органу без законних підстав веде до порушення належної процедури і, як наслідок, до визнання отриманих доказів недопустимими (за ст. 86, ч. 3 ст. 87 КПК) як зібраних неуповноваженим органом [9]. Таким чином, судова практика підтверджує: недодержання вимоги щодо належного суб'єкта доказування тягне за собою "виключення" доказів із процесу, що часто унеможливлює доведення обвинувачення.

Варто зауважити, що суди диференційовано підходять до різних ситуацій порушення цієї вимоги. Якщо йдеться про прямо передбачені законом випадки (як-от відсутність постанови про призначення прокурора, ведення слідства поза межами встановленої підслідності), Верховний Суд займає жорстку позицію і беззастережно визнає такі докази недопустимими. Натомість у випадках, де має місце лише формальне відхилення від процедури оформлення повноважень (як-от "доручення замість постанови" при призначенні слідчого), суд підходить більш гнучко і оцінює, чи вплинуло це на законність отримання доказів по суті. Такий підхід спрямований на дотримання балансу між вимогами процесуальної форми та інтересами правосуддя, щоб не допускати безпідставного виключення доказів, коли порушення є технічним і не зачіпає права учасників.

Висновки. Належний суб'єкт отримання доказів – це фундаментальна передумова визнання доказів допустимими у кримінальному провадженні. Тільки ті суб'єкти, яким закон надає повноваження здійснювати відповідні слідчі чи процесуальні дії, можуть збирати докази, що матимуть юридичну силу. Аналіз законодавства і практики показує, що недодержання цієї вимоги неминуче ставить під сумнів результати досудового розслідування: докази, здобуті неналежним суб'єктом, судами відкидаються. Таким чином, правило про належний суб'єкт є гарантією законності та справедливості кримінального процесу, оскільки запобігає використанню інформації, отриманої з порушенням прав людини чи перевищенням службових повноважень.

Практичне значення дотримання вимоги про належного суб'єкта підтверджується рішеннями Верховного Суду. Вища судова інстанція неодноразово скасовувала вироки через те, що ключові докази були отримані особами, які не мали на те законного права. Одночасно Верховний Суд сформулював і важливі роз'яснення, які мають спрямувати слідчу та прокурорську практику: зокрема, вказав на прийнятність певних організаційних форм (таких як призначення слідчого шляхом доручення) за умови їх відповідності змісту закону. Ці правові позиції Верховного Суду, згідно із законом, є обов'язковими для органів досудового розслідування та мають враховуватися судами нижчих інстанцій. Отже, слідчі, прокурори та інші учасники кримінального процесу повинні уважно ставитися до дотримання вимог щодо належного суб'єкта при збиранні доказів – від цього залежить успішність судового розгляду і забезпечення правосуддя.

На завершення слід підкреслити, що належний суб'єкт отримання доказів – не формальність, а запорука достовірності та легітимності доказової бази. Дотримання визначеної процесуальним законом компетенції органів і посадових осіб під час збирання доказів є необхідною умовою для реалізації принципу верховенства права. Саме тому вдосконалення правових норм та підвищення дисципліни посадових осіб у цій сфері залишаються пріоритетними завданнями, від виконання яких залежить ефективність кримінальної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Драган О. В. Належний суб'єкт як передумова допустимості отриманих доказів: судова практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Вип. 79, ч. 2. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/37-1.pdf.

3. Стоянов М. М. Належний суб'єкт, належне джерело, спосіб і форма як критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2015. Вип. 69. С. 245–252

4. Ангеленюк А.-М. Ю. Належний суб'єкт збирання доказів вчинення кримінального правопорушення за оцінкою суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2021. Вип. 66. С. 224–22

5. Постанова Верховного Суду від 25.08.2021, судова справа № 663/267/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99057725.
6. Постанова Верховного Суду від 22.02.2021, судова справа № 754/7061/15. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/95139651.
7. Постанова Верховного Суду від 14.04.2020, судова справа № 761/34909/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/88904111
8. Постанова Верховного Суду від 29.01.2020, судова справа № 473/3712/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87365800.
9. Постанова Верховного Суду від 24.05.2021, судова справа № 640/5023/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.25

ДРОЗД В.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

FEATURES OF CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICIALS

У статті досліджено особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

Наголошено, що НСРД є ключовим інструментом одержання первинної, технічно зафіксованої інформації про умисел, корупційні зв'язки та спосіб реалізації протиправного діяння, однак одночасно пов'язані з підвищеними ризиками порушення права на приватність та забороною провокації злочину.

На основі аналізу положень КПК України, слідчої практики та доктринальних підходів окреслено правові, процесуальні та фактичні підстави проведення НСРД залежно від ступеня тяжкості корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Особливу увагу приділено таким видам НСРД, як аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, а також контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту.

Розкрито їх доказове значення, тактичні особливості підготовчого та робочого етапів, а також типові проблеми, що спричиняють втрату доказової сили результатів НСРД. Окремо проаналізовано межі допустимого оперативного впливу й критерії відмежування контролю за вчиненням злочину від забороненої провокації з урахуванням практики ЄСПЛ та вимог ч. 3 ст. 271 КПК України.

Обґрунтовано, що коректний вибір виду НСРД, пропорційність втручання у приватне життя та неухильне дотримання процесуальної форми є запорукою збереження доказового значення отриманої інформації у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів, передумовою справедливого судового розгляду.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, корупційні кримінальні правопорушення, працівник правоохоронного органу, аудіо-, відеоконтроль, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, контроль за вчиненням злочину, провокація злочину, допустимість доказів.*

The article examines the features of applying covert investigative (detective) actions during the investigation of corruption criminal offenses committed by law enforcement officers.

It is emphasized that CPRs are a key tool for obtaining primary, technically recorded information about the intent, corruption connections and the method of committing an illegal act, but at the same time are associated with increased risks of violating the right to privacy and the prohibition of provocation of a crime.

© ДРОЗД В.Ю. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 (Донецький державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-3872-8879

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Based on the analysis of the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the practice of pre-trial investigation and doctrinal approaches, the substantive, procedural and factual grounds for conducting NSRD are outlined, depending on the severity of corruption criminal offenses that may be committed by law enforcement officers.

Special attention is paid to such types of NSRD as audio and video surveillance of a person, audio and video surveillance of a place, removal of information from electronic communication networks and electronic information systems, as well as control over the commission of a crime in the form of a special investigative experiment.

Their evidentiary value, tactical features of the preparatory and working stages, as well as typical problems that cause the loss of evidentiary value of NSRD results are revealed. The limits of permissible operational influence and criteria for distinguishing control over the commission of a crime from prohibited provocation are separately analyzed, taking into account the practice of the ECHR and the requirements of Part 3 of Article 271 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

It is substantiated that the correct choice of the type of NSRD, the proportionality of interference in private life and strict adherence to the procedural form are the key to preserving the evidentiary value of the information obtained in criminal proceedings regarding corruption offenses committed by law enforcement officers, and a prerequisite for ensuring a fair trial.

Key words: *covert investigative (search) actions, corruption criminal offenses, law enforcement officers, audio, video surveillance, removal of information from electronic communication networks, control over the commission of a crime, provocation of a crime, admissibility of evidence.*

Постановка проблеми. Щоб отримати доказову базу про причетність конкретних осіб до вчинення корупційного кримінального правопорушення, слід звертатися до використання такого інструментарію як проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Останні за своєю суттю є однією із форм оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження, яке полягає в створенні оптимальних умов для здійснення повного та об'єктивного процесу доказування; припинення або нейтралізації протидії кримінального середовища розкриттю та розслідуванню злочинів [1, с. 139-140].

Ці питання тривалий час розроблялись у науці теорії оперативно-розшукової діяльності, а сьогодні існує необхідність інтеграції відповідних знань у криміналістику, подальшого розвитку відповідних положень [2, с. 36], а проблематика правового регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій нині потребує уточнення та удосконалення [3, с. 170].

У той самий час, негласні слідчі (розшукові) дії посідають центральне місце у доказуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, однак їх застосування супроводжується підвищеними ризиками порушення права на приватність та забороною провокації злочину. На практиці саме помилки у виборі виду НСРД, обґрунтуванні підстав її проведення, фіксації результатів та дотриманні меж втручання у приватне життя нерідко призводять до визнання отриманих доказів недопустимими. Проблемним залишається також розмежування оперативно-розшукових заходів і НСРД, визначення моменту переходу від ОРД до досудового розслідування, а також вироблення сталих тактичних підходів до використання аудіо-, відеоконтролю, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та контролю за вчиненням злочину саме у провадженнях щодо працівників правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, систему та порядок проведення НСРД досліджували такі вчені, як: Л.І. Аркуша, В.І. Василинчук, М.Л. Грібов, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, О.С. Тарасенко, Л.Д. Удалова та ін. Водночас комплексне дослідження системи НСРД крізь призму особливостей розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, з урахуванням їх диференціації за ступенем тяжкості, службового статусу правопорушника та гарантій недопущення провокації, залишається недостатньо розробленими.

Метою статті є з'ясування системи та меж застосування негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Негласні слідчі (розшукові) дії відіграють важливу роль у розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, результати їх проведення є джерелом доказування, оскільки можуть містять первинну, зафіксовану технічними засобами інформацію про умисел, зв'язок предмету протиправного посягання зі службовими повноваженнями та момент закінчення кримінального правопорушення.

Система негласних слідчих (розшукових) дій (відмічає В.М. Тертишник) за КПК України складається з двох блоків:

1) негласні слідчі (розшукові) дії, які пов'язані з втручанням в приватне спілкування аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); арешт, огляд та виїмка кореспонденції (ст. 261-262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК).

2) інші негласні слідчі (розшукові) дії: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); спостереження за особою, місцем або річчю (ст. 269 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК), який включає: контрольовану поставку, контрольовану та оперативну закупку, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК) [4, с. 75-76].

Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій вчені поділяють на три групи: матеріально-правові, процесуальні й фактичні. Матеріально-правовою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій є ступінь тяжкості злочину, щодо якого здійснюється розслідування в рамках конкретного кримінального провадження. Ст. 300 КПК України обмежує сферу застосування негласних слідчих дій, проведення яких у процесі розслідування нетяжких злочинів, а також кримінальних проступків не допускається [5, с. 89].

Досліджуючи розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, слід зауважити, що вони є різними за своїм ступенем тяжкості.

Зокрема, до проступків належать кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 357 КК України та при їх розслідуванні НСРД не застосовуються.

До нетяжких корупційних злочинів, які можуть бути вчинені працівниками правоохоронних органів відносяться діяння, передбачені ч. 1 ст. 191, ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 367, ч. 1 ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 КК України. До корупційних злочинів середньої тяжкості відносяться діяння, передбачені ч. 1 ст. 364, ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367, ч. 1 ст. 368, ч. 2 ст. 369, ч. 1 ст. 368-3, ч. 1 ст. 368-4 КК України.

Під час розслідування даних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, допустимо реалізацію НСРД, а саме: зняття інформації з електронних інформаційних систем (ч. 2 ст. 264 КПК України – коли доступ не обмежений) та установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України).

Тяжкими корупційними злочинами, які можуть бути вчинені працівниками правоохоронних органів, є діяння, передбачені ч. 2–3 ст. 191, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 368, ч. 2 ст. 369-2, ст. 368-5, ч. 2 ст. 368-3 КК України, особливо тяжкими злочинами – ч. 3 ст. 368, ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 369-2 КК України. Під час їх розслідування допускається проведення всіх видів НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину (усі форми: контрольована/оперативна закупка, контрольована поставка, спецслідчий експеримент, імітація обстановки злочину) (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

Процесуальною підставою проведення негласних слідчих дій є відповідне рішення, прийняте суб'єктом кримінального провадження в межах його компетенції втілене у відповідний правовий документ. Фактичною ж підставою проведення негласних слідчих (розшукових) дій

є відомості про реальну можливість отримати в результаті їх здійснення докази, які мають значення для кримінального провадження [6, с. 429-430].

Під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, найчастіше були реалізовані такі негласні слідчі (розшукові) дії як, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем та контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту. Розглянемо зазначені негласні слідчі (розшукові) дії більш детально.

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України) є різновидом втручання у приватне спілкування певної особи, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші дії, пов'язані з її діяльністю або місцеперебуванням містять відомості, які мають значення для досудового розслідування [7, с. 31]. Подібним на аудіо-, відеоконтроль особи НСРД є аудіо-, відеоконтроль місця.

Згідно ч. 1 ст. 270 КПК України, аудіо-, відеоконтроль місця може здійснюватися під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину і полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження [8].

Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) спрямований на отримання і фіксацію відомостей про особу та її поведінку або тих, з якими ця особа контактує, або певної речі (наприклад автомобіля) чи місця у публічно доступних місцях. Засобом отримання таких відомостей є візуальне спостереження з використанням спеціальних технічних засобів, а також фотографування, аудіо- або відезапису.

Різниця між цими НСРД полягає у тому, що при аудіо-, відеоконтролі особи основною метою є прихована фіксація та обробка розмов, звуків, рухів, дій особи, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування, а при аудіо-, відеоконтролі місця – прихована фіксація розмов, поведінки, дій особи всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб.

Таким чином, відмінними рисами між цими НСРД є місце їх реалізації: аудіо-, відеоконтроль особи може бути проведений у будь-якому місці, де перебуває особа, а аудіо-, відеоконтроль місця – лише всередині публічно доступних місць.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України). Значна частина інформації про підготовку та здійснення корупційних кримінальних правопорушень може міститися в телекомунікаційних мережах та електронних інформаційних системах. Це пояснюється тим що сучасне життя неможливе без широкого використання різноманітних інформаційних технологій та мережі Інтернет. Відповідно, при вчиненні досліджуваного виду кримінальних правопорушень, різноманітна доказова інформація про їх вчинення може знаходитися у відповідних мережах (наприклад, соціальних мережах Інтернет). Вказана НСРД проводяться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації або які є власниками (володільцями чи утримувачами) електронних інформаційних систем, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час їх проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Згідно з положеннями КПК України, зняття інформації з електронних інформаційних систем поділяється на дві групи: зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача; зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту [8].

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж поділяється на: контроль за телефонними розмовами (негласне проведення із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється); зняття інформації з каналів зв'язку (негласне одержання, перетворення і фіксація із застосуванням технічних засобів, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються) [9].

К. О. Чаплинський зазначає, що завданням зняття інформації з каналів зв'язку є отримання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження; фіксація злочинної діяльності конкретних осіб; відслідковування певної інформації, що має значення для справи; запис отриманої інформації, огляд та її прослуховування; встановлення осіб, які вчинили злочин; встановлення вини та ролі кожного учасника у вчиненні злочину; отримання даних, що характеризують особу злочинця; отримання інформації про організацію протидії досудовому розслідуванню та ін. [10, с. 197].

Тактика проведення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій полягає у виділенні особливостей підготовки, безпосереднього проведення та фіксації її результатів. До підготовчих заходів насамперед слід віднести збір інформації про особу, по відношенню до якої буде проводитися вказана негласна слідча (розшукова) дія; про об'єкт, з якого потрібно зняти інформацію; про характер і приблизний зміст інформації, яку потрібно зняти; підготовці необхідних сил і засобів; отримані дозволів на її проведення тощо [11, с. 181].

Робочий етап вказаних негласних слідчих (розшукових) дій полягає в: 1) негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду); 2) в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються; 3) негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється [9, 11, с. 182].

Такого роду негласні заходи реалізуються шляхом отримання фізичного доступу до носіїв інформації або ж за допомогою спеціальних технічних і програмних засобів. У першому випадку мова йде про отримання доступу, наприклад, до комп'ютера чи-то мобільного телефона і подальше здійснення маніпуляцій, необхідних для ознайомлення з певною інформацію. У тому числі з використанням з'ясованих логінів і паролів користувача з інших джерел (за наводкою, дослідивши чорнові записи, прослуховуючи особисті розмови тощо). Під використанням технічних засобів розуміють застосування спеціальних пристроїв, що полегшують отримати доступ до інформації й її подальше збереження. Як приклад, для перехоплення інформації можуть використовуватися штатні засоби встановленої операційної системи; Trojan («Троянський кінь») – програми, створеної для знищення, блокування, внесення змін або крадіжки інформації, а також для порушення роботи комп'ютерів чи комп'ютерних мереж; «сніфферів» на кшталт Mipko Personal Monitor, LanDetective Internet Monitor, Wireshark, Smartsniff, SearchInform та інших програмних рішень перехоплення запитів до їх виконання системою управління базами даних (UIB SQL Monitor; FBHook; Sinatica Monitor for Firebird; JdbMonitor; SQL Server Profiler тощо) [12, с. 65; 13, с. 133].

Предмет цієї НСРД становлять дані про абонентів електронних комунікацій – зокрема ідентифікатори пристрою (IMEI) та номера SIM-картки – а також параметри з'єднань (час встановлення і тривалість) і відомості про мережевий доступ до Інтернету, включно з точками доступу та адресним простором (MAC-адреси, IP-адреси), що має важливе значення при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, оскільки дає змогу простежити коло їх комунікацій, установити факти неофіційних контактів із зацікавленими особами, підтвердити час і послідовність узгодження корисливих дій, а також співвіднести їх із іншими НСРД (контролем за вчиненням злочину, аудіо-, відеоконтролем особи, спостереженням). Отримані таким способом відомості нерідко є одним із джерел для спростування показань працівника правоохоронного органу про відсутність у його діях складу кримінального правопорушення.

Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) є найбільш інформативною НСРД при розслідуванні досліджуваних кримінальних правопорушень. Відповідно до ч. 1 ст. 271 КПК України контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка;

3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. Ця негласна слідча (розшукова) дія спрямована на отримання доказів злочинної діяльності, яка є продовжуваною і добре замаскованою [8].

Ця НСРД при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів є важливою, адже фіксує не лише факт його вчинення, але і будь-який корупційно зумовлений контакт працівника правоохоронного органу з іншими учасниками події: обговорення умов «закриття» провадження, невнесення відомостей до ЄРДР, повернення вилученого майна, заниження обсягу викраденого, «потрібну» кваліфікацію, непритягнення конкретної особи, невжиття заходів забезпечення тощо. У межах контролю за вчиненням злочину можлива поетапна фіксація всієї корупційної домовленості.

Саме при реалізації цієї НСРД КПК України закріплюється заборона провокації (підбурення) особи на вчинення злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Закон містить пряму заборону використання здобутих в такий спосіб речей і документів у кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 271 КПК) [4, с. 78].

Щодо запобіжних заходів із забезпечення дотримання прав людини під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій слід враховувати, що у рішенні Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі Teixeira de Castro v. Portugal (9 June 1998, Reports 1998-IV), судом була визначена межа, яку не можна переходити при виконанні негласних заходів; і те, що обвинувальний вирок не можна обґрунтовувати доказами злочинної поведінки, отриманими в результаті вчинення злочину, ініційованого поліцією [14].

Зазначена межа передбачає дві обов'язкові умови: по-перше, дії правоохоронних органів повинні бути складовою частиною загальної операції (наприклад, операції з викриття посадовців якоїсь державної структури у вчиненні корупційних дій), тобто повинні бути дані про те, що особа, яку будуть підбурювати до вчинення злочину – систематично їх вчиняє; а по-друге, ця операція повинна здійснюватися під контролем суду (судді). А якщо якоїсь загальної операції не проводилось, і не було підтверджено, що підозрюваний вчиняв до цього злочини, а отже, за зазначеним пілотним рішеннями ЄСПЛ можна зробити висновок, що без підбурювання (провокації) з боку правоохоронних органів цей злочин не був би вчинений (Vanyan v. Russia (no. 53203/99, 15 December 2005), оскільки не було жодних підстав вважати, що до залучення особи (підозрюваного) у правоохоронних органів були підстави підозрювати її в поширенні наркотиків, зловживанні службовим становищем (тобто, має місце пряме порушення вимог ч. 3 ст. 271 УПК України) [15]. І якщо всі доказі у провадженні, яке є предметом розгляду, отримані в результаті лише операції правоохоронних органів, то таким чином порушено статтю 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод – принцип справедливості судового процесу, якій стоїть на заваді перевірці оперативно-розшуковими заходами чи спеціальними операціями реакції особи на пропозицію вчинити злочин та подальшого засудження, якщо вона не встояла перед такою спокусою [16, с. 86-87].

Використання практики ЄСПЛ під час проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних, є обов'язковим – про що наголошують Ю.М. Чорноус, В. В. Гвоздюк [17, с. 95], розділяємо цю точку зору.

Для розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, характерним є проведення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, який полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину, оскільки є потреба перевірити корупційні наміри, тому для цього залучають іншу особу (конфіденційне співробітництво).

Однією з специфічних ознак спеціального слідчого експерименту є його мета. Вона полягає у перевірці дійсних намірів працівника правоохоронного органу, щодо якого є підозри у вчиненні корупційного кримінального правопорушення. Зокрема це стосується отримання неправомірної вигоди, переваги чи іншого матеріального чи нематеріального блага для себе чи третіх осіб, використовуючи своє службове становище. Іншою ознакою спеціального слідчого експерименту є те, що під час його проведення можливо використовувати не лише звичайні умови, але й створювати штучну обстановку:

1) вона повинна ґрунтуватися на наявній у слідчого або оперативного підрозділу інформації про злочинну діяльність певної особи;

2) така обстановка повинна бути максимально схожою з передбачуваною злочинною діяльністю особи, стосовно якої готується експеримент [7, с. 32].

Характеризуючи зміст спеціального слідчого експерименту М.В. Багрій зазначає: уповноважена особа, яка його проводить, вносить необхідні й достатні зміни в обстановку, в якій діє підозрюваний. Ця особа сприймає такі зміни як необхідні їй для досягнення мети та реагує на них відповідно до своїх задумів і планів. Уповноважена особа, у свою чергу, спостерігає за реакцією підозрюваного та отримує інформацію про його дії [18, с. 387].

Під час проведення спеціального слідчого експерименту заборонено вдаватися до будь-яких дій, що мають ознаки провокації злочину. Це означає, що недопустимим є спонукання або підбурювання особи до вчинення правопорушення з метою її подальшого викриття, а також допомога у вчиненні злочину, який не був би реалізований без стороннього втручання. Так само неприпустимо впливати на поведінку особи шляхом насильства, погроз чи шантажу.

Отже, особа, залучена до конфіденційного співробітництва під час спеціального слідчого експерименту, може виконувати лише правомірні дії, що не схиляють особу до кримінального правопорушення. Тільки за умови суворого дотримання цих вимог результати спеціального слідчого експерименту можуть бути визнані допустимими доказами. У протилежному разі такі дії розцінюються як провокація злочину і тягнуть визнання отриманих доказів недопустимими.

Порядок дій у цих випадках описується наступним чином – оперативний підрозділ при отриманні достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про злочини, що готуються або осіб, які готують вчинення злочину, розпочинає оперативно-розшукову справу та здійснює оперативно-розшукову діяльність. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Лише у випадку, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування. Відповідно до ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після цього проводяться не оперативно-розшукові заходи, а негласні слідчі (розшукові) дії. Таким чином, оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування [18, с. 389].

Отже, негласні слідчі (розшукові) дії при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, є ключовим інструментом одержання первинної, технічно фіксованої інформації про умисел, корупційні зв'язки та спосіб реалізації протиправного діяння. Доказове значення НСРД напряму залежить від чіткого дотримання вимог КПК України щодо підстав, меж і порядку їх реалізації. З огляду на підвищену латентність досліджуваних нами кримінальних проваджень, правильна кваліфікація обраної НСРД, пропорційність і обґрунтованість втручання у приватне життя особи виступає запорукою збереження їх доказового значення та можливості подальшого використання їх результатів.

Список використаних джерел:

1. Пчолкін В. Д. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1 (56). С. 133–141.

2. Степанюк Р. Л. Тенденції розвитку криміналістичної методики. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 4 грудня 2015 р. Харків: ХНУВС, 2015. С. 33–37.

3. Скрябін О. М. Проведення негласних слідчих дій: особливості правового регулювання. *Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* С. 169–173.

4. Тертишник В. М. Нові слідчі (розшукові) дії: від становлення концепції до процесуальної форми. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 4 грудня 2015 р. Харків: ХНУВС, 2015. С. 75–78.

5. Соколов О. В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2019. 233 с.

6. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація та ін. Харків: Право, 2013. 824 с.

7. Чуйко Є. В. Негласні слідчі (розшукові) дії під час розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* Том 2 (80), 2023. С. 201-206. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.31

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України та ін. від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

10. Чаплинський К. О. Зняття інформації з каналів зв'язку: поняття та сутність. *Право і суспільство.* 2011. № 3. С. 195–199.

11. Андрусенко С. В., Романюк Г. С. Процесуальні й технічні аспекти зняття інформації з мережі-Інтернет. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2010. № 3. С. 181–183.

12. Костенко П. П., Гученко М. І., Стовба В. В., Славко О. Г. Програмне забезпечення автоматичного перехоплення SQL-запитів до їх виконання системою управління базами даних. *Вісник КрНУ ім. М. Остроградського*. 2012. Вип. 2 (73). С. 64–69.

13. Пчеліна О. В. Окремі аспекти використання спеціальних знань у галузі інформаційних і комп'ютерних технологій під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Публічне право*. 2014. № 4 (16). С. 131–139.

14. Teixeira de Castro v. Portugal. ECHR, 1998.

15. Vanyan v. Russia. Judgment 15.12.2005, App. no. 53203/99.

16. Коновалова Г. В. Деякі питання тактики захисту в умовах проведення слідством негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 2, Ч. 3. С. 83–89.

17. Чорноус, Ю. і Гвоздюк, В. 2020. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 19, 1 (Чер 2020), 95–101. DOI: https://doi.org/10.33270/04201901.95.

18. Багрій М. В. Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину. Актуальні проблеми держави і права. 2014. С. 386–391.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.26

ЛИСИЙ Г.В.

ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НСРД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СПІВРОБІТНИКАМИ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

CONDUCTING CERTAIN COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF ACCEPTING AN OFFER, PROMISE, OR RECEIVING AN UNDUE BENEFIT BY OFFICIALS OF THE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE

У статті досліджено особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди співробітниками митної служби України. Обґрунтовано, що результативність документування корупційних проявів у митній сфері значною мірою залежить від належного планування НСРД, своєчасного визначення їх підстав і мети, а також узгодження дій слідчого та оперативних підрозділів із процесуальним керівництвом прокурора. Проаналізовано типові ризики та проблеми застосування таких заходів, як аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, спостереження за особою, річчю або місцем, контроль за вчиненням злочину, а також негласне отримання зразків для порівняльного дослідження. Визначено ключові вимоги до забезпечення допустимості й належності доказів: дотримання законності та пропорційності втручання, мінімізація ризиків провокації, і своєчасна процесуальна реалізація результатів НСРД. Запропоновано напрями удосконалення практики проведення НСРД у кримінальних провадженнях щодо неправомірної вигоди в митній службі, зокрема через покращений алгоритм взаємодії слідчого й оперативних підрозділів та посилення внутрішніх антикорупційних процедур.

Ключові слова: *НСРД, негласні слідчі (розшукові) дії, неправомірна вигода, митна служба, корупційні правопорушення, документування, допустимість доказів, контроль за вчиненням злочину.*

The article examines the features of conducting certain covert investigative (search) actions (CIA) during the investigation of criminal offenses related to the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by employees of the customs service of Ukraine. It is substantiated that the effectiveness of documenting corruption manifestations in the customs sphere largely depends on the proper planning of CIA, timely determination of their grounds and purpose, as well as coordination of the actions of the investigator and operational units with the procedural leadership of the prosecutor. Typical risks and problems of applying such measures as audio and video surveillance of a person, removal of information from electronic communication networks, surveillance of a person, thing or place, control over the commission of a crime, as well as covert receipt of samples for comparative research are analyzed. Key requirements for ensuring the admissibility and appropriateness of evidence are determined: compliance with the legality and proportionality of intervention, minimization of risks of provocation, and timely procedural implementation of CIA results. Directions for improving the practice of conducting NSR in criminal proceedings regarding illicit gain in the customs service

© ЛИСИЙ Г.В. – аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Навчально-науковий інститут поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

are proposed, in particular through an improved algorithm of interaction between the investigator and operational units and strengthening internal anti-corruption procedures.

Key words: *NSR, covert investigative (search) actions, illicit gain, customs service, corruption offenses, documentation, admissibility of evidence, control over the commission of a crime.*

Постановка проблеми. Україна сьогодні перебуває в стані безперервних трансформацій: переосмислюється архітектура економічних відносин, з'являються нові власники й політичні актори, змінюються базові цінності, спосіб життя та усталені традиції. У перші десятиліття XXI століття, в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції, перед державою постає широкий спектр викликів і загроз, серед яких – зростання організованої та «професійної» злочинності. Ефективність протидії їм ускладнюють політична турбулентність, незавершеність економічних реформ, масштабні міграційні процеси й маргіналізація частини населення, спричинені тривалою збройною агресією, та інші об'єктивні чинники [11, с. 8].

Сучасні пріоритети діяльності Служби безпеки України включають протидію латентній, організованій, міжрегіональній та етнічній злочинності. За таких умов Україна опиняється у фокусі інтересів транснаціональних кримінальних мереж, зокрема у сферах легалізації (відмивання) доходів, торгівлі людьми, незаконного обігу зброї та потоків нелегальної міграції, що і підтверджує актуальність обраної тематики.

Метою статті є визначення основних аспектів проведення окремих НСРД під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України.

Стан дослідження. На цьому тлі особливої ваги набуває правовий аналіз окремих негласних слідчих (розшукових) дій у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України, а також оновлення національного законодавства в цій сфері. До проблематики проведення НСРД під час розслідування таких злочинів зверталися українські та зарубіжні науковці: М. С. Горин, С. О. Кібальник, С. О. Павленко, В. Г. Севрук, Ю.М. Чорноус, С.С. Чернявський, М. М. Яцишин. Вагомий внесок у криміналістичне забезпечення розслідувань, що ведуться організованими групами, належить В. А. Журавлю, В. О. Коноваловій, В. Ю. Шепітьку. Водночас протидія корупційним правопорушенням у митній сфері вимагає окремих, спеціально налаштованих підходів як від науки, так і від практиків.

Виклад основного матеріалу. Наявний науковий доробок із цієї проблематики переважно зосереджується на кримінально-правовій характеристиці складів та фрагментарних аспектах явища; комплексного, системного дослідження саме корупційних проявів у митній службі в українській науці досі бракує [2, с. 17]. Такий цілісний аналіз дозволяє, з одного боку, виокремити найбільш релевантні напрацювання, що становлять теоретичну основу предмета дослідження, а з іншого – окреслити «білі плями», залишені поза увагою попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових і криміногенних факторів.

Як слушно підкреслює В. Г. Севрук, практична цінність дослідження полягає в тому, щоб надати правоохоронним органам, які протидіють прийняттю пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди в митній службі, цілісне уявлення про феномен і інструменти його нейтралізації. Накопичений оригінальний емпіричний матеріал, своєю чергою, створює підґрунтя для подальших теоретичних розвідок і удосконалення практик розслідування [11, с. 78].

Розслідування таких правопорушень в Україні ускладнюється їх організованим характером, високим рівнем конспірації, а також обізнаністю правопорушників із вразливостями системи охорони та перетину державного кордону (окремі ділянки, пункти пропуску тощо) [2]. Додатково проблема різко загострилася як для України, так і для Європи в умовах збройної агресії рф.

Ефективність розслідування фактів прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди працівниками митної служби безпосередньо залежить від грамотно спланованого комплексу НСРД.

Перелік таких дій вичерпно наведений у главі 21 КПК України. До них належать:

- аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260 КПК);
- накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК);
- огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК): контроль телефонних розмов і зняття даних з каналів зв'язку;

• зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома власника/володільця/утримувача:
• з обмеженим доступом або з подоланням логічного захисту (ч. 1 ст. 264 КПК);
• з відкритим доступом, без подолання захисту (ч. 2 ст. 264 КПК);
• обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267 КПК);
• встановлення місцеперебування радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК);
• спостереження у публічно доступних місцях: за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК);
• моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК);
• аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК);
• контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК): контрольоване постачання, контрольована/оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину;
• виконання спеціального завдання щодо викриття діяльності організованої групи/злочинної організації (ст. 272 КПК);
• негласне отримання зразків для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК) [15].

Проводити НСРД має право слідчий у межах свого провадження, а також уповноважений оперативний підрозділ – за його дорученням. Підстави і процедури детально регламентовано статтями 246–275 КПК України; недотримання цих вимог призводить до визнання отриманих доказів недопустимими [6]. Узагальнюючи, Є. Д. Скулиш визначає НСРД як дії з одержання або перевірки доказової інформації у конкретному кримінальному провадженні, факт і методика проведення яких не підлягають розголошенню [13, с. 109].

В.О. Черков і О.М. Чистолінов дійшли висновку, що НС(Р)Д фактично майже збігаються з оперативно-розшуковими заходами, які виконують уповноважені оперативні підрозділи. Ключова, по суті, відмінність – у суб'єкті проведення (слідчий vs. оперативний підрозділ) і, відповідно, у процесуальному статусі дії (слідча дія проти ОРЗ). Дослідники також виокремлюють характерні риси НС(Р)Д: їх орієнтація на одержання чи перевірку доказів; спеціальний суб'єкт; необхідність збереження таємниці факту й методів; особлива процедура ухвалення рішення про проведення та використання результатів [14].

Разом із тим, попри подібність підходів, більшість НС(Р)Д, на відміну від ОРД, проводяться виключно в межах кримінального провадження і переважно щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Винятки становлять встановлення місцеперебування радіоелектронного засобу та виконання спеціального завдання щодо викриття діяльності організованої групи/злочинної організації (ст. 268 і 272 КПК) [12, с. 18].

Запровадження КПК України 2012 року актуалізувало необхідність додаткового опрацювання питань документування злочинів у межах кримінального провадження [9, с. 22]

Першою розглянемо НС(Р)Д «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» (ст. 267 КПК). Її зміст – у таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника/володільця (у тому числі під легендою або з використанням спецтехніки) до приміщення чи іншого володіння для встановлення технічних засобів аудіо-/відеоконтролю або безпосереднього виявлення й фіксації слідів злочину, огляду, вилучення/копіювання документів і речей, виявлення розшукуваних осіб тощо – з метою досягнення цілей провадження.

Оскільки таке обстеження часто поєднується з іншими НС(Р)Д, перед його проведенням потрібна ретельна підготовка: чітко визначити цілі й завдання; підібрати сили та засоби; розподілити ролі залучених осіб; визначити оптимальний час; провести саме обстеження (за потреби – разом із монтажем технічних засобів для подальших НС(Р)Д); забезпечити нерозголошення факту та способів його виконання [5]

Наступна НС(Р)Д – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України). Вона охоплює два різновиди: контроль та зняття інформації з каналів зв'язку. Контроль телефонних розмов – це негласне спостереження, відбір і фіксація змісту телефонних розмов та інших сигналів (SMS, MMS, факси, модемний трафік тощо) із застосуванням спеціальних технічних засобів, у тому числі встановлених на телекомунікаційній інфраструктурі. Зняття інформації з каналів зв'язку передбачає приховане отримання, перетворення і фіксацію різних видів сигналів, що циркулюють мережами Інтернет та іншими мережами передачі даних, які поставлені під контроль.

За допомогою цієї НС(Р)Д можна встановити:

• факт передавання відомостей у режимі реального часу з фіксацією змісту, одержувача та кінцевого обладнання;

- дані про початок, закінчення і тривалість з'єднань, а також їхній зміст у реальному часі;
- зміст електронної пошти й SMS/MMS (як відкритих адресатом, так і ще не прочитаних);
- зміст телефонних розмов підозрюваного чи іншої причетної особи.

Ключовою передумовою організації такого зняття є точна ідентифікація абонента (споживача послуг зв'язку), насамперед його абонентського номера. Ефективність заходу визначається релевантністю зафіксованих переговорів/дій, у яких проявляються злочинні наміри: можна встановити місце, час, спосіб і форму передачі неправомірної вигоди за незаконне переправлення через державний кордон, уточнити/підтвердити домовленості, зафіксувати погрози у разі ненадання «винагороди», поради посадової особи щодо конспірації стосунків тощо.

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) – це візуальне стеження для фіксації пересування, контактів, поведінки, перебування у певних локаціях, у тому числі з використанням спеціальних технічних засобів. Проведення здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, а у виняткових випадках може розпочинатися за постановою слідчого або прокурора. Захід застосовується під час розслідування тяжких чи особливо тяжких злочинів для пошуку, фіксації й перевірки даних про особу, її зв'язки, а також про конкретні речі чи місця у публічно доступних зонах; допускається застосування відеозапису, фотографування та спеціальної апаратури спостереження.

Відповідно до ч. 1–2 ст. 272 КПК України під час досудового розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів відомості, речі та документи, важливі для провадження, можуть здобуватися особою, яка за законом виконує спеціальне завдання, діючи всередині організованої групи чи злочинної організації, або ж учасником такої структури, що конфіденційно співпрацює з органами розслідування. Проведення цього спеціального завдання як НС(Р)Д здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із забезпеченням таємниці щодо справжніх даних про таку особу [5].

Однією з форм взаємодії слідчих і оперативних підрозділів СБУ є доручення слідчого чи прокурора уповноваженому підрозділу на проведення або участь у проведенні НС(Р)Д.

Ефективна взаємодія слідчих та оперативників спирається на такі засади:

- неухильне дотримання закону, щоб усунути суб'єктивізм і залежність процесу від волі окремих осіб; ключові аспекти взаємодії мають бути врегульовані нормативно;
- ініціативність усіх учасників для швидкого й повного розслідування, при цьому провідну роль у ініціюванні взаємодії відіграє слідчий;
- безперервність і послідовність взаємодії стільки, скільки цього потребує справа, а не епізодичні дії;
- плановість як основа узгодженої роботи;
- поінформованість кожної сторони про можливості іншої, аби слідчий міг повною мірою залучати потенціал оперативних підрозділів [3, с. 155].

Ч. 1 ст. 41 КПК України визначає коло оперативних підрозділів, які за письмовим дорученням слідчого чи прокурора мають право виконувати НС(Р)Д у кримінальному провадженні. До них належать підрозділи органів внутрішніх справ, безпеки, органів, що контролюють додержання податкового та митного законодавства, Державної кримінально-виконавчої служби та Державної прикордонної служби [4].

Зазначені в ч. 1 ст. 41 КПК підрозділи входять до структури відповідних правоохоронних органів і наділені правом здійснювати ОРЗ. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» до них, зокрема в системі СБУ, належать: оперативні підрозділи контррозвідки, військової контррозвідки, захисту націдержавності, спеціальні підрозділи з протидії корупції та організованій злочинності, оперативно-технічні, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів [7].

Порядок надання доручень підрозділам СБУ на проведення НС(Р)Д визначено Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженою спільним наказом ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Мінфіну та Мін'юсту № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012.

Залежно від характеру злочину, статусу фігуранта та інших обставин, слідчий за погодженням із керівником органу досудового розслідування може доручити виконання НС(Р)Д керівнику іншого правоохоронного органу – навіть якщо місце вчинення правопорушення не входить до його юрисдикції – за умови належного обґрунтування.

Якщо підставою для початку досудового розслідування стали матеріали ОРД, доручення на НС(Р)Д, як правило, надається тому оперативному підрозділу, який виявив злочин, з урахуванням його компетенції. Водночас слідчий/прокурор мають пам'ятати: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається виключно відповідним підрозділам СБУ [11].

Надаючи доручення оперативним підрозділам на проведення НС(Р)Д, слідчий і оперативники повинні діяти у постійній координації та спрямовувати всі ресурси на досягнення процесуальної мети. Зокрема, слідчий підрозділ забезпечує:

- контроль своєчасності та якості виконання письмових доручень у кримінальних провадженнях; у разі порушень – ініціює службові розслідування і пропонує заходи реагування до винних посадових осіб.

Начальник слідчого відділу, своєю чергою:

- координує роботу слідчих і оперативних підрозділів (карний розшук, протидія економічним злочинам, наркозлочинам тощо) територіального органу СБУ від моменту внесення відомостей до ЄРДР, забезпечує ефективне використання оперативної інформації та організовує розшук осіб, що переховуються;
- організовує і підтримує взаємодію слідчих з оперативниками під час виконання НС(Р)Д;
- на оперативних нарадах заслуховує звіти керівників оперативних підрозділів і слідчих щодо взаємодії, виконання доручень на НС(Р)Д та вживає заходів для усунення недоліків;
- перевіряє якість і строки виконання доручень на НС(Р)Д, узагальнює результати, а у випадку неналежного виконання ініціює застосування заходів впливу до відповідальних осіб [5].

Доручення слідчого на виконання НС(Р)Д підрозділами СБУ фактично означає проведення ними ОРД, спрямованої на здобуття доказів для подальшого використання у досудовому розслідуванні. Для досягнення цієї мети закон покладає на органи державної влади, підприємства, установи й організації всіх форм власності обов'язок сприяти оперативним підрозділам у виконанні їхніх завдань. За бажанням громадяни можуть оформити співпрацю письмовою угодою з гарантією конфіденційності; таку угоду укладають лише з дієздатною особою, а порядок її укладення визначає Кабінет Міністрів України.

Особи, залучені до виконання завдань ОРД, зобов'язані зберігати таємницю отриманих відомостей; її розголошення тягне відповідальність, окрім випадків повідомлення про незаконні дії, що порушують права людини. Водночас не допускається залучення до ОРД осіб, чия професійна діяльність пов'язана з обов'язком зберігати професійну таємницю (адвокати, нотаріуси, медики, священнослужителі, журналісти), якщо це вимагатиме розкриття конфіденційної професійної інформації.

Підсумовуючи: доручення слідчого відповідним оперативним підрозділам на проведення НС(Р)Д, з одного боку, прискорює досудове розслідування, а з іншого – залучає фахівців СБУ з належними навичками та технічними засобами для якісного виконання оперативно-розшукових заходів.

Під час виконання доручень слідчого чи прокурора співробітник оперативного підрозділу СБУ, наділений повноваженнями слідчого, зобов'язаний проводити НС(Р)Д у точній процесуальній формі, визначеній КПК України [3, с.123]. Тобто, отримавши повноваження слідчого, такий працівник діє процесуально самостійно; будь-яке втручання осіб, які не мають на це законних повноважень, заборонене. Органи державної влади й місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та інші фізичні особи повинні виконувати законні вимоги і процесуальні рішення слідчого.

Якщо під час виконання доручення слідчого оперативник СБУ встановлює обставини, що вимагають проведення обшуку в житлі чи іншому володінні для виявлення та фіксації даних про злочин, пошуку знаряддя або майна, здобутого злочином, чи встановлення місцеперебування розшукуваних осіб, він готує мотивований рапорт. Рапорт подається начальнику підрозділу для ухвалення рішення про проведення обшуку в порядку, визначеному КПК України. До рапорту додають відомості про приміщення (або його частину), де планується обшук, дані про власника та фактичного володільця, а також опис речей, документів чи осіб, які планується відшукати [1].

Сповідуємо принцип «краще запобігти, ніж боротися з наслідками». Саме детермінаційні чинники істотно впливають на рішення організованих груп учиняти злочини, зокрема й на факти пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди працівниками митної служби України.

Тактичні завдання запобігання злочинам різноманітні й змінюються залежно від сукупності суб'єктивних та об'єктивних чинників, які й визначають алгоритм дій правоохоронців [15, с. 112]. Відповідно, причиною конкретного злочину вважають негативні явища й процеси,

що формують у правопорушника установку на протиправну поведінку, а умовами–ті обставини, за яких ця установка реалізується у вигляді злочину [8, с. 236]. З огляду на це держава має цілеспрямовано працювати з причинами та умовами, що сприяють незаконному переправленню осіб через державний кордон України: системно коригувати міграційну політику, залучати іноземних експертів до підготовки персоналу, оновлювати законодавство й запроваджувати сучасні методики протидії фактам пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди працівниками митної служби за участі СБУ.

Ефективна протидія злочинності в органах безпеки можлива лише за умови належної підготовки кадрів: слідчих і оперативників потрібно забезпечити актуальними теоретичними знаннями та практичними навичками з виявлення, документування і розслідування таких злочинів [10, с. 52]. Опитування показало: 72% співробітників оперативних підрозділів і 68% слідчих Нацполіції наполягають на регулярних тренінгах; 89% слідчих підтримують упровадження і використання методик розслідування діяльності організованих груп з незаконного переправлення осіб через кордон, запозичених у спеціалізованих органів іноземних держав.

Мережеві злочинні об'єднання, що фокусуються на корупційних зловживаннях у митній сфері, потребують специфічних організаційних і тактичних рішень для їх викриття. Як підкреслює С. О. Павленко, йдеться про напрям оперативно-розшукової діяльності, заснований на її теорії та перевіреному практичному досвіді суб'єктів ОРД і спрямований на виконання завдань Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10]. Ключовою вимогою до оперативно-тактичних рішень є принцип наступальності: діяти швидко, раптово, активно, ініціативно, узгоджено та рішуче.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що проведення НС(Р)Д у справах про прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди митниками виявив системні проблеми: нестача досвіду і часу (надмірне навантаження), слабка матеріально-технічна база, брак нових технологій і стандартизованих алгоритмів, недостатня координація між підрозділами НПУ та іншими правоохоронними органами, обмежена кількість тренінгів, а також відсутність дієвих міжнародних програм, апробованих за кордоном. Перспективним напрямом подальших досліджень є глибоке вивчення й адаптація іноземного досвіду протидії цим правопорушенням у митній службі.

Список використаних джерел:

1. Журавель В. А., Шавер Б. М. Про структуру приватної криміналістичної методики. КиСЕ. Вип. 47. 1995. С. 62–67.

2. Кібальник С. О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2020. 260 с.

3. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

4. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

6. Орлеан А. М., Касько В. В., Пустова О. В., Ахтирська Н. М., Шаповалова О. А., Горбунова О. Г. та ін. Навчальний посібник для суддів з питань судового провадження у кримінальних справах щодо торгівлі людьми з метою експлуатації праці. *Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні.* Київ: Фенікс, 2014. 160 с.

7. Павленко С. О. Поняття та класифікація оперативно-тактичних рішень у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Проблеми законності.* 2020. Вип. 150. С. 216–232. doi: https://doi.org/10.21564/2414- 990x.150.209794.

8. Павленко С. О. Причини та умови службових злочинів у сфері охорони довкілля. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 берез. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 235–238.

9. Павленко С. О., Гринчак В. М., Греченко С. Ю. Негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на пошук і фіксацію фактів одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище. *Бюлетень МВС.* 2014. Вип. 200. С. 19–28.

10. Павленко С.О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2018. №5. С. 41–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2018_5_8.

11. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.

12. Скулиш Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінальним – процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* К., 2012. № 2. С. 15–23.

13. Скулиш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці, 2012. № 618. С. 108–114.*

14. Черков В. О., Чистолінов О. М. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України. URL: http://corp-lguvd.lg.ua/d120106.html.

15. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 280–281.

16. Яцишин М. М. Поняття та складові елементи стратегії і тактики запобігання злочинам в установах виконання покарань України. *Юридична Україна.* 2009. № 3. С. 111–115.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.27

ЛУГОВИЙ В.О.

МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ФАКТОР РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПУВАННЯМИ

INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE AS A MANDATORY FACTOR IN THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

Актуальність статті полягає в тому, що наукові дискусії стосовно співвідношення понять міжнародного співробітництва та міжнародної правової допомоги точаться вже не одне десятиріччя. У той же час, позиція тих науковців та законотворців, які створювали чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, визначивши міжнародну правову допомогу як форму міжнародного співробітництва використовується не зважаючи на подальші дослідження з цього питання. З приводу формулювання вказаного поняття, наданого законодавцем, ми вважаємо за необхідне здійснити наукову полеміку в розрізі нашої тематики, а саме розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями. Метою статті є дослідження міжнародної правової допомоги як обов'язкового фактору розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями. Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями. На основі наукової літератури досліджується міжнародна правова допомога як обов'язкового фактору розслідування визначеної категорії протиправних діянь. Автор акцентує увагу на тому, що наукові дискусії стосовно співвідношення понять міжнародного співробітництва та міжнародної правової допомоги точаться вже не одне десятиріччя. В той же час, поділяється позицію тих науковців та законотворців, які створювали чинний КПК України, визначивши міжнародну правову допомогу як форму міжнародного співробітництва. Зазначено, що вищенаведені здобутки науковців у вивченні даної проблематики дозволяють зробити висновок, що міжнародна правова допомога як одна з форм міжнародного співробітництва є на разі досить важливим засобом розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями. На основі наведених наукових поглядів надано авторське визначення міжнародної правової допомоги як сукупності процесуальних норм національного законодавства, що мають в основі різноманітні міжнародні нормативно-правові акти, які направлені на ефективну взаємодію правоохоронних органів окремих держав та міждержавних організацій в конкретних кримінальних провадженнях. Вказано, що циркулярних повідомлень, які використовуються в Інтерполі, визначено окремі види міжнародної правової допомоги відносно виду протиправного діяння та суб'єктів його виконання.

Ключові слова: *транснаціональне організоване злочинне угруповання, кримінальні правопорушення, злочин, міжнародне співробітництво, міжнародна правова допомога, розслідування, екстрадиція, слідчі (розшукові) дії, циркулярні повідомлення, Інтерпол, Європол.*

© ЛУГОВИЙ В.О. – кандидат юридичних наук, докторант (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0007-7276-2994

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The relevance of the article lies in the fact that scientific discussions on the correlation of the concepts of international cooperation and international legal assistance have been going on for more than a decade. At the same time, the position of those scientists and legislators who created the current Criminal Procedure Code of Ukraine, defining international legal assistance as a form of international cooperation, is used regardless of further research on this issue. Regarding the formulation of the specified concept provided by the legislator, we consider it necessary to conduct a scientific polemic in the context of our topic, namely the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. The purpose of the article is to study international legal assistance as a mandatory factor in the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. Based on the scientific literature, international legal assistance is studied as a mandatory factor in the investigation of a certain category of illegal acts. The author emphasizes that scientific discussions regarding the correlation of the concepts of international cooperation and international legal assistance have been going on for more than one decade. At the same time, the position of those scientists and legislators who created the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, defining international legal assistance as a form of international cooperation, is shared. It is noted that the above-mentioned achievements of scientists in the study of this issue allow us to conclude that international legal assistance as one of the forms of international cooperation is currently a rather important means of investigating crimes committed by transnational organized criminal groups. Based on the above scientific views, the author's definition of international legal assistance is given as a set of procedural norms of national legislation, based on various international regulatory legal acts aimed at effective interaction of law enforcement agencies of individual states and interstate organizations in specific criminal proceedings. It is indicated that the circular messages used in Interpol define certain types of international legal assistance in relation to the type of illegal act and the subjects of its execution.

Key words: *transnational organized criminal group, criminal offenses, crime, international cooperation, international legal assistance, investigation, extradition, investigative (search) actions, circular messages, Interpol, Europol.*

Актуальність теми. Наукові дискусії стосовно співвідношення понять міжнародного співробітництва та міжнародної правової допомоги точаться вже не одне десятиріччя. У той же час, ми поділяємо позицію тих науковців та законотворців, які створювали чинний КПК України, визначивши міжнародну правову допомогу як форму міжнародного співробітництва. Зокрема, в п. 1 ч. 1 ст. 541 КПК України закріплено поняття міжнародної правової допомоги як «...проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою» [5]. З приводу формулювання вказаного поняття, наданого в даній нормі законодавцем, ми вважаємо за необхідне здійснити наукову полеміку в розрізі нашої тематики, а саме розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які присвятили свої дослідження розробці поняття та наповненню міжнародної правової допомоги як одного з засобів розслідування злочинів, слід відмітити таких як В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, М. М. Єфімов, Г. П. Жаровська, О. А. Кравченка, О. Л. Кобилянський, В. В. Корольчук, І. І. Когутич, І. М. Леган, І. В. Лєшукова, О. В. Мартовицька, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, Є. Г. Паршутін, С. М. Перепьолкін, І. Л. Рудницький, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, С. Д. Шаталюк та ін. Водночас, наукове дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання визначеної дефініції з огляду на міжнародну практику та тенденції сьогодення.

Метою статті є дослідження міжнародної правової допомоги як обов'язкового фактору розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями.

Виклад основного матеріалу. Варто вказати, що на разі трансформаційні процеси, що охоплюють увесь світ, кардинально позначаються не тільки на значенні забезпечення та

здійснення міжнародної правової допомоги, а й на її сутності та функціональному призначенні. Крім того, слід згадати й про те, що забезпечення прав та свобод людини є одним із пріоритетних напрямів міжнародно-правової регламентації.

Одразу наведемо думку С. Д. Шаталюка, який вірно зазначає, що «…за дотриманням прав та свобод здійснюється міжнародний контроль, і тому його рівень залежить від наявності гарантій і стану забезпечення, до засобів якого слід віднести: а) міжнародно-правові документи, що містять у собі основні правила діяльності, формулюють права, свободи та обов'язки (конвенції, пакти, угоди, договори), а також міжнародні документи, що не містять норм, правил поведінки, безпосередньо не формулюють прав, свобод та обов'язків (декларації, заяви, меморандуми); б) міжнародні органи із контролю та спостереження за дотриманням основних прав та свобод людини (комісії, комітети) та правового захисту цих прав (суди, трибунали)» [15, с. 92].

Досить цікавою є теза С. М. Перепьолкіна та Є. Г. Паршутіна, які констатували, що «…міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності слід відрізняти від правової допомоги (або міжнародно-правової допомоги), під якою можна розуміти «сформовану у міжнародних відносинах систему нормативних і організаційно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється співробітництво між державами у сфері взаємного надання допомоги з метою регулювання правовідносин цивільного, сімейного, трудового, соціального або кримінально-правового характеру, що зачіпають інтереси фізичних або юридичних осіб однієї із держав-контрагентів на території іншої» [11, с. 13–14]. У свою чергу, М. М. Єфімов визначив основні форми міжнародного співробітництва, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, як-от: міжнародна правова допомога та видача особи (екстрадиція) [1, с. 282]. Тобто варто зробити висновок, що міжнародна правова допомога – це одна з основних форм міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень.

Зі свого боку, О. В. Мартовицька відмічала, що «…міжнародна правова допомога у кримінальних провадженнях, як напрям сучасного міжнародного співробітництва України, в останні роки суттєво розширилася, набула першочергового значення у кримінально процесуальній діяльності. Нові загрози з боку сучасної злочинності міжнародному співтовариству вимагають вжиття принципово нових заходів щодо удосконалення чинних механізмів взаємодії, зокрема, починаючи зі стадії досудового розслідування. Реалізація положень міжнародних договорів, що встановлюють нові види міжнародної правової допомоги, без їх належної національно-правової імплементації в процесуальне законодавство України видається практично неможливою. Вона потребує формування достатнього правового забезпечення в національному кримінально-процесуальному законодавстві, а саме правової регламентації сутності, порядку, умов здійснення процесуальних дій, гарантій забезпечення прав осіб, які беруть у них участь. Процесуальне регулювання правової допомоги на стадії досудового розслідування закріплено в багатьох нормативно-правових актах, зокрема й міжнародних, що визнається більшістю країн, як учасників. У міжнародному праві це виражається в консолідації зусиль різних держав у протидії злочинності, враховуючи усвідомлення на міжнародному рівні ступеня небезпечності цього соціального явища та необхідності вжиття ефективних заходів» [10, с. 120].

Зі свого боку, І. І. Когутич під міжнародною правовою допомогою в кримінальних провадженнях розуміє «…регламентовану внутрішнім законодавством України та законодавством відповідних іноземних держав діяльність органів, які здійснюють провадження у кримінальних справах щодо одностороннього виконання чи взаємного виконання, відповідно до умов міжнародних домовленостей, слідчих та судових доручень про провадження на територіях відповідних держав процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів для одержання доказів чи досягнення інших завдань судочинства у цих справах» [3, с. 40-41].

А вже І. В. Лєшукова сформулювала власне визначення міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях як форми співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, що полягає у здійсненні на основі взаємності допустимих за національними законами і міжнародними угодами дій, котрі сприяють виявленню злочинів, їх розслідуванню і судовому розгляду по них, а також забезпеченні виконання вироків та інших рішень судових органів. Авторка запропонувала правову основу надання міжнародної правової допомоги, як одного із елементів міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, визначити через сукупність таких складових як: «…1) міжнародні міждержавні договори (двосторонні і багатосторонні): пакти, конвенції, договори, угоди; 2) міжурядові угоди з окремих питань, що стосується взаємодії у боротьбі зі злочинністю; 3) міжвідомчі договори (угоди) з цих же питань. Ці документи мають

спільні ознаки та риси, що дозволяє систематизувати їх за формою, найменуванням і суб'єктом укладання міжнародних договорів. Крім того, до правової бази міжнародного співробітництва у кримінальних справах також слід віднести національне законодавство з питань надання міжнародної правової допомоги і неписані норми (звичаї, традиції) міжнародного права (міжнародна ввічливість, взаємність тощо)» [9, с. 11].

Також досить цікавим вважаємо визначення О. А. Кравченка, який сформулював досліджувану наукову категорію як «…проведення процесуальних дій чи створення умов компетентними правоохоронними і судовими органами однієї держави на офіційне прохання відповідних установ іншої, що має на меті сприяти останнім у виконанні покладених на них завдань у сфері кримінального судочинства щодо розслідування чи розгляду справи» [4, с. 14].

На основі наведених наукових поглядів ми надамо авторське визначення міжнародної правової допомоги як сукупності процесуальних норм національного законодавства, що мають в основі різноманітні міжнародні нормативно-правові акти, які направлені на ефективну взаємодію правоохоронних органів окремих держав та міждержавних організацій в конкретних кримінальних провадженнях.

Стосовно правоохоронних органів, то, зокрема, І. М. Леган серед ключових міжнародних правоохоронних організацій, діяльність яких направлена на запобігання та протидію транснаціональній злочинності у світі визначила такі як: INTERPOL (ІНТЕРПОЛ) – Міжнародна організація, що займається пошуком певного об'єкту, людини, сприяє пошукам поліції, заснована у 1923 році; EUROPOL (ЄВРОПОЛЬ) – Агентство Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів, що було створено в 1998 році для обслуговування держав-членів ЄС; ASEANAPOL (АСЕАНАПОЛ) – Об'єднана поліцейська організація Південно-Східної Азії, що була створена у 1981 році та включає 10 країн-членів; АФРИПОЛ – Африканське поліцейське об'єднання 54 членів зі штаб-квартирою в Алжирі; АМЕРИПОЛ – Поліцейська спільнота Америки, що була заснована в 2007 році і складається з 28 поліцейських сил і 19 агентств зі спостереження; GCCPOL – Правоохоронний підрозділ Генерального секретаріату Ради співробітництва арабських держав Перської затоки, що існує з 1981 року; AIMC – Рада міністрів внутрішніх справ арабських країн, заснована у 1982 році, спрямована на розвиток і зміцнення співпраці та координації зусиль арабських держав у сфері внутрішньої безпеки та запобігання злочинності. Також авторка констатувала, що найбільш популярними серед представлених є міжнародні правоохоронні організації INTERPOL (Інтерпол) та EUROPOL (Європол) [6, с. 146-147].

У той же час, в Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності прямо вказано, що взаємна правова допомога може запитуватися з метою вирішення будь-яких нижчеперерахованих завдань, зокрема:

– одержання показань свідків або заяв від окремих осіб;

– вручення судових документів;

– проведення обшуку і здійснення виїмки або арешту;

– огляд об'єктів і ділянок місцевості;

– надання інформації, речових доказів і оцінок експертів;

– надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи;

– виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення;

– сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої держави-учасниці;

– надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної держави-учасниці [12].

Як вірно відмічає І. М. Леган, «…питання транснаціональної злочинності є об'єктом дослідження в ряді галузевих юридичних наук (в кримінальному праві, кримінології, міжнародному праві, криміналістиці тощо). Питання міжнародного співробітництва у напрямку протидії та запобігання транснаціональній злочинності тривалий час залишалися недостатньо вивченими, а загострення уваги до даної проблематики розпочалося наприкінці XX століття. Це насамперед пов'язано з активізацією міжнародних зв'язків між країнами світу, активізацією міграційних процесів та глобалізаційними процесами, що сприяли подальшій трансформації, еволюції організованої злочинності, пов'язані із поширенням її діяльності за межі України» [8, с. 56].

М. М. Єфімов зауважує, що міжнародна правова допомога є обов'язковим засобом розслідування «…за фактами діяльності міжнародних організованих груп і злочинних організацій. Зокрема, їх діяльність може полягати у створенні порносайтів, порностудій, забезпеченні

діяльності секс-туризму. Необхідно вказати, що важливим при здійсненні заходів щодо повернення громадян, які надавали інтимні послуги у зв'язку з примусом (вилучені паспорти, психологічний і фізичний тиск), є співпраця як державних, так і громадських організацій (FemUA Nordic Model, Легалайф-Україна)» [2, с. 149].

В свою чергу, І. Л. Рудницький наголошує на тому, що «…питання співробітництва, загальна стратегія боротьби з міжнародною злочинністю розглядають у таких органах ООН, як Рада Безпеки, Міжнародний Суд, в Екологічній та Соціальній Радах, в Комітетах ГА, зокрема в Комісії з правових питань, в Комісії із соціальних та гуманітарних питань, в Комісії з прав людини, в Комісії з протидії злочинам тощо. Необхідно підкреслити, що співробітництво держав згідно зі Міжнародними правовими актами ООН основується на загальних засадах взаємовідносин між взаємодіючими державами які відображають принципи сусідських взаємовідносин та бажання боротися зі злочинністю. Цей принцип зобов'язує держави співпрацювати незалежно від їхньої політичної, економічної, соціальної та правової систем. Крім того, як зазначено у вказаній Декларації, сумлінне дотримання принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва держав, та сумлінне виконання країнами зобов'язань, прийнятих відповідно до Статуту, мають надзвичайно важливе значення для підтримки міжнародного миру та безпеки, досягнення інших цілей діяльності Організації Об'єднаних Націй» [13, с. 122–123].

Зі свого боку, І. М. Леган, «…90-ті рр. XX століття ознаменувалися початком масового поширення наркотиків в усьому світі. До цього часу вживання наркотиків було частиною культури слаборозвинених племінних культур Південної Америки, Середньої Азії, Нової Зеландії. Фахівці пов'язують цікавість і сплеск вживання наркотичних речовин з культурною революцією середини XX століття. Саме тоді моральні принципи почали набувати гіпертрофований вигляд, з'явилися субкультурні рухи за типом «хіпі», представники якої почали експериментувати та пропагувати вживання заборонених речовин і препаратів (марихуану, речовин опіумної групи, ЛСД). Саме в цей період відбувався стрімкий наростаючий процес транснаціоналізації наркобізнесу. Подібно епідемії, він захоплював усе нові країни і регіони світу, нарощуючи виробництво наркотичних засобів та організовуючи його збут, який приносив організаторам цієї злочинної діяльності фантастичні прибутки. Зростання масштабів зловживання наркотиками, обумовлене процесами глобалізації, сприяло розвитку світового антинаркотичного співробітництва й об'єднання національних завдань з міжнародними у напрямі протидії та запобігання обігу наркотиків, що стало нагальним питанням у формуванні безпечного існування країн світу» [7, с. 21].

А вже П. Д. Біленчук, досліджуючи питання розслідування транснаціональних злочинів, відмічав, що «…розслідування такого виду злочинів мають достатньо специфічний характер як за типовими слідчими ситуаціями, так і за методикою їх розкриття, та звертає увагу на те, що в сучасних умовах починає утворюватися інтернаціональна криміналістична методика їх розслідування. Джерелами ж цієї методики мають стати міжнародні угоди разом з традиційними методами розслідування злочинів» [14].

Доволі цікавою є теза С. М. Перепьолкіна та Є. Г. Паршутіна відносно окремих видів циркулярних повідомлень, які використовуються в Інтерполі, а саме: «Червоні повідомлення, або «циркуляр з червоним кутом» («розшукується»), використовуються для організації арешту злочинців, що розшукуються на міжнародному рівні, з подальшою екстрадицією. … Сині повідомлення, або «циркуляр із синім кутом», використовуються для збору додаткової інформації про особу (осіб), її місцезнаходження або незаконну діяльність, пов'язану із вчиненням злочину, якщо рішення про екстрадицію щодо такої особи ще не прийнято. … Зелені повідомлення, або «циркуляр із зеленим кутом», використовуються для попередження й надання оперативних відомостей про осіб та вчинені ними кримінальні злочини, повторне вчинення яких можливе в інших країнах. … Жовті повідомлення, або «циркуляр із жовтим кутом», використовуються з метою надання допомоги у встановленні місцезнаходження безвісти зниклих осіб, часто неповнолітніх, або допомоги в ідентифікації осіб, які не можуть ідентифікувати себе самостійно. … Чорні повідомлення, або «циркуляр з чорним кутом», використовуються з метою отримання інформації про виявлені невпізнані трупи. … Помаранчеві повідомлення, або «циркуляр з помаранчевим кутом», використовуються для попередження про події, осіб, об'єкти або процеси, які представляють серйозну та безпосередню загрозу публічній безпеці, зокрема про потенційні загрози від замаскованої зброї, поштових відправлень з вибухівкою та інших небезпечних матеріалів, про осіб, методи та способи терористичних актів. … Фіолетове повідомлення, або «циркуляр з фіолетовим кутом», використовується для запитування або надання інформації про методи роботи,

об'єкти, пристрої та методи маскування, які використовуються злочинцями. … Спеціальне повідомлення Інтерпол – Рада Безпеки ООН, або «спеціальне біле повідомлення», видається стосовно особи або групи осіб, що підлягають санкціям ООН через: заморожування активів; заборону пересування; ембарго на поставку зброї» [11, с. 70– 72]. Інакше кажучи, в наведених циркулярах визначено окремі види міжнародної правової допомоги відносно виду протиправного діяння та суб'єктів його виконання.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що вищенаведені здобутки науковців у вивченні даної проблематики дозволяють зробити висновок, що міжнародна правова допомога як одна з форм міжнародного співробітництва є на разі досить важливим засобом розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупуваннями. На основі наведених наукових поглядів надано авторське визначення міжнародної правової допомоги як сукупності процесуальних норм національного законодавства, що мають в основі різноманітні міжнародні нормативно-правові акти, які направлені на ефективну взаємодію правоохоронних органів окремих держав та міждержавних організацій в конкретних кримінальних провадженнях. Вказано, що циркулярних повідомлень, які використовуються в Інтерполі, визначено окремі види міжнародної правової допомоги відносно виду протиправного діяння та суб'єктів його виконання.

Список використаних джерел:

1. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності : наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.

2. Єфімов М. М. Особливості міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти моральності. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словацької Республіки).* 2021. № 5. С. 147–151.

3. Когутич І. І. Міжнародно-правова допомога та співробітництво у кримінальному судочинстві України : посібник. Львів : Тріада Плюс, 2005. 548 с.

4. Кравченко О. А. Захист прав і свобод людини та громадянина Конституційним Судом України: доктринальні, прикладні та компаративні аспекти : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 22 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

6. Леган І. М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.

7. Леган І. М. Теоретико-правові засади міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності : автореф. дис. ... док-ра юр. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2021. 40 с.

8. Леган І. М. Теоретико-правові засади міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2021. 446 с.

9. Лєшукова І. В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 21 с.

10. Мартовицька О. В. Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 120–122.

11. Перепьолкін С. М., Паршутін Є. Г. Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності : навч. посіб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.

12. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю) : Закон України від 4 лютого 2004 р. № 1433-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-15#Text

13. Рудницький І. Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... доктора філософії : 081 – Право / Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2019. 250 с.

14. Транснаціональна злочинність : криміналістичний аналіз : монографія / За ред. П. Д. Біленчука. Київ : КИЙ, 2011. 52 с.

15. Шаталюк С. Д. Запровадження міжнародних стандартів надання безоплатної правової допомоги в Україні. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Вип. 170, т. 182. С. 92–97.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.28

ШУЛЬГА В.О.

ПРЕЮДИЦІЙНІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

PREJUDICIAL GROUNDS FOR THE TERMINATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE COURT OF FIRST INSTANCE.

У статті здійснено комплексне дослідження преюдиційних підстав для закриття кримінального провадження судом першої інстанції, передбачених пунктами 6 і 91 частини першої статті 284 КПК України. Розкрито їх правову природу крізь призму принципу non bis in idem – заборони подвійного притягнення особи до відповідальності за одне й те саме правопорушення, що є фундаментальною гарантією справедливого судового розгляду. Визначено зміст кримінальної процесуальної преюдиціальності як правового механізму забезпечення стабільності судових рішень, правової визначеності та ефективного захисту прав особи.

Крім того, у статті проаналізовано практичні аспекти застосування зазначених положень як на стадії підготовчого судового провадження, так і під час судового розгляду, коли виявляється факт існування чинного вироку чи ухвали суду щодо тієї ж особи і того самого обвинувачення. Наведено приклади із практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, зокрема у справах Zolotukhin v. Russia та Marguš v. Croatia, які конкретизують критерії ідентичності правопорушення, особи та юридичної кваліфікації. З'ясовано, що в національній практиці спостерігається неоднакове застосування пунктів 6 і 91 ч.1 ст.284 КПК України, що створює колізії та правову невизначеність.

Обґрунтовано доцільність законодавчого об'єднання зазначених положень в єдину норму, яка б чітко передбачала закриття провадження у випадку існування остаточного судового рішення щодо того самого обвинувачення. Така уніфікація сприятиме підвищенню узгодженості кримінального процесуального законодавства, забезпеченню ефективної реалізації принципу non bis in idem і зміцненню гарантій правової визначеності в кримінальному судочинстві України.

Ключові слова: *кримінальне провадження, преюдиційність, закриття провадження, суд першої інстанції, non bis in idem, КПК України, подвійне притягнення до відповідальності.*

The article provides a comprehensive study of the prejudicial grounds for the termination of criminal proceedings by a court of first instance, as stipulated in paragraphs 6 and 91 of part one of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Their legal nature is examined through the prism of the principle of non bis in idem — the prohibition of double prosecution or punishment for the same offense, which serves as a fundamental guarantee of a fair trial. The article defines the concept of criminal procedural prejudiciality as a legal mechanism ensuring the stability of judicial decisions, legal certainty, and effective protection of individual rights.

In addition, the article analyzes the practical aspects of applying these provisions both at the stage of preparatory court proceedings and during the trial, when it is established that there already exists a valid court judgment or ruling concerning the same person and the same charge. Examples from the case law of the Supreme Court of Ukraine and the

© ШУЛЬГА В.О. – аспірантка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України) https://orcid.org/0009-0000-7239-2494

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

European Court of Human Rights are provided, particularly in the cases of Zolotukhin v. Russia and Marguš v. Croatia, which clarify the criteria of identity of the offense, the person, and the legal qualification. It is established that Ukrainian judicial practice demonstrates inconsistent application of paragraphs 6 and 91 of part one of Article 284 of the CPC, leading to conflicts and legal uncertainty.

The article substantiates the expediency of legislative consolidation of these provisions into a single norm clearly stipulating the termination of proceedings in cases where a final court decision already exists regarding the same accusation. Such unification would promote greater coherence of criminal procedural legislation, ensure the effective implementation of the non bis in idem principle, and strengthen the guarantees of legal certainty in the criminal justice system of Ukraine.

Key words: *criminal proceedings, prejudiciality, termination of proceedings, court of first instance, non bis in idem, Criminal Procedure Code of Ukraine, double prosecution.*

Вступ. Забезпечення дотримання принципу non bis in idem – заборони подвійного притягнення особи до відповідальності за одне й те саме правопорушення – є важливою гарантією справедливості кримінального процесу. Цей принцип закріплений у Конституції України та міжнародних актах, зокрема у статті 4 Протоколу №7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У національному законодавстві його реалізовано через преюдиційні підстави для закриття кримінального провадження, передбачені п. 6 і п.9[1] ч. 1 ст.284 КПК України. Проте практика їх застосування судами залишається неоднозначною, що зумовлює необхідність наукового аналізу природи, змісту та механізму реалізації цих положень у кримінальному процесі України.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування змісту та особливостей застосування преюдиційних підстав для закриття кримінального провадження судом першої інстанції, визначення їхньої ролі у забезпеченні реалізації принципу non bis in idem, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідних положень КПК України.

Результати дослідження. У межах аналізу п.6 ч.1 ст.284 КПК України слушно навести думку К. Токаренко, що вказана підстава ґрунтується на кримінальній процесуальній преюдиціальності, тобто можливості прийняття рішення, покладаючи в його основу раніше прийняте не скасоване процесуальне рішення [1, с. 118]. Крім того, відповідна норма реалізовує приписи ст. 61 Конституції України, в частині заборони бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [2].

Доповнюючи наведене, М. Карпенком визначає розумінням поняття «те саме обвинувачення», у контексті застосування п.6 ч.1 ст.284 КПК України, як інші обвинувачення, якщо вони співпадають за фактичними обставинами кримінального правопорушення (загальними або індивідуальними), правовою кваліфікацією діяння, формулюванням обвинувачення [3, с. 110].

Доволі показовим у цьому ключі є рішення ЄСПЛ у справі «A і B (A and B) проти Норвегії» у тексті котрого недвозначно підтверджено, що ст.4 Протоколу № 7 до Конвенції не обмежується правом не бути покараним двічі і охоплює право не бути повторно покараним або судимим. В іншому разі не було б необхідності використовувати разом зі словом «покараний» слово «судимий», оскільки це було б простим повторенням. Таким чином, ЄСПЛ нагадав, що ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції застосовується навіть тоді, коли стосовно заявника просто було порушено кримінальну справу, яка не завершується винесенням обвинувального вироку. Стаття 4 Протоколу № 7 до Конвенції містить три самостійні гарантії, передбачаючи, що за один і той самий злочин ніхто не повинен двічі (а) піддаватися переслідуванню, (б) бути судимим або (в) бути покараним [4].

Національні суди, зокрема першої інстанції, при ухвалені рішення щодо закриття кримінального провадження на підставі п.6 ч.1 ст. 284 КПК України констатують, що відповідно до усталеної прецедентної практики ЄСПЛ поняття «те саме правопорушення» – елемент idem принципу non bis in idem, у ст. 4 Протоколу №7 до Конвенції, належить розуміти як заборону кримінального переслідування або судового розгляду у справі щодо другого «правопорушення», якщо вони витікають з ідентичних, або, по суті, одних і тих самих фактів. У свою чергу поняття «кримінальна процедура», що міститься у тексті ст. 4 Протоколу №7, повинна тлумачитися у світлі загальних принципів, які стосуються відповідних понять «кримінальне обвинувачення» і «покарання» у ст. 6 і 7 Конвенції. Крім цього, закріплена у ст. 4 Протоколу №7 Конвенції заборона подвійного притягнення особи до відповідальності за одне й те саме правопорушення,

поширюється на випадки, коли така відповідальність більш як один раз реалізується судом у межах проваджень, які за своєю суттю є кримінальними [5].

На основі наведеного тексту може виникнути таке питання: *Чи може заборона подвійного притягнення особи до відповідальності, закріплена у ст.4 Протоколу №7 до Конвенції та підтверджена практикою ЄСПЛ, застосовуватися у випадках, коли особу вже було притягнуто до адміністративної відповідальності, якщо таке провадження за своєю суттю має ознаки кримінального?*

Ознайомлення із усталеною практикою ЄСПЛ, котра визнає кримінальним правовий зміст адміністративного правопорушення дає змогу надати відповідь на вказане питання. Так, у справі «Лучанінова проти України» суд зауважує, що заявницю було визнано винною у вчиненні дрібної крадіжки. Відповідно до ч. 1 ст. 51 КУпАП за таке правопорушення передбачалось стягнення у вигляді штрафу або виправних робіт. З огляду на загальний характер законодавчого положення, яке порушила заявниця, а також профілактичну та каральну мету стягнень, передбачених цим положенням, суд вважав, що провадження, про яке йдеться, є кримінальним для цілей застосування Конвенції і той факт, що стягнення, застосоване до заявниці Тростянецьким районним судом, – штраф – було згодом замінено на зауваження, не може позбавити правопорушення, про яке йдеться, притаманного йому кримінального характеру) [6].

Національні суди при виникненні такої потреби зазначають, що у випадках, коли адміністративне і кримінальне провадження відносно особи стосувалися його поведінки в одну й ту саму дату, в один і той же проміжок часу, в одному й тому ж місці, то складання протоколу про адміністративне правопорушення стосовно особи за вчинення правопорушення та винесення постанови по даній справі вважається притягненням до відповідальності із ухваленням вироку [7].

На практиці ця підстава реалізується наступним чином. Так, у справі №216/4920/24 суд закрив кримінальне провадження на підставі п. 6 ч.1 ст. 284 КПК України у зв'язку з тим, що складання протоколу про адміністративне правопорушення стосовно обвинуваченого у минулому за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП та винесення постанови по даній справі вважається притягненням до відповідальності із ухваленням вироку[7]. Такі випадки у судові практиці не поодинокі.

Інший приклад, де у клопотання про закриття кримінального провадження на підставі п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України було відмовлено у зв'язку з тим, що справа про адміністративне правопорушення була розглянута судом щодо вчинення домашнього насильства обвинуваченого по відношенню до своєї колишньої дружини, що проявляється у словесних образах та погрозах, а у кримінальному провадженні обвинуваченому інкриміновано спричинення потерпілій легких тілесних ушкоджень, тобто правопорушення вчинені є різними за своєю суттю, суд приходить до висновку, що підстави для закриття кримінального провадження, у відповідності до положень п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України відсутні [8].

Крім цього, у межах тематики наукового дослідження, нас цікавить механізм реалізації вказаної норми: *на яких стадіях розгляду справи у суді першої інстанції можливе її застосування та яким чином вона може бути врахована судом при ухваленні рішення.*

Як вже було вказано раніше, дана підстава напряму реалізує принцип заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, що передбачений ст. 19 КПК України [9] та низкою нормативно-правових актів, зокрема, Протоколом №7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [10].

Хоча законодавець у п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України передбачив можливість закриття кримінального провадження з відповідної підстави на стадії підготовчого провадження, проте Х. Павич дотримується думки, що закриття за вказаною підставою є неможливим, оскільки на стадії підготовчого провадження суд обмежений встановленим процесуальним порядком дій, в розпорядженні суду є лише обвинувальний акт, а в дослідженні інших доказів він є обмежений, тобто – позбавлений можливості з'ясувати на цій стадії подію і склад злочину, здійснити так зване порівняння із попереднім обвинуваченням, встановити їхню тотожність [11, с. 159].

На підтвердження даної думку, на практиці зустрічаються випадки коли судді відмовляють у задоволенні відповідних клопотань, посилаючись на те, що існуючий спір з приводу закриття провадження вимагає дослідження доказів, що можливе лише у судовому засіданні [12].

Однак, така логіка є частково помилковою, оскільки, дійсно, неприпустимим є з'ясування на стадії підготовчого провадження питань, що виходять за межі повноважень суду. Зокрема, такими слід визнати: вирішення питання про готовність справи до розгляду з точки зору доведеності вини обвинуваченого та достатності зібраних для цього доказів, питання їхньої допустимості;

з'ясування питання про те, чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, для кваліфікації дій обвинуваченого за іншою статтею Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для повідомлення йому про підозру у вчиненні іншого злочину, крім того, про який йому було повідомлено, тощо [13, с. 144].

На нашу думку, закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання є можливим, однак лише у випадках, коли підстава для цього є очевидною та не потребує дослідження доказів. Дійсно, суд на цій стадії не вправі виходити за межі своїх повноважень – оцінювати доведеність вини, допустимість чи достатність доказів, змінювати кваліфікацію дій обвинуваченого тощо. Водночас, якщо підстава для закриття встановлюється без необхідності судового дослідження, суд має право закрити провадження вже на підготовчому етапі. Такий підхід узгоджується зі змістом п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України, забезпечує процесуальну економію та ґрунтується на ідеї кримінальної процесуальної преюдиціальності, відповідно до якої певні юридичні факти, встановлені компетентними органами або очевидні з матеріалів провадження, не потребують повторного доведення в суді.

Проте при застосуванні п.6 ч.1 ст. 284 КПК України слід виходити із конкретних обставин справи. До прикладу, 18.11.2024 року в провадження Харківського районного суду Харківської області надійшов обвинувальний акт у кримінальному провадженні за обвинуваченням ОСОБА_5, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 114-2 КК України, ухвалою Харківського районного суду Харківської області від 19.11.2024 року призначене підготовче судове засідання у даному кримінальному провадженні, після чого прокурор 27.12.2024 року надіслала до суду клопотання про закриття кримінального провадження на підставі п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України, посилаючись на те, що Київським районним судом м. Харкова 19.11.2024 ухвалено обвинувальний вирок відносно ОСОБА_5, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 114-2 КК України [14].

Наведений випадок підтверджує той факт, що застосування п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України можливе на стадії підготовчого судового засідання, якщо встановлення підстав для закриття не потребує дослідження доказів, а ґрунтується на очевидних процесуальних фактах. На відміну від випадків, коли питання закриття пов'язане з необхідністю оцінки доказів щодо події чи складу кримінального правопорушення, у цій ситуації суд лише констатує наявність обвинувального вироку стосовно тієї ж особи за тим самим кримінальним правопорушенням. Отже, суд діє в межах своїх повноважень, застосовуючи принцип кримінальної процесуальної преюдиціальності та гарантію, передбачену ст. 4 Протоколу №7 до Конвенції, без виходу за межі підготовчого провадження.

У свою чергу, застосування п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України під час судового розгляду здійснюється у загальному порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України. Це означає, що відповідне питання вирішується судом у межах стадії судового розгляду з дотриманням установлених процесуальних правил та процедур, включаючи розгляд клопотання сторони провадження та постановлення ухвали про закриття кримінального провадження.

Таким чином, з урахуванням аналізу національної судової практики, положень Конституції України та Європейської конвенції з прав людини, обґрунтованим є висновок про необхідність уточнення п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України. Запропоноване доповнення, яке передбачає можливість закриття кримінального провадження у разі наявності вироку, постанови або ухвали суду чи постанови у справі про адміністративне правопорушення за тим самим фактом і з тих самих підстав, забезпечує дотримання принципу non bis in idem, уніфікує судову практику та гарантуватиме недопущення повторного притягнення особи до відповідальності в однорідних правовідносинах.

Водночас, як слідує з наукових досліджень І. Гафича, важливе значення для застосування п.6 ч.1 ст. 284 КПК України має встановлення тотожності обвинувачення у раніше закритому кримінальному провадженні змісту підозри у наявному процесі, тобто формальною підставою для закриття кримінального провадження у цьому випадку є саме судове рішення: вирок суду (як обвинувальний, так і виправдувальний), або ухвала суду про закриття кримінального провадження з будь-якої підстави для цього, у т. ч. зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. За цими ознаками вказана підстава відрізняється від передбаченої п. 9^1 ч. 1 ст. 284 КПК України, що має загалом аналогічну правову природу (попереднє вирішення кримінального провадження) [15, с. 151–152].

Поряд з цим, п. 9^1 ч. 1 ст. 284 КПК України, як п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України, реалізує заборону повторного розслідування як механізм забезпечення правила non bis in idem, що

унормована національним законодавцем, зокрема, у спосіб закріплення в якості обставин, що унеможливлюють проведення досудового розслідування. Постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження є одним із можливих підсумкових процесуальних рішень, що приймаються компетентною особою за результатом проведеного досудового розслідування [16].

Зі змісту п. 9^1 ч. 1 ст. 284 КПК України можливо виокремити три умови, наявність яких свідчить про необхідність закриття кримінального провадження:

1) існування не скасованого рішення слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження, прийнятого з огляду на одну з підстав, наведених у пунктах 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України;

2) тотожність між собою діяння, кримінальне провадження щодо якого було закрите з підстав, зазначених у пунктах 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, та діяння, провадження щодо якого у зв'язку з існуванням нескасованого рішення підлягає закриттю за п. 9^1 ч. 1 ст. 284 КПК України;

3) здійснення досудового розслідування у первісному кримінальному провадженні, яке було закрите з огляду на одну з підстав, зазначених у пунктах 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК, на момент його закінчення із дотриманням вимог щодо підслідності [17].

Варто звернути увагу, що п. 9^1 ч. 1 ст. 284 КПК України охоплює лише постанови слідчого, дізнавача чи прокурора, прийняті на підставі п. 1, 2, 4 та 9 цієї статті. Така вибірковість виглядає дещо штучною й, очевидно, є наслідком недосконалої законодавчої техніки – результатом поетапних змін до КПК України без узгодження взаємопов'язаних норм, хоча за логікою правила non bis in idem мало б стосуватися будь-якого остаточного рішення, яке унеможливлює повторне переслідування за те саме діяння.

Висновки. З наведеного випливає, що п.п. 6 та 9^1 ч.1 ст. 284 КПК України мають подібну правову природу, оскільки обидва спрямовані на реалізацію принципу non bis in idem – заборони подвійного притягнення особи до відповідальності за одне й те саме правопорушення. Обидві норми ґрунтуються на ідеї кримінальної процесуальної преюдиціальності, тобто визнанні юридичної сили раніше ухваленого, нескасованого процесуального рішення, яке унеможливлює повторне розслідування чи судовий розгляд за тим самим фактом. При цьому п.6 стосується наявності вироку суду, ухвали або постанови суду про закриття кримінального провадження, тоді як п. 9^1 – існування нескасованої постанови слідчого чи прокурора про закриття провадження. З огляду на спільну мету, аналогічний зміст та дублювання правових наслідків, доцільним є їх об'єднання в єдину норму, яка б передбачала закриття кримінального провадження у разі, якщо щодо тієї ж особи існує вирок суду, постанова або ухвала суду про закриття кримінальної справи, чи постанова у справі про адміністративне правопорушення за тим самим фактом і з тих самих підстав. Таке об'єднання забезпечить узгодженість кримінального процесуального законодавства, усуне дублювання норм та сприятиме ефективній реалізації гарантій, передбачених статтею 4 Протоколу №7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Доцільно викласти об'єднану норму у п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України в такій редакції: Кримінальне провадження закривається в разі, якщо: *«існує вирок суду, що набрав законної сили, ухвала суду про закриття провадження у кримінальній справі, чи постанова у справі про адміністративне правопорушення за тим самим фактом і з тих самих підстав, а також нескасована постанова слідчого, дізнавача або прокурора про закриття кримінального провадження, прийнята відповідно до пунктів 1–10 частини першої цієї статті*». Така редакція забезпечить узгодженість положень КПК України, усуне дублювання та ефективно реалізує принцип non bis in idem у кримінальному процесі України.

Список використаних джерел:

1. Токаренко К. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09; М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 209 с. URL: http://surl.li/byqjqx

2. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

3. Карпенко М. Зміст поняття «обвинувачення»: теоретико-прикладний аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. № 5. С. 106–111. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/21.pdf

4. Case of A and B v. Norway. *European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168972

5. Ухвала Харківського районного суду від 28.01.2025 року у справі № 635/13161/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/124741840

6. Справа «Лучанінова проти України» (Заява № 16347/02) : Рішення Європ. суду з прав людини від 09.06.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text

7. Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу від 21.11.2024 року у справі № 216/4920/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/123529848

8. Ухвала Локачинського районного суду від 09.04.2025 року у справі № 931/80/25. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/126492564

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

10. Протокол №7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (укр/рос) : Протокол Ради Європи від 22.11.1984 № 7 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text

11. Павич Х. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2018. 291 с.

12. Ухвала Буського районного суду від 14.12.2018 року у справі № 440/1237/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78564871

13. Дячук С., Галаган В., Галаган О. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2013. Т. 144–145. С. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2013_144-145_35

14. Ухвала Харківського районного суду від 28.01.2025 року у справі № 635/13161/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/124741840

15. Гафич І. І. Організаційно-правові основи участі прокурора у вирішенні питання про закриття кримінального провадження. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії. 081 Право. Нац. юр. ун. ім.і Я. Мудрого. Харків, 2021. 254 с.

16. Трофименко В., Клепка Д., Глинська Н. Остаточність постанови прокурора про закриття кримінального провадження. Юридична практика. 2020. URL: https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/ostatochnist-postanovy-prokurora-pro-zakryttya-kryminalnogo-provadzhennya

17. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 09.02.2024 року у справі № 991/4379/23. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/117521448

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.29

БОЖКО А.В.

ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ АДВОКАТА

THE AESTHETIC ASPECT OF A LAWYER'S PROFESSIONAL CULTURE

У статті викладено авторське уявлення про естетичний аспект професійної культури адвоката та його значення в сукупності інструментів утвердження авторитету адвокатської професії в суспільстві.

Обґрунтовано, що естетичний аспект професійної культури адвоката стосується та охоплює дві складові: 1) внутрішню – сферу духовності адвоката, яка включає питання цінностей, виховання, краси думок і покликів; 2) зовнішню – життєдіяльність адвоката в множинності її проявів: від краси зовнішнього вигляду до манер, мовлення та краси вчинків. Ураховуючи, що внутрішню естетику адвоката складно контролювати, то регулювання слід зосереджувати на питаннях зовнішніх проявів естетичної культури адвоката. Зокрема, першочергово йдеться про зовнішній вигляд адвоката, вимоги до якого доволі загально згадані в статті 12 Правил адвокатської етики. Аналіз її змісту дозволив дійти висновків, що: 1) зовнішній вигляд адвоката, який охоплює й питання його одягу при здійсненні професійної діяльності, є складовою вимог щодо дотримання адвокатом норм ділового етикету, який, своєю чергою, є елементом системи вищого порядку – адвокатської етики; 2) зовнішній вигляд адвоката є одним із зовнішніх проявів поваги до адвокатської професії, яку він уособлює та демонструє таким чином із метою формування відповідного іміджу адвокатури в суспільстві; 3) регулювання питання зовнішнього вигляду адвоката Правилами адвокатської етики, які затверджені найвищим органом адвокатського самоврядування, є свідченням того, що адвокатська спільнота усвідомлює та визнає значимість і вплив візуального образу окремого взятого адвоката на повагу до адвокатської професії в суспільстві. Крім того, це демонструє тісний взаємозв'язок категорій адвокатської етики, етикету та естетики, що сукупно з іншими елементами складають основу професійної культури адвоката.

У питаннях зовнішнього вигляду адвоката превалює питання його одягу. В якості розвитку інструментарію для забезпечення авторитету адвокатської професії, демонстрації поваги та самоконтролю адвокатів доцільним вбачається запровадження на законодавчому рівні правила про участь адвокатів у судовому процесі в мантії. Це також надало б більшого естетизму, церемоніальності, які притаманні судовому процесу як певному ритуалу, та сприяло б не лише розвитку професійної культури адвоката, а й загалом – розвитку культури правосуддя.

Ключові слова: *адвокат, адвокатура, професійна культура адвоката, естетика, мантія, адвокатська етика.*

The article presents the author's idea of the aesthetic aspect of a lawyer's professional culture and its importance in the set of tools for establishing the authority of the legal profession in society.

It is substantiated that the aesthetic aspect of a lawyer's professional culture concerns and encompasses two components: 1) internal – the sphere of the lawyer's spirituality,

© БОЖКО А.В. – адвокат, аспірант 3 курсу кафедри права (ПВНЗ «Європейський університет») https://orcid.org/0009-0003-1384-0332

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

which includes issues of values, upbringing, beauty of thoughts and callings; 2) external – the lawyer's life in the multiplicity of its manifestations: from beauty of appearance to manners, speech and beauty of actions. Given that it is difficult to control the lawyer's internal aesthetics, the regulation should be focused on the external manifestations of the lawyer's aesthetic culture. In particular, it primarily concerns the lawyer's appearance, the requirements for which are quite generally mentioned in Article 12 of the Rules of Lawyer's Ethics. Analysis of its content allowed to draw the following conclusions: 1) the lawyer's appearance, which also includes the issue of his/her clothing when carrying out professional activities, is a component of the requirements for a lawyer to comply with the norms of business etiquette, which, in turn, is an element of a higher-order system – lawyer's ethics; 2) the lawyer's appearance is one of the external manifestations of respect for the legal profession, which he/she personifies and demonstrates in this way to form an appropriate image of the legal profession in society; 3) regulation of the issue of a lawyer's appearance by the Rules of Lawyer's Ethics, which are approved by the highest body of the bar self-government, is an evidence that the legal community is aware of and recognizes the significance and influence of the visual image of an individual lawyer on respect for the legal profession in society. In addition, this demonstrates the close relationship between the categories of legal ethics, etiquette, and aesthetics, which together with other elements form the basis of a lawyer's professional culture.

In terms of the lawyer's appearance, the issue of his/her clothing prevails. As a tool for developing the authority of the legal profession, demonstrating respect and self-control of lawyers, it is considered appropriate to introduce at the legislative level a rule on the participation of lawyers in court proceedings in robes. This would also provide greater aesthetics and ceremoniality, which are inherent in the judicial process as a certain ritual, and would contribute not only to the development of the lawyer's professional culture, but also to the development of the culture of justice in general.

Key words: *lawyer, bar, lawyer's professional culture, aesthetics, robe, lawyer's ethics.*

Вступ. Місія адвокатури в суспільстві як правозахисного інституту, ядро функціонування якого складає захист прав, свобод та інтересів осіб, ефективне представництво їх інтересів, визначає особливий статус її представників – адвокатів, які за професійною ознакою є окремою соціальною групою, що має спільні цінності, ідеали та стандарти. Недаремно Європейський суд з прав людини послідовно сповідує та розвиває у своїх рішеннях позицію про особливу роль адвокатів як незалежних професіоналів у здійсненні правосуддя, яка «тягне за собою ряд обов'язків і обмежень, особливо у зв'язку з їх професійною діяльністю, яка повинна бути прямою, чесною та гідною», що корелює з вимогою щодо їх високої моральної репутації (наприклад, про це йдеться у рішенні «Касадо Кока проти Іспанії», 24 лютого 1994 року, § 46) [1].

Кожен адвокат повинен усвідомлювати значення свого статусу, професії, яка вимагає від людини, яка її обрала, відповідати високим вимогам не лише щодо рівня інтелекту, компетенції, професійних знань і навичок, а й щодо набору чеснот, які лежать у площині особистої культури адвоката (вихованості, манері поведінки, зовнішньому вигляді тощо). У поєднанні з метою та принципами адвокатської діяльності, а також цінностями адвокатської спільноти йдеться про професійну культуру адвоката, яка є необхідною умовою суспільної довіри до адвокатури, впевненості людей у здатності представників правничої професії ефективно представляти їх інтереси при вирішенні правових спорів.

У науковій літературі питанню професійної культури адвокатів приділено небагато уваги. Переважна більшість публікацій зосереджена на її етичних аспектах. Зокрема, послідовною дослідницею цієї сфери є Н. Бакаянова, яка ще в 2003 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Етичні основи діяльності адвоката-захисника» [2]. Водночас, професійна культура адвоката була предметом публікації В. Сущенка, який запропонував її власну модель, зазначивши, що зміст цієї категорії «полягає в опануванні кожним правником системи загальнокультурних і професійних цінностей, створених та сформованих різними поколіннями етнічних, національних і регіональних людських спільнот, а також носіями цієї професії». На його думку, внутрішню структуру професійної культури адвоката формують такі фундаментальні складові як етична, естетична, релігійна, політична, економічна, мовна (комунікаційна), фізична та правова культури [3]. Поділяючи таку позицію, доцільним в рамках цієї статі є наведення власного бачення змісту

естетичної складової професійної культури адвоката, яка, на думку автора, становить особливий інтерес з огляду на її значення.

Постановка завдання. Тож, метою цієї статті є викладення авторського уявлення про естетичний аспект професійної культури адвоката та його значення в сукупності інструментів утвердження авторитету адвокатської професії.

Результати дослідження. Отже, естетика як термін, що походить від древньогрецького слова «aisthetikos» і в перекладі означає чуттєвий, здатний відчувати, першочергово розглядається як філософська категорія, «наука про прекрасне» або, за Гегелем, – «філософія мистецтва», оскільки її предметом є «царство прекрасного» [4, с. 203-204]. У філософії зауважується про певну ірраціональність естетики, оскільки, серед іншого, мова йде про чуттєве сприйняття суб'єктами певних процесів, об'єктів через їх споглядання та оцінку. Тому закономірно вже з філологічної точки зору прикметник «естетичний» тлумачиться як «пов'язаний зі створенням, відтворенням і сприйняттям прекрасного в мистецтві та житті» [5, с. 489].

У правовій науці сформувався пласт наукових досліджень естетичної культури правника як форми прояву правової естетики, що є особливим способом упорядкування соціокультурного простору в межах природно-правового, що проявляється у поєднанні законів краси, гармонії та правових приписів, їх взаємовпливі та інтеграції й у таких гуманістичних типах взаємовідносин між людьми як небайдужість до долі іншого, здатність до співпереживання, готовність прийти на допомогу, вміння побачити у кожному явищі красу і відчути глибину людських переживань [6].

Видається, що зазначені вище характеристики є рисами, що повинні бути притаманні першочергово представникам адвокатської спільноти. Адже лише необхідна міра емпатії та небайдужості дозволяє адвокатові не осуджувати людину, а побачити в ній хороше та належно захищати її права навіть у самих складних життєвих ситуаціях незалежно від її вчинків. Як казав видатний адвокат минулого Ф. Плевако, «за прокурором стоїть закон, а за адвокатом – людина зі своєю долею, зі своїми сподіваннями, і ця людина покладається на адвоката, шукає в нього захисту, і дуже страшно посковзнутися з такою ношею» [7].

Із наведених вище положень випливає, що естетичний аспект професійної культури адвоката стосується та охоплює дві складові:

1) внутрішню – сферу духовності адвоката, яка включає питання цінностей, виховання, краси думок і покликів;

2) зовнішню – життєдіяльність адвоката в множинності її проявів: від краси зовнішнього вигляду до манер, мовлення та краси вчинків.

Поєднання цих складових є необхідною умовою гармонії, за якої виконання професійних обов'язків адвоката узгоджується з його внутрішніми переконаннями. І тут дуже важливо, щоб ці переконання, світогляд адвоката ґрунтувався на моральних цінностях, широкій ерудиції, освіченості та певному типу мислення, за якого людина здатна блокувати негативні реакції, викристалізовувати серед масиву негативу позивні явища та речі.

У цьому сенсі видатні одеські адвокати зауважують, що адвокат «повинен бути людиною грамотною і освіченою в широкому розумінні слова – знати історію, літературу, бажано мистецтво, бажано мови, мати аналітичний розум, навички ораторського мистецтва, крім того, мати відповідні людські якості, бути сумлінним, пунктуальним і комунікабельним» [8].

Однак, справедливо буде визнати, що адвокат, як і загалом будь-яка людина, не здатен оцінювати свої думки, потяги, інстинктивні рефлексії чи емоції на предмет того, чи є вони естетичними. Адже в кожної людини поняття краси різниться залежно від уподобань і смаків. Так само не існує такої можливості й у людей, які його оточують, адже йдеться про внутрішній світ адвоката як особистості. Проте це не заперечує того факту, що адвокати повинні прагнути до саморозвитку та самозростання, розвиваючи не лише свою професійну компетенцію, а й ерудицію, культуру та смак. Цей внутрішній естетичний ресурс адвоката робить його привабливим для клієнтів, сприяє формуванню необхідної довіри до нього та дозволяє вибудувати ефективну комунікацію.

Утім, з огляду на те, що внутрішня естетика адвоката є, так би мовити, прихованою, а, відтак, контролювати, регулювати цю сферу практично неможливо, в полі зору дослідників превалюють питання зовнішніх проявів естетичної культури адвоката.

Так, В. Сущенко, відповідаючи на питання, чим для адвоката є естетична культура, зазначив: «усвідомлення юристом естетичних цінностей і дотримання естетичних вимог у поведінці є запорукою високого рівня професійної правничої діяльності. Смак та охайність у стилі ділового одягу, зачіска та застосування косметичних засобів, облаштування робочого місця,

розуміння творів мистецтва, увага й повага до навколишнього середовища – це ті риси, які необхідно виховувати та вдосконалювати в собі кожному, хто вирішив присвятити своє життя правничій професії» [3].

Серед перелічених ознак доволі цікавим і делікатним є питання зовнішнього вигляду адвоката, а саме його одягу як визначального фактору, оскільки естетика тут перетинається з етикетом, який передбачає дотримання адвокатом певних правил поведінки та спілкування як з клієнтом, так і з іншими суб'єктами, з якими йому доводиться взаємодіяти, здійснюючи свою професійну діяльність.

На перший погляд нібито недостатньо серйозне питання одягу адвоката тривалий час дискутується як в адвокатській спільноті, так і серед широкого загалу правників. Варто лише згадати, що в грудні 2012 року в парламенті був зареєстрований законопроект №1115 «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо адвокатської мантії», який спершу передбачав для адвокатів обов'язок у судовому засідання бути в адвокатській мантії – спеціальному вбранні, зразок і опис якого б затверджувався Радою адвокатів України. Аргументи на користь впровадження на законодавчому рівні форменого вбрання для адвокатів були викладені у пояснювальній записці до законопроекту таким чином: «Зважаючи на відсутність в українському законодавстві регулювання щодо офіційної форми та одягу адвокатів, які беруть участь у судових процесах, то на практиці зовнішній вигляд деяких адвокатів при здійсненні ними своєї адвокатської діяльності викликає серйозні зауваження. В судах України, на жаль, можна спостерігати адвокатів в потертих джинсах, розтягнутому светрі, шортах, шльопанцях, без носків; або у міні-юбках, в туфлях на занадто високих підборах з яскравим розфарбуванням обличчя тощо. Неохайність деяких адвокатів дискредитує почесну професію, знижує довіру до правосуддя та судового процесу в Україні» [9].

Попри те, що згодом згаданий законопроект було доопрацьовано і з площини обов'язку адвоката мантія перейшла в площину його права, він не отримав підтримки. Зокрема, опоненти наголошували на тому, що для адвокатів у судах не передбачено окремих кабінетів, де б вони мали змогу зберігати мантії та переодягнутися. А добиратися до суду в мантії ніхто не буде. Так само неможливим з точки зору збереження пристойного зовнішнього вигляду мантії є її перевезення. Пом'ята, невипрасувана мантія не сприятиме тому, щоб адвокат виглядав охайно та достойно в судовому процесі. Наводилися й інші аргументи проти, зокрема, що само по собі носіння адвокатом мантії не впливатиме на його професіоналізм і не надасть йому додаткових гарантій [10].

У подальшому, в 2018 році, законодавець здійснив ще одну спробу врегулювати питання форменого одягу для адвокатів. Так, у структурі законопроекту №9055 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» була передбачена стаття 18 «Символіка адвокатури України», положення якої унормовували не лише носіння адвокатом мантії, а й нагрудного знаку [11]. Проте, новації, які пропонувалися цим законопроектом щодо самої організації та функціонування адвокатури в Україні загалом, докорінні зміни в існуючих підходах, викликали широкий суспільний резонанс і навіть протистояння окремих правничих спільнот. І з плином часу, складним процесом розвитку нашої державності його обговорення втратило свою актуальність.

Одяг адвоката як його професійна ознака став предметом ретельного аналізу Н. Бакаянової, яка описала історію розвитку цього питання, а також провела цікаві та доречні паралелі з лікарями, які носять білі халати, що викликає довіру в пацієнтів, і навела приклади випадків із практики, у яких одяг адвоката, його зовнішній вигляд стали приводом невдоволення та негативної реакції з боку суду [8]. Серед них, випадок, що мав місце в окрузі Резерфорд (штат Теннесі, США), де жінка-адвокат з'явилася до суду в нарядній блузі та штанях для тренувань. У результаті розгляду ряду скарг із цього приводу суддя Ройс Тейлор підготував повідомлення, в якому жінкам-адвокатам нагадувалося, що вони не мають права з'являтися у відвертому одязі в суді, оскільки їхній «вигляд є відображенням специфіки професії в цілому». В іншому випадку, який також набув широкого розголосу, суддя звинуватив чоловіка-адвоката в неповазі до суду за те, що той з'явився до суду без піджака [12].

Отже, наведені приклади з практики та приклади законодавчих ініціатив, спрямованих на врегулювання питання форменого одягу для адвокатів, свідчать, на думку автора, про його важливість і значущість, що підтверджується наступним.

Наразі єдиною, так би мовити, «офіційною позицією» щодо зовнішнього вигляду адвоката є частина п'ята статті 12 Правил адвокатської етики, яка закріплює, що «при здійсненні професійної діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватись загальноприйнятих норм ділового

етикету, в тому числі щодо зовнішнього вигляду» [13]. Її системний аналіз у взаємозв'язку з іншими положеннями цієї норми, яка називається «Повага до адвокатської професії», робить очевидним, що:

1) зовнішній вигляд адвоката, який охоплює й питання його одягу при здійсненні професійної діяльності, є складовою вимог щодо дотримання адвокатом норм ділового етикету, який, своєю чергою, є елементом системи вищого порядку – адвокатської етики;

2) зовнішній вигляд адвоката є одним із зовнішніх проявів поваги до адвокатської професії, яку він уособлює та демонструє таким чином із метою формування відповідного іміджу адвокатури в суспільстві;

3) регулювання питання зовнішнього вигляду адвоката Правилами адвокатської етики, які затверджені найвищим органом адвокатського самоврядування, є свідченням того, що адвокатська спільнота усвідомлює та визнає значимість і вплив візуального образу окремого взятого адвоката на повагу до адвокатської професії в суспільстві.

Загалом же аналізована норма яскраво демонструє як у питанні зовнішнього вигляду адвоката тісно переплітаються категорії адвокатської етики, етикету та естетики, що сукупно з іншими елементами складають основу професійної культури адвоката.

Однак, якщо виходити із закріпленого в статті 12 Правил адвокатської етики формулювання, постає два питання. По-перше, чи є достатнім і чітким такий підхід до регулювання зовнішнього вигляду адвоката при здійсненні ним професійної діяльності. По-друге, постає питання єдиних підходів до розуміння і тлумачення «зовнішнього вигляду адвоката» в контексті ділового етикету, що логічно направляє вектор уваги до поняття ділового стилю одягу. Адже чітких чи єдиних критеріїв оцінки одягу на предмет його доречності в певній ситуації, відповідності певній обстановці, в якій відбувається взаємодія з іншими особами, не існує. Усе лежить у площині обізнаності адвоката про ази ділового стилю, його фантазіях, бажані самовиразитися чи привернути до себе увагу.

Якщо звернутися до літератури з ділового етикету, то можна ознайомитися як із детальними рекомендаціями щодо підбору ділового одягу чоловікам і жінкам, так і з загальними, на кшталт того, що діловий одяг, навіть ураховуючи модні тенденції, залишається строгим і консервативним, а його вибором повинно керувати головне правило – загальне враження охайності, акуратності та навіть деякої педантичності [14].

Водночас, кожен із цих критеріїв є суто суб'єктивним. Адже, наприклад, надто коротка довжина спідниці в костюмі жінки може доволі легко позбавити його характеристики ділового. Або ж навряд чи сприйматиметься як такий костюм, виготовлений із екошкіри.

Саме тому доречними є позиції та аргументи тих колег, які вважають, що принаймні в судовому процесі адвокати повинні бути в мантії як певному символі їх професійного статусу, що вирізнятиме їх серед інших учасників судового процесу. Виконуючи в такому разі символічну функцію, адвокатська мантія сприятиме утвердженню авторитету адвокатської професії, надаючи її представникам особливого естетизму у вигляді. Крім того, вона справлятиме психологічний ефект на її власника, нагадуючи про приналежність до високоповажної адвокатської спільноти. Адже давно доведено, що одяг здатен виступати інструментом формування характеру та почуттів людини: зокрема, надавати їй впевненості, респектабельності, авторитетності, стримувати у діях і поривах.

Щодо адвокатської мантії, то існує ще один суттєвий момент: як одяг єдиного зразка мантія певною мірою обезличує її носія, позбавляє можливості самовиражатися через одяг. Традиційно, за формою мантія закриває все тіло людини, що підкреслює її «закритість», недоступність для інших, а отже – й неможливість втручання. Для судового процесу, який базується на принципах змагальності та рівності сторін, це має важливе значення, адже увага суду та інших учасників судового засідання концентруватиметься на питаннях права, а не на тому, як одягнутий адвокат.

Розвиваючи аргументацію на користь запровадження для адвокатів у судовому процесі носіння мантії, цілком доречно нагадати, що мантія є символом правосуддя, яке здійснюється суддею. Це прямо закріплено у статті 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». І якщо згадати усталену позицію ЄСПЛ про особливу роль адвокатів як незалежних професіоналів у здійсненні правосуддя [1], якою була розпочата ця публікація, вбачається логічним, щоб ця «особлива роль» була підкріплена особливим одягом, який би сприяв забезпеченню урочистості, важливості, професійності судового процесу, вирізняючи його ключових суб'єктів. Це також, на переконання автора, надавало б більшого естетизму, церемоніальності, які притаманні судовому процесу як певному ритуалу, та сприяло б не лише розвитку професійної культури адвоката, а й загалом – розвитку культури правосуддя.

Висновки. У підсумку варто виокремити таке.

Естетичний аспект професійної культури адвоката стосується та охоплює дві складові: 1) внутрішню – сферу духовності адвоката, яка включає питання цінностей, виховання, краси думок і покликів; 2) зовнішню – життєдіяльність адвоката в множинності її проявів: від краси зовнішнього вигляду до манер, мовлення та краси вчинків. Ураховуючи, що внутрішню естетику адвоката складно контролювати, то регулювання слід зосереджувати на питаннях зовнішніх проявів естетичної культури адвоката. Зокрема, першочергово йдеться про зовнішній вигляд адвоката, вимоги до якого доволі загально згадані в статті 12 Правил адвокатської етики, зміст якої демонструє тісний взаємозв'язок категорій адвокатської етики, етикету та естетики, що сукупно з іншими елементами складають основу професійної культури адвоката.

У питаннях зовнішнього вигляду адвоката превалює питання його одягу. У якості розвитку інструментарію для забезпечення авторитету адвокатської професії, демонстрації поваги та самоконтролю адвокатів, доцільним вбачається запровадження на законодавчому рівні правила про участь адвокатів у судовому процесі в мантії. Це також надало б більшого естетизму, церемоніальності, які притаманні судовому процесу як певному ритуалу, та сприяло б не лише розвитку професійної культури адвоката, а й загалом – розвитку культури правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Case of Casado Coca v. Spain (Application no. 15450/89) 24.02.1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57866%22]} (дата звернення 26.11.2025).

2. Бакаянова Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника : дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 215 с.

3. Сущенко В. Модель професійної культури адвоката: критерії та підходи. *Юридична Газета online*. 01.02.2017. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/model-profesiynoyi-kulturi-advokata-kriteriyi-ta-pidhodi.html (дата звернення 26.11.2025).

4. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, Київ: Абрис, 751 с.

5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О.О. Потебні; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т.2: Г-Ж. 1971. 550 с.

6. Романова А., Чорнобай О. Естетична культура правника як складова частина професійного становлення. *National law journal: theory and practice*. 2018. April. P. 17–20.

7. Плевако Ф. Вибрані промови. К.: ВД «Дакор», 2020. 554 с.

8. Бакаянова Н.М. Одяг адвоката: професійні вимоги. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє:* матеріали XIV Міжн. наук.-пркт. конф. (м. Одеса, 8 листопада 2024 р.). Одеса : Юридична література, 2024. С. 8–17.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адвокатської мантії : Проект Закону України № 1115 від 18.12.2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45199 (дата звернення 26.11.2025).

10. Мантії для адвокатів та прокурорів: недоречний церемоніал чи необхідний елемент судового процесу. *Юридичний інтернет ресурс «Протокол».* 05.12.2017. URL: https://protocol.ua/ua/formenniy_odyag_dlya_advokativ (дата звернення 26.11.2025).

11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Проект Закону України № 9055 від 06.09.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557 (дата звернення 26.11.2025).

12. В американському штаті жінкам-адвокатам заборонять з'являтись в залі суду у відвертому вбранні. *Закон і Бізнес*. Вип. 25 (1115). 22.06-28.06.2013. URL: https://zib.com.ua/ua/27145.html (дата звернення 26.11.2025).

13. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року. 09.06.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text (дата звернення 26.11.2025).

14. Етика ділових відносин: навчальний посібник / О.Й. Лесько, М.Д. Прищак, О.Б. Залюбівська, Г. Г. Рузакова. Вінниця: ВНТУ, 2011. 310 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.30

БАГРІЙ А.А.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИДОПІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СПОРТІ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF ANTI-DOPING ACTIVITIES IN SPORTS

Актуальність статті полягає у необхідності загальнотеоретичного осмислення адміністративно-правового механізму реалізації антидопінгової діяльності як системного юридичного інструмента, здатного забезпечити одночасно ефективність державної політики у сфері протидії допінгу й належний рівень правових гарантій для учасників відповідних правовідносин. Мета статті полягає у необхідності з'ясувати, визначити та охарактеризувати адміністративно-правовий механізм реалізації антидопінгової діяльності у спорті. У статті здійснено комплексне адміністративно-правове дослідження поняття та сутності механізму реалізації антидопінгової діяльності у спорті як складової публічного управління у сфері фізичної культури і спорту. Обґрунтовано, що антидопінгова діяльність в Україні має інтегративну правову природу, оскільки поєднує міжнародні стандарти та національне законодавство, забезпечуючи баланс між публічним інтересом у чесності та безпеці спорту й індивідуальними правами спортсменів. Сформульовано авторське визначення адміністративно-правового механізму реалізації антидопінгової діяльності у спорті та з'ясовано сутність даного правового явища. Доведено, що ефективність механізму залежить від правової визначеності адміністративних процедур, належних гарантій прав людини, зокрема права на справедливий розгляд, захист приватності та персональних даних. Практична цінність результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення підзаконного адміністративно-правового регулювання, процедур допінг-контролю, управління результатами та міжінституційної взаємодії. Обгрунтовано, що адміністративно-правовий механізм реалізації антидопінгової діяльності у спорті має бути концептуально охарактеризований як система взаємопов'язаних юридичних засобів, що дозволяє, забезпечувати належне функціонування суб'єктів антидопінгової політики, гарантувати законність управлінських рішень та їх відповідність принципам пропорційності і правової визначеності, створювати процесуальну модель, яка мінімізує ризики свавілля та вибірковості, а також забезпечувати національну сумісність із міжнародними стандартами, без чого сучасний спорт як глобальна сфера не може існувати в умовах довіри та взаємного визнання результатів.

Ключові слова: *антидопінгова діяльність, адміністративно-правовий механізм, публічне управління, допінг-контроль, адміністративна процедура, спортивна автономія, права спортсмена, адміністративне законодавство.*

The relevance of the article lies in the need for a general theoretical understanding of the administrative and legal mechanism for implementing anti-doping activities as a systemic legal instrument capable of ensuring both the effectiveness of state policy in the field of combating doping and the appropriate level of legal guarantees for participants in relevant legal relations. The purpose of the article is to clarify, define and characterize the administrative and legal mechanism for implementing anti-doping

© БАГРІЙ А.А. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

activities in sports. The article carries out a comprehensive administrative and legal study of the concept and essence of the mechanism for implementing anti-doping activities in sports as a component of public administration in the field of physical culture and sports. It is substantiated that anti-doping activities in Ukraine have an integrative legal nature, as they combine international standards and national legislation, ensuring a balance between the public interest in the integrity and safety of sports and the individual rights of athletes. The author's definition of the administrative and legal mechanism for implementing anti-doping activities in sports is formulated and the essence of this legal phenomenon is clarified. It is proved that the effectiveness of the mechanism depends on the legal certainty of administrative procedures, appropriate guarantees of human rights, in particular the right to a fair trial, protection of privacy and personal data. The practical value of the results lies in the possibility of their use for improving subordinate administrative and legal regulation, doping control procedures, results management and interinstitutional interaction. It is substantiated that the administrative and legal mechanism for the implementation of anti-doping activities in sports should be conceptually characterized as a system of interconnected legal means that allows ensuring the proper functioning of anti-doping policy subjects, guaranteeing the legality of management decisions and their compliance with the principles of proportionality and legal certainty, creating a procedural model that minimizes the risks of arbitrariness and selectivity, as well as ensuring national compatibility with international standards, without which modern sport as a global sphere cannot exist in conditions of trust and mutual recognition of results.

Key words: *anti-doping activities, administrative and legal mechanism, public administration, doping control, administrative procedure, sports autonomy, athlete's rights, administrative legislation.*

Актуальність теми. Формування сучасної моделі публічного адміністрування у сфері спорту об'єктивно супроводжується ускладненням адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають із приводу забезпечення чесної спортивної конкуренції, захисту здоров'я спортсменів та гарантування суспільної довіри до результатів спортивних змагань. У цих умовах антидопінгова діяльність виходить за межі вузького інструмента контролю за застосуванням заборонених речовин і трансформується у комплексне соціально-правове явище, що охоплює тестування, профілактику, освітні програми, управління ризиками, дисциплінарно-процедурні провадження, міжінституційну координацію, міжнародне співробітництво та реалізацію стандартів доброчесності у спортивному середовищі. У зв'язку з цим актуалізується необхідність загальнотеоретичного осмислення адміністративно-правового механізму реалізації антидопінгової діяльності як системного юридичного інструмента, здатного забезпечити одночасно ефективність державної політики у сфері протидії допінгу й належний рівень правових гарантій для учасників відповідних правовідносин.

Антидопінгова діяльність є особливою сферою, де високий рівень конфліктності та потенційних репутаційних наслідків для спортсмена поєднується з підвищеними вимогами до достовірності доказової бази, процедурної справедливості та інституційної незалежності суб'єктів, що реалізують контрольні й юрисдикційні повноваження [1]. З огляду на це сутність адміністративно-правового механізму реалізації антидопінгової діяльності полягає у забезпеченні безперервного, структурно впорядкованого та процедурно гарантованого процесу публічного впливу на суспільні відносини у спорті, в рамках якого держава через уповноважені інституції формує цілісні правила поведінки, визначає компетенції та межі втручання, забезпечує доказові процедури, ухвалює юридично значущі рішення і створює систему превентивних та відновлювальних заходів.

Загальнотеоретична категорія адміністративно-правового механізму в цьому контексті набуває прикладної глибини, оскільки виявляє себе як інституційно-нормативна конструкція, спрямована на організацію та впорядкування антидопінгових процесів у межах публічного управління. Його специфіка визначається тим, що антидопінгова діяльність поєднує в собі контрольні, сервісні, регулятивні та квазісудові елементи.

Стан дослідження. Тією чи іншою мірою проблематика адміністративно-правового механізму реалізації антидопінгової діяльності у спорті була предметом дослідження різних науковців, серед яких, насамперед, треба відзначити наступних: А.М. Апаров, О.М. Балинська, О.І. Безпалова, Є.Б. Гєллєр, С.М. Гусаров, О.В. Джафарова, І.В. Зозуля, З.П. Дубінська, В.О. Іванов,

Н.В. Камінська, Л.В. Козлова, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко, Н.Р. Нижник, А.Я. Палюх, О.Ю. Синявська та інші. Попри наявність нормативної бази, в українській адміністративно-правовій доктрині залишається дискусійним питання про сутність і понятійні межі адміністративно-правового механізму реалізації антидопінгової діяльності у спорті, його елементний склад, функціональне призначення та гарантійний потенціал.

Мета статті - з'ясувати, визначити та охарактеризувати адміністративно-правовий механізм реалізації антидопінгової діяльності у спорті.

Виклад основного матеріалу. Загалом категорія «механізм» як високорівнева теоретична абстракція характеризується універсальністю та широкою сферою застосування. Набувши сталого методологічного значення у науковому дискурсі, вона фактично перетворилася на базову пояснювальну модель, що дає змогу структуровано описувати, інтерпретувати та відтворювати логіку функціонування значної кількості соціальних і правових явищ [2, с. 64]. Правовий механізм, виступаючи однією з базових категорій юридичної науки, слід розуміти як нормативно зумовлену та функціонально спрямовану конструкцію, що забезпечує реалізацію юридично значущого результату через узгоджену дію системи послідовно впорядкованих правових засобів у межах визначеної процедури. Внутрішня побудова такого механізму має ланковий характер, де кожен його елемент становить відносно автономний комплекс юридичних інструментів (норм, процедур, гарантій, повноважень і форм контролю), який виконує власну роль у досягненні загальної правової мети та забезпечує цілісність і ефективність регулятивного впливу [3, с. 13]. У теорії адміністративного права категорія «механізм реалізації» традиційно пов'язується з описом цілісної системи правових засобів і управлінських інструментів, завдяки яким норми права перетворюються на реальну управлінську практику.

Т. А. Шумейко обґрунтовує позицію, відповідно до якої розуміння адміністративно-правового механізму як своєрідного «генератора» владних повноважень має бути методологічно доповнене вказівкою на його супровідну регулятивну функцію. Ідеться про те, що такий механізм формує компетенцію уповноваженого суб'єкта, а також одночасно конструює систему взаємопов'язаних прав і обов'язків. З однієї сторони - для носія публічно-владних повноважень, а з іншої - для осіб і організацій, на яких може поширюватися його управлінський вплив та правозастосовні рішення [4, с. 171–172].

Адміністративно-правовий механізм охоплює нормативну складову, до якої відносять джерела права, принципи, правила, інституційну складову, до якої належать суб'єкти, компетенції, організаційні форми, процедурно-процесуальну складову, що охоплює адміністративні процедури, стандарти доказування, строки, способи повідомлення, контрольну складову, що включає нагляд, аудит, відповідальність та інформаційну складову, яка охоплює реєстри, обмін даними, цифрові інструменти.

Адміністративно-правовий механізм доцільно інтерпретувати як елемент організаційно-управлінського забезпечення відповідної сфери публічного адміністрування, функціонування якого грунтується на інституційно оформлених процедурах державного нагляду та контролю. Зазначені контрольні інструменти реалізуються з метою встановлення належного рівня виконання визначених вимог, а також оцінювання повноти, результативності й якості здійснюваних заходів у межах відповідної діяльності [5, с. 437], у нашому дослідженні відповідно - антидопінгової діяльності у спорті.

О.А. Моргунов зазначає, що механізм адміністративно-правового регулювання в контексті спорту, поєднуючи структурно-організаційний та функціонально-динамічний виміри, забезпечує перетворення приписів адміністративного права на реальну, юридично значущу поведінку учасників адміністративних правовідносин. До його структурної органічної складової належать норми адміністративного права, акти їх реалізації, форми й методи управлінського впливу, а також адміністративні правовідносини як середовище опосередкування владно-публічних взаємодій. Функціональна складова охоплює юридичні факти як підстави виникнення, зміни чи припинення правовідносин, правову свідомість як умову сприйняття та прийняття правових приписів, акти тлумачення й акти застосування норм, що конкретизують зміст прав і обов'язків у кожній ситуації [6, с. 277; 7]. У сукупності ці елементи формують такий регулятивний контур, за якого адміністративно-правові норми відображаються у соціально значущій діяльності через додержання, виконання та застосування відповідних приписів, забезпечуючи упорядкування публічно-управлінських процесів і досягнення цілей адміністративного регулювання.

Отже, можемо підсумувати, що адміністративно-правовий механізм реалізації антидопінгової діяльності у спорті - це інтегрована, ієрархічно впорядкована та юридично формалізована

система норм, інституцій, процедур і владно-управлінських інструментів, за допомогою яких суб'єкти публічної адміністрації та національна антидопінгова організація, у координації зі структурами Всесвітньої антидопінгової програми та спортивними організаціями, організовують і забезпечують повний цикл антидопінгового врядування, до якого відноситься стратегічне планування й превенцію, проведення допінг-контролю, управління результатами, дисциплінарно-процесуальний розгляд справ, застосування заходів юридичної відповідальності, а також освітньо-інформаційні та моніторингові заходи.

Сутність даного адміністративно-правового механізму та його функціональне призначення полягає у запобіганні та припиненні допінгових практик, гарантуванні доброчесності й рівності умов спортивного суперництва, захисті здоров'я спортсменів та забезпеченні належного процесуального режиму для всіх осіб, залучених до антидопінгових процедур, шляхом неухильного дотримання принципів правової визначеності, пропорційності, належного врядування, безсторонності та справедливого розгляду.

Таким чином, адміністративно-правовий механізм реалізації антидопінгової діяльності у спорті є динамічною системою, яка одночасно запобігає допінгу через освіту і профілактику, виявляє порушення через тестування та розслідування, відновлює справедливість змагального процесу через управління результатами і санкції, та гарантує права осіб у процедурах, що можуть обмежувати їх професійний статус і репутацію. У цьому контексті антидопінгова діяльність є публічно-правовим інструментом забезпечення «спортивної безпеки», яка охоплює фізичну безпеку, під якою мається на увазі запобігання шкоді здоров'ю, а також інституційну та репутаційну безпеку спорту як соціального інституту. Водночас механізм не може бути ефективним без здатності застосовувати наслідки порушення правил, що зумовлює необхідність належного правового врегулювання процедур розгляду справ і апеляційного контролю.

Гарантійний потенціал адміністративно-правового механізму проявляється у забезпеченні стандартів належної адміністративної процедури [8]. Відповідно це включає своєчасне та зрозуміле повідомлення особи про процесуальні дії, доступ до доказів, можливість надати пояснення та заперечення, право на правову допомогу, фіксацію та мотивованість рішень, можливість ефективного оскарження. Наявність таких гарантій має системоутворюючий характер, оскільки антидопінгові рішення істотно впливають на професійну кар'єру спортсмена, доступ до змагань і джерел фінансування.

Висновки. Узагальнюючи загальнотеоретичний аналіз поняття та сутності адміністративно-правового механізму реалізації антидопінгової діяльності у спорті, можемо констатувати, що його визначення має виходити із системного розуміння антидопінгової політики як елементу публічного управління, спрямованого на захист здоров'я спортсменів, забезпечення доброчесності змагань та гарантування соціальної легітимності спортивних результатів. Головною умовою правової ефективності антидопінгової політики виступає досягнення балансу між суворістю протидії порушенням та якістю адміністративних процедур, що забезпечують легітимність і суспільну прийнятність відповідних рішень.

У загальнотеоретичній перспективі адміністративно-правовий механізм реалізації антидопінгової діяльності у спорті має інтегративну природу, оскільки об'єднує в єдину конструкцію різнорівневі правові режими - національне адміністративне законодавство, міжнародні антидопінгові стандарти та нормативні правила спортивних організацій, що зумовлює потребу у його концептуальній узгодженості. У цьому контексті якість механізму визначається здатністю забезпечувати нормативну синхронізацію, інституційну незалежність, доказову надійність процедур, цифрову та інформаційну безпеку, а також сталість і одноманітність правозастосування. Відповідно, перспективним напрямом його розвитку виступає процедурна кодифікація антидопінгового провадження, посилення гарантій прав учасників, удосконалення механізмів розслідувань, стандартизація управління результатами та розвиток превентивної моделі через нормативно закріплені програми освіти.

Список використаних джерел:

1. Про антидопінгову діяльність у спорті : Закон України від 26.01.2022 № 2011-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2011-20

2. Альберда Т. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений.* 2013. № 2(02). С. 64–68.

3. Тарахович Т. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право.* 2010. Вип. 50. С. 12–18.

4. Шумейко Т. А. Поняття та ознаки адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. *Юридична наука.* 2020. № 8. С. 143–147.

5. Труш О. О. Механізми реалізації державної політики у сфері цивільного захисту в Україні. *Теорія та практика державного управління.* 2010. № 2. С. 432–438.

6. Моргунов О. А. Поняття та механізм адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування сфер фізичної культури і спорту. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 3. С. 274–277.

7.Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3808-12 (

8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 004.056
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.31

ГАЄВСЬКА В.О.

КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ: ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ЙМОВІРНОСТЕЙ І МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ ДЛЯ ОЦІНКИ ЗАГРОЗ

CYBERSECURITY AND INFORMATION PROTECTION: APPLYING PROBABILITY THEORY AND MATHEMATICAL STATISTICS TO THREAT ASSESSMENT

У статті обґрунтовано, що сучасна кібербезпека як сфера публічного та приватного управління ризиками потребує переходу від описових переліків загроз до доказової, вимірюваної ймовірнісно-статистичної оцінки загроз і наслідків. Наголошено, що загрози кіберпростору мають стохастичну природу: частота інцидентів, їх інтенсивність у часі, імовірність успішної реалізації атаки, затримка виявлення, масштаби втрат та ефективність контрзаходів не є детермінованими величинами, а формують розподіли випадкових змінних. Показано, як інструменти теорії ймовірностей (моделі подій, умовні ймовірності, теорія надійності та виживання) і математичної статистики (оцінювання параметрів, перевірка гіпотез, послідовні критерії, аналіз дисбалансу класів, ROC/PR-метрики, теорія екстремальних значень) можуть бути інтегровані у практику оцінки загроз, узгоджену зі стандартами управління ризиками (NIST, ISO) та вимогами ризик-орієнтованого регулювання (GDPR, NIS2, національне законодавство України). Окрему увагу приділено проблемі хибнопозитивів у детекції та так званій пастці базової частоти, коли навіть високоточні алгоритми можуть генерувати статистично невиправданий обсяг помилкових тривог за низької апріорної частоти реальних атак. Запропоновано концептуально-методологічну основу ймовірнісно-статистичного профілю загрози з довірчими інтервалами як управлінський продукт для кіберзахисту та захисту інформації загалом.

Ключові слова: *кібербезпека, захист інформації, оцінка загроз, теорія ймовірностей, математична статистика, послідовне виявлення, аномалії, ризик-менеджмент, національна безпека.*

The article substantiates that modern cyber security as a field of public and private risk management requires a transition from descriptive lists of threats to an evidence-based, measurable probabilistic-statistical assessment of threats and consequences. It is emphasized that cyberspace threats are stochastic in nature: the frequency of incidents, their intensity over time, the probability of successful implementation of an attack, detection delay, the scale of losses and the effectiveness of countermeasures are not deterministic quantities, but form distributions of random variables.

It is shown how the tools of probability theory (event models, conditional probabilities, reliability and survival theory) and mathematical statistics (parameter estimation, hypothesis testing, sequential criteria, class imbalance analysis, ROC/PR metrics, extreme value theory) can be integrated into the practice of threat assessment, consistent with risk management standards (NIST, ISO) and the requirements of risk-based regulation (GDPR, NIS2, national legislation of Ukraine).

Special attention is paid to the problem of false positives in detection and the so-called base frequency trap, when even highly accurate algorithms can generate a statistically unjustified amount of false alarms at a low a priori frequency of real attacks. The conceptual and methodological basis of the probabilistic-statistical threat profile

© ГАЄВСЬКА В.О. – кандидат математичних наук, доцент, доцент кафедри фізики та математики (Державний біотехнологічний університет) https://orcid.org/0000-0002-1562-8656
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

with confidence intervals is proposed as a management product for cybersecurity and information security in general.

Key words: *cybersecurity, informationsecurity, threatassessment, probabilitytheory, mathematicalstatistics, sequentialdetection, anomalies, riskmanagement, nationalsecurity.*

Постановка проблеми.Кібербезпека в сучасній державі та економіці перестала бути суто технічною дисципліною і стала елементом національної безпеки, критичної інфраструктури, корпоративного управління, захисту прав і свобод людини, а також сфери юридичної відповідальності організацій за недбалість у забезпеченні належного рівня захисту даних та стійкості сервісів. Водночас у практиці й досі домінує парадокс, оскільки попри декларовану «ризик-орієнтованість» стандартів і регулювання, значна частина рішень ухвалюється на підставі якісних суджень, рейтингових шкал, експертних інтуїцій або популярних метрик, які не відображають невизначеність і не дають змоги перевіряти ефективність заходів на конкретних даних. Організація може мати сотні політик, процедур і засобів захисту, але при цьому не мати відповіді на базові питання управління, наприклад, яка реальна інтенсивність інцидентів у нашій екосистемі, як змінюється ризик після впровадження контролю, наскільки ймовірно, що конкретний тип атаки буде успішним саме в нашому контексті, а також що ми знаємо достовірно, а де лише припускаємо.

Цей розрив між нормою належного рівня безпеки та операційною можливістю її обґрунтувати загострюється двома факторами: 1) кіберзагрози є динамічними й адаптивними – супротивник змінює тактики, атаки стають більш автоматизованими та масштабованими, а вразливості з'являються системно через складність ланцюгів постачання, хмарну трансформацію, інтеграцію API та людський фактор; 2) дані про інциденти мають фундаментальні обмеження – не все виявляється, не все класифікується однаково, не всі втрати спостережувані, а телеметрія є похідною від налаштувань систем моніторингу. У підсумку кіберризик за своєю природою є стохастичним, а не детермінованим об'єктом, і будь-яке управління ним без інструментів теорії ймовірностей та статистики перетворюється на управління видимістю безпеки, а не її реальним рівнем. Саме тому в центрі сучасної методології кіберзахисту має стояти формалізація загрози як випадкового процесу і побудова оцінок, які не приховують невизначеність, а роблять її керованою.

Мета статті полягає у системному аналізі та викладенні підходу до оцінки загроз кібербезпеки та захисту інформації на основі теорії ймовірностей і математичної статистики.

Стан дослідження. Проблематика застосування теорії ймовірностей і математичної статистики для оцінки загроз кібербезпеки та захисту інформації тією чи іншою мірою була предметом дослідження невеликої кількості вчених, серед яких, перш за все, доцільно назвати наступних: В. Л. Бурячок, Н. В. Галайко, С. О. Гнатюк, Л. Ф. Дзюба, О. Г. Корченко, О. І. Огірко, В.Б. Толубко, С.В. Толюпа, В. П. Харченко, В. О. Хорошко, О. Ю. Чмир та інші. Попри наявність наведеного кола науковців і відповідного масиву праць, у сучасній доктрині та прикладній літературі досі відсутнє комплексне, цілісне й методологічно узгоджене дослідження, яке б системно поєднувало теорію ймовірностей і математичну статистику з практикою оцінювання кіберзагроз і наслідків із формалізацією невизначеності, інтервальними оцінками та процедурою валідації у єдиній моделі, придатній одночасно для операційного кіберзахисту, ризик-менеджменту та правового обґрунтування достатності заходів захисту інформації.

Виклад основного матеріалу.Теорія ймовірностей дає мову для опису подій і умовності для моделювання потоків інцидентів, переходів у сценаріях атак, а також для байєсівського перегляду переконань у міру надходження нових даних [1, с. 9–20]. Математична статистика, у свою чергу, надає інструменти, щоб із реальних, часто неповних, даних отримувати параметри моделей, оцінювати похибки, контролювати помилки рішень, перевіряти гіпотези про ефективність контролів і будувати обґрунтовані висновки щодо зміни ризику в часі [1, с. 115–132]. У сфері кібердетекції це проявляється у формальному виборі порогів та метрик, здатних працювати за дисбалансу класів. У ризик-менеджменті – у переході від одного числа до розподілу втрат і подальших характеристик. У комплаєнсі – в можливості пояснювати, чому обрані заходи є пропорційними, достатніми і заснованими на доказах.

Сучасна правова та організаційна структура кібербезпеки дедалі жорсткіше прив'язує вимоги до захисту інформації до оцінки ризиків і загроз, а не до формального переліку обов'язкових заходів. У праві ЄС цей зсув чітко проявляється в ризик-орієнтованих приписах щодо належного рівня безпеки та необхідності врахування ризиків для прав і свобод (зокрема, у GDPR), а також у комплексних вимогах до управління кіберризиками та звітування про інциденти (NIS2) [2]. Для України подібна логіка закладена у визначенні правових та організаційних основ забезпечення

кібербезпеки, спрямованих на захист життєво важливих інтересів у кіберпросторі, та у стратегічних документах держави, які відображають пріоритетність системності, координації і керованості кіберзахисту [3]. Паралельно діє спеціальне законодавство про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах, яке вимагає організаційно-технічних заходів, але практично завжди ставить питання на кшталт який рівень захисту є достатнім у конкретних умовах загроз і вразливостей [4]. Саме тут проявляється методологічний розрив між юридичною нормою, яка апелює до належного рівня безпеки та управлінською реальністю, де цей рівень необхідно обґрунтовувати: чому один контрзахід пріоритетніший за інший; чому певний клас інцидентів критичніший; як змінюється ризик після впровадження контролю; наскільки достовірними є оцінки. Відповіддю може бути лише кількісна модель загроз, яка перетворює загрозу з риторичного терміна на вимірюваний об'єкт із імовірністю реалізації, розподілом наслідків і метрикою довіри до оцінки. Такий підхід узгоджується зі стандартами управління ризиками: NIST прямо визначає оцінювання ризиків як структурований процес аналізу загроз, вразливостей, схильних умов і наслідків, орієнтований на підтримку управлінських рішень [5, p. 1–4].

Загроза у кібербезпеці як об'єкт оцінювання завжди має мінімум три складові – частоту (як часто відбуваються події певного класу), ймовірність успіху за умов наявних вразливостей чи контролів та тяжкість наслідків у разі успішної реалізації. У спрощених моделях ризик подають як добуток «ймовірності × шкоди», однак для кіберпростору такий детермінізм методологічно небезпечний: і «ймовірність», і «шкода» є розподілами, причому часто з «важкими хвостами» (rare-but-catastrophic), а доступні дані – неповні, зашумлені та зміщені (бо не всі інциденти виявляються і не всі втрати вимірюються). Саме тому NIST у керівництві з оцінювання ризиків акцентує, що оцінка – це процес формування судження з урахуванням невизначеності, а не одноразове присвоєння числа.

Почнемо з імовірнісного опису частоти інцидентів. Нехай $N(t)$ – кількість інцидентів певного типу за період довжини t. У найпростішій моделі $N(t)$ розглядають як пуассонівський процес з інтенсивністю λ: $N(t) \sim \text{Poisson}(\lambda t)$. Ця модель описує статистику подій у системі спостереження (SOC/SIEM) і дає змогу оцінити очікувану кількість інцидентів, довірчі інтервали для λ, а також статистично відстежувати зміни інтенсивності (сплески сканувань, фішингових кампаній, атак на доступність). Якщо події не є незалежними або інтенсивність змінюється, застосовують нестаціонарні або самозбуджувальні процеси, але навіть базова пуассонівська модель створює формальний «нульовий рівень» (baseline), від якого відштовхуються статистичні критерії змін. У кібербезпеці практична цінність такого підходу полягає в тому, що аномальність інцидентного потоку можна визначати як статистично значуще відхилення від очікуваного рівня з контрольованим рівнем хибних тривог. У методологічному сенсі це є реалізацією ідеї Деннінг про виявлення вторгнень як аналіз відхилень поведінки системи [6, с. 39-46].

Окремо постає питання ймовірності успіху атаки за наявності вразливостей і контролів. Тут природною є логіка умовних імовірностей: $P(S|V,C,E)$, де S – подія успіху атаки, V – вектор вразливостей, C – набір контролів, E – середовищні умови (експозиція сервісів, зрілість процесів, поведінка користувачів тощо). На практиці V часто кодують через метрики вразливостей, і найпоширенішим стандартом комунікації «технічної тяжкості» є CVSS, який формує бали на основі експлуатованості та впливу. Важливо підкреслити принципову тезу FIRST та NVD: CVSS – це міра severity, а не прямий вимір ризику; він не замінює імовірнісної оцінки загрози, а є одним із предикторів чи факторів [7]. Відповідно, коректний науково-практичний підхід полягає в тому, щоб розглядати CVSS як частину моделі умовної ймовірності успіху та/або умовного розподілу збитків.

Третя складова – розподіл наслідків (втрат). Економічно та управлінськи суттєво не лише очікуване значення, а і хвостові характеристики: квантилі (VaR), умовні хвости (CVaR/ ExpectedShortfall), імовірність перевищення порогів. Загальна модель річних (або квартальних) втрат часто має вигляд складеної суми: $L=\sum_{i=1}^{N} X_i$, де N – кількість інцидентів за період, X_i – випадкова величина втрат від і-го інциденту. У термінах кількісного ризик-менеджменту така постановка безпосередньо сумісна з логікою FAIR, де ризик розкладається на частоту подій загрози та ймовірну величину втрат; сучасні матеріали FAIR-спільноти прямо описують інтеграцію кількісної оцінки з ISO-орієнтованими процесами ризик-менеджменту [8, с. 2–5]. Звідси випливає ключовий методологічний наслідок: коректним результатом оцінки загроз є не одне число ризику, а розподіл L (або принаймні його параметри та інтервали невизначеності), який потім використовується для оптимізації контролів і обґрунтування належної обачності.

Однак будь-яка модель у кібербезпеці стикається з проблемою неповноти спостереження: ми не бачимо «всіх атак», ми бачимо телеметрію та алерти. Тому критичною стає байєсівська

постановка, яка дозволяє поєднувати апріорні знання (threatintelligence, галузеві ландшафти, історичні дані) з новими спостереженнями. В найпростішому випадку інтенсивність λ для пуассонівського потоку може мати гамма-розподіл як апріорі: λ~Gamma(α,β); після спостереження N(t)=k posterior залишається гамма-розподілом із оновленими параметрами. Практичний сенс: SOC отримує не лише «оцінку λ^», а й кредитивний інтервал (наприклад, 95%) для частоти інцидентів – що прямо підтримує управлінську відповідальність: рішення базуються на інтервалі невизначеності, а не на ілюзії точності.

Щоб пов'язати «мову атак» із «мовою ймовірностей», доцільно використати таксономії тактик і технік. MITRE ATT&CK описує тактики й техніки супротивника у вигляді матриці, що може слугувати системою координат для агрегації даних: ми не просто рахуємо інциденти «взагалі», а оцінюємо частоти ймовірнісних подій для класів технік (наприклад, за сегментами інфраструктури) [9].

У такій постановці моделі типу марковських ланцюгів природно описують переходи між станами «ланцюга атаки» (наприклад, від первинного доступу до закріплення і руху всередині мережі): P(Xt+1=j|Xt=i). На відміну від простого чекліста, марковська модель дає змогу оцінювати, які переходи статистично найімовірніші у конкретній організації та де контрзаходи максимізують зменшення ймовірності досягнення критичних станів (екфільтрація, шифрування, зупинка сервісів). Це створює місток між технічними патернами та економіко-правовим питанням пріоритезації контролів: пріоритет отримує той, що статистично найбільше знижує ймовірність критичного сценарію або хвостовий ризик втрат.

У реальному часі значна частина кіберзагроз проявляється не «однією подією», а зміною статистичних властивостей потоків даних і поведінкових показників: зростанням частоти невдалих входів, зсувом профілю мережевих потоків, нетиповими обсягами звернень до файлів чи доменних запитів тощо. Тому оцінка загроз природно формулюється як виявлення змін (changepointdetection) та статистичне виявлення аномалій: будується модель нормального режиму, а відхилення трактується як подія з контрольованою ймовірністю хибної тривоги, що забезпечує не лише раннє попередження, а й формалізовану відповідь «чому це підозріло» (важливо для аудиту, розслідувань і комплаєнсу). Водночас практична пастка кібердетекції полягає в дисбалансі класів (атаки рідкісні, нормальні події масові), через що «висока точність» може вводити в оману; отже, ключовими стають статистично коректні процедури налаштування порогів і оцінювання якості (зокрема підходи, чутливі до рідкісних подій), аби мінімізувати шум і не перетворити захист на фабрику хибних спрацювань [10].

Окрема, принципово важлива роль математичної статистики – доказове оцінювання ефективності контрзаходів (EDR, MFA, сегментація, резервне копіювання, DLP тощо) та причинно-наслідковий аналіз: чи справді після впровадження контролю зменшились імовірність успішної атаки, інтенсивність інцидентів або «хвіст» часу виявлення/реагування. Статистично це вирішується через порівняння розподілів «до/після» та квазіекспериментальні схеми (перервані часові ряди, невизначеності, моделі виживання для показників time-to-detect/time-to-respond із цензуруванням), що дозволяє замінити «віру в контроль» на вимірювану зміну параметрів ризику з інтервалами невизначеності. Юридично це перетворює кіберзахист на підкріплену даними конструкцію належної обачності: організація може обґрунтовувати пропорційність і адекватність заходів не декларативно, а через відтворювані статистичні докази їх результативності в конкретному середовищі загроз.

Таким чином, для задач оцінювання загроз кібербезпеки та захисту інформації обґрунтовано і системно сформульовано інтегрований «ймовірнісно-статистичний профіль загрози» (ЙСПЗ) як результат оцінки, який: 1) задає загрозу трійкою стохастичних компонентів (частота подій, умовна ймовірність успіху, розподіл наслідків) з явною невизначеністю (довірчими/кредитивними інтервалами); 2) поєднує байєсівське оновлення параметрів ризику на основі телеметрії SOC/SIEM із галузевими таксономіями загроз (MITRE ATT&CK) для сценарного агрегування та пріоритезації контролів; 3) вводить статистично процедуру калібрування детекторів загроз, що враховує «пастку базової частоти» (base-ratefallacy) та використовує ROC/PR-метрики для вибору порогів з контрольованими помилками першого/другого роду; 4) обґрунтовує застосування теорії екстремальних значень для хвостового аналізу кіберінцидентів як підстави для економічного та правового обґрунтування резервів і пропорційності заходів; 5) забезпечує методологічну сумісність із міжнародними стандартами оцінки та управління ризиками (NIST SP 800-30, ISO 31000/27005) і ризик-орієнтованим регулюванням (GDPR, NIS2), що дозволяє використовувати результати оцінки як доказову базу належної обачності.

У підсумку, запропонований нами підхід дозволяє по-новому відповісти на класичні питання кіберзахисту щодо того, які загрози для нас найкритичніші, що зміниться після впровадження контролю, наскільки ми впевнені в оцінці і де межа достатності заходів. Перевага теорії ймовірностей полягає у формалізації невизначеності й умовності, а перевага математичної статистики – у можливості оцінювати параметри за даними, перевіряти гіпотези та контролювати помилки. Саме в синергії цих двох дисциплін кібербезпека набуває статусу зрілої, інженерної та юридично обґрунтованої практики.

Висновки. Отже, наведена логіка кількісної оцінки загроз доводить, що ефективна кібербезпека є насамперед дисципліною керування невизначеністю. Організація не може знати напевно, коли саме й у який спосіб відбудеться атака, але може системно оцінювати ймовірності, інтенсивності, сценарні переходи та розподіли втрат, перетворюючи невизначеність на вимірюваний фактор управління. Вирішальним є відхід до інтервальних оцінок і розподілів, оскільки саме вони відображають реальний стан даних у кіберпросторі та дозволяють ухвалювати рішення з контролем ризику помилки. Практично значущим результатом стає перетворення детекції на статистичний процес, за якого алерт не трактують як факт інциденту, а інтерпретують через імовірність із урахуванням базової частоти, що підвищує точність пріоритезації реагування. Водночас, стратегічне управління кіберризиком набуває економічної і юридичної зрілості тоді, коли наслідки моделюються як розподіли з урахуванням всіх ризиків, адже саме рідкісні, але масштабні події визначають потреби в резервуванні, відмовостійкості та пропорційності інвестицій у захист.

Концепція ймовірнісно-статистичного профілю загрози створює узгоджений формат, у якому технічні дані SOC, сценарні таксономії загроз і ризик-орієнтовані вимоги стандартів зводяться до єдиного управлінського продукту, де організація отримує структуровану картину загроз із пояснюваною невизначеністю та можливістю порівняння альтернативних контролів за їхнім реальним ефектом на критичні сценарії та втрати. У цьому полягає ключова прикладна користь: пріоритезація захисту перестає бути реактивною під впливом гучних інцидентів або модних показників і стає оптимізаційною – з орієнтацією на найбільше зниження ймовірності досягнення критичних станів і на мінімізацію втрат. Таким чином, синергія теорії ймовірностей і математичної статистики переводить кібербезпеку з площини декларативних вимог і суб'єктивних оцінок у площину відтворюваних, прозорих і юридично релевантних процедур оцінювання загроз, що є необхідною умовою стійкості цифрових систем у сучасному середовищі ризиків.

Список використаних джерел:

1. Огірко О. І., Галайко Н. В. Теорія ймовірностей та математична статистика : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 292 с.

2. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). *EUR-Lex.europa.eu.* URL https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng (дата звернення: 20.06.2024).

3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 45. Ст. 403.

4. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 31. Ст. 286.

5. Ross R. Guide for Conducting Risk Assessments : NIST Special Publication 800-30 Rev. 1. Gaithersburg, MD : National Institute of Standards and Technology, 2012. 95 p. DOI: 10.6028/NIST.SP.800-30r1.URL:https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/legacy/sp/nistspecialpublication800-30r1.pdf.(дата звернення: 13.02.2024).

6. Chandola V., Banerjee A., Kumar V. Anomaly detection: a survey. *ACM Computing Surveys.* 2009. Vol. 41, Issue 3. Article No. 15. P. 1–58. DOI: 10.1145/1541880.1541882. URL: https://www.researchgate.net/publication/220565847_Anomaly_Detection_A_Survey(дата звернення: 13.04.2024).

7. FIRST.Org, Inc. Common Vulnerability Scoring System version 3.1: Specification Document. Revision 1. 2019. 24 с. URL: https://www.first.org/cvss/v3-1/cvss-v31-specification_r1.pdf (дата звернення: 16.05.2024).

8. Goyal P., Sanna N., Tucker T. A FAIR Framework for Effective Cyber Risk Management: Leveragingthe FAIR Model, FAIR-CAM, and FAIR-MAM to Align Cybersecurity Efforts with Business Priorities and Regulatory Compliance. FAIR Institute, 2025. URL: https://1616664.fs1.hubspotusercontent-na1.net/hubfs/1616664/FAIR%20Institute%20--%20Integrating%20FAIR%20

Models%20for%20Cyber%20Risk%20Management%20%28December%202024%29.pdf (дата звернення : 16.02.2025).

9. The MITRE Corporation. Enterprise Matrix. *MITRE ATT&CK®*. URL: https://attack.mitre.org/matrices/enterprise/ (дата звернення : 19.01.2025).

10. Basseville M., Nikiforov I. V. Detection of Abrupt Changes: Theory and Application. Prentice Hall, 1993. 527 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/2406812_Detection_of_Abrupt_Change_Theory_and_Application (дата звернення : 01.03.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.32

ГУРІН В.В.

ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ІНШИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CERTAIN PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN NATIONAL POLICE BODIES AND OTHER UNITS OF LAW ENFORCEMENT BODIES DURING COMBATING CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY IN MARTIAL STATE CONDITIONS

У статті досліджується специфіка взаємодії органів Національної поліції України з іншими правоохоронними та державними структурами у процесі протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану. Зазначається, що воєнні події спричинили суттєве ускладнення криміногенної ситуації, зростання кількості майнових злочинів, активізацію діяльності організованих груп та використання злочинцями зброї й інформаційних технологій. Розкриваються організаційні та правові засади взаємодії Національної поліції з підрозділами Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, прокуратури, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та громадських формувань. Обґрунтовується необхідність інтеграції інформаційно-аналітичних ресурсів, спільного планування та координації дій, використання спільних оперативних та профілактичних заходів. Наголошується, що ефективність взаємодії залежить від чіткого нормативно-правового регулювання, узгодженості управлінських рішень, обміну інформацією в режимі реального часу, а також належного кадрового, технічного та ресурсного забезпечення. Особлива увага приділяється питанню формування нових механізмів комунікації між силовими структурами з метою швидкого реагування на злочини проти власності в умовах воєнних загроз. Зроблено висновок, що умови воєнного стану зумовлюють безпрецедентні виклики для системи правоохоронних органів України. Зростання кількості кримінальних правопорушень проти власності, використання злочинцями зброї, вибухових пристроїв та сучасних інформаційних технологій потребують якісно нових підходів до забезпечення публічної безпеки. Одним із ключових чинників ефективної протидії є злагоджена взаємодія Національної поліції з іншими правоохоронними та державними структурами. Важливим є узгоджене використання ресурсів поліції, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, органів прокуратури, військових адміністрацій, а також активне залучення громадських формувань до охорони правопорядку. Особливе значення набуває створення єдиних інформаційних платформ для обміну даними, застосування аналітичних інструментів для прогнозування криміногенних ризиків, а також проведення спільних превентивних і спеціальних операцій. Водночас наявні проблеми, серед яких фрагментарність законодавчого регулювання, бюрократичні перепони у координації та недостатнє технічне забезпечення, потребують невідкладного вирішення.

Ключові слова: *Національна поліція, взаємодія, воєнний стан, кримінальні правопорушення проти власності, правоохоронні органи, координація, протидія злочинності, агентурне забезпечення.*

© ГУРІН В.В. – кандидат юридичних наук, докторант науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0008-4439-372X

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article examines the specifics of the interaction of the National Police of Ukraine with other law enforcement and state structures in the process of countering criminal offenses against property under martial law. It is noted that the military events have caused a significant complication of the criminogenic situation, an increase in the number of property crimes, the intensification of the activities of organized groups and the use of weapons and information technologies by criminals. The organizational and legal principles of interaction of the National Police with units of the Security Service of Ukraine, the State Border Service, the Prosecutor's Office, military administrations, local government bodies and public organizations are revealed. The need for the integration of information and analytical resources, joint planning and coordination of actions, the use of joint operational and preventive measures is substantiated. It is emphasized that the effectiveness of interaction depends on clear regulatory and legal regulation, consistency of management decisions, exchange of information in real time, as well as proper personnel, technical and resource support. Particular attention is paid to the issue of forming new mechanisms of communication between law enforcement agencies in order to quickly respond to crimes against property in conditions of military threats. It is concluded that the conditions of martial law pose unprecedented challenges for the system of law enforcement agencies of Ukraine. The increase in the number of criminal offenses against property, the use of weapons, explosive devices and modern information technologies by criminals require qualitatively new approaches to ensuring public safety. One of the key factors of effective counteraction is the coordinated interaction of the National Police with other law enforcement and state structures. It is important to coordinate the use of resources of the police, the Security Service of Ukraine, the State Border Service, prosecutor's offices, military administrations, as well as the active involvement of public groups in maintaining law and order. The creation of unified information platforms for data exchange, the use of analytical tools for predicting criminogenic risks, as well as conducting joint preventive and special operations are of particular importance. At the same time, existing problems, including fragmented legislative regulation, bureaucratic obstacles to coordination, and insufficient technical support, require urgent resolution.

Key words: *National Police, interaction, martial law, criminal offenses against property, law enforcement agencies, coordination, combating crime, intelligence support.*

Актуальність теми. З початку широкомасштабного вторгнення було зафіксовано масові вбивства, знищення власності, насильство, примусове переміщення, систематичну дискримінацію, погрози та інші форми жорстокості, спрямовані проти цивільного населення. Вказані кримінальні правопорушення порушують основні принципи гуманітарного права та прав людини, такі як принципи недоторканності особи, захисту цивільного населення під час військових конфліктів і заборони вчинення жорстоких, протиправних дій проти будь-якої особи, що в свою чергу зумовлює необхідність організації ефективної протидії з боку уповноважених органів Національної поліції України [1]. Отже, співпраця між органами Національної поліції та іншими правоохоронними структурами в умовах воєнного стану вимагає застосування особливого, адаптованого до специфіки цього періоду підходу.

У період воєнного стану питання протидії кримінальним правопорушенням проти власності набуває особливого значення, адже дестабілізація суспільних процесів, обмеження роботи економічних і соціальних інститутів, переміщення населення та військові дії суттєво підвищують ризики майнових злочинів. У таких умовах ефективність діяльності Національної поліції України значною мірою залежить від рівня її взаємодії з іншими правоохоронними органами та державними структурами.

Слід відзначити, що в умовах воєнного стану повноваження органів Національної поліції значно розширено починаючи із сектору безпеки і оборони до безпосередніх завдань пов'язаних із забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні. Статтею 3 Конституції України передбачено, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найбільшою соціальною цінністю [2]. Безпекова складова у суспільстві є основним принципом дотримання прав і свобод громадян, недопущенню розгулу агресії, тероризму та масовому вчиненню злочинів. Пошук нових спільних компромісних рішень є ефективним у боротьбі з цими явищами не тільки з боку органів Національної поліції, а і інших правоохоронних органів. Не дивлячись

на те, що питанням взаємодії звернута увага науковців, але у своїй більшості ці питання розглядаються у широкому діапазоні і залишаються не зовсім дослідженими певні особливості в умовах воєнного стану. Питання взаємодії є вкрай актуальними та потребують узгодженості на законодавчому рівні, оскільки не мають узагальненого порядку для визначення необхідності та узгодженості дій і слід звертатись до ряду наказів МВС України, як наприклад, Наказ МВС України від 07.07.2017 № 577 «Порядок взаємодії органів і підрозділів поліції під час організації та виконання органами поліції охорони заходів з фізичної охорони об'єктів» [3], Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016 року № 773 «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» [4], Наказ МВС Від 15.11.2022 № 740 «Про затвердження Порядку організації взаємодії Державної прикордонної служби України та Національної поліції України під час забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму» [5;6].

Правильно організована взаємодія правоохоронних органів містить у собі значні потенційні можливості щодо зменшення кількості нерозкритих злочинів, здійснення профілактичних заходів, підвищення ефективності правоохоронної діяльності загалом [7].

Ступінь опрацьованості проблеми. Проблеми протидії окремим видам кримінальних правопорушень проти власності стали предметом наукових досліджень таких науковців, як С.І. Афанасенко, В.С. Бондар, Ю.В. Висотенко, Б.Ю. Бистрицький, М.Ю. Бузинарський, А.В. Боднар, В.С. Дженчако, О.Ю. Дрозд, О.О. Дудоров, С.О. Журба, Р.А. Запорожець, В.М. Захарчук, Ю.Є. Коваль, В.В. Лавренюк, П.Ю. Кравчук, В.О. Казміренко, А.М. Клочко, П.М. Коваленко, С.С. Кулик, Л.В. Ленська, О.В. Лисодєд, О.Ю. Ліпін, А.В. Микитчик, Р.О. Мовчан, В.І. Оперук, Б.В. Осадчий, Ю.Я. Олійник, І. В. Пиріг, Б.А. Пазій, Б.К. Слободянюк, І.В. Сорока, В.В. Семененко, Ю.А. Сказко, І.М. Твердохліб, О.Д. Терещук, Т.Г. Таран, К. О. Чаплинський, Г.М. Чернишов, Ю.О. Шульга, О.Г. Швидкий, Р.М. Шехавцов, С.А. Шубіна, В.М. Шурашкевич, Г.В. Щербакова. Комплексно порушену наукову проблематику досліджували такі вчені, як І.Б. Газдайка-Василишин, Ю.А. Дорохіна, М.А. Копилова та інші.

Метою статті є аналіз окремих аспектів взаємодії органів Національної поліції та інших підрозділів правоохоронних органів під час протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану, визначити пріоритетні напрями подальших наукових розвідок з означеної проблематики.

Для дослідження проблематики статті використовувались загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Отже, взаємодія є обов'язковою категорією для успішного здійснення будь-якої спільної діяльності. Не є винятком розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, адже ефективність поєднання сил і засобів правоохоронних органів забезпечить найбільш швидке притягнення до відповідальності винних у вчиненні протиправного діяння. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, також вимагає від відповідних підрозділів правоохоронних органів спільних заходів і проведення процесуальних дій [8].

Організаційні форми взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України передбачені спільними відомчими нормативними актами МВС, СБУ, ДМСУ, ДПСУ, ДПтСУ або витікають з їхніх вимог. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародними антитерористичними організаціями, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів [9, с. 100].

Наразі, окрім уже окреслених вище нормативно-правових актів, необхідно відзначити саме відомчі акти, що регулюють діяльність слідчих та оперативних працівників під час протидії злочинності. Такими є: Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [10]; Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України [11]; Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [12]. Варто зазначити, що досі є чинною Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена спільним наказом МВС України та Центрального управління СБУ від 10 червня 2011 р. № 317/235 [13], якою визначено порядок

взаємодії спеціальних підрозділів у боротьбі з організованою злочинністю СБ України та МВС України (на цей час уже ліквідованих) [14]. Відповідно до наказу «Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю» від 10 червня 2011 р. №317/235 визначено напрями взаємодії: стратегічний напрям – організація реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, усунення причин і умов її існування, удосконалення правової бази боротьби з організованою злочинністю; тактичний напрям – виявлення, документування й припинення діяльності організованих злочинних груп, злочинних організацій, попередження, розкриття й розслідування вчинених ними злочинів, розшук, затримання учасників організованих злочинних формувань, відшкодування збитків державі, фізичним та юридичним особам [15, с. 3–4; 16].

Із цією метою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 7 липня 2017 р. № 575 затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, однак не визначені форми взаємодії, а тільки вказані особливості організації взаємодії при розслідуванні різних видів кримінальних правопорушень (наприклад, кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, правопорушень у сфері господарської та службової діяльності, у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів), правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій, тощо [16].

При цьому варто наголосити, що відповідальність за забезпечення взаємодії з органом досудового розслідування покладається на керівника оперативного підрозділу. Так, у розділі XII «Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської та службової діяльності» Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575, зазначено, що керівник відповідного оперативного підрозділу, оперативний працівник якого включений до складу слідчо-оперативної групи або за матеріалами якого розпочато кримінальне провадження, забезпечує взаємодію з органом досудового розслідування, який здійснює розслідування злочинів у сфері службової діяльності [12]. Слід зазначити, що у цій Інструкції положення щодо особливостей взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської та службової діяльності носять декларативний характер та не сприяють, на наш погляд, ефективній взаємодії слідчих та оперативних підрозділів з урахуванням специфіки зазначених видів кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності [17].

Також згідно «Інструкції організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» затвердженої наказом МВС України від6 липня 2017 р. № 570 зазначено: слідчі підрозділи при здійсненні своїх повноважень взаємодіють з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, громадськими організаціями і об'єднаннями, а також відповідно до міжнародних договорів України з компетентними та судовими органами іноземних держав; організація взаємодії слідчих підрозділів з Офісом Генерального прокурора, регіональними, місцевими прокуратурами, зокрема прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову і судово-експертну діяльність; організовує та забезпечує взаємодію підпорядкованих слідчих підрозділів та оперативних підрозділів (кримінальної поліції) ГУНП та міжрегіональних територіальних органів поліції щодо досудового розслідування кримінальних правопорушень з моменту внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР) відомостей про їх учинення; забезпечує ефективне використання слідчими оперативної інформації при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які переховуються від слідчих підрозділів та суду [11].

Окремо слід відзначити ЗУ «Про Національну поліцію». Після введення особливого правового режиму були внесені відповідні зміни в ЗУ «Про Національну поліцію» [18], а саме на час воєнного стану, правоохоронцям розширили наступні повноваження: 1) за письмовим запитом органи поліції безоплатно одержують від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання своїх завдань

і повноважень, зокрема про військовополонених. Запит підлягає виконанню у триденний термін, а в разі неможливості – не пізніше десятиденного строку з дня отримання. У випадку виникнення причин, що перешкоджають виконати запит, поліції мають бути повідомленні ці причини. (ч. 36 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію); 2) конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охорона їх у залі суду (ч. 37 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»); 3) поліція може утримувати в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, щодо яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених (ч. 38 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»); 4) оперативне розмінування: виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів (ч. 39 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»). 5) техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, у тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху (ч. 41 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»); 6) представництво та виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі (ч. 42 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»); 7) співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європолом) (ч. 43 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»). 8) збір біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання (ч. 45 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію»). 9) адміністративний нагляд відповідно до закону (ч. 46 ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію») [19, с. 131].

Аналіз кримінально-процесуального законодавства, законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю »й інших законодавчих і відомчих нормативних актів дає підставу стверджувати, що взаємодія оперативних підрозділів із населенням може здійснюватися в гласній і негласній формах співробітництва. Така взаємодія має бути регламентована чинним законодавством за згодою особи, яка бажає співпрацювати. Крім того, не має бути загроз небезпечних наслідків для життя і здоров'я осіб, які беруть участь у проведенні тих або інших заходів або надають іншу допомогу [20]. Головним змістом такої взаємодії є необхідність легалізації оперативно-розшукових дій, надання кримінальному судочинству відомостей про задокументовані факти і перехід оперативно-розшукових заходів у докази. Під час реалізації оперативно-розшукових дій шляхом порушення кримінальної справи такі громадяни набувають процесуального статусу свідків, спеціалістів, понятих, експертів. У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено, що взаємодія оперативних підрозділів із громадянами здійснюється у формі надання допомоги щодо проведення оперативно-розшукових заходів [20; 21].

Іншим нормативно-правовим актом у якому згадується це поняття є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, у п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону зазначається, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані у тому числі й здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень [22; 23].

Отже, проблема протидії злочинності будь-якого типу стосується соціальних факторів, адже пов'язана з певними соціальними групами, окремими індивідами та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Протидія в цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на певні категорії людей. Вона також є специфічною соціальною системою [24; 25], що не може існувати без належної взаємодії всіх правоохоронниї органів.

Встановлено суб'єктний склад, із якими слідчий організовує взаємодію під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану: оперативні підрозділи органів НПУ, які уповноважені на здійснення оперативно-розшукових та інших заходів пов'язаних із боротьбою з організованою злочинністю (Департамент стратегічних розслідувань, Департамент карного розшуку, Департамент міграційної поліції, Департамент боротьби з наркозлочинністю, Департамент кіберполіції, Департамент внутрішньої безпеки); інші правоохоронні органи, до основних завдань яких відноситься боротьба з організованою злочинністю (підрозділи Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки, Національне антикорупційне бюро); органи виконавчої влади, які в межах окремих повноважень покликані забезпечувати формування державної політики в сфері протидії організованій злочинності; інші органи виконавчої влади України.

Висновки. Умови воєнного стану зумовлюють безпрецедентні виклики для системи правоохоронних органів України. Зростання кількості кримінальних правопорушень проти власності, використання злочинцями зброї, вибухових пристроїв та сучасних інформаційних технологій потребують якісно нових підходів до забезпечення публічної безпеки. Одним із ключових чинників ефективної протидії є злагоджена взаємодія Національної поліції з іншими правоохоронними та державними структурами. Аналіз показує, що успішна боротьба зі злочинами проти власності в умовах воєнного стану можлива лише за умови поєднання оперативно-розшукових, слідчих, аналітичних та превентивних спроможностей різних органів. Важливим є узгоджене використання ресурсів поліції, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, органів прокуратури, військових адміністрацій, а також активне залучення громадських формувань до охорони правопорядку. Особливе значення набуває створення єдиних інформаційних платформ для обміну даними, застосування аналітичних інструментів для прогнозування криміногенних ризиків, а також проведення спільних превентивних і спеціальних операцій. Водночас наявні проблеми, серед яких фрагментарність законодавчого регулювання, бюрократичні перепони у координації та недостатнє технічне забезпечення, потребують невідкладного вирішення. Таким чином, взаємодія органів Національної поліції та інших правоохоронних підрозділів у воєнний період є не лише інструментом реагування на злочини, а й запорукою загальної стабільності та захищеності суспільства. Вона повинна ґрунтуватися на принципах законності, комплексності, оперативності, прозорості та гнучкості. Посилення міжвідомчої координації, цифровізація процесів та впровадження кращих міжнародних практик дозволять значно підвищити ефективність боротьби з кримінальними правопорушеннями проти власності та сприятимуть зміцненню правопорядку в Україні в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Синоверський Р. І. Питання протидії органами національної поліції україни воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 28 берез., 2024 р.). М. Київ. 2024. С. 330–333.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0% B2%D1%80#Text

3. Порядок взаємодії органів і підрозділів поліції під час організації та виконання органами поліції охорони заходів з фізичної охорони об'єктів : Наказ МВС України від 07.07.2017 № 577.

4. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 серпня 2016 р. № 773.

5. Про затвердження Порядку організації взаємодії Державної прикордонної служби України та Національної поліції України під час забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15 листопада 2022 р. № 740.

6. Ярошак О.Я. Взаємодія національної поліції з правоохоронними підрозділами у ході забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів в України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 240–243.

7. Хараберюш О.І. Особливості взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України щодо протидії організованим злочинним угрупуванням у сфері нелегальної міграції. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5. № 5. С. 97.

8. Чучко С. Особливості взаємодії правоохоронних органів у розслідуванні шахрайства в купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №12. С. 267.

9. Грень Р.Р. (2016). Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 38 (2), 99–102.

10. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації ДПС України та Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12.

11. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06 лип. 2017 р. № 570.

12. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07 лип. 2017 р. № 575.

13. Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю : Наказ МВС України та Центрального управління СБУ від 10 черв. 2011 р. № 317/235.

14. Буркаль В.С. Протидія транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки: дис. … канд. юрид. наук. 12.00.08 − Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Ірпінь: Університет Державної фіскальної служби України, 2019. С. 169.

15. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю: наказ Міністерства внутрішніх справ України центрального управління служби безпеки України №317/235 від 10 червня 2011 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/z0822–11.

16. Однолько І.В. Взаємодія правоохоронних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. Наукові дослідження. Випуск 34. 2017. С. 41–51.

17. Кириченко О.В. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 316–322.

18. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 6 лют. 2023 р.

19. Муляр Г.В. Діяльність органів Національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 61. С. 130–133.

20. Телійчук В.Г. Взаємодія підрозділів карного розшуку з населенням при розкритті розбійних нападів. *Південно-український правничий часопис*. 2006. № 2. С. 153–156.

21. Никифорчук Д.Й., Телійчук В.Г. Взаємодія підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України з органами публічної влади та населення щодо забезпечення публічної безпеки та протидії злочинності в умовах воєнного стану. Взаємодія правоохоронних органів та органів державної влади для створення безпечного середовища в умовах воєнного стану: наукова монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2025. С. 401–420.

22. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII (із змінами та доповненнями станом на 16.11.2021 року). *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 22. ст. 303.

23. Сабанюк Т.Р. Теоретичні аспекти визначення поняття взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (21 жовтня 2022 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 305–309.

24. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності. Спілка генералів органів внутрішніх справ України. URL: http://ovsgeneral.org.ua/info/info/6.

25. Севрук В.Г., Павленко С.О. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ.* 2016. № 1 (98). С. 49–60.

Дата першого надходження рукопису до видання:20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.33

ДОРОШЕНКО Л.В.

ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ

HARMONIZATION OF NATIONAL AND INTERNATIONAL ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN THE FIELD OF CIRCULATION OF CULTURAL VALUES: PROBLEMS OF TERMINOLOGICAL CONVERGENCE

Метою статті є системний аналіз підзаконних та міжнародних нормативно-правових актів для виявлення прикладного змісту категорії «культурні цінності», визначення їхніх специфічних ознак в адміністративному праві та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства в частині захисту спадщини від держави-агресора. Статтю присвячено комплексному аналізу теоретичних та прикладних аспектів узгодження адміністративно-правових норм України з міжнародними стандартами у сфері обігу культурних цінностей. Актуальність дослідження зумовлена високою динамікою інституційних трансформацій системи органів виконавчої влади (зокрема неодноразовим реформуванням профільного Міністерства культури протягом 2019–2025 рр.) та необхідністю адаптації підзаконної нормативної бази до сучасних викликів безпеки. Автор досліджує проблему термінологічної фрагментарності, що виникає при тлумаченні категорій «охорона» та «захист» у національному законодавстві порівняно з актами ЮНЕСКО та Ради Європи. Встановлено, що в підзаконних актах (наказах Міністерства оборони, Міністерства фінансів тощо) зміст поняття «культурні цінності» часто розширюється для вирішення утилітарних управлінських завдань – від фізичного маркування споруд в особливий період до процедур обліку майна, що переходить у власність держави. У роботі виокремлено загальні (унікальність, значущість) та специфічні адміністративні ознаки цінностей (матеріальна вартість, обов'язковість державної реєстрації), що детермінують особливий правовий режим їх обігу. Особлива увага приділена правовим колізіям, спричиненим чинністю угод у межах СНД за участю держави-агресора. Обґрунтовано, що захист національної ідентичності в умовах збройного конфлікту потребує не лише термінологічної конвергенції з міжнародним правом, а й запровадження жорстких адміністративно-правових обмежень на рівні закону щодо будь-якої взаємодії у сфері культурного обігу з ворожими юрисдикціями. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення понятійного апарату адміністративної науки для створення цілісної системи безпеки культурної спадщини.

Ключові слова: *культурні цінності, адміністративно-правова охорона, гармонізація законодавства, термінологічна конвергенція, державне управління сферою культури, підзаконні акти, міжнародні стандарти ЮНЕСКО, особливий правовий режим, обіг цінностей.*

The purpose of the article is a systematic analysis of subordinate and international regulatory legal acts to identify the applied content of the category of "cultural values", determine their specific features in administrative law, and substantiate proposals for improving national legislation in terms of protecting heritage from an aggressor state. The article is devoted to a comprehensive analysis of theoretical and applied aspects of harmonizing administrative and legal norms of Ukraine with international standards

© ДОРОШЕНКО Л.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0003-9100-5105

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

in the field of circulation of cultural values. The relevance of the study is due to the high dynamics of institutional transformations of the system of executive authorities (in particular, the repeated reform of the specialized Ministry of Culture during 2019–2025) and the need to adapt the regulatory framework to modern security challenges. The author investigates the problem of terminological fragmentation that arises when interpreting the categories of "protection" and "defense" in national legislation in comparison with the acts of UNESCO and the Council of Europe. It has been established that in subordinate legislation (orders of the Ministry of Defense, the Ministry of Finance, etc.) the content of the concept of "cultural values" is often expanded to solve utilitarian administrative tasks - from the physical marking of structures in a special period to the procedures for accounting for property that passes into the ownership of the state. The work identifies general (uniqueness, significance) and specific administrative features of values (material value, mandatory state registration), which determine the special legal regime of their circulation. Special attention is paid to legal conflicts caused by the validity of agreements within the CIS with the participation of the aggressor state. It is substantiated that the protection of national identity in conditions of armed conflict requires not only terminological convergence with international law, but also the introduction of strict administrative and legal restrictions at the level of the law regarding any interaction in the field of cultural circulation with hostile jurisdictions. Proposals are formulated to improve the conceptual apparatus of administrative science to create a holistic system of cultural heritage security.

Key words: *cultural values, administrative and legal protection, harmonization of legislation, terminological convergence, state management of the cultural sphere, by-laws, international UNESCO standards, special legal regime, circulation of values.*

Актуальність теми. Актуальність дослідження зумовлена високою динамікою інституційних трансформацій центральних органів виконавчої влади (зокрема, неодноразовим перейменуванням профільного Міністерства культури протягом 2019–2025 рр.) та необхідністю інвентаризації підзаконної нормативної бази. Попри зміну суб'єктів управління, багато ключових актів (як-от Наказ № 258) залишаються незмінними десятиліттями, що потребує аналізу їхньої відповідності сучасним викликам.

Додатковим чинником є правова колізія, спричинена існуванням чинних угод у межах СНД за участю держави-агресора, що суперечить національним інтересам України та вимагає розробки адміністративних механізмів обмеження культурного обігу з агресором на рівні закону. Наукова значущість полягає у виокремленні загальних та специфічних ознак культурних цінностей, що дозволяє вдосконалити процедури їх державної реєстрації та обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний підвалок для дослідження адміністративно-правової природи «культури» та «культурних цінностей» сформовано завдяки фундаментальним працям вітчизняних та закордонних учених. Зокрема, загальнотеоретичні засади державного управління, механізми адміністративного контролю та нагляду, що є критично важливими для розуміння публічного сервісу у цій сфері, висвітлені у роботах В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Гаращука, І. Голосніченка, С. Гончарука, О. Кузьменко, Р. Мельника, О. Миколенка, В. Настюка, С. Пєткова, А. Пухтецької, В. Тимощука, О. Шатрави, О. Ярмиша та інших.

Проблематика міжнародно-правового захисту культурної спадщини, її історико-юридичної ваги та специфіки охорони в умовах глобальних загроз перебуває у фокусі розвідок В. Акуленка, М. Богуславського, К. Бусол, О. Буткевича, С. Кота, Д. Коваля, В. Лисика, К. Савчука та Ю. Шемшученка. Питання термінологічної уніфікації та імплементації стандартів ЮНЕСКО і Ради Європи у національні правові системи досліджували іноземні фахівці, такі як Дж. Зеліг, А. Кетзіорек, Е. Коттрелл, В. Маінетті, Р. Петерс, М. Ренольд, С. Сарапані та А. Хауслер.

Проте, попри солідний науковий доробок, питання термінологічної конвергенції (зближення) категорій «охорона» та «захист» в адміністративному законодавстві України залишається дискусійним. Більшість дослідників апелюють до загальногалузевих дефініцій, не враховуючи прикладну специфіку обігу культурних цінностей як особливого об'єкта публічного регулювання. На сучасному етапі спостерігається певна фрагментарність у тлумаченні цих понять у національних підзаконних актах порівняно з міжнародними конвенціями, що створює бар'єри для ефективної гармонізації законодавства.

З огляду на євроінтеграційні процеси та виклики національній безпеці, виникає гостра потреба у розробці стійкої правової моделі, яка б забезпечила єдність понятійного апарату. Саме необхідність подолання термінологічних розбіжностей та випрацювання цілісного адміністративно-правового інструментарію у сфері культурних цінностей зумовила вибір напряму наукового пошуку.

Метою статті є системний аналіз підзаконних та міжнародних нормативно-правових актів для виявлення прикладного змісту категорії «культурні цінності», визначення їхніх специфічних ознак в адміністративному праві та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства в частині захисту спадщини від держави-агресора.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості визначення категорії «культурні цінності» в національному законодавстві, доцільно розглянути ще дві групи актів, а саме: національні підзаконні нормативно-правові акти, які містять термін «культурні цінності» та міжнародні документи, зміст яких включено до українського законодавства, але до цього ще не розглянуто нами.

Так, до національних підзаконних актів, які містять визначення терміну «культурні цінності», відносяться (в хронологічному порядку):

1) Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 258 від 22.04.2002 року «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України». Нагадаємо, що міністерство, яке видало наказ неодноразово змінювало свою назву. Так: «до середини 90-х років воно називалося Міністерство культури; носило назву Міністерство культури і мистецтв; Міністерство культури і туризму; після цього майже на десять років знову повернулася назва Міністерство культури. У 2019 році Міністерство культури було ліквідовано, а його функції передані Міністерству культури, молоді та спорту, але уже в 2020 році (відомство) було перейменоване в Міністерство культури та інформаційної політики. У вересні 2024 року … уряд перейменував відомство у Міністерство культури та стратегічних комунікацій» [1]. А 29.10.2025 року Кабінет Міністрів України знову провів чергові зміни, повернувши найбільш звичну назву – Міністерство культури України [2]. Не дивлячись на численні трансформації основного суб'єкта, названий вище Наказ 2002-го року за весь час свого існування не зазнав жодних змін й досі є чинним. Це вказує на те, що він врегульовує необхідну державі функцію незалежно від того, якому відомству належить її реалізація в той, чи інший час. При цьому, закріплене в акті визначення поняття «культурні цінності» повністю повторює термін Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» і містить пряму відсилку до нього [3];

2) Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення», від 26.08.2003 року № 343, містить вже звичне нам визначення та типову відсилку до відповідного Закону України [4].

3) Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», від 23.03.2017 року № 164 [5, п. 30 глави 2 розділу I], навпаки суттєво виділяється на фоні вже розглянутих актів: він не має відсилок у складі терміну, що стосуються розкриття змісту поняття; наводить стислий перелік «культурних цінностей»; вказує деякі їх ознаки, що пояснюють значення поняття; вказує на існування супутніх категорій; закріплює обмеження в використанні «культурних цінностей»; зазначає назви відповідних національних та міжнародних реєстрів (таких як: Державний реєстр національного культурного надбання [6], та Міжнародний реєстр культурних цінностей, які знаходяться під спеціальним захистом). Вивчення змісту терміну «культурні цінності», закріпленого Наказом МО України № 164, вказує на виражену адміністративну прикладну спрямованість цього акту, про що свідчить, наприклад, введення в ньому поняття «спеціальний захист». Додатково варто відмітити, що вказування в названому Наказі на «Державний реєстр національного культурного надбання» (в нормативних положеннях про який, термін «культурні цінності» насправді навіть не зустрічається) створює підґрунтя для визначення зв'язку та співвідношення досліджуваного поняття з іншими «супутніми» категоріями.

4) Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами)», від 21.10.2022 року № 1199, також вирізняється змістом свого визначення терміну «культурні цінності». Останнє містить поєднання декількох складників. Перший із них збігається із основним типовим визначенням. А другий конкретизує та розширює поняття, вводячи до нього складові,

які насправді не фігурують в інших переліках і за своїм змістом та сутністю навряд чи дійсно безпосередньо становлять «культурну цінність». А саме, названою Постановою до «культурних цінностей віднесено»: «центри зосередження культурних цінностей, будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, сховища архівів, укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей» [7, п. 3]. Отже, наведена норма по своїй суті є доволі вільним, але необхідним для реалізації «захисту» трактуванням офіційного національного терміну. В той же час, на її формулювання доволі чітко прослідковується вплив «Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року». Проте, в будь-якому разі означене формулювання переслідує мету виконання суто утилітарного завдання з «охорони» – створення належних умов для збереження відповідних «цінностей» від ушкоджень.

Зазначимо, що окрім терміну «культурні цінності» в національному законодавстві зустрічаються не лише «супутні», але також і «близькі» за своїм значенням поняття. Наприклад: «цінності, що мають ознаки, які вказують на їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність». Названий термін закріплено Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку обліку, зберігання і розпорядження дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням, що переходять у власність держави», від 04.11.2004 року № 692, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 30.11.2004 року за № 1513/10112 [8]. Як і у попередньо розглянутому випадку, введення означеного терміну спричинено необхідністю вирішення суто практичних питань. Адже предмети, що переходять у власність держави, спочатку беруться на баланс, а вже потім встановлюється, чи становлять вони не лише коштовну, але й «культурну цінність».

Розглянувши таким чином національні підзаконні акти, що містять визначенні терміну «культурні цінності», перейдемо до міжнародних актів відповідної спрямованості, які є частиною законодавства України. Наразі офіційна база національного законодавства вказує всього на три такі акти, які ще не розглядались в цьому дослідженні. А саме (в хронологічному порядку створення):

1) Статут Міжурядового комітету зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення (Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури – ЮНЕСКО; 24.10.1978 року).

2) Угода про вивезення та ввезення культурних цінностей (СНД; 28.09.2001 року);

3) Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (ООН; 26.03.1999 року).

Оскільки два із перелічених актів так, чи інакше пов’язані із ООН, то почнемо розгляд саме із них. Так, стаття 3 Статуту 1978 року ЮНЕСКО зазначає, що «У цьому Статуті «культурними цінностями» вважаються історичні та етнографічні об'єкти й документи, в т. ч. рукописи, твори образотворчого й декоративного мистецтва, палеонтологічні та археологічні знахідки, зоологічні, ботанічні й мінералогічні експонати» [9].

В свою чергу, визначення закріплене «Другим Протокол до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року», є ще більш стислим і фактично містить лише відсилку до самої названої Конвенції. А саме, в Другому протоколі зазначено, що поняття «культурні цінності» означають: «культурні цінності, згідно з визначенням, яке міститься в статті 1 Конвенції» [10]. Остання наразі не має офіційного перекладу на українську мову, але її зміст близький до такого:

«Відповідно до цієї Конвенції, *культурними цінностями* вважаються незалежно від їхнього походження та власника:

(a) цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги та інші наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукції цінностей, зазначених вище;

(b) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (a), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження у разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (a);

(c) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (a) та (b), так звані "центри зосередження культурних цінностей"» [11].

Приклад Конвенції та Додатка до неї свідчить про те, що реальний список міжнародних документів, які стосуються проблематики «культурних цінностей», значно ширший, ніж про це сповіщає національна правова термінологічна база.

До цього також варто додати, що: «міжнародні документи в аутентичній редакції англійською мовою характеризуються (значним) термінологічним розмаїттям. Термін «культурні цінності» (англ. «cultural values») вживається лише в поодиноких випадках, як-то у ст. ст. 8 та 9 Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства 2005 р. [12]. При цьому найчастіше в міжнародних документах використовується терміни «культурна власність» (англ. «cultural property»), зокрема, в (процитованій вище) Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.» [13, с. 41].

Оскільки масив міжнародних документів доволі об'ємний, а мета цього дослідження спрямована не лише на встановлення змісту поняття «культурні цінності», а також передбачає виявлення динаміки його змін і розвитку, вкрай корисними є відомості представлені В. Парагайло. Так, вчений повідомляє, що: «поняття «культурні цінності» в міжнародній теорії та практиці в правовому аспекті починає використовуватися з 50-х років XX ст., коли після Другої світової війни виникла потреба у визначенні переміщених культурних цінностей. … конвенція (названа нами вище) є першим документом міжнародного масштабу, який передбачає охорону рухомих і нерухомих культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Саме в цьому акті вперше було вжито термін "культурні цінності"» [14, с. 28-29].

Отже, передумова для виникнення правового поняття «культурні цінності» вочевидь пов'язана із наслідками Другої світової війни і передусім передбачає спрямованість цього поняття на реалізацію «охорони» й вирішення питань володіння «культурними цінностями». Саме цим пояснюється вся подальша логіка розвитку категорії «культурні цінності», слідуючи якій правотворці передусім намагаються створювати відповідні класифікації «цінностей» та відповідні переліки, а не зосереджуються на виявленні характерних ознак цієї категорії. Деякі дослідники навіть пояснюють означену особливість тим, що питання віднесення речі або об'єкта до «культурних цінностей» вирішуються індивідуально, отже, визначити об'єктивні критерії і ознаки майже неможливо.

Проте, в науковій правничій літературі все ж зустрічаються спроби виявлення типових для «культурних цінностей» характеристик. Так, вже згадуваний В. Парагайло доходить висновку, що: «ознаки культурних цінностей варто розподіляти на загальні та специфічні. Загальними ознаками культурних цінностей слід визнати: унікальність; суспільна значущість на рівні окремої країни чи світової спільноти; історична, художня, наукова значущість; незамінність. Наявність в об'єкта вказаних ознак виокремлює культурні цінності від інших об'єктів на загальнокультурному рівні. Специфічні ознаки дають змогу застосовувати до них особливі адміністративні процедури обігу. До них належать: матеріальна вартість; обов'язковий порядок державної реєстрації; особливий правовий режим регулювання та обігу; порядок звернення до компетентних органів; регламентованій процедурі видачі необхідних документів встановленого зразка» [14, с. 81].

Наявність серед перелічених характерних ознак «культурних цінностей» такої риси як їх значущість для суспільства окремої країни зумовлює необхідність створення кожною державою власних процедур присвоєння об'єктам або предметам статусу «культурна цінність». В свою чергу, саме такий підхід і дозволяє зберігати надбання попередніх поколінь, виділяючи серед них ті, на яких має базуватись подальше самоусвідомлення й самоідентифікація певного народу.

Щодо міжнародних актів, які демонструють та підтверджують означений підхід, можна навести «Угоду про вивезення та ввезення культурних цінностей». Остання була створена наприкінці 2001 року в межах «Співдружності незалежних держав» (СНД). Видавниками угоди зазначені: Республіка Білорусь; Республіка Вірменія; Республіка Казахстан; Киргизька Республіка; Республіка Молдова; Російська Федерація; Республіка Таджикистан; та Україна [15].

Офіційний текст Угоди повідомляє, що остання не підписана Азербайджанською Республікою, Грузією, Туркменістаном та Республікою Узбекистан. Ратифікація Угоди Україною відбулась 11.01.2006 року, Законом України № 3304-IV [16].

Підкреслимо, що зазначена Угода підписана Україною із застереженням. А саме, Україна не прийняла вимогу заповнювати дозволи щодо вивезення «цінностей» орім української, ще й російською мовою, чого вимагала частина друга статті 4 чинної Угоди.

Наголосимо також, що «культурні цінності» в тексті зазначеної Угоди розглядаються як: «цінності релігійного або світського характеру чи їхні колекції, які розглядаються кожною з держав Сторін як такі, що мають значення для історії, культури, мистецтва, науки та підпадають під дію законодавства держав Сторін про вивезення і ввезення культурних цінностей» [17, ст. 1].

Із наведеного формулювання витікає, що держави самостійно визначають статус своїх «культурних цінностей», а Угода врегульовує лише їх вивезення та ввезення.

Втім важливою особливістю Угоди є той факт, що серед її підписантів є й «держава агресор». Такий російський статус випливає наприклад, із: «Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» [18]; або із визначення терміну «держава агресор» закріпленого в національному законодавстві Законом України «Про кінематографію» [19; 20 ст. 3].

На фоні багаторічної російської війни проти України, існування чинної Угоди про вивезення «культурних цінностей» з «державою агресором» виглядає щонайменше дивним. Втім, виходити із Угоди, як це передбачено статтями 19 або 21 цього акту, Україні навряд чи доцільно, адже серед підписантів зазначеного договору є й інших учасники, а культурні зв'язки з деякими із них нашій державі цілком можливо варто посилювати. Отже, обмеження, а ще краще заборону вивезення «культурних цінностей» до «держави агресора» доцільно закріпити в іншому національному нормативно-правовому акті, бажано на рівні закону України.

Висновки. Проведений аналіз підзаконного та міжнародного нормативного масиву дозволяє констатувати, що адміністративно-правове регулювання сфери культури характеризується вираженою прагматизацією та прикладним спрямуванням термінологічного апарату. Дослідження підзаконних актів свідчить про те, що зміст категорії «культурні цінності» динамічно трансформується залежно від утилітарних завдань конкретного відомства — від суто фізичного маркування об'єктів та споруд в особливий період до складних процедур державної експертизи та обліку майна, що переходить у власність держави. При цьому інституційна нестабільність профільного міністерства протягом останніх років не зупинила дію фундаментальних наказів, що підтверджує сталість охоронної функції держави незалежно від політичних чи організаційних перетворень. Особливої уваги заслуговує виявлена диференціація між національним підходом, зосередженим на класифікації предметів, та міжнародною доктриною, яка апелює до поняття «культурної власності» та акцентує на суб'єктному праві володіння. Встановлено, що специфічні адміністративні ознаки цінностей, такі як обов'язковість державної реєстрації та особливий режим обігу, є ключовими маркерами для застосування імперативних процедур контролю. Водночас виявлена невідповідність між зобов'язаннями за угодами в межах СНД та статусом рф як держави-агресора актуалізує потребу в рішучому перегляді міжнародно-правового інструментарію та закріпленні на рівні закону жорстких адміністративних обмежень щодо вивезення національного надбання до ворожих юрисдикцій. Резюмуючи, можна стверджувати, що адміністративно-правова охорона культурних цінностей сьогодні еволюціонує від простого опису предметів до створення комплексної системи безпеки, яка охоплює як матеріальні об'єкти, так і центри їхнього зосередження, що є критично важливим для збереження національної ідентичності в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел:

1. КиївВлада (Інтернет-видання), «Новини: Міністерство культури знов перейменували. О. Ігнатьєв; 31.10.2025 р.». URL: https://kyivvlada.com.ua/news/ministerstvo-kultury-znov-perejmenuvaly/

2. Про перейменування Міністерства культури та стратегічних комунікацій України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2025 р. № 1396. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2025-п#Text

3. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України : Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 р. № 258. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 09.07.2002 р. за № 571/6859. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02/ed20020709/find?text#top

4. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 р. № 1343 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п#Text

5. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 (із змінами). Зареєстровано у Міністерстві юстиції України 09.06.2017 р. за № 704/30572. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

6. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п#Text

7. Про затвердження Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами) : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 р. № 1199 (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-п#Text

8. Про затвердження Порядку обліку, зберігання і розпорядження дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням, що переходять у власність держави : Наказ Міністерства Фінансів України від 04.11.2004 р. № 692 (із змінами). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.11.2004 р. за № 1513/10112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/za513-04#Text

9. Статут Міжурядового комітету зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення. Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО). 24.10.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_768/ed19781024/find?text#top

10. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, м. Гаага, 26 березня 1999 року. Дата набрання чинності для України 30.06.2020 (згідно Закону України № 585-IX від 30.04.2020 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

11. UNESCO, «Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention, 1954». URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention

12. Рамкова Конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27.10.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#top

13. Шульга В.О. Правове регулювання захисту культурних цінностей в праві Європейського Союзу : дис. … док. філософії : спец. 293 «Міжнародне право», 29 «Міжнародні відносини». Харків, 2023. 218 с.

14. Парагайло В.О. Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей : дис. … канд. юр. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2021. 222 с.

15. РАДА (Верховна Рада України. Законодавство України), «Картка документа: Угода про вивезення та ввезення культурних цінностей». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/997_354/ed20060111

16. Про ратифікацію Угоди про вивезення та ввезення культурних цінностей : Закон України від 11.01.2006 р. № 3304-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 16, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3304-15#Text

17. Угода про вивезення та ввезення культурних цінностей (ратифіковано із застереженням Законом України № 3304-IV від 11.01.2006 р., ВВР, 2006, № 16, ст. 140). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_354/ed20060111/find?text#top

18. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 10, ст. 68. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text

19. РАДА (Верховна Рада України. Законодавство України), «Термінологія законодавства. Термін "Держава-агресор"». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/38209

20. Про кінематографію : Закон України від 13.01.1998 р. № /98-ВР (віз змінами). *(Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998, № 22, ст. 114. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр#top.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.34

ДУДАРЕЦЬ Р.М.

ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ НЕЗАКОННИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

LEGAL DEFINITION OF ILLEGAL ARMED GROUPS IN THE CONTEXT OF COUNTERING TRANSNATIONAL ORGANISED CRIME

Актуальність статті обґрунтована необхідністю дослідження інтеграції законодавства щодо боротьби з організованою злочинністю та незаконними збройними формуваннями. Метою статті є комплексне дослідження і порівняння міжнародного та національного законодавства щодо боротьби з організованою злочинністю та незаконними збройними формуваннями. Відповідно до поставленої мети у статті використано загальні та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких: аналіз, синтез, класифікація та групування, які надали можливість опрацювати широкий спектр наукових дискусій з порушеної проблематики. Аналіз законодавства України допоміг встановити, що правова природа незаконних збройних формувань у законодавстві України визначена статтею 260 Кримінального кодексу України, яка встановлює кримінальну відповідальність за створення непередбачених законом воєнізованих чи збройних формувань, керівництво ними чи участь у їх діяльності. За результатами системного огляду наукових досліджень було встановлено, що оборона держави та захист її суверенітету є справою всього народу, проте утворення і діяльність будь-яких воєнізованих формувань, не передбачених законом, заборонено. Для забезпечення ефективної протидії неофіційним збройним формуванням як структурному елементу транснаціональної організованої злочинності, необхідне переосмислення міжнародного правопорядку в умовах гібридних загроз. Україна, як держава, що безпосередньо зіштовхнулася з масштабним застосуванням незаконних збройних формувань проти свого суверенітету, може стати ініціатором міжнародного діалогу щодо розробки нової правової доктрини в цій сфері. Визначено, що сучасна міжнародно-правова система не забезпечує належного регулювання діяльності незаконних збройних формувань як елементів транснаціональної організованої злочинності. Недосконаліть міжнародних механізмів кваліфікації, юрисдикції та санкціонування сприяє вкоріненню таких формувань у системи тіньового управління та кримінальній діяльності. Потреба в оновленні міжнародно-правових інструментів стає дедалі актуальнішою в умовах гібридних конфліктів і транснаціональних загроз глобальній безпеці.

Ключові слова: *незаконні збройні формування, транснаціональна злочинність, організована злочинність.*

The relevance of the article is justified by the need to study the integration of legislation on combating organised crime and illegal armed groups.

The purpose of the article was to conduct a comprehensive study and comparison of international and domestic legislation on combating organised crime and illegal armed groups. In accordance with the stated objective, the article uses general and special methods of scientific knowledge, including methods of analysis, synthesis, classification and grouping, which made it possible to process a wide range of scientific discussions on

© ДУДАРЕЦЬ Р.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового інституту права і психології (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0004-9876-2202

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

the issues raised. An analysis of Ukrainian legislation helped to establish that the legal nature of illegal armed groups in Ukrainian legislation is defined by Article 260 of the Criminal Code (hereinafter referred to as the CC) of Ukraine, which establishes criminal liability for the creation of paramilitary or armed groups not provided for by law, their leadership or participation in their activities. A systematic review of scientific research has established that the defence of the state and the protection of its sovereignty is the responsibility of the entire population, but the formation and activities of any paramilitary formations not provided for by law are prohibited. To ensure effective counteraction to unofficial armed groups as a structural element of transnational organised crime, it is necessary to rethink the international legal order in the context of hybrid threats. Ukraine, as a state that has directly faced the large-scale use of illegal armed groups against its sovereignty, could initiate an international dialogue on the development of a new legal doctrine in this area. It is determined that the modern international legal system does not provide proper regulation of the activities of illegal armed groups as elements of transnational organized crime. The imperfection of international mechanisms of qualification, jurisdiction and sanctioning contributes to the entrenchment of such groups in the systems of shadow governance and criminal activity. The need to update international legal instruments is becoming increasingly urgent in the context of hybrid conflicts and transnational threats to global security.

Key words: *illegal armed groups, transnational crime, organised crime.*

Актуальність теми. Загальнодержавний рух України до вступу в Європейський Союз обумовлює необхідність інтеграції законодавства щодо боротьби з організованою злочинністю та незаконними збройними формуваннями.

Відповідно до статті 17 Конституції України, оборона держави та захист її суверенітету є справою всього народу, проте утворення і діяльність будь-яких воєнізованих формувань, не передбачених законом, заборонено.

Слід зазначити, що проблематика законодавчого визначення незаконних збройних формувань набуває особливої актуальності у зв'язку з агресією російської федерації проти України та загрозами гібридної війни. Такі формування становлять не лише внутрішню небезпеку, але й тісно пов'язані з транснаціональною організованою злочинністю, зокрема фінансуванням тероризму, торгівлею зброєю та людьми.

Виклад основного матеріалу. Правова природа незаконних збройних формувань у законодавстві України визначена статтею 260 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка встановлює кримінальну відповідальність за створення непередбачених законом воєнізованих чи збройних формувань, керівництво ними чи участь у їх діяльності [1].

Доречно відмітити, що в міжнародному праві аналогічні категорії визначаються поняттями «комбатанти», «збройні групи (сили)», зокрема в Женевській конвенції 1949 року [2] та Додаткових протоколах 1977 року. При цьому Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [3] (далі – Палермська конвенція) визначає «організовану злочинну групу» як структуроване об'єднання трьох і більше осіб, що діє з метою вчинення тяжких злочинів (п. (а) ст. 2) та «структурно оформлена група» тобто групу, яка не була випадково утворена для негайного вчинення злочину і в якій не обов'язково формально визначені ролі її членів, обговорений безперервний характер членства або створена розвинута структура (п. (с) ст. 2).

Ураховуючи положення статті 3 Палермської конвенції, діяльність незаконних збройних формувань має транснаціональний характер у разі, якщо: злочин вчиняється у двох або більше державах; суттєва його частина здійснюється за межами держави; група діє в кількох країнах; злочин має значні наслідки в іншій державі.

У період з 2014 і до сьогодні судами України було задокументовано численні факти щодо участі осіб у незаконних збройних формуваннях. Наприклад Велика Палата Верховного Суду розглянула кримінальне провадження щодо двох осіб, засуджених за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 437 КК України («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»); ч. 1 ст. 438 КК України («Порушення законів та звичаїв війни»); ч. 3 ст. 146 КК України («Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»); ч. 2 ст. 260 КК України («Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань») і ч. 1 ст. 263 КК України («Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»).

Як установили суди попередніх інстанцій, у період із кінця травня по 24 липня 2014 року на території м. Лисичанська Луганської області засуджені брали участь у збройній агресії рф проти України у складі не передбаченого законом збройного формування, що безпосередньо керувалося й контролювалося службовими особами збройних сил країни-агресора, обстрілювали позиції, знищували живу силу та бойову техніку ЗСУ, Нацгвардії, підрозділів ТрО та інших правоохоронних органів України.

Окрім цього, засуджені у складі організованої злочинної групи із застосуванням зброї викрали шістьох осіб, незаконно позбавляли їх волі та залучали до робіт воєнного характеру; порушили встановлені міжнародно-правовими нормами закони і звичаї війни; незаконно придбали, зберігали й носили при собі вогнепальну зброю і патрони до неї (Справа № 415/2182/20, провадження № 13-15кс22) [4].

Судова практика підтверджує сталу тенденцію розглядати незаконні збройні формування, як злочинні угруповання, які несуть загрозу державній безпеці.

Таким чином, незаконні збройні формування в українських реаліях можна кваліфікувати, як організовані злочинні угруповання зі збройним характером, які за певних умов мають транснаціональний вимір або фактично функціонують як воєнізовані «крила» транснаціональних злочинних мереж.

У сучасних умовах регіональних конфліктів незаконні збройні формування дедалі частіше є чинником не лише як внутрішня загроза безпеці окремих держав, а і як повноцінний елемент транснаціональної організованої злочинності.

Ці формування можуть функціонувати поза межами правових систем, виконуючи завдання незаконного збройного впливу, контролю територій, тіньової економіки, а також у низці випадків – терористичної або найманської діяльності. У міжнародно-правовому вимірі такі явища стикаються з труднощами в класифікації від відсутності легітимного статусу до складності притягнення до відповідальності.

З огляду на складність правової природи та практичні ризики, пов'язані з діяльністю таких формувань, важливо відмежувати незаконне збройне формування від інших схожих явищ, які можуть мати спільні ознаки, але відрізняються за статусом, правовим регулюванням і функціональним навантаженням, але у той же час можуть мати ознаки транснаціональної діяльності: *офіційні збройні сили; приватні військові компанії; найманці; комботанти; терористичні групи*. Розглянемо їх більш детально.

Офіційні збройні сили створюються відповідно до законодавства держави, підпорядковуються легітимним державним органам та мають чітко визначені функції, що відповідають Конституції та міжнародному праву. Натомість незаконні збройні формування є неконтрольованими утвореннями, що діють без правових підстав. Їхнє функціонування несе загрозу державній безпеці та суспільному порядку [5].

Слід зазначити, що на сьогодні діяльність ***приватних військових компаній*** українським законодавством не регламентована. Загалом маючи наявність спільних ознак таких, як озброєність, структура, виконання силових функцій, приватні військові компанії у низці країн діють на законних підставах, на підставі контрактів, відповідно до національного та міжнародного законодавства.

У цьому контексті слід згадати відомий законопроект «Про міжнародні оборонні компанії» (від 26.04.2024 реєстр. № 11214), метою якого є дозволити створення та функціонування таких утворень для надання оборонних послуг за межами території України. Такі компанії зможуть надавати послуги з безпеки, охорони майна, навчання військовослужбовців інших держав, а також розмінування та надання консультацій. Законопроєкт передбачає обмеження, що такі компанії не зможуть діяти на території України під час воєнного стану, окрім випадків, визначених Кабінетом Міністрів України та державний контроль за діяльністю цих компаній з боку держави, зокрема, через видачу ліцензій та моніторинг їхньої діяльності [6]

Ідея легалізації і функціонування ПВК в Україні не нова. Зокрема, упродовж останніх п'яти років зареєстровано кілька дотичних законопроєктів: «Про військово-консалтингову діяльність (№ 3005 від 04.02.2020) [7]; «Про міжнародну діяльність юридичних осіб приватного права у військовій та безпековій сферах» (№ 13257 від 05.05.2025) [8].

Відповідно до статті 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, ***найманець*** – це спеціально завербована будь-яка особа, яка воює за фінансову винагороду, не є громадянином жодної зі сторін конфлікту, не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті і не користується статусом комбатантів. Незаконні збройні формування ж можуть

включати як найманців, так і місцевих осіб, діють як більш широке явище і часто мають політичну, сепаратистську або кримінальну мету, а не лише фінансову [9].

Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), про який ідеться у статті 33 Женевської конвенції, є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях. Рухи спротиву у міжнародному гуманітарному праві можуть визнаватися комбатантами, якщо дотримуються відповідних вимог (відкрито носять зброю, мають ієрархію, дотримуються законів війни). Незаконні збройні формування ж не дотримуються норм міжнародного гуманітарного права, часто вдаються до терору цивільного населення, політичних убивств, мародерства [9].

Терористична група визначається, як структурована група з більш ніж двох осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів [11]. Хоча незаконні збройні формування можуть використовувати терористичні методи, їх основна мета полягає у контролі територій, участі в бойових діях, захисті кримінальних інтересів. При цьому вони можуть взаємодіяти з терористичними угрупованнями або бути їх учасниками [12].

Таким чином, незаконні збройні формування являють собою відокремлену правову та кримінологічну категорію, що не охоплюється чинними міжнародними визначеннями комбатантів, найманців чи приватних охоронних компаній. Вони поєднують у собі ознаки збройного насильства, політичного радикалізму та організованої злочинної діяльності, що потребує створення чіткого міжнародно-правового регулювання.

Поняття транснаціональної організованої злочинності з кінця XX століття зазнало суттєвих змін, трансформуючись із моделі ієрархічного мафіозного клану до гнучкої, мережевої та адаптивної системи злочинних зв'язків, які функціонують одночасно на рівні кількох держав. Як зазначено у Передмові Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, «Злочинні угруповання не втратили часу і швидко пристосувалися до сучасних умов глобалізованої економіки та відповідних сучасних технологій. Однак наші зусилля з боротьби з ними досі залишалися дуже розрізненими, а наші засоби боротьби – майже застарілими. Конвенція дає нам новий інструмент для боротьби зі злочинністю як глобальною проблемою». Сьогодні транснаціональна організована злочинність включає не лише традиційні злочини – торгівлю наркотиками, зброєю, людьми, контрабанду, відмивання доходів, а й контроль територій, створення паралельних структур влади, тіньову економіку та підтримку збройного насильства [13]. Саме на цьому етапі особливої актуальності набуває роль незаконних збройних формувань як інструменту підтримки, захисту чи просування інтересів транснаціональних злочинних мереж.

У площині транснаціональної організованої злочинності незаконні збройні формування виступають інструменталізованим компонентом кримінальних мереж. Вони реалізують силовий потенціал в інтересах злочинних структур, забезпечують контроль над територіями та економічними ресурсами, а також сприяють підриву легітимного функціонування державних інститутів. Інтеграція таких формувань у транснаціональні злочинні об'єднання становить системну загрозу міжнародній безпеці, що обумовлює необхідність вироблення та впровадження уніфікованих правових механізмів реагування на глобальному рівні.

Як зазначила Л. Шеллі, транснаціональна організована злочинність процвітає у хаосі війни, заморожених та тривалих конфліктах, де уряди не можуть стримувати їх незаконну діяльність, а корупція є нормою. Нові транснаціональні злочинні організації мають інші часові горизонти, ніж їхні попередники. Старі угруповання, які паразитували на бізнесі та державі, планували довгостроковий розвиток. Але нові злочинні угруповання, багато з яких базуються в регіонах конфліктів, не планують довгострокового виживання чи життєздатності. Натомість вони мають короткострокові перспективи, часто використовуючи прибутки від своєї незаконної торгівлі для досягнення негайних військових цілей. Цю тенденцію можна спостерігати в сучасному Іраку, Афганістані або серед багатьох угруповань в Африці, таких як сомалійські пірати [14].

П. Вільямс слушно зазначив, що сучасна поява транснаціональної організованої злочинності частково є результатом фундаментальних змін у світовій політиці та економіці, які сприяли розвитку всіх транснаціональних організацій [15].

Незаконні збройні формування у системі транснаціональної організованої злочинності є допоміжним функціональним елементом, на який покладається:

– озброєний захист кримінальної діяльності (наприклад, наркотрафіку або незаконного видобутку ресурсів);

– насильницький контроль над територією (особливо у регіонах зі слабкою присутністю державної влади);

– залякування, рекет, політичний тиск;

– сприяння легітимації влади у псевдо-державних утвореннях (наприклад, на тимчасово окупованих територіях).

Такий зв'язок простежується, зокрема, у збройних формуваннях у зонах конфліктів у Латинській Америці (Колумбія, Мексика), Африці (Сомалі, Малі), а також у Східній Європі (зокрема, на тимчасово окупованих територіях України). Відомі випадки, коли незаконні збройні формування контролюють наркоторгівлю, митні коридори, незаконний видобуток корисних копалин або забезпечують політичний тиск через терор проти цивільного населення [16].

Саме тому однією з ключових проблем ідентифікації незаконних збройних формувань, як складової транснаціональної організованої злочинності, є відсутність єдиного міжнародного визначення та класифікації таких формувань. Зазвичай вони називаються по-різному: «ополчення», «народна міліція/поліція», «група самооборони» або «приватна охоронна структура».

Відповідно до актів Міжнародного комітету Червоного Хреста, неурядові збройні формування визначаються як організовані групи, що беруть участь у збройному конфлікті, проте не входять до складу регулярних збройних сил держави, й саме це розмиває їхній правовий статус [17]. Така правова невизначеність створює значні виклики при притягненні до відповідальності, а також у кваліфікації їхніх дій за нормами кримінального, гуманітарного та міжнародного публічного права.

Здебільшого вони не мають формального зв'язку з державними органами, що дозволяє їм уникнути кваліфікації як державного суб'єкта збройного конфлікту, а отже – і прямої відповідальності.

Основним документом, що регулює протидію транснаціональній організованій злочинності, є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Вона визначає «організовану злочинну групу», однак у Конвенції прямо не згадується про збройні формування або використання сили, що залишає поза її увагою значну частину діяльності незаконних збройних формувань НЗФ, які можуть діяти як воєнізовані підрозділи злочинних груп.

Окремі норми щодо відповідальності осіб, які беруть участь у незаконних збройних формуваннях, містяться у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Так, у статтях 7 та 8 передбачено відповідальність за злочини проти людяності та воєнні злочини, у тому числі ті, що вчиняються організованими групами в умовах збройного конфлікту, незалежно від їхнього державного статусу [18]. Проте проблема залишається у кваліфікації дій, зокрема в умовах, коли незаконне збройне формування не є стороною конфлікту формально, а діє як інструмент транснаціональної організованої групи.

На сьогодні Україною вже здійснено певні кроки, щодо імплементації положень Римському статуті Міжнародного кримінального суду до національного законодавства, зокрема Закони України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21 серпня 2024 року № 3909-IX [19] та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09 жовтня 2024 року № 4012-IX [20].

Наявність незаконних збройних формувань, як активних суб'єктів транснаціональної організованої злочинності вимагає перегляду чинних правових підходів як на національному, так і міжнародному рівнях. Розбудова ефективної моделі протидії повинна ґрунтуватися на оновленні внутрішнього законодавства, налагодженні системного обміну інформацією між державами та виробленні єдиних міжнародних стандартів визнання й заборони діяльності таких формувань.

Отже, сучасна міжнародно-правова система не забезпечує належного регулювання діяльності незаконних збройних формувань як елементів транснаціональної організованої злочинності. Недосконалість міжнародних механізмів кваліфікації, юрисдикції та санкціонування сприяє вкоріненню таких формувань у системи тіньового управління та кримінальній діяльності. Потреба в оновленні міжнародно-правових інструментів стає дедалі актуальнішою в умовах гібридних конфліктів і транснаціональних загроз глобальній безпеці.

Діяльність незаконних збройних формувань у сучасних умовах дедалі більше інтегрується в структури транснаціональної організованої злочинності, трансформуючи класичні уявлення про злочинні угруповання, форми насильства та моделі контролю над територіями.

Висновки. На основі викладеного підсумовуючи доцільно зробити низку концептуальних висновків.

1. По-перше, незаконні збройні формування є самостійним феноменом гібридної природи, що поєднує ознаки воєнізованої організації, кримінального угруповання та інструмента

політичного або економічного впливу. Їх діяльність сприяє не лише порушенню державного суверенітету, а й розширенню нелегальних ринків, у тому числі наркотрафіку, незаконного видобутку ресурсів, торгівлі людьми та зброєю.

2. По-друге, чинна система міжнародного права не забезпечує належного правового реагування на діяльність незаконних збройних формувань. Відсутність єдиного правового статусу, дефіцит уніфікованих стандартів кваліфікації та слабка координація між юрисдикціями створюють умови для безкарності учасників і організаторів таких формувань. І хоча окремі норми міжнародного гуманітарного, кримінального та антикримінального права частково охоплюють це явище, вони не відповідають масштабам і сучасному характеру загроз.

3. По-третє, національні правові системи виявляють неоднозначні підходи до криміналізації діяльності незаконних збройних формувань. У законодавстві України наявні важливі статті, що передбачають відповідальність за участь у незаконних збройних формуваннях, однак усе ще відсутній комплексний механізм, який дозволив би кваліфікувати незаконні збройні формування, як частину транснаціональної злочинної структури.

Таким чином, для забезпечення ефективної протидії неофіційним збройним формуванням як структурному елементу транснаціональної організованої злочинності, необхідне переосмислення міжнародного правопорядку в умовах гібридних загроз. Україна, як держава, що безпосередньо зіштовхнулася з масштабним застосуванням незаконних збройних формувань проти свого суверенітету, може стати ініціатором міжнародного діалогу щодо розробки нової правової доктрини в цій сфері.

Для підвищення ефективності кримінально правового реагування на діяльність незаконних збройних формувань, доцільно:

1) внести зміни до Кримінального кодексу України, зокрема положеннями, які б кваліфікували участь у незаконному збройному формуванні, як одну з форм участі в організованому злочинному угрупованні;

2) запровадити юридичні критерії ідентифікації незаконних воєнізованих формувань у відповідному нормативно правовому акті, зокрема такі як ієрархічна структура, наявність озброєння, насильницька діяльність, підпорядкованість іноземним силам або організаціям;

3) у межах Кримінального процесуального кодексу України удосконалити спеціальні процедури щодо здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, проведення спеціального досудового розслідування та конфіскації активів;

4) ініціювати участь України в Спільній слідчій групі на прикладі співпраці в межах Європейського Союзу з подальшим запровадженням такої практики [21];

5) інтегрувати у систему електронні бази даних щодо фігурантів розслідувань, пов'язаних із незаконними збройними формуваннями, та забезпечити їх сумісність із міжнародними реєстрами, зокрема, Шенгенська інформаційна система [10];

6) підтримати створення реєстру незаконних збройних формувань на рівні ООН або ЄС, подібно до переліків терористичних організацій [5].

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральнрої Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

4. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text

5. Council Common Position of 27 December 2001 on the application of specific measures to combat terrorism. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001E0931

6. Про міжнародні оборонні компанії : проект Закону України від 26 квітня 2024 № 11214. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44120

7. Про військово-консалтингову діяльність : проект Закону України від 4 лютого 2020 р. № 3005. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68041

8. Про міжнародну діяльність юридичних осіб приватного права у військовій та безпековій сферах: проект Закону України від 05.05.2025 № 13257. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56262

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

10. Schengen Information System. Migration and Home Affairs. Live, work, travel in the EU. 2025. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen/schengen-information-system_en

11. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text

12. On combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA: Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017L0541&qid=1753359137539

13. United Nations Convention against Transnational Organised Crime of 15 November 2000 and its protocols. United Nations Office on Drugs and Crime. New York, 2004. 90 p. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf

14. Shelley L. I. Dirty Entanglements: Corruption, Crime, and Terrorism. Cambridge University Press, 2014. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Dirty_Entanglements/1ZHfAwAAQBAJ?hl=en&gbpv=1&dq=Dirty+Entanglements&pg=PA103&printsec=frontcover

15. Williams P. In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age. 1997. P. 315–338. URL: https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr880osd-rc.19

16. The drug problem and organized crime, illicit financial flows, corruption and terrorism. *World drug report*. 2017. 48 p. URL: https://www.unodc.org/wdr2017/field/Booklet_5_NEXUS.pdf

17. Melzer N. Interpretive guidance on the notion of Direct participation in hostilities under international humanitarian law. *Legal adviser*. ICRC. 2009. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf

18. Римський статут Міжнародного кримінального суду : від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

19. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text

20. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 9 жовтня № 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text

21. Joint investigation teams. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. 2025. URL: https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments/joint-investigation-teams

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.35

ДУДЛА П.А.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАФТОГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ

FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL OIL AND GAS INDUSTRY

У статті розглядаються особливості адміністративно-правового регулювання діяльності національної нафтогазової галузі. Вказується, що окрім визначення способів удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності у нафтогазовій галузі актуальним напрямом її розвитку є розробка інноваційних проєктів. Вказане зумовлюється нагальною потребою у забезпеченні можливості підвищення інвестиційної привабливості України на зовнішньому ринку, що може бути досягнуто тільки шляхом забезпечення її промислової конкурентоспроможності та якості пропозиції щодо експорту продуктів нафтогазової промисловості. Зазначається, що відсутність належного правового регулювання та правового забезпечення нафтогазової галузі може утворити потенційні ризики щодо підвищення кількості адміністративних та кримінальних правопорушень. Відзначено, що на сьогоднішній день в цій частині неефективним доцільно визнати не тільки адміністративне, а й кримінальне законодавство. У чинному КК України 2001 року криміналізовано лише пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів. Одночасно із цим таке протиправне діяння має матеріальний склад та вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у виді порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або створили небезпеку для життя людей. Зроблено висновок, що на сьогоднішній день діяльність нафтогазової галузі як провідної галузі економіки України, правові, економічні та організаційні засади якої визначає комплексний нормативно-правовий акт – Закон України «Про нафту і газ», а також Закон України «Про угоди про розподіл продукції» є предметом адміністративно-правового регулювання, що підтверджується наявністю всіх його ознак. Нафтогазова галузь також є об'єктом державного регулювання. На сучасному етапі державотворення адміністративно-правове регулювання діяльності нафтогазової галузі має бути спрямовано не тільки за забезпечення суспільних відносин у цій сфері, а і передбачати комплекс заходів та засобів подолання ризиків та загроз, які можуть стати наслідком чисельних злочинів, що вчиняються представниками російської федерації на території України, а також забезпечення можливості створення та реалізації інноваційних проєктів щодо розвитку нафтогазової галузі.

Ключові слова: *нафтогазова галузь, промисловість, економічна безпека, екологічна безпека, адміністративно-правове регулювання, державне регулювання, нафтогазоносні надра, реалізація нафти, угоди про розподіл продукції.*

The article examines the features of administrative and legal regulation of the activities of the national oil and gas industry. It is indicated that in addition to determining the ways to improve the administrative and legal regulation of activities in the oil and gas industry, the current direction of its development is the development of innovative projects. This is due to the urgent need to ensure the possibility of increasing the

© ДУДЛА П.А. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0003-5690-034X
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

investment attractiveness of Ukraine in the foreign market, which can be achieved only by ensuring its industrial competitiveness and the quality of the offer for the export of oil and gas industry products. It is noted that the lack of proper legal regulation and legal support for the oil and gas industry can create potential risks of increasing the number of administrative and criminal offenses. It is noted that today it is appropriate to recognize not only administrative, but also criminal legislation as ineffective in this regard. The current Criminal Code of Ukraine of 2001 criminalizes only damage to objects of main or industrial oil, gas, condensate pipelines and oil product pipelines. At the same time, such an illegal act has a material component and is considered completed from the moment of occurrence of socially dangerous consequences in the form of disruption of the normal operation of the specified pipelines or created a danger to people's lives. It is concluded that today the activities of the oil and gas industry as a leading sector of the Ukrainian economy, the legal, economic and organizational foundations of which are determined by a comprehensive regulatory act - the Law of Ukraine "On Oil and Gas", as well as the Law of Ukraine "On Production Sharing Agreements" are the subject of administrative and legal regulation, which is confirmed by the presence of all its features. The oil and gas industry is also an object of state regulation. At the current stage of state formation, administrative and legal regulation of the oil and gas industry should be aimed not only at ensuring public relations in this area, but also provide for a set of measures and means to overcome risks and threats that may result from numerous crimes committed by representatives of the Russian Federation on the territory of Ukraine, as well as ensuring the possibility of creating and implementing innovative projects for the development of the oil and gas industry.

Key words: *oil and gas industry, industry, economic security, environmental security, administrative and legal regulation, state regulation, oil and gas subsoil, oil sales, production sharing agreements.*

Постановка проблеми. Повноцінний захист суспільних відносин повинен передбачати наявність механізму поступового впливу на ті сфери, у яких вони існують. Задля забезпечення реалізації такої мети законодавцем було створено низку заходів, які у сукупності утворюють механізм правового регулювання, який є індивідуальним для кожного окремого виду суспільних відносин. Коли мова йде про основні заходи регулювання суспільних відносин основними стають адміністративно-правові та кримінально-правові заходи. На сьогоднішній день існує низка принципово важливих для держави галузей, які потребують забезпечення належного рівня правового регулювання. Однією із таких галузей є нафтогазова, що зумовлено тим, що саме вона є ключовим промисловим сектором, як з точки зору економічного розвитку держави, так і з огляду на євроінтеграційні перспективи України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості адміністративно-правового регулювання діяльності нафтогазової галузі розглядались у працях таких учених як А.Я. Бачинський, Я.Г. Воронін, Є.А. Гетьман, О.М. Даценко, Е.С. Кривов'яз, Л.В. Плаксій, Р.В. Шаповал тощо. Однак окремі питання залишились висвітленими не у повному обсязі, що зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Метою статті є аналіз меж адміністративно-правового регулювання діяльності нафтогазової галузі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативно-правовим актом, який визначає основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України та регулює відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробкою родовищ нафти і газу, переробкою нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки, споживачів нафти і газу та працівників галузі є Закон України від 12.07.2001 № 2665-III «Про нафту і газ» [1].

Законодавчий акт було прийнято ще у 2001 році і станом на 2025 рік у нього було внесено лише близько тридцяти трьох змін та доповнень, що свідчить про його юридичну визначеність та

доступність. Законом також чітко визначено перелік законодавчих та інших нормативно-правових актів, якими регулюються відносини у нафтогазовій сфері.

Так, відповідно до ст. 3 законодавчого акту, відносини, пов'язані з користуванням нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки, регулюються Кодексом України про надра, Законом України «Про трубопровідний транспорт», Законом України «Про угоди про розподіл продукції», іншими нормативно-правовими актами, а також цим Законом з питань, пов'язаних з особливостями нафтогазової галузі. Відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання, припинення дії адміністративних актів у нафтогазовій галузі регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, визначених цим Законом [1]. Таким чином, законодавчим актом чітко визначено межі адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у нафтогазовій галузі.

Е.С. Кривов'яз вказує, що нафтогазовій галузі притаманні унікальні та специфічні властивості, які виражаються у наступному: по-перше, нафтогазова галузь є важливою, рушійною частиною національної економіки держави, яка зумовлює належне функціонування та розвиток останньої; по-друге, нафтогазова галузь передбачає видобування корисних копалин загальнодержавного значення, які мають високу цінність, ліквідність та, першочергово, належать Українському народу; по-третє, процес нафтогазовидобування пов'язано із численними ризиками соціального, екологічного, правового та іншого характеру, у зв'язку із чим на дану діяльність розповсюджуються вимоги та обмеження щодо охорони надр та довкілля; по-четверте, публічне-правове регулювання та упорядкування відносин в нафтогазовій галузі відбувається у загальному масиві реалізації державної політики, яка проводиться в даному кластері життєдіяльності суспільства [2, с.421–424].

Логічно, що окрім визначення способів удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності у нафтогазовій галузі актуальним напрямом її розвитку є розробка інноваційних способів розвитку такої промисловості. Вказане зумовлюється нагальною потребою у забезпеченні можливості підвищення інноваційної привабливості України на зовнішньому ринку, що може бути досягнуто тільки шляхом забезпечення її промислової конкурентоспроможності та якості пропозиції щодо експорту продуктів нафтогазової промисловості.

Повномасштабна агресія російської федерації проти України на сьогоднішній день створює додаткові та неконтрольовані ризики та загрози для нафтогазової промисловості. Більшість із них пов'язані із чисельними атаками на об'єкти критичної інфраструктури, порушенням правил екологічної безпеки та шкодою, яка завдається природним ресурсам, ускладнення логістики, а також імпорту та експорту товарів та в цілому здійснення підприємницької діяльності. Все наведене призводить до погіршення економіки держави, створює загрози для формування та розвитку її тіньового сектору, появи незаконних форм підприємницької діяльності тощо. Відповідно, одним із доцільних кроків має стати підвищення якості інвестиційно-інноваційної безпеки.

Відповідним чином, відсутність належного правового регулювання та правового забезпечення нафтогазової галузі також утворює потенційні ризики щодо підвищення кількості адміністративних та кримінальних правопорушень. Необхідно відзначити, що на сьогоднішній день в цій частині неефективним доцільно визнати не тільки адміністративне, а й кримінальне законодавство. Так, у чинному КК України 2001 року криміналізовано лише пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів. Одночасно із цим таке протиправне діяння має матеріальний склад та вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у виді порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або створили небезпеку для життя людей.

Окрім профільного законодавчого акту – Закону України «Про нафту і газ», діяльність у нафтогазовій галузі регулюється також Законом України від 14.09.1999 № 1039-XIV «Про угоди про розподіл продукції», який спрямований на створення сприятливих умов для інвестування пошуку, розвідки та видобування корисних копалин у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони на засадах, визначених угодами про розподіл продукції [3]. Відповідно до ст. 2 законодавчого акту, цей Закон регулює відносини, що виникають у процесі укладення, виконання та припинення дії угод про розподіл продукції, визначає основні правові вимоги до таких угод, а також особливості правовідносин щодо користування надрами на умовах розподілу продукції. Відносини, що виникають у процесі виконання пошукових робіт, розвідки та видобування корисних копалин, розподілу

виробленої продукції, її транспортування, обробки, зберігання, переробки, використання, реалізації чи розпорядження нею іншим чином, а також будівництва та експлуатації пов'язаних з цим промислових об'єктів, трубопроводів та інших об'єктів, регулюються угодою про розподіл продукції, що укладається згідно з цим Законом. Відповідно до ст. 30, виконання зобов'язань інвестора, визначених угодою про розподіл продукції, підлягає забезпеченню на умовах, що визначаються сторонами відповідно до законодавства України. Цивільна відповідальність інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, підлягає страхуванню, якщо інше не передбачено угодою. За домовленістю сторін у рамках угоди приймається програма страхування екологічних ризиків [3].

Відповідно, встановлення порядку укладення угоди про розподіл продукції, розподіл прав та обов'язків сторін угоди, а також визначення меж відповідальності утворює самостійні відносини у сфері розподілу продукції, яка є результатом діяльності у нафтогазовій галузі. Таким чином, законодавцем було забезпечено два самостійні механізми адміністративно-правового регулювання – той, що спрямований на забезпечення відносин у сфері діяльності нафтогазової галузі та той, що спрямований на забезпечення результативності такої діяльності – розвитку економічних відносин у такій сфері промисловості.

Я.Г. Воронін вважає, що основні завдання адміністративно-правового регулювання нафтогазової галузі мають бути такими: забезпечення національної безпеки держави; сприяння конкуренції в нафтогазовому комплексі; забезпечення проведення цінової та тарифної політики в нафтогазовому комплексі; захист прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробленням родовищ нафти й газу, переробкою нафти та газу, зберіганням, транспортуванням і реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки [4; 5]; узгодження українського нафтогазового законодавства та законодавства Європейського Союзу; узгодженість законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів у зазначеній сфері; вироблення основних засад управлінської діяльності відповідно до завдань ринкового механізму в нафтогазовому комплексі; упровадження міжнародного нормативно-правового досвіду регулювання в нафтогазовий комплекс України. При цьому головним суб'єктом регулювання вітчизняної нафтогазової галузі має залишатись держава [5].

У цілому підтримуючи позицію вченого, а також із урахуванням визначених у ст. 5 Закону України «Про нафту і газ» принципів державної політики в нафтогазовій галузі [1] видається доцільним дещо розширити перелік завдань адміністративно-правового регулювання нафтогазової галуз, до яких доцільно віднести такі: 1) забезпечення постійного і безперервного збалансування видобутку, постачання і споживання газу; 2) забезпечення розвитку та підвищення ефективності діяльності нафтогазової галузі; 3) забезпечення безпеки експлуатації об'єктів нафтогазової галузі; 4) забезпечення наявності усіх можливих та доцільних видів юридичної відповідальності для постачальників газу та нафти; 5) забезпечення дотримання правил екологічної безпеки у діяльності нафтогазової галузі; 6) розробка, запровадження та встановлення правил додержання державних норм суб'єктами, що здійснюють діяльність у нафтогазовій галузі.

Вчені також відмічають, що предмет адміністративно-правового регулювання відносин у НГК з одного боку є різностороннім, з іншого, він охоплює однотипні за своєю природою суспільні відносини, а саме, відносини у сфері розвідки нафтогазових надр, освоєння родовищ мінеральних ресурсів, видобутку викопних джерел палива, дозвільно-ліцензійну діяльність, укладення та реалізацію договорів (насамперед, про розподіл продукції, спільне підприємство, обслуговуючи контракти, договори про постачання природного газу за врегульованим тарифом та неврегульованим тарифом), горизонтальні відносини всередині галузі між господарюючими суб'єктами та вертикальні відносини між НГК і органами державної виконавчої влади. Основними стадіями адміністративно-правого регулювання НГК як і інших галузей є: 1) розробка і прийняття відповідних нормативно-правових актів; 2) виникнення на цій правовій основі правового статусу (прав та юридичних обов'язків) суб'єктів правовідносин в нафтогазовій сфері; 3) їх реалізація (фактичне використання). Тобто основою адміністративно-правового регулювання НГК є адміністративно-правові норми та їх реалізація відповідними засобами [6, с. 84-85].

Необхідно відмітити, що більшість вчених, розглядаючи межі та завдання адміністративно-правового регулювання діяльності у нафтогазової галузі, а також відносин між нафтогазовим комплексом та органами державної виконавчої влади, як правило, залишають поза увагою одне із основних завдань – запобігання правопорушенням у нафтогазовій галузі. Як видається, вказане є серйозним упущенням, оскільки саме створення та інтеграція у практичну діяльність

належного механізму запобігання деліктам у найбільш економічно та критично важливій галузі надає можливість своєчасно виявляти потенційні ризики та загрози, що позитивним чином вплине не тільки безпосередньо на розвиток такої галузі, а й на економічний розвиток в цілому.

Адміністративно-правові норми це норми, які регулюють правовідносини, однією із сторін яких є органи державної виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції. Діяльність НГК забезпечується сукупністю реалізації трудових, цивільних, фінансових, господарських норм, але основними для його ефективного функціонування є саме адміністративно-правові норми. У процесі реалізації адміністративно-правових норм виникають адміністративно-правові відносини, у тому числі вони складаються у разі впливу прямих адміністративних приписів на створення, становлення, функціонування НГК і його складових структур, а також між ним як самостійним об'єктом економіки і органами загальної та спеціальної компетенції. Адміністративно-правові відносини у НГК можна характеризувати як його внутрішні адміністративно-правові відносини (між структурними частинами), так і зовнішні (між НГК і зовнішніми щодо нього структурами). При цьому у практичному вираженні адміністративно-правові відносини у НГК є значно складнішими і різнобічними. І внутрішні і зовнішні адміністративно-правові відносини НГК проявляються у вертикальній площині. Вони складаються між підпорядкованими структурами та мають імперативний характер. Окрім того, зовнішні адміністративно-правові відносини у НГК ми можемо охарактеризувати як публічно-правові [6, с. 85].

Необхідно відзначити, що на сьогоднішній день норми адміністративного права не у повній мірі ефективно захищають нафтогазову галузь. У 2003 році на розгляд Верховної Ради України було запропоновано законопроєкт «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення законодавства в нафтогазовій сфері», відповідно до якого було запропоновано встановити адміністративну відповідальність за відмову підприємств нафтогазової галузі надавати інформацію щодо нафтогазоносності надр; порушення умов та правил діяльності, що передбачені спеціальним дозволом на користування нафтогазоносними надрами та угодою про умови користування нафтогазоносними надрами; пошкодження приладів обліку нафти, газу та продуктів їх переробки; створення перешкод у виконанні робіт, пов'язаних з обслуговуванням об'єктів нафтогазової галузі; порушення правил охорони об'єктів нафтогазової галузі; невиконання законних вимог посадових осіб органів виконавчої влади з питань гірничого нагляду [7].

У пояснювальній записці до законопроєкту було вказано, що Статтею 51 Закону України «Про нафту і газ» передбачено, що особи винні у порушенні законодавства, що регулює діяльність у нафтогазовій галузі, несуть адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність. В цій статті визначений перелік правопорушень за які виникає така відповідальність. Але за деякі порушення законодавства в нафтогазовій сфері адміністративна відповідальність відсутня, зокрема, за пошкодження приладів обліку нафти, газу та продуктів їх переробки, створення перешкод у виконанні робіт, пов'язаних з обслуговуванням об'єктів нафтогазової галузі, порушення правил охорони об'єктів нафтогазової галузі, порушення встановлених норм безпеки, що створює загрозу безпечній життєдіяльності населення та експлуатаційного персоналу . Отже, у разі вчинення будь-якого з них, особа, яка вчинила таке правопорушення залишається безкарною, втрати як підприємств нафтогазової галузі так і держави в цілому належним чином не відшкодовуються. З метою запровадження адміністративної відповідальності за деякі порушення законодавства в нафтогазовій галузі виникла необхідність в прийнятті цього Закону. Прийняття зазначених змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення підвищить відповідальність посадових осіб суб'єктів господарської діяльності, які працюють у нафтогазовій галузі та громадян, що допустили правопорушення, сприятиме безпечній життєдіяльності населення та експлуатаційного персоналу нафтогазової галузі, усуне прогалини в законодавстві щодо адміністративної відповідальності за правопорушення в нафтогазовій галузі [8].

Необхідно відзначити, що вказаний законопроєкт було прийнято у першому читанні, однак у 2006 році було запропоновано нову редакцію, в якій вказувалось на доцільність встановити адміністративну відповідальність за ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації щодо нафтогазоносності надр; порушення правил охорони об'єктів нафтогазової галузі; невиконання законних вимог посадових осіб органів, які здійснюють державний нагляд і контроль за додержанням чинного законодавства в нафтогазовій галузі та створення перешкод у виконанні робіт, пов'язаних з обслуговуванням об'єктів нафтогазової галузі [9]. Не дивлячись на в цілому позитивний висновок щодо законопроєкту, його не було прийнято.

До ознак нафтогазової галузі як предмета адміністративно-правового регулювання можна віднести такі: 1) нафтогазова галузь є сферою публічного управління, оскільки передбачає наявність відносин між державою та суб'єктами господарювання, які, відповідно до Закону України від 12.07.2001 № 2665-III «Про нафту і газ» [1] пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробкою родовищ нафти і газу, переробкою нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки, споживачів нафти і газу та працівників галузі; 2) законодавством передбачено чітко визначену систему суб'єктів, які здійснюють державну політику та регулювання нафтогазової галузі, основними із яких є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та органи місцевого самоврядування; 3) Законом України від 12.07.2001 № 2665-III «Про нафту і газ» [1] чітко визначені способи державного регулювання діяльності в нафтогазовій галузі – в ст. 7 законодавчого акту [1] зазначено, що державне регулювання діяльності в нафтогазовій галузі здійснюється шляхом встановлення загальних правил здійснення цієї діяльності суб'єктами підприємницької діяльності, надання ліцензій на здійснення окремих видів діяльності, спеціальних дозволів на користування нафтогазоносними надрами та формування тарифної політики та іншими засобами, що визначаються законами. Основними завданнями державного регулювання нафтогазової галузі є: сприяння конкуренції у нафтогазовому комплексі; забезпечення проведення цінової та тарифної політики в нафтогазовому комплексі; захист прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробкою родовищ нафти і газу, переробкою нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки, споживачів нафти і газу та працівників галузі; 4) законодавством встановлено особливості правовідносин у сфері користування нафтогазоносними надрами, а саме потребу в отриманні спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами, який надає центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр; 5) законодавством визначено межі та порядок здійснення державного контролю і нагляду за дотриманням правил і нормативів користування нафтогазоносними надрами і умов спеціальних дозволів на користування нафтогазоносними надрами та угоди про умови користування нафтогазоносними надрами.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє констатувати, що на сьогоднішній день діяльність нафтогазової галузі як провідної галузі економіки України, правові, економічні та організаційні засади якої визначає комплексний нормативно-правовий акт – Закон України «Про нафту і газ», а також Закон України «Про угоди про розподіл продукції» є предметом адміністративно-правового регулювання, що підтверджується наявністю всіх його ознак. Нафтогазова галузь також є об'єктом державного регулювання. На сучасному етапі державотворення адміністративно-правове регулювання діяльності нафтогазової галузі має бути спрямовано не тільки за забезпечення суспільних відносин у цій сфері, а і передбачати комплекс заходів та засобів подолання ризиків та загроз, які можуть стати наслідком чисельних злочинів, що вчиняються представниками російської федерації на території України, а також забезпечення можливості створення та реалізації інноваційних проєктів щодо розвитку нафтогазової галузі.

Список використаних джерел:

1. Про нафту і газ: Закон України від 12.07.2001 № 2665-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14#Text
2. Кривов'яз Е. С. Нафтогазова галузь як об'єкт державного регулювання та предмет адміністративно-правового регулювання. KELM. 2023. № 7 (59). С. 421–424
3. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14#Text
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
5. Воронін Я.Г. Аналіз адміністративно-правового регулювання вітчизняної нафтогазової галузі. URL: http://www.apdp.in.ua/v76/6.pdf
6. Даценко О.М. Адміністративно-правове регулювання нафтогазового комплексу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2016. 210 с.

7. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення законодавства в нафтогазовій сфері». URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4536&skl=5

8. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення законодавства в нафтогазовій сфері». URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4536&skl=5

9. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо відповідальності за порушення законодавства в нафтогазовій сфері». URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4536&skl=5

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.36

ЗАХАРОВ А.В.

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ЛОБІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING LOBBYING ACTIVITIES

Мета статті полягає у необхідності розкрити сутність та зміст адміністративно-правового механізму реалізації лобістської діяльності. Ґрунтуючись на аналізі теоретико-юридичних джерел, розкрито зміст та сутність категорії «механізм», а також її інтерпретації в правовій царині. Опрацьовано дефініції адміністративно-правового механізму в його класичного вигляді та у відношенні до конкретних об'єктів регулювання. Акцентовано увагу на тому, що адміністративно-правовий механізм здійснення лобістської діяльності – це система самостійних за змістом, але взаємодоповнюючих та спільно функціонуючих, регламентованих законодавством правових елементів, які відповідають за організацію державного регулювання та управління здійсненням лобістської діяльності на території України уповноваженими на це суб'єктами. Ключовими ознаками відповідного адміністративно-правового механізму є його системний та публічно-правовий характер. По-перше, такий механізм належить до адміністративної сфери, що зумовлює можливість застосування до суб'єктів лобістської діяльності публічно-правових інструментів державного впливу. По-друге, структура, елементи та порядок функціонування цього механізму мають бути чітко регламентовані нормами адміністративного законодавства, що забезпечує його правову визначеність і передбачуваність. По-третє, зазначений механізм орієнтований передусім на забезпечення законності та правопорядку у сфері суспільно-правових відносин, які виникають у процесі здійснення лобістської діяльності, а також на запобігання зловживанням і захист публічних інтересів. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий механізм лобізму слід розглядати як особливу публічно-правову побудову відповідної діяльністю, спрямовану на її інституціоналізацію та впорядкування. Зміст цього механізму полягає у здійсненні державної координації, регулювання та контролю процесів лобістської діяльності з метою забезпечення їх відповідності вимогам чинного законодавства. Такий підхід покликаний: унеможливити трансформацію лобізму в приховані корупційні практики; гарантувати прозорість взаємодії між суб'єктами господарювання, громадянським суспільством і органами публічної влади; забезпечити однакові та передбачувані умови реалізації лобістських інтересів. У кінцевому підсумку, функціонування ефективного адміністративно-правового механізму лобізму має сприяти збалансованому врахуванню приватних і публічних інтересів, підвищенню якості управлінських рішень та позитивному впливу на розвиток бізнес-середовища і національної економіки загалом.

Ключові слова: *лобізм, лобістська діяльність, здійснення лобізму, механізм здійснення лобізму, адміністративно-правовий механізм лобістської діяльності, правовий механізм.*

The purpose of the article is to reveal the essence and content of the administrative-legal mechanism for implementing lobbying activities. Based on the analysis of theoretical and legal sources, the content and essence of the category "mechanism" is revealed, as well as

© ЗАХАРОВ А.В. – кандидат юридичних наук, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0003-1204-3040

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

its interpretation in the legal field. The definitions of the administrative-legal mechanism in its classical form and in relation to specific objects of regulation are worked out. Attention is focused on the fact that the administrative-legal mechanism for implementing lobbying activities is a system of independent in content, but mutually complementary and jointly functioning, regulated by law legal elements that are responsible for organizing state regulation and management of lobbying activities on the territory of Ukraine by authorized entities. The key features of the relevant administrative-legal mechanism are its systemic and public-legal nature. First, such a mechanism belongs to the administrative sphere, which makes it possible to apply public-legal instruments of state influence to lobbying entities. Secondly, the structure, elements and procedure for the functioning of this mechanism should be clearly regulated by the norms of administrative legislation, which ensures its legal certainty and predictability. Thirdly, the specified mechanism is focused primarily on ensuring legality and law and order in the sphere of social and legal relations that arise in the process of lobbying activities, as well as on preventing abuse and protecting public interests. It is concluded that the administrative and legal mechanism of lobbying should be considered as a special public and legal structure of the relevant activity, aimed at its institutionalization and regulation. The content of this mechanism is to implement state coordination, regulation and control of lobbying processes in order to ensure their compliance with the requirements of current legislation. This approach is designed to: prevent the transformation of lobbying into hidden corruption practices; guarantee transparency of interaction between business entities, civil society and public authorities; ensure equal and predictable conditions for the implementation of lobbying interests. Ultimately, the functioning of an effective administrative and legal mechanism for lobbying should contribute to a balanced consideration of private and public interests, improving the quality of management decisions, and having a positive impact on the development of the business environment and the national economy as a whole.

Key words: *lobbying, lobbying activities, lobbying, lobbying mechanism, administrative and legal mechanism of lobbying activities, legal mechanism.*

Актуальність теми. Одним із ключових напрямів співробітництва в рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014, стало посилення демократичних засад розвитку та функціонування державного апарату. Реалізація цього напряму передбачає не лише вдосконалення інституційної спроможності органів публічної влади, а й активне залучення громадянського суспільства до процесів формування та реалізації державної політики. У цьому контексті особливого значення набуло питання налагодження більш ефективного та прозорого діалогу між органами влади і суспільством, який включає можливість легального та інституціоналізованого лобіювання представниками громадськості своїх інтересів. Водночас запровадження та належна реалізація такого механізму потребують не лише відповідного нормативно-правового підґрунтя, але й наявності дієвого адміністративно-правового механізму, здатного забезпечити баланс між публічними та приватними інтересами, запобігти зловживанням і сприяти підвищенню рівня довіри до органів державної влади..

Стан дослідження проблеми. Категорія «адміністративно-правовий механізм» є вкрай актуальною в наукових колах. Різноманітні інтерпретації останньої аналізувались в роботах Ю.П. Битяка, О.В. Гончарука, В.В. Галунько, Т.О. Коломоєць, Ю.В. Кривицької, Ю.О. Лгези, Н.В. Мирної, А.Я. Курбатова, С.В. Савченко та багатьох інших. Разом із цим, до цього часу в наукових працях не знайшла свого висвітлення сутність адміністративно-правового механізму здійснення саме лобістської діяльності.

Мета статті – розкрити сутність та зміст адміністративно-правового механізму реалізації лобістської діяльності. Завдання дослідження передбачають розкриття категорії «механізм»; встановлення особливості правового механізму та його адміністративно-галузевого відгалуження; визначення адміністративно-правового механізму здійснення лобістської діяльності.

Наукова новизна дослідження. Наукова стаття має високий ступінь актуальності, адже являє собою перше, оригінальне наукове дослідження присвячене характеристиці загальних ознак та побудові дефініції адміністративно-правового механізму здійснення лобістської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Категорія «механізм» зустрічається не тільки в праві, але й багатьох інших наукових галузях. Визначенню її базової сутності приділено увагу

в дисертації С.О. Кульбач. Вчений доводить, що слово «механізм» було запозичено з грецької мови («mechane» – знаряддя, машина). «В одних словниках під механізмом розуміють «знаряддя для передачі і перетворення рухів», або ж «сукупність станів і процесів, з яких складається якесь фізичне, хімічне, фізіологічне тощо явище». В інших словниках механізм наводиться як «система елементів, призначена для перевтілення руху одного чи декількох елементів. Іноді в словниках під даним терміном вказують «внутрішню будову, систему чого-небудь, наприклад, державний механізм управління», – пише автор [1, с. 204].

Отже, варто констатувати, що механізм – це система самостійних, функціонуючих як єдине ціле з певною спільною метою елементів. В юридичній царині механізм представлено таким чином: «певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів» [2, с. 42–45; 3, с. 78–79].

При цьому, традиційно в юриспруденції правовий механізм прийнято ототожнювати із механізмом правового регулювання. Останній, як пише М.Є. Григор'єва – це система правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і завдань правової держави. Даний механізм дозволяє осмислити соціальну ситуацію, проникнути в її юридичну суть, з'ясувати, хто є носієм прав і обов'язків, в чому вони полягають, на які об'єкти направлені, в якого моменту часу і на якій підставі вони виникають, чим визначається момент їх реалізації, припинення або зміни правовідношення, перехід їх в нові відносини та ін. Механізм правового регулювання виражає діяльну сторону процесу переходу нормативності права у впорядкованість суспільних відносин. При цьому правове регулювання є довготривалий процес, який розпадається на стадії, на кожній з яких працюють особливі юридичні засоби, які в сукупності складають механізм правового регулювання [4, с.75]. За С.О. Кузніченко механізм правового регулювання – це взята в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне у праві стає сущим»). Механізм збирає воєдино явища правової дійсності: засоби правового регулювання (норми, правовідносини); способи правового регулювання (дозвіл, зобов'язання, заборона); форми реалізації права (використання, виконання, дотримання, застосування). Механізм правового регулювання, вважає автор, створюють такі елементи: принципи права, норми права, нетипові правові приписи (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; правовідносини, суб'єктивні права й обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; акти застосування норм права [5, с.29-30].

В той же час, адміністративно-правовий механізм відрізняється більшою комплексністю та прикладним характером. Загальні ознаки категорії виділено Ю.О. Коваленко. На думку вченого, адміністративно-правовий механізм постає в якості певної системи адміністративно-правових засобів і факторів, що: виконують низку функцій держави, які покладаються на неї адміністративним законодавством держави (чи конкретизуються нормативно-правовими актами цієї галузі права); передбачені нормами адміністративного законодавства (також і суміжних галузей права) та, відповідно, підпорядковані загальній меті, завданням та загальноправовим і галузевим принципам цієї галузі права [6, с.42].

На думку С.В. Близнюка, під адміністративно-правовим механізмом цифрової трансформації публічного адміністрування слід розуміти сукупність взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих та, водночас, незалежних один від одного елементів, які в своїй єдності спрямовані на забезпечення належного регулювання, організації, управління та реалізації процесів та процедур, пов'язаних із цифровізацію системи публічного управління [7, с. 96–101]. Характерними ознаками даного механізму, вченим вбачаються наступні: по-перше, особлива сфера функціонування такого механізму, яка передбачає використання спеціального набору інструментів та засобів; по-друге, наявність чіткого вектору функціонування; по-третє, гнучкість та адаптивність до сучасних умов та викликів, а також сфери, на яку заходи цифрової трансформації спрямовані; по-четверте, інноваційність; по-п'яте, наявність чіткого кола суб'єктів, які забезпечують функціонування досліджуваного механізму [7, с. 96–101]. Щодо структури такого механізму, то в якості її елементів автором виділено: адміністративно-правові норми, адміністративні правовідносини, юридичні факти, суб'єкти реалізації цифрової трансформації, реалізація норм права, адміністративні процедури, адміністративні інструменти цифрової трансформації [7, с. 96–101].

Адміністративно-правовий механізм протидії правопорушенням у сфері підприємництва, В.М. Васильєв пропонує розуміти, як комплекс заходів адміністративно-правового характеру, що спрямовані на врегулювання суспільних відносин у сфері підприємництва, виявлення правопорушень і запобігання вчиненню нових, а також його структуру, яка представлена об'єктом, суб'єктами, змістом протидії та процедурою її реалізації [8, с. 7].

І.О. Ієрусалімова визначила суть механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина як систему засобів, які є елементами, складовими впливу цієї галузі права на суспільні відносини та встановлювані її нормами гарантії реалізації цих прав (поновлення в органах виконавчої влади та суду, захист за допомогою адміністративної відповідальності та прокурорського нагляду) [9].

Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції В.В. Плиска описала, як спеціальний процес діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо створення належних умов реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян від протиправних корупційних дій, який виконується шляхом застосування спеціальних заходів адміністративно-правового характеру. На її думку структура такого механізму складається із наступних елементів: адміністративно-правова норма; акти тлумачення адміністративних норм; адміністративно-правові акти; адміністративні правовідносини; юридичні факти у сфері корупційних правопорушень; правосвідомість суб'єктів корупційних діянь; рівень діючого в державі режиму законності; адміністративно-правові гарантії дотримання та охорони прав і свобод громадян [10, с. 145-147].

Детальне наукове дослідження концептуальних підходів щодо змісту категорії «механізм» в праві в цілому та адміністративній галузі зокрема лягли в основу вироблення її нової дефініції у царині правового інституту лобіювання. Визначено, що адміністративно-правовий механізм здійснення лобістської діяльності – це система самостійних за змістом, але взаємодоповнюючих та спільно функціонуючих, регламентованих законодавством правових елементів, які відповідають за організацію державного регулювання та управління здійсненням лобістської діяльності на території України уповноваженими на це суб'єктами. Ключовими ознаками відповідного адміністративно-правового механізму є його системний та публічно-правовий характер. По-перше, такий механізм належить до адміністративної сфери, що зумовлює можливість застосування до суб'єктів лобістської діяльності публічно-правових інструментів державного впливу. По-друге, структура, елементи та порядок функціонування цього механізму мають бути чітко регламентовані нормами адміністративного законодавства, що забезпечує його правову визначеність і передбачуваність. По-третє, зазначений механізм орієнтований передусім на забезпечення законності та правопорядку у сфері суспільно-правових відносин, які виникають у процесі здійснення лобістської діяльності, а також на запобігання зловживанням і захист публічних інтересів.

Прикладом нормативно-правового закріплення адміністративно-правового механізму реалізації лобістської діяльності є визначення на законодавчому рівні чітких методів та обмежень такої діяльності. Так, згідно до статті 7 Закону України «Про лобіювання» від 23.02.2024 №3606-IX методами лобіювання є дії, що вчиняються суб'єктами лобіювання під час лобіювання. До їх переліку належать: 1) будь-яка пряма чи опосередкована комунікація з об'єктом лобіювання щодо питань, пов'язаних з предметом лобіювання; 2) підготовка та розповсюдження реклами, пропозицій, програмних і позиційних документів, аналітичних матеріалів, результатів соціологічних та інших досліджень щодо питань, пов'язаних з предметом лобіювання, у тому числі з використанням медіа або мережі Інтернет; 3) участь у заходах щодо питань, пов'язаних з предметом лобіювання, з метою впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання; 4) запрошення об'єкта лобіювання для участі у зустрічах, конференціях, заходах тощо; 5) організація проведення публічних заходів, інформаційних кампаній, інших заходів, не заборонених законом, що пов'язані з предметом лобіювання; 6) інші методи, не заборонені Конституцією та законами України, які полягають у здійсненні суб'єктом лобіювання впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання щодо предмета лобіювання. Разом із цим, не може бути предметом лобіювання нормативно-правовий акт щодо: 1) оголошення загальної або часткової мобілізації; 2) введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану; 3) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру; 4) використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; 5) введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану; 6) оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; 7) зміни території України; 8) амністії [11].

Реалізація лобіювання підлягає державному нагляду, який здійснює Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК). Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» останнє виступає центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. НАЗК, у межах, визначених цим та іншими законами, є відповідальним перед Верховною Радою України і підконтрольним їй та підзвітний Кабінету Міністрів України [12].

За статтею 18 Закону України «Про лобіювання» від 23.02.2024 №3606-IX НАЗК здійснює моніторинг дотримання вимог законодавства з питань лобіювання, зокрема щодо достовірності відомостей, що подаються суб'єктами лобіювання до Реєстру прозорості, а також достовірності відомостей, зазначених суб'єктами лобіювання у звітах. Моніторинг відбувається на підставі інформації, отриманої від об'єктів лобіювання, фізичних та юридичних осіб, а також із медіа та інших відкритих джерел, яка містить відомості про невідповідність діяльності суб'єкта лобіювання вимогам законодавства. Будь-яка особа при виявленні порушень суб'єктом лобіювання вимог законодавства з питань лобіювання може повідомити про це Агентство. У разі виявлення невідповідності у відомостях про суб'єкта лобіювання, що містяться в Реєстрі прозорості, Національне агентство повідомляє про таку невідповідність суб'єкту лобіювання та надає йому можливість протягом 10 робочих днів з дня отримання повідомлення усунути її. У разі якщо суб'єкт лобіювання не усунув виявлену невідповідність у встановлений строк, зазначений в абзаці першому цієї частини, НАЗК вживає заходів щодо притягнення такого суб'єкта лобіювання до відповідальності, встановленої законом [11].

В адміністративному порядку також відбувається процес припинення статусу суб'єкту лобіювання, що здійснюється з дня внесення до Реєстру прозорості відповідного запису Національним агентством. Підставою для цього є: 1) подання суб'єктом лобіювання до Національного агентства заяви (шляхом направлення письмового або електронного звернення) про припинення статусу суб'єкта лобіювання; 2) встановлення Національним агентством або судом обставин, які свідчать про неможливість особи бути суб'єктом лобіювання; 3) встановлення Національним агентством або судом обставин, які свідчать про умисне порушення суб'єктом лобіювання законодавчо встановлених обмежень; 4) смерть фізичної особи – суб'єкта лобіювання, оголошення її померлою або безвісно відсутньою; 5) припинення юридичної особи – суб'єкта лобіювання [11].

Висновки. Проведене в межах статті дослідження дає підстави стверджувати, що адміністративно-правовий механізм лобізму слід розглядати як особливу публічно-правову побудову відповідної діяльністю, спрямовану на її інституціоналізацію та впорядкування. Зміст цього механізму полягає у здійсненні державної координації, регулювання та контролю процесів лобістської діяльності з метою забезпечення їх відповідності вимогам чинного законодавства. Такий підхід покликаний: унеможливити трансформацію лобізму в приховані корупційні практики; гарантувати прозорість взаємодії між суб'єктами господарювання, громадянським суспільством і органами публічної влади; забезпечити однакові та передбачувані умови реалізації лобістських інтересів. У кінцевому підсумку, функціонування ефективного адміністративно-правового механізму лобізму має сприяти збалансованому врахуванню приватних і публічних інтересів, підвищенню якості управлінських рішень та позитивному впливу на розвиток бізнес-середовища і національної економіки загалом.

Список використаних джерел:

1. Кульбач С.О. Правова активність працівників міліції: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2008. 22 с.

2. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право.* 2010. Вип. № 50. С. 42–46.

3. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект) : дис… канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2016. 225 с.

4. Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям : дис… канд. юрид. наук. : 12.00.08. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2007. 207 с.

5. Кузніченко С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : дис… д.ю.н. : 12.00.07. Сімферополь : Кримський державний університет внутрішніх справ. 2010. 463 с.

6. Коваленко Ю.О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 239 с.

7. Близнюк С.В. Адміністративно-правовий механізм цифрової трансформації публічного адміністрування : дис… канд. юрид. наук. : 12.00.07. Кропивницький: Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка. 2025. 205 с.

8. Васильєв В. М. Адміністративно-правовий механізм протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 42 с.

9. Ієрусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 »Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ 2006.

10. Плиска В.В. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського національного університет*. 2015. Випуск 35. Частина 1. Том 2. С. 143–147.

11. Про лобіювання: Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2024. №18. Ст. 77.

12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 3186.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.37

ЗРАЖЕВСЬКИЙ О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

EUROPEAN STANDARDS OF CRIMINAL-LAW ANTI-CORRUPTION

У статті здійснено комплексний аналіз європейських стандартів кримінально-правової протидії корупції та окреслено напрями їх імплементації в національне законодавство України. Визначено, що ефективна протидія корупції можлива лише за умов забезпечення принципів верховенства права, невідворотності покарання, незалежності судової влади та прозорості діяльності державних інститутів. Автор підкреслює, що європейська модель антикорупційної політики спирається на системну взаємодію між кримінальним правом, процесуальними гарантіями та превентивними заходами, які спрямовані не лише на покарання, а й на запобігання корупційним проявам. У роботі проаналізовано ключові міжнародно-правові акти – Конвенцію ООН проти корупції, Кримінальну та Цивільну конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO), а також судову практику Європейського суду з прав людини, що формує практичні орієнтири для національних юрисдикцій. Наголошено, що імплементація цих стандартів в Україні є одним із ключових критеріїв європейської інтеграції та показником реального утвердження демократичних принципів управління. Окрему увагу приділено питанням судового контролю, оперативності прийняття процесуальних рішень і підвищенню ефективності розгляду кримінальних справ щодо корупційних злочинів. Зазначено, що подальший розвиток антикорупційного законодавства має поєднувати нормативні реформи з удосконаленням організаційно-інституційного забезпечення, зокрема діяльності Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Вищого антикорупційного суду. Зроблено висновок, що гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами кримінально-правової протидії корупції повинна бути безперервним процесом, спрямованим на формування сталої антикорупційної політики, підвищення ефективності правозастосування та утвердження суспільної довіри до правосуддя. Впровадження таких стандартів забезпечує не лише ефективність кримінально-правових заходів, а й зміцнення правової держави в цілому.

Ключові слова: *європейські стандарти; протидія корупції; кримінальне право; антикорупційна політика; верховенство права.*

The article provides a comprehensive analysis of European standards of criminal law combating corruption and outlines the directions of their implementation in the national legislation of Ukraine. It is determined that effective combating of corruption is possible only under the conditions of ensuring the principles of the rule of law, the inevitability of punishment, the independence of the judiciary and the transparency of the activities of state institutions. The author emphasizes that the European model of anti-corruption policy is based on the systemic interaction between criminal law, procedural guarantees and preventive measures, which are aimed not only at punishment, but also at preventing corruption manifestations. The paper analyzes key international legal acts – the UN Convention against Corruption, the Criminal and Civil Conventions of the Council of Europe on Combating Corruption, the recommendations of the Group of States against Corruption (GRECO), as well as the case law of the European Court

© ЗРАЖЕВСЬКИЙ О.В. – аспірант (Державний податковий університет) https://orcid.org/0009-0009-3717-2387

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of Human Rights, which forms practical guidelines for national jurisdictions. It is emphasized that the implementation of these standards in Ukraine is one of the key criteria for European integration and an indicator of the real establishment of democratic principles of governance. Particular attention is paid to the issues of judicial control, the efficiency of procedural decision-making and increasing the efficiency of consideration of criminal cases on corruption crimes. It is noted that the further development of anti-corruption legislation should combine regulatory reforms with the improvement of organizational and institutional support, in particular the activities of the National Anti-Corruption Bureau, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the High Anti-Corruption Court. It is concluded that the harmonization of Ukrainian legislation with European standards of criminal law combating corruption should be a continuous process aimed at forming a sustainable anti-corruption policy, increasing the efficiency of law enforcement and establishing public trust in justice. The implementation of such standards ensures not only the efficiency of criminal law measures, but also the strengthening of the rule of law as a whole.

Key words: *European standards; combating corruption; criminal law; anti-corruption policy; rule of law.*

Актуальність теми. Корупція залишається однією з найгостріших соціально-правових проблем сучасності, яка підриває основи демократичної державності, верховенства права та довіри громадян до інститутів влади. В умовах євроінтеграційного курсу України питання удосконалення кримінально-правових механізмів протидії корупційним проявам набуває особливого значення. Зобов'язання держави гармонізувати національне антикорупційне законодавство із європейськими стандартами випливають із міжнародних договорів, ратифікованих Україною, зокрема Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію 1999 року, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS №173), Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року, а також із рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO).

Незважаючи на суттєвий прогрес у реформуванні антикорупційної політики, українська правова система досі стикається з низкою проблем: фрагментарністю кримінально-правових норм, відсутністю єдності у правозастосовній практиці, недосконалістю механізмів відповідальності за корупційні злочини, а також недостатнім рівнем імплементації стандартів Ради Європи та Європейського Союзу у вітчизняну практику. Актуальним залишається питання узгодження національного законодавства із принципами прозорості, пропорційності покарання, невідворотності відповідальності, захисту прав людини та забезпечення ефективності превентивних заходів.

У цьому контексті постає потреба в глибокому теоретико-правовому аналізі європейських стандартів кримінально-правової протидії корупції, з'ясуванні їх сутності, змісту та шляхів впровадження в українське законодавство. Важливим завданням є визначення оптимальної моделі взаємодії міжнародних норм і національного права, яка б забезпечувала дієву реалізацію принципів доброчесності, законності та справедливості у сфері кримінально-правової боротьби з корупцією.

Таким чином, дослідження європейських стандартів кримінально-правової протидії корупції є не лише теоретично значущим, а й практично необхідним для вдосконалення правової системи України, забезпечення ефективності протидії корупції та реалізації стратегічного курсу на європейську інтеграцію.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу європейських стандартів кримінально-правової протидії корупції, визначення їх змісту, принципів та основних напрямів імплементації у національне законодавство України. Дослідження спрямоване на з'ясування сутності міжнародно-правових механізмів боротьби з корупцією, вироблення теоретичних підходів до гармонізації українського кримінального законодавства з вимогами Ради Європи, Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй.

Питання кримінально-правової протидії корупції та впровадження європейських стандартів у національне законодавство України привертає значну увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. У працях українських дослідників, зокрема О. М. Бандурки, В. В. Голіни, М. І. Мельника, О. В. Кальмана, А. М. Колодія, В. О. Навроцького, О. М. Литвинова, С. О. Кузніченка, О. В. Дудорова, розглядаються концептуальні засади кримінально-правової політики у сфері протидії корупції, особливості кваліфікації корупційних злочинів та проблеми ефективності антикорупційного законодавства.

Стан дослідження. Окрему увагу в наукових працях приділено міжнародно-правовим аспектам боротьби з корупцією. Так, І. В. Яковець, Ю. В. Баулін, Н. М. Кузнєцова, В. О. Туляков, О. І. Гуржій аналізують вплив міжнародних стандартів на національні механізми криміналізації корупційних діянь і практику правозастосування. Значний внесок у розвиток досліджень у цій сфері зробили також Г. П. Журавльова, Л. М. Москвич, І. Б. Усенко, які розглядають питання імплементації положень Конвенції ООН проти корупції та Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією у правову систему України.

Серед зарубіжних авторів слід відзначити наукові напрацювання Дж. Роуз-Аккерман (J. Rose-Ackerman), М. Джонстона (M. Johnston), Т. Кларка (T. Clarke), які досліджують корупцію як глобальне соціально-правове явище та наголошують на важливості міжнародної координації заходів протидії. У працях експертів Ради Європи та Європейської комісії, зокрема у звітах GRECO, SIGMA, а також у документах Transparency International, викладено сучасні підходи до оцінювання ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції та принципи, яким повинні відповідати національні антикорупційні політики держав-членів Ради Європи.

Водночас у науковій літературі залишається недостатньо розробленим комплексний аналіз процесу гармонізації українського кримінального законодавства із європейськими стандартами у сфері протидії корупції. Потребує подальшого опрацювання питання співвідношення міжнародно-правових норм і національних положень Кримінального кодексу України, а також визначення оптимальних шляхів їх узгодження відповідно до принципів верховенства права, прозорості та невідворотності покарання.

Отже, науковий інтерес до проблеми європейських стандартів кримінально-правової протидії корупції зумовлює необхідність проведення системного дослідження, спрямованого на поглиблення теоретичних засад і вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення національного антикорупційного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Європейські стандарти кримінально-правової протидії корупції ґрунтуються на сукупності міжнародно-правових актів, прецедентів і практик, які забезпечують принципи законності, невідворотності відповідальності, справедливого судового розгляду, прозорості, а також запобігання корупційним правопорушенням ще на етапі їх виникнення. Основні міжнародні документи, які визначають такі стандарти – це Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (КОНК), Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 173), Додатковий протокол до неї, а також директиви ЄС, рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

До основних елементів європейських стандартів належать наступні.

1. Криміналізація корупційних діянь. Європейські стандарти вимагають, щоб корупційні правопорушення (неправомірна вигода, зловживання владою, вимагання, легалізація доходів тощо) були чітко закріплені в національних кримінально-правових кодексах. Це має бути здійснене таким чином, щоб відповідальність була передбачуваною, а санкції – співмірними й ефективними. У дослідженні Арсентьєва наголошується, що національне законодавство України значно просунуто в цьому напрямі, але існують проблеми з адекватністю імплементації стандартів КОНК у національну кримінальну правову практику [1, с. 333-337].

2. Преюдиційне право та практика ЄСПЛ. Практика Європейського суду з прав людини забезпечує тлумачення прав і свобод, зокрема прав на справедливий суд, права на захист від свавільних затримань, права на захист у кримінальному провадженні. Так, у статті про судовий контроль досудового розслідування вказується, що процедура розгляду дій слідчих чи суддів повинна відповідати стандартам ефективності, законності та строків, встановлених ЕКПЛ і практикою ЄСПЛ [5, с. 1069].

3. Принцип невідворотності відповідальності та ефективності правозастосування. Європейські стандарти вимагають не лише формального існування норм, але й їх реального застосування. У статті «Нормативно-правове забезпечення запобігання і протидії корупції в Україні» підкреслюється, що хоча законодавча база є достатньо розвиненою, на практиці зустрічаються випадки недостатньої ефективності діяльності правоохоронних і судових органів, через які корупційні діяння залишаються без належного реагування [6, с. 620-622].

4. Запобіжні (превентивні) механізми. Стандарти включають вимогу щодо превенції корупції: прозорість процедур, відкритість інформації про публічні ресурси, активну участь громадськості, захист викривачів корупції, внутрішній контроль в органах влади. Наприклад, у статті «Антикорупційна політика: міжнародні стандарти та досвід країн Східної Європи» аналізується, як держави Східної Європи застосовують інституційні й організаційні механізми, які можуть служити запобіганням корупційних порушень ще до їхнього вчинення [3, с. 35].

5. Процесуальні гарантії прав людини. До таких стандартів відносяться права обвинуваченого, доступ до адвоката, право на мовчання, право на справедливий і відкритий судовий процес, право на оскарження рішень, а також право на обґрунтування рішень органів судового контролю. Стаття «Європейські стандарти обґрунтування кримінальних процесуальних рішень…» підкреслює, що обґрунтування рішень – ключова вимога, яка забезпечує прозорість і довіру до правосуддя, а також сприяє контролю за дотриманням законності й прав людини [5, с. 1065].

6. Міжнародне співробітництво та екстрадиція. Європейські акти також закликають до активного міжнародного співробітництва у кримінальних справах про корупцію, обміну інформацією, допомоги у слідстві, видачі осіб тощо. Ці норми присутні в КОНК, Кримінальній конвенції Ради Європи, в договорах про екстрадицію й міжнародній практиці.

Хоча Україна реформувала своє антикорупційне законодавство, багато стандартів все ще імплементуються не повною мірою або формально. Основні проблеми, що існують на сьогоднішній день можна сформулювати наступним чином:

1. Розрив між нормою і правозастосуванням: існують статті законодавства, які відповідають міжнародним зобов'язанням, але вони недостатньо або неефективно застосовуються в судовій і слідчій практиці.

2. Процесуальна затримка та недостатня оперативність: рішення судів, слідчих суддів або досудового розслідування часто ухвалюються із значними затримками, що не відповідає стандартам ЄСПЛ.

3. Недостатня прозорість та слабкий контроль: недостатньо публічної інформації, механізмів контролю над діяльністю органів, слабка участь громадян та викривачів у процесах.

4. Обмеження ресурсів і компетенцій антикорупційних органів: кадрові, юридичні, фінансові проблеми, які знижують здатність таких органів реагувати на складні випадки корупції.

На основі аналізу європейських стандартів та української практики можна виділити декілька ключових напрямів для подальшого розвитку.

У першу чергу необхідно поліпшити процедури контролю й прискорення прийняття рішень слідчого судді та реалізацію судового контролю для відповідності стандартам строків та ефективності. Європейські стандарти правосуддя передбачають, що будь-яке судове рішення, зокрема ухвали слідчого судді, має прийматися у розумні строки, забезпечуючи баланс між оперативністю та якістю правосуддя [8, с. 53]. У практиці Європейського суду з прав людини неодноразово підкреслювалося, що надмірні затримки у прийнятті судових рішень розцінюються як порушення права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В українському контексті проблемним залишається питання оптимізації процесуальних строків розгляду клопотань слідчих, прокурорів і захисників, особливо в корупційних справах, що характеризуються складністю доказової бази та великою кількістю процесуальних дій. Запровадження електронних систем документообігу, використання цифрових засобів для контролю строків і прозорості руху справи може істотно підвищити ефективність діяльності суддів та забезпечити відповідність національної практики європейським вимогам [2, с. 118].

Крім того, необхідним є чітке визначення меж дискреційних повноважень слідчого судді, аби уникнути довільного тлумачення норм процесуального права. Європейські стандарти наголошують, що судовий контроль повинен бути не формальним, а реальним, тобто таким, що гарантує дотримання прав учасників кримінального провадження та ефективний захист від зловживань з боку сторони обвинувачення. Важливим напрямом удосконалення також є підвищення рівня професійної підготовки суддів, які здійснюють розгляд клопотань у межах антикорупційних проваджень, що сприятиме уніфікації практики та зниженню ризику прийняття упереджених рішень.

Наступним кроком має бути зміцнення незалежності судових інститутів і органів, які здійснюють контроль та розслідування корупції, включно із посиленням гарантій їхньої професійної діяльності. Однією з ключових умов ефективного впровадження європейських стандартів кримінально-правової протидії корупції є забезпечення реальної інституційної незалежності суддів та працівників антикорупційних органів, зокрема Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Вищого антикорупційного суду (ВАКС). Європейські інституції, такі як GRECO та Європейська комісія, неодноразово наголошували, що незалежність і неупередженість правозастосовних органів є основоположною передумовою для формування довіри суспільства до системи правосуддя [4, с. 115]. В Україні формальне закріплення незалежності суддів у Конституції та профільних законах потребує

реального наповнення змістом – гарантій від політичного чи адміністративного тиску, захисту від необґрунтованих дисциплінарних переслідувань, належного фінансового забезпечення та соціальних гарантій [6, с. 617]. Особливу увагу варто приділити процедурі добору суддів антикорупційної спеціалізації, яка повинна бути прозорою, відкритою і базуватися на критеріях доброчесності, професійної компетентності та незалежності від політичних впливів.

Крім того, ефективна протидія корупції неможлива без належної координації між різними антикорупційними органами. Європейський досвід свідчить, що найвищих результатів досягають держави, у яких функціонує чітко визначена система розподілу повноважень і взаємодії між органами досудового розслідування, прокуратурою та судами [7, с. 130]. В Україні ж часто спостерігається дублювання функцій або конфлікти юрисдикції, що знижує загальну ефективність антикорупційної політики. Усунення таких колізій, підвищення рівня процесуальної незалежності слідчих і прокурорів, а також формування дієвої системи внутрішнього контролю є необхідними умовами наближення української практики до європейських стандартів верховенства права.

Далі доцільно запровадити більш суворий контроль за виконанням законодавства, підзвітність публічних органів, публікацію результатів розслідувань та судових рішень у корупційних справах.

Також необхідно розвивати превентивні інструменти: зміцнення норм щодо етики, запобігання конфлікту інтересів, захист викривачів корупції.

І наостанок варто зазначити про доцільність підвищення кадрової й фінансової спроможності антикорупційних органів, забезпечення їх технічними засобами й міжнародним співробітництвом.

Висновки. Європейські стандарти кримінально-правової протидії корупції формують сучасну парадигму розвитку антикорупційної політики, в основі якої лежать принципи верховенства права, невідворотності покарання, прозорості діяльності державних органів та незалежності судової влади. Досвід європейських країн, закріплений у міжнародних конвенціях і практиці Європейського суду з прав людини, показує, що ефективна боротьба з корупцією неможлива без цілісної системи правових, організаційних та інституційних гарантій.

Україна, приєднавшись до основоположних міжнародних документів Ради Європи та ООН, зробила суттєві кроки у напрямку гармонізації національного законодавства з європейськими нормами. Проте, незважаючи на наявність законодавчої бази, залишається низка проблем практичного характеру – недостатня ефективність судового контролю, затягування розгляду справ, відсутність належних механізмів моніторингу корупційних ризиків. Саме тому важливо продовжувати вдосконалення процедур прийняття рішень слідчих суддів, забезпечення оперативності правосуддя та узгодження національної судової практики з європейськими стандартами.

Не менш значущим завданням є подальше зміцнення незалежності судової влади та антикорупційних інституцій. Їхня діяльність має бути гарантована не лише на законодавчому рівні, а й забезпечена стабільними фінансовими, кадровими та процедурними гарантіями. Зміцнення інституційної незалежності таких органів, як Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Вищий антикорупційний суд, є передумовою для підвищення довіри громадян до державної влади й ефективного запобігання корупційним проявам.

Отже, запровадження європейських стандартів кримінально-правової протидії корупції в Україні має розглядатися не як одноразова реформа, а як безперервний процес інституційного розвитку, який поєднує адаптацію законодавства, удосконалення практики правозастосування та формування антикорупційної культури в суспільстві. Лише системний підхід, що базується на міжнародних принципах прозорості, підзвітності та верховенства права, здатен забезпечити реальне зниження рівня корупції й зміцнення демократичних засад державності.

Список використаних джерел:

1. Арсентьєв Д. С. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції: оцінка стану впровадження стандартів у національне кримінальне законодавство. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 331–337.

2. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. К. Ваіте, 2015. 392 с.

3. Милосердна І. М. Антикорупційна політика: міжнародні стандарти та досвід країн Східної Європи. *Політичне життя*. 2020. № 4 (4). С. 30–38.

4. Політова А. С. Протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. *Нове українське право*. 2022. № 6.2. С. 110–117.

5. Радзієвський Ю. Є. Європейські стандарти обґрунтування кримінальних процесуальних рішень, що ухвалюються за результатами здійснення судового контролю. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. С. 1063–1070.

6. Шкелебей В. А. Нормативно-правове забезпечення запобігання і протидії корупції в Україні. *Oxford Review of Education and Science*. 2016. № 1 (11). С. 616–622.

7. Степаненко Н. В., Донець В. О. Європейський досвід як шлях до ефективної антикорупційної політики в Україні: перспективи і реалії. *Legal Bulletin*. 2024. № 13. С. 126–131.

8. Головко Б. Ю. Європейські стандарти судового контролю на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. № 85 (4). С. 50–54.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9:620.91(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.38

КОВПАК О.А.

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES IN THE FIELD OF ALTERNATIVE ENERGY: THEORETICAL-LEGAL AND FUNCTIONAL DIMENSIONS

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий та функціональний аналіз принципів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у сфері альтернативної (відновлюваної) енергетики. Обґрунтовано, що в умовах європейської інтеграції України, трансформації енергетичного ринку та підвищеної інвестиційної чутливості сектору відновлюваних джерел енергії саме адміністративно-правовий захист, а не виключно судове оскарження, виступає базовим механізмом гарантування прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Показано, що принципи такого захисту не можуть зводитися до абстрактних засад державної політики, а мають розглядатися як юридично значущі стандарти належного публічного адміністрування, які визначають межі дискреції органів публічної влади, вимоги до процедур прийняття адміністративних рішень та ефективність механізмів оскарження. На основі аналізу доктринальних підходів українських науковців, норм і підходів права Європейського Союзу (зокрема RED II та RED III), матеріалів Енергетичного Співтовариства та сучасних законодавчих ініціатив України сформульовано системне бачення принципів адміністративно-правового захисту у сфері альтернативної енергетики. Доведено, що до таких принципів належать законність і верховенство права, правова визначеність і передбачуваність, відкритість і прозорість, підзвітність і відповідальність публічної адміністрації, ефективність і результативність процедур, інституційна координація, інвестиційне сприяння та євроінтеграційна сумісність. Розкрито функціональне значення кожного з них у дозвільних, приєднувальних, регуляторних і контрольно-наглядових правовідносинах. Зроблено висновок, що ефективність розвитку альтернативної енергетики безпосередньо залежить від здатності публічної адміністрації реалізовувати зазначені принципи на рівні конкретних процедур, а їх нормативне закріплення та практична імплементація мають розглядатися як необхідна умова формування стабільного, передбачуваного та інвестиційно привабливого правового режиму у сфері відновлюваної енергетики України.

Ключові слова: *альтернативна енергетика, відновлювані джерела енергії, адміністративно-правовий захист, принципи публічного адміністрування, суб'єкти господарювання, належна адміністративна процедура, європейська інтеграція.*

The article provides a comprehensive theoretical-legal and functional analysis of the principles of administrative and legal protection of the rights of business entities in the field of alternative (renewable) energy. It substantiates that in the context of Ukraine's European integration, the transformation of the energy market and the increased investment sensitivity of the renewable energy sector, administrative and legal protection – rather than judicial review alone – constitutes the core mechanism for safeguarding the rights

© КОВПАК О.А. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0006-1594-3185

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

and legitimate interests of business entities. It is demonstrated that the principles of such protection cannot be reduced to abstract guidelines of state energy policy; instead, they should be understood as legally significant standards of good public administration that define the limits of administrative discretion, establish requirements for decision-making procedures, and determine the effectiveness of administrative remedies and appeal mechanisms. Based on an analysis of doctrinal approaches developed by Ukrainian scholars, the norms and regulatory approaches of European Union law (in particular RED II and RED III), the materials of the Energy Community, and recent legislative initiatives in Ukraine, the article formulates a coherent system of principles governing administrative and legal protection in the field of alternative energy. It is argued that these principles include legality and the rule of law, legal certainty and predictability, openness and transparency, accountability and responsibility of public administration, procedural efficiency and effectiveness, institutional coordination, investment facilitation, and European integration compatibility. The functional significance of each of these principles is examined in the context of permitting, grid connection, regulatory, and supervisory legal relations. The article concludes that the effectiveness of the development of alternative energy directly depends on the ability of public administration to implement these principles at the level of specific administrative procedures. Their normative consolidation and practical implementation should therefore be regarded as a necessary condition for establishing a stable, predictable and investment-attractive legal regime in the field of renewable energy in Ukraine.

Key words: *alternative energy, renewable energy sources, administrative and legal protection, principles of public administration, business entities, due administrative procedure, European integration.*

Актуальність теми. Сфера альтернативної (відновлюваної) енергетики в Україні належить до інвестиційно чутливих сегментів економіки, де будь-яка невизначеність у дозвільних, приєднувальних, ліцензійних та регуляторних процедурах безпосередньо трансформується у ризики для суб'єктів господарювання. У таких правовідносинах захист прав не зводиться лише до судового оскарження: первинним є адміністративно-правовий захист як система процедурних і організаційних гарантій, спрямованих на запобігання свавіллю, забезпечення передбачуваності рішень публічної адміністрації, реальної можливості бути вислуханим, отримати мотивований адміністративний акт і скористатися ефективними механізмами адміністративного оскарження. Саме тому питання принципів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики набуває не декларативного, а функціонального значення, оскільки від якості таких принципів та механізмів їх реалізації залежить стабільність регуляторного середовища, темпи реалізації енергетичних проєктів і рівень інвестиційної довіри.

Водночас розвиток альтернативної енергетики в Україні розглядається не лише як внутрішній елемент енергетичної трансформації, а й як складова ширших процесів міжнародного співробітництва та інтеграції у світові енергетичні ринки, що об'єктивно підсилює вимоги до прозорості, передбачуваності та правової визначеності адміністративних процедур у цій сфері [1]. У наукових дослідженнях також підкреслюється значення міжнародного співробітництва у сфері підприємницької діяльності з використанням альтернативних джерел енергії, що зумовлює необхідність формування зрозумілих, недискримінаційних і процедурно врівноважених механізмів публічного адміністрування для захисту прав суб'єктів господарювання [7]. Паралельно у працях, присвячених державній політиці у сфері енергоефективності, акцентується роль інституційних і управлінських рішень у досягненні стратегічних цілей енергетичного переходу, що методологічно узгоджується з вимогою належної процедурної спроможності публічної адміністрації [16].

Аналіз сучасних наукових досліджень дозволяє виокремити кілька концептуальних напрямів, важливих для теми цієї статті. По-перше, це загальнотеоретичні праці з проблематики принципів публічного управління та адміністративного права, у яких принципи розглядаються як нормативно-орієнтуючі засади та критерії належного здійснення владних повноважень у відповідній сфері правовідносин [2], а також дослідження європейських стандартів публічного адміністрування, зокрема груп принципів правової визначеності, відкритості, підзвітності, ефективності та результативності [3]. По-друге, це наукові роботи, присвячені адміністративно-правовому регулюванню відновлюваної енергетики в європейському та українському

вимірах, у яких підкреслюється потреба гармонізації правових підходів, посилення інституційних гарантій і підвищення процедурної ефективності [11], а також дослідження, орієнтовані на імплементацію європейського досвіду регулювання ВДЕ в національне законодавство [5]. По-третє, окрему групу становлять праці, що безпосередньо фокусуються на принципах державного управління у сфері альтернативної енергетики та пропонують їх систематизацію шляхом розмежування загальних і спеціальних принципів [8]. По-четверте, істотне значення мають нормативно-правові та політико-правові джерела Європейського Союзу, зокрема директиви RED II та RED III, які формують сучасну модель прискорених і стандартизованих процедур розвитку відновлюваної енергетики [14; 15], а також матеріали Енергетичного Співтовариства, у яких акцентується значення правового комплаєнсу та процедур реалізації acquis у державах-учасницях [13]. Нарешті, на рівні законодавчої політики України фіксується спрямованість на імплементацію права Європейського Союзу у сфері ВДЕ, що підтверджується реєстрацією проєкту Закону № 14271 від 03.12.2025 [10].

Попри значний обсяг наукових напрацювань, у доктрині відчутно бракує цілісного теоретико-правового та функціонального аналізу саме принципів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики. Йдеться не лише про загальні принципи управління або державної політики, а про такі принципи, які функціонують як юридичні стандарти належної адміністративної процедури в дозвільно-регуляторних рішеннях, у контрольно-наглядовій діяльності та в механізмах адміністративного оскарження. У цьому контексті принципи адміністративних процедур обґрунтовано розглядаються як такі, що визначають правову природу належної процедури та її значення для легітимності, мотивованості й передбачуваності адміністративних актів [4].

З огляду на викладене, метою статті є сформувати й обґрунтувати систему принципів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики, розкрити їх теоретико-правовий зміст та показати функціональну роль у ключових процедурах енергетичного регулювання та імплементації європейських стандартів.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний метод (аналіз норм RED II/RED III та українських законодавчих ініціатив), порівняльно-правовий метод (зіставлення європейських підходів до процедурності з українським правовим контекстом), системний метод (побудова сукупності принципів як взаємопов'язаної моделі), а також функціонально-правовий підхід, що дозволяє оцінити принципи з огляду на їх реальну здатність гарантувати права та законні інтереси суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Визначення принципів адміністративно-правового захисту у сфері альтернативної енергетики доцільно починати з того, що сама галузь формує специфічний «профіль» прав суб'єкта господарювання, до якого належать право на рівний доступ до ринку та мереж, право на передбачувані регуляторні умови (у тому числі в межах механізмів підтримки), право на належну адміністративну процедуру в дозвільних та приєднувальних процесах, а також право на справедливе й ефективне оскарження рішень, дій чи бездіяльності публічної адміністрації. У науковій літературі спеціально аналізується коло суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії, що підтверджує багатосуб'єктний характер відповідного регулювання та, як наслідок, об'єктивну потребу в узгоджених і процедурно врівноважених гарантіях для суб'єктів господарювання [9]. У цьому сенсі принципи адміністративно-правового захисту – це не абстрактні ідеї, а юридично значущі стандарти, які визначають: (а) межі дискреції органу; (б) вимоги до процедури; (в) критерії правомірності адміністративного акта; (г) мінімальні гарантії участі та контролю.

Показовим для національної доктрини є підхід, запропонований Т. В. Мусієнко, яка розглядає принципи управління у сфері альтернативної енергетики як базові правила й ідеї, пов'язані з розвитком сектору та діяльністю держави; при цьому автор акцентує на зв'язку принципів політики у сфері альтернативних джерел енергії та принципів публічного управління у цій сфері, а також пропонує поділ принципів на загальні та спеціальні і висловлює ідею їх закріплення у профільному законі щодо альтернативних джерел енергії [8]. Змістовно важливо, що серед загальних принципів називаються верховенство права, демократія, прозорість, участь громадян у державних діях, відповідальність держави перед людьми (з можливістю оскарження незаконних дій у суді), а серед спеціальних – гнучкість системи управління залежно від виду ВДЕ, максимальне сприяння інвестиціям, підтримка професійного забезпечення галузі, координація державних органів, місцевого самоврядування і бізнесу та визначальна роль координуючого органу [8].

Однак для цілей саме адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання ці положення потребують «процедурного перекладу»: принципи повинні бути застосовні як критерії законності та належності адміністративного процесу прийняття рішень щодо дозволів, приєднання до мереж, ліцензування, надання підтримки, контролю за виконанням умов, а також як критерії якості механізмів оскарження. У цьому плані важливим є європейський стандарт розуміння принципів публічного адміністрування як категорій, що «обмежують» публічну владу в її впливі на приватного суб'єкта й забезпечують довіру до адміністративних рішень. Саме таку структуру груп принципів фіксує А. В. Баранов при характеристиці принципів публічного управління й адміністрування в країнах-членах ЄС: надійність і передбачуваність (правова визначеність), відкритість і прозорість, підзвітність, ефективність і результативність [3]. Навіть якщо ці принципи формулюються як загальні, для сфери ВДЕ вони мають особливу «щільність», оскільки строки й стабільність процедур є економічним параметром проєкту, а прозорість і підзвітність – умовою недискримінаційного доступу до мереж і підтримки.

Європейська нормативна рамка у сфері ВДЕ підтверджує, що процедура стає центральною умовою досягнення політичних цілей. Директива (ЄС) 2018/2001 (RED II) як акт, прийнятий 11 грудня 2018 року, формує регуляторний каркас стимулювання відновлюваної енергії та містить визначення «energy from renewable sources», «support scheme», «guarantee of origin» тощо [14]; цим самим вона не лише задає матеріальні орієнтири, а й стандартизує ключові правові інструменти ринку ВДЕ. Подальше посилення цілей і механізмів відображене в Директиві (ЄС) 2023/2413 (RED III), яка прямо змінює попередню директиву та інші акти енергетичного законодавства ЄС і, серед іншого, звертає увагу на кооперацію держав-членів та форми співробітництва (статистичні трансфери, схеми підтримки, спільні проєкти), підкреслюючи, що попри потенціал така кооперація була обмеженою [15]. У площині адміністративно-правового захисту це означає: якщо право ЄС підштовхує держави до амбіційності, то водночас воно «вимагає» процедурної спроможності – інакше формально проголошені цілі не перетворюються на реалізовувані проєкти.

У контексті України додатковий вимір задає європейська інтеграція та режим імплементації acquis у межах Енергетичного Співтовариства. Енергетичне Співтовариство функціонально демонструє, що правовий порядок у сфері енергетики – це не лише «текст норм», а і механізм забезпечення їх виконання. У 2024 Annual Report підкреслено роль Секретаріату в забезпеченні реалізації Договору через процедури врегулювання спорів і загалом у гарантуванні правового комплаєнсу [13]. Для суб'єктів господарювання це транслюється у підвищення значення принципів правової визначеності та підзвітності: коли держава бере на себе міжнародні зобов'язання, але не забезпечує процедурне виконання, виникає розрив між очікуваннями ринку та реальними адміністративними практиками.

Окремо слід враховувати висновок, розроблений у порівняльно-правовому ключі: криза, спричинена повномасштабним вторгненням РФ, не зупинила еволюцію політики ЄС у сфері ВДЕ, а, навпаки, стала тригером підвищення амбіційності з одночасним використанням «стратегічної гнучкості» в імплементації (tailored flexibility) для подолання політичних розбіжностей та ухвалення більш комплексної політики [12]. У площині принципів адміністративно-правового захисту це важливо тим, що «гнучкість» не повинна означати свавілля: навпаки, вона має бути процедурно керованою, передбачуваною для адресата та контрольованою через підзвітність і мотивованість рішень.

В українській доктрині адміністративно-правового регулювання відновлюваної енергетики цей аспект підкреслюється через потребу гармонізації з правом ЄС, усунення високої енергоємності та інституційних слабкостей, а також через визнання різниці підходів: в країнах ЄС – системна політика, що поєднує правові механізми, економічні стимули та інституційні гарантії; в Україні – повільніше впровадження через недосконаліть адміністративно-правового регулювання, недостатність інвестиційної підтримки і невідповідність підходів європейським стандартам [11]. Це вказує на те, що принципи захисту прав бізнесу у ВДЕ мають охоплювати не лише «класичні» процедурні гарантії, а й інституційні умови (координацію, роль координатора, якість регулятора, прозорість даних), бо без них формальні права суб'єкта господарювання залишаються «слабко реалізовуваними».

У цьому контексті пропонується розуміти систему принципів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики як сукупність взаємопов'язаних стандартів належного адміністрування, що гарантують: (1) правомірність і межі владного впливу; (2) якість процедури; (3) ефективність відновлення порушеного права або попередження порушення. З опорою на наведені доктринальні та нормативні джерела [3; 8; 11; 14; 15], цю систему можна викласти як такі «функціональні» принципи.

Перший блок – принципи законності та верховенства права. Для бізнесу у ВДЕ це означає: будь-яке рішення (дозвіл, відмова, приєднання, ліцензія, застосування санкцій) має бути прийняте в межах компетенції, на підставі закону і з дотриманням процедурних вимог. Позиція Мусієнко про верховенство права як загальний принцип управління у ВДЕ [8] у «процедурному» вимірі перетворюється на вимогу, щоб адміністративні рішення були не лише формально правомірними, а й обґрунтованими та несуперечливими з огляду на мету регулювання. У ЄС цей підхід корелює з принципом правової визначеності як складовою надійності й передбачуваності публічного адміністрування [3].

Другий блок – принцип правової визначеності та передбачуваності. У сфері ВДЕ він має подвійну природу: юридичну і економічну. Юридично це вимога ясних правил, визначених строків та стабільності застосування; економічно – це базова умова, без якої неможливі фінансування і планування проєкту. Бар'єри для ВДЕ часто постають не як «пряма заборона», а як непередбачувані строки, зміна процедурних вимог у процесі, колізії компетенцій, непослідовність підходів різних органів – тобто дефекти правової визначеності. Саме тому правова визначеність, названа Барановим серед ключових принципів публічного адміністрування в ЄС [3], повинна бути визнана одним з базових принципів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у ВДЕ.

Третій блок – принципи відкритості, прозорості та доступу до інформації. Для альтернативної енергетики прозорість є способом попередження дискримінації (у приєднанні до мереж, у доступі до підтримки, у визначенні технічних умов, у застосуванні санкцій). У Мусієнко прозорість прямо названа загальним принципом управління [8]; у Баранова – відкритість і прозорість виділяються як одна з фундаментальних груп принципів [3]. Функціонально ці принципи означають: доступність регуляторних даних, публічність критеріїв, зрозумілу логіку прийняття рішень, документування процедурних кроків.

Четвертий блок – принцип підзвітності та відповідальності публічної адміністрації. У сфері ВДЕ це не обмежується політичною відповідальністю; мова про юридичну підзвітність, що забезпечується мотивованістю актів, можливістю оскарження, процедурною фіксацією строків і обов'язків органу. Мусієнко серед загальних принципів підкреслює відповідальність держави перед людьми і можливість оскарження незаконних дій у суді [8]; Баранов визначає підзвітність як одну з ключових груп принципів у ЄС [3]. У логіці адміністративно-правового захисту це означає, що держава повинна бути «зобов'язаною пояснювати», а не просто «владно вирішувати».

П'ятий блок – принципи ефективності та результативності. У секторі альтернативної енергетики ефективність не може бути виправданням для скорочення гарантій; навпаки, вона є вимогою до організації процесу так, щоб гарантії реалізовувалися без надмірного бюрократичного навантаження. Баранов прямо відносить ефективність і результативність до фундаментальних принципів публічного адміністрування [3]. RED II/RED III як політика ЄС також демонструють, що досягнення цілей ВДЕ потребує інструментів, які забезпечують реалізацію, а не лише декларування [14; 15]. Для бізнесу це транслюється у вимогу розумних строків, недопущення дублювання процедур, «концентрації» адміністративних дій, а також у застосування цифрових інструментів там, де це не знижує стандартів захисту.

Шостий блок – принцип координації та інституційної узгодженості. Його специфіка для ВДЕ полягає у «перетині» компетенцій: енергетика, будівництво, довкілля, земля, місцеве самоврядування, мережеві оператори, регулятор. Мусієнко серед спеціальних принципів виокремлює координацію державних органів, місцевої влади та бізнесу, а також визначальну роль координуючого органу [8]. У функціональному вимірі принцип координації є принципом захисту, бо зменшує ризик «адміністративної пастки», коли суб'єкт господарювання формально виконує вимоги одного органу, але отримує блокування на іншому рівні через відсутність узгоджених процедур.

Сьомий блок – принцип інвестиційного сприяння як процедурної гарантії, що відрізняє сферу відновлюваної енергетики від багатьох інших напрямів адміністративного регулювання. У науковій літературі наголошується, що адміністративно-правові механізми стимулювання розвитку відновлюваної енергетики в умовах європейської інтеграції відіграють ключову роль у формуванні сприятливого регуляторного середовища, що об'єктивно підсилює значення процедурних гарантій для суб'єктів господарювання [6]. Водночас Т. В. Мусієнко серед спеціальних принципів державного управління у сфері альтернативної енергетики прямо вказує на необхідність максимального сприяння інвестиціям та гнучкості системи управління залежно від виду відновлюваного джерела енергії [8]. У сучасному європейському дискурсі такий підхід узгоджується з концепцією «стратегічної гнучкості» імплементації, за якої підвищення амбіцій у сфері

ВДЕ супроводжується адаптивними управлінськими рішеннями, спрямованими на подолання політичних та інституційних бар'єрів за умови збереження керованості й легітимності регуляторних процесів [12]. У підсумку інвестиційне сприяння має бути трансформоване у стабільну процедурну норму, що передбачає чітко визначені правила і строки, прозорі критерії прийняття рішень та мінімізацію адміністративних бар'єрів, але без відступу від базових вимог законності, прозорості та підзвітності публічної адміністрації.

Восьмий блок – принцип адаптації до європейських стандартів (євроінтеграційна сумісність). Ульютіна підкреслює необхідність гармонізації законодавства України з правом ЄС та порівнює європейські й українські підходи, вказуючи на потребу підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання [11]. Добрянська та Пушкар розглядають європейський досвід регулювання ВДЕ у фокусі імплементації в українське законодавство [5]. У нормативному вимірі RED II/RED III формують ті «еталонні» рішення, які Україна має враховувати як орієнтир процедури й ринкових інструментів [14; 15]. Тому принцип євроінтеграційної сумісності для адміністративно-правового захисту означає: гарантії бізнесу повинні бути зіставні з європейськими стандартами належного адміністрування – інакше конкурентоспроможність ринку ВДЕ та інвестиційна довіра залишатимуться обмеженими.

Окремого значення набуває інституційне оформлення імплементаційного курсу. Проєкт Закону № 14271 від 03.12.2025 прямо визначений як такий, що спрямований на імплементацію законодавства ЄС у сфері відновлюваних джерел енергії; він зареєстрований Кабінетом Міністрів України, має визначені профільні комітети та віднесений до рубрики «галузевий розвиток» [10]. Сам факт появи такого проєкту є індикатором переходу від загального визнання євроінтеграційних цілей до інструментальної законодавчої роботи, що потенційно може «перепрошити» процедурні механізми у сфері ВДЕ. Для принципів адміністративно-правового захисту це означає: вони мають бути не лише доктринально сформульовані, а й імплементовані через конкретні норми – про строки, компетенцію, прозорість, оскарження, мотивованість адміністративних актів.

Завершуючи, доцільно наголосити: принципи адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики повинні розглядатися як «каркас» належного адміністрування, де кожний принцип має процедурне втілення. Їх реальна дія проявляється у трьох ключових зонах: (1) у дозвільно-приєднувальних процедурах (строки, прозорість, передбачуваність, мотивованість); (2) у регуляторних та контрольних рішеннях (законність, підзвітність, недискримінація, ефективність); (3) у механізмах оскарження (доступність, результативність, можливість відновлення порушеного права). Власне це і становить функціональний вимір принципів, що визначають правомірність і якість взаємодії держави та бізнесу у стратегічному секторі енергетичного переходу.

Висновки. Принципи адміністративно-правового захисту прав суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики слід розуміти як систему нормативно й доктринально обґрунтованих стандартів належного адміністрування, що одночасно обмежують дискрецію публічної адміністрації та забезпечують реальну дієвість прав і законних інтересів бізнесу в дозвільних, приєднувальних, ліцензійних і регуляторних правовідносинах. Їх теоретико-правовий зміст формує поєднання загальних засад публічного управління (верховенство права, правова визначеність, прозорість, підзвітність, ефективність) та спеціальних галузевих орієнтирів (координація компетенцій, інвестиційне сприяння, гнучкість управлінських рішень залежно від виду ВДЕ, євроінтеграційна сумісність). У функціональному вимірі ці принципи виступають юридичним «критеріальним полем» для оцінки правомірності адміністративних актів і процедур та для побудови механізмів превентивного і відновного захисту, без яких розвиток альтернативної енергетики неминуче гальмується процедурними бар'єрами, інституційною фрагментацією та дефіцитом інвестиційної довіри.

Список використаних джерел:

1. Акименко О., Костюченко І. Перспективи впровадження альтернативних джерел енергії як крок до міжнародного співробітництва. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 4(24). С. 43–50. DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-43-50.

2. Баранов А. В. Визначення принципів публічного управління та адміністративного права. *Актуальні проблеми державного управління*. 2023. № 2. URL: https://periodicals.karazin.ua/apdu/article/view/20308

3. Баранов А. В. Характеристика принципів публічного адміністрування в країнах Європейського Союзу. *Теорія та практика державного управління*. 2024. Вип 66, Том 3. С. 207–215. URL: https://periodicals.karazin.ua/tpdu/article/view/20611

4. Головко Л. О. Принципи адміністративних процедур: правова природа та значення. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 247–253. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2024/42.pdf

5. Добрянська Н., Пушкар О. Європейський досвід регулювання відновлюваної енергетики: імплементація в українське законодавство. *Наукові перспективи*. 2025. № 10(64). С. 863–872. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/30938

6. Корольова А. А. Адміністративно-правові механізми стимулювання розвитку відновлюваної енергетики України в умовах європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 249–253. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/834

7. Костенко І. В., Оксінь В. Ю., Левченко Д. С. Міжнародне співробітництво у сфері підприємницької діяльності з використання альтернативних джерел енергії: правові аспекти та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6. С. 293–301. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-6/60

8. Мусієнко Т. В. Принципи державного управління у сфері альтернативної енергетики України. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 404–408. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/63933

9. Полюхович Д. О. Суб'єкти адміністративно-правових відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 2. С. 113–119. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.2.21

10. Проєкт Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері відновлюваних джерел енергії № 14271 від 03.12.2025. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59237

11. Улютіна О. А. Особливості адміністративно-правового регулювання відновлюваної енергетики: європейський та український підходи. *Наше право*. 2025. № 4. DOI: 10.71404/LAW.UA.2025.4.8

12. Buzogány A., Ćetković S., Maltby T. EU Renewable Energy Governance and the Ukraine War: Moving Ahead Through Strategic Flexibility? *Politics and Governance*. 2023. Vol. 11, No. 4. Pp. 263–274. DOI: 10.17645/pag.v11i4.7361

13. Energy Community Secretariat. *Annual Implementation Report 2024*. Vienna: ECS, 2024. 210 p. URL: https://www.energy-community.org/dam/jcr:fb71f39e-204f-44c0-9a58-0731e1554690/EnC_IR2024_1112.pdf

14. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2018/2001 of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (RED II). *Official Journal of the European Union*. 2018. L 328. Pp. 82–209. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2018/2001/oj

15. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2023/2413 of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001 as regards the promotion of energy from renewable sources (RED III). *Official Journal of the European Union*. 2023. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2023/2413/oj

16. Soroka L., Riabchenko O., Zamryha A., Korotun O. State policy in the field of energy efficiency. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2019. No. 4. Pp. 141–146. URL: https://nvngu.in.ua/jdownloads/pdf/2019/04/04_2019_Soroka.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.1:351.74
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.39

КРИКУН С.В.

ДО ПИТАННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

ON THE ISSUE OF UPDATING SCIENTIFIC RESEARCH ON CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME

У статті проаналізовані проблемні питання щодо актуалізації напрямів наукових досліджень правових засад, а також організації і тактики проведення різних форм контролю за вчиненням злочину. Стверджується, що в умовах воєнного стану злочинність в Україні характеризується високим рівнем, несприятливою динамікою та структурою. Одночасно відбувається зниження ефективності не лише розкриття злочинів, але й суттєве падіння якості досудового розслідування, що, серед іншого, відображається й на стані судового розгляду кримінальних проваджень. Метою статті є аналіз наукових здобутків сучасних вчених та визначення на підставі цього подальших перспективних напрямів наукових досліджень правових, а також організаційно-тактичних аспектів проведення контролю за вчиненням злочину. Зазначено, що правова невизначеність розуміння контролю за вчиненням злочину, неоднозначність підходів щодо тактичних аспектів його проведення обумовлюють необхідність визначення подальших напрямів ґрунтовних досліджень правових, а також організаційно-тактичних аспектів проведення контролю за вчиненням злочину у кримінальному провадженні. Автором здійснено аналіз наукових здобутків сучасних вчених – представників різних галузей стосовно проблемних аспектів організації і тактики проведення контролю за вчиненням злочину. Наголошується, що увага сучасних науковців до проблемних аспектів проведення контролю за вчиненням злочину проявлялася на різних рівнях наукових розробок. Вказується, що на сьогодні в правових актах, а також у теоретичних джерелах не міститься нормативного визначення «контролю за вчиненням злочину». Крім цього, в умовах сучасних викликів вченими не досліджувалися питання щодо уніфікації організаційних та тактичних аспектів проведення різних форм контролю за вчиненням злочину. Наголошується, що актуалізації наукових досліджень потребують питання щодо: правового регулювання контролю за вчиненням злочину; оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення проведення контролю за вчиненням злочину; напрямів взаємодії уповноважених суб'єктів під час проведення контролю за вчиненням злочину; вдосконалення тактики проведення контролю за вчиненням злочину; напрямів використання негласних працівників у проведенні контролю за вчиненням злочину

Ключові слова: *досудове розслідування, контроль за вчиненням злочину, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, протидія злочинності.*

The article analyses problematic issues concerning the actualization of areas of scientific research into legal foundations, as well as the organization and tactics of various forms of control over the commission of crimes. It is argued that, under martial law, crime in Ukraine is characterized by high levels, unfavorable dynamics and structure. At the same time, there is a decline in the effectiveness not only of solving crimes, but also a significant drop in the quality of pre-trial investigations, which, among other

© КРИКУН С.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права https://orcid.org/0009-0005-6344-4842
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

things, is reflected in the state of criminal proceedings in court. The purpose of this article is to analyses the scientific achievements of contemporary scholars and, on this basis, to identify promising areas for further scientific research into the legal, organizational and tactical aspects of monitoring the commission of crimes. It is noted that legal uncertainty in understanding the control over the commission of a crime and ambiguity in approaches to the tactical aspects of its implementation necessitate the identification of further areas for in-depth research into the legal, organizational and tactical aspects of controlling the commission of a crime in criminal proceedings. The author analyses the scientific achievements of contemporary scholars representing various fields regarding problematic aspects of the organization and tactics of crime control. It is emphasized that contemporary scholars' attention to problematic aspects of crime control has manifested itself at various levels of scientific development. It is pointed out that, at present, legal acts and theoretical sources do not contain a normative definition of «control over the commission of crimes». In addition, given the current challenges, scientists have not researched issues related to the unification of organizational and tactical aspects of various forms of control over the commission of crimes. It is emphasized that scientific research needs to focus on issues related to: legal regulation of control over the commission of crimes; optimization of information and analytical support for control over the commission of crimes; areas of cooperation between authorized entities during the investigation of crimes; improving tactics for investigating crimes; areas of use of undercover agents in investigating crimes.

Key words: *pre-trial investigation, monitoring of crimes, covert investigative (search) activities, operational-search activities, combating crime.*

Постановка проблеми. Одним із міжнародних критеріїв оцінювання рівня цивілізованості держави, утвердження в ній європейських цінностей і демократичних ідеалів є стан законності та правопорядку, захищеність громадян від злочинних посягань [2, с. 3]. В умовах воєнного стану сучасна злочинність в Україні характеризується високим рівнем, несприятливою динамікою та структурою. Одночасно, за справедливим твердженням науковців, відбувається зниження ефективності не лише розкриття злочинів, але й суттєве падіння якості досудового розслідування, що, серед іншого, відображається й на стані судового розгляду кримінальних проваджень [7, с. 9]. У зв'язку з цим, за нашим переконанням, серед проблемних аспектів, що потребують теоретичного обґрунтування, можна виділити питання актуалізації подальших напрямів наукових досліджень правових та організаційно-тактичних аспектів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, контролю за вчиненням злочину.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз наукових здобутків сучасних вчених та визначення на підставі цього подальших перспективних напрямів наукових досліджень правових, а також організаційно-тактичних аспектів проведення контролю за вчиненням злочину.

Стан опрацювання проблематики. Фундаментальні положення теорії та практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, різних форм контролю за вчиненням злочину у протидії злочинності, досліджувалися у наукових працях С.В. Албула, Ю.П. Аленіна, В.Д. Берназа, О.А. Білічака, В.В. Кікінчука, В.В. Комашко, С.С. Кудінова, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, Є.Д. Скулиша, О.С. Тарасенка, В.М. Тертишника, Г.К. Тетерятник, Л.Д. Удалової, Д.М. Цехана, С.С. Чернявського, Ю.М. Чорноус, Р.М. Шехавцова та інших. Разом із тим, правова невизначеність розуміння контролю за вчиненням злочину, неоднозначність тактичних аспектів його проведення обумовлюють необхідність визначення подальших напрямів ґрунтовних досліджень правових, а також організаційно-тактичних аспектів проведення контролю за вчиненням злочину.

Виклад основного матеріалу. В Главі 21 КПК України серед негласних слідчих (розшукових) дій закріплено контроль за вчиненням злочину, який може здійснюватися у наступних формах: контрольована поставка, контрольована та оперативна закупки, спеціальний слідчий експеримент, а також імітування обстановки злочину [3; 4, с. 152]. Примітно, що Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» окремі форми контролю за вчиненням злочину віднесено до оперативно-розшукових заходів, які проводяться в межах оперативно-розшукових справ [5, с. 94; 6]. З огляду на зазначене, слушною є думка вчених, які зазначають, що у чинному КПК України надано визначення негласних слідчих (розшукових) дій як різновиду слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню

та проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати іншим способом [8, с. 10]. Згідно із таким законодавчим визначенням можна дійти висновку, що за змістом негласні слідчі (розшукові) дії не відрізняються від оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відповідними відомчими правовими актами [1, с. 18]. Це, на наш погляд, вказує на неоднозначну правову природу контролю за вчиненням злочину. Наявність таких проблемних аспектів пояснює науковий інтерес до правових та організаційно-тактичних аспектів контролю за вчиненням злочину з боку сучасних вчених.

На сьогодні, з точки зору теорії, найбільш розробленими є питання, які стосуються контрольованої поставки та оперативної закупки. Можна вказати наступних авторів, які досліджували вказані форми контролю за вчиненням злочину: С.В. Албул («Контрольоване постачання в практиці правоохоронних органів: досвід правової регламентації»), М.О. Волошина («Теоретичне підґрунтя здійснення контрольованої поставки як форми контролю за вчиненням злочинів»), Т.І. Гук («Контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки»), В.В. Комашко («Організаційно-правові основи провадження оперативної закупки як форми контролю за вчиненням злочину»), А.Д. Онофрейчук («Організаційно-правові основи контрольованої поставки на сучасному етапі», «Особливості провадження оперативної закупки в Україні на сучасному етапі»), В.А. Некрасов («Оперативна закупівля та контрольоване постачання: організація і тактика проведення»), Т.О Руденко («Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочинів, що пов'язані з переміщенням товарів, предметів та речовин через митний кордон»), С.В. Томин («Особливості застосування оперативної закупки як засобу отримання інформації про злочини, пов'язані зі збутом наркотичних засобів»). Проте аналіз наукових доробок вказаних авторів свідчить про відсутність вироблення єдиного підходу до визначення зазначених форм контролю за вчиненням злочину та неоднозначність розуміння мети їх проведення, ролі й місця у протидії сучасній злочинності.

Окремим питанням контролю за вчиненням злочину присвятили свою увагу фахівці у галузі оперативно-розшукової діяльності, серед яких необхідно відзначити С.В. Албула («Контроль за учиненням злочинів: поняття та сутність», «Оперативна закупівля та контрольоване постачання: організація і тактика проведення», «Контрольована та оперативна закупка, контрольована поставка: організація і тактика проведення», «Організаційно-правові засади діяльності Національної поліції України з протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»), С.В. Андрусенка («Контрольована поставка, як метод протидії контрабанді наркотиків»), В.О. Байова («Напрями використання негласних працівників у оперативно-розшуковій протидії наркозлочинам, що вчинюються етнічними злочинними угрупованнями», «Оперативно-розшукова протидія наркозлочинам, що вчинюються етнічними злочинними угрупованнями»), М.О. Волошину («Організація проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами Національної поліції України»), Д.В. Головіна («Деякі особливості проведення спеціального слідчого експерименту», «Особливості проведення оперативної закупки наркотичних засобів і психотропних речовин», «Проведення контролю за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», «Специфіка проведення спеціального слідчого експерименту по кримінальних провадженнях, пов'язаних з учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»), М.Л. Грібова («Розмежування спеціального слідчого експерименту й імітування обстановки злочину», «Судовий контроль за проведенням спеціального слідчого експерименту та імітуванням обстановки злочину»), О.В. Кириченка («Організаційні засади спеціального слідчого експерименту»), С.В. Пенькова («Теоретичне підґрунтя здійснення контрольованої поставки як форми контролю за вчиненням злочинів»), М.А. Погорецького («Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі»), А.С. Радигіна («Завдання, що вирішуються у процесі оперативно-розшукового забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій»), І.Р. Шинкаренка («Правові та організаційні основи здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами кримінальної поліції»), Т.Г. Щурата («Шляхи удосконалення документування фактів одержання службовою особою неправомірної вигоди»), Л.Ю. Янкову («Оцінка наявних стратегій, практик та викликів застосування контрольованої поставки як інструменту оперативно-розшукових діяльності у протидії незаконному обігу наркотичних речовин у період воєнного стану», «Combating exsise Smuggling: A comparative analysis of Ukraine and Poland»).

Принагідно слід наголосити, що увага сучасних науковців до проблемних аспектів проведення контролю за вчиненням злочину проявлялася на різних рівнях наукових розробок. З найбільш значущих доречно вказати наступні: Бабіков О.П. («Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспективи розвитку»), Багрій М.В. («Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину», «Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні»), Берназ В.Д. («Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій»), Гук Т.І. («Контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої поставки», «Проведення контролю за вчиненням злочину: національний досвід та європейські стандарти», «Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину»), Динту В.А. («Криміналістичне імітування обстановки злочину як форма контролю за вчиненням злочину», «Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину»), Карпушин С.Ю. («Проведення слідчих (розшукових) дій»), Кікінчук В.В. («Концептуальні засади тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій», «Поняття системи негласних слідчих (розшукових) дій», «Сутність тактики негласних слідчих (розшукових) дій як засобу криміналістичної тактики»), Колесник В.А. («Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення», «Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій»), Комашко В.В. («Актуальні питання провадження імітування обстановки вчинення злочину», «Доктринальні підходи до визначення поняття контролю за вчиненням злочину», «Контроль за вчиненням злочину: правові основи», «Контроль за вчиненням злочину: сутність та зміст», «Організаційно-правові основи провадження оперативної закупки як форми контролю за вчиненням злочину», «Правові та організаційні основи контролю за вчиненням злочину», «Спеціальний слідчий експеримент: особливості визначення правової природи та поняття», «Визначення поняття контролю за вчиненням злочину як теоретико-правова проблема»), Крет Г.Р. («Контроль за вчиненням злочину: нормативне закріплення та практика проведення»), Кудінов С.С. («Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні»), Кушпіт В.П. («Контроль за вчиненням злочину як один із видів негласних (слідчих) розшукових дій»), Тагієв С.Р. («Генезис та становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій»).

Крім цього, окремим питанням організації і тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, контролю за вчиненням злочину, присвячено роботи С.В. Албула («Негласні слідчі (розшукові) дії», «Роль оперуповноваженого карного розшуку в досудовому розслідуванні»), О.В. Музиченка («Поняття, підстави та мета проведення негласних слідчих (розшукових) дій»), В.Д. Пчолкіна («Підстави та умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій»), Д.Б. Сергєєвої («Результати негласних слідчих (розшукових) дій: проблемні аспекти визначення»), О.Б. Сибаль («Контроль за вчиненням злочину: кримінально-правовий аспект»), А.О. Тимофеєва («Використання матеріалів оперативних підрозділів у кримінальному провадженні»), С.С. Чернявського («Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»), Ю.М. Чорноус («Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини в тактиці проведення слідчих (розшукових) дій»), П.В. Юрчишина («Контроль за вчиненням злочину: законодавче врегулювання та практичні аспекти здійснення») та інших.

Слід зазначити, що, досліджуючи сутність контролю за вчиненням злочину, науковцями аналізувалися й проблемні питання співвідношення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії та провокації злочину, у тому числі у контексті рішень ЄСПЛ. Такій актуальній проблематиці присвятили свої праці: С.В. Албул («Оперативна закупка як різновид оперативного експерименту: співвідношення з провокацією злочину»), О.Ф. Бантишев («Провокація хабара як спеціальний вид співучасті у злочині»), С.Р. Тагієв («Провокація злочину: аналіз практики Європейського суду з прав людини та Верховного суду»), М.В. Буроменський («Правова оцінка «провокації хабаря» як різновиду «провокації злочину» в практиці Європейського суду з прав людини»), Т.І. Гук («Провокація злочину в практиці Європейського суду з прав людини»), М.А. Погорецький («Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності») тощо.

Проведений аналіз наукових здобутків вчених з різних аспектів проведення контролю за вчиненням злочину свідчить про суттєвий інтерес наукового загалу до зазначеного питання. Проте на сьогодні в правових актах, а також у теоретичних джерелах не міститься нормативного визначення «контролю за вчиненням злочину». Крім цього, на нашу думку, в умовах сучасних викликів не досліджувалися питання щодо уніфікації організаційних та тактичних аспектів

проведення різних форм контролю за вчиненням злочину. Вказане, на наше переконання, доводить нагальну потребу у подальших наукових розробок у вказаній царині.

Висновки. Як показав проведений нами аналіз стану наукової розробленості питання проведення контролю за вчиненням злочину у протидії злочинності, значна кількість вчених досліджувала різноманітні аспекти цієї діяльності. Разом із тим, не зважаючи на жвавий науковий інтерес до окремих проблемних аспектів, питання правових та організаційно-тактичних засад проведення контролю за вчиненням злочину потребують подальших ґрунтовних досліджень. На наше переконання, актуалізації наукових досліджень потребують питання щодо: правового регулювання контролю за вчиненням злочину; оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення проведення контролю за вчиненням злочину; напрямів взаємодії уповноважених суб'єктів під час проведення контролю за вчиненням злочину; вдосконалення тактики проведення контролю за вчиненням злочину; напрямів використання негласних працівників у проведенні контролю за вчиненням злочину.

Список використаних джерел:

1. Албул С.В. Контроль за учиненням злочинів: поняття та сутність. *Закон, проступок, відповідальність* : збірка наукових праць: [присвячено 85-річчю д.ю.н., проф. Л.В. Багрій-Шахматова] / відп. ред. В.О. Туляков. Одеса: Юридична література, 2014. С. 16–19.

2. Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції* : колективна монографія. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2024. С. 1–24. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-1

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: http://zakon1.rada.gov.ua.

4. Негласні слідчі (розшукові) дії: навчальний посібник / С.В. Албул, С.А. Дроботов, Г.І. Масяйкін та ін.; за заг. ред. С.А. Дроботова. Київ: Вістка, 2022. 470 с.

5. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / С.В. Албул, С.О. Єгоров, Є.В. Поляков, Т.Г. Щурат; за заг. ред. проф. С.В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2023. 256 с. URL: https://surl.li/vxyzfz

6. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змін. URL: http: // zakon1.rada.gov.ua.

7. Чернявський С.С. Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : навчальний посібник / В.В. Пясковський, С.С. Чернявський, П.Є. Антонюк та ін.; за загальною редакцією В.В. Пясковського. К. : 7БЦ, 2022. 256 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/22092

8. Чернявський С.С., Грібов М.Л., Князєв С.М. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 8–20. URL: https://surl.li/tuwlrf

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9:004.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.40

КРИМСЬКИЙ М.В.

ВІД «ЕФЕКТИВНОСТІ» ДО «ДОПУСТИМОСТІ»: ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ВИМІР ЛЕГІТИМНОСТІ ШІ У ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ

FROM "EFFICIENCY" TO "ADMISSIBILITY": HUMAN RIGHTS AS A MEASURE OF THE LEGITIMACY OF AI IN THE PUBLIC SPHERE

Мета статті полягає в необхідності обґрунтувати права людини як критерій легітимності використання систем штучного інтелекту та визначити юридично значущі умови допустимого застосування штучного інтелекту у сферах, що впливають на права, свободи та законні інтереси особи. Статтю присвячено дослідженню прав людини як визначального критерію легітимності використання систем штучного інтелекту у публічній сфері. Обґрунтовується теза про те, що в умовах алгоритмізації управлінських процесів та цифровізації публічних послуг питання допустимості застосування ШІ не може зводитися до міркувань технічної ефективності або управлінської доцільності, а має оцінюватися крізь призму матеріальних і процесуальних гарантій прав людини та принципів верховенства права, належного врядування і юридичної визначеності. Проаналізовано сучасні міжнародні нормативні підходи Ради Європи, Європейського Союзу, ОЕСР та ЮНЕСКО, у яких сумісність діяльності, пов'язаної із ШІ, з правами людини, демократією та верховенством права розглядається як обов'язкова умова легітимності. Показано, що ризик-орієнтовані моделі регулювання та концепція «довірчого» штучного інтелекту фактично трансформують права людини з об'єкта охорони та захисту у критерій допустимості алгоритмізованих управлінських і сервісних практик у публічному секторі. У статті системно розкрито основні виміри праволюдського критерію легітимності застосування ШІ у публічному врядуванні, зокрема: законність і правову визначеність, пропорційність втручання, недискримінацію, прозорість і пояснюваність рішень, підзвітність і визначеність відповідальних суб'єктів, людський контроль та інституційний нагляд. Наголошується, що саме процесуальні гарантії – прозорість, контрольованість, мотивованість рішень і можливість ефективного адміністративного та судового оскарження – становлять ядро легітимності алгоритмізованих рішень у публічній сфері. Зроблено висновок, що впровадження систем штучного інтелекту у діяльність органів публічної влади є допустимим лише за умови належного процедурного забезпечення прав людини, яке унеможливлює підміну публічно-правової відповідальності технічною доцільністю та гарантує збереження правового статусу особи, ефективність правового захисту й довіру до інститутів публічної влади в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: *штучний інтелект; права людини; легітимність; публічне врядування; алгоритмізовані рішення; прозорість; підзвітність.*

The purpose of the article is to substantiate human rights as a criterion for the legitimacy of the use of artificial intelligence systems and to determine the legally significant conditions for the permissible use of artificial intelligence in areas that affect the rights, freedoms and legitimate interests of an individual. This article is devoted to the analysis of human rights as a decisive criterion for assessing the legitimacy of the use of artificial intelligence (AI) systems in the public sphere. It substantiates the thesis that, under conditions of algorithmisation of administrative processes and the digitalisation of public services, the admissibility of AI cannot be reduced to considerations of technical

© КРИМСЬКИЙ М.В. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0000-8283-9931

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

efficiency or managerial expediency. Instead, it must be evaluated through the prism of substantive and procedural human rights guarantees, as well as the principles of the rule of law, good governance and legal certainty. The article examines contemporary international normative approaches developed within the framework of the Council of Europe, the European Union, the OECD and UNESCO, in which the compatibility of AI-related activities with human rights, democracy and the rule of law is treated as a mandatory condition of legitimacy. It is demonstrated that risk-based regulatory models and the concept of "trustworthy" artificial intelligence effectively transform human rights from a mere object of protection into a criterion of admissibility for algorithmised administrative and service-related practices in the public sector. The study systematically identifies the key dimensions of the human-rights-based criterion of AI legitimacy in public governance, including legality and legal certainty, proportionality of interference, non-discrimination, transparency and explainability of decisions, accountability and the determination of responsible actors, human oversight, and institutional supervision. Particular emphasis is placed on procedural guarantees – namely transparency, controllability, reasoned decision-making and the availability of effective administrative and judicial remedies – as constituting the core of the legitimacy of algorithmised decision-making in the public sphere. The article concludes that the deployment of artificial intelligence systems in the activities of public authorities is admissible only where adequate procedural safeguards for human rights are ensured. Such safeguards prevent the substitution of public-law responsibility by technical expediency and guarantee the preservation of the individual's legal status, the effectiveness of legal protection, and public trust in institutions of public authority in the context of digital transformation.

Key words: *artificial intelligence; human rights; legitimacy; public governance; algorithmised decision-making; transparency; accountability.*

Актуальність теми. Використання систем штучного інтелекту (далі – ШІ) у діяльності органів публічної влади, у сфері правосуддя, соціального забезпечення, правоохоронній практиці та в цифрових послугах актуалізує питання про допустимі межі алгоритмізації рішень, що торкаються прав і свобод особи [1; 4; 6; 7; 10]. Йдеться не лише про технологічний інструментарій, а про зміну способів підготовки, прийняття та обґрунтування рішень, коли юридично значущі наслідки можуть наставати внаслідок автоматизованої обробки масивів даних і використання статистичних моделей [7; 10]. За таких умов легітимність застосування ШІ у публічній сфері не може бути зведена до міркувань ефективності чи економії ресурсів; вона має оцінюватися крізь призму сумісності алгоритмізованих практик із правами людини, принципами верховенства права, підзвітності та процедурної справедливості, що становлять нормативний каркас сучасних міжнародних підходів [8; 9; 10; 11]. У вітчизняних матеріалах проблематика впливу ШІ на права людини фіксується як комплекс ризиків цифровізації, зокрема ризиків втручання у приватність, непрозорості рішень, ускладнення їх оскарження, а також загроз дискримінації й упередженості [7]. Паралельно на міжнародному рівні сформовано нормативні орієнтири, за яких сумісність діяльності, пов'язаної з ШІ, із правами людини дедалі частіше постає не як рекомендація, а як юридично значущий стандарт – зокрема у зв'язку з ухваленням Рамкової конвенції Ради Європи про ШІ та Регламенту ЄС про гармонізовані правила у сфері ШІ (AI Act) [8; 10].

Сучасні дослідження, на які спирається ця стаття, умовно охоплюють кілька взаємопов'язаних напрямів. По-перше, аналізується вплив ШІ на забезпечення прав людини у контексті протидії злочинності та окреслюються ризики і перспективи відповідних практик [1]. По-друге, розглядаються етичні та правові аспекти застосування ШІ в Україні; звертається увага на складність перевірки систем ШІ на відповідність правовим нормам та етичним принципам і пропонується ідея етичного коду (або етичних орієнтирів) використання ШІ з розмежуванням принципів для розробників і користувачів [2]. По-третє, досліджуються міжнародно-правові підходи, співвідношення міжнародного права прав людини та розвитку ШІ, а також проблеми й перспективи українського регулювання прав та обов'язків у зв'язку з використанням ШІ; при цьому особливо підкреслюється значення новітніх правових напрацювань Ради Європи у 2024 році [3; 6; 8]. На цьому тлі окремі праці акцентують на викликах цифровізації права через взаємозв'язок ШІ з правами людини в умовах розвитку електронної держави [4], а також на проблемі визначення правового статусу ШІ у контексті порушення прав людини [5].

Водночас у наявному масиві публікацій потребує чіткішого доктринального опрацювання питання, принципово важливе для адміністративно-правового мислення: права людини мають розглядатися не тільки як об'єкт захисту від ризиків ШІ, а як критерій легітимності використання ШІ у публічно значущих процедурах і сервісах. На тлі новітніх міжнародних стандартів (Рада Європи, ЄС, ОЕСР, ЮНЕСКО) набуває практичного значення питання про те, як саме праволюдські гарантії – матеріальні та процедурні – трансформуються у юридичні умови допустимості алгоритмізованих рішень (законність, пропорційність, прозорість, підзвітність, людський контроль, ефективний засіб правового захисту) [8; 9; 10; 11].

Мета статті – обґрунтувати права людини як критерій легітимності використання систем ШІ та визначити юридично значущі умови допустимого застосування ШІ у сферах, що впливають на права, свободи та законні інтереси особи.

Методи дослідження: догматичний (аналіз нормативних положень і принципів), системний та функціональний (ШІ як інструмент реалізації публічної політики), порівняльно-правовий (підходи ЄС, Ради Європи, ОЕСР, ЮНЕСКО), а також ризик-орієнтований аналіз, відображений у сучасних міжнародних актах і дослідженнях [6; 8; 9; 10; 11].

Виклад основного матеріалу. У цьому дослідженні легітимність використання ШІ в публічній сфері розглядається як поєднання правомірності, процедурної належності та підзвітності рішень, що впливають на правовий статус особи. Алгоритмізація управлінських процесів виявляє межі сприйняття ШІ як «суто технічного засобу», оскільки системи ШІ здатні істотно впливати на підготовку та прийняття рішень, визначати пріоритети розгляду звернень, формувати оцінки ризиків і тим самим змінювати фактичні умови доступу особи до публічних благ і процедур [7; 10]. За такого стану речей права людини виконують функцію нормативного "фільтра" допустимості: вони задають критерії, за яких держава або суб'єкт, що надає суспільно значущу послугу, може покладатися на автоматизовані інструменти, а також визначають мінімальні гарантії контролю й захисту [8; 9; 11].

Перший вимір цього фільтра становлять законність і правова визначеність. Якщо рішення ухвалюється або істотно формується системою ШІ, то забезпечення передбачуваності процедур і зрозумілості підстав втручання є необхідною умовою реалізації прав особи та контролю за діяльністю влади [7; 8; 10]. Саме в цьому контексті Рамкова конвенція Ради Європи про ШІ, права людини, демократію та верховенство права встановлює вимогу сумісності діяльності в межах життєвого циклу систем ШІ з правами людини, демократією та верховенством права і покладає на сторони обов'язок уживати належних законодавчих, адміністративних чи інших заходів для реалізації її положень [8]. Отже, легітимність застосування ШІ у публічній сфері має оцінюватися як юридична відповідність рамковим конвенційним і регуляторним вимогам, а не як довільна політична чи управлінська доцільність [8; 10].

Другий вимір – пропорційність і недопущення надмірного втручання, насамперед у сфері приватності та захисту персональних даних. У методичному матеріалі про права людини в епоху ШІ прямо акцентовано, що ризики використання ШІ включають загрозу порушення права на приватність у зв'язку з обробкою даних; водночас підкреслюється необхідність належного проєктування захисту персональних даних, визначення цілей і підстав обробки та забезпечення прав суб'єктів даних [7]. У цій площині допустимість алгоритмізованого рішення визначається не "корисністю" зібраної інформації, а правомірністю і обґрунтованістю обробки, мінімізацією даних і дієвими гарантіями захисту, що є складовими праволюдської сумісності діяльності із ШІ [7; 8; 9].

Третій вимір – недискримінація та рівність, які в умовах ШІ набувають особливої гостроти через залежність результатів від даних і моделей навчання. Конвенційні й принципові документи прямо фіксують вимогу недискримінації як складову праволюдської рамки діяльності у межах життєвого циклу систем ШІ [8; 9]. На прикладному рівні методичні матеріали наголошують на необхідності виявлення та мінімізації упередженості, перевірки якості й репрезентативності даних, а також оцінки наслідків застосування ШІ у конкретному контексті [7]. З позиції публічного права це означає, що держава має забезпечувати не тільки формальне утримання від дискримінації, а й належні механізми запобігання дискримінаційним ефектам алгоритмів у сферах реалізації прав і свобод – через оцінювання ризиків, процедури контролю та можливість виправлення помилок [8; 9; 10]. У цьому сенсі акцент на етичних орієнтирах застосування ШІ, включно з ідеєю кодифікації етичних принципів для розробників і користувачів, є важливим, однак недостатнім: етичні вимоги набувають юридичного значення лише тоді, коли вони «перекладені» у процедури обов'язкової перевірки, підзвітності й відповідальності [2; 10].

Четвертий вимір – прозорість і пояснюваність як процесуальна передумова ефективного захисту. Методичний матеріал підкреслює, що непрозорість систем ШІ може призводити до ситуацій, коли особи не розуміють причин прийнятого щодо них рішення та фактично втрачають можливість належного оскарження [7]. У логіці належного врядування це означає, що мотивованість і контрольованість рішень мають бути забезпечені й у разі використання алгоритмічних інструментів, принаймні в тій мірі, яка дозволяє особі реалізувати право на захист і контрольним органам – здійснювати перевірку правомірності [7; 8]. Відповідно, Регламент ЄС про ШІ закріплює ризик-орієнтовану модель гармонізованих правил і передбачає низку обов'язків для учасників життєвого циклу ШІ, включно з вимогами, що стосуються прозорості та інформування в залежності від категорії систем [10]. У поєднанні з конвенційною вимогою праволюдської сумісності це означає: там, де алгоритм впливає на права, прозорість і підзвітність набувають характеру юридично значущих умов легітимності, а не факультативних «кращих практик» [8; 10].

П'ятий вимір – підзвітність і визначеність відповідального суб'єкта, без чого правовий захист стає декларативним. Вітчизняний дискурс про правовий статус ШІ прямо порушує питання відповідальності за наслідки застосування автономних або напівавтономних систем у разі порушення прав людини [5]. У міжнародній рамці це кореспондує з вимогою забезпечення "accountability and responsibility" за негативні наслідки діяльності, пов'язаної із ШІ, та зі встановленням процедурних і організаційних механізмів контролю [8; 10]. Відтак легітимність використання ШІ в публічній сфері передбачає не лише наявність нормативних приписів, а й інституційне розмежування ролей (розробник/постачальник/оператор/користувач/орган влади), процедури аудиту, документування, реагування на помилки та реальну можливість притягнення до відповідальності [5; 8; 10; 6].

Шостий вимір – людський контроль і недопущення делегування системі ШІ владного розсуду там, де вирішується доля прав та обов'язків особи. ЮНЕСКО у Рекомендації щодо етики ШІ прямо наголошує на фундаментальній ролі захисту прав людини і гідності та пов'язує це з принципами прозорості, справедливості і важливістю людського нагляду за системами ШІ [11]. Узгоджено з цим ОЕСР у Принципах щодо ШІ наголошує на повазі до верховенства права, прав людини та демократичних цінностей протягом життєвого циклу систем ШІ [9]. Ризик-орієнтована модель ЄС, закріплена в AI Act, передбачає диференційований режим для систем залежно від сфер і контекстів застосування, що в практичному вимірі означає підвищену увагу до людського контролю та процесуальних гарантій у чутливих сферах, де рішення здатні суттєво впливати на права особи [10]. У контексті правосуддя це набуває особливої ваги: суд як інституція захисту права не може визнати легітимним такий спосіб використання ШІ, який позбавляє суддю можливості мотивувати, перевірити і взяти на себе відповідальність за результат, а особу – можливості ефективного заперечення і контролю.

Сьомий вимір – інституційні механізми моніторингу й правового реагування. Андрущенко, аналізуючи вплив ШІ на захист прав людини у контексті боротьби зі злочинністю, порушує питання ризиків та перспектив практичного використання ШІ і тим самим підкреслює потребу належних гарантій у правозастосуванні [1]. У ширшій рамці це означає: легітимність не забезпечується разовим ухваленням норм; потрібні сталі інструменти оцінки впливу на права, нагляду за практиками, процедурного захисту і корекції помилок [8; 10]. У цьому зв'язку аналітичний звіт про міжнародні підходи та принципи відповідальності за використання ШІ для України вказує на значення застосування міжнародних підходів у національній політиці та праві, що має відбуватися через практичні механізми регулювання та впровадження [6].

З огляду на викладене, права людини як критерій легітимності використання систем ШІ означають сукупність взаємопов'язаних вимог: законність і правова визначеність; пропорційність втручання та належний режим даних; недискримінація і запобігання упередженості; прозорість, пояснюваність і контрольованість; підзвітність і визначеність ролей та відповідальності; людський контроль у рішеннях, що впливають на права; інституційний нагляд та ефективний засіб правового захисту; узгодженість із міжнародними стандартами, які закріплюють права людини і гідність як нормативний стрижень діяльності у межах життєвого циклу ШІ [2; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 3; 4].

Висновки. Легітимність використання систем штучного інтелекту в публічній сфері є похідною не від технологічної результативності, а від відповідності комплексу матеріальних і процедурних гарантій прав людини, що становлять зміст верховенства права та належного врядування. Права людини в умовах алгоритмізації адміністративних процедур і цифровізації правозастосування виконують функцію юридичного критерію допустимості: вони визначають межі

і умови, за яких держава та інші суб'єкти можуть покладатися на автоматизовані інструменти без руйнування правового статусу особи і без підміни публічно-правової відповідальності «технічною доцільністю». Такий критерій охоплює, з одного боку, матеріальні вимоги (пропорційність втручання, захист приватності та даних, недискримінація, повага до гідності й автономії), а з другого – процесуальні (прозорість і контрольованість, мотивованість, людський контроль, підзвітність, інституційний нагляд і реальна можливість ефективного оскарження). Звідси випливає, що впровадження ШІ у публічній сфері має бути процедурно забезпеченим: із визначенням зон підвищеного ризику, належною оцінкою впливу на права, аудитом і документуванням, чітким розмежуванням відповідальності та дієвими гарантіями судового й адміністративного контролю.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко О. П. Вплив штучного інтелекту на захист прав людини: проблеми, прогнози та перспективи. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2024. № 1 (47). С. 186–193. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-186.

2. Горєлова В. Ю. Етичні та правові перспективи застосування штучного інтелекту в Україні. *Legal Bulletin.* 2024. № 2 (12). С. 65–71. DOI:10.31732/2708-339X-2024-12-A10

3. Камардіна Ю. В., Поляруш-Сафроненко С. О., Вишневська Ю. В. Права людини в епоху розвитку штучного інтелекту. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2024. № 27. С. 71–78. DOI: 10.34079/2226-3047-2023-14-27-71-78.

4. Котуха О. С., Попов Д. І. Штучний інтелект та права людини: проблеми цифровізації права на сучасному етапі розвитку електронної держави. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* 2024. № 15. С. 19–27. DOI:10.32782/2616-7611-2024-15-03

5. Мохначук С. В., Ломака І. І. Визначення правового статусу штучного інтелекту в контексті порушення прав людини. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. DOI: 10.5281/zenodo.16869109.

6. Петрів О., Спесивцева О. Міжнародні підходи до розвитку ШІ та принципів відповідальності за використання: висновки для України. Київ : Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні; Центр міжнародної безпеки; Центр демократії та верховенства права, 2025. 19 с. URL: https://www.kas.de/documents/d/ukraine/cedem_ai_development_ukr

7. Шадська У., Ніколаєв А., Деркаченко Ю., Бегей В., Румянцев Г., Дубно О., Марченко О. та ін. Права людини в епоху штучного інтелекту: виклики та правове регулювання : методичний матеріал. 2024. 39 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/ПРАВА%20ЛЮДИНИ%20В%20ЕПОХУ%20ШТУЧНОГО%20ІНТЕЛЕКТУ_compressed.pdf

8. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). 2024. URL: https://rm.coe.int/1680afae3c

9. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD/LEGAL/0449). 2019. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449

10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng

11. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 2021. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 351.74:355.2:355.4
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.41

КУШНІРЕНКО Р.О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДО ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN THE NATIONAL POLICE AND THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE DURING THE TRAINING OF PERSONNEL TO PERFORM SERVICE AND COMBAT TASKS

У статті проведено комплексне дослідження нормативно-правових засад взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України у сфері підготовки особового складу до виконання службово-бойових завдань. Проаналізовано законодавчу базу, що регламентує діяльність обох структур, зокрема Закони України «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», підзаконні акти та стратегічні документи МВС України. Це надало змогу окреслити комплексні питання взаємодії, що грунтуються на проведенні спільної підготовки до виконання тактичних та спеціальних службово-бойових завдань в межах системи національної безпеки та оборони, які базуються на моделюванні кризових ситуацій, реагування на масові порушення громадського порядку та масові заворушення, з використанням сучасних інтерактивних методик та технологій, у тому числі симуляційних та мультимедійних тренажерів. Особливу увагу приділено впровадженню міжнародних стандартів і передових практик службово-бойової підготовки, а також методикам оцінювання ефективності спільних навчань у кризових та воєнних умовах. Розглянуто організаційні механізми координації, інтеграцію навчальних програм, стандартизацію процедур підготовки та формування єдиних критеріїв оцінки професійної готовності особового складу. Зазначено, що комплексний підхід, який включає в себе тактичну та фізичну підготовку, формує в особового складу психологічну стійкість, адаптивність та можливість прийняття швидких рішень у стресових ситуаціях. На основі проведеного аналізу обґрунтовано напрями вдосконалення правового регулювання, уніфікації навчальних методик та підвищення ефективності Національної поліції та Національної гвардії України з метою забезпечення належного рівня публічної безпеки в умовах сучасних безпекових викликів, зокрема під час воєнного стану.

Ключові слова: *нормативно-правові засади, Національна поліція України, Національна гвардія України, службово-бойова підготовка, міжвідомча взаємодія, громадська безпека, воєнний стан.*

The article conducts a comprehensive study of the regulatory and legal principles of interaction between the National Police and the National Guard of Ukraine in the field of training personnel to perform service and combat tasks. The legislative framework regulating the activities of both structures is analyzed, in particular the Laws of Ukraine “On the National Police”, “On the National Guard of Ukraine”, by-laws and strategic documents of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. This made it possible to outline complex issues of interaction based on joint training for the performance of tactical and special service and combat tasks within the framework of the national security and defense system, which are based on modeling crisis situations, responding to mass violations of public order and mass riots, using modern interactive methods

© КУШНІРЕНКО Р.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки ННІ ПФППД НПУ (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-3190-5964

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

and technologies, including simulation and multimedia simulators. Special attention is paid to the implementation of international standards and best practices in service and combat training, as well as methods for assessing the effectiveness of joint exercises in crisis and war conditions. The organizational mechanisms of coordination, integration of training programs, standardization of training procedures and formation of unified criteria for assessing the professional readiness of personnel are considered. It is noted that a comprehensive approach, which includes tactical and physical training, forms psychological stability, adaptability and the ability to make quick decisions in stressful situations in personnel. Based on the analysis, directions for improving legal regulation, unifying training methods and increasing the efficiency of the National Police and the National Guard of Ukraine are substantiated in order to ensure an adequate level of public safety in the conditions of modern security challenges, in particular during martial law.

Key words: *regulatory and legal framework, National Police of Ukraine, National Guard of Ukraine, service and combat training, interagency interaction, public safety, martial law.*

Постановка проблеми. Сучасні безпекові виклики, зумовлені збройною агресією проти України, масштабними масовими заворушеннями та зростанням рівня злочинності, обумовлюють необхідність підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів. У таких умовах особливого значення набуває скоординована взаємодія Національної поліції та Національної гвардії України, від якої залежить своєчасність реагування на кризові ситуації, підтримання публічного порядку та захист населення. Проте аналіз чинної нормативно-правової бази свідчить про наявність проблемних аспектів у сфері організації спільних навчань, уніфікації процедур підготовки особового складу та впровадження єдиних стандартів реагування на загрози, що зумовлює потребу у комплексному науковому дослідженні зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нормативно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів України та організації їх взаємодії привертала увагу низки науковців. Зокрема, А. Жбанчик досліджував напрями вдосконалення координації між Національною поліцією та Національною гвардією у сфері публічної безпеки, підкреслюючи необхідність єдиних стандартів спільної діяльності [7]. О. Ярошак акцентував увагу на нормативному та організаційному аспектах взаємодії правоохоронних органів під час забезпечення громадського порядку, особливо в умовах воєнного стану [8]. В. Бондар у своїх працях наголошував на важливості розробки окремих нормативних актів, які б регламентували механізми співпраці силових структур із населенням у кризових ситуаціях [9].

Разом з тим, попри наявні наукові розвідки, комплексний аналіз взаємодії Національної поліції та Національної гвардії в контексті сучасних безпекових викликів, уніфікації навчальних програм та інтеграції міжнародних стандартів залишається недостатньо висвітленим, що визначає актуальність подальших досліджень у цій сфері.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність законодавчої бази, що регламентує діяльність Національної поліції та Національної гвардії України, досі не сформовано єдиної системи нормативно-правового забезпечення спільних навчань та координації службово-бойової підготовки цих структур. Недостатньо розробленими залишаються питання уніфікації стандартів оцінювання професійної готовності особового складу, інтеграції сучасних методик тактико-спеціальної підготовки та впровадження міжнародних практик у національну систему підготовки кадрів. Крім того, в умовах воєнного стану особливої актуальності набуває розробка чітких алгоритмів взаємодії правоохоронних органів у кризових ситуаціях, що вимагає комплексного наукового аналізу та вдосконалення існуючих механізмів правового регулювання.

Метою статті є комплексний аналіз нормативно-правових засад взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України у процесі підготовки особового складу до виконання службово-бойових завдань, виявлення проблемних аспектів у сфері організації спільних навчань, стандартизації процедур та оцінювання ефективності підготовки, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та інтеграції міжнародних практик у національну систему службово-бойової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний соціально-політичний та безпековий контекст України характеризується виникненням численних загроз, серед яких особливе

місце займає збройна агресія, масштабні масові акції протесту, а також інші форми порушень публічного порядку, що суттєво впливають на функціонування правоохоронної системи. Ці виклики обумовлюють необхідність підвищення ефективності взаємодії між Національною поліцією та Національною гвардією України, оскільки від оперативності та координації їхніх дій залежить забезпечення належного рівня публічної безпеки та правопорядку. У цьому контексті нормативно-правові засади взаємодії набувають стратегічного значення, виступаючи фундаментом для підготовки особового складу обох структур до виконання службово-бойових завдань. Вони забезпечують не лише законність дій, а й скоординованість, ефективність та своєчасність реагування на надзвичайні ситуації та потенційні загрози.

Закон України «Про Національну поліцію» визначає ключові завдання поліції, серед яких охорона прав і свобод людини, протидія злочинності та забезпечення громадської безпеки [1]. Ці завдання формують базис для діяльності правоохоронних органів у межах цивільного суспільства та визначають стандарти професійної підготовки й взаємодії з іншими державними структурами. Водночас Закон України «Про Національну гвардію України» закріплює правовий статус Національної гвардії як військового формування з правоохоронними функціями, надає їй повноваження щодо захисту життя, прав і свобод громадян, а також участі у відбитті збройної агресії [2].

Синтез положень обох законодавчих актів створює необхідну законодавчу основу для комплексної та багаторівневої взаємодії. Вона охоплює планування та проведення спільних навчань, координацію службово-бойової підготовки, а також інтеграцію тактичних та спеціальних завдань у рамках єдиної системи безпеки. Організаційні механізми взаємодії включають визначення чітких функціональних обов'язків кожної структури, встановлення процедур обміну інформацією, узгодження планів реагування на різні типи загроз, а також формування спільних оперативних груп для реагування на надзвичайні події.

Особлива увага приділяється розробці та реалізації сценаріїв спільних дій, що дозволяє відпрацьовувати взаємодію в умовах, максимально наближених до реальних кризових ситуацій. Такі заходи включають координацію тактичних дій під час охорони масових заходів, спільне патрулювання проблемних територій, реагування на надзвичайні події та ліквідацію наслідків масових порушень громадського порядку. У результаті формуються єдині стандарти поведінки та взаємодії, що підвищують оперативну готовність, зменшують ризики конфліктів між структурами та забезпечують ефективну реалізацію службово-бойових завдань у сучасних умовах підвищеної небезпеки.

Таким чином, нормативно-правова регламентація взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України виступає не лише як механізм забезпечення законності та правопорядку, але й як інструмент підвищення професійної компетентності особового складу, оперативної готовності та здатності обох структур ефективно реагувати на комплексні виклики сучасного безпекового середовища. Інтеграція правових норм та практичних процедур дозволяє забезпечити системність, передбачуваність та узгодженість дій у кризових ситуаціях, що є критично важливим для стабільності та безпеки держави.

Положення чинних нормативних актів, зокрема наказу Міністерства внутрішніх справ України № 50 «Про організацію службової підготовки працівників Національної поліції», мають визначальне значення для формування системи професійної підготовки особового складу та забезпечення належного рівня їхньої готовності до виконання службово-бойових завдань. Зазначений документ регламентує порядок планування та проведення навчальних занять, визначає їх структуру, форми та методи реалізації, а також встановлює принципи організації взаємодії з Національною гвардією України для відпрацювання спільних дій у кризових ситуаціях [4]. У цьому контексті наказ виступає інструментом не лише внутрішньої регламентації діяльності поліції, але й нормативним механізмом координації між силовими структурами, що дозволяє уніфікувати підходи до професійної підготовки та забезпечити єдині стандарти реагування.

Важливим концептуальним орієнтиром розвитку системи професійної підготовки у сфері правоохоронної діяльності є Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2025 року. У цьому стратегічному документі особливий акцент зроблено на інтеграції навчальних програм для різних силових формувань, розвитку сучасних методик тактико-спеціальної підготовки та впровадженні інноваційних освітніх технологій [3]. Значна увага приділяється також забезпеченню єдиного підходу до оцінювання результатів службово-бойової підготовки, що спрямоване на досягнення об'єктивності, прозорості та відповідності міжнародним стандартам.

Практична реалізація зазначених нормативних положень проявляється у проведенні спільних навчань Національної поліції та Національної гвардії України, які включають моделювання кризових ситуацій, відпрацювання тактичних сценаріїв реагування на масові порушення громадського порядку, терористичні акти або збройну агресію. В освітньому процесі широко застосовуються інтерактивні методики, симуляційні тренажери та сучасні технології моделювання оперативних ситуацій, що дозволяє максимально наблизити навчання до реальних умов. Крім того, проводяться спільні міжнародні тренінги та обміни досвідом із закордонними правоохоронними структурами, що сприяє підвищенню професійного рівня кадрів, адаптації до новітніх методів тактичної та спеціальної підготовки, а також розвитку навичок міжвідомчої координації в умовах складних безпекових викликів.

Особлива увага приділяється системному оцінюванню ефективності навчальних заходів та рівня взаємодії між структурними підрозділами. Використовуються комплексні методи аналізу, що включають кількісні та якісні показники: оцінку тактичних навичок особового складу, час реагування на змодельовані ситуації, ефективність комунікації між учасниками операцій, а також відповідність дій нормативним та процедурним вимогам. Результати оцінювання дозволяють виявляти слабкі місця у підготовці, коригувати навчальні програми та вдосконалювати механізми взаємодії, що забезпечує підвищення оперативної готовності та професійної компетентності.

Таким чином, нормативно-правові акти та стратегічні документи формують комплексну основу для організації та вдосконалення підготовки особового складу Національної поліції та Національної гвардії України. Вони створюють умови для інтеграції освітніх програм, стандартизації процедур підготовки, уніфікації тактичних та методичних підходів, а також розвитку ефективних механізмів міжвідомчої координації. У результаті забезпечується системність підготовки кадрів, підвищується рівень їх професійної компетентності, а також зміцнюється здатність правоохоронних органів адекватно та своєчасно реагувати на складні виклики сучасного безпекового середовища.

Науковці наголошують на критичній важливості комплексного підходу до організації взаємодії Національної поліції України та Національної гвардії у сфері забезпечення публічної безпеки, особливо в умовах сучасних безпекових викликів. А. Жбанчик зазначає, що детальний аналіз нормативно-правової бази дозволяє не лише оцінити існуючі механізми взаємодії, але й запропонувати конкретні шляхи їх вдосконалення, що сприятиме підвищенню ефективності координації дій обох структур у практичній діяльності [7, с. 30].

О. Ярошак акцентує увагу на тому, що взаємодію між правоохоронними органами слід розглядати як комплексне явище, яке охоплює нормативний, організаційний та практичний аспекти. Особливо важливою є узгодженість дій на законодавчому рівні в умовах воєнного стану, оскільки будь-які прогалини або невідповідності у правовому регулюванні можуть призвести до неефективності реагування та підвищення ризиків порушень публічної безпеки [8, с. 20].

В. Бондар підкреслює необхідність розробки окремого нормативного акта, який би регламентував організацію взаємодії поліції з населенням, забезпечував чітку координацію дій у кризових умовах та воєнний час, а також створював умови для єдиного підходу до навчань, оцінювання та реагування на надзвичайні ситуації [9, с. 15].

Усі зазначені дослідники відзначають, що однією з ключових проблем сучасного забезпечення публічної безпеки є недостатня уніфікація стандартів підготовки та критеріїв оцінки рівня службово-бойової готовності особового складу, а також неврегульованість процесу проведення спільних навчань у кризових умовах. Науковці наголошують на необхідності створення системного підходу до розробки нормативних та методичних документів, що б включав інтеграцію навчальних програм, стандартизацію процедур підготовки та оцінювання, а також чіткі механізми взаємодії між правоохоронними структурами. Це дозволяє забезпечити не лише законність і координацію дій, а й підвищити оперативну спроможність та ефективність реагування у складних безпекових умовах, включно з воєнним станом.

Міжнародні стандарти, зокрема рекомендації Організації Об'єднаних Націй та Організації з безпеки і співробітництва в Європі щодо підготовки правоохоронних органів, відіграють ключову роль у формуванні сучасних підходів до службово-бойової підготовки. Ці документи підкреслюють необхідність дотримання фундаментальних прав людини, забезпечення пропорційного та обґрунтованого застосування сили, а також встановлення системи контролю за діями персоналу у надзвичайних та кризових ситуаціях [5]. Особлива увага приділяється питанням законності, етичної відповідальності працівників правоохоронних органів, а також впровадженню процедур оцінювання ризиків і управління ними під час виконання службових завдань у складних умовах.

Імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство України сприяє формуванню сучасної моделі службово-бойової підготовки, яка інтегрує національні особливості та специфіку правового регулювання з передовими міжнародними практиками. До таких практик належать, зокрема, моделювання кризових ситуацій за допомогою симуляційних тренажерів, проведення міжвідомчих навчань із використанням сценаріїв масових заворушень, застосування інтерактивних методик навчання, тренінгів з деескалації конфліктів та тренувань на точність і пропорційність застосування сили. Крім того, успішним є впровадження міжнародних програм, таких як тренінги ОБСЄ щодо дотримання прав людини та стандартів взаємодії з населенням під час надзвичайних ситуацій, а також навчальні модулі ООН із кризового реагування та управління ризиками.

Врахування цих практик дозволяє створювати ефективні механізми моніторингу та оцінювання службово-бойової підготовки, що охоплюють не лише відпрацювання оперативних дій, а й оцінку дотримання норм права, етичної поведінки, ефективності комунікації та взаємодії між підрозділами. Такий комплексний підхід підвищує професійну компетентність особового складу, забезпечує системність підготовки та готовність правоохоронних органів швидко і ефективно реагувати на сучасні виклики, включно з кризовими та надзвичайними ситуаціями, масовими порушеннями громадського порядку або збройною агресією.

Таким чином, інтеграція міжнародних практик у національну систему підготовки Національної поліції та Національної гвардії України сприяє підвищенню якості навчання, уніфікації стандартів реагування та забезпеченню збалансованого поєднання тактичних, правових і етичних компонентів службово-бойової діяльності.

В умовах воєнного стану, відповідно до указу Президента України «Про введення воєнного стану», координація дій Національної поліції та Національної гвардії є критично важливою складовою забезпечення національної безпеки. Її ефективність визначає успішність охорони стратегічних об'єктів, підтримання публічного порядку, своєчасне реагування на загрози внутрішньої та зовнішньої безпеки, а також мінімізацію негативних наслідків кризових ситуацій [6]. Скоординовані дії цих силових структур створюють основу для системного реагування на різнопланові виклики, підвищуючи рівень готовності державних інститутів до виконання завдань у складних умовах воєнного часу.

Підготовка особового складу в таких умовах потребує комплексного підходу, що передбачає поєднання фізичної та тактичної підготовки з формуванням психологічної стійкості, адаптивності та здатності до прийняття оперативних рішень у кризових ситуаціях. Науково обґрунтовані методики включають розвиток навичок оцінки ризиків, управління стресом, ефективної комунікації та взаємодії між підрозділами. Психологічна готовність особового складу забезпечує стабільність виконання службових завдань, підтримку морального стану колективу та зменшення ризику помилкових дій у критичних ситуаціях [10].

Методологічні аспекти підготовки в умовах воєнного стану передбачають використання інтегрованих навчальних програм, які поєднують моделювання реальних кризових подій, відпрацювання сценаріїв масових порушень публічного порядку, дій у разі збройного конфлікту та спільні тренування з іншими силовими структурами. Для оцінювання ефективності координації застосовуються комплексні критерії, що охоплюють:

1) рівень оперативної взаємодії та швидкість прийняття рішень;
2) відповідність дій нормативно-правовим вимогам та стандартам безпеки;
3) ефективність комунікації між підрозділами та взаємодії з населенням;
4) здатність адаптуватися до непередбачуваних ситуацій та змін у зовнішньому середовищі.

Реалізація такої методики забезпечує системність та комплексність підготовки, дозволяє визначати слабкі місця у взаємодії підрозділів, коригувати навчальні програми та вдосконалювати процедурні стандарти. У результаті підвищується професійна компетентність особового складу, зростає ефективність реагування на загрози та забезпечується стабільність функціонування правоохоронної системи держави у складних умовах воєнного часу.

Висновки. Таким чином, нормативно-правові засади взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України формують комплексну, системну структуру, яка охоплює конституційні положення, закони, підзаконні нормативні акти, а також міжнародні стандарти і рекомендації, що регламентують діяльність правоохоронних органів та військових формувань із правоохоронними функціями. Така система забезпечує правову основу для організації спільних дій, координації оперативної та службово-бойової підготовки, визначає рамки застосування сили та регламентує взаємодію з населенням у кризових та надзвичайних ситуаціях.

Включення наукових досліджень, аналітичних оцінок та рекомендацій експертів дозволяє не лише оцінити ефективність існуючих нормативних механізмів, але й визначити перспективні шляхи вдосконалення цієї системи. Зокрема, це стосується уніфікації навчальних програм та методик тактико-спеціальної підготовки, впровадження єдиних стандартів оцінки рівня службово-бойової готовності, а також удосконалення правового регулювання процесу спільних тренувань у різних умовах, включно з воєнним станом.

Крім того, наукові рекомендації підкреслюють необхідність розвитку матеріально-технічної бази, оснащення підрозділів сучасними засобами зв'язку, спеціальним обладнанням і навчальними тренажерами, що дозволяє наблизити процес підготовки до реальних умов виконання службово-бойових завдань. Одночасно, підвищення професійної компетентності особового складу включає не лише розвиток фізичних та тактичних навичок, а й формування психологічної стійкості, навичок управління ризиками, ефективної комунікації та правомірної взаємодії з громадянами.

Впровадження зазначених заходів забезпечує комплексну ефективність підготовки правоохоронних і військових формувань, підвищує рівень готовності особового складу до виконання службово-бойових завдань та сприяє забезпеченню безпеки громадян. Такий системний підхід дозволяє створити стійку, адаптивну та законодавчо врегульовану модель взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України, здатну ефективно реагувати на сучасні загрози, включно з кризовими ситуаціями, масовими порушеннями громадського порядку та збройною агресією.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580 VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 03.09.2025)

2. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876 VII // *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. ст. 594. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text (дата звернення: 03.09.2025)

3. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2025 року. Київ, 2021. 48 с.

4. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text (дата звернення: 03.09.2025)

5. United Nations. Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers. Geneva: United Nations Publications, 2011. 356 p.

6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 03.09.2025)

7. Жбанчик А.В. Напрями вдосконалення взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Науковий вісник Дніпровського держававного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2. С. 27–35.

8. Ярошак О.Я. Взаємодія національної поліції з правоохоронними підрозділами під час забезпечення публічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. С. 15–22.

9. Бондар В.В. Співпраця Національної поліції України з громадянським суспільством на засадах партнерства в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. С. 10–18.

10. Поливанюк В.Д.; Завістовський О.Д. Актуальні питання удосконалення методик навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання в період воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 336-338.

11. Поливанюк В.Д.; Завістовський О.Д. Професійна підготовка поліцейських: міжнародний досвід та вітчизняні перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 467–469.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.42

ПРИХОДЬКО А.А.

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

PRINCIPLES OF FORMING A CONTROL SYSTEM IN THE SPHERE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR PREVENTION AND COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE

В статті визначено, що громадський контроль у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції можна визначити як спеціалізований складник загального процесу активного викорінення корупційних проявів на території України, що полягає в системній реалізації злагоджених дій громадських інституцій, свідомих громадян, зокрема наділених статусом викривачів корупції, спрямованих на здійснення нагляду за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, координації її з суспільними пріоритетами та бажаннями громади. Наголошено, що державний контроль у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні – внутрішній та зовнішній тиск контрольних органів (осіб) на суб'єктів публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії корупції, що напряму не впливає на процедури й етапи реалізації їхньої адміністративної діяльності, а лише дає правову оцінку їхній правомірності, ефективності й раціоналізації за фактом виконання окремої дії. З'ясовано, що державний контроль у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні – внутрішній та зовнішній тиск контрольних органів (осіб) на суб'єктів публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії корупції, що напряму не впливає на процедури й етапи реалізації їхньої адміністративної діяльності, а лише дає правову оцінку їхній правомірності, ефективності й раціоналізації за фактом виконання окремої дії. Зроблено висновок, що система контролю у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції представлена двоблоковістю своєї структури: з одного боку – механізмами системної реалізації взаємозлагоджених дій громадських інституцій, свідомих громадян, зокрема наділених статусом викривачів корупції, спрямованих на здійснення нагляду за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, координації її з суспільними пріоритетами та бажаннями громади; з іншого – внутрішнім і зовнішнім тиском контрольних органів (осіб) на суб'єктів публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії корупції, що напряму не впливає на процедури й етапи реалізації їхньої адміністративної діяльності, а лише дає правову оцінку їхній правомірності, ефективності та раціоналізації за фактом виконання окремої дії.

Ключові слова: *судовий контроль, адміністративне судочинство, правосуддя, судове рішення, адміністративно-правове забезпечення, запобігання та протидія корупції.*

The article defines that public control in the field of administrative and legal support for preventing and combating corruption can be defined as a specialized component ofthe general process of active eradication of corruption manifestations in the territory of Ukraine, which consists in the systematic implementation of coordinated actions ofpublic institutions, conscious citizens, in particular those endowed with the

© ПРИХОДЬКО А.А. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем публічного права (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

status ofwhistleblowers of corruption, aimed at supervising the activities of public administration entities, coordinating them with public priorities and the desires of the community. It is emphasized that state control in the field of administrative and legal support for preventing and combating corruption in Ukraine is internal and external pressure of control bodies (persons) on public administration entities in the field of preventing and combating corruption, which does not directly affect the procedures and stages of implementing their administrative activities, but only provides a legal assessment of their legality, effectiveness and rationalization upon the fact of performing a separate action. It was found that state control in the field of administrative and legal support for preventing and combating corruption in Ukraine is internal and external pressure from control bodies (persons) on public administration entities in the field of preventing and combating corruption, which does not directly affect the procedures and stages of implementing their administrative activities, but only provides a legal assessment of their legality, effectiveness and rationalization upon the fact of performing a separate action. It was concluded that the control system in the field of administrative and legal support for preventing and combating corruption in Ukraine under the conditions of European integration is represented by a two-block structure: on the one hand, mechanisms for the systematic implementation of mutually coordinated actions of public institutions, conscious citizens, in particular those endowed with the status of whistleblowers of corruption, aimed at supervising the activities of public administration entities, coordinating them with public priorities and the desires of the community; on the other hand, internal and external pressure from control bodies (persons) on public administration entities in the field of preventing and combating corruption, which does not directly affect the procedures and stages of implementing their administrative activities, but only provides a legal assessment of their legality, effectiveness, and rationalization based on the fact of performing a particular action.

Key words: *judicial control, administrative proceedings, justice, court decision, administrative and legal support, prevention and counteraction to corruption.*

Актуальність теми. Успіх реалізації в Україні антикорупційних заходів та антикорупційної політики значною мірою залежить від налагодження ефективної системи державного й громадського контролю. У науці державного управління під контролем розуміється основний засіб забезпечення законності й дисципліни в різних галузях господарства [1, с. 58]. Загалом контроль використовується для перевірки відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, у рамках і межах яких вони мають діяти [2, с. 351]. Контроль – одна з основних функцій управління, вона є завершальною стадією управлінського процесу. Нерідко контроль характеризується і як принцип управління, і як його метод. Головне полягає в тому, що контроль – це постійно діючий фактор управління, не пов'язаний виключно з перевіркою виконання управлінських рішень [3, с. 40–41].

Участь громадськості в питаннях запобігання та протидії корупції безпосередньо зводиться до реалізації громадськими організаціями й свідомими громадянами (викривачами корупції) свого морального, конституційного та громадянського права впливати на процес формування й діяльність антикорупційних органів, а також на сферу антикорупційної політики загалом шляхом взаємодії інституцій громадянського суспільства й держави під час прийняття соціально важливих рішень. Крім комунікативної функції, громадськість виконує й контрольну, правове забезпечення організації та здійснення якої не можна назвати задовільним, враховуючи декларативний характер положень чинного законодавства щодо основних способів і засобів громадського контролю [4, с. 72].

Виклад основного матеріалу. Громадський контроль передбачає участь інститутів громадянського суспільства в реалізації державної антикорупційної політики та наголошує на важливості здійснення громадського контролю за діяльністю державних службовців, однак слід розуміти, що корумпований стан системи правосуддя й правоохоронних органів, системи державного управління загалом позбавляє громадян реальних ефективних державно управлінських механізмів участі в боротьбі з корупцією. Євроінтеграційні прагнення України й зростання уваги до неї з боку Єврокомісії у питанні боротьби з корупцією в рамках імплементації Угоди про асоціацію та лібералізації візового режиму вимагає активізації процесу залучення громадян до боротьби з корупцією. Тож для подолання суспільного скептицизму щодо громадських ініціатив

у розв'язанні проблеми корупції повинна посилитися роль неурядових організацій як інститутів громадянського суспільства, а дієвим механізмом їхньої участі у процедурах прийняття управлінських рішень як важливої передумови протидії корупції повинна стати взаємодія з органами державної влади в цьому питанні [5, с. 134].

Наразі профільних громадських організацій вистачає, однак їхня думка здебільшого не враховується, що впливає як на аспекти організаційного впливу на суспільні відносини, так і на бажання громадськості безпосередньо бути залученою до означеного процесу.

Взаємодія неурядових організацій та органів державної влади в питаннях подолання корупції вимагає запровадження дієвого громадського контролю не лише за органами антикорупційної юрисдикції, а й за іншими суб'єктами публічної адміністрації: правоохоронними органами й органами державної влади в усіх ключових сферах, де потенційний корупціогенний фактор є високим.

Отже, з розумінням зазначеного, громадський контроль у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції можна визначити як спеціалізований складник загального процесу активного викорінення корупційних проявів на території України, що полягає в системній реалізації злагоджених дій громадських інституцій, свідомих громадян, зокрема наділених статусом викривачів корупції, спрямованих на здійснення нагляду за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, координації її з суспільними пріоритетами та бажаннями громади.

Слід розуміти, що наділення відповідно до законодавства України окремих громадських об'єднань або їхніх представників певною компетенцією у сфері формування або забезпечення виконання їхніх повноважень органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, свідчить про набуття такими об'єднаннями громадян та їхніх представників публічного характеру їхньої діяльності. Тобто представники громадськості у процесі реалізації своїх, передбачених законодавством можливостей брати участь у проведенні чи реалізації публічної політики, можуть реально впливати на ухвалення органами державної влади рішень. У зв'язку з цим Конституційний Суд України вважає, що держава має право запроваджувати в таких випадках відповідний контроль за діяльністю об'єднань громадян та їхніх представників з метою запобігання виникнення і в їхній діяльності корупційних ризиків, недопущення неправомірного набуття матеріальних або нематеріальних благ, вчинення інших зловживань при реалізації наданих їм прав щодо участі в публічному управлінні [6].

Відтак, суб'єкти громадського контролю є об'єктами державного контролю, оскільки мають публічний статус.

Коли ми говоримо про державний контроль, необхідно зазначити, що держава є одним з головних суб'єктів здійснення контрольної функції в суспільстві. Адже вона наділена реальними повноваженнями для впливу на суспільство, при здійсненні якого покладається й на засоби контролю. Тобто державний контроль є важливим видом діяльності держави, що здійснюється уповноваженими державними органами, посадовими особами і який спрямований на забезпечення законності й дисципліни [2, с. 351]. Призначення державного контролю полягає в тому, що держава через певні організаційні форми й структури створює систему контролю, нагляду, перевірки виконання чинних норм і правил, усунення та недопущення відхилень від визначених параметрів. Контроль є елементом державної влади, а контрольні відносини мають владний характер [3, с. 40–41].

Слід зазначити, що правова природа державного контролю виражається в тому, що він здійснюється органами держави та їхніми посадовими особами в межах, визначених правовими нормами, на підставі норм права й відповідно до них [2, с. 346]. Сьогодні й у наукових працях, й у чинному законодавстві досить часто як синонім «контролю» вживається термін «нагляд», проте їхні відмінності ще недостатньо досліджені. Як слушно зауважує С. Ківалов, поняття «контроль» і «нагляд» ще не стали науковими термінами, які вичерпно відображають їхню сутність і відмінність [7, с. 177]. Однак деякі вчені стверджують, що межа між цими двома термінами існує. Зокрема, О. Андрійко вважає, що різниця між «контролем» і «наглядом» полягає у сфері охоплення та у специфіці методів і форм впливу [8, с. 92]. Однак більшість вчених та й законодавець розкривають контроль через нагляд або ж навпаки.

Аналіз антикорупційного законодавства дає підстави стверджувати, що державний контроль за реалізацією антикорупційної політики здійснюють Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений орган (особа) з питань антикорупційної політики в межах своїх повноважень, визначених Конституцією та законами України, нормативно-правовими актами Кабінету

Міністрів України [9]. Спеціалізованих норм щодо контролю за формуванням антикорупційної політики немає. Однак існує розгалужена система контролю за реалізацію та дотримання антикорупційного законодавства.

Орієнтуючись на думку міжнародної спільноти, зазначимо, що в досліджуваній сфері державний контроль має передбачати парламентський, судовий, фінансовий і спеціальний контроль [10]. Спробуймо з'ясувати, чи діє кожен з них в Україні.

У Законі України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 07.04.2011 № 3206-VI було передбачено, що «Верховна Рада України здійснює парламентський контроль у сфері запобігання та протидії корупції в межах, визначених Конституцією України. Інші органи державної влади здійснюють контроль у сфері запобігання та протидії корупції в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [11]. В чинному нині спеціалізованому законі така норма відсутня.

Верховна Рада України через діяльність профільного Комітету має здійснювати парламентський контроль у сфері запобігання та протидії корупції. Зазначене не корелюється з компетенцією комітетів, які здійснюють законопроєктну роботу, готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України [12]. Тому парламентський контроль у сфері антикорупційної політики повинен здійснювати (реалізовувати) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або Уповноважений Верховної Ради України з питань антикорупційного законодавства (спеціалізований омбудсмен).

Додатково зазначимо, що омбудсмен – це спеціальний контрольно-наглядовий і правозахисний орган державної влади (посадова особа). Його запровадження є реакцією суспільства на недосконалість наявної в країні правозахисної системи [13]. В Україні парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини й громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Уповноваженим опрацьовуються проєкти нормативно-правових актів публічної адміністрації з наданням відповідних зауважень і пропозицій, однак саме контрольні повноваження відсутні.

Станом на сьогодні в парламенті очікує розгляду законопроєкт про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України). Законопроєктом пропонується: 1) закріпити нове повноваження парламенту – призначення на посади та звільнення з посад уповноважених Верховної Ради України за дотриманням Конституції України й законів в окремих сферах; заслуховування їхніх щорічних доповідей про стан дотримання Конституції України й законів у відповідних сферах; 2) встановити, що для здійснення парламентського контролю за дотриманням Конституції України й законів в окремих сферах Верховна Рада України може призначати уповноважених Верховної Ради України, правовий статус яких визначається окремими законами [14].

Запровадження такого інституту парламентського контролю як уповноважені Верховної Ради України «за дотриманням Конституції України й законів в окремих сферах» не може призвести до звуження сфери діяльності та обмеження повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та до обмеження конституційного права, закріпленого частиною третьою статті 55 Конституції України. За особою залишається право звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини для захисту та відновлення своїх конституційних прав і свобод з метою ініціювання здійснення парламентського контролю [13].

Відповідно, ми підтримуємо думку щодо необхідності створення посади Уповноваженого Верховної Ради України з питань антикорупційного законодавства або ж деталізації повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в означеній сфері, адже діяльності Рахункової палати, яка від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їхнім використанням [15], нам здається замало.

Наступне, на що потрібно звернути увагу, це судовий контроль у сфері антикорупційної політики держави. Загалом Конституційний суд України є відповідальним органом, що має контрольні функції за конституційністю правової основи антикорупційної політики, а суди загальної юрисдикції – за її реалізацією.

Щодо першого нарікань немає – Конституційний суд здійснює розгляд справ в означеній сфері, а ось щодо інших судів варто зауважити, що контрольна функція має дещо іншу інтерпретацію.

Зокрема, як приклад, судовий контроль є спеціальним видом провадження в адміністративному судочинстві, відмінним від позовного. Головна мета судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах полягає насамперед у реалізації основних завдань

адміністративного судочинства при здійсненні адміністративними судами правосуддя, оскільки воно не обмежується винесенням судового рішення, а також передбачає його виконання. Кожен судовий процес повинен завершуватися реалізацією судового рішення у спірних правовідносинах між його сторонами. Тому після вирішення публічно-правового спору й набрання судовим рішенням законної сили суд продовжує відігравати активну роль у реалізації сторонами прав і законних інтересів, з приводу захисту яких він ухвалив судове рішення. Від здійснення судом належного контролю за виконанням судового рішення напряму залежить й ефективність правосуддя. Адже головним ефектом судового рішення має бути його ефективність у поновленні порушених прав і свобод особи [16].

У нашому випадку під судовим контролем судів загальної юрисдикції слід розуміти не етап провадження, а можливість звернення до суду з відповідним позовом, як приклад, про визнання протиправним і скасування нормативного або індивідуально акту.

Водночас слід розуміти, що судовий контроль у сфері запобігання та протидії корупції в Україні можна представити й діяльністю Вищого антикорупційного суду України (далі – ВАКС України, завданням якого є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад і процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства й держави від корупційних і пов'язаних з ними злочинів, та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також розв'язання питання щодо визнання необґрунтованими активів та їхнього стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства [17].

Місія ВАКС полягає у здійсненні справедливого правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. Задля цього суд: здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також шляхом здійснення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод й інтересів осіб у таких кримінальних провадженнях, здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в порядку цивільного судочинства; аналізує судову статистику, вивчає й узагальнює судову практику в кримінальних та інших провадженнях, віднесених до його підсудності, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд і надає йому пропозиції до висновків щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності ВАКС, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їхньої діяльності, а також оприлюднює їх на своєму офіційному вебсайті [17].

Відповідно, в Україні судовий контроль у сфері запобігання та протидії корупції представлений у вигляді діяльності Конституційного суду, судів загальної юрисдикції та ВАКС України.

Окремо слід вказати про фінансовий контроль у досліджуваній сфері, адже його значення є одним з головних в аналізованій нами системі.

У Законі України «Про запобігання корупції» розділ VII має назву «Фінансовий контроль». Складовими фінансового контролю є:

1) подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яке здійснюється шляхом її заповнення на офіційному вебсайті Національного агенства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК). Разом з тим, перевірка достовірності відомостей, зазначених особою в такій декларації, здійснюватиметься вказаним центральним органом виконавчої влади;

2) контроль і перевірка декларацій, поданих суб'єктами декларування щодо своєчасності подання та щодо правильності й повноти заповнення; логічний та арифметичний контроль;

3) повна перевірка декларацій та інформації, яка підлягає відображенню в декларації;

4) моніторинг способу життя суб'єктів декларування з метою встановлення відповідності їхнього рівня життя наявним у них і членів їхніх сімей майна й отриманим ними доходам згідно з декларацією;

5) обов'язок повідомлення про відкриття суб'єктом декларування або членом його сім'ї валютного рахунка в установі банку-нерезидента;

6) обов'язок повідомлення про отримання доходу суб'єктом декларування, а також придбання майна на суму, яка перевищує 50 мінімальних заробітних плат, встановлених на 1 січня відповідного року [18].

Зазначене стосується діяльності НАЗК, а, як відомо, це орган превентивної компетенції, що не зовсім логічно в аспекті контрольної функції. Точніше – однобоко, адже міжнародна

спільнота рекомендує, щоб фінансовий контроль здійснював контрольно-лічильний орган, міністерство фінансів, казначейство, центральний банк держави, фінансові й контрольно-рахункові органи суб'єктів держави (для федеративних держав) у взаємодії з фінансовими органами муніципальних утворень, особами, які здійснюють функції аудиту [19].

Разом з тим, контрольно-лічильний орган держави як вищий, постійно діючий орган державного фінансового контролю здійснює координацію діяльності всіх державних органів в області фінансового контролю й попередження корупційних правопорушень, у сферах бюджетного процесу, кредитно-банківської діяльності, емісії державних цінних паперів, приватизації державного майна, здійснення державних закупівель, надання й отримання закордонної фінансової та гуманітарної допомоги, а також в інших сферах, безпосередньо пов'язаних з виконанням бюджетів усіх рівнів бюджетної системи держави на всій його території; проводить антикорупційну експертизу правових актів і проєктів нормативно-правових актів з питань своєї компетенції [19].

Про створення в Україні Офісу фінансового контролю (Офіс фінконтролю) як центрального органу виконавчої влади (інспекції), який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, та діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів [20].

Офіс фінконтролю, з-поміж іншого, здійснює проведення інспектування (ревізії), державного фінансового аудиту, перевірки закупівель, моніторингу закупівель [20].

Загалом маємо надію, що реформування Держаудитслужби й створення нового органу державного фінансового контролю дійсно дозволить загалом підвищити ефективність контролю за використанням державних ресурсів, забезпечить оперативність і мобільність роботи відповідних територіальних органів, а також мінімізує корупційні ризики в їхній діяльності [21].

Неможливо оминути увагою спеціальний контроль, внутрішній, який здійснюють суб'єкти публічної адміністрації самостійно.

Як приклад, у структурі НАЗК функціонує підрозділ (відділ) внутрішнього контролю й підрозділ (відділ) з питань запобігання корупції.

Зокрема підрозділ внутрішнього контролю: 1) здійснює моніторинг і контроль за виконанням працівниками актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, інших вимог, обмежень і заборон; 2) проводить контроль своєчасності подання й повну перевірку декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подаються працівниками НАЗК; 3) проводить перевірки працівників на доброчесність і моніторинг їхнього способу життя; 4) перевіряє інформацію, що міститься у зверненнях фізичних або юридичних осіб, засобах масової інформації, інших джерелах, включно з отриманою через спеціальну телефонну лінію, сторінку в мережі Інтернет, засоби електронного зв'язку НАЗК щодо причетності працівників до вчинення правопорушень; 5) проводить службове розслідування; 6) проводить спеціальну перевірку стосовно осіб, які претендують на призначення на посади в Національному агентстві з питань запобігання корупції; 7) вживає заходи щодо захисту працівників, які повідомляють про вчинення протиправних дій чи бездіяльність інших працівників НАЗК [22].

Додатково зауважимо, що з метою підвищення ефективності здійснення заходів щодо запобігання і протидії корупції у суб'єктів публічної адміністрації діють уповноважений підрозділ або особа з питань запобігання та виявлення корупції.

Зокрема, основними завданнями уповноваженого підрозділу є: 1) підготовка, забезпечення й контроль за здійсненням заходів щодо запобігання корупції; 2) надання методичної та консультаційної допомоги з питань дотримання вимог антикорупційного законодавства; 3) участь в інформаційному та науково-дослідному забезпеченні здійснення заходів щодо запобігання й виявлення корупції, а також міжнародній співпраці в зазначеній сфері; 4) проведення організаційної та роз'яснювальної роботи із запобігання, виявлення та протидії корупції; 5) здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів; 6) здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства [23].

Відповідно, спеціальний контроль – невід'ємна складова успішної протидії корупційним проявам всередині публічної адміністрації, що проявляється в діяльності спеціально уповноважених структурних складових такого суб'єкта, основними повноваженнями яких є вжиття превентивних, роз'яснювальних, методичних, облікових й інших заходів, спрямованих на унеможливлення зловживання владою працівниками.

Отже, державний контроль у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні – внутрішній та зовнішній тиск контрольних органів (осіб)

на суб'єктів публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії корупції, що напряму не впливає на процедури й етапи реалізації їхньої адміністративної діяльності, а лише дає правову оцінку їхній правомірності, ефективності й раціоналізації за фактом виконання окремої дії.

Усе вищенаведене дає можливість сформулювати наступні висновки щодо дослідження системи контролю у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції:

1) успіх реалізації в Україні антикорупційних заходів й антикорупційної політики зокрема значною мірою залежить від налагодження ефективної системи державного й громадського контролю;

2) окрім комунікативної функції, громадськість виконує й контрольну, що реалізовується шляхом функціонування утворених консультативно-дорадчих інституцій при антикорупційних органах, які безпосередньо контролюють його діяльність і надають оцінку ефективності його діям. Також громадський контроль можливий і за умови самостійного ініціювання механізмів досудового, судового, адміністративного чи іншого характеру. За актами законодавства громадський контроль здійснювався в тих напрямах, які рекомендовані міжнародною спільнотою, однак слід наголосити на декларативному характері закріплення таких норм у чинному законодавстві. Наразі профільних громадських організацій вистачає, однак їхня думка здебільшого не враховується, що впливає як на аспекти організаційного впливу на суспільні відносини, так і на бажання громадськості безпосередньо бути залученою до означеного процесу. Існує нагальна потреба в запровадженні дієвого громадського контролю не тільки за органами антикорупційної юрисдикції, а й за іншими суб'єктами публічної адміністрації: правоохоронними й органами державної влади в усіх ключових сферах, де потенційний корупціогенний фактор є високим;

3) громадський контроль у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції можна визначити як спеціалізований складник загального процесу активного викорінення корупційних проявів на території України, що полягає в системній реалізації злагоджених дій громадських інституцій, свідомих громадян, зокрема наділених статусом викривачів корупції, спрямованих на здійснення нагляду за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, координації її з суспільними пріоритетами й бажаннями громади. Суб'єкти громадського контролю є об'єктами державного контролю, оскільки мають публічний статус;

4) державний контроль у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні – внутрішній і зовнішній тиск контрольних органів (осіб) на суб'єктів публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії корупції, що напряму не впливає на процедури й етапи реалізації їхньої адміністративної діяльності, а лише дає правову оцінку їхній правомірності, ефективності й раціоналізації за фактом виконання окремої дії. Проведений аналіз щодо сутності державного контролю свідчить про наступне:

– для належної реалізації парламентського контролю необхідним є утворення посади Уповноваженого Верховної Ради України з питань антикорупційного законодавства або ж деталізації повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в означеній сфері, адже діяльності Рахункової палати нам здається замало;

– судовий контроль представлений у вигляді діяльності Конституційного суду, судів загальної юрисдикції та ВАКС;

– фінансовий контроль є одним з головних в аналізованій системі та передбачає органічне поєднання превентивних заходів його реалізації з адміністративними, представленими діяльністю Офісу фінконтролю, результати якого є підставою для відкриття провадження правоохоронними органами відповідних справ;

– спеціальний контроль є внутрішнім, тобто таким, який здійснюють суб'єкти публічної адміністрації самостійно. Це невід'ємна складова успішної протидії корупційним проявам всередині публічної адміністрації, що проявляється в діяльності спеціально уповноважених структурних складових такого суб'єкта, основними повноваженнями яких є вжиття превентивних, роз'яснювальних, методичних, облікових й інших заходів, спрямованих на унеможливлення зловживання владою працівниками.

Висновки. Отже, система контролю у сфері адміністративно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції представлена двоблоковістю своєї структури: з одного боку – механізмами системної реалізації взаємозлагоджених дій громадських інституцій, свідомих громадян, зокрема наділених статусом викривачів корупції, спрямованих намздійснення нагляду за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, координації її з суспільними пріоритетами та бажаннями громади; з іншого – внутрішнім і зовнішнім тиском

контрольних органів (осіб) на суб'єктів публічної адміністрації у сфері запобігання та протидії корупції, що напряму не впливає на процедури й етапи реалізації їхньої адміністративної діяльності, а лише дає правову оцінку їхній правомірності, ефективності та раціоналізації за фактом виконання окремої дії.

Список використаних джерел:

1. Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні. Харків: Фоліо, 2002. 176 с.

2. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у двох томах : Том 1. Загальна частина. К.: ТОВ Юридична думка, 2007. 592 с.

3. Духовна О. В. Теоретико-правові засади державного контролю за здійсненням міцевих запозичень в Україні. *Вісник Академії адвокатури України.* 2011. № 3. С. 40–44.

4. Кінаш М. М. Громадський контроль як механізм протидії корупції: проблеми реалізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 29(2). С. 72–74.

5. Підбережник Н. Участь громадськості у запобіганні та протидії корупції в україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Ефективність державного управління*. 2016. ВИП. 3 (48). Ч. 1. С. 131–137.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо [...]: Рішення Конституційного суду України від 06.06.2019 № 3-р/2019. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19

7. Ківалов С.В. Адміністративне право України : підручник. Одеса: Юридична література, 2003. 896 с.

8. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. К. : Наукова думка, 2004. 300 с.

9. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2019 рік. *НАЗК*. 2020. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Zvit-NAZK-za-2019-rik-15.04.2020.pdf

10. Основи законодавства про антикорупційну політику: Модельний закон, прийнятий на двадцять другому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД постановою № 22-15 від 15 листопада 2003 року. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_944/ed20031115

11. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2011, № 40, ст. 404 (втратив чинність 01.09.2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text

12. Коментар до проекту Закону України від 02.03.2011 № 7487. *ЛігаЗакон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/LF5RZ00W?an=93

13. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2004. 35 с.

14. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України). *Верховна рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66256&pf35401=492784

15. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. *Голос України*. 2015. № 145. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text

16. Колеснікова М., Пронський Е. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. С. 2. С. 130–135.

17. Вищий антикорупційний суд (ВАКС) – вищий спеціалізований суд у системі судоустрою України. *Судова влада України*. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/info_sud/competence/

18. Здійснення фінансового контролю. *Пенсійний фонд України*. URL: https://pfu.gov.ua/content/uploads/sites/23/2018/03/2.-Zdiysn-fin-kontrolu-za-korup.pdf

19. Основи законодавства про антикорупційну політику: Модельний закон, прийнятий на двадцять другому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД постановою № 22-15 від 15 листопада 2003 року. *Верховна рада України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_944/ed20031115

20. Про затвердження Положення про Офіс фінансового контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.02.2020 № 184. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2020-%D0%BF

21. Офіс фінконтролю: Уряд зробив черговий крок задля реорганізації Держаудитслужби. *Міністерство фінансів України*. 2020. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ofis_finkontroliu_uriad_zrobiv_chergovii_krok_zadlia_reorganizatsii_derzhauditsluzhbi-2062

22. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014. № 1700-VII. *Голос України*. 2014. № 206. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

23. Методичні рекомендації «Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування»: Рекомендації Мін'юсту України від 16.10.2013. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 208.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.985.7:344.13(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.43

РОССОХА С.В.

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

GENESIS OF THE FORMATION AND LEGISLATIVE CONSOLIDATION OF THE INSTITUTION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE

Метою статті є комплексне наукове дослідження генезису становлення та законодавчого закріплення інституту досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні. У статті здійснено комплексний аналіз генезису становлення та законодавчого закріплення інституту досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні. Досліджено історичні етапи розвитку нормативного регулювання кримінальних процесуальних правовідносин у періоди дії особливих правових режимів – від дореволюційного законодавства та практики військових судів до радянського періоду, кодифікації 1960 року, етапу державної незалежності України та сучасних трансформацій кримінального процесуального законодавства після 2014 року і в умовах повномасштабної збройної агресії. Обґрунтовано, що історична еволюція кримінального процесу в умовах надзвичайних обставин характеризується повторюваністю певної моделі правового реагування, яка передбачає спрощення процесуальної форми, скорочення строків, розширення повноважень органів публічної влади, фрагментарність правотворення та подальшу трансформацію або скасування спеціальних норм після стабілізації правового режиму. Водночас сучасний етап розвитку кримінального процесу в Україні має якісно новий характер, оскільки адаптація досудового розслідування до умов воєнного стану здійснюється в межах кодифікованого законодавства із збереженням конституційних гарантій, принципу верховенства права та механізмів судового контролю. У роботі акцентовано увагу на особливостях нормативних змін, спрямованих на забезпечення безперервності досудового розслідування в умовах бойових дій, тимчасової окупації територій та обмежених можливостей реалізації процесуальних повноважень. Окреслено ризики фрагментарності правового регулювання та потенційного дисбалансу між інтересами національної безпеки і процесуальними гарантіями особи. Зроблено висновок про необхідність концептуального переосмислення інституту досудового розслідування в умовах воєнного стану як окремого напряму розвитку кримінального процесуального права України.

Ключові слова: *розслідування, воєнний стан, провадження, законодавство, гарантії, еволюція, трансформація, безпека, юстиція.*

The purpose of the article is a comprehensive scientific study of the genesis of the formation and legislative consolidation of the institute of pre-trial investigation of criminal offenses under martial law in Ukraine. The article provides a comprehensive analysis of the genesis of the formation and legislative consolidation of the institution of pre-trial investigation of criminal offenses under martial law in Ukraine. The historical stages of the development of regulatory framework governing criminal procedural relations

© РОССОХА С.В. – докторант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-9453-1440
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

during periods of special legal regimes are examined – from pre-revolutionary legislation and the practice of military courts to the Soviet period, the 1960 codification, the stage of Ukraine's state independence, and the contemporary transformations of criminal procedural legislation after 2014 and in the context of full-scale armed aggression. It is substantiated that the historical evolution of criminal procedure under extraordinary circumstances is characterized by the recurrence of a specific model of legal response, which includes simplification of procedural forms, reduction of time limits, expansion of powers of public authorities, fragmentation of lawmaking, and subsequent transformation or repeal of special norms after stabilization of the legal regime. At the same time, the current stage of development of criminal procedure in Ukraine is qualitatively different, as the adaptation of pre-trial investigation to the conditions of martial law is carried out within the framework of codified legislation while preserving constitutional guarantees, the principle of the rule of law, and mechanisms of judicial control. The study focuses on the specific features of legislative amendments aimed at ensuring the continuity of pre-trial investigation in conditions of hostilities, temporary occupation of territories, and limited possibilities for exercising procedural powers. The risks of fragmented regulation and the potential imbalance between national security interests and procedural guarantees of individuals are outlined. The conclusion is made regarding the necessity of a conceptual rethinking of the institution of pre-trial investigation under martial law as a distinct direction in the development of criminal procedural law of Ukraine.

Key words: *investigation, martial law, proceedings, legislation, guarantees, evolution, transformation, security, justice.*

Актуальність теми. Запровадження воєнного стану суттєво змінило функціонування системи органів кримінальної юстиції. Інститут досудового розслідування, врегульований КПК України, опинився в умовах підвищеного навантаження, пов'язаного з розслідуванням воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, зумовлених війною. Оперативне внесення численних змін до кримінального процесуального законодавства, спрямованих на адаптацію процесуальних положень до умов воєнного стану (особливості строків, підслідності, порядку проведення слідчих дій, фіксації доказів тощо), забезпечило безперервність кримінального провадження, однак водночас породило низку теоретичних і практичних проблем. Зокрема, спостерігається фрагментарність нормативного регулювання, складність забезпечення єдності правозастосовної практики та необхідність збереження балансу між інтересами національної безпеки і гарантіями прав людини. Саме це зумовлює потребу дослідження відповідного правового регулювання, виявлення закономірностей його трансформації та вироблення пропозицій щодо подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Стан дослідження. Проблематика становлення та розвитку інституту досудового розслідування, його процесуальної природи, функціонального призначення та гарантійного змісту досліджувалася у працях таких учених, як: Ю. П. Аленін, О. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Галаган, О. М. Капліна, В. Т. Маляренко, М. А. Погорецький, В. Т. Нор, Л. Д. Удалова, В. І. Тертишник, С. М. Шумило, О. Г. Шило, І. В. Гловюк, В. М. Трофименко, О. Ю. Татаров, Ю. М. Чорноус, Г. К. Тетерятник, О. С. Старенький та інші. У їхніх роботах обґрунтовано концептуальні засади досудового розслідування, розкрито його місце у структурі кримінального процесу, проаналізовано процесуальний статус учасників кримінального провадження, а також гарантії забезпечення прав і свобод людини. Водночас більшість таких досліджень мають фрагментарний характер або стосуються окремих процесуальних інститутів без комплексного аналізу генезису законодавчого закріплення досудового розслідування саме в умовах воєнного стану. З огляду на це, потребують подальшого наукового осмислення питання еволюції нормативного регулювання інституту досудового розслідування в період з 2014 року до сьогодення, системності внесених змін до кримінального процесуального законодавства, їх впливу на гарантії прав і свобод людини.

Метою статті є комплексне наукове дослідження генезису становлення та законодавчого закріплення інституту досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перша світова війна зумовила певну хвилю процесуальних змін і остаточно закріпила тенденцію до «воєнної модифікації» кримінального судочинства. 20 липня 1914 р. була ухвалена нова редакція розділу Військово-судового статуту 1867 р. під назвою «Про суд у воєнний час», що передбачала функціонування військово-судової влади

в районах театру воєнних дій та на територіях, де оголошено воєнний стан. За надзвичайних обставин допускалося створення військово-польових судів із формуванням складу протягом доби з моменту вчинення злочину; розслідування розпочиналося негайно; справа слухалася за закритими дверима; вирок набував чинності та виконувався не пізніше доби після його проголошення. Таким чином, модель «воєнного правосуддя» остаточно фокусувалася на швидкому репресивному реагуванні, мінімізуючи процесуальні «затримки», властиві звичайній процедурі [10].

Подальші революційні та воєнні події 1917–1921 рр. зумовили появу революційних трибуналів, які стали інструментом здійснення правосуддя в умовах докорінної зміни державного ладу. Як засвідчує аналіз наукових джерел, загальні засади кримінального судочинства формально не були повністю «обнулені», однак щодо політичних злочинів запроваджувалися різко спрощені процедури: попереднє розслідування повинно було проводитися упродовж 48 годин, а право обвинуваченого на захист суттєво обмежувалося [9]. Це є показовим, оскільки демонструє відтворення вже відомої історії: у кризові періоди держава посилює репресивний сегмент правосуддя шляхом процесуального спрощення.

Інституціоналізація радянської моделі кримінального процесу на теренах України була пов'язана з прийняттям КПК УСРР 1922 р., який закріпив систему органів дізнання та попереднього слідства. У структурі органів дізнання було створено Державне політичне управління, до підслідності якого віднесено контрреволюційні злочини і військове шпигунство. Важливою і водночас показовою рисою цього періоду є закріплення винятків із загальних процесуальних гарантій: у справах зазначеної категорії, відповідно до ст. 62 КПК УСРР, допускалася можливість допиту захисника як свідка у випадку, якщо буде встановлено, що йому відомі відомості про відповідні злочини. Така норма не лише свідчить про підвищений пріоритет державної безпеки, а й демонструє нормативне «переформатування» ролі захисника у кримінальному провадженні, що є характерним для особливих правових режимів.

Подальший розвиток ідеї спрощення процесуальної форми щодо «небезпечних» категорій справ знайшов своє відображення у нормативних актах 1934 р., присвячених провадженню у справах про підготовку або здійснення терористичних актів. Установлювався відмінний від загального порядок: слідство повинно було завершуватися не пізніше 10 днів; обвинувальний висновок вручався обвинуваченому за одну добу до судового розгляду; справа слухалася без участі сторін; касаційне оскарження вироків та подання клопотань про помилування не допускалося; вирок до вищої міри покарання виконувався негайно після його постановлення [7]. У сукупності ці положення відображають нормативно оформлену тенденцію до максимального прискорення кримінального провадження шляхом істотного звуження змагальності, права на захист і права на перегляд судового рішення.

Отже, аналіз нормативних актів дореволюційного та ранньорадянського періодів дає підстави стверджувати, що формування особливого процесуального режиму у кризові періоди історично здійснювалося насамперед через прискорення процедур і розширення владної дискреції, тоді як процесуальні гарантії особи нерідко відходили на другий план. Саме ця історична спадковість є методологічно важливою для осмислення сучасних трансформацій інституту досудового розслідування в умовах воєнного стану в Україні.

Події Німецько-радянської війни стали одним із найбільш потужних чинників, що зумовили радикальну трансформацію кримінального процесу та його адаптацію до потреб воєнного часу. Від перших днів війни державна мобілізаційна політика супроводжувалася активним і часто позасистемним нормотворенням: процесуальні приписи закріплювалися не лише у кодифікованих актах, а й у численних указах, постановах, положеннях про військову прокуратуру й військові трибунали, статутах, відомчих наказах та інструкціях. Унаслідок цього формувалося специфічне «військово-процесуальне право», для якого була характерна роздробленість регулятивного масиву, наявність прогалин і колізій, а також ускладнення його належного застосування на практиці [1, с. 105]. Така фрагментарність об'єктивно знижувала рівень передбачуваності правового регулювання й послаблювала єдність правозастосування, що у воєнних умовах додатково підсилювалося кадровими втратами та дефіцитом кваліфікованих працівників.

Адаптація кримінального провадження до воєнного часу здійснювалася насамперед через розширення юрисдикції військових органів юстиції та спрощення процесуальної форми. Було істотно змінено правила підслідності й підсудності: значний масив кримінальних справ передавався до компетенції військових трибуналів, зокрема не лише щодо злочинів військовослужбовців, а й щодо низки категорій осіб, прирівняних до них в умовах війни, а також щодо окремих складів злочинів, які визначалися як такі, що посягають на обороноздатність і громадський порядок [8].

Паралельно трансформувалася територіальна підсудність: допускався відступ від «місця вчинення» у випадках неможливості етапування обвинувачених чи евакуації населення, а процес передачі справ між судами спрощувався з огляду на потреби оперативності.

Важливою рисою воєнної модифікації процесу стало різке скорочення строків дізнання і слідства та загальна тенденція до спрощення процедур. Це проявлялося у стислості процесуальних документів, мінімізації формальностей, скороченні часових проміжків між врученням обвинувальних матеріалів та судовим розглядом, а також у запровадженні прискорених порядків розгляду для окремих категорій правопорушень. Водночас надмірна інтенсифікація кримінального переслідування не могла не позначитися на якості розслідування: практично фіксувалися випадки неповного збирання доказів, формального підходу до перевірки версій і недоліків у процесуальному оформленні матеріалів, що підвищувало ризик помилок і зловживань [11].

Не менш показовими були зміни у сфері реалізації засад кримінального провадження. В умовах воєнного часу відбувалися відступи від принципів гласності, безпосередності, змагальності, а також істотно ускладнювалася реалізація права на захист. У зв'язку з об'єктивною неможливістю забезпечення явки учасників провадження, поширювалася практика використання показань, отриманих на стадії розслідування, та застосування заочного порядку розгляду, що нерідко призводило до судових помилок і засудження осіб за відсутності належної перевірки доказів. Особливо гострою була проблема доступу до правничої допомоги: участь захисника залишалася мінімальною [5, с. 71], що у поєднанні зі стислістю строків і обмеженим судовим контролем істотно послаблювало гарантійний потенціал процесу.

Водночас і правозастосовна практика, і юридична доктрина воєнного періоду неодноразово наголошували на недопустимості ототожнення оперативності з процесуальною «вседозволеністю». У наукових працях підкреслювалося, що законність на фронті потрібна не менше, ніж у тилу, а забезпечення швидкості розслідування повинно досягатися не за рахунок зниження якості та звуження гарантій, а шляхом належної організованості, дисципліни, мобільності та професійної підготовки органів слідства і прокуратури [4]. Саме ця теза має принципове значення і для сучасних умов воєнного стану, оскільки демонструє, що навіть у кризових обставинах пріоритети безпеки не можуть повністю «витісняти» вимоги справедливого процесу та належного доказування.

Після завершення Другої світової війни кримінальний процес поступово повертався до більш стабільної, «мирної» моделі правового регулювання. Водночас вироблені у воєнний період підходи не зникли безслідно: частина з них була трансформована у певні процесуальні інструменти, що орієнтувалися на підвищення оперативності кримінального переслідування, спрощення окремих процедур і посилення адміністративно-управлінського впливу на діяльність органів розслідування. Це означало, що досвід воєнного часу не був осмислений як самостійний режим кримінального провадження, однак його «практичні рішення» частково вбудовувалися в систему загального кримінального процесу як винятки, спрямовані на інтенсифікацію провадження.

Прийняття КПК УРСР 1960 року ознаменувало перехід до більш систематизованої моделі кримінального процесу, яка претендувала на кодифікаційну завершеність та внутрішню узгодженість. Формально кодекс закріпив основні процесуальні гарантії (зокрема вимоги законності, права на захист, певні елементи змагальності), проте у своїй конструкції зберіг домінування інквізиційної, централізованої моделі попереднього слідства. Відповідні механізми характеризувалися підпорядкованістю слідчого апарату прокурорському нагляду, широкими можливостями процесуального керівництва з боку прокуратури та орієнтацією на пріоритет державного інтересу над гарантійною природою кримінального процесу.

Показово, що КПК УРСР 1960 року не містив спеціальної глави або системного масиву норм, присвячених кримінальному провадженню в умовах воєнного стану чи іншого особливого правового режиму. Фактично законодавець відмовився від інституційного закріплення «воєнного» процесуального порядку в межах кодифікованого акта, залишивши можливість реагування на кризові ситуації через позакодексне надзвичайне регулювання. Це свідчить про зміну законодавчої парадигми: замість розроблення спеціального процесуального режиму — декларативне повернення до універсальної «мирної» моделі, яка мала застосовуватися незалежно від масштабів суспільно-політичних загроз, а винятки формувалися ситуативно поза системою КПК [3].

Після проголошення незалежності України у 1991 році кримінальний процес тривалий час продовжував функціонувати на базі КПК 1960 року із численними змінами, спрямованими на його поступову демократизацію та приведення у відповідність до нових конституційних стандартів. Однак питання функціонування досудового розслідування в умовах воєнного чи

надзвичайного стану і надалі залишалося фактично поза увагою як законодавця, так і доктрини. Навіть за наявності загальних норм про надзвичайні правові режими, спеціальний механізм адаптації кримінального процесу до таких умов у процесуальному законодавстві не був розроблений, а відтак відсутня була і сталість правових процедур на випадок кризових ситуацій [6].

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році стало фундаментальною реформою. Було запроваджено змагальну модель, розширено судовий контроль, змінено систему досудового розслідування. Однак і в цьому кодексі на той час була відсутня спеціальна глава, присвячена здійсненню кримінального провадження в умовах воєнного чи надзвичайного станів [2]. Законодавець виходив із припущення стабільності правового порядку. Це ще раз підтверджує: до 2014 року питання адаптації кримінального процесу до воєнних умов не розглядалося як актуальне.

Події 2014 року (анексія Криму та збройний конфлікт на сході України) стали першим сучасним викликом для кримінального процесу. Саме тоді з'явилися: інститут спеціального досудового розслідування (in absentia); зміни до правил підслідності; особливості проведення процесуальних дій на тимчасово окупованих територіях; розширення повноважень органів досудового розслідування в умовах антитерористичної операції. Однак ці зміни мали точковий характер і не створювали цілісної системи воєнного кримінального процесу. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року стало новим етапом. Законодавець змушений був оперативно внести численні зміни до КПК України, зокрема: можливість здійснення процесуальних повноважень прокурором у разі неможливості роботи слідчого судді; особливості фіксації доказів в умовах бойових дій; спрощені механізми повідомлення про підозру; розширення дистанційних форм участі; спеціальні строки та правила обчислення процесуальних строків. На відміну від попередніх історичних періодів, сучасні зміни відбуваються в межах кодифікованого акту – без створення паралельної системи військових судів чи надзвичайних трибуналів.

Висновки. Проведений ретроспективний аналіз засвідчує сталу історичну закономірність: у періоди воєнного чи надзвичайного стану кримінальний процес майже завжди адаптується за рахунок прискорення та спрощення процедур – скорочуються строки, розширюються повноваження органів розслідування і суду, а процесуальні гарантії нерідко звужуються. Таке правове реагування здебільшого має реактивний і фрагментарний характер та не інтегрується системно в загальну модель кримінального провадження; після нормалізації ситуації спеціальні норми або скасовуються, або трансформуються.

Водночас сучасний етап в Україні є якісно іншим: адаптація досудового розслідування до умов воєнного стану здійснюється в межах КПК без створення паралельної «надзвичайної» юстиції, із формальним збереженням конституційних гарантій, судового контролю та стандартів прав людини. Саме тому сучасні процесуальні зміни мають розглядатися не як суто тимчасова реакція на кризу, а як етап еволюції кримінального процесуального права, що вимагає системного осмислення: визначення меж допустимого спрощення процедур і забезпечення стійкого балансу між інтересами національної безпеки та непорушністю основоположних прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе, В. В. Чернєя, А. А. Вознюка. К : Норма, 2023. 320 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокуренка. Х. : «Право», 2024. 432 с.

4. Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження : дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2018. 244 с.

5. Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб: метод. рек. / Чернявський С. С., Брисковська О. М., Вознюк А. А. та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 104 с.

6. Про правонаступництво України : Закон України від 12 верес. 1991 р. № 1543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text

7. Сиводєд І. С. Типові слідчі ситуації, версії та особливості проведення тактичних операцій по встановленню осіб, причетних до вчинення умисних вбивств військовослужбовців під час бойових дій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 285−291.

8. Тетерятник Г. К., Бех О. В., Одажиу Ю. М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 686–688. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/161

9. Цермолонський І. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану. *Юридична Газета*. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provadzhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html

10. Чернобаєв С. І. Нормативне закріплення повноважень слідчого в період із XI століття по другу половину XIX століття на території сучасної України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 226–232.

11. Чернобаєв С. І. Повноваження слідчого під час досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2020. 242 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.44

СУСЛІКОВА І.С.

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ, ВЧИНЕНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

PROBABILITY PROBLEMS IN CASES OF CRIMINAL OFFENCES IN THE FINANCIAL SPHERE COMMITTED WITH THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Метою наукової статті є комплексний аналіз проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо правопорушень у фінансовій сфері, вчинених з використанням цифрових технологій, з урахуванням сучасної слідчої та судової практики, а також обґрунтування науково й практично виважених підходів до вдосконалення процесу збирання, фіксації та оцінки цифрових доказів в умовах цифровізації та воєнного стану**.** Узагальнення теоретичних положень і аналіз судової практики свідчать, що доказування у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій, має підвищений рівень складності та істотно відрізняється від доказування у «класичних» фінансових злочинах. Ця специфіка зумовлена цифровою природою доказової інформації, багатоступеневістю фінансових операцій, використанням анонімізованих технологій і транснаціональних інструментів, що ускладнює встановлення персоніфікованого зв'язку між протиправними діями та конкретною особою, а також доведення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Встановлено, що ключовими проблемами доказування у зазначеній категорії справ є ідентифікація суб'єкта злочину у цифровому середовищі, доведення фактичного контролю над фінансовими та цифровими інструментами, забезпечення допустимості й належності електронних доказів, а також відтворення причинно-наслідкового зв'язку між цифровими діями і заподіяною майновою шкодою. Судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, підтверджує необхідність дотримання підвищених стандартів доказування, що вимагає від органів досудового розслідування комплексного поєднання процесуальних, криміналістичних і технічних засобів доказування та активного використання спеціальних знань і експертних досліджень. Зроблені у статті висновки дають підстави стверджувати, що підвищення ефективності доказування у справах про фінансові правопорушення, вчинені з використанням цифрових технологій, можливе лише за умови вдосконалення методик збирання й фіксації цифрових доказів, розвитку спеціалізації слідчих і прокурорів, стандартизації експертного забезпечення та узгодження слідчої практики з сучасними підходами суду до оцінки електронних доказів. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню якості досудового розслідування та забезпеченню ефективного кримінально-правового захисту фінансових інтересів держави і громадян.

Ключові слова: *кібершахрайство, фінансова сфера, воєнний стан, досудове розслідування, цифрові докази, криптовалюта.*

The purpose of the scientific article is a comprehensive analysis of the problems of evidence in criminal proceedings regarding offenses in the financial sector committed using digital technologies, taking into account modern investigative and judicial practice, as well as substantiation of scientifically and practically sound approaches to improving the process of collecting, recording and evaluating digital evidence in the context of digitalization and martial law. A generalization of theoretical provisions and

© СУСЛІКОВА І.С. – доктор філософії з економіки, фахівець І категорії відділу міжнародних зв'язків (Державний податковий університет) https://orcid.org/0000-0003-3399-020X
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

an analysis of judicial practice indicate that the evidence in cases of criminal offenses in the financial sector committed with the use of digital technologies has an increased level of complexity and differs significantly from the evidence in "classical" financial crimes. This specificity is due to the digital nature of evidentiary information, the multi-stage nature of financial transactions, the use of anonymized technologies and transnational instruments, which complicates the establishment of a personalized connection between illegal actions and a specific person, as well as proving the subjective side of the criminal offense. It has been established that the key problems of proof in this category of cases are the identification of the subject of the crime in the digital environment, proving actual control over financial and digital instruments, ensuring the admissibility and relevance of electronic evidence, as well as reproducing the causal relationship between digital actions and the property damage caused. Judicial practice, in particular the positions of the Supreme Court, confirms the need to comply with increased standards of proof, which requires pre-trial investigation bodies to comprehensively combine procedural, forensic and technical means of proof and actively use special knowledge and expert research. The conclusions made in the article give grounds to argue that increasing the efficiency of proof in cases of financial offenses committed using digital technologies is possible only if the methods of collecting and recording digital evidence are improved, the specialization of investigators and prosecutors is developed, expert support is standardized, and investigative practice is harmonized with modern court approaches to the assessment of electronic evidence. This, in turn, will contribute to improving the quality of pre-trial investigation and ensuring effective criminal-legal protection of the financial interests of the state and citizens.

Key words: *cyber fraud, financial sphere, martial law, pre-trial investigation, digital evidence, cryptocurrency.*

Актуальність теми. Актуальність дослідження проблем доказування у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій, зумовлена стрімкою цифровізацією фінансових відносин, активним впровадженням дистанційних банківських сервісів, електронних платіжних інструментів і криптоактивів, що суттєво трансформувало як механізм вчинення кримінальних правопорушень, так і характер доказової інформації у кримінальному провадженні. Фінансові правопорушення дедалі частіше вчиняються у кіберпросторі, набувають латентного та транснаціонального характеру, що ускладнює застосування традиційних підходів до збирання, фіксації та оцінки доказів.

Особливої гостроти зазначена проблематика набула в умовах воєнного стану в Україні. Збройна агресія рф супроводжується зростанням обсягів цифрових фінансових операцій, масштабними соціальними виплатами, благодійними та волонтерськими зборами, що створює сприятливе середовище для вчинення фінансових правопорушень із використанням цифрових технологій. Водночас воєнний соціально-психологічний контекст підвищує вразливість потерпілих, а обмеженість ресурсів правоохоронних органів ускладнює ефективне документування кримінально протиправної діяльності.

Практика досудового розслідування та судового розгляду свідчить, що основні труднощі у справах цієї категорії пов’язані не стільки з установленням факту заподіяння майнової шкоди, скільки з доведенням причетності конкретної особи до її спричинення, встановленням суб’єктивної сторони кримінального правопорушення, допустимістю та належністю цифрових доказів, а також доведенням причинно-наслідкового зв’язку між діями у цифровому середовищі та фінансовими наслідками. Значна частина доказової інформації існує в електронній формі, є динамічною та залежною від технічних умов її збереження, що створює ризики втрати або визнання таких доказів недопустимими.

Аналіз судової практики, зокрема позицій Верховного Суду, засвідчує формування підвищених стандартів доказування у справах про фінансові правопорушення, вчинені з використанням цифрових технологій. Суди послідовно наголошують на необхідності доведення автентичності, цілісності цифрових доказів, а також фактичного контролю особи над фінансовими та цифровими інструментами. Це, у свою чергу, вимагає від органів досудового розслідування якісно нового, науково обґрунтованого підходу до організації доказування.

У зв’язку з цим, комплексне дослідження проблем доказування у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій,

є своєчасним і необхідним. Таке дослідження має важливе теоретичне значення для розвитку кримінального процесу та криміналістики, а також істотну практичну цінність для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування і суду в умовах цифровізації та воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доказування у кримінальних провадженнях щодо правопорушень у фінансовій сфері, вчинених з використанням цифрових технологій, у сучасній науковій літературі розглядається переважно у трьох взаємопов'язаних напрямах: 1) дослідження кіберзлочинності та кібершахрайства як явищ, що трансформують традиційні моделі посягань на власність; 2) розроблення криміналістичних підходів до виявлення та фіксації цифрових слідів, зокрема електронних документів і даних електронних комунікацій; 3) аналіз процесуальних стандартів допустимості, належності та оцінки електронних доказів у кримінальному судочинстві. У межах зазначених напрямів особливу увагу науковців привертають питання автентичності й цілісності електронної інформації, ідентифікації суб'єкта правопорушення у цифровому середовищі, а також меж застосування спеціальних знань під час формування доказової бази.

У вітчизняній науці кримінального процесу та криміналістики окремі аспекти електронних (цифрових) доказів, їх процесуальної природи, порядку отримання, фіксації та використання у доказуванні досліджували М. А. Погорецький, Т. Г. Фоміна, І. Г. Каланча, А. В. Гутник, А. Я. Хитра та інші автори, які сформували теоретичні підходи до розуміння електронної інформації як джерела доказів і акцентували на необхідності дотримання процесуальних гарантій її перевірюваності. Криміналістичні та методичні засади розслідування фінансових правопорушень у цифровому середовищі, у тому числі шахрайства з використанням електронних платіжних інструментів, висвітлювалися у працях А. Є. Жиліна, А. В. Рейнгольда, К. О. Чаплинського, а також у дослідженнях, присвячених виявленню та документуванню злочинної діяльності у сфері інформаційних технологій. Значний масив праць стосується й загальнотеоретичних положень доказування та кримінально-правової протидії економічним і службовим правопорушенням, які формують концептуальне підґрунтя аналізу (зокрема у роботах В. В. Голіни, М. І. Хавронюка, В. Я. Тація, Ю. В. Бауліна, С. С. Чернявського).

Водночас аналіз наукових публікацій засвідчує, що попри значний доробок у сфері кіберзлочинності та електронних доказів, низка питань зберігає дискусійний або недостатньо розроблений характер. Зокрема, потребують подальшого комплексного осмислення процесуальні стандарти доказування у справах про фінансові правопорушення, вчинені з використанням цифрових технологій, із урахуванням сучасної практики Верховного Суду; методики поєднання економічних, комп'ютерно-технічних і блокчейн-досліджень у межах експертного забезпечення; а також проблеми доведення фактичного контролю особи над цифровими фінансовими інструментами та криптоактивами в умовах транснаціональності кримінально протиправних схем і воєнного стану.

Метою наукової статті є комплексний аналіз проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо правопорушень у фінансовій сфері, вчинених з використанням цифрових технологій, з урахуванням сучасної слідчої та судової практики, а також обґрунтування науково й практично виважених підходів до вдосконалення процесу збирання, фіксації та оцінки цифрових доказів в умовах цифровізації та воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Доказування у кримінальних провадженнях щодо правопорушень у фінансовій сфері, вчинених з використанням цифрових технологій, є складним процесом, спрямованим на встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом збирання, перевірки, оцінки та використання доказів, значна частина яких має електронну (цифрову) форму [1; 2]. Специфіка таких проваджень полягає у тому, що доказова інформація формується та зберігається переважно у цифровому середовищі - в інформаційних системах банків, платіжних сервісів, мережах електронних комунікацій, програмному забезпеченні, а також у розподілених реєстрах цифрових активів.

У справах цієї категорії доказування охоплює встановлення як традиційних елементів предмета доказування, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, так і специфічних обставин, зумовлених цифровим способом вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, поряд із доведенням події кримінального правопорушення, розміру заподіяної шкоди, форми вини та мотивів, доказування включає встановлення способу використання цифрових технологій, характеру доступу до електронних фінансових інструментів, механізму руху грошових коштів або цифрових активів, а також фактичного контролю особи над відповідними технічними й фінансовими ресурсами [5].

Важливою складовою доказування у таких справах є ідентифікація суб'єкта кримінального правопорушення у цифровому середовищі, що передбачає встановлення зв'язку між конкретною фізичною особою та цифровими слідами злочину — обліковими записами, електронними пристроями, IP-адресами, платіжними рахунками, криптогаманцями тощо. На відміну від традиційних форм кримінально протиправної діяльності, у фінансових правопорушеннях, вчинених з використанням цифрових технологій, такий зв'язок є опосередкованим і потребує використання спеціальних знань, експертних досліджень та комплексного аналізу доказів.

Доказування у зазначеній категорії справ також включає перевірку автентичності, цілісності та допустимості цифрових доказів, що зумовлено їх нематеріальним характером і технічною можливістю зміни або знищення електронної інформації. Це вимагає дотримання підвищених процесуальних стандартів фіксації електронних даних, належного документування способів їх отримання та забезпечення можливості подальшої перевірки в судовому провадженні, у тому числі шляхом проведення відповідних експертиз [5].

Отже, доказування у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій, є багаторівневим процесом, що поєднує процесуальні, криміналістичні та технічні елементи. Його ефективність безпосередньо залежить від здатності органів досудового розслідування інтегрувати традиційні інструменти доказування з сучасними методами цифрової криміналістики, фінансового аналізу та експертного забезпечення, а також від узгодженості такої діяльності з усталеними стандартами доказування, сформульованими у практиці Верховного Суду.

Доказування у кримінальних провадженнях щодо правопорушень у фінансовій сфері, вчинених з використанням цифрових технологій, характеризується підвищеною складністю, що зумовлено нематеріальною природою значної частини доказової інформації, багаторівневістю фінансових операцій та транснаціональним характером злочинних схем. На відміну від традиційних посягань на власність, у зазначеній категорії справ ключові обставини кримінального правопорушення фіксуються у цифровому середовищі, що істотно ускладнює встановлення події кримінального правопорушення, суб'єкта кримінальної відповідальності, форми вини та причинно-наслідкового зв'язку між діями особи й заподіяною майновою шкодою.

Однією з основних проблем доказування є ідентифікація особи, яка безпосередньо вчинила кримінальне правопорушення. Використання VPN-сервісів, анонімізаторів, віртуальних номерів, підставних осіб («дропів»), а також електронних платіжних інструментів і криптоактивів призводить до розриву між цифровими слідами кримінального правопорушення та конкретною фізичною особою. Судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, свідчить, що сам по собі факт надходження коштів на рахунок чи використання облікового запису не є достатнім для доведення вини без встановлення фактичного контролю особи над відповідними фінансовими або цифровими інструментами [6; 7; 8].

Суттєві труднощі виникають і при доведенні суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, насамперед прямого умислу. У багатьох кримінальних провадженнях сторона обвинувачення обмежується констатацією об'єктивних обставин (руху коштів, доступу до сервісів), не надаючи належних доказів усвідомлення особою протиправного характеру своїх дій. За відсутності доказів координації дій, розподілу ролей, цифрового листування або інших даних, що свідчать про цілеспрямованість поведінки, суди визнають доказову базу недостатньою.

Окремий блок проблем пов'язаний із допустимістю та належністю цифрових доказів. Скріншоти електронного листування, дані з вебресурсів, мобільних додатків або месенджерів нерідко визнаються судами недопустимими через порушення порядку їх отримання, фіксації чи збереження. Верховний Суд послідовно наголошує, що цифрові докази повинні відповідати вимогам автентичності, цілісності та перевірюваності, а у разі виникнення сумнівів щодо цих характеристик — підтверджуватися результатами відповідних експертних досліджень.

Особливої складності набуває доказування у справах, де незаконно отримані кошти конвертуються у криптовалюту або переміщуються через децентралізовані фінансові сервіси. У таких випадках проблемним є не лише відстеження ланцюжка транзакцій, а й доведення фактичного володіння чи контролю особи над криптогаманцем. За відсутності комплексного поєднання блокчейн-аналітики, комп'ютерно-технічної експертизи та фінансового аналізу встановлення цих обставин є вкрай ускладненим.

Не менш проблемним є доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями у цифровому середовищі та настанням майнової шкоди. Фінансові кібершахрайські схеми часто мають багатоступеневий характер, що призводить до фрагментарності доказової інформації та ускладнює

відтворення цілісного механізму злочину. У таких умовах за відсутності системного підходу до доказування суди нерідко визнають причинно-наслідковий зв'язок недоведеним, навіть за наявності очевидних фінансових втрат.

Таким чином, проблеми доказування у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій, мають комплексний і системний характер та зумовлені поєднанням технологічних, процесуальних і організаційних чинників. Їх подолання потребує вдосконалення процесуальних механізмів збирання й оцінки цифрових доказів, активнішого використання спеціальних знань, а також узгодження слідчої та судової практики з усталеними стандартами доказування, сформульованими у рішеннях Верховного Суду.

Аналіз судової практики у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій, дозволяє виокремити типові ситуації доказування, у яких наочно проявляється специфіка предмета та засобів доказування.

Приклад 1. Фішингове шахрайство з використанням підробленого банківського сервісу. У кримінальному провадженні за фактом заволодіння коштами потерпілого шляхом введення його в оману через фейковий вебсайт банку орган досудового розслідування довів факт незаконного списання грошових коштів і наявність цифрових слідів доступу до банківського акаунту. Водночас суд визнав доказування неповним, оскільки сторона обвинувачення не надала належних доказів, що саме обвинувачений здійснював адміністрування фішингового ресурсу та контролював рух коштів. Цей приклад демонструє, що доведення події кримінального правопорушення та шкоди саме по собі не є достатнім без встановлення персоніфікованого зв'язку між особою і цифровими інструментами кримінального правопорушення.

Приклад 2. Використання «дропів» у схемі фінансового кібершахрайства. У справі про заволодіння коштами громадян шляхом телефонного шахрайства та подальшого перерахування коштів на рахунки підставних осіб суд критично оцінив докази обвинувачення щодо «дропа», на рахунок якого надходили кошти. Суд зазначив, що сам факт надходження грошових коштів на банківський рахунок не підтверджує умисної участі особи у кримінальному правопорушенні без доведення її обізнаності щодо кримінально протиправного походження коштів та контролю над їх подальшим використанням. Цей приклад ілюструє проблему доведення суб'єктивної сторони та співучасті у цифрових фінансових кримінальних правопорушень.

Приклад 3. Використання месенджерів і скріншотів як доказів. У низці справ про фінансове кібершахрайство сторона обвинувачення посилалася на скріншоти листування у месенджерах як підтвердження координації дій між учасниками злочинної схеми. Однак суди визнавали такі докази неналежними або недостатніми у випадках, коли не було встановлено належність облікового запису конкретній особі або не підтверджено автентичність цифрових даних шляхом експертного дослідження. Ці справи демонструють, що цифрова форма доказу потребує підвищених стандартів перевірки та процесуальної легітимації**.**

Приклад 4. Конвертація коштів у криптовалюту. У кримінальному провадженні щодо легалізації коштів, отриманих у результаті фінансового кібершахрайства, слідство довело факт переведення грошових коштів у криптовалюту та подальшого їх руху через низку гаманців. Проте суд дійшов висновку про недоведеність обвинувачення через відсутність переконливих доказів того, що обвинувачений мав фактичний контроль над конкретним криптогаманцем. Цей приклад наочно засвідчує складність доведення контролю над цифровими активами та необхідність комплексного експертного забезпечення.

Приклад 5. Причинно-наслідковий зв'язок між цифровими діями і шкодою. У справах, де фінансова шкода є результатом серії цифрових операцій (доступ до акаунтів, перекази, конвертація коштів), суди звертають особливу увагу на відтворення цілісного механізму злочину. За відсутності системного фінансово-економічного та цифрового аналізу суди визнають причинно-наслідковий зв'язок між діями обвинуваченого і шкодою недоведеним, навіть за очевидної наявності фінансових втрат у потерпілих [6; 7; 8].

Наведені приклади судової практики підтверджують, що доказування у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій, виходить за межі традиційного встановлення факту кримінального правопорушення та шкоди. Воно потребує доведення персоніфікованого зв'язку між особою і цифровими інструментами, контролю над фінансовими потоками, автентичності електронних доказів та наявності умислу, що зумовлює необхідність комплексного, міждисциплінарного підходу до доказування.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що доказування у справах про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері, вчинені з використанням цифрових технологій, характеризується

підвищеною складністю та багаторівневістю, що зумовлено цифровою природою доказової інформації, використанням анонімізованих технічних рішень, багатоступеневими фінансовими операціями й транснаціональним характером кримінально протиправних схем. У таких провадженнях основні труднощі виникають не стільки при встановленні факту заподіяння майнової шкоди, скільки при доведенні причетності конкретної особи до кримінального правопорушення, фактичного контролю над фінансовими й цифровими інструментами, а також суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Судова практика, зокрема позиції Верховного Суду, підтверджує необхідність дотримання підвищених стандартів допустимості, належності та перевірюваності цифрових доказів.

Узагальнені результати дослідження дають підстави стверджувати, що підвищення ефективності доказування у справах цієї категорії можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує процесуальні гарантії, криміналістичні методи та сучасні інструменти цифрової криміналістики й фінансового аналізу. Вдосконалення методик збирання та фіксації електронних доказів, розвиток спеціалізації слідчих і прокурорів, стандартизація експертного забезпечення та узгодження практики досудового розслідування з актуальними підходами суду сприятимуть підвищенню якості кримінального провадження та ефективному захисту фінансових інтересів держави й громадян.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

4. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20

5. Holt T. J., Bossler A. M. Cybercrime in Progress: Theory and Prevention of Technology-Enabled Offenses. Routledge, 2016. URL: https://www.routledge.com/Cybercrime-in-Progress/Holt-Bossler/p/book/9781138820156

6. Постанова Верховного Суду від 03.11.2020 у справі № 127/20580/18 (щодо допустимості електронних доказів). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92611863

7. Постанова Верховного Суду від 16.02.2023 у справі № 761/37627/20 (щодо доведення контролю над електронними засобами). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108964211

8. Постанова Верховного Суду від 07.09.2022 у справі № 753/22860/19 (щодо оцінки цифрових доказів у сукупності). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106455837.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 343.341:343.237
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.45

ТКАЧЕНКО І.М., МОСТЕПАНЮК Л.О.

НАДАННЯ ДОПОМОГИ У ПРОВЕДЕННІ ПІДРИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК РІЗНОВИД ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

PROVIDING ASSISTANCE IN CONDUCTING SUBVERSIVE ACTIVITIES AS A FORM OF HIGH TREASON: PROBLEMS OF LEGAL QUALIFICATION

У статті здійснено комплексний аналіз кримінальної відповідальності за надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України як однієї з форм державної зради, передбаченої статтею 111 Кримінального кодексу України. Досліджено поняття та зміст підривної діяльності як оціночної кримінально-правової категорії, визначено її місце в системі форм державної зради. Проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності, а також розкрито особливості встановлення прямого умислу. Особливу увагу приділено проблемам кваліфікації відповідних діянь, зокрема питанням відмежування державної зради від суміжних складів кримінальних правопорушень, таких як колабораційна діяльність, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, терористична діяльність та кримінальні правопорушення проти миру і безпеки людства. На підставі аналізу доктринальних підходів і практики правозастосування сформульовано висновки щодо необхідності забезпечення єдності судової практики та уточнення підходів до тлумачення поняття підривної діяльності з метою підвищення ефективності кримінально-правового захисту національної безпеки України. Зроблено висновок, що підвищення ефективності кримінально-правового захисту національної безпеки України вимагає формування єдиних підходів до тлумачення ознак надання допомоги у підривній діяльності, забезпечення узгодженості судової практики та подальшого наукового осмислення відповідних положень кримінального законодавства з урахуванням сучасних безпекових викликів. Одним із шляхів подолання виявлених недоліків є необхідність визнання заперечення збройної агресії проти України, її виправдовування чи визнання правомірною (ст. 436-2 КК) кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України без конкретизації назви держави-агресора. Аналогічний підхід демонструється у проєкті нового Кримінального кодексу України, де така зазначена поведінки визнається колабораційною діяльністю, але розміщується у розділі 9.1 серед злочинів проти національної безпеки та держави.

Ключові слова: *кримінальний кодекс України, кримінальна відповідальність, державна зрада, підривна діяльність, надання допомоги, національна безпека, кваліфікація кримінальних правопорушень, іноземна держава, умисел.*

The article provides a comprehensive analysis of criminal liability for providing assistance in conducting subversive activities against Ukraine as one of the forms of high treason stipulated by Article 111 of the Criminal Code of Ukraine. The concept andcontent of subversive activity are examined as an evaluative criminal-law category, and its place within the system of forms of high treason is determined. The objective and subjective elements of providing assistance to a foreign state, foreign organization,

© ТКАЧЕНКО І.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права (Національна академія внутрішніх справ) *https://orcid.org/*0000-0002-0144-0708

© МОСТЕПАНЮК Л.О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права (Національна академія внутрішніх справ) *https://orcid.org/*0000-0003-2894-0654

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ortheir representatives in carrying out subversive activities are analyzed, with particular attention paid to the specifics of establishing direct intent. Special emphasis is placed on the problems of legal qualification of the relevant acts, in particular on distinguishing high treason from related criminal offenses such as collaboration activities, encroachments on the territorial integrity and inviolability of Ukraine, terrorist activities, and crimes against peace and security of mankind. Based on the analysis of doctrinal approaches and law enforcement practice, conclusions are formulated regarding the need to ensure the unity of judicial practice and to clarify approaches to the interpretation of the concept of subversive activity in order to enhance the effectiveness of criminal-law protection of Ukraine's national security. It is concluded that increasing the effectiveness of criminal law protection of Ukraine's national security requires the formation of unified approaches to interpreting the signs of assistance in subversive activities, ensuring the consistency of judicial practice and further scientific understanding of the relevant provisions of criminal legislation taking into account modern security challenges. One of the ways to overcome the identified shortcomings is the need to recognize the denial of armed aggression against Ukraine, its justification or recognition as lawful (Article 436-2 of the Criminal Code) as a criminal offense against the foundations of Ukraine's national security without specifying the name of the aggressor state. A similar approach is demonstrated in the draft of the new Criminal Code of Ukraine, where such behavior is recognized as collaborative activity, but is placed in section 9.1 among crimes against national security and the state.

Key words: *Criminal Code of Ukraine, criminal liability, high treason, subversive activity, provision of assistance, national security, qualification of criminal offenses, foreign state, intent.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності характеризується безпрецедентними викликами у сфері забезпечення національної безпеки, зумовленими збройною агресією іноземної держави, активним застосуванням гібридних методів ведення війни, інформаційно-психологічного впливу та диверсійної діяльності. У таких умовах особливої актуальності набуває кримінально-правова протидія діянням, спрямованим на підрив суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності та інших важливих інтересів України.

Однією з найбільш складних і водночас небезпечних форм посягання на національну безпеку є надання громадянами України допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України, що законодавцем віднесено до складу державної зради (ст. 111 КК України). Попри значну суспільну небезпеку таких діянь, практика застосування відповідної кримінально-правової норми залишається неоднозначною та супроводжується істотними труднощами кваліфікації.

Проблемність правозастосування зумовлена, зокрема, відсутністю легального визначення поняття «підривна діяльність», його оціночним характером, різноманіттям форм і способів надання допомоги іноземним суб'єктам, а також необхідністю чіткого відмежування державної зради від суміжних складів кримінальних правопорушень, передбачених кримінальним законодавством України. Унаслідок цього виникають ризики як необґрунтованого розширення меж кримінальної відповідальності, так і уникнення відповідальності за реально суспільно небезпечні діяння. Зазначені обставини зумовлюють потребу у ґрунтовному науковому осмисленні кримінально-правової природи надання допомоги у проведенні підривної діяльності, виробленні єдиних підходів до її розуміння та кваліфікації, а також формуванні теоретично обґрунтованих і практично значущих рекомендацій для правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям для аналізу такого кримінального правопорушення, як надання допомоги у проведенні підривної діяльності як різновид державної зради стали праці вчених, зокрема: О. Ф. Бантишева, А.А. Вознюка, С.Г. Волкотруба, О.М. Грудзура, І. В. Діордіца, Н.С. Кончук, В.К. Матвійчука, С.К. Сергієвського, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, О. А. Чувакова та інших.

Метою наукової статті є аналіз кримінально-правової природи надання допомоги у проведенні підривної діяльності як різновиду державної зради, а також виявлення основних проблем кваліфікації відповідних діянь і формулювання пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. В умовах збройної агресії проти України, активізації гібридних загроз та системного застосування іноземними державами підривних методів впливу

особливого значення набуває ефективний кримінально-правовий захист національної безпеки. Одним із ключових інструментів такого захисту є інститут кримінальної відповідальності за державну зраду, передбачений статтею 111 Кримінального кодексу України. Серед форм державної зради законодавець виокремлює, зокрема, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Практика застосування ст. 111 КК України засвідчує, що саме кваліфікація дій, пов'язаних із наданням допомоги у підривній діяльності, викликає найбільшу кількість дискусій як у доктрині кримінального права, так і в діяльності правоохоронних та судових органів. Це зумовлено оціночним характером поняття «підривна діяльність», різноманітністю форм сприяння іноземним суб'єктам, а також необхідністю чіткого відмежування державної зради від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Відповідно до ч. 1 ст. 111 КК України державна зрада охоплює умисні діяння громадянина України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, зокрема шляхом надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [1].

Таким чином, надання допомоги у підривній діяльності є самостійною формою об'єктивної сторони державної зради, яка поряд зі шпигунством та переходом на бік ворога відображає специфічні способи посягання на основи національної безпеки. Особливістю цієї форми є те, що вона не обмежується передачею відомостей, що становлять державну таємницю, або безпосередньою участю у бойових діях проти України, а охоплює значно ширший спектр дій, спрямованих на сприяння підривній діяльності іноземних суб'єктів.

Слушна думка зазначена С. К. Сергієвським, про те що державна зрада може бути вчинена в трьох формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Оскільки склад цього злочину є формальним, то такі ознаки об'єктивної сторони злочину, як суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками не є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу цього злочину [2].

Разом із тим, запропонований у Проєкті нового Кримінального кодексу України підхід до регламентації злочинів проти національної безпеки свідчить про концептуальне переосмислення інституту державної зради та суміжних кримінально-правових заборон. На відміну від чинної редакції ст. 111 КК України, у якій державна зрада сконструйована як єдиний склад кримінального правопорушення з альтернативними формами його вчинення, Проєкт передбачає системну диференціацію відповідальності залежно від характеру посягання, суб'єкта та ступеня суспільної небезпеки діяння. Зокрема, «зрада Україні» у ст. 9.1.5 Проєкту охоплює лише найбільш небезпечні прояви такої поведінки – участь у збройній агресії, вступ до збройних формувань держави-агресора, а також надання допомоги у підривній діяльності проти національної безпеки України, що дозволяє чіткіше окреслити межі цього злочину та уникнути надмірно широкого тлумачення [3].

Важливою відмінністю проєктного підходу є також нормативне розмежування зради Україні, шпигунства, колабораційної та окупаційної діяльності, що у чинному кримінальному законодавстві часто викликає труднощі під час кваліфікації. Так, Проєкт окремо регламентує колабораційну діяльність громадян України (ст. 9.1.6) та окупаційну діяльність іноземців або осіб без громадянства (ст. 9.1.7), а також вводить легальні дефініції ключових понять, зокрема «держава-агресор» і «збройне формування держави-агресора». Крім того, передбачена система ознак, що підвищують тяжкість злочину, свідчить про відхід від формального підходу до оцінки суспільної небезпеки та орієнтацію на диференціацію кримінальної відповідальності залежно від конкретних обставин вчинення діяння. У такому контексті надання допомоги у підривній діяльності зберігає статус особливо небезпечної форми посягання на національну безпеку, однак отримує більш чітке нормативне закріплення та системне місце у структурі злочинів проти України [3].

Таким чином, як чинне кримінальне законодавство, так і положення Проєкту нового Кримінального кодексу України зберігають концептуальний підхід до розуміння надання допомоги у підривній діяльності як однієї з найбільш небезпечних форм посягання на національну безпеку держави. Водночас навіть за умов уточнення структури злочинів проти України та нормативного розмежування суміжних складів, законодавець не пропонує вичерпного переліку дій, які можуть утворювати зміст такої допомоги. Це зумовлює збереження оціночного характеру відповідної

кримінально-правової заборони та об'єктивно підвищує роль доктринальних підходів у формуванні критеріїв її тлумачення й кваліфікації.

У доктрині кримінального права під наданням допомоги у підривній діяльності зазвичай розуміють будь-яке умисне сприяння іноземній державі, організації чи їх представникам у здійсненні дій, спрямованих на ослаблення або дестабілізацію України. Таке сприяння може мати як активний, так і пасивний характер, проявлятися у різних формах і способах, що значно ускладнює процес кваліфікації.

Ключовим елементом аналізованої форми державної зради є поняття «підривна діяльність», яке не має нормативного визначення у законодавстві України. У загальнотеоретичному розумінні підривна діяльність охоплює систему дій, спрямованих на ослаблення, дестабілізацію або руйнування основ конституційного ладу, обороноздатності, економічної, інформаційної чи політичної стабільності держави. До таких дій можуть належати інформаційно-психологічні операції, фінансування антидержавних заходів, організація диверсій, підтримка незаконних збройних формувань, сприяння окупаційним адміністраціям тощо.

У контексті ст. 111 КК України підривна діяльність повинна розглядатися саме як діяльність, що здійснюється в інтересах іноземної держави або організації та об'єктивно спрямована на завдання шкоди національній безпеці України. При цьому не є обов'язковим настання реальних негативних наслідків достатнім є створення загрози таким наслідкам.

Як зазначає Ю. В. Александров, Кримінальний кодекс України не конкретизує видів підривної діяльності, однак, це можуть бути будь-які дії, кінцевою метою яких є завдання шкоди інтересам України і дії, спрямовані на зміну зовнішньої і внутрішньої політики, на насильницьку зміну керівництва держави [4].

Об'єктивна сторона надання допомоги у підривній діяльності полягає у вчиненні дій (або бездіяльності), які створюють сприятливі умови для реалізації підривних планів іноземних суб'єктів. Закон не встановлює вичерпного переліку таких дій, що дозволяє охоплювати кримінально-правовою забороною широкий спектр суспільно небезпечної поведінки.

До типових форм надання допомоги у підривній діяльності можна віднести: передачу матеріальних ресурсів; фінансування або інше матеріальне забезпечення підривних заходів; надання приміщень, транспорту, засобів зв'язку; збір і передання інформації, що не становить державної таємниці, але може бути використана для шкоди Україні; організаційне сприяння діяльності іноземних агентів; публічну підтримку та пропаганду дій держави-агресора.

Крім того, Р. Бундз та О. Підгородецька, зазначають, що для притягнення до відповідальності за державну зраду необхідно зібрати достатньо доказів. Це може включати: свідчення свідків, матеріальні докази, аудіо- та відеозаписи, електронні повідомлення та інші джерела інформації. Попри фіксацію доказів, існують перешкоди, які ускладнюють притягнення винних до кримінальної відповідальності. Дуже часто свідки не бажають або бояться співпрацювати з правоохоронними органами, обсяг доказів може бути недостатнім або самі докази є слабкими. Це все впливає на процес притягнення винних до кримінальної відповідальності, він стає складним і часом незрозумілим [5].

Важливою ознакою є причинний зв'язок між діями винної особи та підривною діяльністю іноземних суб'єктів. При цьому допомога не обов'язково повинна бути вирішальною або ключовою – достатньо, щоб вона об'єктивно сприяла досягненню підривної мети.

Суб'єктивна сторона державної зради у формі надання допомоги у підривній діяльності характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює, що надає допомогу іноземній державі, організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України, передбачає суспільно небезпечний характер таких дій і бажає їх вчинити.

Однією з ключових проблем кваліфікації є доведення усвідомлення винною особою саме підривного характеру діяльності, якій вона сприяє. На практиці це питання часто ускладнюється маскуванням підривної діяльності під легальну економічну, гуманітарну чи інформаційну співпрацю. У таких випадках вирішальне значення мають докази, що свідчать про обізнаність особи щодо справжніх цілей іноземних суб'єктів.

Мотиви державної зради можуть бути різними – корисливими, ідеологічними, політичними або особистими. Однак вони не впливають на кваліфікацію діяння, а враховуються лише при призначенні покарання.

Також, однією з найбільш складних проблем правозастосування є відмежування надання допомоги у підривній діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема передбачених статтями 110, 111-1, 258-5, 328, 436-2 КК України. Слід зазначити, що саме вади

законодавчого конструювання вказаних норм призводять до зайвої колізії в положеннях КК, причинами якої є неврахування законодавцем сутності колабораційної діяльності – можливості співпраці з ворогом саме громадян України, вчинення лише на окупованій території, лише добровільно і лише за власної ініціативи.

Так, на відміну від колабораційної діяльності, передбаченої ст. 111-1 КК України, державна зрада завжди передбачає спрямованість дій на шкоду Україні в інтересах іноземного суб'єкта та наявність прямого умислу на таку шкоду. У випадках, коли особа співпрацює з окупаційною владою без доведення зв'язку з іноземною державою як суб'єктом підривної діяльності, кваліфікація за ст. 111 КК України є неправомірною.

Від терористичної діяльності надання допомоги у підривній діяльності відрізняється за спрямованістю та характером об'єкта посягання. Якщо терористичні злочини спрямовані на залякування населення або вплив на органи влади, то державна зрада посягає на основи національної безпеки через сприяння іноземним суб'єктам.

Розголошення державної таємниці може бути способом вчинення державної зради шляхом підривної діяльності проти України, пов'язаної зі спробою знизити обороноздатність України, зі створенням умов для діяльності на території України іноземних розвідок, із вжиттям заходів щодо посилення економічної залежності України від інших держав [6, с. 531]. В такому випадку розмежувальною ознакою аналізованих посягань є мета вчинення вказаних кримінальних правопорушень, а саме: метою державної зради є спричинення шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [7, с. 142]. У випадку усвідомлення особою того факту, що вона діє на шкоду національній безпеці України, її повинні кваліфікуватися за ст. 111 КК.

Обидві норми (ст. 111 КК, ст. 436-2 КК) містять суттєві недоліки конструювання та потребують чіткого перегляду, в тому числі – на предмет можливості об'єднання їх в одну форму кримінально протиправної поведінки.

Аналіз судової практики свідчить про наявність типових помилок при кваліфікації надання допомоги у підривній діяльності. Серед них формальний підхід до встановлення підривного характеру діяльності, ототожнення будь-якої співпраці з іноземними суб'єктами з державною зрадою, а також недостатня аргументація суб'єктивної сторони злочину.

У низці випадків суди звертають увагу на необхідність доведення не лише факту контакту з представниками іноземної держави, але й реального сприяння підривній діяльності. Відсутність такого сприяння або його суто гіпотетичний характер виключає кримінальну відповідальність за ст. 111 КК України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України є однією з найбільш суспільно небезпечних форм державної зради, оскільки посягає безпосередньо на основи національної безпеки, суверенітет, територіальну цілісність та обороноздатність держави. Чинна редакція статті 111 КК України закріплює цю форму зради як склад злочину з формальною конструкцією, що не потребує настання суспільно небезпечних наслідків, однак саме така особливість зумовлює підвищені вимоги до обґрунтування об'єктивної та суб'єктивної сторін кримінального правопорушення.

Дослідження показало, що відсутність легального визначення поняття «підривна діяльність» надає відповідній кримінально-правовій забороні оціночного характеру та створює труднощі у правозастосуванні. У таких умовах ключового значення набувають доктринальні підходи та судова практика, які формують орієнтири для встановлення змісту підривної діяльності й меж кримінальної відповідальності за надання допомоги у її здійсненні. При цьому доведення прямого умислу особи на сприяння діяльності іноземного суб'єкта проти України залишається одним із найбільш складних елементів кваліфікації.

Аналіз Проєкту нового Кримінального кодексу України засвідчив прагнення законодавця до систематизації злочинів проти національної безпеки та диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки діяння. Запропоноване нормативне розмежування зради Україні, шпигунства, колабораційної та окупаційної діяльності потенційно сприяє підвищенню юридичної визначеності та усуненню типових помилок кваліфікації, хоча поняття підривної діяльності й надалі зберігає оціночний характер.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що підвищення ефективності кримінально-правового захисту національної безпеки України вимагає формування єдиних підходів до тлумачення ознак надання допомоги у підривній діяльності, забезпечення узгодженості судової практики та подальшого наукового осмислення відповідних положень кримінального

законодавства з урахуванням сучасних безпекових викликів. Одним із шляхів подолання виявлених недоліків є необхідність визнання заперечення збройної агресії проти України, її виправдовування чи визнання правомірною (ст. 436-2 КК) кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України без конкретизації назви держави-агресора. Аналогічний підхід демонструється у проєкті нового КК України, де така зазначена поведінки визнається колаборaційною діяльністю, але розміщується у розділі 9.1 серед злочинів проти національної безпеки та держави.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Сергієвський С. Диференціація кримінальної відповідальності за різні форми державної зради. *Право України*. 2020. № 4. С. 386–395. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.70

3. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. Головна. Новий Кримінальний Кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code

4. Александров Ю.В. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Київ : Правові джерела, 2008. 948 с.

5. Бундз Р., Підгородецька О. Проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду в умовах війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2023. № 3 (39). С. 157–165. DOI: 10.23939/law2023.38.157.

6. Самойлова О.С. Особливості розмежування злочину, передбаченого ст. 330 КК України, та суміжних складів за предметом злочину. *Держава і право.* 2008. Вип. 41. С. 529–534.

7. Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, 2019. 218 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.46

ХАРЧЕНКО В.М.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT FUNCTIONS BY THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION

У статті визначено, що Конституція України виступає фундаментальною нормативною основою адміністративно правового механізму реалізації правоохоронної функції держави Державним бюро розслідувань, оскільки саме на рівні Основного Закону закріплюються базові засади організації та діяльності органів публічної влади, визначаються принципи функціонування правоохоронної системи, гарантуються права і свободи людини, а також встановлюються межі здійснення державного примусу. У концептуальному розумінні Конституція формує нормативний каркас, у межах якого визначається правовий статус Державного бюро розслідувань, закріплюються вимоги щодо законності, підконтрольності та відповідальності органів державної влади, а також визначається обов'язок держави забезпечувати належний рівень правопорядку, безпеки та захисту публічних інтересів. У статті підкреслено, що Закон України «Про Державне бюро розслідувань» відіграє ключову роль у формуванні нормативно-правової основи адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави, оскільки визначає правові засади організації та діяльності Державного бюро розслідувань, його місце у системі органів публічної влади, завдання, повноваження та принципи функціонування. Саме цей закон конкретизує конституційні положення у сфері забезпечення законності та протидії правопорушенням, встановлюючи правову модель діяльності органу як спеціалізованого суб'єкта правоохоронної системи. У статті визначено, що Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять важливу складову нормативно-правових засад адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції Державним бюро розслідувань, оскільки визначають універсальні стандарти діяльності правоохоронних органів, гарантії прав і свобод людини та правила міжнародної взаємодії у сфері протидії злочинності. Умовно такі акти можна поділити на три групи: документи, що встановлюють стандарти захисту прав людини (зокрема Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, міжнародні пакти ООН), акти, що регламентують співробітництво у кримінально-правовій сфері та процедури правової допомоги (європейські конвенції про екстрадицію, взаємну допомогу, передачу проваджень і виконання вироків), а також міжнародні договори, спрямовані на боротьбу з окремими видами злочинності, такими як корупція, транснаціональна організована злочинність, тероризм, незаконний обіг наркотиків і кіберзлочинність.

Ключові слова: *адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правові відносини, взаємодія, захист, контроль, методи, правоохоронна функція, примус, розслідування, система, співробітництво, форми.*

© ХАРЧЕНКО В.М. – кандидат юридичних наук, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0001-8277-504X

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The article determines that the Constitution of Ukraine serves as the fundamental normative basis of the administrative-legal mechanism for the implementation of the law enforcement function of the state by the State Bureau of Investigation, since it is at the level of the Fundamental Law that the basic principles of the organization and activities of public authorities are established, the principles of the functioning of the law enforcement system are determined, human rights and freedoms are guaranteed, and the limits of state coercion are established. In a conceptual sense, the Constitution forms a normative framework within which the legal status of the State Bureau of Investigation is determined, requirements for the legality, control and responsibility of state authorities are established, and the state's obligation to ensure an appropriate level of law and order, security and protection of public interests is determined. The article emphasizes that the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation" plays a key role in forming the normative-legal basis of the administrative-legal mechanism for the implementation of the law enforcement function of the state, since it determines the legal principles of the organization and activities of the State Bureau of Investigation, its place in the system of public authorities, tasks, powers and principles of functioning. It is this law that specifies the constitutional provisions in the field of ensuring legality and combating offenses, establishing the legal model of the body's activities as a specialized subject of the law enforcement system. The article determines that the International Treaties of Ukraine, the consent to which is binding has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine, constitute an important component of the regulatory and legal foundations of the administrative and legal mechanism for the implementation of the law enforcement function by the State Bureau of Investigation, since they determine universal standards for the activities of law enforcement bodies, guarantees of human rights and freedoms, and rules of international cooperation in the field of combating crime. Conventionally, such acts can be divided into three groups: documents that establish standards for the protection of human rights (in particular, the Universal Declaration of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, international UN covenants), acts that regulate cooperation in the criminal justice sector and legal assistance procedures (European conventions on extradition, mutual assistance, transfer of proceedings and enforcement of sentences), as well as international treaties aimed at combating certain types of crime, such as corruption, transnational organized crime, terrorism, drug trafficking and cybercrime.

Key words: *administrative-legal mechanism, administrative-legal relations, interaction, protection, control, methods, law enforcement function, coercion, investigation, system, cooperation, forms.*

Актуальність теми. Питання правового регулювання діяльності у правоохоронній сфері – постійний предмет наукових досліджень. Це багато в чому пов'язано з тим, що розвиток суспільства та відносин у ньому, поява ризиків безпеки є процесами перманентними. У зв'язку із цим, злочинність як вид соціальної практики постійно вдосконалюється, набуває нових форм і проявів. Тому суспільство та держава намагається відповідно реагувати на зазначені процеси «удосконалення» та «самовдосконалення» злочинності. Однією з форм такого реагування є правотворення – створення, зміна або скасування нормативно-правових актів. Їхнє цільове призначення – урегулювання різними законними способами суспільних відносин у найбільш уразливих сферах соціального буття [15, с. 103–115].

Огляд останніх досліджень. Правоохоронна система України, в особливості розгляду крізь призму проблематики її інституцій, комплексно розглядалася такими вченими як В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Банчук, Ю. Баулін, Ю. Битяк, О. Безпалова, О. Дрозд, А. Клочко, О. Кузьменко, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, В. Нор, О. Скакун, В. Тацій, М. Хавронюк, М. Хавронюк, В. Шабунін, В. Шепітько та іншими.

Однак, враховуючи новітні виклики, новітній перегляд правоохоронної системи держави та коло органів, що забезпечують її функціонування, особливо Державного бюро розслідувань, потребує нових пошуків.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити нормативно-правові засади адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції Державним бюро розслідувань.

Виклад основних положень. Що визначає нормативно-правові засади адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції Державним бюро розслідувань? Найперше, це джерела права. Також, саме засади – можна трактувати як нормативні концепції, на основі яких функціонує відповідний механізм. Не можна оминути і новітні тенденції, які є трансформуючими факторами адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції Державним бюро розслідувань. Тому, слід в комплексі проаналізувати відповідні складові.

Моісєєв М. вважає, що джерелами адміністративно-правового регулювання діяльності органів ДБР є: 1) Конституція України; 2) міжнародні договори та угоди, згода на обов'язковість яких надана парламентом; 3) закони України, серед яких запропоновано виділяти: а) нормативні акти, що регулюють діяльність лише ДБР; б) нормативні акти, норми яких є загальними для багатьох правоохоронних та інших державних органів; в) нормативні акти, що регламентують діяльність інших правоохоронних органів, але їх норми поширюють свою дію також і на ДБР; 4) підзаконні акти: а) постанови Кабінету Міністрів України; б) накази і розпорядження Директора ДБР. При цьому адміністративно-правовому регулюванню діяльності ДБР властива певна специфіка [2, с. 66].

Державне бюро розслідувань у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Законом України "Про Державне бюро розслідувань» та іншими законами України, а також іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на їх основі [1].

Конституція України визначає, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [5].

Конституція України виступає фундаментальною нормативною основою адміністративно правового механізму реалізації правоохоронної функції держави Державним бюро розслідувань, оскільки саме на рівні Основного Закону закріплюються базові засади організації та діяльності органів публічної влади, визначаються принципи функціонування правоохоронної системи, гарантуються права і свободи людини, а також встановлюються межі здійснення державного примусу. У концептуальному розумінні Конституція формує нормативний каркас, у межах якого визначається правовий статус Державного бюро розслідувань, закріплюються вимоги щодо законності, підконтрольності та відповідальності органів державної влади, а також визначається обов'язок держави забезпечувати належний рівень правопорядку, безпеки та захисту публічних інтересів.

З позиції функціонального аналізу конституційні положення визначають ключові орієнтири діяльності Державного бюро розслідувань через закріплення принципу верховенства права, визнання людини, її життя і гідності найвищою соціальною цінністю, а також встановлення обов'язку держави забезпечувати ефективні механізми захисту прав і свобод. Саме ці положення зумовлюють спрямованість адміністративно правового механізму на забезпечення законності у сфері публічного управління, недопущення зловживань владою та притягнення до відповідальності посадових осіб, діяльність яких пов'язана з реалізацією владних повноважень.

У доктринальному вимірі Конституція України виконує системоутворюючу роль щодо всієї сукупності нормативних актів, які регламентують діяльність Державного бюро розслідувань, визначаючи ієрархію джерел права, загальні принципи правового регулювання, а також межі нормотворчої діяльності законодавчих і виконавчих органів. Вона забезпечує легітимність існування адміністративно правового механізму, створює правові передумови для його стабільності та послідовності, а також виступає критерієм оцінки законності рішень і дій суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави.

Таким чином, Конституція України не лише визначає загальні засади функціонування правоохоронних органів, але й формує ціннісну та нормативну основу діяльності Державного бюро розслідувань, забезпечуючи узгодженість його повноважень із конституційними принципами демократичної держави, гарантіями прав людини та вимогами ефективного публічного управління, що у підсумку сприяє належному функціонуванню адміністративно правового механізму реалізації правоохоронної функції держави.

За Законом України «Про Державне бюро розслідувань» Державне бюро розслідувань організовується і діє на засадах: 1) верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 2) законності; 3) справедливості; 4) неупередженості; 5) незалежності і персональної

відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань; 6) відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам. Державне бюро розслідувань діє гласно тією мірою, що не порушує права і свободи людини і громадянина, не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства та законодавства про державну таємницю; 7) політичної нейтральності і позапартійності. Використання Державного бюро розслідувань у партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність політичних партій у Державному бюро розслідувань забороняється; 8) єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань. Принцип єдиноначальності не заперечує принципу процесуальної самостійності слідчого органу Державного бюро розслідувань [1].

Взагалі, Закон України "Про Державне бюро розслідувань» визначає правові основи організації та діяльності Державного бюро розслідувань [1].

Як ми можемо бачити, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» відіграє ключову роль у формуванні нормативно-правової основи адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави, оскільки визначає правові засади організації та діяльності ДБР, його місце у системі органів публічної влади, завдання, повноваження та принципи функціонування. Саме цей закон конкретизує конституційні положення у сфері забезпечення законності та протидії правопорушенням, встановлюючи правову модель діяльності органу як спеціалізованого суб'єкта правоохоронної системи.

Водночас норми закону забезпечують інституційну та процедурну визначеність діяльності ДБР, закріплюють принципи верховенства права, законності, незалежності, відкритості та підзвітності, а також регламентують порядок реалізації повноважень і взаємодії з іншими органами. У сукупності це дозволяє розглядати Закон як системоутворюючий елемент, що забезпечує стабільне функціонування адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави.

Щодо інших законів, можна виділити:

– Закон України «Про запобігання корупції», що визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Крім того, Державне бюро розслідувань зобов'язане забезпечити функціонування внутрішніх і регулярних каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень [4];

– Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», адже оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами: Державного бюро розслідувань - оперативними, оперативно-технічними, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки. Оперативні підрозділи Державного бюро розслідувань проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України [6];

– Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів України», адже здійснення спеціальних заходів забезпечення безпеки суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів покладається щодо працівників Державного бюро розслідувань - на органи Державного бюро розслідувань [7];

– Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», адже Бюро економічної безпеки України у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами влади, підприємствами, установами та організаціями, банками та іншими фінансовими установами відповідно до закону. Порядок обміну інформацією, у тому числі оперативною, проведення спільних заходів Бюро економічної безпеки України та інших державних органів, що відповідно до закону здійснюють оперативно-розшукову діяльність, встановлюється спільними наказами Бюро економічної безпеки України та відповідних державних органів [8];

– Закон України «Про електронні комунікації», адже до спеціальних користувачів радіочастотного спектра належать підрозділи і організації Державного бюро розслідувань [9];

– Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)», адже обов'язок подання декларації про контакти поширюється на, зокрема, Директора Державного бюро розслідувань та його заступників [10] тощо.

Таким чином, інші законодавчі акти конкретизують окремі напрями функціонування адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції Державним бюро розслідувань та формують спеціалізовані правові рамки його діяльності. Зокрема, Закон України «Про запобігання корупції» встановлює антикорупційні стандарти, превентивні інструменти та обов'язок ДБР забезпечувати функціонування каналів повідомлення про корупційні правопорушення; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає правові підстави здійснення оперативно-розшукових заходів підрозділами Бюро; Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» регламентує заходи безпеки щодо працівників ДБР та їх близьких; Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» закріплює засади міжвідомчої взаємодії та інформаційного обміну; Закон України «Про електронні комунікації» створює правові умови використання Бюро спеціальних телекомунікаційних ресурсів; а законодавство щодо запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб зі значною економічною та політичною вагою, встановлює додаткові вимоги прозорості діяльності керівництва ДБР. Сукупна дія цих актів забезпечує комплексне нормативне підґрунтя для реалізації повноважень Бюро, деталізує процедурні аспекти його діяльності та сприяє узгодженості правоохоронної політики держави.

Наступним складовим елементом правового регулювання діяльності ДБР є міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Незалежно від рівня територіального впливу актів (міжнародний, європейський тощо), умовно всі міжнародно-правові акти в розподіляють на такі групи: 1) ті, що встановлюють гарантії прав і свобод людини та громадянина під час здійснення повноважень правоохоронними органами, зокрема й ДБР; 2) ті, які встановлюють вимоги до основних напрямів діяльності правоохоронних органів, у тому числі й ДБР; 3) ті, які визначають найбільш актуальні напрями діяльності правоохоронних органів, включаючи й ДБР. До першої групи зараховують передусім такі документи, як: «Загальна декларація прав людини» від 10 грудня 1948 року; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» від 04 листопада 1950 року та Протоколи до неї; «Міжнародний пакт про політичні та громадянські права» від 16 грудня 1966 року; «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» від 16 грудня 1966 року тощо. Основними документами другої групи, зокрема, є: «Європейська конвенція про видачу правопорушників» від 13 грудня 1957 року та Протоколи до неї; «Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах» 20 квітня 1959 року та Протоколи до неї; «Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків» від 28 травня 1970 року; «Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах» від 15 травня 1972 року, «Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів» від 25 січня 1974 року; «Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом» від 27 січня 1977 року; «Конвенція про передачу засуджених осіб» від 21 березня 1983 року. Третю групу нормативно-правових актів складають: «Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» від 20 грудня 1988 року; «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 15 листопада 2000 року та Протоколи до неї; «Конвенція про кіберзлочинність» від 23 листопада 2001 року; «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 31 жовтня 2003 року тощо [15, с. 103–115].

Ми вважаємо, що Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять важливу складову нормативно-правових засад адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції Державним бюро розслідувань, оскільки визначають універсальні стандарти діяльності правоохоронних органів, гарантії прав і свобод людини та правила міжнародної взаємодії у сфері протидії злочинності. Умовно такі акти можна поділити на три групи: документи, що встановлюють стандарти захисту прав людини (зокрема Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, міжнародні пакти ООН), акти, що регламентують співробітництво у кримінально-правовій сфері та процедури правової допомоги (європейські конвенції про екстрадицію, взаємну допомогу, передачу проваджень і виконання вироків), а також міжнародні договори, спрямовані на боротьбу з окремими видами злочинності, такими як корупція, транснаціональна організована злочинність, тероризм, незаконний обіг наркотиків і кіберзлочинність. Їх імплементація у національне законодавство забезпечує узгодження діяльності ДБР із міжнародними стандартами, підвищує ефективність розслідування та сприяє інтеграції України у глобальну систему правоохоронного співробітництва.

До указів Президента України належать, зокрема, Указ Президента України від 29 січня 2021 року № 40/2021 «Про державну охорону Державного бюро розслідувань»; Указ Президента України від 5 лютого 2020 року № 41/2020 «Про затвердження організаційної структури Державного бюро розслідувань» [3].

Серед постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України можна виділити Постанову від 5 серпня 2020 р. № 743 «Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань»; Постанову від 27 травня 2020 р. № 564 «Питання присвоєння спеціальних звань рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань та їх співвідношення з іншими спеціальними, а також військовими званнями і класними чинами»; Постанову від 21 серпня 2019 р. № 767 «Деякі питання оплати праці працівників Державного бюро розслідувань» тощо [3].

Підзаконні нормативно-правові акти, зокрема укази Президента України та постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, конкретизують правові засади діяльності Державного бюро розслідувань, визначаючи питання його організаційної структури, державної охорони, проходження служби, присвоєння спеціальних звань, оплати праці та інших аспектів функціонування. Вони забезпечують практичну реалізацію законодавчих положень і виступають важливим інструментом регламентації адміністративно-правового механізму здійснення правоохоронної функції.

Внутрішнє регулювання теж відіграє важливу роль. Наприклад, наказ Державного бюро розслідувань № 513 «Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки Державному бюро розслідувань» визначає процедуру передачі дарунків, одержаних як подарунки Державному бюро розслідувань, уповноваженими працівниками ДБР. При прийнятті дарунка необхідно враховувати загальноприйняті міжнародні норми, правила й національні традиції України, заборони, встановлені статтею 54 Закону України "Про запобігання корупції", статтею 3 Закону України "Про джерела фінансування органів державної влади", іншими законодавчими актами [11]. Наказ Державного бюро розслідувань № 39 «Про затвердження Положення про професійну підготовку працівників Державного бюро розслідувань» визначає визначає систему професійної підготовки, умови проходження професійної підготовки особами рядового та начальницького складу, державними службовцями центрального апарату та територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Зокрема, професійна підготовка працівників ДБР - це організований, цілеспрямований процес формування, набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей працівників ДБР, необхідних для професійної діяльності та успішного виконання службових (посадових) обов'язків [12].

Внутрішньоорганізаційні акти Державного бюро розслідувань деталізують порядок реалізації окремих аспектів службової діяльності та забезпечують належну організацію внутрішніх процесів. Зокрема, накази ДБР регламентують питання антикорупційної поведінки, передачі дарунків, професійної підготовки персоналу, формування службових компетентностей і дотримання етичних стандартів, що у сукупності сприяє ефективному функціонуванню органу та зміцненню інституційної дисципліни.

Отже, нормативно-правові засади адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави Державним бюро розслідувань становлять багаторівневу та системно узгоджену сукупність правових джерел, що охоплює конституційні положення, спеціальне та галузеве законодавство, міжнародні договори, підзаконні нормативно-правові акти, внутрішньоорганізаційні документи та інструменти міжінституційної співпраці, які у своїй єдності визначають правовий статус, принципи діяльності, повноваження, процедури та гарантії функціонування ДБР. Така нормативна система забезпечує легітимність і послідовність діяльності органу, узгоджує його функціонування з національними та міжнародними стандартами, створює правові умови для ефективної протидії правопорушенням у публічній сфері, зміцнення законності, захисту прав і свобод людини та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності, водночас виступаючи інструментом адаптації правоохоронної системи до сучасних безпекових викликів.

Список використаних джерел:

1. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2016. № 6. Ст. 55.

2. Моісєєв М.С. Адміністративно-правовий статус Державного бюро розслідувань України: дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07. Суми: СумДУ, 2019. 227 с.

3. Правові засади. Державне бюро розслідувань: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://dbr.gov.ua/normativno-pravovi-akti

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.*

5. Конституція України від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

7. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України 23 грудня 1993 року № 3781-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 50.

8. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text

9. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text

10. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 № 1780-IX. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text

11. Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки Державному бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 28.09.2021 № 513. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0513911-21#Text

12. Про затвердження Положення про професійну підготовку працівників Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 18.01.2021 № 39. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0039911-21#Text

13. Меморандум: ДБР та Офіс Генерального інспектора USAID посилюватимуть партнерство щодо розслідувань можливої корупції чи шахрайства з коштами міжнародної допомоги. *Державне бюро розслідувань* : офіційний веб-сайт. 2023. URL: https://dbr.gov.ua/news/memorandum-dbr-ta-usaid-posilyuvatimut-partnerstvo-shhodo-rozsliduvan-mozhlivoi-korupcii-chi-shahrajstva-z-koshtami-mizhnarodnoi-dopomogi

14. ДБР та КМЄС підписали Меморандум про взаєморозуміння. *Державне бюро розслідувань* : офіційний веб-сайт. 2023. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr_ta_kmes_pidpisali_memorandum_pro_vzaemorozuminnya

15. Носевич Н. Р. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань у сфері протидії злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3. С. 103–115.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.47

ШАМШУР М.С.

ДО ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

ON THE PROBLEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL CLASSIFICATION OF RISKS AND THREATS IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Сучасний розвиток економіки України відбувається в умовах підвищеної динаміки суспільних процесів, трансформації моделей державного управління та посилення впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на фінансово-господарську сферу. За таких обставин особливого значення набуває формування цілісної та науково обґрунтованої системи уявлень про явища, що здатні негативно впливати на стабільність економічних відносин і функціонування публічної влади у сфері економіки. Відсутність єдиного підходу до розуміння, систематизації та співвідношення відповідних явищ істотно ускладнює процеси правового регулювання та практичної реалізації державної політики у сфері економічної безпеки. Мета статті полягає у необхідності здійснити адміністративно-правову класифікацію ризиків і загроз у сфері економіки України. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та правозастосовної практики, виділено наступні ризики у сфері економіки України: 1) військова агресія російської федерації та її затяжний характер – знищення об'єктів критично інфраструктури, зокрема нафто-, газотрубопроводів, що зупиняє роботу нафтогазового ринку; руйнування об'єктів нерухомості великих, бюджетоутворюючих підприємств, установ, організацій, зокрема, складів, продовольчих баз, майстерень обслуговування техніки, наприклад сільськогосподарської тощо; знищення територій родючих полів, що унеможливлює посів та вирощування сільськогосподарських культур, які експортуються; блокада морських портів внаслідок чого неможливий імпорт та експорт продукції; великі втрати на полі бою живої сили Збройних Сил України, а також відтік молоді за кордон приводить до кадрового дефіциту на підприємствах, в установах та організаціях всіх форм власності, ускладнення їх діяльності та, як наслідок, зменшення податкових надходжень; 2) корупція – тінізація економічних процесів, які не приносять доходів у державний бюджет; поява монополістів на економічних ринках, котрі впливають на інших учасників та створюють перепони у їх законній господарській діяльності, реалізації економічних інтересів; невідповідність діяльності окремих представників господарського сектору законодавчо встановленим вимогам і стандартам, у тому числі міжнародним, за рахунок необ'єктивного проведення щодо них заходів контролю; комерціювання отримання дозвільних документів на провадження певних видів господарської діяльності; 3) фінансова нестабільність та затяжна залежність української економіки від зарубіжних інвестицій, дотацій – девальвація національної валюти та зміна покупної спроможності населення України; порушення доступу кінцевих споживачів до окремих товарів та послуг внаслідок штучного створення дефіциту окремими особами, групами; зменшення зарубіжних інвестицій у національний господарський сектор, або повна втрата бюджетоутворюючих підприємств, установ, організацій внаслідок їх знецінення та викупу іноземцями;4) ріст кількості кримінальних правопорушень в сфері економіки – поява злочинних груп та організацій, які використовують економічну нестабільність для власного збагачення і порушення суб'єктивних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб; наповнення національного ринку контрабандними товарами, які не відповідають стандартам якості та не оподатковуються; порушен-

© ШАМШУР М.С. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ня законної, економічно-ефективної діяльності банківських установ, доведення їх до банкрутства; порушення стабільності обігу національної валюти підробленими грошима, цінними паперами тощо; перешкоджання податковому наповненню Державного бюджету України.

Ключові слова: *ризики, загрози, адміністративно-правова класифікація, економічна сфера.*

The modern development of the Ukrainian economy takes place in conditions of increased dynamics of social processes, transformation of models of public administration and strengthening of influence of internal and external factors on financial and economic sphere. In such circumstances formation of the integral and scientifically grounded system of ideas about phenomena which can negatively influence stability of economic relations and functioning of public authorities in the sphere of economy becomes of special importance. The absence of the uniform approach to understanding, systematization and correlation of the corresponding phenomena considerably complicates processes of legal regulation and practical implementation of the state policy in the sphere of economic security. The purpose of the article is the necessity to carry out administrative-legal classification of risks and threats in the sphere of economy of Ukraine. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, the norms of current legislation and law enforcement practice, highlights the following risks in the sphere of the economy of Ukraine: 1) military aggression of the Russian Federation and its protracted nature – the destruction of critical infrastructure facilities, in particular oil and gas pipelines, which stops the operation of the oil and gas market; destruction of real estate of large, budget-forming enterprises, institutions, organizations, in particular, warehouses, food bases, workshops for servicing equipment, for example agricultural, etc.; destruction of fertile fields, which makes it impossible to sow and grow agricultural crops that are exported; blockade of seaports, as a result of which the import and export of products is impossible; large losses on the battlefield of the manpower of the Armed Forces of Ukraine, as well as the outflow of youth abroad leads to a personnel shortage at enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership, the complication of their activities and, as a result, a decrease in tax revenues; 2) corruption – shadowing of economic processes that do not bring income to the state budget; the emergence of monopolists in economic markets that influence other participants and create obstacles to their legitimate economic activities, the realization of economic interests; non-compliance of the activities of individual representatives of the economic sector with the legislatively established requirements and standards, including international ones, due to biased control measures against them; commercialization of obtaining permits for the conduct of certain types of economic activities; 3) financial instability and prolonged dependence of the Ukrainian economy on foreign investments, subsidies – devaluation of the national currency and change in the purchasing power of the population of Ukraine; disruption of access of end consumers to certain goods and services as a result of artificially creating a deficit by individuals and groups; reduction of foreign investments in the national economic sector, or complete loss of budget-forming enterprises, institutions, organizations due to their depreciation and buyout by foreigners;4) increase in the number of criminal offenses in the economic sphere – the emergence of criminal groups and organizations that use economic instability for their own enrichment and violation of the subjective rights and interests of individuals and legal entities; filling the national market with smuggled goods that do not meet quality standards and are not taxed; disruption of the legal, cost-effective activities of banking institutions, bringing them to bankruptcy; disruption of the stability of the circulation of the national currency with counterfeit money, securities, etc.; obstruction of the tax filling of the State Budget of Ukraine.

Key words: *risks, threats, administrative and legal classification, economic sphere.*

Актуальність теми. Сучасний розвиток економіки України відбувається в умовах підвищеної динаміки суспільних процесів, трансформації моделей державного управління та посилення впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на фінансово-господарську сферу. За таких обставин

особливого значення набуває формування цілісної та науково обґрунтованої системи уявлень про явища, що здатні негативно впливати на стабільність економічних відносин і функціонування публічної влади у сфері економіки. Відсутність єдиного підходу до розуміння, систематизації та співвідношення відповідних явищ істотно ускладнює процеси правового регулювання та практичної реалізації державної політики у сфері економічної безпеки.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені протидії ризикам та загрозам економічній безпеці України, у своїх наукових працях розглядали: Л.М. Гейко, М.М. Єрмошенко, В.В. Зуб, М.О. Кизим, Г.С. Коршунова, Х.О. Мандзіновська, Д.В. Односталко, К.С. Озарко, Н.В. Сментина та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у зазначеній сфері залишається низка теоретичних проблем, які потребують вирішення. Зокрема, це стосується визначення кола відповідних ризиків та загроз.

Саме тому **метою статті** є: здійснити адміністративно-правову класифікацію ризиків і загроз у сфері економіки України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи, варто відмітити, що різновиди загроз та ризиків економічній безпеці не мають на сьогоднішній день єдиної класифікації, але знаходять визначення як у офіційних нормативних джерелах, так і на рівні теоретико-наукових положень. Наприклад, даному питанню присвячувалась Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, яка затверджена Указом Президента України. Незважаючи на те, що наразі документ втратив свою актуальність, його положення цікаві для наукового огляду, адже наводять систематизований виклад ключових загроз та ризиків національного економічного сектору. При цьому, останні класифіковано за сферами: фінансовим, виробничим, зовнішньоекономічним, інвестиційно-інноваційним, макроекономічним. Відповідно до цього виділяються наступні виклики економічній безпеці: 1) низький рівень бюджетної дисципліни, низька інституційна спроможність розпорядників бюджетних коштів розробляти плани діяльності більш як на один рік, обмежені зв'язки між бюджетним плануванням та пріоритетними напрямами розвитку держави; 2) недостатній рівень фінансової інклюзії; 3) невирішені питання щодо активів та фінансових зобов'язань на тимчасово окупованих територіях України; 4) високий рівень тінізації економіки; 5) втрата доходів бюджету внаслідок поширених явищ «сірого» імпорту та контрабанди, схем ухилення від оподаткування, розмивання бази оподаткування шляхом використання «низькоподаткових» юрисдикцій; 6) непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері; 7) недостатній розвиток довгострокового кредитування; 8) низький рівень ресурсоефективності економіки та значний рівень ресурсоємності виробництва; 9) невідповідність структури національної економіки сучасному технологічному розвитку, недостатня залученість України до глобальних виробничих ланцюгів; 10) низький рівень запровадження новітніх технологій виробництва; 11) недостатні темпи диверсифікації торговельних потоків України для забезпечення її міцних конкурентних позицій на світовому ринку; 12) суттєвий рівень частки торгівлі з Російською Федерацією в загальних обсягах торгівлі, а також використання цією державою економічних інструментів впливу з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України; 13) дисфункціональна структура торговельних потоків із превалюванням в експорті сировини, а в імпорті – високотехнологічної продукції; 14) слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому, і зокрема для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого і середнього підприємництва; 15) відсутність сприятливих умов для створення та розвитку технологічних компаній та інноваційних підприємств, стартапів; 16) незадовільний стан об'єктів дослідницької інфраструктури; 17) значні нерівномірності розподілу доходів населення в регіональному розрізі, що провокують надмірну внутрішню трудову міграцію; 18) інтенсивні процеси трудової міграції, які зумовлюють відтік кваліфікованих кадрів; 19) високий рівень безробіття (порівняно з іншими європейськими країнами) в умовах наявних диспропорцій між попитом та пропозицією робочої сили на ринку, а також високої конкуренції на ринку робочої сили в галузях з високою оплатою праці та інші [1].

Меншу увагу питанням загроз та ризиків в сфері економіки приділено в суміжному документі – Стратегії національної безпеки України затвердженої Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»«. Наприклад, в документі зауважено: стрімкі технологічні зміни, насамперед в енергетиці та біотехнологіях, розробки у сфері штучного інтелекту тощо докорінно трансформують економіку і суспільство в цілому. Стрімко зростає роль інформаційних технологій у всіх сферах суспільного життя. Розробляються системи озброєнь на основі нових фізичних принципів, із використанням квантових, інформаційних, космічних, гіперзвукових,

біотехнологій, а також технологій у сфері штучного інтелекту, створення нових матеріалів, робототехніки та автономних безпілотних апаратів. Крім того, непослідовність та незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливлюють її стале і динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище. Недостатній захист права власності, повільний розвиток ринкових відносин у ключових сферах, у тому числі в користуванні землею і надрами, значна роль державного сектору в економіці, недосконаліть та фрагментарність законодавства стримують економічне зростання, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій [2].

Дещо інший перелік загроз та ризиків представлено в Національній економічній стратегії на період до 2030 року затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 03.03.2021 № 179. Постанова декларує перелік «викликів» на шляху досягнення цілей економічного розвитку. Наприклад, а) за стратегічною ціллю «Забезпечення прозорості та доступності галузі для надходження зовнішніх та внутрішніх інвестицій» визначено наступні виклики: відсутність точних даних (відсутня геологічна інформація щодо запасів корисних копалин та єдина база оцифрованої геологічної інформації з вільним доступом); застаріла оцінка запасів корисних копалин (невідповідність міжнародним системам оцінки та не проведена нова оцінка балансових запасів); відсутність масштабних пошуково-розвідувальних робіт (пошуково-розвідувальні роботи востаннє проводилися 30 років тому); складність процесів отримання доступу до надр (відсутність дієвого механізму придбання інформації, складність оформлення прав на землю, значна тривалість процесу отримання дозволів, складність малого надрокористування, значне фіскальне навантаження, неможливість продажу дозволів); низька інвестиційна привабливість (відсутність готових пропозицій інвестиційно привабливих проектів та гарантій у інвестора) і таке інше; б) за стратегічною ціллю «Створити необхідні умови для залучення інвестицій» – Україна поступається країнам регіону за якістю роботи судової системи, кредитним рейтингом, політичною та військовою стабільністю; Україна має високий ризик інвестування, який не компенсується додатковими стимулами; низький рівень підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; в) за стратегічною ціллю «Створення привабливих умов для працевлаштування висококваліфікованих фахівців і стимулювання розвитку конкурентної та глобальної ІТ-освіти» – слабка координація між ІТ-сектором та освітньою галуззю; недостатня кількість українських висококваліфікованих розробників; брак фахівців у перспективних сферах тощо [3].

Серед науковців дослідженню піднятої проблеми присвятили увагу М.В. Лизун та К.С. Озарко. В своїй науковій праці вчені, основуючись на відкритих офіційних джерелах, виділили такі ризики економічної безпеки, які сьогодні стоять перед країнами Європейського Союзу (далі – ЄС), а саме: 1) ризики, пов'язані із стійкістю ланцюгів постачання. В цю групу відносять ризики, які спричиняють стрибки цін, дефіцит ресурсів чи важливих товарів, диверсифікація енергозабезпечення; 2) ризики фізичної та кібербезпеки критичної інфраструктури: можливі перебої в роботі критичної інфраструктури, таких як трубопроводи, кабелі, виробництво електроенергії, транспортування, електронні комунікаційні мережі, необхідних для безперебійного виробництва товарів та послуг в ЄС; 3) ризики дотримання технологічної безпеки та можливого витоку технологій. До цієї групи відносять ризики для технологічної конкурентоспроможності та доступу до передових технологій, для технологічного прогресу ЄС, у тому числі через злочинні дії в цифровій сфері, серед яких шпигунство, крадіжка знань та технологій. У певних випадках витік нових технологій може посилити військові можливості тих, хто їх використає для підриву миру та безпеки, зокрема це стосується технологій подвійного призначення; 4) ризики, які пов'язані із використанням економічної залежності країн ЄС чи економічного примусу як зброї. Ці ризики стосуються ситуацій, коли треті країни намагаються впливати на узгоджену політику ЄС через торгівлі, інвестиції та підприємства [4, с.120].

Згідно наукової позиції А.О. Кудінової, О.А. Маслія та А.А. Буряка на економіку країни впливає внутрішнє та зовнішнє середовище, яке має як прямий, так і опосередкований вплив. З огляду на це, вчені виділяють наступні загрози та ризики: політична нестабільність в державі, яка передбачає прийняття законів, що стримуватимуть економічний розвиток; зміна партій, яка передбачає формування нового курсу державного розвитку; просування законопроєктів, що направлені на особистісні вигоди; політичні утиски та репресії щодо організацій та об'єднань, що не підтримують загальну політику; прийняття непопулярних рішень без інформаційної підтримки та роз'яснень тощо. Крім того, вчені відмічають: економічна ситуація передбачає, що на економічну безпеку може вплинути надмірна монополізація та встановлення завищених бар'єрів

входу на ринок, а також цін на товари і ресурси; нестійкість економічного зростання; відсутність сталого розвитку; структурна деформація в економіці; критична залежність економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, а також низькі темпи розширення внутрішнього ринку; значний рівень доларизації економіки при зростанні зовнішнього державного боргу; високий рівень тінізації економіки; нераціональний розподіл кредитних ресурсів у стратегічно важливі сектори економічної діяльності; хакерські атаки на Національний банк України; розбалансованість бюджету через дефіцит фінансових ресурсів держави; повний перехід фінансування на оборонну промисловість; інфляція; стагнація; дефолт [5, с.27].

Один з найбільш структурованих підходів запропоновано П.Т. Колісніченко, який виділив загрози економічній безпеці та відповідні їм ризики, а саме: а) економічні: недосконаліть механізмів формування економічної політики держави; неефективність запроваджених реформ; рівень соціально орієнтованої економіки; наявність економічної злочинності та корупції; фінансові втрати в результаті збільшення масштабів і поглиблення соціальної напруженості у сфері економічних відносин; високий рівень податкових ставок; коливання курсу валют; рівень інфляції; девальвація національної грошової одиниці; нерозвиненість фінансової інфраструктури; дефіцит або відсутність власних природних ресурсів; енергетична залежність; б) правові: рівень правових основ підприємництва; недосконаліть нормативно-правових актів монетарної та фіскальної політики; рівень регулювання валютної та митної політики; в) науково-технічні: розвиток науково-технічного прогресу; інноваційність конструкцій та технологій; техніко-технологічний уклад вітчизняних підприємств; рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції; д) фінансові: незадовільна структура балансу; неефективне управління активами та капіталом; ризикована політика фінансування; незбалансованість грошових потоків; неефективна політика використання прибутку; недиверсифікована фінансова діяльність; високий рівень ризику портфеля фінансових інвестицій; зменшення рентабельності інвестиційних проектів; відсутність або недостатній обсяг резервних та страхових фондів; неефективна робота з дебіторами; неефективна кредитна політика підприємства тощо [6]. Представлена вченим точка зору цілком має право на життя, але не можна не відмітити притаманну їй проблематику. В окремих випадках, як ризики виділяються специфічні фактори органічного економічного розвитку держави, котрі існують апріорі та характеризують рівень прогресу нації.

Проаналізоване показує дві ключові проблеми визначення загроз та ризиків в сфері економіки: а) переважно на науковому рівні класифікації не враховують стан об'єктивної дійсності життя українського суспільства та виклики, які постали перед державою. Найчастіше загрози та ризики, виділені науковцями, носять загальний характер та фактично є переліком негативних факторів поточного існування нації, а деякі з яких мають лише опосередкований зв'язок саме із економікою; б) на нормативно-правовому та доктринальному рівні не проведено належної диференціації між загрозами в сфері економіки та ризиками. Часто дані терміни використовуються неправильно, або взагалі замінюються поняттям «виклики».

Висновки. Враховуючи вищевикладене, найбільш доцільним є наступний підхід до класифікації загроз в сфері економіки та відповідних їм ризиків:

1) військова агресія російської федерації та її затяжний характер – знищення об'єктів критично інфраструктури, зокрема нафто-, газотрубопроводів, що зупиняє роботу нафтогазового ринку; руйнування об'єктів нерухомості великих, бюджетоутворюючих підприємств, установ, організацій, зокрема, складів, продовольчих баз, майстерень обслуговування техніки, наприклад сільськогосподарської тощо; знищення територій родючих полів, що унеможливлює посів та вирощування сільськогосподарських культур, які експортуються; блокада морських портів внаслідок чого неможливий імпорт та експорт продукції; великі втрати на полі бою живої сили Збройних Сил України, а також відтік молоді за кордон приводить до кадрового дефіциту на підприємствах, в установах та організаціях всіх форм власності, ускладнення їх діяльності та, як наслідок, зменшення податкових надходжень;

2) корупція – тінізація економічних процесів, які не приносять доходів у державний бюджет; поява монополістів на економічних ринках, котрі впливають на інших учасників та створюють перепони у їх законній господарській діяльності, реалізації економічних інтересів; невідповідність діяльності окремих представників господарського сектору законодавчо встановленим вимогам і стандартам, у тому числі міжнародним, за рахунок необ'єктивного проведення щодо них заходів контролю; комерціювання отримання дозвільних документів на провадження певних видів господарської діяльності;

3) фінансова нестабільність та затяжна залежність української економіки від зарубіжних інвестицій, дотацій – девальвація національної валюти та зміна покупної спроможності населення України; порушення доступу кінцевих споживачів до окремих товарів та послуг внаслідок штучного створення дефіциту окремими особами, групами; зменшення зарубіжних інвестицій у національний господарський сектор, або повна втрата бюджетоутворюючих підприємств, установ, організацій внаслідок їх знецінення та викупу іноземцями;

4) ріст кількості кримінальних правопорушень в сфері економіки – поява злочинних груп та організацій, які використовують економічну нестабільність для власного збагачення і порушення суб'єктивних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб; наповнення національного ринку контрабандними товарами, які не відповідають стандартам якості та не оподатковуються; порушення законної, економічно-ефективної діяльності банківських установ, доведення їх до банкрутства; порушення стабільності обігу національної валюти підробленими грошима, цінними паперами тощо; перешкоджання податковому наповненню Державного бюджету України.

Підводячи підсумки зауважимо, що окреслені вище загрози та ризики національній економіці, безперечно, є лише частиною серед усього масиву реально існуючих, проте саме вони мають найбільш значний та комплексний характер. Їх відрізняє рівень потенційної або реальної шкоди фундаментальним національним інтересам в сфері економіки, через що вони цілком можуть претендувати на перевагу перед іншими ризиками та загрозами.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : указ, стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. *Офіційний вісник України.* 2021. № 65. Ст. 4104.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : указ, стратегія від 14.09.2020 № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 127.

3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова від 03.03.2021 № 179. *Офіційний вісник України.* 2021. № 22. Ст. 45. ст. 1015.

4. Лизун М.В., Озарко К.С. Економічна безпека ЄС та України: нові виклики та загрози. *Вісник Маріупольського державного університету.* 2023. Вип. 25. С.117-127.

5. Кудінова А.О., Маслій О.А., Буряк А.А. Формалізація ризиків і загроз економічній безпеці України в умовах цифровізації. *Управління змінами та інновації.* 2024. № 12. С. 25–31.

6. Колісніченко П.Т. Загрози, ризики та небезпеки в систе4мі економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2017. Вип. 24. Ч. 1. С. 56–59.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.48

ШКИРТА А.І.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ON THE DETERMINATION OF THE LEGAL NATURE OF ADMINISTRATIVE JURISDICTION IN POLICE ACTIVITIES

У статті здійснено теоретико-правове обґрунтування правової природи адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності. Визначено її ключові ознаки, з урахуванням специфіки позасудового порядку реалізації публічно-владних повноважень органами Національної поліції України. Розкрито особливості правової природи адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності, яка відзначається публічно-владним характером, що виявляється в здійсненні суб'єктами поліцейської діяльності функцій державного примусу від імені держави у позасудовому порядку. З'ясовано сутність адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності, яка полягає у своєчасному, оперативному реагуванні на адміністративні правопорушення, з метою захисту публічної безпеки і порядку. Доведено, що правова природа адміністративної юрисдикції поліцейської діяльності має процесуально-примусовий вимір, який вирізняється з-поміж інших форм адміністративного примусу завдяки наявності заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Констатовано, що правотворча тенденція щодо унормування позасудового розгляду справ про адміністративні правопорушення є визначальною для розуміння правової природи поліцейської адміністративної юрисдикції, оскільки вона формує основу для здійснення правоохоронної, наглядової та контрольної функції в адміністративному порядку. Встановлено, що з теоретико-правової точки зору, правова природа адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності охоплює три взаємопов'язані аспекти, а саме: а) функціональний, що полягає у реалізації повноважень у сфері охорони публічної безпеки і порядку, профілактики адміністративних правопорушень та покарання винних осіб; б) процесуальний, який виражається у застосуванні процесуальних заходів адміністративного примусу, з метою забезпечення ефективного та своєчасного розгляду справ про адміністративні правопорушення; в) інституційний, прояв якого виражається у наділенні адміністративно-юрисдикційними повноваженнями органів правопорядку.

Ключові слова: *адміністративне право, адміністративно-юрисдикційна функція, поліцейська діяльність, публічно-владні повноваження, суб'єкти поліцейської діяльності, адміністративні правопорушення, напрями поліцейської діяльності.*

The article provides a theoretical and legal substantiation of the essence of the legal nature of administrative jurisdiction in policing activity. Its key features are identified with due regard to the specifics of the extrajudicial procedure for exercising public-authority powers by the bodies of the National Police of Ukraine. The peculiarities of the legal nature of administrative jurisdiction in policing activity are revealed; it is characterized by a public-authority nature manifested in the exercise by subjects of policing activity of functions of state coercion on behalf of the state in an extrajudicial manner. The essence of administrative jurisdiction in policing activity is clarified as consisting in timely and prompt response to administrative offenses for the purpose of protecting public safety and public order. It is proven that the legal nature of administrative jurisdiction in policing

© ШКИРТА А.І. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0009-1861-8902
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

activity has a procedural-coercive dimension that distinguishes it from other forms of administrative coercion due to the presence of measures ensuring proceedings in cases of administrative offenses. It is stated that the law-making trend toward regulating the extrajudicial consideration of cases on administrative offenses is decisive for understanding the legal nature of police administrative jurisdiction, as it forms the basis for the exercise of law-enforcement, supervisory, and control functions in the administrative procedure. It is established that, from a theoretical and legal perspective, the legal nature of administrative jurisdiction in policing activity encompasses three interrelated aspects: (a) a functional aspect, consisting in the exercise of powers in the field of public safety and public order protection, prevention of administrative offenses, and punishment of offenders; (b) a procedural aspect, expressed in the application of procedural measures of administrative coercion to ensure effective and timely consideration of cases on administrative offenses; and (c) an institutional aspect, manifested in vesting law-enforcement bodies with administrative-jurisdictional powers.

Key words: *administrative law, administrative-jurisdictional function, policing activity, public-authority powers, subjects of policing activity, administrative offenses, directions of policing activity.*

Актуальність теми. У сучасних умовах трансформації правоохоронної системи України, євроінтеграційних процесів та посилення уваги до стандартів належного публічного адміністрування особливої актуальності набуває питання з'ясування правової природи адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності. Адміністративна юрисдикція поліції є однією з ключових форм реалізації публічно-владних повноважень, через яку здійснюється реагування на адміністративні правопорушення, застосування заходів адміністративного примусу та забезпечення публічної безпеки і порядку. Водночас у науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння її сутності, змісту та місця в системі адміністративного права, що зумовлює наявність концептуальних і термінологічних розбіжностей.

Проблемність зазначеного питання посилюється тим, що адміністративна юрисдикція в поліцейській діяльності перебуває на перетині кількох правових площин – адміністративної, адміністративно-деліктної, процесуальної та правоохоронної. Це призводить до її неоднозначного трактування як сукупності повноважень, виду правоохоронної діяльності, особливої форми правозастосування або окремого інституту адміністративного права. Відсутність чіткого доктринального розуміння правової природи адміністративної юрисдикції негативно впливає на визначення меж компетенції суб'єктів поліцейської діяльності, співвідношення адміністративної юрисдикції з іншими функціями поліції, а також на практику застосування адміністративно-правових норм.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у теоретико-правовому переосмисленні сутності правової природи адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності з урахуванням сучасних підходів до розуміння публічної влади, функціонального призначення поліції та стандартів захисту прав і свобод людини. Такий аналіз є необхідним не лише для розвитку науки адміністративного права, а й для формування концептуально виважених підходів до вдосконалення законодавства та правозастосовної практики у сфері поліцейської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності тривалий час перебуває у фокусі уваги вітчизняної адміністративно-правової науки. Окремі теоретико-правові аспекти адміністративної юрисдикції, адміністративного процесу та адміністративного примусу досліджувалися у працях таких науковців, як: Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, С. С. Єсімов, А. Т. Комзюк, В. К. Колпаков, Т. О. Коломоєць, М. В. Ковалів, О. І. Миколенко, І. М. Проць, Я. В. Сідей та інші. У їхніх наукових доробках розкрито питання класифікації заходів адміністративного примусу, співвідношення матеріальних і процесуальних норм адміністративного права, а також особливості адміністративної відповідальності та адміністративного процесу.

Водночас у працях зазначених авторів адміністративна юрисдикція здебільшого розглядається або в контексті судового адміністративного процесу, або як складова адміністративно-деліктного механізму без належного акценту на її поліцейську специфіку. Недостатньо уваги приділяється з'ясуванню правової природи адміністративної юрисдикції саме в поліцейській діяльності, її співвідношенню з судовою юрисдикцією, а також ролі процесуальних заходів адміністративного примусу як визначальної ознаки юрисдикційної діяльності поліції.

Таким чином, попри наявність значного масиву наукових досліджень у сфері адміністративного права, питання сутності правової природи адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності, її системних ознак та функціонального призначення залишаються недостатньо комплексно дослідженими, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування правової природи адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності та визначення її ключових ознак з урахуванням специфіки позасудового порядку реалізації публічно-владних повноважень органами Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне розпочати теоретико-правове дослідження правової природи адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності шляхом виокремлення її визначальних ознак, що дає змогу забезпечити комплексне розуміння цього правового явища. Зокрема, найбільш ефективним методологічним підходом у цьому контексті вбачаємо проведення порівняльного аналізу адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикційної діяльності, насамперед судової.

Вважається, що в основі зазначеного аналізу лежить складний і багатоаспектний об'єкт адміністративного права, представлений у вигляді систематизованої сукупності суспільних відносин, які: регулюються як матеріальними, так і процесуальними нормами адміністративного права; мають подвійне призначення – регулятивне та охоронне; характеризуються нормативною багаторівневістю, що охоплює як акти законодавчого характеру, так і індивідуальні адміністративні акти, видані уповноваженими посадовими особами органів публічної адміністрації; включають широке коло суб'єктів правового регулювання, до якого належать органи виконавчої, законодавчої та судової влади.

При цьому, правова природа адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності яскраво проявляється, шляхом її співвідношення з юрисдикцією судовою. Наприклад, порівнюючи обсяг судових та адміністративних юрисдикційних поліцейських повноважень, варто наголосити, що суди та органи Національної поліції виступають лідируючими суб'єктами юрисдикційної діяльності, в межах реалізації публічно-владних повноважень держави, однак їхні функції та правовий статус істотно відрізняються за змістом, процесуальними формами та юридичними наслідками прийнятих рішень.

Характеризуючи адміністративні справи, що розглядаються в судовому порядку та безпосередньо випливають з адміністративних правовідносин, доцільно вказати на їх класифікацію на дві основні групи. Перша охоплює справи, що виникають у результаті адміністративно-правових спорів між суб'єктами адміністративного права, у той час як друга категорія стосується справ, ініційованих у зв'язку з учиненням адміністративного проступку та потребує вирішення питання щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності.

Правову основу порядку вирішення зазначених категорій адміністративних справ становлять матеріальні та процесуальні норми, що регулюють суспільні відносини у сфері: а) адміністративного судочинства; б) притягнення до адміністративної відповідальності, а також в) нормативно-правові акти, які регулюють окремі аспекти господарсько-процесуальних правовідносин, у випадках, коли розгляд справ пов'язаний із діяльністю суб'єктів господарювання у публічно-правовій сфері.

Такий висновок випливає з норми статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка визначає юрисдикційні повноваження місцевого суду щодо розгляду різних категорій справ. Зокрема, відповідно до частини 2 коментованої статті, місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом [1].

Водночас аналіз правової основи адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції засвідчує пріоритетне значення норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, які слугують ключовим нормативним регулятором у процесі реалізації поліцейськими повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності, визначення складів адміністративних проступків, підвідомчих поліції, порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також застосування заходів адміністративного процесуального впливу.

Звертаючись до історії становлення українського адміністративного юрисдикційного законодавства, слід підкреслити, що до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України, КУпАП фактично уособлював єдину нормативно-правову основу для врегулювання адміністративно-юрисдикційної діяльності різних за своїм адміністративно-правовим статусом органів державної влади, зокрема, судових та виконавчих. У цьому контексті, Я. В. Сідей зазначає, що

судова юрисдикція була використана ще у 80-х роках минулого століття, коли до компетенції судів загальної юрисдикції було передано розгляд скарг на неправомірні дії органів державної влади, які порушують права громадян [2, с. 198].

Іншими словами, саме норми КУпАП тривалий час забезпечували як матеріальні, так і процесуальні підстави для притягнення до адміністративної відповідальності, а також визначали компетенцію уповноважених органів, зокрема судів та органів внутрішніх справ (наразі – Національної поліції), у вирішенні справ про адміністративні правопорушення.

Варто особливо підкреслити, що в юридичній науці до 1992 року практично повністю була відсутня будь-яка системна спроба теоретичного осмислення адміністративного процесу як самостійної форми здійснення правосуддя. Здебільшого, адміністративний процес розглядався виключно як допоміжний інструмент реалізації виконавчо-розпорядчих функцій органів державного управління, а не як повноцінна юрисдикційна діяльність, що в рамках самостійного інституту адміністративного права, покликана забезпечувати захист прав і свобод громадян у публічно-правових спорах [3, с. 158].

При цьому, варто погодитися із висновком І.М. Проць, щодо недоречності твердження про тісний взаємозв'язок інституту адміністративного судочинства та провадження у справах про адміністративні правопорушення. Термін адміністративні правопорушення, на переконання І.М. Проць, використовується в адміністративному судочинстві лише стосовно змісту позовної заяви, пов'язаної з адміністративним наглядом, та документів, що додаються до неї [4].

Таким чином, законодавство, що врегульовує позасудовий розгляд справ про адміністративні правопорушення виступає ключовим елементом інституту адміністративної юрисдикції поліції та визначальною ознакою її правової природи. Його наявність забезпечує реалізацію функціонального призначення поліцейської діяльності – своєчасне відновлення публічної безпеки та порядку, здійснення превентивного реагування на адміністративні правопорушення, а також оперативне виконання вимог адміністративного законодавства в умовах реального часу.

Проте, не менш важливою рисою, яка підкреслює своєрідність правової природи адміністративної юрисдикції та виокремлює її з-поміж інших видів юрисдикції, слугує наявність у поліцейських, як спеціально уповноважених суб'єктів, права на застосування від імені держави спеціальних примусових заходів адміністративно-правового характеру.

На теперішній час примус у поліцейській діяльності, як правова та етимологічна категорія, залишається однією з найменш опрацьованих у вітчизняній науці. Актуальність цього питання проявляється як у теоретичній площині – з огляду на відсутність легального визначення поняття «примус» у чинному законодавстві, – так і в прикладному аспекті, зважаючи на міжгалузевий характер правової природи примусу. Так, примус як засіб державного впливу застосовується не лише в адміністративному процесі, а й у межах цивільного, господарського та кримінального судочинства, що свідчить про його універсальну функцію в системі правового регулювання.

В Законі України «Про Національну поліцію», «примус», як правова конструкція, використовується в контексті більш широкого поняття «поліцейські заходи». Відповідно до частини 1 статті 30 коментованого Закону, поліція для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом.

При цьому, частина друга цієї ж статті закріплює повноваження поліції щодо застосування в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та заходів примусу, з метою охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення [5].

Використане у частині 1 статті 30 Закону України «Про Національну поліцію» словосполучення «заходи реагування на правопорушення» опосередковано вказує на те, що заходи примусового характеру передбачені також у кодифікованих актах законодавства. Насамперед, йдеться про заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, закріплені у статті 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Водночас, ані зазначений Закон, ані КУпАП не містять чіткого нормативного визначення поняття «примус», що породжує теоретико-правову невизначеність цієї категорії та актуалізує потребу у її доктринальному переосмисленні з урахуванням міжгалузевого характеру примусу та особливостей його застосування в адміністративно-юрисдикційній діяльності поліції.

Аналіз довідкової літератури засвідчує ототожнення примусу із термінами «сила», «насильство». «Примус – це натиск з чийогось боку; примушування, силування, неволення» [6, с. 401].

У спеціальній кримінологічній площині примус трактується як процес усунення або придушення індивідуальної волі через зовнішній вплив, спрямований на спонукання особи до вчинення певних дій або утримання від них, незалежно від її власного бажання [7, с. 110].

У лексикографічних джерелах «примус» визначається як натиск з боку іншої особи; необхідність діяти у певний спосіб всупереч власній волі, що обумовлена зовнішніми (зокрема – правовими) чинниками. Серед синонімів до цього дієслова у словниках наводяться такі: силувати, змушувати, поневолювати, заставляти. Вираз «з примусу» вживається у значеннях «вимушено», «без бажання», «виконуючи обов'язки» [8, с. 940]. Дієслово «примушувати» тлумачиться як спонукання до дії за допомогою силового впливу, що обмежує свободу вибору та суперечить волі людини [9, с. 384–385].

Аналізуючи різноманітні наукові підходи до розуміння «примусу», варто підкреслити, що об'єднувальною ознакою усіх наведених тлумачень поняття «примус» є його спрямованість на обмеження або нейтралізацію вольової та емоційної сфери особи, що, у свою чергу, створює передумови для зменшення рівня самостійного прийняття рішень і звуження свободи вибору в умовах здійснення правового впливу.

У зв'язку з цим, актуальним видається здійснення порівняльного аналізу правових підходів і наукових позицій щодо особливостей формування переліку заходів процесуального примусу у системі приватного та публічного права.

Так, у господарському судочинстві види, підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу визначені у главі 9 Господарського процесуального кодексу України. Відповідно до частини 1 статті 132 ГПК України до таких заходів належать: попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; штраф [10].

Таким чином, законодавець у господарському процесі визначає чіткий перелік заходів примусу з урахуванням специфіки майнових правовідносин.

У цивільному процесі перелік заходів процесуального примусу дещо розширений. Згідно зі статтею 144 Цивільного процесуального кодексу України, до них належать: попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; привід; штраф [11].

Порівняно з господарським процесом, у цивільному провадженні передбачено додатковий захід – привід, що обумовлено необхідністю забезпечення участі фізичних осіб у судовому цивільному процесі.

Кримінальний процесуальний кодекс України не містить узагальненого переліку заходів процесуального примусу в межах однієї статті. Натомість відповідні норми розміщені в різних статтях Кодексу. Зокрема: ст.ст. 382 – «Невиконання судового рішення»; 384 – «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу»; 385 – «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання обов'язків»; 386 – «Перешкоджання з'явленню учасників процесу або примушування до відмови від показань»; 400-1 – «Представництво в суді без повноважень» [12].

У Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення згруповані в окремій главі 20. Зокрема, відповідно до статті 260 КУпАП до таких заходів належать: адміністративне затримання особи; особистий огляд; огляд речей і вилучення речей та документів, зокрема посвідчення водія; тимчасове затримання транспортного засобу; відсторонення особи від керування транспортними засобами; огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів [13].

Аналіз законодавства, що регламентує заходи процесуального примусу в різних галузях права, засвідчив, що адміністративна юрисдикція в поліцейській діяльності має низку унікальних властивостей, які виразно відображають специфіку її правової природи.

По-перше, на відміну від судових процедур (цивільного, господарського чи кримінального процесів), провадження у справах про адміністративні правопорушення має спрощений, оперативний характер, що забезпечує його ефективне застосування саме в умовах забезпечення публічної безпеки і порядку, зокрема під час реалізації юрисдикційних повноважень посадовими особами органів (підрозділів) Національної поліції.

По-друге, відмінною властивістю заходів процесуального примусу (заходів забезпечення провадження) у справах про адміністративні правопорушення є їх націлення на реалізацію переважно превентивної та забезпечувальної функції, на противагу процесуальним заходам примусу у судочинстві, де відповідні заходи відіграють каральну й відновлювальну роль. Це відповідає

загальній логіці поліцейської юрисдикційної діяльності як інструмента охорони публічного порядку та безпеки.

Ще одним важливим висновком, що випливає з проведеного аналізу, є необхідність чіткого теоретико-правового обґрунтування заходів процесуального примусу як структурного елементу в системі адміністративних примусових заходів, врегульованих Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Доцільність переосмислення заходів процесуального примусу у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, як складового компонента системи адміністративного примусу, обґрунтовується нагальною потребою реформування вказаного правового інституту, який був фактично нівельований у радянський період, що спричинило створення законодавчих передумов для зменшення ролі процесуальних норм в адміністративно-деліктному праві.

У цьому контексті, доцільно погодитися з позицією О.В. Лавренчук, яка аргументує, що теорія радянського адміністративного права, попри декларативне розмежування норм на матеріальні та процесуальні, фактично демонструвала протилежне. Це виявлялося у трьох аспектах: а) домінування матеріальних норм у радянському законодавстві, тоді як норми організаційного (процедурного та процесуального) характеру, скоріше, становили виняток у правовій системі; б) зосередження переважної більшості наукових висновків щодо адміністративно-правової норми та адміністративно-правових відносин винятково на аналізі матеріальних норм адміністративного права; в) спроби окремих дослідників трактувати провадження у справах про адміністративні правопорушення як радянський адміністративний процес, що призводило до нівелювання змісту терміну «адміністративний процес» та пов'язаних із ним категорій, таких як процесуальна норма, процесуальні відносини, заходи процесуального примусу тощо [14, с. 87–88].

Таким чином, з метою визначення місця заходів процесуального примусу в системі адміністративно-примусових поліцейських заходів, вважаємо за доцільне здійснити їх класифікацію, яка дозволить поглибити розуміння правової природи адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції, виокремлюючи її специфічні риси та місце в загальній системі публічного права.

У науці адміністративного права переважає традиційний підхід до систематизації заходів адміністративного примусу, який передбачає їхній поділ на три основні групи: заходи адміністративного попередження, запобіжні заходи та адміністративні стягнення. При цьому критерії такої класифікації різняться: в одних випадках визначальним є ціль застосування заходу примусу [15, с. 7], тоді як в інших – послідовність їхнього застосування [16, с. 111–112].

Спираючись на такий підхід, можемо зробити висновок, що мета застосування посадовими особами поліції заходів адміністративного процесуального примусу має такі складники: а) запобігання й попередження ймовірних протиправних посягань та усунення шкідливих наслідків адміністративного правопорушення для особи, суспільства і держави; б) припинення протиправної поведінки порушника; в) складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим; г) забезпечення своєчасного і правильного розгляду справи про адміністративне правопорушення; д) виконання постанови у справі про адміністративне правопорушення [13]. Для порівняння, варто звернути увагу, наприклад, на норму статті 145 КАС України, яка закріплює перелік заходів процесуального примусу, до числа яких віднесено: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) привід; 5) штраф [17].

Зазначений перелік видів заходів процесуального примусу, за обґрунтованим твердженням О.В. Лавренчук [14, с. 90], демонструє відсутність у адміністративному судочинстві цілей, спрямованих на попередження ймовірних протиправних діянь та усунення шкідливих наслідків для особи, суспільства чи держави.

Основне призначення цих заходів у КАС України, рівно як і в інших різновидах судового процесу, полягає виключно в забезпеченні належного порядку судового провадження, дисципліни учасників процесу та ефективного здійснення правосуддя. Вони не мають превентивного чи компенсаційного характеру щодо майбутніх або вже скоєних адміністративних правопорушень, на відміну від цілей, що стоять перед заходами адміністративного процесуального примусу, які застосовуються поліцією.

У цьому контексті характерна властивість адміністративного судочинства полягає у його зосередженні на вирішенні вже існуючих публічно-правових спорів, а не на запобіганні правопорушенням чи ліквідації їхніх наслідків, що є прерогативою адміністративно-юрисдикційної діяльності посадових осіб органів (підрозділів) Національної поліції.

Отже, один із ключових критеріїв класифікації заходів адміністративного примусу в межах поліцейської юрисдикційної діяльності – це мета їх застосування. У теорії адміністративного права зазначений критерій дав підстави для поділу таких заходів на три основні групи: адміністративно-запобіжні заходи, заходи адміністративного припинення та заходи адміністративного стягнення, які також позначаються як адміністративно-юрисдикційні (процесуальні) заходи примусу.

Висновки. Отже, правова природа адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності відзначається публічно-владним характером, що виявляється в здійсненні суб'єктами поліцейської діяльності функцій державного примусу від імені держави у позасудовому порядку. Її сутність полягає у своєчасному, оперативному реагуванні на адміністративні правопорушення, з метою захисту публічної безпеки і порядку.

Правова природа адміністративної юрисдикції поліцейської діяльності має процесуально-примусовий вимір, який вирізняється з-поміж інших форм адміністративного примусу завдяки наявності заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. При цьому, вказані заходи процесуального примусу, не будучи самостійною формою покарання, виконують роль сервісно-забезпечувального інструмента та слугують реалізації функціональних повноважень суб'єктів поліцейської діяльності щодо забезпечення адміністративного провадження.

Правотворча тенденція щодо унормування позасудового розгляду справ про адміністративні правопорушення є визначальною для розуміння правової природи поліцейської адміністративної юрисдикції, оскільки вона формує основу для здійснення правоохоронної, наглядової та контрольної функції в адміністративному порядку.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність суб'єктів, наділених поліцейськими функціями, має інституційні особливості, які виявляються в її здійсненні спеціально уповноваженими органами правопорядку, що функціонують у межах ширшої системи правоохоронних органів. Їх віднесення до особливої групи суб'єктів юрисдикційної діяльності базується на наявності чітко визначених законом повноважень, спрямованих на реалізацію адміністративно-примусових заходів та забезпечення публічних інтересів.

З теоретико-правової точки зору, правова природа адміністративної юрисдикції в поліцейській діяльності охоплює три взаємопов'язані аспекти, а саме: а) функціональний, що полягає у реалізації повноважень у сфері охорони публічної безпеки і порядку, профілактики адміністративних правопорушень та покарання винних осіб; б) процесуальний, який виражається у застосуванні процесуальних заходів адміністративного примусу, з метою забезпечення ефективного та своєчасного розгляду справ про адміністративні правопорушення; в) інституційний, прояв якого виражається у наділенні адміністративно-юрисдикційними повноваженнями органів правопорядку, як окремого різновиду правоохоронних органів, що діють у правоохоронній сфері суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 31. Ст. 545.

2. Сідей Я. В. Розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 196–200.

3. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Правова природа суду першої інстанції, що здійснює правосуддя в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Право.* 2020. Вип. 27. С. 155–160.

4. Проць І. М. Співвідношення законодавств про адміністративне судочинство та про адміністративні правопорушення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 1. С. 374–379.

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 40-41. Ст. 379.

6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 3 : ОБЕ–РОБ. 712 с.

7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд]; за ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. 1728 с.

9. Горяйнов А. М. Самозахист як засіб приватного правового примусу. *Держава і право* : зб. наук. праць. *Юридичні і політичні науки*. Вип. 53. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 384-390.

10. Господарський процесуальний кодекс України : від 06 листоп. 1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 6. Ст. 56.

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України.* 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

14. Лавренчук О.В. Місце заходів процесуального примусу в класифікації заходів адміністративного примусу. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 86-92.

15. Миколенко О.І. Адміністративний процес і адміністративна відповідальність : навчальний посібник. Харків : Одіссей, 2010. 368 с.

16. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Адміністративне право України (Загальна частина). Навчальний посібник. Харків : ТОВ «Одісей», 1999. 224 с.

17. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 35-36, 37. Ст. 446.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.49

ШКЛЯР Д.М.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДІА В УКРАЇНІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF THE MEDIA IN UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

Актуальність статті полягає в тому, що медіа відіграють ключову роль у сучасному розвитку України, адже інформація сьогодні є стратегічним ресурсом поряд з економікою та безпекою. Вони з'єднують державу й суспільство, забезпечуючи громадян достовірними та актуальними новинами про події в країні й світі. В умовах війни, та постійної невизначеності, медіа допомагають людям орієнтуватися в реальності, ухвалювати зважені рішення й зберігати відчуття стабільності. Завдяки професійній журналістиці та перевірці фактів зменшується ризик паніки й недовіри, що робить медіапростір важливою складовою національного спротиву. Водночас, поширення історій про волонтерство, взаємопідтримку та героїзм сприяє єдності суспільства, зміцненню національної ідентичності й утвердженню цінностей свободи, гідності та незалежності. Мета статті полягає у необхідності розкрити особливості функціонування медіа в Україні у сучасних умовах. У статті акцентовано увагу на тому, що в умовах війни, електронні комунікаційні мережі, медіа та поліграфічні ресурси можуть використовуватися як для захисту держави, так і для завдання їй шкоди, зокрема, через поширення дезінформації, витік чутливої інформації або координацію дій ворога. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, наукових поглядів вчених, правозастосовної практики, на основі чого сформульовано авторський підхід щодо визначення особливостей функціонування медіа в Україні у сучасних умовах. Зроблено висновок, що ключовими особливостями функціонування медіа в Україні у сучасних умовах є: по-перше, медіа стає не просто засобом інформування або розваги суспільства, вона виступає важливим елементом забезпечення національної безпеки; по-друге, було запроваджено законодавчі обмеження щодо поширення інформації, яка може зашкодити обороні держави або бути використана ворогом; по-третє, посилено державне регулювання медіа сферою з метою протидії дезінформації та шкідливому контенту; по-четверте, зростання ризиків для життя та здоров'я журналістів; по-п'яте, зростання відповідальності журналістів за вчинені ними дії та розповсюджену інформацію; по-шосте, зростання економічної нестабільності в роботі медіа, особливо тих, хто функціонують на регіональному рівні; по-сьоме, значно зросла роль цифрових та онлайн-медіа як основних каналів комунікації; по-восьме, медіа почали виконувати функцію підтримки суспільної єдності та стійкості в умовах війни.

Ключові слова: *медіа, правове поле, регулювання, правовий режим, воєнний стан.*

The relevance of the article lies in the fact that the media play a key role in the modern development of Ukraine, because information today is a strategic resource along with the economy and security. They connect the state and society, providing citizens with reliable and up-to-date news about events in the country and the world. In conditions of war and constant uncertainty, the media help people navigate reality, make informed decisions and maintain a sense of stability. Thanks to professional journalism and fact-checking, the risk of panic and distrust is reduced, which makes the media space an

© ШКЛЯР Д.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0005-2231-5403
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

important component of national resistance. At the same time, the spread of stories about volunteerism, mutual support and heroism contributes to the unity of society, the strengthening of national identity and the affirmation of the values of freedom, dignity and independence. The purpose of the article is the need to reveal the peculiarities of the functioning of the media in Ukraine in modern conditions. The article emphasizes that in wartime conditions, electronic communication networks, media and printing resources can be used both to protect the state and to harm it, in particular through the spread of disinformation, the leakage of sensitive information or the coordination of the enemy's actions. An analysis of the norms of current legislation, scientific views of scientists, and law enforcement practice was carried out, on the basis of which the author's approach to determining the features of the functioning of the media in Ukraine in modern conditions was formulated. It was concluded that the key features of the functioning of the media in Ukraine in modern conditions are: first, the media is becoming not just a means of informing or entertaining society, it is an important element of ensuring national security; second, legislative restrictions have been introduced on the dissemination of information that may harm the defense of the state or be used by the enemy; third, state regulation of the media sphere has been strengthened in order to counteract disinformation and harmful content; fourth, the increase in risks to the life and health of journalists; fifth, the increase in the responsibility of journalists for their actions and the information they disseminate; sixth, the increase in economic instability in the work of the media, especially those operating at the regional level; seventh, the role of digital and online media as the main channels of communication has significantly increased; eighth, the media have begun to perform the function of supporting social unity and stability in war conditions.

Key words: *media, legal field, regulation, legal regime, martial law.*

Актуальність теми. Медіа відіграють ключову роль у сучасному розвитку України, адже інформація сьогодні є стратегічним ресурсом поряд з економікою та безпекою. Вони з'єднують державу й суспільство, забезпечуючи громадян достовірними та актуальними новинами про події в країні й світі. В умовах війни, та постійної невизначеності, медіа допомагають людям орієнтуватися в реальності, ухвалювати зважені рішення й зберігати відчуття стабільності. Завдяки професійній журналістиці та перевірці фактів зменшується ризик паніки й недовіри, що робить медіапростір важливою складовою національного спротиву. Водночас, поширення історій про волонтерство, взаємопідтримку та героїзм сприяє єдності суспільства, зміцненню національної ідентичності й утвердженню цінностей свободи, гідності та незалежності.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені діяльності медіа в Україні, у своїх наукових працях розглядали: В.М. Гаращук, В.Т. Кравець, І.П. Кушнір, Л.А. Найдьонова, В.І. Чертов, М.М. Шевченко, Р.М. Шевчук, В.С. Шестак та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання функціонування медіа саме в сучасних умовах.

Саме тому **метою статті** є: розкрити особливості функціонування медіа в Україні у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розкриття особливостей функціонування медіа в Україні у сучасних умовах, перш за все, доцільно приділити увагу законодавчому визначенню відповідної специфіки. Зокрема, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Статтею 8 згаданого вище Закону закріплено, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати

та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану, які стосуються медіа, зокрема: регулювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та медіа, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі [1]. На нашу думку, важливість цього положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» полягає у тому, що воно надає державі законні механізми контролю над інформаційним і комунікаційним простором у період збройної агресії, коли інформація безпосередньо впливає на безпеку, обороноздатність і стабільність суспільства. В умовах війни електронні комунікаційні мережі, медіа та поліграфічні ресурси можуть використовуватися як для захисту держави, так і для завдання їй шкоди, зокрема, через поширення дезінформації, витік чутливої інформації або координацію дій ворога. Надання Кабінету Міністрів України повноважень регулювати роботу постачальників електронних комунікацій, медіа та закладів культури дозволяє забезпечити узгоджені, централізовані дії держави в кризових умовах. Це дає змогу оперативно спрямовувати інформаційні ресурси на потреби оборони, підтримувати функціонування критично важливих каналів зв'язку, а також використовувати радіо, телебачення і друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед населення та військових.

Окрім зазначеного, варто вказати статтю 119 Закону України «Про медіа», яка визначає «обмеження щодо змісту інформації у медіа, пов'язані зі збройною агресією». Зокрема, вказується, що суб'єктам у сфері аудіовізуальних, друкованих та онлайн-медіа забороняється поширювати: 1) інформацію, що висвітлює збройну агресію проти України як внутрішній конфлікт, громадянський конфлікт чи громадянську війну, якщо наслідком цього є розпалювання ворожнечі чи ненависті або заклики до насильницької зміни, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності; 2) недостовірні матеріали щодо збройної агресії та діянь держави-агресора (держави-окупанта), її посадових осіб, осіб та організацій, що контролюються державою-агресором (державою-окупантом), у разі, якщо наслідком цього є розпалювання ворожнечі чи ненависті або заклики до насильницької зміни, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності; 3) програми та матеріали (крім інформаційних та інформаційно-аналітичних програм), одним із учасників яких є особа, внесена до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці; 4) музичні фонограми, відеограми, музичні кліпи, розповсюдження яких заборонено відповідно до частини другої статті 15 Закону України «Про культуру» [2]. Висвітлення діяльності органів влади держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційних та інформаційно-аналітичних програмах та/або матеріалах має супроводжуватися повідомленням про статус держави-агресора (держави-окупанта) [2].

В науковій літературі вчені також приділяли увагу специфіці функціонування медіа в Україні у сучасних реаліях. Так, до прикладу, О. Гоцур досліджуючи особливості функціонування медіаринку України в умовах війни дійшла до наступних висновків: по-перше, медіаринок після повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року зазнав змін, які акумулювали в себе такі процеси, як дестабілізація (невміння медіа підприємств та журналістів працювати в умовах війни, що призвело до тимчасового припинення діяльності або закриття), адаптація (віднайдення/переформатування певної моделі функціонування чи вироблення нових адаптивних стратегій фінансування та діяльності) та розвиток в обставинах, що склалися; по-друге, соціальні мережі та інтернет-видання стали основним сектором споживання інформації під час війни, незважаючи на те, що держава цільово створила спільний інформаційний марафон для провідних телеканалів України «Єдині новини»; по-третє, перевірка інформації стала звичною та обов'язковою діяльністю для її споживачів. На наш погляд, це зумовлено чотирма факторами: інформаційно-просвітницькі кампанії в «Єдиних новинах» та на провідних медіа ресурсах; активізація роботи на всіх можливих комунікаційних платформах Центру протидії дезінформації; активна централізована інформаційна кампанія держави, яка закликала громадян України перевіряти інформацію через її відповідність офіційним повідомленням державних органів влади, недовіряти невідомим акаунтам у соціальних мережах та медіа, зокрема й російським медіа; позиціювання спільного марафону телеканалів «Єдині новини» як рупора офіційних повідомлень

та єдиного джерела правдивих новин; по-четверте, друкований ринок, як найбільш вразливий сектор медіа ринку, зміг адаптуватися до воєнних реалій та функціонувати надалі; по-п'яте, зміна фінансових надходжень від рекламного ринку вплинуло на стратегію функціонування всіх видів засобів масової інформації [3].

Г. А. Піскорська, К. В. Бучма та А. В. Буряк акцентуються увагу на тому, що діяльність ЗМІ під час війни зазнає кардинальних змін. За цих умов, держава розробила нові рекомендації щодо єдиної інформаційної політики та діяльності журналістів та затвердила їх на законодавчому рівні. У результаті відбулися трансформаційні зміни в усіх аспектах та складових українського медіапростору. Зокрема, це стосується певних обмежень свободи слова на телебаченні, радіо і друкованих ЗМІ. Окрім того, згадані вище автори цілком слушно зауважують, що під час великої війни було зміщено акценти на теми, які стосуються висвітлення бойових дій, ракетних атак, обстрілів цивільних об'єктів, прифронтового життя людей, розповідей про військових, волонтерів, питань міжнародної тематики, зовнішньої політики та культури. Велика війна спричинила зміну споживацьких уподобань щодо пошуку та отримання інформації, надавши перевагу інтернет-медіа на противагу традиційним. В Україні месенджери стали таким же популярним джерелом новинної інформації як і телебачення. Відповідно професійна діяльність журналістів, як основних гравців українського медіапростору, в умовах великої війни теж зазнала суттєвих змін. Це, насамперед, помітно у фактично цілодобовому графіку роботи журналістів, які попри шалений ритм та втому, все одно збирають, обробляють та оперативно доносять інформацію до громадськості. Оскільки поняття «журналіста» для росіян тотожне поняттю «пропагандист», тому життя наших військових репортерів у небезпеці [4].

Інший автор, - Н. Зражевська, зазначає, що сучасні реалії диктують свої правила для роботи журналістів. Важливим аспектом цієї діяльності є прагнення передавати правдиву інформацію, яка описує реальний стан справ. Але війна вплинула на цей процес, додавши в нього нові елементи: зміну порядку денного, цензуру та пропаганду. Порушення балансу подачі журналістського матеріалу зумовлені порядком денним військового стану. Журналіст на війні зазвичай виступає в ролі розвідника, фіксуючи злочини, передаючи фото і відеоматеріали, інколи порушуючи навіть етичні стандарти, показуючи жахливі руйнування, обличчя полонених або трупи загиблих. Трансформації в журналістиці пов'язані із новими вимогами щодо діяльності журналіста на війні: бути універсальним, мобільним, ви-тривалим, швидко відгукуватися на поточну ситуацію, використовуючи матеріально-технічні засоби для створення найякіснішого контенту. Змінюються і мовні стандарти, порушення яких є важливими інструментами впливу. Нова мова журналістики спричиняє звикання аудиторії до неприйнятного лексикону, до жаргонів, мовних помилок. В умовах війни збільшилися публікації матеріалів журналістів-воєнкорів. Репортаж з місця події став найвпливовішим жанром журналістики. Велика кількість респондентів вважає вміння нести велику відповідальність за поширювану інформацію головним критерієм роботи українського журналіста. Аудиторія в цілому бачить в роботі українських журналістів зміну риторики, збільшення репортажів «ефект присутності», елементи пропаганди, в цілому дотримання загальних стандартів, наявність «потенційно неприйнятного контенту», покращення візуального контенту [5].

Аналіз наведених вище наукових позицій дає змогу говорити про те, що в них простежується ряд спільних аспектів. Зокрема, автори цілком слушно наголошують на тому, що війна є ключовим чинником глибинної трансформації функціонування медіа та журналістської діяльності в Україні. Всі дослідники виходять із розуміння того, що повномасштабне вторгнення спричинило системні зміни, які охопили організаційні, змістові, професійні та технологічні параметри медіа сфери. Діяльність засобів масової інформації в умовах війни розглядається не лише як інформаційна, а й як суспільно значуща та безпекова, спрямована на оперативне інформування громадськості, протидію дезінформаційним впливам і підтримання суспільної консолідації. Спільним є також наголос на посиленні ролі цифрових платформ та інтернет-медіа, зміні інформаційних запитів аудиторії, зростанні регуляторного впливу держави та істотному підвищенні професійного й морального навантаження на журналістів, які працюють у режимі постійної небезпеки та підвищеної відповідальності.

Водночас, вказані вище автори, залишили поза своєю увагою декілька важливих аспектів, зокрема: по-перше, не вказано на ризики закріплення обмежувальних практик журналістської діяльності, зниження чутливості до порушень професійних стандартів і норм, а також нормалізації пропагандистських елементів у контенті; по-друге, не акцентовано увагу на психологічній та фізичній виснаженості журналістів; по-третє, не враховано економічні проблемні аспекти

функціонування суб'єктів медіа сфери; по-четверте, недостатньо осмисленим залишається й правовий вимір діяльності медіа в умовах війни, зокрема баланс між вимогами національної безпеки, суспільним інтересом і дотриманням прав людини

Тож, розширюючи перелік вказаних вище особливостей, вважаємо за необхідне додати такі, як високі ризики для життя, здоров'я, а також психологічного стану журналістів. Станом на 5 січня 2025 року від початку повномасштабного вторгнення рф на територію України окупанти вбили щонайменше 142 медійника. За верифікованими даними НСЖУ та Міжнародної федерації журналістів, серед загиблих – 21 медійник і медійниця, які виконували професійні обов'язки; 10 медійників і медійниць – цивільних жертв; 111 представників і представниць медіа, які мобілізувалися для захисту України у лавах Сил оборони України [6]. 1 жовтня року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила резолюцію, яка закликає РФ негайно звільнити 26 українських журналістів, які перебувають у полоні. У серпні 2025 року Інститут масової інформації повідомляв, що загалом за три з половиною роки повномасштабного вторгнення РФ скоїла 841 злочин проти журналістів та медіа в Україні. 24 серпня з російського полону повернувся журналіст інформаційної агенції УНІАН Дмитро Хилюк. Росіяни викрали його під час окупації села Козаровичі Вишгородського району Київської області на початку березня 2022 року. Також з неволі звільнили журналіста Марка Каліуша, якого російські окупанти затримали 20 серпня 2023 року в Мелітополі. Його звинуватили в тероризмі, шпигунстві та співпраці з українськими спецслужбами [7].

Висновки. Таким чином, проведений у статті аналіз дає змогу виділити наступні ключові особливості функціонування медіа в Україні у сучасних умовах:

– по-перше, медіа стає не просто засобом інформування або розваги суспільства, вона виступає важливим елементом забезпечення національної безпеки;

– по-друге, було запроваджено законодавчі обмеження щодо поширення інформації, яка може зашкодити обороні держави або бути використана ворогом;

– по-третє, посилено державне регулювання медіа сферою з метою протидії дезінформації та шкідливому контенту;

– по-четверте, зростання ризиків для життя та здоров'я журналістів;

– по-п'яте, зростання відповідальності журналістів за вчинені ними дії та розповсюджену інформацію;

– по-шосте, зростання економічної нестабільності в роботі медіа, особливо тих, хто функціонують на регіональному рівні;

по-сьоме, значно зросла роль цифрових та онлайн-медіа як основних каналів комунікації;

– по-восьме, медіа почали виконувати функцію підтримки суспільної єдності та стійкості в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII

2. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/conv#Text

3. Гоцур О. Особливості функціонування медіаринку України в умовах війни (лютий-вересень 2022 року). *Communications and Communicative Technologies.* 2022. Вип. 2. С. 47–53.

4. Піскорська Г., Бучма К., Буряк А. Трансформаційні процеси українського медіапростору, спричинені великою війною. *Інтегровані комунікації = Integrated communication*. 2023. Вип. 1. С. 78–85DOI10.28925/2524-2644.2023.1510

5. Зражевська Н., Заіка В. Як змінилася робота українського журналіста під час війни. *Інтегровані комунікації.* 2023. № 1 (15). С. 68–77.

6. Список журналістів, які загинули від початку повномасштабної російської агресії. URL: https://nsju.org/novini/arman-soldin-stav-14-ym-mediapraczivnykom-shho-zagynuv-pry-vykonanni-profesijnyh-obovyazkiv/

7. Кузьменко Ю. Від початку повномасштабного вторгнення загинули 116 українських журналістів. URL: https://suspilne.media/1154580-vid-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-zaginuli-116-ukrainskih-zurnalistiv-minkult/

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025
Дата публікації: 25.09.2025

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ВАЛЬЧУК Д.В. ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА КОМП'ЮТЕРНУ ПРОГРАМУ……3

КОРОЄД С.О. ДОВОДИ І ВИМОГИ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ ЯК МЕЖІ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ СУДОМ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ…… 9

РЯБЧЕНКО Ю.Ю. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМАТИКИ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ТА СУЧАСНІСТЬ……14

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ЗАВГОРОДНІЙ М.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО БАНКРУТСТВО ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ…… 21

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ДМИТРЕНКО В. І. СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ…… 27

ДРОЗД О.Ю. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ ГАБАРИТНО-ВАГОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ…… 33

ЖАЛУБАК В.М. СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ…… 37

КОРЕНЕВ А.О. ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ …… 44

ЛІДІЧ Б.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПОРІВНЯННЯ ПІЛЬГ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ…… 50

МЕЩЕРЯКОВ М.О. СУБ'ЄКТИ ПЛАНУВАННЯ У СФЕРАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ …… 56

МОГИЛА О.В., КАПЕЛЮХА А.В. СУТНІСТЬ ФОРМ ТА МЕТОДІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ……62

ПАРАМОНОВА О.Ю. ПОНЯТТЯ ПОРУШЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ, СВОБОД, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ПІДСТАВИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ……69

СТЕШЕНКО В.О. СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ НАФТИ І НАФТОПРОДУКТІВ …… 77

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ……82

ТРУБА Р.М. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ…… 88

ХАЛАДЖИ О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ……94

ЧЕМЕРИС М.С. ПУБЛІЧНИЙ ГРАНТ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ЙОГО ВИДИ ТА ОЗНАКИ……100

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ГАГАЧ В.А. ДОКУМЕНТИ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗНИХ З ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ……107

ГЕЛЕМЕЙ С.О. СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ І УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ……114

ПАВЛЕНКО Т.А., КОВАЛЕНКО О.О. ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИЗНАЧЕННЯ БІЛЬШ М'ЯКОГО ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ВЧИНЕНІ У СПІВУЧАСТІ……122

РОШКО В.М. СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАПОБІГАННЯ СХИЛЯННЮ ДО ВЖИВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ……128

ФІЩЕНКО О.В. ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ БАНДИТИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……137

ФРАНКІВ В.В. МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ЗБРОЇ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ……144

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ГОЛУБЕЦЬ Б.В. РОЛЬ СУБ'ЄКТА ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ У ФОРМУВАННІ ЇХ НАЛЕЖНОСТІ……155

ДРОЗД В.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ……162

ЛИСИЙ Г.В. ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НСРД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СПІВРОБІТНИКАМИ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ……170

ЛУГОВИЙ В.О. МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ФАКТОР РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПУВАННЯМИ……177

ШУЛЬГА В.О. ПРЕЮДИЦІЙНІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ……184

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

БОЖКО А.В. ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ АДВОКАТА……190

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

БАГРІЙ А.А. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИДОПІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СПОРТІ……196

ГАЄВСЬКА В.О. КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ: ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ЙМОВІРНОСТЕЙ І МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ ДЛЯ ОЦІНКИ ЗАГРОЗ……201

ГУРІН В.В. ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ІНШИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....207

ДОРОШЕНКО Л.В. ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ.....214

ДУДАРЕЦЬ Р.М. ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ НЕЗАКОННИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....221

ДУДЛА П.А. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАФТОГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ.....228

ЗАХАРОВ А.В. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ЛОБІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....235

ЗРАЖЕВСЬКИЙ О.В. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....241

КОВПАК О.А. ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ.....247

КРИКУН С.В. ДО ПИТАННЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ.....254

КРИМСЬКИЙ М.В. ВІД «ЕФЕКТИВНОСТІ» ДО «ДОПУСТИМОСТІ»: ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ВИМІР ЛЕГІТИМНОСТІ ШІ У ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ.....259

КУШНІРЕНКО Р.О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДО ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ.....264

ПРИХОДЬКО А.А. ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....270

РОССОХА С.В. ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....279

СУСЛІКОВА І.С. ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ, ВЧИНЕНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....285

ТКАЧЕНКО І.М., МОСТЕПАНЮК Л.О. НАДАННЯ ДОПОМОГИ У ПРОВЕДЕННІ ПІДРИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК РІЗНОВИД ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ.....291

ХАРЧЕНКО В.М. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ.....297

ШАМШУР М.С. ДО ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....304

ШКИРТА А.І. ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....310

ШКЛЯР Д.М. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕДІА В УКРАЇНІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....318

CONTENTS

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

VALCHUK D.V. CONTRACTUAL REGULATION OF COPYRIGHTS FOR A COMPUTER PROGRAM.....3

KOROIED S.O. ARGUMENTS AND REQUIREMENTS OF A CASSATION APPEAL AS THE LIMITS OF REVIEW OF COURT JUDGMENTS BY THE COURT OF CASSATION.....9

RIABCHENKO YU.YU. SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE ISSUES OF PARTICIPANTS IN CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS: HISTORICAL DIMENSION AND MODERNITY.....14

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

ZAVGORODNII M.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL CONFLICTS IN BANKRUPTCY LEGISLATION AND WAYS TO OVERCOME THEM.....21

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

DMYTRENKO V. I. STRUCTURE OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE SERVICE FOR FOOD SAFETY AND CONSUMER PROTECTION.....27

DROZD O.YU. SYSTEM OF PRINCIPLES OF DIMENSIONAL AND WEIGHT CONTROL IN UKRAINE IN MODERN CONDITIONS.....33

ZHALUBAK V.M. THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF THE STATE SYSTEM FOR THE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE.....37

KORENEV A.O. CONCEPT AND ADMINISTRATIVE AND LEGAL CONTENT OF STATE REGIONAL POLICY.....44

LIDICH B.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT AND COMPARISON OF BENEFITS FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES.....50

MESHCHERIAKOV M.O. PLANNING ENTITIES IN THE SPHERES OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE AND THE FEATURES OF THEIR LEGAL STATUS.....56

MOHYLA O.V., KAPELIUKHA A.V. THE ESSENCE OF THE FORMS AND METHODS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT OF THE NATIONAL POLICE UNDER MARTIAL LAW.....62

PARAMONOVA O.YU. THE CONCEPT OF VIOLATION OF SUBJECTIVE RIGHTS, FREEDOMS, LEGITIMATE INTERESTS AS A BASIS FOR AN APPEAL TO AN ADMINISTRATIVE COURT.....69

STESHENKO V.O. THE PECULIARITIES OF STATE POLICY IN THE FIELD OF FUNCTIONING OF THE OIL AND PETROLEUM PRODUCTS MARKET.....77

STREMENOVSKYI S.M. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DIGITAL HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF MODERN STATES.....82

TRUBA R.M. CONCEPT AND FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF NATIONAL SECURITY.....88

KHALADZHY O.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES IN UKRAINE.....94

CHEMERYS M.S. PUBLIC GRANT AS A LEGAL CATEGORY: ITS TYPES AND CHARACTERISTICS.....100

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

HAHACH V.A. DOCUMENTS AS THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO DOCUMENT FORGERY.....107

HELEMEI S.O. SUBJECTS OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN THE BODIES AND INSTITUTIONS FOR THE EXECUTION OF PUNISHMENTS AND PRE-TRIAL DETENTION CENTERS OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE.....114

PAVLENKO T.A., KOVALENKO O.O. REGARDING THE SPECIFICS OF IMPOSING A MORE LENIENT PUNISHMENT FOR CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN COMPLICITY.....122

ROSHKO V.M. THE STATE OF SCHOLARLY RESEARCH ON THE PROBLEMS OF PREVENTING THE INDUCEMENT OF MILITARY PERSONNEL TO USE NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, OR THEIR ANALOGUES IN UKRAINE.....128

FISHCHENKO O.V. FEATURES OF DETERMINATION OF BANDITISM IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....137

FRANKIV V.V. INTERNATIONAL ASPECTS OF COUNTERING THE ILLICIT TRAFFICKING OF WEAPONS COMMITTED BY CRIMINAL ORGANIZATIONS.....144

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

HOLUBETS B.V. THE ROLE OF THE SUBJECT OF RECEIVING EVIDENCE IN FORMING ITS BELONGING.....155

DROZD V.YU. DROZD VITALIY. FEATURES OF CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICIALS.....162

LYSYI H.V. CONDUCTING CERTAIN COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF ACCEPTING AN OFFER, PROMISE, OR RECEIVING AN UNDUE BENEFIT BY OFFICIALS OF THE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE.....170

LUHOVYI V.O. INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE AS A MANDATORY FACTOR IN THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS.....177

SHULHA V.O. PREJUDICIAL GROUNDS FOR THE TERMINATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE COURT OF FIRST INSTANCE.....184

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

BOZHKO A.V. THE AESTHETIC ASPECT OF A LAWYER'S PROFESSIONAL CULTURE.....190

CURRENT PROBLEMS OF LEGAL SCIENCE

BAHRII A.A. THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF ANTI-DOPING ACTIVITIES IN SPORTS.....196

HAIEVSKA V.O. CYBERSECURITY AND INFORMATION PROTECTION: APPLYING PROBABILITY THEORY AND MATHEMATICAL STATISTICS TO THREAT ASSESSMENT.....201

HURIN V.V. CERTAIN PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN NATIONAL POLICE BODIES AND OTHER UNITS OF LAW ENFORCEMENT BODIES DURING COMBATING CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY IN MARTIAL STATE CONDITIONS.....207

DOROSHENKO L.V. HARMONIZATION OF NATIONAL AND INTERNATIONAL ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN THE FIELD OF CIRCULATION OF CULTURAL VALUES: PROBLEMS OF TERMINOLOGICAL CONVERGENCE.....214

DUDARETS R.M. LEGAL DEFINITION OF ILLEGAL ARMED GROUPS IN THE CONTEXT OF COUNTERING TRANSNATIONAL ORGANISED CRIME.....221

DUDLA P.A. FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL OIL AND GAS INDUSTRY.....228

ZAKHAROV A.V. CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING LOBBYING ACTIVITIES.....235

ZRAZHEVSKYI O.V. EUROPEAN STANDARDS OF CRIMINAL-LAW ANTI-CORRUPTION.....241

KOVPAK O.A. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES IN THE FIELD OF ALTERNATIVE ENERGY: THEORETICAL-LEGAL AND FUNCTIONAL DIMENSIONS.....247

KRYKUN S.V. ON THE ISSUE OF UPDATING SCIENTIFIC RESEARCH ON CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME.....254

KRYMSKYI M.V. FROM "EFFICIENCY" TO "ADMISSIBILITY": HUMAN RIGHTS AS A MEASURE OF THE LEGITIMACY OF AI IN THE PUBLIC SPHERE.....259

KUSHNIRENKO R.O. REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN THE NATIONAL POLICE AND THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE DURING THE TRAINING OF PERSONNEL TO PERFORM SERVICE AND COMBAT TASKS.....264

PRYKHODKO A.A. PRINCIPLES OF FORMING A CONTROL SYSTEM IN THE SPHERE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR PREVENTION AND COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE.....270

ROSSOKHA S.V. GENESIS OF THE FORMATION AND LEGISLATIVE CONSOLIDATION OF THE INSTITUTION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....279

SUSLIKOVA I.S. PROBABILITY PROBLEMS IN CASES OF CRIMINAL OFFENCES IN THE FINANCIAL SPHERE COMMITTED WITH THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES.....285

TKACHENKO I.M., MOSTEPANIUK L.O. PROVIDING ASSISTANCE IN CONDUCTING SUBVERSIVE ACTIVITIES AS A FORM OF HIGH TREASON: PROBLEMS OF LEGAL QUALIFICATION.....291

KHARCHENKO V.M. REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT FUNCTIONS BY THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION.....297

SHAMSHUR M.S. ON THE PROBLEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL CLASSIFICATION OF RISKS AND THREATS IN THE ECONOMY OF UKRAINE.....304

SHKYRTA A.I. ON THE DETERMINATION OF THE LEGAL NATURE OF ADMINISTRATIVE JURISDICTION IN POLICE ACTIVITIES.....310

SHKLIAR D.M. PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF THE MEDIA IN UKRAINE IN MODERN CONDITIONS.....318

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 5, 2025

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – М.Ю. Калабухова

Підписано до друку 25.09.2025. Формат 70х100/16.
Обл.-вид. арк. 33,93. Ум. друк. арк. 26,81.
Наклад 300 прим. Зам. № 0226/153.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua